

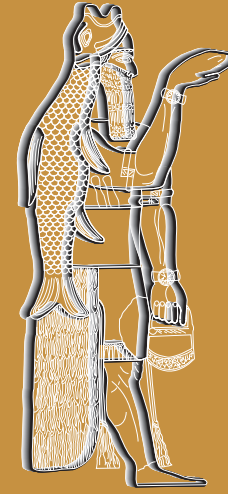

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 4
SAYI / ISSUE: 2
EYLÜL / SEPTEMBER 2022

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 4 SAYI / ISSUE: 2 EYLÜL / SEPTEMBER 2022

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

OANNES ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Editörler / Editors

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Doç. Dr. Okay PEKŞEN

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 4

Sayı / Issue: 2

Eylül / September 2022 – Samsun / TURKEY

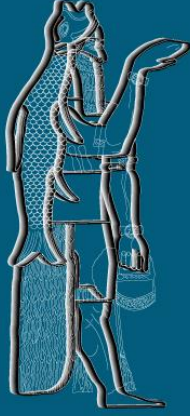

Oannes Dergisi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Oannes Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Oannes Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Oannes is an international peer-reviewed journal and published twice a year in March and September. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Oannes. The Oannes has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the Oannes. The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts. No article is returned to authors.

OANNES

*Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun*

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

Editörler / Editors

Prof. L. Gürkan GÖKÇEK (Ph.D.)
Assoc. Prof. Ercüment YILDIRIM (Ph.D.)
Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun / Türkiye

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Tel: GSM +90 532 561 07 37

E-Mail: oannesjournal@gmail.com

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Sahibi / Owner

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Editörler / Editors

Prof. L. Gürkan GÖKÇEK (Ph.D.)

Assoc. Prof. Ercüment YILDIRIM (Ph.D.)

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Assoc. Prof. Fatih Mehmet BERK (Ph.D.)

Sekreterya / Secretarial

Cemre ASLAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Ercüment YILDIRIM - Okay PEKŞEN

Dizgi / Typesetting

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Cahit GÜNBAŦTI – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Klaas R. VEENHOF – University of Copenhagen / DENMARK
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Lolita NIKOLOVA – Open Global Research Academy / USA
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ - Sinop University /TURKEY
Prof. Dr. Daniel T. POTTS - New York University / USA
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Jan Gerrit DERCKSEN – Leiden University / NETHERLANDS
Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk University / TURKEY
Prof. Dr. Turgut YİĞİT – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN – Erciyes University / TURKEY
Prof. Dr. Vygantas VAREIKIS – Klaipeda University / LITHUANIA
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM – Atatürk University / TURKEY
Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI – Atatürk University / TURKEY
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ – Pamukkale University / TURKEY
Prof. Dr. Esmâ REYHAN – Ankara Hacı Bayram Veli University / TURKEY
Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN – Aydın Adnan Menderes University / TURKEY
Prof. Dr. Reyhan KÖRPE – Çanakkale Onsekiz Mart University / TURKEY
Prof. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ - Çanakkale Onsekiz Mart University / TURKEY
Prof. Dr. Veli ÜNSAL – Kırşehir Ahi Evran University / TURKEY
Prof. Dr. Hülya BOYANA - Ankara University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Fatih Mehmet BERK – Necmettin Erbakan University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Tønnes BEKKER-NIELSEN - University of Southern Denmark / DENMARK
Assoc. Prof. Dr. Erkan İZNİK - Anadolu University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Şeyma AY ARÇIN - Pamukkale University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ - Ankara Yıldırım Beyazıt University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Yasin TOPALOĞLU – Atatürk University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Özden ÜRKMEZ - İzmir Demokrasi University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM – Hatay Mustafa Kemal University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Ebru MANDACI – Bitlis Eren University / TURKEY
Dr. Mary FRAZER - Ludwig Maximilian University of Munich / GERMANY
Dr. Osman EMİR – Karadeniz Technical University / TURKEY

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXES

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

Temsilcilikler / Country Representatives

Assoc. Prof. Dr. Lorenzo VERDERAME - Sapienza University of Rome / ITALY

Dr. Roman KODET – University of West Bohemia, CZECH REPUBLIC

Dr. Jaroslav VALKOUN – Charles University, CZECH REPUBLIC

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylöl / September 2022 - Samsun

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

Sayının Hakemleri / Referees of the Issue

- Prof. Cengiz ÇETİN (Ph.D.) – Ankara University / Türkiye
Prof. Hüseyin ÜRETEN (Ph.D.) – Aydın Adnan Menderes University / Türkiye
Prof. İlhami DURMUŞ (Ph.D.) – Ankara Hacı Bayram Veli University / Türkiye
Prof. Mehmet Ali KAYA (Ph.D.) – Ege University / Türkiye
Prof. Mehmet Fatih YAVUZ (Ph.D.) – Çanakkale Onsekiz Mart University / Türkiye
Prof. Özdemir KOÇAK (Ph.D.) – Selçuk University / Türkiye
Prof. Recep ÖZMAN (Ph.D.) – İnönü University / Türkiye
Prof. Şevket DÖNMEZ (Ph.D.) – İstanbul University / Türkiye
Prof. Vedat KELEŞ (Ph.D.) – Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Assoc. Prof. Akın TEMÜR (Ph.D.) – Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Assoc. Prof. Aliye EROL (Ph.D.) – İstanbul University / Türkiye
Assoc. Prof. Davut YİĞİTPAŞA (Ph.D.) – Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Assoc. Prof. Ebru MANDACI (Ph.D.) – Bitlis Eren University / Türkiye
Assoc. Prof. Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN (Ph.D.) – Kütahya Dumlupınar University / Türkiye
Assoc. Prof. Kamil DOĞANCI (Ph.D.) – Bursa Uludağ University / Türkiye
Assoc. Prof. Nurgül YILDIRIM (Ph.D.) – Hatay Mustafa Kemal University / Türkiye
Assoc. Prof. Oktay DUMANKAYA (Ph.D.) – Kahramanmaraş Sütçü İmam University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Suzan AKKUŞ MUTLU (Ph.D.) – Nevşehir Hacı Bektaş Veli University / Türkiye
Assoc. Prof. Şeyma AY ARÇIN (Ph.D.) – Pamukkale University / Türkiye
Assoc. Prof. Yasin TOPALOĞLU (Ph.D.) – Atatürk University / Türkiye
Assist. Prof. Ahmet AKŞAR (Ph.D.) – Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Assist. Prof. Muzaffer DURAN (Ph.D.) – Süleyman Demirel University / Türkiye
Assist. Prof. Olcay TURAN (Ph.D.) – Kırklareli University / Türkiye
Assist. Prof. Serap ÖZKAN KILIÇ (Ph.D.) – Manisa Celâl Bayar University / Türkiye
Assist. Prof. Ümran Ozan KARAHAN (Ph.D.) – Uşak University / Türkiye

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

EDİTÖRLERDEN

Kıymetli okurlarımız,

Tabiatın sunduğu besinleri toplayıp tüketerek yaşam serüvenine başlayan insanoğlu, avladığı diğer canlılardan elde ettiği protein ile hem fiziksel hem de zihinsel açılarından gelişimine devam etmiştir. Zamanla dağları, çölleri, denizleri ve okyanusları aşarak dünyadaki tüm kıtalara yayılan insanların sayısının artması, toplanacak bitkilerin ve hayvanların sayısının ise azalması besin elde etme biçiminin değişimine yol açmıştır. İnsanlık tarihinin en önemli değişimlerinden biri olan tarımsal yaşamın başlaması ile insanlar, uzmanlaştıkları bitkileri, kontrolleri altında üretmeye başlamışlardır. Yetiştirdikleri bitkilerin besin açısından zengin kısmını tüketirken; saman ve ot gibi ikincil ürünleri evcilleştirdikleri hayvanlara yedirmiştir.

Tarım ve hayvancılık olarak tanımlanan bu besin üretme sistemi temel fonksiyonlarını koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Son yüz yılda ise tarımsal üretimde makine kullanımı, modifiye (genetiği ile oynanmış) tohumların geliştirilmesi, toprağı aşırı besleyen yeni tür gübrelerin icadı, hayvanların hızla büyümesini sağlayan çiftliklerin ortaya çıkması yaklaşık sekiz milyara ulaşan insan nüfusunu sorunsuz besleyebilmektedir. Tarih boyunca tarımsal üretim gerçekleştiren tüm toplumların en korkulu rüyası olan kuraklık da modern sulama yöntemleri ile aşılmış durumdadır.

Günümüzde dünyada üretilen besin miktarının mevcut insanlara yettiği görülmesine rağmen oluşan siyasi sorunlar ve savaş durumlarında besin üretilen bölgelerden tüketilen bölgelere irtibatın kesilmesi açlık tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Bugün Ukrayna ile Rusya arasındaki savaş durumu dünyanın geri kalanında ekonomik krizlere yol açarken, modern dünyanın görebileceği en büyük kıtlığa yol açmasından endişe edilmektedir. Roma'daki III. yüzyıl krizinde tüm Akdeniz dünyasının gördüğü olduğu açlığı ve sefaleti tüm dünyanın yaşamasından korkulmaktadır.

Eskiçağ insanları için en istenmedik durum olan kuraklık ve peşinden gelen kıtlıklarda daima tanrıların yardımına başvurulmuştur. İnkalar, insan kurban ederek, Mısırlılar, Tanrı Hapy'e yalvararak açlığın bitmesini istemişlerdir. Eskiçağ insanları tanrılarına başvururken günümüz insanları ise son birkaç yüzyılda geliştirdiği tarımsal teknolojiye güvenmektedirler.

Dergimizin 4. Cilt 2. Sayında akademisyen ve araştırmacılara ait 12 makale bulunmaktadır. Bu makalelerin yazarlarına ve özellikle de kıymetli zamanlarını ayırarak hakemlik yapmış olan meslektaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz. Bir sonraki sayımızda kıtlıklardan uzak, barışla, sağlıkla ve bilimle görüşmek üzere...

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

FROM EDITORS

Dear Readers,

Humans began his life adventure by gathering and consuming the foods offered by nature. With the protein they received from the other animals they hunted, they went about improving their physical and mental health.

Some major changes happened in obtaining food after the following developments: First, over time, humans spread across all continents, crossing mountains, deserts, seas, and oceans and eventually, the number of their population was increased. Second, the decrease in the number of plants and animals.

People began to grow the plants they specialize in under their own supervision with the advent of agricultural life. This period was one of the most significant transformations in human history. While consuming the nutrient-rich part of the plants they grow; they fed their animals with secondary products such as hay and grass. This food production system, named as agriculture and animal husbandry, has kept on till the present day by maintaining its basic functions.

The following developments in the last century such as the use of machinery in agricultural production, genetically modified plants, emergence of new types of fertilizers that overfeed the soil and the rise of farms that allow the rapid growth of animals led to the feeding of nearly eight billion human population. Drought, has been the most fearful dream of all agricultural societies in history. This problem has been solved by modern irrigation methods.

The world produce enough food to feed everyone. However, politic problems and the loss of connection between the production centers and the consumption centers caused starvation problem. Today, the Russia-Ukraine war caused financial crisis in the other countries. An extreme drought is expected by some political experts that never happened on the planet. We are worried about an emergence of poverty and drought that was experienced in Rome and in all Mediterranean World called as “Crisis of Third Century”.

Drought and famine were the most undesirable events for ancient people. They always prayed for god and goddess to help them. The practice of human sacrifice Inca Civilization carried out to end the drought. Ancient Egyptians begged their fertility God Hapi to find a solution for the drought and famine they were suffered. While ancient people consulted their gods, today's people believe in the agricultural technology they have developed in the last few centuries.

OANNES - International Journal of Ancient History includes 12 articles written by academicians and researchers in this issue, Vol. 4. Issue 2. We owe a debt of gratitude to the authors of the articles published in this issue and especially to our colleagues who have spent their precious time for refereeing. We hope we can find a world without drought and famine in our next issue. Hope for peace, health and science...

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfalar / Pages

Dr. Meltem TEMİZKAN

Seleukos Krallığı'na Evlilik Yolu İle Katılan Ptolemaios Kökenli Kleopatraların Güç Savaşları / The Power Wars of Cleopatras of Ptolemaic Origin, Who Attended The Seleucid Kingdom Through Marriage..... **305 - 318**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Arş. Gör. Nuri Can UÇAR

Antik Roma Gücünün Vahşi Hayvanlar Üzerindeki Yansıması: Roma Venatıları MÖ 252-MS 523/537 / Reflections on Ancient Roman Power over Wild Animals: Roman Venationes 252 BC-523/537 AD..... **319 - 352**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Leyla AYDEMİR

Principatus Dönemi Görsel Propagandasında Politik Güç ve Zafer Sikkeleri / Political Power and Victory Coins in the Visual Propaganda of the Principatus Period **353 - 378**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Murat TOSUN

Pers/Akhaemenid Dönemi'nde Anadolu: Bölgeler Arası Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme / Anatolia in the Persian/Achaemenid Period: A Comparative Interregional Evaluation **379 - 416**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Doç. Dr. Burak ÇINAR

Antik Çağ'da Dört Ordu Sınıfı: Savaş Arabaları, Piyadeler, Süvariler ve Savaş Filleri / Four Military Branches in the Antiquity: Chariots, Infantry, Cavalry and War Elephants **417 - 448**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Öğr. Üyesi Nizam ABAY

Konya Çeşmelisebil Belediye Bahçesinde Korunan Roma Dönemi Taş Eserler / Roman Stone Artefacts Preserved in Municipal Garden of Konya Çeşmelisebil..... **449 - 465**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

Arş. Gör. Dr. Onur GÜNDAY

Kitleleri ve Şahısları Yönlendirmenin Hukuk Dışı Pratik Bir Aygıtı Olarak ‘Linç Kültürü’: Antik Roma (Cumhuriyet Dönemi) Örneği / “Lynch Culture” as an Unlawful Practical Tool of Directing Masses and Individuals: Ancient Rome (Republican Period) Example 467 - 486
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

Parth (Arsakid) Devleti’nin Kurucusu I. Arsakes’in İskit Kökeni Hakkında Değerlendirmeler / Assessments About the Scythian Origin of Arsaces I, Founder of The Parthian (Arsacid) State 487 - 518
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Arş. Gör. Okan SEZER

Thoughts on Mazdaism and Mazdaist Societies in Central Anatolia after the Fall of the Achaemenid Persian Empire / Akhaimenid Pers İmparatorluğu Sonrası Orta Anadolu’daki Mazdaizm ve Mazdaist Topluluklar Üzerine Düşünceler..... 519 - 538
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Öğr. Üyesi Abdulgani KAÇAR

Eski Mezopotamya Mitolojisinde Kamış/Sazlık ve Kamışın Dinsel-Büyüsel Ritüeller Kullanımı / Reed/Reed Bed in Ancient Mesopotamian Mythology and the Use of Reed in Religious-Magical Rituals..... 539 - 555
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Prof. Dr. Reyhan KÖRPE

Troas Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Işığında Pers Savunma Sistemi / Persian Defense System in the Light of Archaeological Surveys of the Troas Region..... 557 - 578
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Kamal BAYRAMOV

MÖ 3. Binyıl Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Elam: Awan Hanedanlığı / Elam in Third-Millennium BC Mesopotamian Written Sources: Awan Dynasty 579 - 605
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

Arş. Gör. Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI – Ozan GÜMELİ

Attouda'dan Cornucopia Kabartmalı Silindirik Altar /

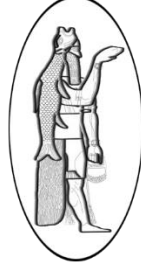
Cylindrical Altar with Cornucopia Relief from Attouda..... **607 - 623**

(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2022 - Samsun

SELEUKOS KRALLIĞI'NA EVLİLİK YOLU İLE KATILAN PTOLEMAİOS
KÖKENLİ KLEOPATRALARIN GÜÇ SAVAŞLARI
*THE POWER WARS OF CLEOPATRAS OF PTOLEMAIC ORIGIN, WHO
ATTENDED THE SELEUCID KINGDOM THROUGH MARRIAGE*

Dr. Meltem TEMİZKAN
mltm92.tnzkn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5591-502X

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **07.01.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **22.05.2022**
Sayfa-Pages : **305 – 318.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1054958>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: TEMİZKAN, M., “Seleukos Krallığı'na Evlilik Yolu İle Katılan Ptolemaios Kökenli Kleopatraların Güç Savaşları”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 305 – 318.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

305 – 318

Araştırma Makalesi / Research Article

SELEUKOS KRALLIĞI'NA EVLİLİK YOLU İLE KATILAN*
PTOLEMAİOS KÖKENLİ KLEOPATRALARIN GÜÇ SAVAŞLARI
*THE POWER WARS OF CLEOPATRAS OF PTOLEMAIC ORIGIN, WHO
ATTENDED THE SELEUCID KINGDOM THROUGH MARRIAGE*

Dr. Meltem TEMİZKAN

Öz

Hellenistik krallıklar arasında siyasi ittifakları desteklemek amacıyla düzenlenen evlilikler hanedanlar arası barış sembolü niteliği taşımıştır. Bu evlilikler Hellenistik dünyanın önemli iki krallığı Seleukos ve Ptolemaios hanedanlıkları arasında da özellikle uygulanmıştır. Diplomatik evlilikler ile Seleukos ve Ptolemaios krallıkları barış sürecini kalıcı kılmayı hedeflemiştir. Seleukos ve Ptolemaios krallıkları arasındaki İkinci Suriye Savaşı'nın (MÖ 260-253) ardından yürürlüğe girecek olan barış metninde bu iki hanedan arasında gerçekleştirilecek olan evlilik, antlaşma metnine yansıtılmış ve Seleukos Kralı II. Antiokhos Theos ile Ptolemaios Prensesi Berenike Phernophoros MÖ 252 yılındaki evliliklerini resmileştirmiştir. Seleukos ve Ptolemaios krallıkları arasında gerçekleştirilen siyasi evliliklerle barış tesisi korunmaya ve sağlanmaya çalışılmıştır. Ptolemaios kökenli

Abstract

Marriages arranged to support political alliances between Hellenistic kingdoms were a symbol of peace between dynasties. These marriages were especially applied between the two important kingdoms of the Hellenistic world, the Seleucid and Ptolemaic dynasties. With diplomatic marriages, the Seleucid and Ptolemaic kingdoms aimed to make the peace process permanent. In the peace text that will come into effect after the Second Syrian War (260-253 BC) between the Seleucid and Ptolemaic kingdoms, the marriage to be realized between these two dynasties was reflected in the text of the treaty and the Seleucid King II. Antiochos Theos and Ptolemaic Princess Berenike Phernophoros formalized their marriage in 252 BC. With the political marriages between the Seleucid and Ptolemaic kingdoms, the peace establishment was tried to be preserved and consolidated.

* Bu makale Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı'nda tamamlanmış olup, KSÜ BAP tarafından 2020/6-12D proje numarasıyla desteklenen "Seleukos Kraliçelerinin Siyasi ve Kamusal Alandaki Faaliyetleri" başlıklı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kleopatraların Seleukos Hanedanlığı'nda yer edinmesi ve krallık içerisinde etkin bir rol üstlenmesi ise MÖ 150 yılı itibariyle Kleopatra Thea ile gerçekleşmiştir. Kraliçe Kleopatra Thea'nın, Seleukos Krallığı'nda siyasi güç elde etme girişimleriyle birlikte artan egemenliği Ptolemaios kökenli Kleopatraların aktif ve kalıcı olmaya çalıştıklarını göstermiştir. Kleopatra Trypheana, IV. Kleopatra ve V. Kleopatra Selene Ptolemaios kökenli Seleukos kraliçeleri olarak Seleukos Hanedanlığı'nda bir dizi siyasi ve sosyal faaliyetlerle varlık mücadeleleri içerisine girmiştir. Bu çalışmada Ptolemaios kökenli Kleopatraların Seleukos Krallığı içerisindeki siyasi varlık mücadeleleri incelenmiş, antik ve modern kaynaklar doğrultusunda bu faaliyetlerin Seleukos Krallığı'na etkilerinin analizi hedeflenmiştir.

Cleopatras of Ptolemaic origin took place in the Seleucid Dynasty and assumed an active role in the kingdom, with Cleopatra Thea as of 150 BC. The increasing dominance of Queen Cleopatra Thea with her attempts to gain political power in the Seleucid Kingdom showed that Cleopatras of Ptolemaic origin tried to be permanent and active. Cleopatra Trypheana, Cleopatra IV and Cleopatra V Selene, as Seleucid queens of Ptolemaic origin, entered into a struggle for existence with a series of political and social activities in the Seleucid Dynasty. In this study, the political existence struggles of the Ptolemaic origin Cleopatras in the Seleucid Kingdom were examined, and it was aimed to analyze the effects of these activities on the Seleucid Kingdom in line with ancient and modern sources.

Anahtar Kelimeler: Hellenistik Dönem, Seleukoslar, Ptolemaioslar, Kleopatra Thea, IV. Kleopatra.

Keywords: Hellenistic Period, Seleucids, Ptolemies, Cleopatra Thea, Cleopatra IV.

Extended Abstract

Alliances made through diplomatic marriages between Hellenistic dynasties were instrumental in maintaining political balances. With the tradition of diplomatic marriage, these dynasties had the opportunity to gain political and economic power or to protect the existing power. In this respect, Macedonian King Alexander the Great (356-323 BC) also observed the political balances of the empire he founded and applied the diplomatic marriage tradition. In addition, with this practice, Alexander the Great aimed for people of Hellenic and Eastern origin to marry each other. Diplomatic marriage alliances were also frequently applied among the Hellenistic dynasties established after the death of Alexander the Great. Hellenistic dynasties aimed to make the peace between them permanent with these political marriage alliances. The Seleucid Dynasty, which was established in Mesopotamia and Syria, and the Ptolemaic Dynasty, which ruled in the Egyptian geography, were seen as the two important powers of the Hellenistic period, and diplomatic marriage alliances were especially arranged between these two dynasties. The war or peace between the Seleucid and Ptolemaic dynasties laid the groundwork for diplomatic marriage alliances. The marriage in the peace text that would come into effect after the Second Syrian War (260-253 BC) between these dynasties was seen as one of the important symbols of this alliance and Seleucid King Antiochos II Theos married Ptolemaic Princess Berenice Phernophoros in 252 BC. After this war between the Seleucid and Ptolemaic dynasties, a princess of Ptolemaic origin began to be found in the

Seleucid Dynasty, and these kingdoms tried to strengthen the peace and trust environment between them through diplomatic marriage. In 150 BC, Seleucid King Alexandros I Balas (150-145 BC) married the Ptolemaic Princess Cleopatra Thea, and from this period, the Ptolemaic origin Cleopatras began to gain political power in the Seleucid Dynasty. Queen Cleopatra Thea deprived her son Seleucos V (125 BC) and her husband Demetrios II Nicator (146-139 BC/129-126/125 BC) of the throne due to her political ambitions. The existence of a second queen in the Seleucid Dynasty caused the political balances to change. This situation paved the way for both kings and queens to enter into a struggle for the throne. At this point, the Ptolemaic Princess Cleopatra Trypheana married the Seleucid King Antiochos Grypus/Grypos (121- 96 BC) the son of Cleopatra Thea, and began to take part in the Seleucid Dynasty. In addition, during this period, the struggle for the throne in the Seleucid Dynasty began to become more frequent and another heir, Antiochos Kyzecenus/Kyzicenos (114- 95 BC) who claimed the throne, married Cleopatra IV, the sister of Cleopatra Trypheana. The frequent diplomatic marriages between the Seleucid and Ptolemaic dynasties caused damage to the internal political dynamics. Thus, competition began between sister queens of Ptolemaic origin who wanted to rule in the Seleucid Dynasty. This rivalry caused Cleopatra Trypheana and Cleopatra IV, two sisters of Ptolemaic origin, to enter into a struggle for existence with a series of political and social activities in the Seleucid Dynasty. Diplomatic marriages, which were frequently tried to be implemented in the Hellenistic period, affected the dynasties positively or negatively in the political, social and economic context. The struggle for existence of Cleopatra V Selene, another queen of Ptolemaic origin, in the Seleucid Dynasty paved the way for a series of marriages. During the collapse of the Seleucid Dynasty, Cleopatra V Selene's struggle for political existence continued and political marriage alliances formed the most basic feature of claiming the Seleucid throne. Thanks to these alliances, it became easier for the members of the dynasty to rule in the kingdom, moreover, it became official. However, as the conflicts between the members of the dynasty began to increase, it was observed that the internal political dynamics in the Seleucid Dynasty were shaken to the core. It was understood that the Seleucid queens of Ptolemaic origin were also influential in the damage to the political dynamics. The attempts of Cleopatras of Ptolemaic origin, who joined the Seleucid Dynasty by marriage, to gain political power were seen as one of the reasons for the weakening of the Seleucid Dynasty. In this study, the political existence struggles of the Ptolemaic origin Cleopatras in the Seleucid Dynasty were examined, and it was aimed to analyze the effects of the activities of these queens on the Seleucid Dynasty in line with ancient and modern sources.

Giriş

Eski Çağ'ın farklı dönemlerinde uygulanan diplomatik/siyasi evlilik geleneği devletlerin gerek dış, gerekse iç politikalarını destekleyen unsur olarak görülmüştür. Diplomatik evlilik geleneği Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından da benimsenmiş ayrıca Büyük İskender, Hellen ve Doğu

kökenli insanların birbirleriyle evlenmelerini sağlamıştır.¹ Bu geleneğin sürdürülmesinde öncü olan Büyük İskender², MÖ 328/327 yılında Baktrialı asilzade Oxyartes'in kızı Roxane³ (MÖ 340-310/309) ile, MÖ 324 yılında ise Pers Kralı III. Darius'un kızı Stateira⁴ ile evlenmiştir.⁵ Pers Kralı III. Darius'un (MÖ 380-330) suikast sonucu ölmesi üzerine Büyük İskender, Stateira ile olan evliliği üzerinden kendisini Pers tahtının meşru mirasçısı ilan etmiştir.

Hellenistik krallıkların da birbirleriyle bağ kurma ve bu bağ ile birlikte devletlerinin sınırlarını genişletmeye veya var olan sınırlarını korumaya çalışması sıklıkla diplomatik/siyasi evlilik ittifakı üzerinden gerçekleşmiştir.⁶ Bu durumda uygulanmaya çalışılan evlilik politikası, Büyük İskender'in ardından kurulan Hellenistik krallıklarca da devam ettirilmiştir. Gerçekleştirilen evlilikler sonucu Hellenistik kraliyet kadınları önemli roller üstlenmiştir. Bu kadınlar bağlı bulunduğu hanedanlığın tanınmasını sağlamış ve hanedanlıklarının temsilcisi sayılmışlardır.⁷

Büyük İskender'in komutanlarından biri olan I. Seleukos Nikator tarafından MÖ 312/311 yılında Yakın Doğu topraklarında kurulmuş olan Seleukoslar⁸ da, bir diğer Hellenistik krallık olan ve I. Ptolemaios Soter tarafından MÖ 306/305 yılında Mısır topraklarında kurulmuş olan Ptolemaioslar⁹ ile siyasi ilişkilerini sağlamlaştırmak amacıyla Ptolemaios prensesleriyle diplomatik evlilikler gerçekleştirmişlerdir.

Ptolemaios Kralı II. Ptolemaios Philadelphos (MÖ 283/282-246) babası I. Ptolemaios Soter'den sonra başa geçmiş¹⁰ ve onun zamanında Ptolemaioslar ile Seleukoslar arasında İkinci Suriye (Syria) Savaşı¹¹ (MÖ 260-253) gerçekleşmiştir.¹² Seleukos ve Ptolemaios krallıkları arasındaki bu savaşın ardından MÖ 253/252 yılında yapılan barış antlaşması¹³ Seleukos Krallığı'nda Ptolemaios kökenli bir prensesin siyasi bir figür olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Seleukos Kralı II. Antiokhos Theos, Kraliçe I. Laodike'den ayrılmış, Ptolemaios Kralı II. Ptolemaios Philadelphos'un kızı Berenike Phernophoros ile evlenmiş ve Berenike'den doğacak çocuklarını halef yapmıştır.¹⁴

¹ İplikçioğlu, 2007: 45.

² Carney, 1996: 568.

³ Carney, 2000: 106; Müller, 2012: 295.

⁴ İskender'in Stateira ile birlikte Pers krallarından III. Artaxerxes Ochus'un kızı Parysatis ile evlendiğinden de söz edilmektedir. Arrianus, *Anabasis*, VII. 4. 6; Ogden, 1999: 45. Ayrıca Büyük İskender'in Barsine adlı bir kadınla ilişkisi olduğu ve bu kadından Herakles adında bir çocuğu olduğu bilinmektedir. Plutarkhos, *Alex.*, XXI; Diodorus Siculus, *Bibliothēke Historike*, XX. 20. 1. Ancak Herakles babası Büyük İskender tarafından tanınmamış bu bağlamda varis niteliği taşımamıştır. Errington, 2020: 32. Barsine hakkında ise detaylı bilgi için bkz. Carney, 1996: 572-576; Sarıkaya, 2019: 257-282.

⁵ Plutarkhos, *Alex.*, 70. 3; Müller, 2012: 295; Van Oppen De Ruiter, 2014: 26.

⁶ Yıldırım, 2013: 252.

⁷ Carney, 2012: 312.

⁸ Sherwin White- Kuhrt, 1993: 7; Temizkan, 2017: 17.

⁹ Hölbl, 2001: 20-21.

¹⁰ Bevan, 1927: 56.

¹¹ Savaşın detayları ile ilgili bkz. Grainger, 2010: 89-120; Bryce, 2014: 173; Yıldırım- Temizkan, 2017: 123.

¹² Bevan, 1902: 144-145.

¹³ Bevan, 1927: 70.

¹⁴ Grainger, 2010: 133-134; Mansel, 2014: 493-494; Yıldırım-Temizkan, 2017: 123.

MÖ 252 yılının Nisan ayında Seleukos Kralı II. Antiokhos Theos ile evlendirilen Ptolemaios Prensesi Berenike “Çeyiz Getiren” (*Phernophoros*) epitheti ile anılmıştır.¹⁵ Bu çeyizin yüklü miktar altın ve gümüş olduğu sanılmaktadır.¹⁶ Ancak bu evlilik, II. Antiokhos Theos'un bir önceki kraliçesi I. Laodike gibi hırslı bir kadın ile aralarının açılmasına yol açmıştır. Bu durum II. Antiokhos Theos, yeni Kraliçe Berenike ve oğulları Antiokhos'un eski Kraliçe I. Laodike ve destekçileri tarafından öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Ptolemaios prensesinin öldürülmesi ile birlikte Seleukos ve Ptolemaios krallıkları arasında Üçüncü Suriye (Syria) Savaşı/Laodike Savaşı¹⁷ gerçekleşmiştir.¹⁸

Ptolemaios Kralı V. Ptolemaios Epiphanes (MÖ 204-180) dönemine gelindiğinde Seleukoslar ile evlilik yoluyla kurulan ittifak devam ettirilmiştir. V. Ptolemaios Epiphanes, Seleukos Kralı III. Antiokhos Megas ve Kraliçe III. Laodike'nin kızı I. Kleopatra (MÖ 194/193-176) ile evlenmiştir.¹⁹ MÖ 195 yılında nişanlanan V. Ptolemaios Epiphanes ve I. Kleopatra'nın²⁰ düğünleri ise, MÖ 194/193 yılında Raphia'da gerçekleşmiştir.²¹

Ptolemaios Hanedanlığı'nda sıklıkla kullanılan Kleopatra adı, öncelikle Büyük İskender'in kız kardeşi Kleopatra'dan alınmış ve Ptolemaioslar'a Seleukoslar aracılığıyla Kral III. Antiokhos Megas ve Kraliçe III. Laodike'nin kızı I. Kleopatra üzerinden geçmiştir.²² Kleopatra sözcüğü “*babasıyla ünlü/soylu*” anlamında kullanılmıştır.²³

Seleukos Prensesi I. Kleopatra, Ptolemaioslar'ın bilinen ilk hanedan dışı kraliçesidir ve “*Syria ya da Syrian/Suriyelî*” epitheti ile anılmıştır.²⁴ I. Kleopatra'nın çeyizinin Coele (Güney) Suriye (Syria) olduğu²⁵ böylelikle Ptolemaios Hanedanlığı'nın prenses sayesinde stratejik bir bölgeyi topraklarına kattığı düşünülmüştür. Bu durumun Ptolemaios Hanedanlığı'nda I. Kleopatra'ya saygı duyulmasını sağlayan etkenlerden birini oluşturduğu da sanılmaktadır.²⁶

MÖ 196 yılında Ptolemaios Kralı V. Ptolemaios Epiphanes, Rosetta Taşı²⁷ olarak da bilinen Memphis Kararnamesi'nde tanrı mertebesine yükseltilmiştir. Kraliçe I. Kleopatra da V. Ptolemaios ile olan evliliğinin ardından bu hanedan

¹⁵ Pomeroy, 1984: 14; Coşkun, 2016: 108.

¹⁶ Porphyrius, *Adversus Khristianos*, 43; Grainger, 2010: 138.

¹⁷ Savaşın detayları ile ilgili bkz. Grainger, 2010: 153-170; Coşkun, 2016: 107-134; Yıldırım-Temizkan, 2017: 123-124.

¹⁸ Mansel, 2014: 494.

¹⁹ Pomeroy, 1984: 23; Grainger, 1997: 45; Stanwick, 2002: 2; Tyldesley, 2006: 194; Austin, 2006: 354-355.

²⁰ Whitehorne, 1994: 80.

²¹ Hölbl, 2001: 140.

²² Errington, 2020: 290.

²³ Whitehorne, 1994: 1.

²⁴ Appianus, *Syriake*, 4-5; Wong, 1998: 73-74.

²⁵ Appianus, *Syriake*, 5; Whitehorne, 1994: 82. Errington, V. Ptolemaios ve I. Kleopatra'nın evlilikleri süresince Coele (Güney) Suriye'nin (Syria) Seleukoslarda kaldığını ve I. Kleopatra'nın çeyizinin adı geçen bölge olamayacağını ileri sürmüştür. Errington, 2020: 256.

²⁶ Caman, 2005: 71.

²⁷ Rosetta Taşı ile ilgili detaylar için bkz. Budge, 1989.

kültüne dâhil edilmiş ve tanrıça statüsüne çıkarılmıştır.²⁸ I. Kleopatra, rahipler tarafından yayınlanan kararnamelerde de onurlandırılmıştır.²⁹

V. Ptolemaios Epiphanes'in ölümünden sonra (MÖ 180) I. Kleopatra, MÖ 180-176 yılları arasında oğlu VI. Ptolemaios Philometor ile birlikte Ptolemaios Hanedanlığı'nı yönetmiştir.³⁰ I. Kleopatra, MÖ 176 yılında ölmüş, Ptolemaios Hanedanlığı çocukları II. Kleopatra Philometor Soteira, VI. Ptolemaios Philometor ve VIII. Ptolemaios II. Eurgetes tarafından yönetilmeye başlamıştır. Bu çocuklardan II. Kleopatra Philometor Soteira ve VI. Ptolemaios Philometor ise MÖ 175/174 yılında evlenerek hükümlerliklerini resmileştirmişlerdir.³¹

Seleukos Hanedanlığı'ndaki Ptolemaios Kökenli Kleopatralar ve İktidar Mücadeleleri

Ptolemaios Kralı VI. Ptolemaios Philometor (MÖ 180-145) ve Kraliçe II. Kleopatra Philometor Soteira'nın kızı olan³² Kleopatra Thea (MÖ 165-121) ilk evliliğini MÖ 150 yılında Seleukos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in (MÖ 175-164) oğlu olduğu düşünülen I. Aleksandros Balas (MÖ 150-145) ile yapmıştır. Kraliçe bu yıldan itibaren Seleukos Krallığı'ndaki siyasi kariyerini de başlatmıştır.³³

MÖ 147/146 yılında I. Demetrios Soter'in (MÖ 162-150) en büyük oğlu olan II. Demetrios Nikator'un (MÖ 146-139/MÖ 129-126/125) Seleukos tahtını geri alması ile birlikte Kraliçe Kleopatra Thea, II. Demetrios Nikator ile evlenmiştir. Kleopatra Thea'nın II. Demetrios Nikator'dan V. Seleukos (MÖ 125) ve VIII. Antiokhos Grypus/Grypos (MÖ 121- 96) adında iki oğlu olmuştur.³⁴ Ancak MÖ 139/138 yılında II. Demetrios Nikator, Parthlar tarafından esir alınmış³⁵ ve kraliçenin II. Demetrios Nikator ile olan evliliği de son bulmuştur.³⁶

Kleopatra Thea, taht hâkimiyetini kaybetmemek adına Rodos'ta bulunan kayınbiraderi VII. Antiokhos Euergetes/Sidetes'i (MÖ 138-129) Seleukeia Pieria (Çevlik/Samandağ/Hatay) kentine çağırılmış ve MÖ 138 yılında onunla evlenmiştir.³⁷ Kleopatra Thea ve VII. Antiokhos Sidetes'in bu evliliğinden dört çocuğu olmuştur. Ancak kral ve kraliçenin ilk üç çocukları (Antiokhos-Laodike-Laodike) küçük yaşta hastalanıp ölmüşlerdir. Sonrasında kral ve kraliçenin IX. Antiokhos Kyzikenus/Kyzikenos (MÖ 114-95) adında bir çocukları daha olmuştur.³⁸

²⁸ Hölbl, 2001: 171; Caman, 2005: 73.

²⁹ Hölbl, 2001: 171; Barrett, 2011: 344.

³⁰ Whitehorne, 1994: 86; Grainger, 1997: 45; Hölbl, 2001: 142.

³¹ Whitehorne, 1994: 87-89; Hölbl, 2001: 143; 181; Nerpel, 2011: 62-63.

³² Salisbury, 2001: 55; Burstein, 2014: 78.

³³ Whitehorne, 1994: 149; Grainger, 1997: 6; Ogden, 1999: 147-148; Salisbury, 2001: 55; Burstein, 2004: 78; Temizkan, 2017: 35.

³⁴ Whitehorne, 1994: 153-154; Burstein, 2004: 78; Chaniotis, 2005: 111.

³⁵ Appianus, *Syriake*, 67-68; Downey, 1961: 124; Yıldırım-Temizkan, 2021: 1362.

³⁶ Burstein, 2004: 78.

³⁷ Whitehorne, 1994: 154; Grainger, 1997: 29; Ogden, 1999: 149; Bryce, 2014: 212; Errington, 2020: 270.

³⁸ Ogden, 1999: 150; Burstein, 2004: 78.

VII. Antiokhos Sidetes, MÖ 129 yılında Parthlar ile savaşırken ölmüştür.³⁹ Seleukos Krallığı'na geri dönen II. Demetrios Nikator ise, MÖ 126/125 yılında Tyre (Sur) yakınlarında, Kraliçe Kleopatra Thea tarafından infaz edilmiştir.⁴⁰ Kraliçe oğlu V. Seleukos'u da taht mücadeleleri kapsamında öldürmüştür⁴¹ ve MÖ 126/125 yılında Phoenicia'da (Fenike) idareyi tek başına üstlenmiştir. Kraliçe Ptolemais'e (Akka) hükmederek siyasi güç elde etmeyi başarmış⁴² ve sikke bastırmıştır (Res. 1). Kleopatra Thea bu hamleyle birlikte tahtın tek varisi olmak istediğini göstermiş sonrasında ise oğlu VIII. Antiokhos Grypos ile ortak hükümdarlık dönemini başlatmıştır (MÖ 126/125-121). Ayrıca kraliçe Ptolemaios Kralı VIII. Ptolemaios'un (MÖ 145-116) kızı Kleopatra Trypheana ile oğlu VIII. Antiokhos Grypos'u MÖ 124/123 yılında evlendirerek siyasi ittifak kurma yoluna gitmiştir.⁴³

Kleopatra Trypheana ve VIII. Antiokhos Grypos'un altı çocuğu olmuştur. Bu çocuklar VI. Seleukos Epiphanes Nikator, XI. Antiokhos Epiphanes Philadelphus, III. Demetrios Eucaerus, I. Philip Philadelphus, XII. Antiokhos Dionysus ve Laodike Thea Philadelphos'tur.⁴⁴ Ancak VIII. Antiokhos Grypos annesiyle olan ortak hükümdarlık döneminde her ne kadar ona bağlılık içerisinde bir tutum sergilemişse de, MÖ 123 yılı itibariyle Ptolemaios kökenli Kleopatra Trypheana ile olan evliliği onu daha güçlü kılmıştır. Bu evlilik ile birlikte Seleukos Krallığı'nda yeni bir kraliçenin bulunması Kleopatra Thea'nın yönetimini tehdit etmiştir. Bu nedenle MÖ 121/120 yılında Kleopatra Thea oğlunu zehirleyerek öldürmeye kalkışmıştır. Oğlunun kendisinden şüphelendiğini anlayan Kleopatra Thea, kendi hazırlamış olduğu zehirli kâdehi içerek ölmüştür.⁴⁵

Seleukos kraliçelerinin son üçü hem Ptolemaios prensesleri, hem de kız kardeş olarak bilinmektedir. Bu kraliçeler Ptolemaios Kralı VIII. Ptolemaios Eurgetes ve Kraliçe III. Kleopatra'nın kızları Kleopatra Tryphaena, IV. Kleopatra ve V. Kleopatra Selene'dir.⁴⁶ Ayrıca kral ve kraliçenin IX. Ptolemaios Philometor II. Soter, X. Ptolemaios I. Aleksandros adlı iki çocuğu daha olduğu da bilinmektedir.⁴⁷

MÖ 116 yılına gelindiğinde Ptolemaios Kralı VIII. Ptolemaios Eurgetes ölmüş, ardından etkin bir güce sahip olan Kraliçe III. Kleopatra, Ptolemaios Hanedanlığı'nı çocukları IX. Ptolemaios Philometor (MÖ 116-107) ve X. Ptolemaios (MÖ 107-88) ile birlikte bir süreliğine yönetmiştir.⁴⁸ III. Kleopatra

³⁹ Downey, 1961: 126; Bryce, 2014: 213. Appianus, Seleukos Kralı VII. Antiokhos Sidetes'in Parthlar tarafından yenilgiye uğratılması nedeniyle intihar ettiğini söylemektedir. Appianus, *Syriake*, 68; Yıldırım-Temizkan, 2021: 1362.

⁴⁰ Justinus, *Epitome*, 39. 1; Errington, 2020: 271.

⁴¹ Appianus, *Syriake*, 69; Justinus, *Epitome*, 39. 1; Hölbl, 2001: 201; Salisbury, 2001: 55; Dimitru, 2016: 255.

⁴² Appianus, *Syriake*, 68.

⁴³ Whitehorne, 1994: 161; Hölbl, 2001: 201-203; Dimitru, 2016: 255.

⁴⁴ Grainger, 1997: 31-47; Ogden, 1999: 153.

⁴⁵ Appianus, *Syriake*, 69; Justinus, *Epitome*, 39. 2; Macurdy, 1932: 230; Whitehorne, 1994: 162; Bryce, 2014: 217; Grainger, 2017: 50.

⁴⁶ Bevan, 1927: 326; Macurdy, 1932: 230; Green, 1990: 549.

⁴⁷ Bierbrier, 2008: 49.

⁴⁸ Tyldesley, 2006: 198; Miller-Browning, 2008: 37; Nerpel, 2011: 68.

kızı IV. Kleopatra ve oğlu IX. Ptolemaios Lathyrus'u evlendirerek⁴⁹ hâkimiyetini resmileştirmeye çalışmıştır. Ancak III. Kleopatra kendi egemenliğini sürdürme noktasında sözünü dinlemediği kızı IV. Kleopatra ve IX. Ptolemaios Lathyrus arasındaki evliliğe son vermiştir.⁵⁰

IV. Kleopatra ile ayrılığının ardından IX. Ptolemaios Lathyrus annesinin emriyle MÖ 116/115 yılında küçük kardeşi V. Kleopatra Selene ile evlenmiştir.⁵¹ IV. Kleopatra ise, siyasi hırsı nedeniyle Seleukoslar ile evlilik yoluyla ittifak kurmak istemiştir.⁵²

IV. Kleopatra öncelikle Ptolemaios Hanedanlığı'nı terk etmiş ve başka bir erkek kardeşinin bulunduğu (X. Ptolemaios) Kıbrıs'a kaçmıştır.⁵³ Ptolemaios Hanedanlığı'na mensup prenseslerin çoğu gibi, IV. Kleopatra'nın da büyük bir servete sahip olduğu sanılmaktadır. Bu bağlamda Kıbrıs'ta bir ordu kuran IV. Kleopatra Seleukos Krallığı'na gitmiştir. Seleukos Krallığı'ndaki iki kardeş (VIII. Antiokhos Grypos ve IX. Antiokhos Kyzenikos) arasındaki taht mücadelesinde kuzeni IX. Antiokhos Kyzikenos'u desteklemiştir. MÖ 112/111 yılında IV. Kleopatra, VIII. Antiokhos Grypos'un hem üvey kardeşi, hem de rakibi olan IX. Antiokhos Kyzenikos ile evlenmiştir. Bu evlilik VIII. Antiokhos Grypos'un eşi olan kız kardeşi Kleopatra Tryphaena ile aralarının açılmasına yol açmıştır.⁵⁴ Seleukos Hanedanlığı'nda ikinci bir kraliçenin gelişiyile birlikte siyasi dengelerin değişmeye başlaması tıpkı krallarda olduğu gibi kraliçeler arasında da taht mücadelelerine zemin hazırlamıştır.

Kleopatra Tryphaena ve IV. Kleopatra arasındaki düşmanlık, Kleopatra Tryphaena'nın IV. Kleopatra'yı tutsak durumuna getirmesine neden olmuştur.⁵⁵ Bu durum, MÖ 112/111 yılında iki kardeş (VIII. Antiokhos Grypos ve IX. Antiokhos Kyzenikos) taht kavgası içerisindeyken VIII. Antiokhos Grypos'un, IX. Antiokhos Kyzenikos'u yenilgiye uğratması ve IV. Kleopatra'yı ele geçirmesiyle şekillenmiştir. VIII. Antiokhos Grypos, IV. Kleopatra'yı korumak istemiş ancak Kraliçe Kleopatra Tryphaena kız kardeşinin kraliyetteki entrikalarından korkmuştur. Bunun üzerine onu Artemis/Apollon Tapınağı'nda öldürtmüştür.⁵⁶ Kralların yanı sıra kraliçelerin de taht mücadelesi içerisinde olması Seleukos Hanedanlığı'nın zayıflamasına neden olmuştur. Aynı yıl, IX. Antiokhos Kyzikenos krali merkez Antiokheia'yı tekrar ele geçirmeyi başarabilmiştir. Eşi IV. Kleopatra'nın intikamını almak isteyen

⁴⁹ Ptolemaios Hanedanlığı, Makedon geleneklerinin yanı sıra Eski Mısır'ın dinsel rolüne de uyum sağlamıştır. Bu rol, evlilik çerçevesinde de kendini görünür kılmıştır. Stanwick, 2002: 43-44; Caman, 2005: 5; Güzel, 2017: 28. Eski Mısır'da kraliyet evliliklerini belirleyen unsurlar net olmamakla birlikte, kraliyet ailesi içinden evlenmenin yaygın olduğu sanılmaktadır. Kuhrt, 2019: 195. Ptolemaios krallarının zamanla Makedon evlilik ittifakı gereği hanedanlar arası evlilik politikasını göz ardı ettiği ve sıklıkla Eski Mısır evlilik geleneklerine uydukları gözlemlenmiştir. Errington, 2020: 160.

⁵⁰ Justinus, *Epitome*, 39. 3. 2; Whitehorne, 1994: 121-134.

⁵¹ Ogden, 1999: 157; Hölbl, 2001: 206; Dimitru, 2016: 255. V. Kleopatra Selene'nin IX. Ptolemaios Soter Lathyrus ile biten evliliğinin ardından bir diğer kardeşi X. Ptolemaios Aleksandros ile evlendiği de sanılmaktadır. Dimitru, 2016: 258-259.

⁵² Justinus, *Epitome*, 39. 3; Whitehorne, 1994: 135; Bierbrier, 2008:49.

⁵³ Whitehorne, 1994: 165; Ogden, 1999: 154.

⁵⁴ Justinus, *Epitome*, 39. 3; Bevan, 1927: 328.

⁵⁵ Downey, 1961: 129; Grainger, 1997: 47.

⁵⁶ Justinus, *Epitome*, 39. 3. 3; Whitehorne, 1994: 135; Hölbl, 2001: 206-207; Bartlett, 2016: 139.

IX. Antiokhos Kyzenikos, Kleopatra Tryphaena'yı yakalayıp infaz ettirmiştir.⁵⁷
VIII. Antiokhos Grypos ise Pamphylia'daki Aspendos'a kaçmıştır.⁵⁸

MÖ 108/107 yılında IX. Ptolemaios Lathyrus, IV. Kleopatra'nın ondan sonraki eşi IX. Antiokhos Kyzikenos'a kardeşi VIII. Antiokhos Grypos ile olan savaşında 6.000 asker göndermiştir. IX. Ptolemaios Lathyrus ise annesi III. Kleopatra ile aralarının açılması nedeniyle Ptolemaios Hanedanlığı'nı terk etmiştir. IX. Ptolemaios Lathyrus annesi ile gerçekleştirecek olan ihtilafında Seleukoslar ile müttefik olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda III. Kleopatra bir diğer oğlu X. Ptolemaios ve VIII. Antiokhos Grypos'u desteklemiştir.⁵⁹ Ayrıca III. Kleopatra, MÖ 103/102 yılında kızı V. Kleopatra Selene'yi, VIII. Antiokhos Grypos ile evlendirerek ittifaklık durumlarını resmileştirmiştir.⁶⁰

MÖ 96 yılına gelindiğinde Seleukos Kralı VIII. Antiokhos Grypos generali Herakleon Beroea tarafından öldürülmüştür.⁶¹ III. Kleopatra'nın da ölümü⁶² üzerine tek başına kalan Kraliçe V. Kleopatra Selene, Seleukos Hanedanlığı'nda siyasi bağlamda güç elde edebilme adına tıpkı Kleopatra Thea gibi bir dizi evlilik gerçekleştirmiştir. V. Kleopatra Selene öncelikle kız kardeşi Kleopatra Tryphaena'yı öldüren ve vefat eden eşinin de rakibi olan IX. Antiokhos Kyzikenos ile evlenmiştir.⁶³ MÖ 95 yılında IX. Antiokhos Kyzikenos'un ölümünden sonra ise V. Kleopatra Selene, Seleukos Hanedanlığı'ndaki egemenliğini sürdürürebilmek için üvey oğlu X. Antiokhos Eusebes ile evlenmiştir.⁶⁴

V. Kleopatra Selene ve X. Antiokhos Eusebes'in iki oğlu olmuştur. Bu çocuklar XIII. Antiokhos Asiaticus ve Seleukos Kybiosaktes (?) olarak bilinmektedir.⁶⁵ Ancak X. Antiokhos MÖ 92 yılında ölmüş ve III. Demetrios Seleukos Krallığı'nda hüküm sürmeye başlamıştır.⁶⁶

V. Kleopatra Selene Phoenicia'deki (Fenike) Ptolemais'a taşınmıştır.⁶⁷ V. Kleopatra Selene'nin III. Demetrios tarafından tahttan mahrum bırakılmadan önce kraliçe merkez Antiokheia'da kısa bir süre de olsa oğluyla birlikte kraliyeti yönettikleri sanılmaktadır.⁶⁸

MÖ 84/83 yılına gelindiğinde Seleukos tahtında hak iddia eden kişiler, Seleukos Kralı I. Philip'in oğlu II. Philip, Kraliçe V. Kleopatra Selene ve X. Antiokhos'un çocukları Seleukos Kybiosaktes (?) ve XIII. Antiokhos Asiaticus olmuştur. Kraliçe çocuklarından XIII. Antiokhos'u desteklemiştir.⁶⁹

V. Kleopatra Selene MÖ 75 yılında X. Antiokhos Eusebes'ten olan iki oğlunu Roma'ya hem onları Seleukos Krallığı'nın meşru kralları olarak

⁵⁷ Justinus, *Epitome*, 39. 3; Bevan, 1927: 328; Downey, 1961: 129.

⁵⁸ Errington, 2020: 272.

⁵⁹ Whitehorne, 1994: 166; Ehling, 2008: 226; Grainger, 2010: 390-391; Dimitru, 2016: 257.

⁶⁰ Justinus, *Epitome*, 39. 4. 4; Errington, 2020: 272-273.

⁶¹ Downey, 1961: 133; Whitehorne, 1994: 167; Grainger, 1997: 31.

⁶² Hölbl, 2001: 210.

⁶³ Appianus, *Syriake*, 69; Whitehorne, 1994: 167.

⁶⁴ Ogden, 1999: 156-157.

⁶⁵ Ogden, 1999: 157; Hölbl, 2001: 222.

⁶⁶ Downey, 1961: 134.

⁶⁷ Whitehorne, 1994: 169-170.

⁶⁸ Grainger, 1997: 44; Ehling, 2008: 22-24; Dimitru, 2016: 266.

⁶⁹ Downey, 1961: 135-136.

tanımlarını, hem de Ptolemaios Hanedanlığı'ndaki IX. Ptolemaios'un oğlu XII. Ptolemaios Neos Dionysus'un (Auletes) meşruiyetine itiraz etmeleri için göndermiştir. Ancak Roma müdahale etmeyi reddetmiştir.⁷⁰ Ardından Kraliçe V. Kleopatra Selene, Seleukos Krallığı'nın işgali sırasında Armenia Kralı II. Tigranes tarafından yakalanarak Fırat (Euphrates) Nehri yakınlarında kurulmuş Seleukeia Zeugma kentine götürülmüştür.⁷¹ Esir alınan kraliçenin MÖ 69 yılında II. Tigranes tarafından Seleukeia Zeugma kentinde öldürüldüğü ya da kendini nehre atarak intihar ettiği düşünülmektedir.⁷²

Sonuç

Hellenistik dönem öncesinde de sıklıkla uygulanan diplomatik evlilikler Hellenistik hanedanlıklar arasında da devam ettirilmiş ancak diplomatik evlilikler sonucu hanedanlığa katılan kraliçelerin beklenmedik siyasi hamleleri, bu uygulamanın olumsuz sonuçlarını ortaya çıkarmıştır. Hellenistik hanedanlıklar içerisinde yaşanan taht mücadelelerinde kraliyet kadınlarının etkinliği yadsınamaz. Özellikle dönemin iki büyük krallığı Seleukos ve Ptolemaios hanedanlıkları içerisinde kraliçelerin taht mücadelelerinde belirleyici unsurlar olarak görülmesinde, Seleukos Krallığı'ndaki Ptolemaios kökenli kraliçelerin etkili olduğu anlaşılmıştır. Bu taht mücadelelerinde ön plana çıkan kraliçelerin diplomatik evlilikler kanalıyla hanedanlığa egemen olmaya çalıştıkları anlaşılmış, bu diplomatik evlilikler tüm olumlu ve olumsuz sonuçlarına rağmen Seleukos ve Ptolemaios krallıkları arasında 150 yılı aşkın bir süre devam ettirilmiştir. Diplomatik evliliklerin özellikle Seleukos Krallığı için kısa süreli barış ortamının sağlanmasının yanı sıra çoğunlukla iç siyasi dinamiklerin zarar görmeye neden olması ve diğer Hellenistik krallıklarla savaşların sıklaşmasına zemin hazırladığı gözlenmiştir. Bu durumun en net takibinin yapıldığı dönem Kleopatra Thea dönemi olmuştur. Kleopatra Thea'nın oğlu V. Seleukos ile eşi Kral II. Demetrios Nikator'u tahttan uzaklaştırması ve idareyi tek başına üstlenmesi sonrasında Seleukos Krallığı'nın sonunun yaklaştığı döneme girilmiştir. Kleopatra Thea'nın Ptolemaios kökenli bir kraliçe olarak Seleukos Hanedanlığı'nda mutlak hâkimiyet kurma çabası krallıkta yer edinmeye başlayan diğer Ptolemaios kökenli kraliçelerinde aynı amaç doğrultusunda hareket etmelerine neden olmuştur. Siyasi hırsla desteklenen bu mutlak hâkimiyet gayesi, krallıkta bulunan Ptolemaios kökenli kardeş kraliçeleri de kendi aralarında mücadeleye ve rekabete sürüklemiştir.

⁷⁰ Whitehorne, 1994: 164-165; Salisbury, 2001: 51; Lightman- Lightman, 2008: 81.

⁷¹ Strabon, *Geographika*, XVI. 2. 3; Cohen, 2006: 191.

⁷² Appianus, *Syriake*, 48; Macurdy, 1932: 171.

Kaynakça

- APPIANUS, *Appian's Roman History*, Translated by Horace White, VIII. II-XII, Cambridge, Mass.-London, 1912-1913 (The Loeb Classical Library).
- ARRIANUS, *Arrian*, With an English Translation by P.A. Brunt- I-II. Cambridge, Mass.- London, 1976- 1983 (The Loeb Classical Library).
- AUSTIN, M., 2006. *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest, A Selection of Ancient Sources in Translation*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- BARRETT, E. C., 2011. *Egyptianizing Figurines from Delos-A Study in Hellenistic Religion*, Columbia Studies in the Classical Tradition, Vol. 36, Ed.: W. V. Harris, v.d., Brill, Leiden, Boston.
- BARTLETT, B., 2016. "The Fate of Kleopatra Tryphaina, or: Poetic Justice in Justin", *Seleukid Royal Women Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire*, Ed.: Altay Coşkun, Alex McAuley, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, ss. 135-142.
- BEVAN E., 1902. *The House of Seleukos*, Vol. 1, Edward Arnold Publisher, London.
- BEVAN, E., 1927. *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, Routledge Taylor and Francis Group, New York.
- BIERBRIER, M. L., 2008. *Historical Dictionary of Ancient Egypt*, Scarecrow Press, Lanham, Maryland.
- BMC SELEUCIDS: GARDNER, P., 1878. *Catalogue of Greek Coins: The Seleucid Kings of Syria*, London.
- BUDGE, E. A. W., 1989. *The Rosetta Stone*, Dover Publications, Inc., New York.
- BURSTEIN, S. M., 2004. *The Reign of Cleopatra*, Greenwood Press, London.
- BRYCE, T., 2014. *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, Oxford University Press, Oxford.
- CAMAN, A. F., 2005. *Ptolemaioslar Hanedanlığı'nın İlk Yüzyılında Kraliçeler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- CARNEY, E. D., 1996. "Alexander and Persian Women", *American Journal of Philology*, Vol. 117, No. 4, The Johns Hopkins University Press, ss. 563-583.
- CARNEY, E. D., 2000. *Women and Monarchy in Macedonia*, University of Oklahoma Press, Norman.
- CARNEY, E. D., 2012. "Oikos Keeping: Women and Monarchy in the Macedonian Tradition", *A Companion to Women In the Ancient World*, Ed.: Sharon L. James, Sheila Dillon, Wiley-Blackwell Publishing, ss. 304-315.
- CHANLOTIS, A., 2005. *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, Blackwell Publishing, Malden, Oxford.

- COHEN, G. M., 2006. *The Hellenistic Settlements in Syria, The Red Sea Basin, and North Africa*, University of California Press, California.
- COŞKUN, A., 2016. “Laodike I, Berenike Phernophoros, Dynastic Murders, and the Outbreak of the Third Syrian War (253-246 BC)”, *Seleukid Royal Women Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire*, Ed.: Altay Coşkun, Alex McAuley, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, ss. 107-134.
- DIMITRU, A. G., 2016. “Kleopatra Selene-A Look at the Moon and Her Bright Side”, *Seleukid Royal Women Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire*, Ed.: Altay Coşkun, Alex McAuley, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, ss. 253-272.
- DIODORUS SICULUS, *Diodorus of Sicily*, With an English Translation by C. H. Oldfather, Vol. I-VI; C. H. Sherman, Vol. VII; C.B. Welles Vol. VIII; R. M. Geer, Vol. IX-X.; F.R. Walton, Vol. XI-XII. Cambridge, Mass.- London, 1933-2004 (The Loeb Classical Library).
- DOWNEY, G., 1961. *A History of Antioch in Syria From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton University Press, Princeton.
- EHLING, K., 2008. *Untersuchungen zur Geschichte der späten Seleukiden (164-63 v.Chr.), vom Tode des Antiochos IV. bis zur Einrichtung der Provinz Syria unter Pompeius*, Historia Einzelschriften 196, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- ERRINGTON, R. M., 2020. *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30*, Çev.: Gülşah Günata, 2. Basım, Homer Kitabevi, İstanbul.
- GRAINGER, J. D., 1997. *A Seleukid Prosopography and Gazetteer*, Leiden, New York, Köln, Brill.
- GRAINGER, J. D., 2010. *The Syrian Wars*, Leiden, Boston, Brill.
- GRAINGER, J. D., 2017. *Great Power Diplomacy in The Hellenistic World*, by Routledge Taylor and Francis Group, New York.
- GREEN, P., 1990. *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles.
- GÜZEL, E., 2017. “Eski Mısır Tarihindeki Dinsel Yönetim Stratejisinin Ptolemaios Hanedanı’ndaki Yansımaları”, *Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 2, ss. 27-35.
- HOLBL, G., 2001. *A History of the Ptolemaic Empire*, Translated by Tina Saavedra, by Routledge, London, New York.
- İPLİKÇİOĞLU, B., 2007. *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- JUSTINUS, *Epitome of Pompeius Trogus*, Philippic Histories, J. S. Watson, 1853.
- KUHRT, A., 2019. *Eskiçağ’da Yakındoğu-1*, Çev.: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

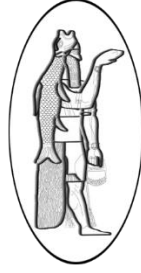
- LIGHTMAN, M.-LIGHTMAN, B., 2008. *A to Z Ancient Greek and Roman Women*, Facts On File Publishing, New York.
- MACURDY, G., 1932. *Hellenistic Queens: A Study of Woman-Power in Macedonia, Seleucid Syria, and Ptolemaic Egypt*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- MANSEL, A. M., 2014. *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MILLER, R.- BROWNING, S., 2008. *Cleopatra*, Chelsea House Publishers, New York.
- MULLER, S., 2012. "Stories of the Persian Bride: Alexander and Roxane", *The Alexander Romance in Persia and the East*, Ed.: Richard Stoneman, Kyle Erickson, Ian Netton, Ancient Narrative Supplementum, 15, Groningen, ss. 295-310.
- NERPEL, M. M., 2011. "Cleopatra II and III: The Queens of Ptolemy VI and VIII as Guarantors of Kingship and Rivals for Power", *Internationales Symposion Heidelberg*, 16-19. 9. 2007, (Philippika 45), Wiesbaden, ss. 58-76.
- OGDEN, D., 1999. *Polygamy, Prostitutes and Death: The Hellenistic Dynasties*, Duckworth with The Classical Press of Wales, London.
- PLUTARKHOS, *Plutarch's Lives*, With an English translation by Bernadotte Perrin, In Eleven Volumes I-XI, London, New York, 1950-1959 (The Loeb Classical Library).
- POMEROY, S. B., 1984. *Women in Hellenistic Egypt From Alexander to Cleopatra*, Schocken Books, New York.
- PORPHYRIUS, *Against The Christians*, With an English Translation by G. L. Archer. Michigan 1958.
- SALISBURY, J. E., 2001. *Encyclopedia of Women in the Ancient World*, ABC Clio Publishing, Oxford, England.
- SARIKAYA, S., 2019. "Barsine: Rhodoslu Mentor'dan Makedonialı İskender'e Uzanan Bir Hayat", *Phaselis V*, ss. 257-282.
- SHERWIN WHITE S.- KUHRT, A., 1993. *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles.
- STANWICK, P. E., 2002. *Portraits of the Ptolemies: Greek Kings as Egyptian Pharaohs*, The University of Texas Press, Texas.
- STRABON, *The Geography of Strabo*, With an English Translation by H. L. Jones I-VIII. London, New York, 1917- 1932 (The Loeb Classical Library).
- TEMİZKAN, M., 2017. *Seleukoslar Döneminde Antiokheia (Antakya)*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- TYLDESLEY, J., 2006. *Cronicle of The Queens of Egypt: From Early Dynastic Times To The Death of Cleopatra*, Thames Hudson, New York.

- VAN OPPEN DE RUITER, B. F., 2014. “The Susa Marriages: A Historiographic Note”, *Ancient Society*, 44, ss. 25-41.
- YILDIRIM, E., 2013. “Antikçağda Evliliklerle Kurulan Müttelikler: I. Antiokhos”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, ss. 247-268.
- YILDIRIM, N.- TEMİZKAN, M., 2017. “Seleukoslar Döneminde Yaşanan Suriye Savaşları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/39, ss. 117-131.
- YILDIRIM, N.- TEMİZKAN, M., 2021. “The Wars of Dominion Between Seleucid and Parthian Kingdoms in Mesopotamia”, *History Studies*, 13/4, ss. 1357-1368.
- WHITEHORNE, J., 1994. *Cleopatras*, by Routledge, London and New York.
- WONG, K. W. J., 1998. *Cleopatra I, The First Female Ptolemaic Regent: Her Predecessors, Policies, and Precedents*, University of British Columbia, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kanada.

Ekler

Res. 1. Kleopatra Thea Sikke (Ake-Ptolemais) (BMC Seleucids, XXIII.1).

ANTİK ROMA GÜCÜNÜN VAHŞİ HAYVANLAR ÜZERİNDEKİ YANSIMASI:
ROMA VENATİOLARI MÖ 252-MS 523/537

REFLECTIONS ON ANCIENT ROMAN POWER OVER WILD ANIMALS:
ROMAN VENATIONES 252 BC-523/537 AD

Nuri Can UÇAR

Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Res. Assist., Anadolu University, Faculty of Humanities, Department of History
nuricanucar@anadolu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9790-5081

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 17.01.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 22.05.2022
Sayfa-Pages : 319 – 352.
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1059162>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: UÇAR, N. C., “Antik Roma Gücünün Vahşi Hayvanlar Üzerindeki Yansıması: Roma Venatioları MÖ 252-MS 523/537”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 319 – 352.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

319 – 352

Araştırma Makalesi / Research Article

ANTİK ROMA GÜCÜNÜN VAHŞİ HAYVANLAR ÜZERİNDEKİ YANSIMASI: ROMA VENATİOLARI MÖ 252-MS 523/537

REFLECTIONS ON ANCIENT ROMAN POWER OVER WILD ANIMALS: ROMAN VENATIONES 252 BC-523/537 AD

Arş. Gör. Nuri Can UÇAR

Öz

Vahşi hayvanların bir güç gösterisi bağlamında ve bu amaç için belirlenmiş özel alanlarda sergilenmesi ve avlanması hususunda bir ilk teşkil etmemekle birlikte Romalılar, diğer tüm antik uygarlıkları gölgede bırakan bir vahşi hayvan tüketimi ortaya koymuşlardır. Bu tüketim, geride bıraktığı hayvan katliamının çarpıcı boyutları itibarıyla tüm antik uygarlıklardan ayrılmaktadır. Romalıların propaganda amacıyla gerçekleştirdikleri zafer geçitleri bir yana, vahşi hayvanların Roma arenalarındaki temel kullanımı, bunların insanlara ya da başka hayvanlara karşı gerçekleştirdikleri, sıra dışı bir vahşete sahne olan kanlı gösteriler ve mücadeleler olmuştur. Cumhuriyet döneminde Kartaca karşısında kazanılan Birinci Kartaca Savaşı yıllarında ortaya çıkan ve “Venatio” ismiyle anılan bu gösteriler, MÖ I. yüzyılda ve İmparator Octavianus Augustus’un tesis ettiği “Pax Romana” (Roma Barışı) sürecinde muazzam bir yaygınlığa ulaşmıştır. Egzotik hayvanlar Romanın düşmanları karşısında zafer kazanan komutanlar tarafından savaş alanlarında kazanılan zaferi Roma

Abstract

Romans, even if they were not the first to exhibit and hunt wild animals as a part of magnificence in specific areas designated for this purpose, practiced a consumption of wild animals which overshadowed all other ancient civilizations. This consumption, with its dramatic extent of animal slaughter, differs from all other ancient civilizations. Apart from the parades, which were organized by the Romans for the purpose of propaganda, the basic use of wild animals in Roman arenas was the bloody shows or struggles in which these animals were forced to fight against humans or other animals. These shows, which emerged during the Republican period, in the years of the First Punic War won against the Carthaginians and called ‘venatio’, gained a massive prevalence during the first century BC, and the period of Pax Romana, which was constituted by the Emperor Octavianus Augustus. Exotic animals were taken to the Roman arenas many times by Roman generals who had been victorious against the enemies of Rome on the battlefield and who aimed at

halkının nazarında perçinlemek amacıyla pek çok kez Roma arenalarına çıkarılmışlardır. Bunun yanı sıra *venatiolar*, Romalı aristokratların siyasi rekabeti çerçevesinde, halkın sempatisini kazanabilmek noktasında önemli birer propaganda aracına dönüşmüş, egzotik hayvanlar ise bu araçların vazgeçilmez unsurları haline almışlardır. Başlı başına ekonomik bir güç göstergesi olan *venatiolar*, gerek Roma ekonomisinin Pax Romana sürecinde ortaya koyduğu istikrara gerekse MS III. yüzyılda imparatorluğu pençesine alan ekonomik buhrana farklı bir pencereden bakabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu çalışma, Romalıların antik çağdaki yükseliş ve çöküşünü anlayabilmek noktasında en az Roma ordusu ya da Roma diplomasisi kadar geçerli bir ölçüt olarak kabul edilebilecek olan Roma *venatiolarını*, bu organizasyonlardaki vahşi hayvan etkinliğini ve tüketimini, kronolojik bir düzen içerisinde, antik edebi eserler ve arkeolojik bulgular ışığında ele almayı amaçlamaktadır.

confirming these victories before the eyes of the Roman public. In addition to this, as part of political competition of Roman aristocrats, 'venationes' turned into significant propaganda instruments to gain the favor of the Roman public, and exotic animals became essential factors of these instruments. Venationes, which are indicators of economic power in themselves, make it possible to view both the stability of the Roman economy during the Pax Romana process, and the economic crisis that gripped the empire in the third century AD, from a different perspective. This study aims to examine the Roman venationes, which can be regarded as a standard as valid as the Roman army or Roman diplomacy, in terms of understanding the rise and fall of the Romans in antiquity, the activity and consumption of wild animals in these organizations in a chronological order, and in the light of philological works and archaeological findings.

Anahtar Kelimeler: Roma, Venatio, Vahşi Hayvanlar, Gösteri, Propaganda.

Keywords: Rome, Venatio, Wild Animals, Show, Propaganda.

Extended Abstract

Romans, even if they were not the first to exhibit and hunt wild animals as a part of magnificence in specific areas designated for this purpose, practiced a consumption of wild animals which overshadowed all other ancient civilizations. On the other hand, the use of exotic animals as a show of power is a phenomenon that was adopted long before the Roman Civilization. In this context, the first animal collections in history emerged during the period when civilizations, rich royals and cities took their place in history. Archaeological finds have revealed traces of zoos brought together by the royals of ancient Egypt and Mesopotamia. The reliefs of the Nineveh Palace, which include wild animal hunting scenes of Assyrian King Ashurbanipal among the said finds, reveal that the practice of hunting wild animals in the context of a show of power was adopted in Mesopotamia centuries before the Romans.

The origins of the Roman venetios are based on two different foundations. The first of these is the ancient religious rituals and ceremonies of the local Italian tradition. The other is the applications imported from old Punic dominions. Animals had been used as sacred sacrifices within the framework of religious ceremonies in Rome from early times. Within this

context, certain feasts, such as 'Cerealia', 'Floralia' and 'Ludi Taurei', witnessed numerous animal events as public shows. Apart from the animals that came to the fore as sacrifices in sacred feasts, traces of the first animal collections of the Romans can be found during the Republic period. The wealthy elites of the period built 'Leporaria' and 'Roboraria' for exotic four-legged animals, 'Aviaria' for birds, and 'Piscinae' for fish, and kept many exotic animals in these habitats. The zoos of the Romans continued to exist during the Empire period, independent of the venationes. The famous 'Domus Aurea' of Emperor Nero is among the best known examples in this regard.

Ancient sources make it possible to trace the slaughter of wild animals in venationes, which is considered one of the most important stages of Roman 'ludi'. Accordingly, the first exotic animals slaughtered in the bloody games of Rome were the elephants captured during the First Punic War in 252 BC. The rise of Roman venationes took place during the Late Republic period, when land gains, and therefore economic prosperity, increased, and the supply of wild animals for the venationes in this period largely came from enemy countries, where Roman commanders enjoyed victories. In this context, venationes turned into propaganda tools used on the Roman public to clinch victories won on battlefields over the enemies of Rome. The aristocratic section, who became aware of the influence of the venationes on the Roman public, resorted to these bloody games in line with political competition, greatly increasing the consumption of wild animals throughout the Roman world. Venationes financed by Julius Caesar and Pompeius Magnus, rivals in the first civil war that brought an end to the Roman Republic, can be regarded as the peak of wild animal consumption during the Republic period.

Wild animal consumption in Roman venationes reached a pinnacle during the period of the empire. During this period, exotic animals, such as lions, leopards, bulls, elephants, tigers, hyenas, rhinoceroses, monkeys, crocodiles, gazelles and ostriches were exhibited and slaughtered in Roman ludi at the behest of emperors and Roman aristocrats. The increase in animal diversity and quantity that appeared in Roman arenas during the imperial period is a direct result of the empire's expansion in the Mediterranean Basin. In this context, the Eastern Mediterranean has come to the fore as regions that provided lions, tigers and hippopotamuses to appear in Roman venationes. North Africa provided elephants, rhinos, leopards, lynxes, giraffes, monkeys, camels, antelopes, horses, wild donkeys, crocodiles and ostriches. Bulls were obtained from Greece, while bears, bison and aurochs from northern Europe. The Italian Peninsula, on the other hand, provided its own unique animals, such as wolves, deer, goats and wild boar for the Roman venationes. The Colosseum Amphitheater, which came into service in 80 AD, during the reign of Emperor Titus, with a spectator capacity of 45,000/55,000 people, served as an extremely important stage for Roman venationes since its opening. Numerous systems within this gigantic theater, which is considered among the most magnificent architectural structures of antiquity, were expertly designed, and provided an extremely favorable environment for venationes, the purpose of which was to present safe and enjoyable shows for the audience.

It is possible to consider the venationes financed in different geographies by the Roman Empire, which can be defined as the superpower of the ancient age considering the sovereignty it established in the Mediterranean Basin and the cultural heritage it left behind, as a valid criterion for understanding the power of this empire. Within this context, venationes shed light significantly on the rise and fall of the Romans in the Mediterranean world in terms of economy. Venationes, which witnessed the intense consumption of exotic animals living in natural habitats in distant geographies, thereby causing enormous costs, were indicators of magnificence in terms of quality and quantity in the first century and in the first half of the second century AD, a period expressing the rise of the Romans in the Mediterranean world. In fact, this magnificence continued despite the crisis felt, especially in the economy of the empire, beginning from the second half of the second century AD. As of this period, venationes became one of the factors that accelerated the growing economic depression and collapse of the empire, despite certain periods of partial recovery. This situation was reflected in the reforms prepared by Roman emperors in the face of economic collapse. The high prices determined for certain wild animals, in the context of the 'Edictum de Pretiis Rerum Venalium' announced by Diocletian, reveal the great cost of these bloody games and the related extravagance.

322

OANNES

4 (2)

Interestingly, venationes, which were always held in conjunction with gladiator fights in the show world of Rome, continued to exist in Roman amphitheaters for quite a long time after gladiators disappeared from the stage of history. This situation is directly related to Christianity, which influenced Roman civilization over time. The Christian Western and Eastern Roman Empires had no difficulty in removing the pagan foundations of chariot racings and venationes, unlike gladiator fighting, and transforming them into a Christian context. However, although Roman venationes were among demonstrations of the pagan tradition, which has always been criticized by Christians, the target of this criticism was never the health of animals or the atrocities they were subjected to in Roman arenas. The concern of Christianity towards venationes was shaped by the negative effects they might have had on Christians who participated in these bloody demonstrations as spectators. The last period of venationes in Roman Civilization progressed along different lines in the Eastern and Western Roman Empires. In the light of ancient records, the last venatio at the Colosseum was held in 523 AD., at the opening of games organized by Anicius Maximus to mark his arrival to the office of consulate. The last venatio that took place in Constantinople was held in Kynegion, the amphitheater of the city, under the rule of the Eastern Roman Emperor Justinian I, in January 537 AD, as part of games held in honor of new consuls.

The Roman venationes are a phenomenon that is as well-founded as the Roman legions, which were assigned across an enormous geography from Britain to the Arabian Peninsula, and from the Iberian Peninsula to the banks of the Euphrates River. Numerous architectural forms were built in these geographies and placed in Roman law, serving as the basis for modern laws, at a point in history reflecting the power of the Romans in ancient times. In an age devoid of the technological possibilities and infrastructures of modern

times, capturing countless wild animals alive in geographies thousands of kilometers away from the capital Rome and bringing them to Roman audiences is a sign of absolute power and success. The success achieved in providing places with expertly designed systems that would make it possible to ensure the pleasure and safety offered by venetiones at the highest level, as well as the manpower involved in the capture of animals to their killing in arenas, is unprecedented in antiquity. It would be correct to admit that this achievement offers a perspective, which is an alternative, at least as valid as other criteria that have been accepted in an understanding of the power that the Romans achieved in antiquity.

Giriş

Egzotik hayvanların bir güç gösterisi mahiyetinde kullanımı Roma uygarlığından çok daha önce benimsenmiş bir olgudur. Bu bağlamda tarihin ilk hayvanat bahçeleri uygarlıkların, zengin kraliyetlerin ve şehirlerin tarihteki yerlerini aldıkları dönemde ortaya çıkmıştır. Yeryüzünün bilinen ilk hayvanat bahçelerinin mensupları MÖ 2500 yılı dolaylarında Mısır'da bir araya getirilmiştir. Sakkara'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılara ait görsel kayıtlar, evcil maymunların, antilopların, firavunfarelerinin, sırtlanların, dağ keçilerinin ve ceylanların varlığını ortaya koymaktadır. Söz konusu tarihten yaklaşık bin yıl sonra, Mısır Firavunu III. Thutmose (MÖ 1479-1425) Etiyopya'ya gerçekleştirdiği ticari seferlerde ele geçirilen vahşi hayvanları, sarayında yer alan hayvanat bahçesinde toplamıştır.¹ MÖ 1000 yılı dolaylarında Çin coğrafyasında hayvanat bahçelerinin varlığı bilinmektedir. Öte yandan Mezopotamya'da hüküm sürmüş olan Asur Kralı Asurbanipal (MÖ 668-627) MÖ VII. yüzyılda, Babil Kralı Nebukadnezar (MÖ 605-562) ise MÖ VI. yüzyılda kraliyete ait hayvanat bahçeleri kurmuşlardır.²

Asurluların kraliyet sarayında bulunan rölyefler³, Asur krallarına birer vergi unsuru olarak gönderilmiş olan maymun, antilop, deve ve fil gibi hayvanların betimlemelerine yer vermiştir. Sümer, Babil ve Asur kralları, her ne kadar doğayı pratik bir bakış açısı çerçevesinde dikkate alsalar da gücü, zenginliği ve otoriteyi sembolize eden hayvan koleksiyonlarıyla övünmüşlerdir. Söz konusu övünç, bilhassa tebaaları ya da yabancı ileri gelenleri tarafından büyük uğraşlara neden olan araştırmaların ve akabinde zorlu nakliye süreçlerinin sonucunda huzurlarına getirilen nadir türlere yöneltilmiştir.

¹ Luoma, 1987: 5.

² Gold, 1988: 2.

³ Asur Krallığı'nın başkentlerinden birisi olan Ninova'nın kuzey sarayına ait olmakla birlikte Asur sanatının en önemli örneklerinden birisi olarak kabul edilen rölyefler (bkz. Barnett, 1976: Pl. V-XIII), vahşi hayvanların Mezopotamya uygarlığında birer güç ve zenginlik sembolü niteliği taşıdığını kanıtlar niteliktedir. Söz konusu rölyefler üzerinde Kral Asurbanipal, farklı türlere mensup vahşi hayvanları, bizzat bu amaç için oluşturulmuş korunaklı bir alanda ve tebaasının gözleri önünde avlarken betimlenmiştir. Günümüzde British Museum'da sergilenen ve MÖ 645-635 yıllarına tarihlendirilen rölyef grubu Mezopotamya coğrafyasında vahşi hayvanların bir güç gösterisi olarak, halkın gözleri önünde katledilmesi hususuna ışık tutmakta, Roma *venatio*larına benzer uygulamaların doğu dünyasında yüzyıllar öncesinde benimsendiğini ortaya koymaktadır. (Bkz. Görsel 1, 2.)

Mezopotamya'nın Asyalı egzotik hayvanları ticaret aracılığıyla İndus Havzası'ndan, Afrikalı egzotik hayvanları ise Mısırlılar ile gerçekleştirilen ticari seferlerden tedarik edilmiştir.⁴

Egzotik hayvan olgusu Antik Hellen uygarlığında MÖ VII. yüzyılda vücut bulmuş, bu dönemde evcil maymunlar ve egzotik kuşlar Hellen hükümdar ve soylularının bahçelerinde yaygın hale gelmiştir. MÖ VI. yüzyılda Hellenler egzotik turnalar, pembe su tavukları ve Afrikalı evcil kediler ithal eder hale gelmiştir. Bir sonraki yüzyılda kuş ithalatının ileri boyutlara ulaşmasıyla birlikte Hellenler, ispinoz, bülbül, cüce karga, saksağan, sülün, bıldırcın ve flamingo gibi kuş türleri için büyük kuş yuvaları inşa etmişlerdir. Tavuskuşlarının bu dönemde neden olduğu ilgi, sahiplerinin bu hayvanları göstermek için ücret talep etmesini yaygın hale getirmiştir.⁵ Hellen dünyasındaki vahşi hayvan olgusunun ve yaygınlığının ulaştığı geniş ölçeğin en önemli kanıtı, Büyük İskender'in (MÖ 336-323) de akıl hocası olan Aristoteles'in (MÖ 384-322) MÖ IV. yüzyılda "*Hayvanların Tarihi*" (*Tōv περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν*) ismiyle kaleme aldığı, ilk sistematik zoolojik çalışma olarak nitelendirilen eserdir.

Hellen dünyasında hayvanat bahçesi hususundaki en büyük sıçrama, uygarlığın düşünce merkezinin Atina'dan Aleksandria'ya (İskenderiye) kaydığı süreci ifade eden II. Ptolemaios Philadelphos (MÖ 283-246) iktidarında gerçekleşmiştir. Yeni hayvan koleksiyonları elde etmek noktasında Mısır'ın güneyindeki bölgelere seferler gerçekleştiren Philadelphos daha önce görülmemiş pek çok yeni hayvan türünü Hellen dünyasına dâhil etmiştir. Mısır'ın coğrafi konumunun sağladığı avantajlarla desteklenen zooloji hususundaki bu büyük ilginin, Asya seferi sırasında ele geçirdiği pek çok hayvanı akıl hocası Aristoteles'e gönderen Büyük İskender'den kaynaklanmış olması ihtimal dâhilindedir.⁶ Nihayetinde Ptolemaiosların vahşi hayvanları, Philadelphos tarafından Aleksandria'da düzenlenen meşhur geçit töreninde boy göstermiş, hayvanların geçitteki etkinliği Hellen tarihçi Athenaeus (MS II-III. yüzyıllar) tarafından detaylarıyla aktarılmıştır.⁷

Romalıların Hayvan Koleksiyonları

Antik kaynaklar, Romalı şair Iuvenalis'in (MS I-II. yüzyıllar) "*Bizim göüğümüzün altında yetişmeyen*"⁸ sözleriyle ifade ettiği vahşi hayvanların, Roma uygarlığında yalnızca *venatiolarda* katledilmek üzere temin edilmiş kurbanlar olmakla kalmadığını, Romalı aristokratlar tarafından bir saygınlık göstergesi olarak himaye edildiklerini ve özel alanlarda sergilendiklerini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Romalıların ilk hayvan koleksiyonlarının izlerine Cumhuriyet döneminde rastlanmaktadır. Dönemin zengin elitleri, dört ayaklı egzotik hayvanlar için "*Leporaria*" ve "*Roboraria*", kuşlar için "*Aviaria*" ve balıklar için "*Piscinae*" inşa ettirmiş bu yaşam alanlarında çok sayıda egzotik hayvan barındırmışlardır.⁹

⁴ Kisling, 2001: 10.

⁵ Luoma, 1987: 6.

⁶ Hubbell, 1935: 69.; Mackinnon 2006, 4.

⁷ Ath. V. 201/b-c.; Mackinnon 2006, 4.

⁸ Iuv. XII. 104-105.

⁹ Toynbee, 1973: 16.

“*Rerum Rusticarum Libri Tres*” (*Tarım Üzerine Üç Kitap*) adlı eserin yazarı olan Marcus Terentius Varro (MÖ 116-27), Romalı zenginler Quintus Fulvius Lippinus’un Tarquinii’de, Quintus Hortensius’un Laurentum’da ve Varro’nun Tusculum’da hususi hayvanat bahçelerine sahip olduklarını aktarmaktadır.¹⁰ Öte yandan Yaşlı Plinius (MS 23-79), Quintus Fulvius Lippinus’un yaban domuzları ve farklı türlere ait pek çok hayvan için özel yaşam alanları geliştiren ilk Romalı olduğunu, Tarquinii bölgesinde vahşi hayvanlar tedarik ettiğini ve Lucius Lucullus ile Quintus Hortensius adlı Romalıların ondan öğrendikleri bu işe kendilerinin de giriştiğini aktarmaktadır.¹¹ Varro, Quintus Hortensius’un Laurentum’daki hayvanat bahçesini tepeden gören bir yemek odasına sahip olduğundan, misafirlerini burada ağırladığından ve yemek sırasında görevlilerden birisinin, bir tür düdük çalmak suretiyle tüm hayvanları etrafında toplayarak misafirlerin huzurunda sergilediğinden bahsetmektedir.¹²

Romalıların hayvanat bahçeleri, *venatiolardan* bağımsız olarak İmparatorluk Dönemi’nde de varlığını sürdürmüştür. Suetonius (MS 69-122), İmparator Nero’nun meşhur Altın Ev’ini (*Domus Aurea*) tanımlarken, başlı başına bir şehri andıran bu yapının ekin tarlalarına, üzüm bağlarına, otlaklara ve ağaçlıklara sahip olduğunu, tüm bu doğal ortamın evcil ya da vahşi farklı türlere mensup çok sayıda hayvana ev sahipliği yaptığını aktarmaktadır.¹³ Romalıların gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk döneminde tesis ettikleri bu hayvanat bahçeleri, birer zenginlik ve saygınlık göstergesi olarak önem arz etmekle birlikte, Roma dünyasındaki vahşi hayvan olgusunun oldukça küçük bir bölümünü ifade etmektedir. Bir diğer deyişle, Romalıların hususi parklarında ya da bahçelerinde yaşam sürmüş vahşi hayvanların sayısı, Roma *venatiolarında* katledilen hayvanların sayısıyla kıyaslanamayacak kadar azdır.

Roma Venatioları

Roma *venatiolarının* kökenleri iki farklı temele dayanmaktadır. Bunlardan ilki yerel İtalyan geleneğinin antik dini ritüel ve seremonileridir. Diğeri ise eski Kartaca/Fenike bölgelerinden ithal edilmiş uygulamalardır. Hayvanlar erken dönemlerden itibaren Roma’da gerçekleştirilen dini törenler çerçevesinde kutsal kurbanlar olarak kullanılmaya başlamıştır. Öte yandan “*Cerealia*”, “*Floralia*” ve “*Ludi Taurei*” gibi bazı şölenler, halka açık birer gösteri mahiyetinde çok sayıda hayvan etkinliğine sahne olmuşlardır. *Cerealia* şölenlerinde yabani tavşanlar ve karacalar seyircilerin gözleri önünde dini bir törenin parçası olarak avlanmışlardır. *Floralia* şölenlerinde tilkiler, üzerlerine bağlanmış yanan saman demetleriyle birlikte *circusa* salınmışlardır. Boğaların, *Ludi Taurei* şölenlerinde kurban edilmelerinden önce törenin bir parçası olarak avlandıkları düşünülmektedir.¹⁴

Roma *venatiolarının* kökeni konusunda ileri sürülen görüşlerden birisi de bunların Hellen kültürünün MÖ III. yüzyılın sonları ve II. yüzyılın başlarında

¹⁰ Varro, *Rust.* III. 12-13.; Toynbee 1973: 16.

¹¹ Plin. *HN.* VIII. 78.; Toynbee 1973: 16.

¹² Varro, *Rust.* III. 13.; Toynbee 1973: 16.

¹³ Suet. *Ner.* 31.

¹⁴ Bomgardner, 2000: 34.

Roma toplumu üzerinde bıraktığı etkinin bir parçası olarak geliştiği yönündedir. Hellenistik dönemde Suriye’de yükselen Seleukos ve Mısır’da yükselen Ptolemaios krallıklarının vahşi hayvanları geçit törenlerinde ve dini şöenlerde yaygın bir şekilde kullanmış olması, Hellen uygarlığının Roma *venatioları* üzerinde etkili olmuş olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir.¹⁵

Bununla birlikte Roma *venatiolarındaki* vahşi hayvan kullanımı, Asurbanipal’ın yüzyıllar önce Mezopotamya’da gerçekleştirdiği av organizasyonlarıyla kısmi anlamda benzerlik gösterse de bu kanlı oyunlar gerek katledilen hayvan çeşitliliği gerek bu hayvanların miktarı ve gerekse maruz bırakıldıkları vahşet açısından Romalılardan önceki tüm antik uygarlıklardan farklılık göstermektedir. Roma uygarlığında “*Ludus*”¹⁶ adı altında düzenlenen organizasyonlar içerisinde önemli bir yere sahip olan *venatiolar* farklı türlere mensup çok sayıda vahşi hayvanın, insanlar ya da başka hayvanlar karşısında giriştikleri kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Söz konusu mücadelelerde, içlerinde hayatta kalmayı başaranlar olsa dahi hayvanların tamamı genellikle öldürülmüştür. *Venatiolar* sırasında hayvanların karşısına silahsız şekilde çıkarılan suçlular çoğunlukla kaybetmiş ve yaşamlarını yitirmişlerdir. “*Bestiarius*” ismiyle anılan profesyonel savaşçılar ve “*Venator*” ismiyle anılan profesyonel avcılar vahşi hayvanların karşısında sayısız mücadeleye girişmiş, nadiren de olsa bu hayvanlar tarafından öldürülmüşlerdir.¹⁷

Venatiolardaki ana amaç daima heyecan verici fakat güvenli bir gösteri sunmak olmuştur. Bu gösterilerde eğitimli avcılar, kendilerine sıklıkla eşlik eden av köpekleriyle birlikte, bizzat hayvan avı için geliştirilmiş silah ve teçhizatlar kullanarak vahşi hayvanları *arena* içerisinde belirli bir alana kovalamışlardır. Hayvanların birbirine karşı savaştırıldığı gösterilerde, doğaları gereği birbirleriyle mücadele etmekten kaçınacak olan boğa ve ayı, fil ve gergedan gibi hayvanlar kırbaç ve meşale kullanmak ya da birbirilerine zincirle bağlamak suretiyle savaşılmaya zorlanmıştır. Aslan, kaplan ve leopar gibi iri kediler, filler, ayılar ve boğalar *venatiolar* yaygın bir şekilde dâhil edilmekle birlikte, develer, zürafalar, gergedanlar ve hatta timsahlar dahi bu mücadelelerde boy göstermişlerdir.¹⁸

¹⁵ Bomgardner, 2000: 34.; Bu teoriye karşın Ville, Hellenistik dönem krallıklarındaki vahşi hayvan kullanımının Roma *venatiolarından* mutlak şekilde ayrıldığını, Hellenistik krallıkların geçit törenlerinin ve dini şöenlerinin, Roma *venatiolarındaki* gibi yüksek miktarlarda hayvan katliamına sahne olan organizasyonlara hiçbir zaman dönüşmediğini ileri sürmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ville, 1981: 53-56.

¹⁶ Oyun, mücadele, spor ve eğlence anlamlarına da gelen *Ludus* terimi, kökeni itibarıyla Roma uygarlığında çeşitli şöenleri içeren ve yılın belirli zamanlarında birkaç gün boyunca kutlanan dini bayramları ifade etmektedir. *Luduslar*, at arabası yarışları, tiyatro oyunları, müzik eşliğinde rengârenk geçit törenleri, hayvan sergileri ve hayvanlar avları ya da dövüşleri gibi pek çok farklı organizasyonu bünyesinde barındırmıştır. Lindström, 2010: 311.

¹⁷ Lindström, 2010: 311-312

¹⁸ Kyle, 2015: 309-310.; Köhne, Ewigleben, Jackson, 2000: 73. Leptis Magna’na doğu sahilinde, Zliten yerleşiminde 1913 yılında gün ışığına çıkarılmış olan ve MS II. yüzyıla tarihlendirilen zemin mozaiği, Roma *venatiolarında* ortaya konulan vahşi hayvan katliamına ilişkin önemli detaylar sunmaktadır. Ceylan, geyik, ayı, yaban domuzu, boğa, aslan ve kaplan gibi vahşi hayvanları resmeden mozaiklerde, bir zincir vasıtasıyla birbirine bağlanmış şekilde dövüşen boğa ve ayı tasviri dikkat çekmektedir. *gladiatorlerin* ve uzman avcılarının vahşi hayvanlara

Söz konusu çeşitlilik siyaset alanında yükselmeyi amaçlayan Romalı aristokratların, yüksek memurluk kademelerine seçilebilmek amacı doğrultusunda Roma halkına sunduğu etkin bir propaganda aracına dönüşmüştür. Hâlihazırda makamlarında bulunan *magistratuslar*, *consuller*, zaferlerini kutlayan komutanlar ya da doğrudan imparatorlar, siyasi konumlarını, kariyerlerini ya da zaferlerini perçinlemek ve Roma halkının desteğini kazanabilmek amacıyla *ludusları* ve dolayısıyla sayısız hayvanın katliamına sahne olan *venatioları* etkin birer propaganda aracı olarak kullanmışlardır. *Ludusların*, Roma gücünün Akdeniz Havzası'ndaki yükselişine paralel bir şekilde gerek sıklık gerekse ihtişam açısından gelişmesi ise Romalıların bu organizasyonları düzenleyebilmek noktasında daha büyük bir gayret ortaya koymasını beraberinde getirmiştir.¹⁹ Vahşi hayvan katliamının Romalı aristokratların siyasi rekabeti doğrultusunda ileri boyutlara ulaşması ise nihayetinde Roma'ya tedarik edilen hayvan miktarının muazzam ölçüklere ulaşması sonucunu doğurmuştur.²⁰ Bu doğrultuda Roma'nın vahşi hayvan tüketimi hiçbir antik uygarlıkla kıyaslanamayacak boyutlara ulaşmıştır.²¹

Cumhuriyet Dönemi Venatioları

Antik kaynakların aktardıkları, Roma'nın eğlence dünyasında gerçekleştirilen vahşi hayvan katliamının izlerini sürmeyi mümkün kılmaktadır. Bu doğrultuda Roma'nın kanlı oyunlarında katledilen ilk egzotik hayvanlar, Birinci Kartaca Savaşı sırasında, MÖ 252 yılında ele geçirilmiş olan filler²² olmuştur. *Consul* Lucius Metellus tarafından Sicilya'da ele geçirilen 140 kadar fil, bunları müttefiklerine bağışlamak ya da yüksek maliyetli bakımlarını üstlenmek istemeyen Romalılar tarafında *arenada* birbirilerine karşı dövüştürülmüş ve mızraklarla öldürülmüştür.²³ Romalı tarihçi Titus Livius'un (MÖ 64- MS 17), Marcus Fulvius Nobilior tarafından MÖ 186 yılında Aitolia Savaşı'na adanmak suretiyle düzenlenen ve on gün süren oyunlar hakkında aktardıkları Roma'da gerçekleştirilen bir sonraki vahşi hayvan katliamını ortaya koymaktadır. Oyunlar kapsamında aslanların ve panterlerin avlanarak öldürüldüğü *venatio* büyük bir ilgi uyandırmıştır.²⁴

Venatioların Roma uygarlığında MÖ II. yüzyılın ilk yarısında ulaştığı yaygınlığın doğal bir sonucu olarak, bu kanlı oyunların seyircileri, Romalıların askeri becerisini Roma egemenliğinin coğrafi yayılımını, Cumhuriyet karşısında boyun eğen uzak coğrafyalara ait vahşi hayvanlarla

karşı gerçekleştirdiği mücadeleler ve öldürülmek üzere kaplan ve aslanların önüne atılan mahkûmlar mozaiklerde betimlenen diğer tasvirlerdir. (Bkz. Görsel 3)

¹⁹ Lindström, 2010: 312.

²⁰ MacKinnon, 2006: 5.

²¹ Bu hususta en belirgin örnek, Pompeius Magnus'un MÖ 55 yılında, Venüs Victrix Tapınağı'nın halka açılmasına ithafen organize ettiği şöenlerde gerçekleştirilen fil katliamıdır. Şöenler sırasında fillerin maruz bırakıldığı vahşet, izleyicileri dehşete düşürmüş, son derece yüksek maliyetlere neden olmuş olan bu organizasyonda Pompeius'un adına lanetler okuyan sloganlar yükselmiştir. Plin. *HN*. VIII. 7.

²² Fillerin, Roma kentinde boy gösterdiği ilk olay, Roma *Consulü* Curius Dentatus tarafından, Epirüs Kralı Pyrrhos'a karşı kazanılan zaferle elde edilmiş fillerin, Roma'da MÖ 275 yılında gerçekleştirilen zafer geçidinde sergilenmesi olmuştur. Plin. *HN*. VIII. 6.; Flor. *Epit.* I. 13.

²³ Plin. *HN*. VIII. 6.

²⁴ Liv. *Per.* XXXIX, 22.; Mackinnon 2006: 5.

ilişkilendirmiştir. Böylesine sıra dışı ganimetlerin Roma *arenalarında* sergilenmesi doğrutusunda, Roma gücü canlı, çarpıcı ve eğlendirici bir vücuda büründürülmüştür.²⁵

Nitekim bu durum karşısında önlem alma girişiminde bulunan Roma Senatus'u, MÖ 179 yılı dolaylarında vahşi ve tehlikeli olarak nitelendirilen Afrikalı hayvanların ithalatını yasaklamak suretiyle, kanlı gösterileri ortadan kaldırma girişiminde bulunmuştur.²⁶ Görünüşte, Romalıların esaretinden kaçmayı başaran Afrikalı vahşi hayvanların ülkenin kırsal kesiminde korku ve paniğe neden olmasının önüne geçmeyi amaçlayan bu yeni yasa, halihazırda *venatioların* halk üzerindeki gücünün farkında olan aristokratik Senatus üyelerinin çıkarları karşısında tutunamamıştır. *Venatiolar* devam etmekle kalmamış, daha da vahşi boyutlara ulaşmıştır. Kanlı gösterilerin ulaştığı yaygınlık yalnızca Roma kentiyile sınırlı kalmamış, Roma halkı, eyalet yöneticilerine *arenalarda* dövüştürülmek üzere vahşi ve güçlü hayvanlar tedarik etmeleri için baskı uygulamıştır.²⁷

Senatus'un *venatioları* yasaklama girişiminden yalnızca 7 yıl sonra, MÖ 169 yılında Publius Cornelius Scipio Nasica ve Publius Lentulus tarafından organize edilen oyunlar kapsamında 63 leopar, 40 ayı ve bir miktar fil *arenada* savaştırılmıştır.²⁸ Quintus Mucius Scaevola'nın *aedilis curulislik* görevi sırasında²⁹, finanse ettiği oyunlardaki³⁰ mücadelelere bir miktar aslan dâhil edilmiştir. Söz konusu mücadele Plinius'un "*Naturalis Historia*"sına göre aslanların Roma *venatiolarına* ilk çıkarılışını ifade etmektedir.³¹ Yine Plinius'a göre, aslanların Roma *arenalarına* yüksek miktarda ve birbirleriyle savaşmak suretiyle çıkarıldığı ilk organizasyon MÖ 93 yılında³² *praetorluk* görevini yürüten Lucius Sulla tarafından düzenlenmiştir. Söz konusu oyunlarda 100 yeleli aslan birbirlerine karşı dövüştürülmüştür.³³ Roma Cumhuriyeti'nin Kuzey Afrika'daki müttefiki Mauretania Kralı Bocchus (MÖ 110-80), bu oyunlardaki aslan katliamında görev almak üzere Roma'ya yerel mızrakçılar (*Iaculator*) göndermiştir.³⁴ L. Domitius Ahenobarbus, *aedilislik* döneminde, MÖ 61 yılında³⁵ *Circus Maximus'a* 100 Numidya cinsi ayı ve bunların karşısına 100

²⁵ Beacham, 1999: 12.

²⁶ Söz konusu yasanın bahsi Plinius'un "*Naturalis Historia*" adlı eserinde de geçmektedir. Plin. *HN*. VIII. 24.

²⁷ Luoma, 1987: 8.

²⁸ Liv. *Per*. XLIV, 18.

²⁹ MÖ 95 yılında *consullük* görevini yürüten Scaevola'nın *aedilis curulislik* görevi MÖ 105-100 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Bkz. Broughton, 1951: 575.

³⁰ Söz konusu oyunlar, Scaevola'yı "*dünyanın en mütevazı adamı*" ifadesiyle aktaran eden Cicero tarafından da kaydedilmiştir. Cicero, *aedilis curulislik* makamındaki Lucius Crassus'un, mevkidaşı Scaevola ile birlikte dönemin en ihtısamlı oyunlarını düzenlediğini aktarmaktadır. Cic. *Off*. II. 57.

³¹ Roma *venatiolarının* en popüler yırtıcılarından birisi olan aslanların, Roma *arenalarına* ilk kez çıkarılışları hususunda Plinius ve Titus Livius farklı tarihler aktarmaktadır. Bu hayvanların *venatiolarına* ilk kez Marcus Fulvius Nobilior tarafından MÖ 186 yılında dâhil edildiğini aktaran Livius'tan farklı bir şekilde (Liv. *Per*. XXXIX, 22.) Plinius, aslanların Roma *venatiolarındaki* ilk etkinliği için Quintus Scaevola tarafından MÖ 104 yılında düzenlenen oyunlara işaret etmektedir. Plin. *HN*. VIII. 20.

³² Bkz. Broughton, 1952: 14.

³³ Plin. *HN*. VIII. 20.; Mackinnon 2006: 7.

³⁴ Sen. *Brev*. XIII. 6.; Mackinnon 2006: 7.; Toynbee 1973: 17.

³⁵ Bkz. Broughton, 1952: 179.

Etiyopyalı çıkarmıştır.³⁶ Marcus Scaurus'un *aedilis* olarak görev yaptığı MÖ 58 yılında³⁷ düzenlediği oyunlar, bir hipopotamusun Roma *arenalarında* ilk kez sergilenişini ifade etmektedir. Beş timsahla birlikte *arenaya* çıkarılan hipopotamusun kaçmasını engelleyebilmek amacıyla yapay bir su kanalı oluşturulmuştur.³⁸ Söz konusu organizasyonda 150 dişi leopardan oluşan bir sürü de sergilenmiştir.³⁹

Cumhuriyetin son yıllarını ifade eden dönemde Pompeius Magnus (MÖ 106-48) ve Iulius Caesar (MÖ 100-44) arasında gerçekleşen siyasi rekabet, Roma'nın o döneme kadarki vahşi hayvan tüketiminin doruk noktası olarak ele alınabilir. Söz konusu süreçte her iki lider de Roma halkının desteğini kazanabilmek amacıyla son derece yüksek maliyetler gerektiren oyunlar ve geçit törenleri düzenlemiştir. Bu doğrultuda Pompeius'un ikinci *consullüğünde* (MÖ 49 yılında) Venus Victrix Tapınağı'nın halka açılması onuruna düzenlediği oyunlar, Roma dünyasında daha önce görülmemiş bir trajediye sahne olmuştur. Roma halkının desteğini kazanabilmek için gerçekleştirilen bu gösterilerde ortaya konulan vahşet, Roma *arenalarında* Pompeius'un adına lanetler okunacak derecede tahammül edilemez boyutlara ulaşmıştır. *Arena* içinde demir bir çit duvarın⁴⁰ içine hapsedilen 20 Afrikalı fil, bunlara fırlatılmak üzere çok sayıda mızrakla konuşlandırılmış Gaetulialı⁴¹ savaşçıların karşısına çıkarılmıştır. Başlangıçta halkı büyük ölçüde heyecandıran bu mücadele, hayvanların birkaçının vahşice öldürülmesinin ardından geriye kalanların içine düştüğü çaresizlik ve kulakları tırmalayan iniltileriyle büyük bir trajediye dönüşmüştür. Yaşadıkları dehşetin etkisiyle kendileri için harcanan muazzam ölçekteki masrafı ve cömertliği dahi unutan Romalılar gözyaşlarına boğulmuş ve Pompeius'a lanetler haykırmışlardır.⁴² Söz konusu trajedi bir yana, Pompeius, siyasi kariyeri boyunca Romalıların desteğini kazanabilmek amacıyla vahşi hayvanları birer propaganda aracı olarak kullanmaktan geri durmamıştır.⁴³

Iulius Caesar'ın vahşi hayvan kullanımı Pompeius ile temelde aynı amaca yönelik olarak gerçekleştirilse de uygulamada Pompeius'un yaptığı hatalardan büyük oranda dersler çıkarılmıştır. Bu anlamda Caesar'ın, düzenlediği oyunlarda benimsediği vahşi hayvan kullanımı Pompeius'a kıyasla çok daha temkinli ve ılımlıdır. Söz konusu vahşi hayvan kullanımı olduğunda ise Caesar'ın organizasyonları Pompeius'un düzenlediklerinden geride kalır ölçüde değildir. Onun siyasi kariyerinde benimsediği stratejinin önemli bir kısmını, popüleritesini arttırmak ve seçilme ihtimalini garanti altına almak

³⁶ Plin. *HN*. VIII. 54.; Toynbee 1973: 94.

³⁷ Bkz. Broughton, 1952: 195.

³⁸ Plin. *HN*. VIII. 40.

³⁹ Plin. *HN*. VIII. 24.

⁴⁰ Gösteri sırasında fillerden birisinin, gözünün altı kısmına aldığı bir mızrak darbesinin ardından yere yığılmasıyla birlikte tüm fil sürüsü söz konusu demir çitlerin bir bölümüne akın etmiş ve büyük bir kargaşa yaratmıştır. Nitekim bu gösterilerden 6 yıl sonra filleri Roma *Circusu*'nda savaştıracak olan Caesar, böylesine bir paniğin tekrar yaşanmasını önlemek amacıyla mücadele alanını yapay bir su kanalıyla çevrelemiştir. Plin. *HN*. VIII. 7.

⁴¹ Gaetulia, Kuzey Afrika'da Mauretania ile Numidia'nın güneyinde yer alan ve batıya, Atlantik Okyanusu'na doğru uzanan bölgedir. Bunson 2002: 224.

⁴² Plin. *HN*. VIII. 7.; Dio Cass. XXXIX. 38.; Baker, 2000: 109 vd.

⁴³ Pompeius'un vahşi hayvanları propaganda aracı olarak kullanımına ilişkin bkz. Plin. *HN*. VIII. 20, 24, 28.

doğrultusunda hiçbir masraftan kaçınmaksızın düzenlediği şölen ve oyunları etkin bir şekilde kullanmak oluşturmuştur. Bu doğrultuda Capua kentinde 5000 *gladiatore* sahip olduğu meşhur *ludusu* kuran Caesar, böylelikle Roma'daki zengin politik rakiplerinin düzenlediği oyunlara gerek *gladiator* gerekse vahşi hayvan tedarik eden araçların çıkarlarına engel olmuş, oldukça yüksek maliyetler gerektiren oyunları için kendi kaynağını oluşturmuştur.⁴⁴

Roma Cumhuriyeti'ni büyük ölçüde yıpratın Caesar ve Pompeius arasındaki iç savaşın sonunda (MÖ 49-45), Pompeius'u ve taraftarlarını ortadan kaldırmayı başaran Caesar, dördü bir ay içerisinde olmak üzere birkaç günlük aralıklarla beş büyük zafer geçidi tertiplemiştir.⁴⁵ Bu süreç, Roma kentinde vahşi hayvanların da dâhil olduğu ihtişamlı geçit törenlerine, farklı alanlarda gerçekleştirilen çok sayıda gösteriye⁴⁶ ve yine vahşi hayvanların savaştırıldığı *arena* oyunlarına sahne olmuştur.⁴⁷ Vahşi hayvan dövüşleri aralıksız beş gün boyunca devam etmiştir. Roma halkının Pompeius'un organize ettiği oyunlarda ortaya konulan fil katliamına verdiği tepkiden önemli bir ders çıkaran Caesar, filleri katledilmeleri için uzman savaşçıların önüne atmak yerine, bunları *arenada* savaşacak iki gruba birer askeri kuvvet mahiyetinde dâhil etmiş ve savaş alanlarının heyecanını Roma *arenasına* taşımıştır.⁴⁸ Öte yandan Plinius, Caesar'ın *dictator*lük döneminde⁴⁹ 400 aslanın Roma *arenasında* boy gösterdiğinden bahsetmektedir.⁵⁰ Bununla birlikte Caesar'ın, MÖ 45 yılında düzenlediği oyunlarda, Thesalia'nın (*Hellas*) boğa öldürme yöntemi, *arenaya* çıkarılan boğalar üzerinde gösterilmek suretiyle Romalılara tanıtılmıştır.⁵¹ Caesar'ın, *dictator*lük yıllarında *Circus Maximus*'ta⁵² sergilediği bir diğer egzotik hayvan zürafadır. Bu olay, zürafaların Roma kentine ilk ayak basışını ifade etmektedir. Bu ilk temasın ardından Romalılar, zürafaları "*vahşi koyun*" ismiyle tanımlamıştır.⁵³

İmparatorluk Dönemi Venatioları

Roma *venatiolarındaki* vahşi hayvan tüketimi İmparatorluk Dönemi'nde zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde sayıları yüzlere ve hatta binlere dayanan aslan, leopar, boğa, fil, kaplan, sırtlan, gergedan, maymun, timsah, ceylan ve devekuşu gibi egzotik hayvanlar, imparatorlar ve Romalı aristokratlar tarafından Roma oyunlarında sergilenmiş ve katledilmiştir.⁵⁴ İmparatorluk

⁴⁴ Bomgardner, 2000: 23. Caesar'ın MÖ 44 yılında suikasta uğramasıyla birlikte bu geniş çaplı organizasyon, evlatlık oğlu ve varisi Octavianus'a (MÖ 27-MS 14) miras kalmıştır. Capua merkezli bu organizasyon Roma imparatorlarının mülkiyetinde kalmış ve sonraki imparatorlara miras kalmaya devam etmiştir. Bomgardner, 2000: 23.

⁴⁵ Suet. *Iul.* XXXVII.

⁴⁶ Roma'nın kentinin farklı kısımlarında farklı dillerde tiyatro oyunları, *Circus*'taki at arabası yarışları, spor müsabakaları ve bir deniz muharebesinin canlandırılması bu oyunlara örnek olarak gösterilebilir. Suet. *Iul.* XXXIX.

⁴⁷ Dio Cass. XLIII. 23.

⁴⁸ Suet. *Iul.* XXXIX.

⁴⁹ MÖ 49, 48, 46, 45 ve 44 yılları.

⁵⁰ Plin. *HN.* VIII. 20.

⁵¹ Plin. *HN.* VIII. 70.

⁵² *Circus Maximus*: Roma'da Aventinus ve Palatinus tepeleri arasındaki vadide yer alan yarış stadyumu ve büyük ölçekli gösteri alanıdır. Roma'nın ilk ve en büyük stadyumu olarak nitelendirilmektedir. Bunson, 2002: 119.

⁵³ Plin. *HN.* VIII. 27., Dio Cass. XLIII. 23.

⁵⁴ MacKinnon, 2006: 6.

Dönemi'nde Roma *arenalarında* boy gösteren hayvan çeşitliliği ve miktarındaki artış imparatorluğun Akdeniz Havzası'ndaki genişlemesinin doğrudan bir sonucudur. Bu doğrultuda doğu Akdeniz, Roma *venatiolarında* boy göstermek üzere aslanlar, kaplanlar ve su aygırları, kuzey Afrika ise filler, gergedanlar, leoparlar, vaşaklar, zürafalar, maymunlar, develer, antiloplar, atlar, yabani eşekler, timsahlar ve devekuşları temin eden coğrafyalar olarak ön plana çıkmıştır. Boğalar Hellas coğrafyasından, ayılar, bizonlar ve yaban öküzleri kuzey Avrupa'dan temin edilmiştir. İtalya Yarımadası ise kurt, geyik, keçi ve yaban domuzu gibi kendisine özgü hayvanları Roma *venatioları* için tedarik etmiştir.⁵⁵

Suetonius, düzenlediği oyunların sıklığı, çeşitliliği ve ihtişamı açısından Octavianus'un tüm seleflerini gölgede bıraktığını aktarmaktadır. İktidarı boyunca Roma'da kendi adına dört kez oyunlar finanse eden Octavianus, hali hazırda Roma'da bulunmayan ya da ekonomik zorluklar yaşayan *magistratuslar* adına birbirinden bağımsız 33 oyun düzenlemiştir.⁵⁶ Bu oyunların mekânları yalnızca *forum* ve *amfiteyatrolar* ile sınırlı kalmamış, *Circus Maximus* ve *Saepta* da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Oyunlar kapsamında vahşi hayvanlara karşı gerçekleştirilen mücadeleler büyük bir ilgi uyandırmış, bu hayvanları öldürmeyi başaran ve aralarında en üst tabakadan genç adamların da bulunduğu savaşılar, *Circus Maximus*'ta düzenlenen geçit törenlerinde arabacılar⁵⁷ ve atletlerle birlikte halkın huzurunda sergilenmiştir.⁵⁸ MÖ 11 yılının 7 Mayıs gününde, Marcellus Tiyatrosu'nun halka arz edilişi onuruna, Roma'da bir kafesin içinde ehlileştirilmiş bir kaplan sergileten⁵⁹ Octavianus bu hususta ilk teşkil etmiştir.⁶⁰ MÖ 2 yılında Augustus

⁵⁵ Connolly, 2003: 112. Kuzey Avrupa'nın Roma *venatiolarına* ayı tedarik eden bir bölge olarak ön plana çıkışının izleri bölgedeki Roma mozaikleri üzerinde yansıma bulmuştur. Romalı bir aristokrat tarafından Divodurum (Metz) ile Augusta Treverorum (Trier) arasındaki yol üzerinde inşa edilmiş olan Villa Nennig'e ait atriumun zeminini süsleyen ve MS III. yüzyıla tarihlendirilen zemin mozaiki bu hususta önemli bir örnektir. Roma uygarlığının Alplerin kuzeyinde miras bıraktığı en önemli eserlerden birisi olarak dikkate alınan ve geneli itibarıyla müzisyenlere, av sahnelerine ve *gladiator* dövüşlerine (*Munus Gladiatorum*) yer veren mozaik, vahşi hayvan katliamlarına ilişkin önemli detaylar aktarmaktadır. (Bkz. Görsel 4, 5, 6) Alplerin kuzeyindeki Roma topraklarında gün ışığına çıkarılmış bir diğer mozaik, Mogontiacum (Mainz) ve Augusta Treverorum arasında bir ikmal merkezi görevi görmesi amacıyla kurulmuş olan Cruciniacum yerleşiminde inşa edilmiş devasa Roma villasının zemininde gün ışığına çıkarılmıştır. MS III. yüzyıla tarihlendirilen *Gladiator* Mozaiki, hali hazırda Bad Kreuznach'ta yer alan Römerhalle Müzesi'nde sergilenmektedir. On üç ayrı bölümden oluşan mozaikin teması *gladiator* dövüşleri, *venatorların* vahşi hayvanlara karşı gerçekleştirdiği mücadeleler ve hayvan dövüşleridir. (Bkz. Görsel 7, 8, 9)

⁵⁶ Bu durum Octavianus iktidarında vahşi hayvan tüketimine sahne olan oyunların yegâne finansörünün Octavianus olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin MÖ 20 yılında Romalı üst düzey yetkililer, Octavianus'un doğum günü onuruna *Circus*'ta oyunlar organize etmiş, bu oyunlarda çok sayıda vahşi hayvan katledilmiştir. Dio Cass. LIV. 8. Benzer örnekler MÖ 18, bkz. Dio Cass. LIV. 26., MÖ 11 bkz. Dio Cass. LIV. 34. ve MS 12 bkz. Dio Cass. LVI. 27. yıllarında da gerçekleşmiştir.

⁵⁷ 4 at tarafından çekilen arabaları kullanan operatörler.

⁵⁸ Suet. *Aug.* 43.

⁵⁹ 4. Roma İmparatoru Claudius, benzer bir girişimi 4 kaplanla gerçekleştirmiştir. Plin. *HN.* VIII. 25.

⁶⁰ Plin. *HN.* VIII. 25.

Forumu'nda inşaatı tamamlanan Mars Ultor Tapınağı'nın açılışı onuruna düzenlenen oyunlarda 260 aslan ve 36 timsah katledilmiştir.⁶¹

İmparator Caligula'nın (MS 37-41) MS 39 yılında kızı Drusilla'nın doğum günü onuruna düzenlediği oyunlarda 500 ayı katledilmiştir.⁶² Öte yandan acımasızlığı ve dehşete düşüren cezaları ile ön plana çıkan Caligula iktidarı, vahşi hayvanların insan etiyle beslenmesine sahne olmuştur. *Gladiator* dövüşleri kapsamında tedarik edilen vahşi hayvanlar için gerekli büyükbaş sürüsü pahalıya mâl olduğunda, Caligula suçluların hayvanlara yem olarak atılmasını emretmiştir.⁶³ Yine Caligula iktidarında panterler, *Circus*'ta sabahın erken saatlerinde başlayarak akşam saatlerine kadar devam eden araba yarışları arasındaki aralıklarda, halkın heyecanını ve ilgisini canlı tutmak amacıyla alana çıkarılmış ve tahrik edilmiştir.⁶⁴ Söz konusu yöntem İmparator Claudius (MS 41-54) tarafından Vatikan *Circusu*'nda düzenlenen oyunlarda da benimsenmiş, her beş yarışın sonunda yarış alanına çıkarılan vahşi hayvanlar, tıpkı modern spor müsabakalarının devre aralarında seyircilere sunulan şovlar gibi, birer mola gösterisi işlevi görmüştür.⁶⁵ İmparator Nero (MS 54-68) iktidarında develer, *Circus*'ta düzenlenen yarışlarda atlara alternatif olarak arabalara koşulmuştur. Günler süren oyunlarda izleyicilere hediye olarak farklı türlerde binlerce kuş verilmiş, kalabalığa altın, gümüş, değerli taş, kıyafet, köle, gemi ve evlerin yanı sıra evcilleştirilmiş vahşi hayvanların da bulunduğu değerli hediyeleri ifade eden kuponlar dağıtılmıştır.⁶⁶

İmparator Titus'un (MS 79-81) görkemli Roma *amfiteyatrosu* Colosseum'un (*Amphitheatrum Flavium*) açılışına ithafen düzenlediği 100 gün süren *gladiator* oyunlarında, farklı türlere mensup 5000 vahşi hayvan katledilmiştir.⁶⁷ Bu noktada antik dünyanın en görkemli mimari yapılarından birisi olarak dikkate alınan Colosseum'un Roma *venatioları* için ifade ettiği önemi vurgulamak önem arz etmektedir. İmparator Vespasianus (MS 69-79) iktidarında inşasına başlanan ve Titus iktidarında, MS 80 yılında hizmete sunulan *amfiteyatrosu*, 45.000/55.000 kişilik kapasitesiyle açılışından itibaren Roma *venatioları* için son derece önemli bir sahne işlevi görmüştür. Bu dev yapı içerisinde gerçekleştirilen oyunlara ya da Roma halkını eğlendirebilmek ve ortaya konulan gösterileri her açıdan geliştirebilmek adına gerçekleştirilen ustalıklı tasarlanmış uygulamalara ilişkin anlatılanlar abartıdan büyük oranda uzaktır. *Venatiolar*, ilk kez İmparator Titus iktidarında düzenlenen temsili deniz savaşları⁶⁸ ile birlikte Colosseum'da düzenlenen en sıra dışı

⁶¹ Dio Cass. LV. 10.

⁶² Dio Cass. LIX. 13.

⁶³ Suet. *Calig.* 27.

⁶⁴ Suet. *Calig.* 18.

⁶⁵ Suet. *Claud.* 21.

⁶⁶ Suet. *Ner.* 11.

⁶⁷ Suet. *Tit.* 7.; Dio Cassius, İmparator Titus'un, iktidarı sırasında ihtişamlı oyunlar düzenlediğini, bu oyunlarda turnalar arasında bir savaş düzenlediğini, 4 filin birbirine karşı dövüştürüldüğünü, evcil ya da vahşi toplamda 9000 hayvanın katledildiğini, bu hususta kadın savaşçıların da görevlendirildiğini aktarmaktadır. Dio Cass. LXVI. 25.

⁶⁸ Suetonius, söz konusu deniz savaşlarının Colosseum'da düzenlenmediğini, bu mücadelelerin Naumachia adlı yapay gölde organize edildiğini aktarmaktadır. Bkz. Suet. *Tit.* 7. Buna karşın Dio Cassius, Colosseum'un yapay deniz savaşlarına sahne olduğunu doğrulamaktadır. Bkz. Dio Cass. LXVI. 25. Deniz savaşlarını gerçekleştirilmesi için hayati önem taşıyan tahliye

gösteriler olarak dikkate alınmaktadır. Nitekim her iki gösteri türü de son derece karmaşık mimari uygulamaları gerektirmiştir. Söz konusu *venatiolar* olduğunda, Colosseum içerisinde sıra dışı bir ustalıkla organize edilen hayvan kafesleri, çok sayıda vahşi hayvanın tek seferde ve sorunsuz bir şekilde gösteri ya da mücadele alanına çıkarılabildiğini mümkün kılmıştır.⁶⁹

Vahşi hayvanların Roma halkının karşına sorunsuz bir şekilde çıkarılmaları kadar önem arz eden bir diğer husus, halihazırda ortaya konulduğu üzere bu hayvanların neden olabileceği tehlikeler karşısında izleyicileri korumak ve seyir zevkini daima üst düzeyde tutmak olmuştur. Bu bağlamda Colosseum, mimari yapısı çerçevesinde izleyicileri *arena* kumları üzerinde gerçekleşen *gladiator* dövüşleri ve *venatioların* oluşturabileceği tehlikelerden koruyacak savunma sistemleriyle donatılmıştır. Söz konusu sistemler, bilhassa *venatiolar* içerisinde son derece yaygın bir şekilde boy gösteren aslan, leopar, panter ve kaplan gibi iri cüsseli kedi türleri karşısında geliştirilmiştir.⁷⁰

Kedi türleri içerisinde bilhassa leoparların, doğal ortamlarındaki ağaçlara son derece hızlı bir şekilde tırmanabilecek çevikliğe sahip oldukları bilinmektedir. Nitekim bu çeviklik, Colosseum'da hayvanların seyircilere zarar vermesini ya da *arenadan* kaçmasını engelleyecek önlemler almayı mecbur kılmıştır. Dahası tiyatronun geometrik yapısı çerçevesinde, *arenanın* kumlarını çevreleyen ve zeminden yüksekliği 3.6 m.'yi bulan *arena* duvarı, gösterilere en yakın bölüm olan ve *arena* duvarının hemen üzerinde yer alan "Podium"daki az sayıda izleyici dışında "Cavea"da bulunan izleyicilerin gösteriyi belirli aralıklarla kaçırmalarına neden olmuştur. Söz konusu aralıklar, *gladiatorların*, *venatorların* ya da vahşi hayvanların *arena* duvarının yanına çekilmesiyle oluşmuş, bu duvar Colosseum'daki seyirci alanının büyük çoğunluğunu oluşturan *caveadaki* izleyiciler için bir tür "kör nokta"⁷¹ meydana getirmiştir.⁷²

giderleri İmparator Domitianus iktidarında tesis edilmiştir. Çevresindeki su bolluğu, Colosseum'un deniz savaşları için gerekli suyla doldurulmasını, mimari açıdan zorlu bir süreç olmakla birlikte mümkün kılmıştır. Giderler belirli aralıklarla tıkanmış, bu durum tiyatronun zemini kaplayan ahşabın kayda değer ölçekte çürümmesine neden olmuştur. Naumachia ismiyle anılan bu yapay deniz savaşlarının antik kayıtlara yansıyan son örneği MS 248 yılında gerçekleşmiştir. Bunson, 2002: 137.

⁶⁹ Bunson, 2002: 136-137.

⁷⁰ Bomgardner, 2000: 20. Günümüzde Tunus topraklarında yer alan Hadrumetum yakınlarındaki bir villada 1966 yılında gün ışığına çıkarılmış olan Magerius Mozaïği, kedi türlerinin Roma *venatiolarındaki* popüleritesini kanıtlar nitelikte betimlemelere yer vermektedir. MS 250 yıllarına tarihlendirilen mozaik, egzotik hayvanların *venatorlar* tarafından katledildiği sahneleri betimlemektedir. Dunbabin, 1978: Pl. XXII, 53. Mozaik üzerinde dört leoparı öldürmekte olan dört *venator*dan her birinin altına isimleri yazılmıştır. Daha da ilginç olanı ise *venatorlar* tarafından öldürülen leoparlara da isimler verilmiş olmasıdır. Bunlar "Victor", "Romanus", "Luksurius" ve "Crispinus"tur. (Bkz. Görsel 10.)

⁷¹ Antik dönem üzerine uzmanlaşmış bir bilim insanı olmakla birlikte, İngiltere'nin Manchester şehrinde kurulmuş olan "Bellevue Zoological Gardens" için müdürlük görevini de yürütmüş olan George Jennison, söz konusu kör noktanın oluşumuna ilişkin oldukça makul bir düşünce ileri sürmüştür. Ona göre, *venatio* sırasında kalabalığın yüksek gürültüsü altında *arenanın* yakıcı kumları üzerine çıkan vahşi bir hayvan, içgüdüsel olarak *podiumun* alt kısmında bulunan *arena* duvarının sağladığı gölgeye çekilecek, bu duvarın dibinde korku ve şaşkınlık içerisinde kendisini savunacaktır. Jennison, 1937: 158-161.; Bomgardner, 2000: 20.

⁷² Bomgardner, 2000: 20.

Öte yandan Colosseum'un *arena* zemininde gerçekleştirilen birtakım önlemler, son derece tehlikeli hayvanların katledildiği bu gösterilerin güvenliğini temin etmekle kalmamış, Colosseum'daki tüm Romalıların seyir zevkini de güvence altına almıştır. Öncelikle zemine, tüm *arenayı* çevreleyecek şekilde devasa kazıklar çakılmış ve bunların arasına sağlam ağlardan oluşan bir bariyer çekilmiştir. İzleyiciler için birinci savunma hattı teşkil eden bu ağ duvarı, diğer bir yandan da hayvanları kör noktalardan uzak tutmuştur. Ağ duvarının arka kısmında yer alan mermerle kaplı geniş koridorda sürekli olarak devriye gezen görevliler, mücadele için gönülsüz davranan hayvanları *arenanın* merkezine yönlendirmişlerdir. Söz konusu koridorun arka kısmında yer alan *arena* duvarı ise cilalı mermer levhalarla kaplanmıştır. Bu levhalar tiyatroya ihtişam katan dekorasyon unsurları olmakla kalmamış, duvarın önündeki tüm güvenlik önlemlerine rağmen buraya ulaşmayı başaran hayvanlar için tırmanması olanaksız bir engel teşkil etmiştir.⁷³

Colosseum, Roma'da gerçekleştirilen *venatiolar* için benzersiz bir tesis işlevi üstlenmiş olsa da Roma kentinin diğer gösteri yapıları bu devasa tiyatroyla birlikte *venatiolar* ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Örneğin, Colosseum'un açılışından bir yıl sonra, İmparator Domitianus (MS 81-96) tarafından *Circus Maximus*'ta, gece saatlerinde düzenlenen oyunlar kapsamında, meşale ışığı altında *venatiolar* organize edilmiştir.⁷⁴ Öte yandan Domitianus iktidarında MS 95 yılında gerçekleşen bir idam cezası, oyunlar çerçevesinde vahşi hayvanlarla kimlerin savaşacağı konusunda mutlak bir sınırlama uygulandığını ortaya koymaktadır. Glabrio adındaki Romalı aristokrat, bir *gladiator* olarak *arenada* vahşi hayvanlara karşı savaştığı gerekçesiyle⁷⁵ bizzat Domitianus tarafından idamla cezalandırılmıştır.⁷⁶

İmparator Traianus (MS 98-117), İkinci Dacia Seferi sonrasında 123 gün sürecek olan oyunlar düzenlemiştir. MS 108-109 yıllarında gerçekleşen bu oyunlarda evcil ya da vahşi toplamda 11.000 hayvan katledilmiştir.⁷⁷ İmparator Hadrianus'un (MS 117-138), MS 119 yılında doğum günü onuruna düzenlediği oyunlarda tek bir seferde 100 erkek ve 100 dişi aslan *arenada* katledilmiştir.⁷⁸ *Historia Augusta*, İmparator Antoninus Pius'un (MS 138-161), iktidarında düzenlediği oyunlarda fillerin, corocottaların⁷⁹, kaplanların, gergedanların, timsahların ve hippopotamların boy gösterdiğini, tek bir gösteride beyaz kaplanlarla birlikte 100 kadar aslanın halkın beğenisine sunulduğunu aktarmaktadır.⁸⁰ İmparatorların vahşi hayvan mücadelelerine

⁷³ Bomgardner, 2000: 21.

⁷⁴ Suet. *Dom.* 4.

⁷⁵ Benzer bir yargılama MS 217 yılında gerçekleşmiştir. Söz konusu tarihte İmparator Caracalla'nın ardından iktidara gelen Macrinus, Caracalla döneminde, Latium bölgesinde yer alan Tusculum kentinde çok sayıda vahşi hayvana karşı dövüşerek bunları öldüren ve bunların akabinde bizzat Caracalla tarafından onurlandırılan Lucius Priscilianus'u yargılamıştır. Senatus'un idam yönündeki ısrarına rağmen İmparator Macrinus, Priscilianus'u İtalya yakınlarındaki bir adada hapsederek cezalandırmıştır. Dio Cass. LXXIX. 21.

⁷⁶ Dio Cass. LXVII. 14.

⁷⁷ Dio Cass. LXVIII. 15.

⁷⁸ Dio Cass. LXIX. 8.

⁷⁹ Söz konusu hayvan Strabon'un eserinde yer bulmuş, yazar bu bilgiyi Artemidoros'a atfen aktarmıştır. Artemidoros tarafından köpekle kurdun bir karışımı olarak tanımlanan bu hayvan "*Crocuttas*" ismiyle aktarılmıştır. Strab. XVI. 4. 16.

⁸⁰ SHA. *Ant. Pius* X.

olan ilgileri söz konusu olduğunda, Commodus (MS 176-192) diğer tüm Roma imparatorlarını gölgede bırakmaktadır. Hayatının büyük bir kısmını hırçın atları ehlileştirmeye, *gladiator* dövüşlerine ve vahşi hayvan mücadelelerine adayan imparator, halka açık oyunlarda pek çok kez *gladiator*ler ve vahşi hayvanlar öldürmüştür.⁸¹ Birbirini izleyen iki gün içerisinde beş hipopotamusla birlikte iki fili, bunların haricinde çok sayıda gergedanı ve hatta bir zürafayı bizzat kendi elleriyle öldürmüştür.⁸²

MÖ 202 yılında, iktidara gelişinin onuncu yıl dönümünü, Parth Seferi'nden dönüşünü ve kazandığı zaferleri kutlamak için Roma'da son derece ihtişamlı şöenler düzenleyen Septimius Severus (MS 193-211), tüm bu süreçte 200.000.000 *Sestertius* (50.000.000 *Denarius*) harcamıştır. Bu miktar, Dio Cassius'a göre bir Roma imparatorunun o güne kadar halk için tek seferde harcadığı en yüksek tutarı ifade etmektedir.⁸³ Nitekim bu para, şöenlerde boy gösteren vahşi hayvan miktarını ve çeşitliliğini doğrudan etkilemiştir. Kanlı oyunlarda 60 yaban domuzu aynı anda serbest bırakılarak *gladiator*lerle savaştırılmıştır. Bunun ardından Colosseum'un ortasında 400 kadar vahşi hayvanı bir arada tutabilecek, gemiyi andıran bir platform inşa edilmiştir. Platformun kapılarının kaldırılmasıyla birlikte ayılardan, aslanlardan, panterlerden, devekuşlarından, yabani eşeklerden ve bizonlardan oluşan devasa sürü *arenanın* dört bir tarafına koşuşturmaya başlamış ve tüm hayvanlar muazzam bir kargaşa içinde katledilmiştir. Oyunlar kapsamında katledilen vahşi hayvanlar içerisinde bir fil ve corocotta da yer almıştır.⁸⁴

Büyük İskender'e olan hayranlığıyla bilinen İmparator Caracalla (MS 198-217), sermayesinin büyük kısmını askerler ve atlarla birlikte vahşi hayvanlara harcamıştır. Romalılar için egzotik anlam ifade eden hayvanlar satın alan imparator, MS 212 yılında bizzat kendi elleriyle tek seferde 100 yaban domuzu öldürmüştür.⁸⁵ MS 213 yılında Roma'yı bir daha dönmemek üzere terk eden İmparator, MS 214-215 kışını geçirdiği Nicomedia'da (İzmit) *gladiator* olarak dövüşlere katılmış ve çok sayıda vahşi hayvan öldürmüştür.⁸⁶ İmparator Elagabalus'un (MS 218-222), MS 219 yılında Cornelia Paula ile gerçekleştirdiği evlilik onuruna Roma'da düzenlenen oyunlarda, bir fil ve 51 kaplanın⁸⁷ da içinde bulunduğu çok sayıda vahşi hayvan katledilmiştir.⁸⁸

Roma'nın bininci kuruluş yıl dönümü onuruna, İmparator I. Philippus (MS 244-249) iktidarında, MS 248 yılında düzenlenen ihtişamlı oyunlar (*ludi saeculares*), III. yüzyılda Roma'da ortaya konulan vahşi hayvan sergisinin ve

⁸¹ SHA. *Comm.* XII.

⁸² Dio Cass. LXXIII. 10.

⁸³ Dio Cass. LXXVII. 1.

⁸⁴ Corocotta'yı bir Hindistan türü olarak tanımlayan Dio Cassius (MS 155-235), bu hayvanın Roma'da ilk kez Septimius Severus'un finanse ettiği oyunlarda sergilendiğini aktarmaktadır. Dio Cass. LXXVII. 1. Ancak Dio Cassius'dan farklı bir şekilde *Historia Augusta*, İmparator Antoninus Pius iktidarında düzenlenen oyunlarda fillerin, kaplanların, gergedanların, timsahların ve hippopotamların yanı sıra corocottaların da yer bulduğunu aktarmaktadır. SHA. *Ant. Pius* X.

⁸⁵ Dio Cass. LXXVIII. 10.

⁸⁶ Dio Cass. LXXVIII. 17.

⁸⁷ Bu rakam Roma'da o güne kadar tek seferde öldürülen en yüksek kaplan sayısıdır. Dio Cass. LXXX. 9.

⁸⁸ Dio Cass. LXXX. 9.

katliamının en önemli örneklerinden birisini ifade etmektedir. 32 fil, 10 geyik, 10 kaplan, 50 evcil aslan, 30 evcil leopar, 10 sırtlan, altı hipopotamus, bir gergedan, 10 vahşi aslan, 10 zürafa, 20 vahşi eşek, 40 vahşi at ve daha pek çok hayvan, İmparator Philippus tarafından *Circus Maximus*'ta düzenlenen söz konusu oyunlarda sergilenmiş, yarışlara dâhil edilmiş ya da katledilmiştir. Hayvanların öldürülmesi işi o tarihte Roma'da hazır bulunan ve sayıları bini bulan *gladiator*lere verilmiştir.⁸⁹

Roma'nın vahşi hayvan tüketimine sahne olan bir sonraki olay, İmparator Aurelianus'un (MS 270-275), imparatorluğun doğusunda ve Gallia'da kazandığı önemli zaferlerin ardından, MÖ 273 yılında Roma'da düzenlediği geçit töreni ve oyunlar olmuştur. Geçit töreninde, barbar kabilelerden ele geçirilen esirlerin ve 1600 kadar Romalı *gladiator*ün yanı sıra 20 fil, Libya ve Filistin bölgesine özgü çeşitlilikte 200 vahşi hayvan, dört kaplan, zürafalar ve geyikler de boy göstermiştir.⁹⁰ Geçit törenini takip eden günlerde *gladiator* dövüşlerinin, bir deniz muharebesi canlandırmasının, tiyatro oyunlarının ve *Circus Maximus*'taki yarışların yanı sıra *venatiolar* organize edilmiştir.⁹¹

İmparator Probus'un (MS 276-282), Germen kabilelerine karşı kazandığı zaferin onuruna Roma'da MS 281 yılında düzenlediği gösteriler, Roma İmparatorluğu'nda III. yüzyıl boyunca gerçekleştirilmiş vahşi hayvan tüketiminin zirvesini ifade etmektedir. Gösteriler kapsamında Roma'da daha önce hiç gerçekleştirilmemiş bir uygulama benimsenmiştir. Bu doğrultuda *Circus Maximus*, askerler tarafından köklerinden sökülerek buraya getirilen ağaçlarla bir orman havasına büründürülmüştür. Bunun ardından *Circus*'un tüm geçitlerinden içeriye 1000 deve kuşu, 1000 erkek geyik ve 1000 yaban domuzunun yanı sıra, dağ keçisi ve yaban koyunu gibi otçul hayvanlar salınmıştır. Bunun ardından Romalı yurttaşların *Circus*'un içine girmesine ve yakalayabildikleri hayvanlara sahip olmalarına izin verilmiştir. Gösterilerin bir diğer gününde, 100 yeleli aslan Colosseum'a getirilmiş, tüm bunlar muhafaza edildikleri oyukların kapılarının açılması ve *arenaya* ayak basmalarıyla birlikte hızlı bir şekilde katledilmiştir. Saldırmaya gönüllü olmayan hayvanlar ise oklanarak öldürülmüştür. Bu nedenle gösteri kayda değer bir seyir zevki yaratmamıştır. Söz konusu gösterinin ardından Libya cinsi 100 leopar, akabinde Suriye cinsi 100 leopar ve nihayetinde 100 dişi aslanla birlikte 300 ayı *arenaya* çıkarılmıştır. Sonuç itibarıyla tüm bu gösteriler, niteliklerinden ziyade nicelikleriyle ön plana çıkmıştır.⁹²

Severus Alexander'in (MS 222-235) MS 235 yılında uğradığı suikast ile Diocletianus'un MS 284 yılında tahta çıkışı arasındaki süreçte kendisini imparator ilan eden 26 askerden birisi olan Probus'un düzenlendiği *venatiolar*, filolojik eserlerin Roma uygarlığındaki vahşi hayvan tüketimi hakkında detaylı bilgiler aktardığı son olaydır. Bununla birlikte söz konusu olay Romalıların son vahşi hayvan katliamı anlamına gelmemektedir. Quintus Aurelius

⁸⁹ SHA. *Gordiani Tres*. XXXIII.; Toynbee 1973, 16.

⁹⁰ SHA. *Aurel*. XXXIII.

⁹¹ SHA. *Aurel*. XXXIV.

⁹² SHA. *Prob*. XIX.

Symmachus'un⁹³ imparatorluğun dört bir tarafındaki Romalı aristokratlara gönderdiği mektuplar, Roma oyunlarındaki vahşi hayvan katliamının MS IV. yüzyılın son dönemlerinde de sürdüğünü mutlak şekilde ortaya koymaktadır. *Quaestor* ve *praetor*ların, göreve gelmeleri onuruna oyunlar düzenlemesinin bir beklentinin ötesinde bir mecburiyete dönüştüğü ve bu oyunların Romalı aristokratlar için aile isimlerinin reklamını yapma fırsatını ifade ettiği söz konusu süreçte, Symmachus'un oğlu Q. Fabius, *quaestor* makamına gelişi onuruna MS 393 yılında gösterişli oyunlar düzenlemiştir. Bu oyunları gölgede bırakmayı amaçlayan Symmachus, imparatorluğun dört bir tarafındaki dostlarına MS 401 yılında oğlu Fabius'un bu kez *praetorluk* makamına gelişi onuruna düzenleyeceği oyunlarda boy göstermeleri için vahşi hayvanlar talep ettiği mektuplar göndermiştir.⁹⁴ Bu bağlamda Symmachus, Colosseum'daki oyunlarda avlanmak üzere Adriyatik Denizi üzerinden aylar göndermeleri için Dalmaçya'daki arkadaşlarına mektuplar yazmıştır.⁹⁵ Bir diğer mektup arkadaşı Romalı komutan Stilicho, Colosseum'da avlanmak üzere Roma'ya leoparlar göndermiştir.⁹⁶

Venatioların İmparatorluk Ekonomisi Üzerine Etkileri

Akdeniz Havzası'nda tesis ettiği egemenlik ve geride bıraktığı kültürel miras göz önüne alındığında antik çağın süper gücü olarak tanımlanabilecek olan Roma İmparatorluğu'nun, bünyesindeki farklı coğrafyalarda finanse ettiği *venatioları*, bu imparatorluğun sahip olduğu gücü anlayabilmek noktasında geçerli bir ölçüt olarak ele almak mümkündür. Bu bağlamda *venatiolar*, Romalıların Akdeniz dünyasındaki yükseliş ve çöküşüne ekonomik açıdan önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Uzak coğrafyalara ait doğal habitatlarda yaşayan egzotik hayvanların yoğun tüketimine sahne olan ve dolayısıyla muazzam ölçekte maliyetleri beraberinde getiren *venatiolar*, Romalıların Akdeniz dünyasındaki yükselişini ifade eden MS I. yüzyılda ve II. yüzyılın ilk yarısında, nitelik ve nicelik açısından birer ihtişam göstergesi teşkil etmiştir. Nitekim bu ihtişam, MS II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun bilhassa ekonomisinde hissedilen büyük krize rağmen varlığını sürdürmüştür. İmparator Commodus'un *venatiolar* olan tutkusu, Septimius Severus'un *venatioların* da dâhil olduğu şöenlere harcadığı 200.000.000 *Sestertius* ve Probus'un *Circus Maximus*'ta halka sunduğu "*cōmeri*" hediyeler bu durumun mutlak kanıtlarıdır. Roma imparatorlarının bu müsrif tutumu, *venatiolar* imparatorluğun büyük bir ekonomik çöküntü içerisinde bulunduğu yıllarda dahi ne denli büyük bir önem atfedildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim aynı tutum söz konusu çöküntüyü hızlandıran temel nedenlerden birisidir.

Roma İmparatorluğu'nun ekonomisinde I. yüzyıl boyunca devam eden istikrar, büyük oranda ilk imparator Octavianus'un başarısıdır. Altın ile gümüşü oranlı olarak kullanan sisteme dayalı yeni bir para politikası ortaya koyan Augustus'un bu sisteminde "*Sestertius*" asıl para olarak belirlenmiştir. Octavianus ile başlayan para sistemi, Roma'nın sonraki iki yüzyıllık

⁹³ MS 384-385 yıllarında Roma kenti *prefecti* olarak hizmet etmiş, MS 391 yılında *consullük* görevini yürütmüş ve Roma aristokrasisinin Hristiyanlığa kaydığı süreçte Roma'nın geleneksel pagan inançlarını savunmuş devlet adamı ve hatiptir.

⁹⁴ Salzman, 2011: xliii.

⁹⁵ Salzman, 2011: xliii.

⁹⁶ Salzman, 2011: xliii.

sürecindeki ekonomik sistemin de temelini oluşturmuştur. Onun başarılı uygulamaları sayesinde MS I. yüzyıldaki ardıları da ekonomik krizler karşısında benzer önlemleri almışlardır. Roma İmparatorluğu'nun I. yüzyıldaki ekonomik istikrarından sonra, Marcus Aurelius (MS 161-180) döneminde yaşanan barbar istilaları ya da nüfusun büyük çoğunluğunun ölümüyle sonuçlanan salgın gibi sorunlar bu istikrarın bozulmasına neden olmuştur. Commodus, Pertinax (MS 192-193), Didius Iulianus (MS 193) ve Clodius Albinus (MS 150-197) dönemlerinde özellikle gümüşün fiyatının düşmesi karşısında alınan önlemler yeterli olmamış, Roma'nın ekonomik anlamdaki çöküşü devam etmiştir. Septimius Severus (MS 193-211) yönetimi sırasında piyasadaki sıcak para nedeniyle imparatorluk bir süreliğine rahat nefes alsada MS III. yüzyıl tam bir ekonomik kriz dönemi olmuştur.⁹⁷

İmparatorluğun içine düştüğü ekonomik buhran, imparatorları gösteri ve eğlence dünyasında birtakım önlemler almaya mecbur bırakmıştır. Bu hususta Marcus Aurelius, oğlu Commodus ile birlikte MS 177 yılında Roma *Senatusu*'nun "*Senatus Consultum de Pretiis Gladiatorum Minuendis*" adlı yasayı ilan etmesini sağlamıştır. Söz konusu yasa, sorumluluğu ve daha da önemlisi maliyeti çoğunlukla imparatorluk kültürü rahiplerinin omuzlarına yüklenmiş olmakla birlikte gittikçe daha ağır maliyetler gerektiren *gladiator* dövüşlerinin fiyatlarını kontrol altına almayı amaçlamıştır.⁹⁸ Arkeolojik veriler, imparatorluk kültürü rahiplerinin MS V. yüzyılda dahi, hem Batı hem de Doğu Roma imparatorluklarında *venatioları* düzenleme görevini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.⁹⁹

Bir diğer önlem MS 301 yılında İmparator Diocletianus tarafından ilan edilmiş olan "*Edictum de Pretiis Rerum Venalium*" (*Tavan Fiyatlar Fermanı*) adlı önlem paketidir.¹⁰⁰ Sürekli tırmanan enflasyonu ve artan fiyatları kontrol altına alabilmek amacıyla hazırlanan bu ferman, yayınlandığı tarihte Roma İmparatorluğu'nda sunulan ürün ve hizmetlerin tavan fiyatlarına ilişkin aktarıldıklarıyla büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışma için önemi ise Roma *venatiolarının* en popüler unsurları olarak ele alınan aslan ve leopar gibi hayvanlar için belirlenmiş üst fiyatlara ilişkin sunduğu bilgilerdir. Bu bilgiler *venatioların* mâl olduğu yüksek maliyetin daha net anlaşılabilmesi açısından son derece faydalı olmakla birlikte, vahşi bir hayvanın fiyatının sıradan ürün ya da hizmetlerle kıyaslanabilmesini de mümkün kılmaktadır.

Ferman üzerinde Libya'dan getirilen ikinci kalite erkek bir aslanın fiyatı 125.000 *Denarius* olarak belirlenmiştir. Bu ücretle yine fermanın sunduğu bilgiler ışığında şu ürün ya da hizmetleri satın almak mümkündür: yaklaşık 4200 tavuk, 125.000 tavuk yumurtası, 125.000 karpuz, 156.250 adet en iyi kalite karnabahar, yaklaşık 2.000 litre Falerni şarabı, beş ton tuz, yaklaşık 15.625 kg temizlenmiş fındık, en iyi kalite yaklaşık 1500 litre bal, 31.250 çift çorap, 1666 çift askeri sandalet (*Campagi*), 69 *legionerin* yıllık maaşı, 1666

⁹⁷ İznik, 2011: 99.

⁹⁸ Carter, 2003: 83.

⁹⁹ Cameron, 2013: 182. Louvre Müzesi bünyesinde bulunan ve MS 400 yılı dolaylarına tarihlendirilen fildişi diptik, düzenlediği oyunları yöneten imparatorluk kültürü rahibini resmetmektedir. Fishwick, 1991: 478. (Bkz. Görsel 11.)

¹⁰⁰ Söz konusu fermanın Roma İmparatorluğu'ndaki ürün ve hizmetler için belirlediği üst fiyat sınırları hakkında kapsamlı bilgi için bkz. İznik, 2011: 97-130.

duvar boyacısının günlük maaşı ve 62.500 Romalının saç tıraşı. Antik kaynakların Roma *venatiolarında* katledilen aslan ve leopar sayılarına ilişkin aktardıkları ortadadır. Bununla birlikte fermanın sağladığı bilgilerin, imparatorluk ekonomisinin çok daha güçlü olduğu I. yüzyılda ortaya konulan vahşi hayvan tüketiminin maliyetinden ziyade ekonomik buhran ve çöküşü ifade eden III. yüzyılda düzenlenmiş *venatioların* mevcut düzende mâl olduğu muazzam meblağlara ilişkin fikir sağlayabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Venatioların Sonu

İlginçtir ki Roma'nın gösteri dünyasında *gladiator* dövüşleriyle daima bir arada düzenlenen *venatiolar*, bu mücadelelerin tarih sahnesinden silinmesinin ardından oldukça uzun bir süre boyunca Roma *amfityatrolarındaki* varlığını sürdürmüştür.¹⁰¹ MS 430-440 yıllarında *consullük* makamına gelenleri onurlandırmak için basılmakta olan kontorniyatlar (*Contorniatius*) üzerindeki *gladiator* mücadelelerinin tasvirleri, Roma dünyasında *gladiator* dövüşlerinin son izlerini ifade etmektedir. MS V. yüzyılda Roma Galliası'nda yaşamış olan Hristiyan yazar Salvianus, MS 440 yıllarında Batı Roma İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde düzenlenen Roma oyunlarına yönelttiği şiddetli eleştirilerde *venatiolara*, tiyatro oyunlarına ve atlı araba yarışlarına vurgu yapmakta, *gladiator* dövüşlerinden hiçbir surette bahsetmemektedir.¹⁰² Romalı imparatorlar Anthemius ((Batı) MS 467-472) ve I. Leo ((Doğu) MS 457-474) MS 469 yılında yayınladıkları emirde, Hristiyanlar için kutsal gün olarak kabul edilen pazar günlerinde tiyatro gösterilerinin, *circuslarda* düzenlenen oyunların ve derin üzüntülere neden olan *venatioların* düzenlenmesini yasaklamışlardır.¹⁰³ Nitekim *gladiator* dövüşlerinin bahsi, bir taraftan *venatioların* halen sürdüğünü kanıtlayan bu emir üzerinde de geçmemektedir.

Roma *venatioları*, her ne kadar Hristiyanlar tarafından daima eleştirilmiş olan Pagan geleneğin gösterileri arasında yer alsa da bu eleştirinin hedefi hiçbir zaman hayvanların sağlığı ya da Roma *arenalarında* maruz bırakıldıkları vahşet olmamıştır. Hristiyan kesimin *venatiolara* yönelik endişesi, bu kanlı gösterilere seyirci olarak katılan Hristiyanlar üzerinde oluşabilecek olumsuz etkiler üzerine şekillenmiştir. Bu endişe iki temelde vücut bulmuştur. Bunlardan ilkinde göre Hristiyanlar, *venatiolara* seyirci olarak katılan bir Hristiyanın, her çeşit şeytanın kol gezdiği eski Pagan kurban törenlerine ya da dini ritüellerine şahit olması sonucunda kutsal inancının kirleneceğine inanmışlardır. Diğer endişe ise insanın zihninden ziyade tutkularına hitap eden bu kanlı gösterilerin, bu gösterilere ilgi duyan Hristiyanları dünyadaki asıl amaçlarından, tanrıyı derin bir şekilde tefekkür etmekten saptıracağı temeline şekillenmiştir.¹⁰⁴ Tüm bunlara rağmen *venatiolar*, Roma uygarlığının Hristiyan unsurları tarafından en ağır şekilde eleştirilen *gladiator* dövüşlerinin ortadan kalkmasından yaklaşık bir asır sonraya kadar varlığını sürdürmüştür. Hristiyan Batı ve Doğu Roma imparatorlukları, *gladiator* dövüşlerinin aksine, atlı araba yarışlarının ve

¹⁰¹ Bomgardner, 2000: 201.

¹⁰² Wiedemann, 1992: 158.

¹⁰³ Scott, 1932: 275-278.

¹⁰⁴ Bomgardner, 2000: 210-211.

venatioların pagan temellerini ortadan kaldırmakta ve bunları bir Hristiyan politikasına dönüştürmekte zorluk çekmemişlerdir.¹⁰⁵

Venatioların Roma uygarlığındaki son dönemi, Doğu ve Batı Roma imparatorluklarında farklı çizgilerde ilerlemiştir. Bu doğrultuda Doğu Roma İmparatoru Anastasius, (MS 491-518) MS 498 yılında yayınladığı bir emirle vahşi hayvanların *venatiolar*da katledilmesini yasaklamıştır.¹⁰⁶ Nitekim *venatioların* mutlak şekilde terkedilmesi anlamına gelmeyen bu yasak, yalnızca bu kanlı oyunların “ölümcül” niteliğini hedef almıştır. Sonuç itibarıyla *venatiolar*, Doğu Roma İmparatorluğu’nda MS 498 yılından itibaren yeni bir forma bürünmüş, öncekilere nazaran “yumuşak” bir nitelik kazanmıştır. Her halükarda vahşi hayvanların ya da *venatorların* ölümüyle sonuçlanan mücadelelerden farklı bir şekilde bu yeni *venatioların* asıl amacı nihayetinde *venatorların* hayvanları öldürmesi değil, bu hayvanların dişlerinden ya da pençelerinden başarıyla kaçabilmeleri ve hayatta kalabilmeleri olmuştur. Hayvanların karşısına çıkarılan insanların uzuvlarını kaybetme ya da feci şekilde can verme potansiyeli yeni *venatiolar*da seyircileri heyecanlandıran asıl faktör halini almıştır.¹⁰⁷ Antik kayıtlar ışığında Constantinopolis’te gerçekleşen son *venatio* ise, Doğu Roma İmparatoru I. Iustinianus (MS 527-565) iktidarında kentin *amfiteyatrosu* *Kynegion*’da, MS 537 yılının Ocak ayında yeni *consuller* onuruna düzenlenen oyunlar kapsamında gerçekleşmiştir.¹⁰⁸

Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus’un (MS 425-455), MS 429 yılındaki büyük depremde önemli ölçüde zarar gören Colosseum’u MS 439 yılında onarma faaliyetlerine girişmesi, burada düzenlenen *venatioların* önemini koruduğuna işaret etmektedir. Bu devasa yapı Ostrogotlar döneminde dahi önemini korumuştur. *Podium* bölümünde, *Senatus* üyelerine ayrılmış olan oturma sırasının zemininde bulunan yazıtlar, *Senatus* üyelerinin oturacakları alanları rezerve ettiklerini kanıtlayacak şekilde isimlere yer vermektedir. Germen kökenli Kral Odoacer (476-493) dönemine tarihlendirilen bu yazıtlar, o dönemde varlık gösteren yegâne tiyatro gösterileri olan *venatioların*, barbar bir kralın hükmü altında dahi Colosseum’un *podiumunda* rezervasyon yaptırmayı gerektirecek bir heyecana neden olduğunu ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Nitekim *Senatus* üyelerinin benimsediği bu tutum, Odoacer’in ardından İtalya’da hâkimiyeti eline geçiren Ostrogot Kralı Theodoric’in (MS 475-526) iktidarında terk edilmiştir ki bu durum *venatioların* Roma’da yarattığı heyecanın solduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁹

Antik kaynaklar doğrultusunda Colosseum’da düzenlenen son *venatio*, MS 523 yılında, Anicius Maximus adlı Romalının *consullük* makamına gelişi onuruna düzenlediği oyunların açılışında gerçekleşmiştir. Bu olay Kral Theodoric’in kâtipliğini yürüten Romalı devlet adamı Cassiodorus’un (MS 490-

¹⁰⁵ Wiedemann, 1992: 153.

¹⁰⁶ Söz konusu yasağın Anastasius iktidarının simgesi olarak kabul edilen çok sayıda mali reformla bağlantılı oluşu, söz konusu yasağın ahlaki ya da teolojik ilkeler üzerine şekillenmekten ziyade, muazzam masraflara mâl olan bu gösterilerin maliyetini azaltabilmek amacıyla ilan edildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bomgardner, 2000: 219.

¹⁰⁷ Bomgardner, 2000: 219.

¹⁰⁸ Scott, 1932: 17.

¹⁰⁹ Bomgardner, 2000: 219-220.

583), söz konusu *venatio* için Theodoric'ten izin isteyen Maximus'a, kral adına yazdığı mektupta yer bulmuştur. Söz konusu kayıt, *venatiolara* ilişkin detaylar sunmaktan ziyade, ölmek pahasına vahşi hayvanların karşısına çıkan savaşçıların ne şekilde ödüllendirilmesi gerektiğiyle ilgilidir.¹¹⁰

Sonuç

Roma uygarlığında, Kartaca İmparatorluğu karşısında kazanılan Birinci Kartaca Savaşı yıllarında ortaya çıkan ve Batı Roma İmparatorluğu'nda MS 523, Doğu Roma İmparatorluğu'nda ise MS 537 yılına dek varlığını sürdüren *venatiolar*, sekiz asırlık tarihleri boyunca mâl oldukları para ve iş gücü itibarıyla antik çağın benzersiz organizasyonları arasında gösterilebilir. Asya, Avrupa ve Afrika'daki habitatlarından koparılarak Romalıların huzuruna çıkarılan farklı türlere mensup binlerce hayvan, farklı isimler tarafından, farklı amaçlarla, farklı zaman ve mekânlarda fakat aynı kibir ve umursamazlıkla katledilmiştir. Bu açıdan Roma *venatioları*, insanlığın tarihi boyunca sürdürdüğü ve kazandığı takdirde kaybedeceği bir savaşın, doğaya egemen olma mücadelesinin yarattığı tahribat altında ezilen hayvanların antik çağ boyunca maruz bırakıldıkları vahşet için kanlı birer sahne işlevi görmüştür. Bir diğer deyişle, kendilerini benzersiz kılan niteliklerinin kurbanı olan hayvanları, gösteri dünyasında ve hayvanat bahçelerinde esaret altına alan umursamazlık insanlığın zihnine henüz Romalıların dünyasında yerleşmiştir.

Romalıların vahşi hayvan tüketiminin önemli bir basamağını, gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk dönemleri boyunca Roma aristokrasisini etkisi altına alan siyasi rekabet ve bu rekabet doğrultusunda finanse edilen *luduslar* olmuştur. *Gladiator* dövüşleriyle birlikte Roma *luduslarının* en önemli aşamalarından birisini ifade eden *venatiolar*, çeşitli makamlar için Roma halkının ya da elit kesimin desteğine ihtiyaç duyan aristokratların, muazzam maliyetlere rağmen başvurdukları birer propaganda aracına dönüşmüştür. Bununla birlikte Roma'nın düşmanlarına boyun eğdirmeyi başaran pek çok komutan ve hatta imparator, savaş alanlarında kazandığı zaferleri Roma halkının nezdinde perçinleyebilmek amacıyla *venatiolara* başvurmuştur. Roma Cumhuriyeti için sonun başlangıcı olan Caesar ve Pompeius arasındaki iç savaş yılları, *venatioların* siyasi rekabet noktasında birer propaganda aracı olarak kullanımının zirvesi olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte Octavianus, MÖ 49-31 yılları arasındaki dönemde gerçekleşmiş ve Roma dünyasını ekonomik, askeri, toplumsal ve dini açıdan büyük zarara uğratmış olan iki iç savaşın enkazını ortadan kaldırmak amacıyla giriştiği çok sayıda programın yanı sıra iktidarı boyunca 37 *venatio* finanse etmiştir. Tesis ettiği kalıcı ve profesyonel nitelikteki *legionlar* askeri, ortaya koyduğu yeni para politikası ekonomik, imparatorluk kültürü dini konularda birer reform örneği teşkil etmekle birlikte, iktidarı boyunca gerek kendisi gerekse *magistratuslar* adına düzenlediği *venatioları* toplumsal yapıya yönelik bir toparlanma hamlesi olarak kabul etmek oldukça makuldür. Bu dönemin *venatiolarını*, Octavianus'un uzun yıllar boyunca Roma aristokrasisinin neden olduğu iç savaşlarla yıpranan Roma halkına uzattığı bir zeytin dalı, yöneten ile yönetilen arasındaki bağı yeniden tesis etmeyi amaçlayan birer köprü olarak ele almak mümkündür.

¹¹⁰ Cassiod. *Var.* V. 42.; Mackinnon 2006, 6.

Roma *venatioları*, etkin birer birer propaganda aracı olarak ön plana çıkmakla birlikte, doğrudan doğruya ekonomik birer güç gösterisidir. Öncelikle Romalıların huzuruna çıkarılmış olan hayvanların oldukça büyük bir kısmı, İtalya Yarımadası'ndan oldukça uzak coğrafyalardan, Roma egemenliğinin yayıldığı Akdeniz dünyasının ücra bölgelerinden temin edilmiştir. Bu bağlamda Romalılar için egzotik anlam ifade eden hayvanların, doğal yaşam alanlarında canlı bir şekilde ele geçirilmeleri, uzun mesafeler boyunca nakledilmeleri ve *venatiolar*a çıkarılacakları güne kadarki bakımları gibi süreçler son derece zahmetli ve maliyetlidir. Bu maliyet güçlü bir ekonomi ve alım gücü gerektirmektedir. Bu doğrultuda Roma dünyasındaki *venatioların* nicelik ve nitelik açısından en ihtişamlı dönemlerinin Cumhuriyetin toprak kazanımlarının hızlandığı MÖ II. yüzyılda baş göstermesi, yüklü miktardaki ganimetlerin ve yeni vergi kaynaklarının doğrudan bir sonucudur. Söz konusu ihtişam, Augustus'un tesis ettiği güçlü ekonomi sistemine paralel bir şekilde devam etmiştir. İmparatorluk Dönemi'nin toprak kazanımları, bu dönemin *venatioları* üzerinde yansıma bulmuştur ki, Romalıların ulaştıkları en geniş sınırları tesis eden Traianus'un Dacia Seferi dönüşünde düzenlediği, 123 gün süren oyunlar kapsamında on bir bin hayvanın katliamına sahne olan *venatiolar* bu durumun en net kanıtıdır.

Öte yandan Roma *venatiolarını* ekonomik açıdan sıra dışı kılan şey, Roma egemenliğinin ve dolayısıyla alım gücünün yükselişine paralel bir şekilde yaygınlaşmalarından ziyade, Roma ekonomisinde, MS II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren baş gösteren ve MS III. yüzyılda imparatorluğun tüm bölgelerinde hissedilen büyük buhrana rağmen yaygınlığını korumuş olmalarıdır. İmparatorların ve yüksek memurların müsrif harcamaları hususunda önemli bir yer işgal eden *venatiolar*, halihazırda küçülmekte olan Roma ekonomisinin çöküşünü hızlandıran faktörler arasında gösterilebilir. Commodus, Septimius Severus, Caracalla, I. Philippus, Aurelianus ve Probus gibi imparatorların iktidarlarında gerçekleştirilen ve muazzam masraflara mâl olan *venatiolar* bu hususta önemli birer örnektir. Diocletianus'un, imparatorluğu pençesine alan ekonomik buhrana karşı bir önlem mahiyetinde, MS 301 yılında yayınladığı *Tavan Fiyatlar Fermani*'nda yer bulan vahşi hayvanlar için belirlenen ücretler, Roma dünyasında MS IV. yüzyılın ilk yıllarında belirlenen temel gıda ve hizmet fiyatlarıyla karşılaştırıldıklarında, *venatioların* ne denli büyük bir müsrifliği ifade ettiği açıktır. Nitekim bu kanlı gösteriler, Roma ekonomisinde, kısa süreli rahatlamalara rağmen, hiçbir şekilde önlenemeyen çöküşe ve Roma dünyasına alt tabakadan başlamak suretiyle hanedan mensuplarına kadar egemen olan Hristiyanlık dinine rağmen MS VI. yüzyıla dek varlığını sürdürmüştür.

Roma *venatioları*, antik çağ boyunca hiçbir devletin ulaşamadığı büyüklükte bir egemenlik tesis etmekle birlikte eski dünyayı ifade eden üç kıtada bıraktığı muazzam kültür mirasıyla, bugün dahi pek çok ulusun yaşantısında önemli izler taşıyan Roma uygarlığına uzanan sıra dışı bir pencereyi ifade etmektedir. Bu organizasyonlar, Romalıların antik çağda sahip oldukları gücü yansıtmak noktasında, Britanya'dan Arap Yarımadası'na, İber Yarımadası'ndan Fırat Nehri kıyılarına uzanan muazzam büyüklükteki coğrafyada varlık göstermiş Roma *legionları*, bu coğrafyalarda inşa edilmiş sayısız mimari eser ya da modern hukuklar için temel teşkil etmiş olan Roma

hukuku kadar geçerli bir olgudur. Modern zamanın teknolojik olanak ve altyapılarından yoksun bir çağda, başkent Roma'dan binlerce kilometre uzaklıktaki coğrafyalarda, sayısız vahşi hayvanı canlı bir şekilde ele geçirmek ve bunları Romalıların huzuruna çıkarmak mutlak bir güç ve başarı göstergesidir. *Venatioların* seyir zevkini ve güvenliğini en üst düzeyde tutmayı mümkün kılacak, her açıdan ustalıkla tasarlanmış sistemlere sahip mekânları ve hayvanların canlı bir şekilde ele geçirilmesinden, gösterilerde öldürülmesine kadarki süreçte görev almış insan gücünü tesis etmek noktasında ortaya konulan başarının antik çağda bir benzeri daha bulunmamaktadır. Bu başarının, Romalıların antik çağda elde ettiği gücü anlayabilmek doğrultusunda kabul edilegelen ölçütlere alternatif, fakat en az bu ölçütler kadar makul bir bakış açısı sunduğunu kabul etmek doğru olacaktır.

Kaynakça

Antik Literatür

- Ath. Athenaeus. *Deipnosophistai, The Learned Banqueters, Vol. II*, ed. ve Trans. S. D. Olson, The Loeb Classical Library, London 2007.
- Cassiod. *Var.* Cassiodorus. *Variae Epistulae, The Letters of Cassiodorus: Being a Condensed Translation of the Variae Epistolae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*, Trans. T. Hodgkin, Henry Frowde, London 1886.
- Cic. *Off.* Cicero. *De Officiis, On Duties*, Trans. W. Miller, The Loeb Classical Library, London 1913.
- Dio Cass. Dio Cassius, *Rhomaïke, Roman History*, Trans. E. Cary, The Loeb Classical Library. London 1914-1927.
- Flor. *Epit.* Florus. *Epitomae Historiae Romanae, Epitome of Roman History*, Trans. E. S. Forster, The Loeb Classical Library. London 1929.
- Iuv. Iuvenalis, *Saturae, Juvenal and Persius*, Trans. G. G. Ramsay, The Loeb Classical Library. London 1928.
- Liv. *Per.* Titus Livius, *Ab Urbe Condita, The History of Rome*, Trans. G. Baker, Jones & Co. London 1830.
- Plin. *HN.* Plinius. *Naturalis Historia, Natural History*, Trans. H. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz, The Loeb Classical Library. London 1938-1962.
- Sen. *Brev. Vit.* Seneca. *Moral Essays, Volume II: De Consolatione ad Marciam. De Vita Beata. De Otio. De Tranquillitate Animi. De Brevitate Vitae. De Consolatione ad*

- Polybium. De Consolatione ad Helviam*, Trans. J. W. Basore, The Loeb Classical Library, London 1932.
- SHA. *Ant. Pius.* *Scriptores Historiae Augustae. Augustan History, Vol. I*, Trans. D. Magie, The Loeb Classical Library, London 1921.
- SHA. *Comm.* *Scriptores Historiae Augustae. Augustan History, Vol. I*, Trans. D. Magie, The Loeb Classical Library, London 1921.
- SHA. *Gordiani Tres.* *Scriptores Historiae Augustae. Augustan History, Vol. II*, Trans. D. Magie, The Loeb Classical Library, London 1924.
- SHA. *Aurel.* *Scriptores Historiae Augustae. Augustan History, Vol. III*, Trans. D. Magie, The Loeb Classical Library, London 1932.
- SHA. *Prob.* *Scriptores Historiae Augustae. Augustan History, Vol. III*, Trans. D. Magie, The Loeb Classical Library, London 1932.
- Strab. Strabo. *Geographika, The Geography of Strabo*. Trans. H. L. Jones, The Loeb Classical Library, London 1917-1932.
- Suet. *Aug.* Suetonius. *De Vita Caesarum, Lives of the Caesars, Vol. I*, Trans. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, London 1914.
- Suet. *Calig.* Suetonius. *De Vita Caesarum, Lives of the Caesars, Vol. I*, Trans. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, London 1914.
- Suet. *Claud.* Suetonius. *De Vita Caesarum, Lives of the Caesars, Vol. II*, Trans. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, London 1914.
- Suet. *Dom.* Suetonius. *De Vita Caesarum, Lives of the Caesars, Vol. II*, Trans. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, London 1914.
- Suet. *Iul.* Suetonius. *De Vita Caesarum, Lives of the Caesars, Vol. I*, Trans. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, London 1914.
- Suet. *Ner.* Suetonius. *De Vita Caesarum, Lives of the Caesars, Vol. II*, Trans. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, London 1914.
- Suet. *Tit.* Suetonius. *De Vita Caesarum, Lives of the Caesars, Vol. II*, Trans. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, London 1914.

Varro, *Rust.* Cato, Varro. *De Re Rustica, On Agriculture*, Trans. W. D. Hooper, H. B. Ash, The Loeb Classical Library, London 1934.

Modern Literatür

- BAKER, A., 2000. *Gladyatör: Roma'nın Savaşçı Kölelerinin Gizli Tarihi*, çev. S. Göktaş, Phoenix Yay., Ankara.
- BARNETT, R. D., 1976. *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal at Nineveh (668-627 B.C.)*, British Museum Publications Limited, London.
- BEACHAM, R. C., 1999. *Spectacle Entertainments of Early Imperial Rome*, Yale University Press, London.
- BOMGARDNER, D. L., 2000. *The Story of The Roman Amphitheatre*, Taylor & Francis Group, London.
- BROUGHTON, T. R. S., 1951. *The Magistrates of the Roman Republic, Volume I 509 B.C. – 100 B.C.* The American Philological Association, New York.
- BROUGHTON, T. R. S., 1952. *The Magistrates of the Roman Republic, Volume II 99 B.C. – 31 B.C.* The American Philological Association, New York.
- BUNSON, M., 2002. *Encyclopedia of the Roman Empire, Revised Edition*, Facts On File, Inc., New York.
- CAMERON, A., 2013. "The Origin, Context and Function of Consular Diptychs", *The Journal of Roman Studies*, 103 / 182, ss. 174-204.
- CARTER, M., 2003 "Gladiatorial Ranking and the "SC de Pretiis Gladiatorum Minuendis"" (CIL II 6278 = ILS 5163), *Phoenix*, 57 / 1-2 (Spring-Summer), ss. 83-114.
- CONNOLLY, P., 2003. *Colosseum: Rome's Arena of Death*, BBC Books, London.
- DUNDABIN, K. M. D., 1978. *The Mosaics of Roman North Africa, Studies in Iconography and Patronage*, Clarendon Press, Oxford.
- GOLD, D., 1988. *Zoo: A Behind-the-Scenes Look at the Animals and the People Who Care For Them*, Contemporary Books, Chicago.
- FISHWICK, D., 1991. *The Imperial Cult in The Latin West, Studies in The Ruler Cult of The Western Provinces of The Roman Empire, Volume II*, E. J. BRILL, Leiden.
- HUBBELL, H. M., 1935. "Ptolemy's Zoo", *The Classical Journal*, 31 / 2, ss. 68-76.
- İZNİK, E., 2011. "İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı", "Edictum de pretiis Rerum Venalium"", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30 / 49, ss. 97-130.
- JENNISON, G., 1937. *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome*, Manchester University Press, Manchester.

- KISLING, V. N., 2001. *Zoo and Aquarium History: Ancient Animal Collections to Zoological Gardens*, CRC Press, New York.
- KOHNE, E., EWIGLEBEN, C., JACKSON, R. 2000. *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome*, University of California Press. Berkeley.
- KYLE, D. G., 2015, *Sport and Spectacle in the Ancient World*, John Wiley&Sons, Inc., Chichester.
- LINDSTORM, T. C., 2010. "The Animals of the Arena: How and Why Could Their Destruction and Death be Endured and Enjoyed?", *World Archaeology*, 42 / 2, ss. 310-323.
- LUOMA, J. R., 1987. *A Crowded Ark, The Role of Zoos in Wildlife Conservation*, Houghton Mifflin Company, Boston.
- MACKINNON, M., 2006. "Supplying Exotic Animals For The Roman Amphitheatre Games: New Reconstructions Combining Archaeological, Ancient Textual, Historical And Ethnographic Data", *Mouseion*, III / 6, ss. 1-25.
- SALZMAN, M. R., 2011. *Writings From The Greco-Roman World, The Letters of Symmachus: Book 1*, (Ed: D. Konstan, J. C. Thom), The Society of Biblical Literature, Atlanta.
- SCOTT, S. P., 1932. *The Civil Law: Including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo*, The Central Trust Company, Cincinnati.
- STILLWELL, R., 1976. *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton University Press, New Jersey.
- TOYNBEE, J. M. C., 1973. *Animals in Roman Life and Art*, Cornell University Press, New York.
- VILLE, G., 1981. *La gladiature en Occident des origines à la mort de Domitien*, (Bibliothèque des Écoles Françaises D'Athènes et de Rome #245), École Française de Rome, Rome.
- WIEDEMANN, T., 1992. *Emperors and Gladiators*. Routledge, London.

İnternet Kaynakları

<https://www.britishmuseum.org> (E. T.: 07.02.2022)

<https://etc.worldhistory.org> (E. T.: 07.02.2022)

<https://followinghadrian.com> (E. T.: 07.02.2022)

Ekler

Görsel 1. Ninova Sarayı rölyefleri üzerinde Asur Kralı Asurbanipal'ın vahşi hayvan avları.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-48_7?fbclid=IwAR1XJqKJmhelr9GZvX-DHjyumg5s8pmNmwd_dBdKOC9m0p8Rf5T8l1Z_ig
(Erişim tarihi: 07.02.2022)

Görsel 2. Ninova Sarayı rölyefleri üzerinde avlanmak üzere kafesinden salınan aslan.
British Museum.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-48_7?fbclid=IwAR1XJqKJmhelr9GZvX-DHjyumg5s8pmNmwd_dBdKOC9m0p8Rf5T8l1Z_ig
(Erişim tarihi: 07.02.2022)

Görsel 3. Zliten yerleşimindeki zemin mozaiklerinde vahşi hayvan katliamı (Dunbabin, 1978: Pl. XX, 47-48).

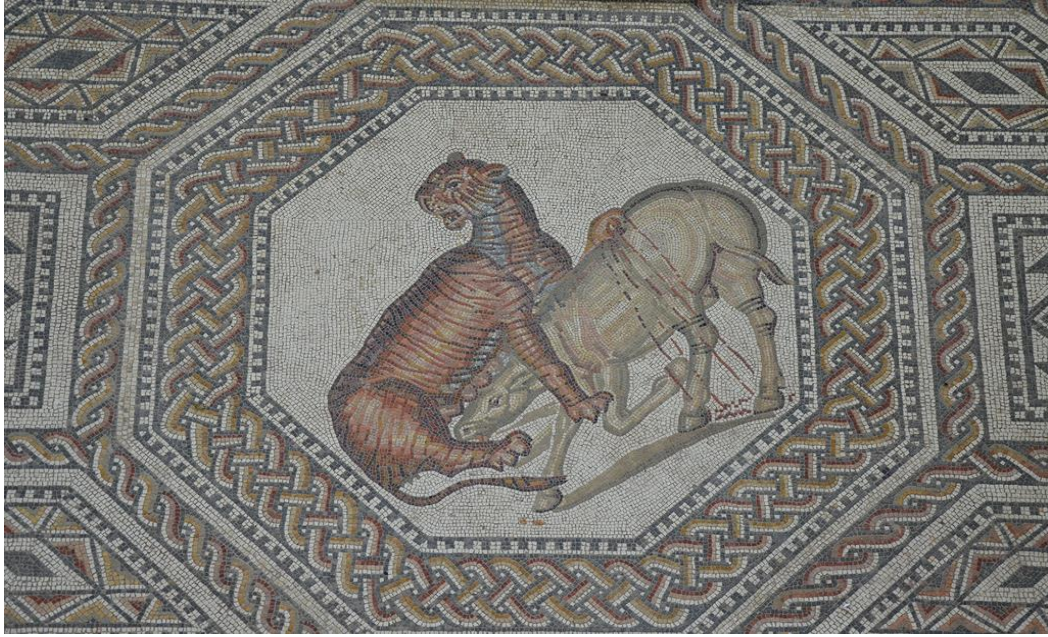
348

OANNES
4 (2)

Görsel 4. Nennig Mozaği üzerinde, fırlattığı mızrakla yaraladığı panter karşısında zaferini ilan eden *venator* ve vücuduna saplanan mızrağı çıkarmak için çabalayan panter.

Kaynak: <https://etc.worldhistory.org/photos/roman-villa-nennig/> (Erişim tarihi: 07.02.2022)

Görsel 5. Nennig Mozaïği üzerinde, yabancı bir eşeye saldıran kaplan tasviri.

Kaynak: <https://etc.worldhistory.org/photos/roman-villa-nennig/> (Erişim tarihi: 07.02.2022)

Görsel 6. Nennig Mozaïği üzerinde, üç *venator* ile ayı arasında gerçekleşen mücadele tasviri.

Kaynak: <https://etc.worldhistory.org/photos/roman-villa-nennig/> (Erişim tarihi: 07.02.2022)

Görsel 7. Bad Kreuznach Mozaïği üzerinde *venator* ve ayının mücadelesi.

Kaynak: https://followinghadrian.com/2013/05/29/the-gladiator-mosaic-at-bad-kreuznach-germany/?fbclid=IwAR1XK0jevMxqnUi9GgOdw_k_oDkAPzC-T6iiV-kYomLQ1P2S9KsrYKReNKY
(Erişim tarihi: 07.02.2022.)

350

OANNES

4 (2)

Görsel 8. Bad Kreuznach Mozaïği üzerinde *venator* ve leoparın mücadelesi.

Kaynak: https://followinghadrian.com/2013/05/29/the-gladiator-mosaic-at-bad-kreuznach-germany/?fbclid=IwAR1XK0jevMxqnUi9GgOdw_k_oDkAPzC-T6iiV-kYomLQ1P2S9KsrYKReNKY
(Erişim tarihi: 07.02.2022.)

Görsel 9. Gladiator dövüşleri, venatio ve bestiarı sahnelerini tasvir eden Bad Kreuznach Mozaïi.

Kaynak: https://followinghadrian.com/2013/05/29/the-gladiator-mosaic-at-bad-kreuznach-germany/?fbclid=IwAR1XK0jevMxqnUi9GgOdw_k_oDkAPzC-T6iiV-kYomLO1P2S9KsrYKReNKY
(Erişim tarihi: 07.02.2022.)

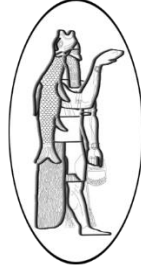
Görsel 10. Magerius Mozaïi üzerinde leopar katliamı, Sousse Arkeoloji Müzesi (Kyle 2015: 310).

352

OANNES
4 (2)

Görsel 11. İmparatorluk kültü rahibini, düzenlediği *venatioları* yönetirken tasvir eden Louvre Diptiği (Cameron 2013: 183).

PRINCIPATUS DÖNEMİ GÖRSEL PROPAGANDASINDA POLİTİK
GÜÇ VE ZAFER SİKKELERİ
*POLITICAL POWER AND VICTORY COINS IN THE VISUAL
PROPAGANDA OF THE PRINCIPATUS PERIOD*

Dr. Leyla AYDEMİR
leylaaydemir8@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5453-8426

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 22.01.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 05.06.2022
Sayfa-Pages : 353 – 378.
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1061788>

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: AYDEMİR, L., “Principatus Dönemi Görsel Propagandasında Politik Güç ve Zafer Sikkeleri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 353 – 378.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

353 – 378

Araştırma Makalesi / Research Article

PRİNCİPATUS DÖNEMİ GÖRSEL PROPAGANDASINDA POLİTİK GÜÇ VE ZAFER SİKKELERİ

POLITICAL POWER AND VICTORY COINS IN THE VISUAL PROPAGANDA OF THE PRINCIPATUS PERIOD

Dr. Leyla AYDEMİR

Öz

Roma'da, Cumhuriyet Dönemi'nde olduğu gibi Principatus Dönemi'nde de gerek halk tarafından alım satım işlerinde kullanılması gerek askerlere maaş olarak ödenmesi bakımından günlük yaşamın bir parçası olan sikkeler, görsel propaganda için yararlanılan en uygun araçlar arasında yer almıştır. Cumhuriyet Dönemi'nin sonuna doğru bir propaganda aracı olarak kullanılmış olmasına rağmen sikkeler hiçbir zaman Octavianus'da olduğu kadar etkili ve sistematik bir propaganda aracı haline gelmemiştir. Caesar gibi yetkin bir liderin yakınında yetişen Octavianus, bir taraftan Caesar'ın stratejik uygulama ve propagandalarından ilham alırken, diğer taraftan iktidar sırasının kendisine geldiğini düşündüğünde, vasisi Caesar'ın hatalarından ders çıkarmış ve kendi stratejik hamlelerini daha dikkatli bir biçimde belirleyerek adım adım sergilemiştir. Octavianus'un özellikle sikkelerle ilgili manipülatif politikası diğer imparatorlar tarafından da neredeyse aynı ağırlıkta devam etmiş ve onların da hem iktidarlarının meşruluğunu hem de iktidarlarının

Abstract

Coins, which were part of daily life in Principate like during the Republic as they were used by common people in transactions or the state to pay the salaries of soldiers, were also one of the most convenient tools used for visual propaganda in Rome. Although they were used as a tool of propaganda towards the end of the Republican Era, coins were never became an effective and systematic propaganda tool as much as during the reign of Octavian. Raised close to a competent leader like Caesar, Octavian was inspired by Caesar's strategic practices and propaganda on one hand, and learned from his guardian Caesar's mistakes and determined his own strategic moves more carefully and applied them step by step, when it was his time of rule, on the other. Octavian's especially manipulative policy regarding coins were continued almost unchanged under his emperor successors; they used the powerful written and visual language on coins in order to maintain the legitimacy and continuity of their rule. In that regard, the coin language gained a

devamlılığını sağlamak amacıyla sikkelerdeki yazılı ve görsel dili güçlü bir biçimde kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Principatus Dönemi'nin başından itibaren sikkelerde kullanılan personifikasyon ve açıklayıcı yazılarla sikke dili, daha belirgin bir kimlik kazanırken sadece eğitilmiş zümrenin anlayacağı bir obje olmaktan da çıkarılmıştır. Sikkeler üzerindeki imparator portreleri de gerek hâkimiyet altındaki topraklarda gerek dış devletlerde, Roma'nın tek erki olan imparatorun tanınmasında simgesel gücün aynası olmuştur. Bu çalışmada Principatus Dönemi boyunca güç imajı, başka bir ifadeyle görsel propaganda ele alınırken, ağırlıklı olarak askeri zaferlerle öne çıkan her bir imparatorun sikke örnekleri incelenerek politikaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Görsel Propaganda, Principatus, Roma, Sikke.

more distinct identity with the personification and explanatory inscriptions used on the coins from the very beginning of Principate, while it has also ceased to be an object that only the educated can understand. The emperor portraits on the coins have also been the mirror of symbolic power in the recognition of the emperor, the only power of Rome, both in the lands under the dominion and in the foreign states. In this study, the image of power, i.e. visual propaganda, during the Principate was discussed, and the coin samples of each emperor, which stood out mainly with military victories, were examined and their policies were tried to be evaluated.

Keywords: Propaganda, Visual Propaganda, Principatus, Rome, Coin.

Extended Abstract

The portrait tradition, which started to appear on coins from 54 BCE, is a turning point in terms of personal propaganda. Although ancestors of prominent people were depicted on coins minted since this date, this initiative created the opportunity for the living people to announce their political and military successes to the public with their portraits, and Caesar was the first example of this. As a result of this revolutionary policy of Caesar, who used his portrait on coins together with the theme of military victory, coins became a means of reflection of personal propaganda to the masses.

Being aware of the visual language that has emerged since the Late Republican Period, Octavian strengthened the basis of his divine bond with Venus, primarily with the religious propaganda he reflected on coins. Having the same political ambition as Caesar, Octavian's most important policy during the Civil War was to keep Caesar's memory alive, who was remembered as his father in the minds of the people and soldiers, thus gaining power. After successfully putting Caesar into the official state cult as a god in 42 BCE, Octavian performed another of his political maneuvers as the son of god or *divi filius*. Thus, Octavian tried to confirm the validity of his claim to power, while emphasizing on coins at every opportunity that he was connected to the divine lineage through his guardian, *divus Iulius*. Octavian's strategy of pointing to divine bond became the main policy of almost all succeeding emperor in the Principate; while the predecessors were declared god by the decisions of the

Senate, each emperor took its place on coins as the son of god and legitimized their power in the perception of the people.

During the Principate, central administration became an important problem for Rome, whose lands were ever expanding. In order to overcome this difficulty, statesmen developed their own strategic propaganda and spent a large amount of power and wealth that came with the conquests on propaganda through symbols pointing to the might of Rome through literature, art, architecture and coins. In that regard, coins, which functioned as a kind of media in antiquity, have preserved their role as one of the most important objects reflecting the power of Rome. In this period when the coins gained more political importance, Augustus reflected his diplomatic agreement with the Parthians as a military victory and depicted it on the coins as if he had defeated them. It is quite remarkable that the coins depicting the recapture of the Roman banners from the Parthians and the conquest of Armenia were minted in Ephesus and circulated in the eastern Roman provinces. The narrative language, which became more evident and settled on the coins during the Augustan period, was continued by the later emperor with some changes.

Tiberius, who continued the peaceful policy commenced by Augustus, at times referred to his past military successes; yet he did not depict them on coins as much as his predecessor. He rather presented himself as the protector of Roman peace and the religious and civil leader of the state. The propaganda reflected on the coins of Caligula and Nero (which was seen as the opposite in ancient sources) claimed that Rome was secure, in harmony and had good fortune with all its institutions. While Claudius was trying to revive his father's past services in the minds of the people by minting coins with his successes in Germania, he did not neglect to use the propaganda of the new lands he added within the borders of Rome on the coins with impressive depictions.

Galba coins are quite remarkable in terms of political propaganda, and contrary to the coins of Nero, where the expectation of a savior came to the fore, with the previous era came to an end, the claim that Rome was liberated was depicted with impressive metaphors. Vespasian, on the other hand, pursued a propaganda policy that suggested returning to a modest life in response to the luxury and corruption experienced in the time of Nero, rather than drawing attention to noble ancestors. Vespasian claimed that Rome returned to its good old happy days and peace and harmony were achieved in Rome with the Pax and Concordia personifications on other coin types. The most striking propaganda featured on Vespasian's coins is the Iudaea uprising, which was bloodily suppressed in 70 CE. The fact that Vespasian, who made the propaganda of his victory in Iudaea on coins with allegorical personifications, referring to his own achievements instead of highlighting his noble ancestors, indicates his efforts to prove that he was a leader worthy of the right to rule Rome. His sons Titus and Domitian, while on the one hand, glorified their divine bond with their deified father on coins, they, on the other, focused on their own achievements. Since a more moderate policy was carried out during the era of Good Emperors that started with Nerva, a peaceful atmosphere prevailed on coins, indicating that the interests of the allies as

well as the people and the army would be protected. Towards the end of the period, however, military themes increased. The reign of Commodus, which was a complete chaos for Rome, is rather conveyed in the opposite direction on coins. While military successes and the peace that followed were turned into a visual show on coins, people were tried to be manipulated by emphasizing with detailed scenes where they struggle with famine and were supported by the emperor. During the reign of Septimius Severus, who became emperor with the support of the army in 193 CE, the army was given high importance and the army and military achievements were glorified on coins. When Severus Alexander ascended the imperial throne as the last emperor of the Principate, he included the image of reconstructing the Roman values corrupted especially due to the activities of Elagabalus on the coins. Although the eternity and common sense of Rome were propagated until 228 CE during the reign of Severus Alexander, military issues gained weight on coins again in the last years of his tenure.

Giriş

MÖ 44'te Caesar'ın öldürülmesinden sonra kendisine bırakılan politik mirasa sahip çıkmak için mücadeleye girmek zorunda kalan Octavianus'un, evlatlık edinilme yoluyla kazandığı Caesar adı, elindeki tek avantaj gibi görünmektedir. Zira Cicero, Octavianus'un elde ettiği her şeye bu isim sayesinde kavuştuğunu kaydetmektedir¹. Caesar'le aynı politik hırsla sahip olan Octavianus'un daha çok halkın ve askerlerin hatıralarında babası olarak tanımladığı Caesar'ın anısını canlı tutmak ve böylece güç kazanmak, iç savaş dönemindeki en önemli politikası olmuştur. Bu bağlamda MÖ 44 yılının haziran ayında, tüm karşı çıkışlara rağmen Octavianus'un Caesar'i onurlandırmak için düzenlediği *Ludi Victoriae Caesaris* oyunları sırasında², bir kuyruklu yıldız gökyüzünde belirmiş ve Octavianus'un yönlendirmesiyle kutsiyet atfedilen bu olgu Caesar'ın tanrılığının işareti olarak kabul edilmiştir³. MÖ 42'de Caesar'ın devlet kültüne tanrı olarak resmen girmesini sağladıktan sonra Octavianus, tanrının oğlu *divi filius* olarak politik manevralarından birini daha gerçekleştirmiştir⁴. Tanrısallığın bir işareti olarak kabul edilen bu yıldız, Octavianus'un darp ettirdiği sikkeler üzerinde umudun habercisi biçiminde yerini alırken, yaratılan yeni görsel dilin en bariz temsilcilerinden biri haline gelmiştir⁵. Böylece Octavianus, vasisi *divus Iulius* vasıtasıyla tanrısallığına bağlı olduğunu her fırsatta vurgularken⁶ iktidar iddiasının geçerliliğini doğrulama çabası içine de girmiş olmalıdır. Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren ortaya çıkan görsel dilin farkında olan Octavianus, bir taraftan sikkelere yansıttığı dini propagandayla statüsünün tanrısallığını temelini

Not: Sikke görselleri için bkz. <https://www.acsearch.info/>; <https://www.coinarchives.com/a/>

¹ Cicero, *Philippics*, XIII.11.

² Zanker, 1988: 34; Cook, 1934: 8.

³ Suetonius, *Julius*, 88; Cassius Dio, *Roman History*, XLV.7.

⁴ Zanker, 1988: 35; Pandey, 2013: 405-406.

⁵ *RIC I, Augustus* 338, 102; Zanker, 1988: 35; Pandey, 2013: 406.

⁶ Howgego, 1995: 78.

korurken diğer taraftan görsel dili politik faaliyetlerinin içine almayı da ihmal etmemiştir.

Yaptığı propagandalarla rakipleri karşısında güç kazanma çabası içinde olan Octavianus, aslında askeri başarılarıyla tanınan bir kişi olmamasına rağmen ilk iş olarak kendini ordunun komutanı seçtirmiş ve büyük bir komutan imajı yaratarak toplumun bütün kesimlerine kanıtlamaya çalışmıştır. Bundan sonra Sulla, Pompeius ve Caesar heykellerine benzer bir atlı heykeli yaptırarak askeri yeteneklerini de onlarla kıyaslamış ve bu heykel Octavianus'un destekçileri tarafından sikkeler üzerine darp edilmiştir⁷. Özellikle MÖ 43'te Sulla'nın atlı heykeline benzer bir şekilde inşa edilmiş olan ve bu şekliyle sikkelere darp edilen atlı tasviri, MÖ 41 yılındaki sikkelerde dörtlüneli koşan bir atlı olarak yeniden biçimlendirilmiştir⁸. Ancak birkaç yıl sonra tekrar görünen bu tasvirdeki Octavianus'un dörtlüneli koşan atlı heykelinin, artık bir komutan olarak değil aksine kalçasına sarılmış bir bez parçası dışında, çıplak vücuduyla *divi filius* lejandıyla sikkelerde betimlendiği⁹, böylece din etkili propagandanın artık kendi şahsında arttırıldığı görülmektedir.

Octavianus'la ittifakı sona eren Marcus Antonius da bu propaganda rekabetinde Octavianus'tan geri kalmayarak kendisini doğunun fatih tanrıları ile özdeşleştirmiştir. Bu tanrılar Grek tanrısı Dionysos ve Mısır'ın Dionysos'u olan Osiris'tir¹⁰. Marcus Antonius, özellikle Hellenistik Dönem'de çok geniş bir alana yayılmış olan Dionysos kültünün popüleritesini kullanarak doğudaki eyaletlerin desteğini kazanırken¹¹, Octavianus karşı harekete geçmiş ve kendisini tanrı Apollon formunda göstermiştir¹².

MÖ 31'de yapılan Actium Savaşı ve kazandığı zafer Octavianus'un politik gücü açısından bir dönüm noktası olmuştur. Savaşın tanrı Apollon'un yardımıyla kazanıldığı propagandası ise ihmal edilmemiştir¹³. Hatta savaştan sonra Octavianus ve destekçileri tarafından bir hikâyeye uydurulmuş ve Dionysos'un Apollon'a karşı Marcus Antonius'u terk ettiği ifade edilmiştir¹⁴. Her ne kadar bu mücadelenin sonucunda Marcus Antonius ölmüş olsa da Octavianus, onun anısının doğuda yüceltilmesini istememiş ve bu hikâyeye ile Marcus Antonius'u küçük düşürmüştür. Böylece Marcus Antonius'u sadece bir insan olarak değil aynı zamanda olası bir tanrı olarak da öldürmüş ve kültünün doğuda yüceltilmesine izin vermemiştir¹⁵. Daha sonra bu zafer için yapılan bir kutlamada Octavianus, yardımları için Apollon'a şükranlarını sunarak Apollon onuruna bir tapınak inşa ettirmiştir¹⁶. Hatta Taylor, Octavianus'un seksen gümüş heykelini eriterek Apollon Tapınağı'na gelir sağlamak için bağışladığını iddia etmektedir¹⁷. Actium zaferinden sonra

⁷ Zanker, 1988: 38.

⁸ Zanker, 1988: 38.

⁹ Zanker, 1988: 38.

¹⁰ Cassius Dio, *Roman History*, L.25.

¹¹ Howgego, 1995: 78, 165; Scott, 1929: 133.

¹² Scott, 1929:136; Scapini, 2015: 186-187.

¹³ Scott, 1929:133-134.

¹⁴ Plutarch, *Antony* 75.

¹⁵ Jeffries, 2006: 5-7.

¹⁶ Suetonius, *Augustus*, 29.

¹⁷ Taylor, 2003: 44.

Octavianus, Akdeniz Dünyası'nın tek lideri haline gelirken bu yeni durumu pekiştiren Aktium zaferi, Mısır'ı temsil eden timsah ve AEGVPTO CAPTA lejandıyla sikkelere yansımıştır¹⁸. Söz konusu sikke tipi, Roma düşmanlarının yenilgisine ve iç savaşı sona erdiren Octavianus'a işaret eden bir sembol olarak imparatorluğun en uzak köşelerine kadar yayılmıştır¹⁹.

MÖ 27'de cumhuriyeti geri getirdiği ve devletin kurtarıcısı olduğu gerekçeleriyle Senato tarafından Octavianus'a Augustus unvanı verildikten sonra devletin idaresi Augustus'un kontrolüne girmiştir. Sikkelerin daha politik önem kazandığı bu dönemde Augustus, Parthlarla yaptığı diplomatik anlaşmayı da askeri bir zafer gibi yansıtmış ve Parthları yenmiş gibi sikkelerde tasvir ettirmiştir²⁰. Roma sancaklarının Parthlardan geri alınmasını ve Armenia'nın fethedilmesini betimleyen sikkelerin²¹, Pergamon'da da darp edilerek imparatorluğun doğu eyaletlerinde dolaşıma sokulması ayrıca manidardır²². Çünkü Augustus'un bu sıradaki propaganda dilinde, Parthlara karşı yenilgisiyle Crassus'un Roma'ya yaşattığı utancın artık silindiğine işaret edilerek, Roma'nın eninde sonunda kazanan devlet olduğu vurgulanmış gibidir. Diğer taraftan aslında büyük bir komutan olmayan Augustus²³, kendisine bağlı komutan başarılarının darp edildiği sikkeler sayesinde, halkın gözünde muzaffer bir komutana dönüşmeyi ve düşmanlarını gözden düşürmeyi de amaçlamış olmalıdır. Böylece Roma'nın zengin, istikrarlı ve güvenli bir devlet olduğunu sikkelerle yayan Augustus²⁴, devletin başarılarını, kendisinin başkomutan olduğu ordunun devamlı zaferlerine de bağlamıştır. Diğer bir mesaj da Roma askeri başarılarının propagandasını, potansiyel düşmanlarını korkutmak, savaş ve barış bildirilerini yaymak için kullanmak olmalıdır. Bunların dışında Roma şehrinin inşası ve mimari faaliyetlerinin sikkeler aracılığıyla duyurulması, Augustus'un prestijini daha da arttırmıştır. Nitekim Augustus'un "*Roma'yı tuğladan bir şehir olarak buldum fakat mermerden bir şehir olarak bıraktım*"²⁵ ifadesi, her ne kadar Cassius Dio'ya göre bir metafor olarak kullanılmış olsa da sikkelerde betimlenen inşa faaliyetlerinin sözlü bir propagandası da açıkça göze çarpmaktadır. Ancak yine de Augustus'un halkın nazarında nasıl hatırlanmak istediğini en iyi sunan propaganda aracı kendisinin yazdığı *Res Gestae Divi Augusti*'dir. Burada Augustus; "*Bütün dünyada, karada ve denizde, iç ve dış savaflara giriştim. Zafer kazanınca sağ kalan bütün yurttaşlara acıdım, tehlikesizce bağışlanabilecek yabancı ulusları yok etmektense korumayı yeğledim*"²⁶ demektedir ve ayrıca cumhuriyeti restore ettiği için Senato tarafından kendisine bağışlanan onursal unvanı, atalarının geleneklerine uygun olmadığı için kabul etmediğine²⁷ ve sikkelerde dağınık bir şekilde sunulan daha başka faaliyetine işaret etmektedir.

¹⁸ RIC I, Augustus 275a-b, 474, 544-546.

¹⁹ Wallace-Hadrill, 1986: 68.

²⁰ Cassius Dio, *Roman History*, LIV.8.2; Mattern, 1999: 174.

²¹ RIC I, Augustus 41, 58, 60, 80a-87b, 131-137, 287-292, 304-307, 508-510, 513-526.

²² RIC I, Augustus 508, 509, 510, 513-526.

²³ Taylor, 2003: 43.

²⁴ Campbell, 2002: 140-141.

²⁵ Suetonius, *Augustus* 28; Cassius Dio, *Roman History*, LVI, 30.

²⁶ Augustus, *Res Gestae Divi Augusti*, 3.

²⁷ Augustus, *Res Gestae Divi Augusti*, 5.

Anlaşıldığı üzere politik propaganda aracı olarak yaygın bir şekilde halka dağıtılan sikkelerin verdiği mesajlar, en açık şekliyle Caesar'ın ölümünden sonraki on üç yıllık iç savaş döneminde yoğunlaşmıştır. Augustus döneminde sikkelerde giderek belirginleşen ve oturan anlatım dili, bazı değişikliklerle daha sonraki imparatorlar tarafından da devam ettirilmiştir²⁸. Fakat bu değişiklikler Tiberius dönemi için pek geçerli değildir.

İktidarı boyunca Augustus'un politikasını sürdürmeye çalışan Tiberius, ilk iş olarak Senato'dan Augustus'un tanrılaştırılması yani *Divus* kararını çıkarttırmıştır²⁹. Böylece tanrılaştırılan Augustus, kısa bir süre sonra *Divus Augustus* olarak sikkelerde görülmeye başlanmış, sonraki adımda ise *Divus Augustus F(ilius)* lejandı, tıpkı Octavianus'ta olduğu gibi Tiberius'u da tanrının oğlu şeklinde tanıtarak ona bir anlamda tanrısal dokunulmazlık kazandırmış olmalıdır³⁰. Augustus'un inşa ettiği barış dönemini devam ettiren Tiberius, zaman zaman geçmişteki askeri başarılarına atıflarda bulunsa da bu konuyu çok fazla sikkelere taşımamıştır. Kendisini daha çok Roma barışının koruyucusu olarak göstermiş, devletin dini ve sivil lideri kimliğini ön plana çıkarmıştır. Bu durumun en bariz örneklerinden biri Asia Eyaleti'nde gerçekleşen depremin yansıtıldığı sikkedir ki Asia Eyaleti'nin yeniden inşa edildiğine CIVITATIBVS ASIAE RESTITVTIS (Asia kentleri onarıldı) lejandıyla işaret edilmektedir³¹. Tiberius bu eyaletin yeniden kalkınması için vergileri iptal etmiş ve önemli miktarda gelir sağlayarak bölgenin yeniden kalkınması için çaba harcamıştır³². Kullandığı sikke tipleriyle, halka gösterdiği ilgi ve cömertliğin propagandasını yapan Tiberius, bu sikkelerde *Iustitia* (Adalet), *Pietas* (Dindarlık), *Clementia* (Merhamet), *Moderatio* (Yönetim) gibi personifikasyonlara da sıkça yer vermiştir³³. Böylece resmi gereksinimlere göre dönemin ruhunu yansıtan Tiberius'un sikkelerdeki politik propagandasının hangi konularda yoğunlaştığı açıkça ortaya çıkmaktadır³⁴.

Döneminde önemli bir askeri başarı bulunmayan Caligula'dan sonra imparator seçilen Claudius, babasının Germania'daki başarılarını³⁵ sikkelere darp ettirerek onun geçmişteki hizmetlerini hafızalarda canlandırmaya çalışmış gibi görünmektedir³⁶. Hükümdarlığı öncesinde fiziksel özelliklerinden dolayı eksik görülüp kendisine askeri bir görev verilmeyen Claudius, imparator olduktan sonra askeri dehasını kanıtlarken, darp ettiği sikkeler üzerindeki semboller aracılığıyla hem kendisinin hem de babasının Roma sınırlarını genişletmekteki rolünü vurgulamaktan geri kalmamıştır. Bütün başarılarını sikkelere yansıtmadığı anlaşılan Claudius'un sikkelerde en çok betimlenen askeri propagandası Britannia zaferidir. Bu başarıyı konu alan sikke tipinin ön yüzünde zafer çelenkli Claudius başı, arka yüzünde ise koşan dört atın çektiği *quadriga* içindeki Claudius gösterilmektedir³⁷. Britannia'yı

²⁸ Morrişon, 2002: 55.

²⁹ Tekin, 2011: 225.

³⁰ Levick, 2005: 54; Seager, 2005: 120.

³¹ *RIC I, Tiberius* 48.

³² Strabon, *Geographika* XIII. 4.8; Tacitus, *Annals* 2. 47; Cassius Dio, *Roman History*, LVII. 17.

³³ Sutherland, 1940: 73.

³⁴ Sutherland, 1940: 73.

³⁵ Suetonius, *Claudius*, 1.

³⁶ *RIC I, Claudius* 69, 70, 73, 93, 109, 114.

³⁷ *RIC I, Claudius* 122.

fethettiğini gösteren DE BRITANNIS lejandı da altta gösterilerek söz konusu zafer vurgulamaktadır. Aynı zaferin vurgulandığı başka bir sikkede ise ön yüzde yine Claudius'un zafer taçlı başı, arka yüzde de Britannia zaferi onuruna inşa edilmiş olan zafer takı DE BRITANN lejandıyla halka sunulmaktadır³⁸.

Augustus'tan itibaren başlayan vâris belirleme geleneği ve sikkelerdeki çeşitli portrelerle vârisi yasallaştırma politikası, Claudius zamanında da devam etmiştir. MS 50'de Nero'yu evlat edinen Claudius, yaklaşık bir yıl sonra bu kararını Nero'nun portresi ve *Princeps Iuventutis* (Gençlerin lideri/ Gençler arasında birinci) unvanıyla belgelemiştir³⁹. Böylece MS 54'te Claudius'un ölümüyle, Nero hiçbir sorunla karşılaşmadan hükümdar olmuştur.

İktidarının ilk zamanlarında Nero, çocuk olarak sikkelerde resmedilirken hemen yanında duran Agrippina büstü, Agrippina'nın çocuk hükümdar ve aynı zamanda yönetim üzerindeki baskın gücünü açık bir şekilde göstermektedir⁴⁰. Ancak MS 55'ten sonraki yıllarda yetişkin bir hükümdar olarak resmedilen Nero sikkelerinde Agrippina görünmemektedir⁴¹. Bu sikkelerle Nero, artık annesinin etkisinde olmadığını ve otoriteyi ele geçirdiğinin imajı sergilemektedir. Bu imajı desteklemenin yanı sıra tanrısallığını da ön plana çıkarmak için sikkelerinde sık sık sakallı ve ışın taçlı betimlenmiştir⁴². Diğer taraftan Augustus'un mirasının devamcısı olduğu imajını oluşturmak için de sikkeleri kullanan Nero, deniz ve karalar boyunca uzanan Roma İmparatorluğu'nun, barış içinde yaşadığını ve Ianus kapılarının kapatıldığı iddiasını taşıyan bir sikkeyi IANVM CLVSIT PACE P R TERRA MARIQ PARTA lejandıyla darp ettirmiştir⁴³. MS 64'te darp edilmiş bu sikke tipi aynı zamanda Parthlarla yapılan barışın da bir propagandasıdır⁴⁴. Nero'nun Senato ile uyumlu çalıştığını göstermek için EX SC (Ex Senatus Consulto) lejandının yer aldığı sikkeler⁴⁵ darp ettirerek, seleflerinin politikasını devam ettirdiğine, halkı ikna etmeye çalıştığı da anlaşılmaktadır⁴⁶. Sikkelerde Senato ile uzlaşma içinde olduğu ve sikkelerin Senato'nun kararıyla darp edildiği imalarına yer verilse de aslında altın ve gümüş sikkelerin tamamen Nero tarafından kontrol altına alındığı ve yeni bir tip yaratıldığı görülmektedir⁴⁷. Nero'nun sikkelerde öne çıkardığı bu tip, askeri özelliklere sahip olup, Cumhuriyeti'n geleneksel değerlerinin başka bir ifadeyle askeri cesaret ve dayanıklılığının (Virtus⁴⁸) diriltildiği iması taşımaktadır⁴⁹. Bu yeni sikke tipinin Agrippina'nın ölümünden sonra darp edilmiş olması, Nero'nun gücünü ispatlama çabası olarak yorumlanabileceği gibi kısa süre önce Nero komutasında Britannia'da bir zaferin kazanılmış olmasına da gönderme

³⁸ RIC I, Claudius 33.

³⁹ Suetonius, *Nero*, 7; Tacitus, *Annals* 12. 41; RIC I, Claudius 78.

⁴⁰ RIC I, Nero 1; Ginsburg, 2006: 73; Griffin, 1987: 39.

⁴¹ Wiedemann, 2008: 245.

⁴² RIC I, Nero 196.

⁴³ RIC I, Nero 50; Champlin, 2003: 224; West, 1949: 20.

⁴⁴ Champlin, 2003: 224.

⁴⁵ RIC I, Nero 4, 21-43.

⁴⁶ Grant, 1958: 28; Griffin, 1987: 57.

⁴⁷ Griffin, 1987: 57-59.

⁴⁸ RIC I, Nero 25, 31, 36, 40, 41.

⁴⁹ Grant, 1958: 28.

yapıyor olabilir⁵⁰. Böylece Nero, muzaffer bir komutan olarak seleflerinden geri kalmadığının propagandasını Virtus personifikasyonu ile hafızalara yerleştirme çabasına da girmiş olabilir. Bir süre sonra aynı tipin yani EX SC (Ex Senatus Consulto) lejandının yer aldığı sikkelerde Roma, Nero'nun koruyucu tanrısı olarak görülmektedir⁵¹. Ancak Nero'nun tutarsız davranışları Senato'nun hoşnutsuzluğuna ve askeri ayaklanmalara neden olunca, tanrısallık korunmayı vaat eden hiçbir politik propagandasının işe yaramadığı ve sonunda öldürüldüğü anlaşılmaktadır.

Galba'nın MS 68-69'da darp ettirdiği sikkeleri, politik propaganda açısından oldukça dikkat çekicidir. Halkın bir kurtarıcı beklentisi içinde olduğu Nero dönemi sona erdiğinde, Galba halkın özlem duyduğu değerleri kullanmıştır. Nero'dan sonra Roma İmparatorluğu'nu özgürlüğe kavuşturduğu iddiasını taşıyan Galba'nın sikkelerinde, etkileyici metaforlar görülmektedir. İki hançerin arasındaki bir *pileus* ve LIBERTAS P(OPVLI) R(OMANI) RESTITVTA lejandının darp edildiği ve kısa süre tedavülde kalan sikke⁵², Caesar'in öldürülmesinden sonra Brutus'un sikkelerinde⁵³ yer alan özgürlük sloganının kasıtlı bir taklidi gibidir. Zira Suetonius, "Galba boynuna astığı bir hançerle Nero'yu öldürmek üzere sefere çıkmıştı⁵⁴" demektedir. Özgürlük propagandasının yapıldığı başka bir sikkede Libertas personifikasyonu elinde *pileus* tutarken, LIBERTAS PVBLICA SC lejandı ile çevrelenmektedir⁵⁵. Galba bu sikke tiplerinde, Nero zamanında özgürlüğün yok edildiği ve kendisinin de bir kurtarıcı olarak özgürlüğü yeniden tesis ettiğini iddia etmektedir⁵⁶. Ön yüzde ata binmiş Galba, arka yüzde Lugdunensis, Aguitania ve Narbonensis personifikasyonlarına eşlik eden TRES GALLI lejandlı başka bir sikke⁵⁷, Galba'yı destekleyen üç Gallia şehrini temsil ederken, Galba'nın müttefiklerinin de reklamını yapmaktadır⁵⁸. Destekçilerinin propagandasını yaptığı bir başka sikkede, tahta oturan Galba'ya Athena heykelini yani Roma'nın hakimiyetini uzatan Hispania Clunia Sulpicia görülmektedir⁵⁹. Sulpicia'nın elindeki *parazonium* Hispania'nın zenginliğini ve Galba'nın arkasındaki gücü vurguluyor olmalıdır. Galba'nın sikkelerinde sıkça görülen sembollerden biri de Roma halkını kurtardığı gerekçesiyle kendisine verilen vatandaşlık çelengidir⁶⁰. Bir taraftan vatandaşlık çelenginin yer aldığı sikke ile Cumhuriyet değerlerine sadık olduğunu kanıtlamaya çalışan Galba'nın bir taraftan da HONOS ET VIRTVS personifikasyonlarının yer aldığı bir sikkede, askeri erdemlerini ön plana çıkardığı ve ordunun sadakatini korumaya çalıştığına yönelik politik bir propaganda söz konusudur⁶¹. Aynı yılın yani MS

⁵⁰ Grant, 1958: 29.

⁵¹ RIC I, Nero 33, 34, 38, 39, 42, 43.

⁵² RIC I, The Civil Wars 24; Hammond, 1963: 94.

⁵³ RSC I, Brutus 15.

⁵⁴ Suetonius, Galba, 11.

⁵⁵ RIC I, Galba 363-367.

⁵⁶ Howgego, 1995: 73.

⁵⁷ RIC I, Galba 89.

⁵⁸ Baydur, 1998: 40.

⁵⁹ RIC I, Galba 469-73; Nero öldüğünde Hispania Terraconensis valisi olan Galba, Hispania'daki Clunia kentine Sulpicia adını vermiştir. Sikkeledeki tasvir de Sulpicia personifikasyonudur (Baydur, 1998: 40).

⁶⁰ RIC I, Galba 166; Baydur, 1998: 40.

⁶¹ RIC I, Galba 474-478; Baydur, 1998: 40.

69'un diğer aktörleri olan Otho ve Vitellius için de sikkelere yansıtılan politik propagandaya önem verilmiş ve Galba gibi pozitif bir tablo çizmiştir. Ancak ne Otho sikkelerindeki SECVRITAS ne de Vitellius sikkelerindeki FIDES EXERCITVVM sloganlarını taşıyan ifadeler, aslında gerçeği yansıtmamaktadır⁶². Çünkü Otho döneminde Roma halkı güvende olmadığı gibi, Vitellius döneminde de orduda uzlaşma söz konusu değildir.

İç savaşı sona erdirip hâkimiyeti ele geçiren Vespasianus'un, diğer aktörler gibi soyunu yüceltmek yerine, ilk olarak bereket tanrıçası Ceres'in yer aldığı ve CONCORDIA AVG(usti) lejandının eşlik ettiği bir sikke darp ettirerek halkı rahatlatmaya çalıştığı görülmektedir⁶³. Vespasianus Iulius Claudiuslar soyundan değildi, Galba gibi Jupiter ve Pasiphae soyundan gelmekle ya da Otho gibi bir Etrüsk prensi olmakla hatta Vitellius gibi Faunus (Pan) ve tanrıça Vitellia'dan gelmekle övünemezdi⁶⁴. Bu yüzden Vespasianus'un soylu atalara dikkat çekmektense, Nero zamanında yaşanan lüks ve yozlaşmaya karşılık, mütevazı bir hayata geri dönmeyi öneren bir propaganda içerisinde olduğu görülmektedir. Vespasianus bu politikayla Roma'nın alt sınıflarının desteğini kazanmaya ve Nero'nun taşkınlıklarına karşılık kendisini Roma'daki erdemlerin güçlü bir temsilcisi olarak göstermeye çalışmıştır⁶⁵. Sikkelerinde öncelikle Pax⁶⁶ ve Concordia⁶⁷ personifikasyonlarıyla Roma'da barış ve uyumun sağlandığına dikkat çeken Vespasianus⁶⁸, MS 71'de FORTVNAE REDVCI (talih geri geldi) lejandıyla darp ettirdiği bir sikkede, Roma'nın yeniden mutlu günlerine geri döndüğünü iddia etmiştir⁶⁹. Vespasianus sikkelerinde yer verilen en çarpıcı propaganda, MS 70'te kanlı bir şekilde bastırılan Iudaea ayaklanmasıdır. Iudaea'nın kontrol altına alındığı mesajını içeren yoğun sahneler sık sık Vespasianus sikkelerine konu olmuştur⁷⁰. Iudaea Capta (Iudaea alındı) lejandının eşlik ettiği alegorik personifikasyonlar, bu sikkelerde Roma'ya karşı ayaklanan Yahudilerin yenilgisine çarpıcı bir şekilde dikkat çekmektedir⁷¹.

Bu sikkelerde tasvir edilen Iudaea personikasyonunun⁷², Eski Ahitte Yeşaya bölümündeki bir ayetle doğrudan örtüşmesi oldukça dikkat çekicidir⁷³. Ayette "*Erkeklerin kılıçtan geçirilecek, yiğitlerin savaşta yok olacak. Siyon'un kapıları ah çekip yas tutacak; kent yerde oturan, terk edilmiş bir kadın gibi olacak*"⁷⁴ denilmektedir. Vespasianus zamanında darbına başlanıp, Titus ve Domitianus dönemlerinde de devam eden sikkelerdeki tasvirlerde, ayette geçtiği gibi yas tutan Iudaea personifikasyonunun çöküp kalmış bir şekilde gösterilmesi, bunun rastlantı mı yoksa bilinçli bir pasifize hareketi mi olduğu sorusunu akla getirmektedir. MS 67'de doğuya gönderilen Vespasianus'un

⁶² RIC I, Otho 7; RIC I, Vitellius 27.

⁶³ RIC II, Vespasianus 269, 312, 319.

⁶⁴ Suetonius, Galba, 2; Otho, 1; Vitellius, 1.

⁶⁵ Charlesworth, 1937: 54.

⁶⁶ RIC II, Vespasianus 371, 400, 403, 405, 410, 434- 440, 776-780a.

⁶⁷ RIC II, Vespasianus 372, 416, 470.

⁶⁸ Baydur, 1998: 42.

⁶⁹ RIC II, Vespasianus 402, 409.

⁷⁰ RIC II, Vespasianus 15, 16, 34, 45, 254, 266, 287-289, 362, 363, 373, 424-427.

⁷¹ RIC II, Vespasianus 159, 393, 424- 427, 762, 784.

⁷² RIC II, Vespasianus 15, 16, 34, 41a, 45, 53, 254, 266, 287-289, 362, 363, 373, 424-427

⁷³ Aydemir, 2012: 79.

⁷⁴ Yeşaya 3.25-26.

Yahudi kültürünü dolayısıyla da dinini tanımış olma olasılığı göz önünde bulundurulduğunda, Vespasianus bu betimle isyanlarından dolayı yıkımlarının sorumluluğunu Yahudilere yüklemiş olabilir düşüncesini akla getirmektedir⁷⁵. Şüphesiz bu mesaj bütün antik dünyanın anlayabileceği bir mesaj değildir. Ancak Iudaea için oldukça önemli bir mesaj olmalıdır. Söz konusu sikkenin çok dilli bir mesaj taşıdığı, bir tarafta Iudaea'ya özel bir mesaj verirken diğer taraftan açık bir şekilde zaferi gösteren mesajıyla ulaştığı yerlere, Roma'nın militer gücünün yenilmezliğinin vurgulandığını düşünmek mümkündür⁷⁶.

Sikkelerde askeri zaferinin propagandasını yapan Vespasianus, soylu atalarını öne çıkarmak yerine kendi başarılarını ön plana çıkararak Roma'yı yönetme hakkına layık bir lider görüntüsü verme amacını da gütmüş olmalıdır. Diğer taraftan zafer ve barış Vespasianus'un kendini göstermesi için bir fırsat yaratmış ve Iudaea zaferi anısına yapılan zafer töreninden sonra, Ianus Tapınağı'nın kapıları kapatılarak, Roma'da barışın hâkim olduğuna halk ikna edilmeye çalışılmıştır⁷⁷.

Hükümdar olduktan sonra bir hanedanlık kurma çabası içine giren Vespasianus⁷⁸, kendisinden sonra oğullarının özellikle de Titus'un yerine geçmesi için başka bir politik propaganda başlatmış ve veliahtlığa son derece açık bir biçimde göndermede bulunmuştur. Bu durumu en açık şekilde özetleyen sikke tipinde Vespasianus, oğlu Titus'a dünyanın hâkimiyetini simgeleyen bir globus vermekte ve Roma tahtına geçecek kişiyi PROVIDENTIA⁷⁹ AVGVST SC lejandıyla doğrudan belirlemektedir⁸⁰.

MS 79'da ölen Vespasianus, yerine geçen oğlu Titus tarafından tanrılaştırılmış ve bir süre sonra darp edilen bir sikkede tanrısal kimliğiyle dört filin çektiği bir quadrigada betimlenmiştir⁸¹. Sikkedeki SPQR lejandı, tanrılaştırmanın Roma senatosu ve halkının onayıyla gerçekleştiğini göstermekte ve uzun ömürlü olduklarından filler, sonsuzluğu temsil etmektedir⁸². Böylece tanrının oğlu olduğunu ilan eden Titus, bir taraftan da babasının inşa programını devam ettirmiş ve Vespasianus zamanında yapımına başlanan Colosseum'u bitirerek sikkelerdeki propagandasına dâhil etmiştir⁸³. Titus'un propagandasını yaptığı başka bir konuda kendi döneminde yapılan yardımlardır. Bu yardımlarla ilgili bir sikkede Titus, bir platformda oturmuş yardımcıları eşlik ederken gösterilmektedir⁸⁴. Ayrıca askeri başarılar Roma'da son derece önemli olduğundan, Iudaea'ı asıl ele geçiren kişi

⁷⁵ Aydemir, 2012: 79.

⁷⁶ Aydemir, 2012: 79.

⁷⁷ Levick, 2003: 71.

⁷⁸ Suetonius, *Vespasianus*, 25.

⁷⁹ Providentia tahtın yasal vârisine işaret eden standart bir kavram haline gelmiştir (Howgego, 1995: 81).

⁸⁰ *RIC II, Titus* 97, 98. Bond, 1957: 153-154; Howgego, 1995: 81.

⁸¹ *RIC II, Titus* 143.

⁸² Baydur, 1998: 43.

⁸³ *RIC II, Titus* 110.

⁸⁴ *BMC II, Titus* 629.

olarak Titus'un⁸⁵ sikkeler basarak Iudaea'daki askeri başarısını hafızalarda canlı tutmaya dikkat ettiği de anlaşılmaktadır⁸⁶.

Askeri yeteneği daha fazla ön plana çıkaran Domitianus MS 81'de Titus'un yerine geçerek Roma hükümdarı olmuştur. Domitianus, güney Germania'nın bir kısmını Roma'ya kattığında diğer imparatorlar gibi sikkeler darp ettirerek askeri dehasının propagandasını yapmıştır⁸⁷. Bu sikkelerden birinde Germania personifikasyonu yere çökmüş yas tutarken, yanında askeri kıyafetler içindeki Domitianus ayakta durmakta ve sahne GERMANIA CAPTA lejandıyla aydınlatılmaktadır⁸⁸. Iudaea zaferini kutlayan sikkelerdeki alegoriyi taşıyan Domitianus sikkesi, ya Iudaea zaferi kadar önemli bir zafer kazandığını ima ediyor ya da sikkelerdeki bu benzerlik her iki zaferin de Flavius hanedanı tarafından kazanıldığına işaret ediyor olmalıdır.

Askeri yeteneğinin dışında tanrısal bağlarını da ön plana çıkarma çabası içinde olan ve Jupiter'e ayrı bir önem atfeden Domitianus, MS 69'da Jupiter tarafından hayatının koruma altına alındığını iddia etmiş ve *Iuppiter Conservator* (Koruyucu Jupiter) adına bir tapınak inşa etmiştir⁸⁹. Capitol tepesindeki Jupiter Tapınağı'nın restorasyonu için yüksek bir bütçe ayıran Domitianus, hâkimiyet süresi boyunca Jupiter'i kendi destekçisi olarak sikkelerde betimlemiştir⁹⁰. Böylece neredeyse bütün icraatlarını en büyük tanrıya dayandıran Domitianus, yenilmez bir hükümdar imajı yaratmaya çalışmış olsa da gerçekte Roma için tam bir hayal kırıklığı yaratmış ve bu hayal kırıklığını Nerva gidermeye çalışmıştır.

Senato, ordu ve halkın farklı beklentiler içinde olduğu Nerva döneminde, Nerva'nın nasıl bir tutum takındığını sikkelerde görmek mümkündür. Nerva'nın sikkelerindeki dikkat çekici unsur belli bir icraat programı içermesidir⁹¹. Domitianus'un yarattığı paranoya ortamında en önemli ihtiyaç hakkaniyet ve adalet olduğundan, AEQVITAS AVGVST⁹² (Augustus'un dürüstlüğü) ve IVSTITIA AVGVST⁹³ (Augustus'un adaleti) tipleri Nerva'nın sikkelerde betimlenmiştir⁹⁴. Domitianus'un keyfi uygulamalarının tam tersi olan bu soyut kavramların, sikkelerde somutlaştırılması yeni bir dönemin habercisi olarak değerlendirilebilir. Selefleri gibi yeni bir döneme işaret eden Nerva, bu iddiasını güçlendirmek için başka bir sikkede ROMA RENASCENS⁹⁵ (Roma'nın yeniden doğuşu) lejandıyla çevrelenmiş Roma personifikasyonunu, elinde zaferi tutarken tasvir etmektedir⁹⁶. Ayrıca oldukça spesifik tiplerin kullanıldığı Nerva sikkelerindeki propaganda konuları arasında; halka dağıtılan karşılıksız para⁹⁷, kentteki pleplere buğday dağıtımı⁹⁸, devlet

⁸⁵ Aydemir, 2012: 78.

⁸⁶ *RIC II, Titus* 1, 11, 17, 91-93, 141.

⁸⁷ *RIC II, Domitianus* 252, 278, 280, 312, 341.

⁸⁸ *RIC II, Domitianus* 280.

⁸⁹ Jones, 2002: 99.

⁹⁰ Jones, 2002: 99-100.

⁹¹ Howgego, 1995: 72.

⁹² *RIC II, Nerva* 1, 94; *BMC III, Nerva* 127.

⁹³ *RIC II, Nerva* 6; *BMC III, Nerva* 13-15.

⁹⁴ Heemstra, 2009: 73-74.

⁹⁵ *RIC II, Nerva* 91; *BMC III, Nerva* 118.

⁹⁶ Shotter, 1983: 221.

⁹⁷ *RIC II, Nerva* 56; *BMC III, Nerva* 87.

memurlarının İtalya içindeki ulaşımını sağlamak zorunda olan yerel idarelerden bu zorunluluğun kaldırılması⁹⁹ ve Yahudilerden alınan vergilerdeki usulsüzlüklerin giderilmesi¹⁰⁰ konuları sayılabilir¹⁰¹. Bütün bu icraat propagandasının yanı sıra ordudaki uyumu ifade eden CONCORDIA EXERCITVVM lejandı, birbirini sıkan iki el ile MS 69'daki iç savaştan sonra ilk kez Nerva döneminde sikkelerde gösterilmiş ve Nerva'nın hükümdarlığı boyunca devam etmiştir¹⁰². Bu lejand ve tasviri, ordudaki sadakati sağlama ve iç savaştan kaçınma kaygısının bir yansıması olarak görmek mümkündür.

MS 98'de Nerva öldüğünde Traianus hiçbir müdahale ile karşılaşmadan Roma'nın hükümdarı olmuştur¹⁰³. Bir sikkede toga giymiş Nerva, dünya hâkimiyetini temsil eden globusu¹⁰⁴ askeri kıyafetler içindeki Traianus'a teslim ederken görülmektedir¹⁰⁵. Benzer bir sikkede ise Traianus globusu senatodan almaktadır¹⁰⁶. Bu sikke tiplerinde olasılıkla hem barış ve uyumun Traianus ile güç kazandığı hem de hükümdarlığın Traianus'a geçiş biçimindeki legalite ön plana çıkarılarak politik istikrarın korunduğu mesajı verilmektedir. Ancak yasal onaylanmayla yetinmediği anlaşılan Traianus, belki de ilk eyaletli imparator olması nedeniyle önce Nerva'yı ve biyolojik babasını tanrılaştırmış¹⁰⁷ sonra da ilahi bağının görsel ifadesi olarak, birbirine bakan bu iki tanrı büstünü DIVI NERVAE ET TRAIANVS PAT lejandıyla bir sikkede betimlemiştir¹⁰⁸.

Nerva zamanında, yeni bir dönemin başladığına işaret eden Concordia¹⁰⁹, Securitas¹¹⁰, Fortuna¹¹¹, Felicitas¹¹², Pax¹¹³ personifikasyonları, Traianus zamanında da istikrarın korunduğunun görsel ifadesi olarak sikkelerde kullanılmaya devam etmiştir. Zira bu personifikasyonlarla senato, ordu, imparator arasındaki uyumun sürekli olacağını teminatı verilerek, refahın arttığı bu dönemde tüm halkın çıkarlarının korunacağına yönelik bir propaganda yapılmıştır¹¹⁴.

Militer güç ve yeteneğin son derece önemli bir değer olduğu Roma'da, Traianus'un askeri başarılarını ifade eden bazı sikke tiplerinde, halklar yenilgiye uğratılmış olarak çeşitli metaforlarla ya da muzaffer hükümdara işaret eden sembol ve unvanlarla betimlenmiştir¹¹⁵. Bu sikkelerden birinde,

⁹⁸ RIC II, Nerva 89.

⁹⁹ RIC II, Nerva 93.

¹⁰⁰ RIC II, Nerva 58; Shotter, 1983: 223; Baydur, 1998: 46.

¹⁰¹ Howgego, 1995: 72; Shotter, 1983: 218-223.

¹⁰² BMC III, Nerva 8; RIC II, Nerva 3; Heemstra, 2009: 74; Shotter, 1983: 223; Bennett, 2005: 38.

¹⁰³ Cassius Dio, *Roman History* LXVIII. 3-4.

¹⁰⁴ Bennett, 2005: 73.

¹⁰⁵ RIC II, Trajan 28; BMC III, Trajan 53; RSC II, Trajan 319.

¹⁰⁶ RIC II, Trajan 437.

¹⁰⁷ Baydur, 1998: 46.

¹⁰⁸ RIC II, Trajan 726; BMC III, Trajan 498.

¹⁰⁹ RIC II, Trajan 399.

¹¹⁰ RIC II, Trajan 415, 433.

¹¹¹ RIC II, Trajan 440, 441.

¹¹² RIC II, Trajan 13.

¹¹³ RIC II, Trajan 383.

¹¹⁴ Bennett, 2005: 73.

¹¹⁵ RIC II, Trajan 65, 89, 96, 98, 114, 138, 147, 190a, 208, 212, 222, 325, 331, 485, 549, 558, 560, 573, 586, 642, 676, 681.

Dacia personifikasyonu silahlardan oluşan bir yığınının üzerinde oturmakta ve yenilgisinin yasını tutmaktadır¹¹⁶. Başka bir sikkeye konu olan Dacia zaferinin betimlendiği etkileyici bir sahnede, nehir tanrısı Danuvius (Tuna) Roma müttefiki olarak gösterilmektedir¹¹⁷. Bu sahnede Danuvius, Dacia personifikasyonunu boğazından tutup sıkmakta bir taraftan da diziyile yere bastırmaktadır¹¹⁸. Armenia'nın yenilgisini temsil eden bir sikkede, etnik giysileriyle yerde oturan Armenialı esirler, askeri kıyafetler içinde ayakta duran Traianus'un etrafında betimlenirken, Traianus ile esirler arasındaki dikkat çekici boy farkı Roma'nın güç ve ihtişamını vurguluyor olmalıdır¹¹⁹. Başka bir sikkede ise Roma güdümündeki yeni Parthia kralı, imparator tarafından taçlandırılmaktadır¹²⁰. Bütün bu sikke tipleriyle daha geniş bir alana yayılan Roma otoritesinin görsel propagandası, DAC, DACIA CAPTA, PARTHIA CAPTA, REX PARTHIS DATVS gibi propagandanın ruhunu açıklayan lejandlarla da aydınlatılmıştır. Bu sikke tiplerindeki askeri ve politik propaganda Traianus'un MS 117'de ölümüne kadar sürmüş, bundan sonra aynı stratejiyi kendi dönemine has özelliklerle Hadrianus devam ettirmiştir.

Hadrianus öncelikle tahtın yasal vârisi olduğunu kanıtlamak için ayrı ayrı olmak üzere Traianus¹²¹ ve Jupiter'den¹²² birer globus aldığına yönelik görsel bir hikâye kurgulamış ve dönemin en kolay ulaşılan medyası olarak tanımlanabilecek sikkelerde bu hikâyeyi Traianus ile benzer biçimde kullanmıştır. Bu alegoriyle dünyanın hâkimi olduğunu ifade eden Hadrianus, Roma'ya bir barış dönemi yaşattığı iddiasıyla, daha çok askeri zaferlerden bahseden seleflerinin aksine ülkedeki barış, refah, güven ve adalet ortamını sikkelerine yansıtmıştır¹²³. Hadrianus'un bu söylemini destekleyen en kapsamlı tip, belki de SAEC(ulum) AUR(eum) (altın çağ) lejandının eşlik ettiği sikkedeki sahnedir¹²⁴. Bu sahnede, Hadrianus'un elinde tuttuğu globusun üzerinde bir anka kuşu görülmektedir. Küllerinden yeniden doğan anka kuşu altın çağın sonsuzluğunu müjdelerken SAEC(ulum) AUR(eum) lejandı konuya açıklık getirmektedir¹²⁵. Diğer taraftan bir barış dönemi yaşatmasına rağmen Hadrianus, orduyu her an savaşa hazır bir şekilde disiplinli bir eğitim altında tutmuş¹²⁶ ve bu durumun propagandasını da sikkelerden eksik etmemiştir. Hükümdarın disiplini anlamında kullanılabilecek DISCIPLINA AVG lejandıyla darp edilmiş bir sikkede, Hadrianus önde arkasında lejyon kartalı ve sancakları taşıyan üç asker bulunmaktadır¹²⁷. Bu sikke tipiyle yeteri kadar takdir edilmeyen askeri yönünü ön plana çıkarmaya çalışmış olmalıdır.

¹¹⁶ RIC II, Trajan 560.

¹¹⁷ Bu sikke tipindeki Danuvius, Dacia seferinden önce Tuna nehri üzerine inşa edilen büyük köprüyü temsil etmektedir (Hill, 1985: 90-91).

¹¹⁸ RIC II, Trajan 558; Hill, 1985: 90-91; Baydur, 1998: 47.

¹¹⁹ RIC II, Trajan 642.

¹²⁰ RIC II, Trajan 667.

¹²¹ RIC II, Hadrian 2.

¹²² RIC II, Hadrian 109.

¹²³ RIC II, Hadrian 6, 7, 50, 80, 2323.

¹²⁴ RIC II, Hadrian 136.

¹²⁵ Baydur, 1998: 52.

¹²⁶ Historia Augusta, Hadrianus 10-11.

¹²⁷ RIC II, Hadrian 746; BMC III, Hadrian 602.

Egemenlik döneminin çoğunu eyaletleri gezerek geçiren Hadrianus, nerede kriz baş göstermişse oraya yönelmiştir¹²⁸. Elbette ki gittiği yerlerdeki faaliyetlerini ele alan sikkeler darp edilmiştir. Örneğin ziyaret ettiği eyaletleri onarıp kalkındırdığı iddiasını taşıyan sikkelerden birinde Hadrianus, önünde diz çökmüş Achaia eyaleti personifikasyonunu elinden tutup kaldırırken görülmektedir ve bu metafor RESTITVTOR ACHAIAE SC lejandiyla onaylanmaktadır¹²⁹. Aynı sikke tipi Gallia¹³⁰, Afrika¹³¹, Hispania¹³² Bithynia¹³³, Arabia¹³⁴ ve Asia¹³⁵ gibi çoğu eyalet için de kullanılmıştır. Seleflerinin aksine Hadrianus sikkelerindeki bu eyaletler, boynu bükük ya da yenilmiş olarak değil, daha çok hükümdarı desteğiyle kalkındırılmış ve imparatorluğu oluşturan birer unsur olarak tasvir edilmiştir¹³⁶. Sonraki sikkelere yansıyan politik propagandadan, Antoninus Pius döneminde de Hadrianus dönemindeki istikrarın korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Antoninus Pius, Hadrianus'un sınırları koruma ve barış politikasını devam ettirdiğinden bu dönemde ciddi bir savaş olmamıştır. Ancak imparatorluk sınırlarında zaman zaman küçük çaplı isyanlar meydana gelmiş ve gerekli tedbirler alınmıştır. Ortaya çıkan isyanları görevlendirdiği komutanları sayesinde bastıran Antoninus Pius, daha çok Roma'da kalarak saltanatının sonuna kadar devletin sosyo-ekonomik ve kültürel işleri ile meşgul olmuştur. Bu yüzden olmalı ki yeni hükümdarın MS 138'de tahta çıkmasıyla Asia, Aleksandria, Afrika, Cappadocia, Mauretania gibi eyalet ve vasal krallıklar Antoninus Pius'a altın taçlar göndermiştir¹³⁷. MS 139'da eyalet personifikasyonlarının uzattığı taçların betimlendiği sikkeler bu konuya değiniyor olmalıdır¹³⁸. Her ne kadar Antoninus Pius zamanında Britannia savaşı yaşanmış ve savaşın başarısı sikkelere yansımış¹³⁹ olsa da aslında bu dönemdeki anlaşmazlıklar genelde diplomatik yollarla çözülmüştür. Nitekim Germen kavmi Quadların ve Armenialıların başına da Roma taraftarı krallar

¹²⁸ Baydur, 1998: 50-51.

¹²⁹ RIC II, Hadrian 938.

¹³⁰ RIC II, Hadrian 324; BMC III, Hadrian 878; RSC II, Hadrian 1247.

¹³¹ RIC II, Hadrian 941; BMC III, Hadrian 1789.

¹³² RIC II, Hadrian 952.

¹³³ RIC II, Hadrian 947.

¹³⁴ RIC II, Hadrian 943.

¹³⁵ RIC II, Hadrian 945.

¹³⁶ Howgego, 1995: 83.

¹³⁷ Baydur, 1998: 54.

¹³⁸ RIC III, Antoninus Pius 579; BMC IV, Antoninus Pius 1179; RIC III, Antoninus Pius 577; BMC IV, Antoninus Pius 1181; RIC III, Antoninus Pius 574; BMC IV, Antoninus Pius 1175; RIC III, Antoninus Pius 583; BMC IV, Antoninus Pius 1190; RIC III, Antoninus Pius 580; BMC IV, Antoninus Pius 1185.

¹³⁹ Bu olayı ima eden sikkelerde kucağında mızrak, sol elinde asker sancağı ve kolunun altında kalkanı ile kayaların üzerine oturan Britannia Personifikasyonu, Antoninus Pius'un define çelenkli başıyla verilmekte ve Britannia'nın Antoninus Pius karşısındaki yenilgisine işaret etmektedir (RIC III, Antoninus Pius 742). Hemen hemen aynı sahnenin Jüpiter'in taçı olan, ışın taçlı Antoninus Pius'un başıyla verilmesi ise bu zafere tanrısal bir imaj kazandırma isteğinde olduğunu göstermektedir (RIC III, Antoninus Pius 930). Kaya yığınının üzerine oturmuş aldığı yenilginin yasını tutan Britannia, dünyayı elinde tutan imparatoru taçlandıran Victoria (RIC III, Antoninus Pius 897), çevresindeki BRI—TAN lejandiyla zafer çelengini uzatan Victoria (RIC III, Antoninus Pius 719) betimleri de yine Antoninus Pius'un bu zaferini yüceltmek ve rakiplerine gözdağı vermek için sikkelerde kullandığı sahnelerdir.

getirilerek sorunlar çözülmüştür¹⁴⁰. Armenia sorununun halledildiğini gösteren bir sikkede, imparator krala taç giydirirken REX ARMENIS DATVS lejandı Armenia'ya kral atandı demektir¹⁴¹. REX QUADIS DATVS lejandı başka bir sikkede ise Quad sorununun çözüldüğü propagandası yapılmaktadır¹⁴². MS 139'dan itibaren Antoninus Pius sikkelerinde görülen Marcus Aurelius portreleri de Roma tahtına çıkacak kişinin önceden belirlendiği yönündeki imparatorluk politikasını açıkça ortaya koymaktadır¹⁴³.

MS 161'de tahta geçen Marcus Aurelius'un ilk sikke darplarında, ortak hükümdar Lucius Verus ile aralarındaki uyum, ayakta el sıkışan imparatorların tasvirine eşlik eden CONCORDIAE AVGVSTOR TR P XV lejandıyla vurgulanmıştır¹⁴⁴. Hükümdarlığının başından itibaren ayaklanmalarla karşı karşıya kalan Marcus Aurelius'un sikkelerinde, çoğunlukla başarılarından dolayı ordunun yüceltiği görülmektedir. Marcus Aurelius tahta geçtikten çok kısa süre sonra doğuda güçlenen Parthlar, Roma kuvvetlerini yenerek Armenia'yı işgal edince, Lucius Verus komutasındaki bir ordu Parthia ve Armenia üzerine sevk edilmiştir. MS 163'de Parthlar yenilince Armenia tahtına Roma yanlısı Parth bir prens getirilmiş ve bu zaferin onuruna her iki imparatora *Armeniacus* unvanı verilirken bu durum sikkelere yansıtılmıştır¹⁴⁵. Lucius Verus'un emri altındaki komutanlar MS 164'te Mezopotamya'yı, MS 165'te Seleucia ve Ctesiphon'u işgal ettikten sonra Parthia seferi MS 166'da sona ermiştir¹⁴⁶. Sonraki yıl iki hükümdar Parthicus unvanını alıp büyük bir zafer alayı düzenlemiş ve çok sayıda metaforik sikke darp ettirmiştir¹⁴⁷.

Lucius Verus'un ön yüzde yer aldığı bir sikkenin arka yüzünde yüksek bir platformda oturan imparator Armenia'ya atadığı yeni kralı taçlandırırken gösterilmekte REX ARMEN DAT (Armenia'ya kral atandı) lejandı da bu sahneyi daha somut hale getirmektedir¹⁴⁸. Başka bir sikkede mağlup Armenia personifikasyonu ve arkasındaki tropaeum, Roma'nın Armenia'yı yeniden hakimiyet altına almasına atıfta bulunmaktadır¹⁴⁹. Marcus Aurelius'un üçüncü konsüllüğü sırasında darp edilen başka bir sikkede söz konusu zafer, askeri sembollerle yeniden canlandırılmıştır. Bu sahnede Victoria ganimet heykelini elinde tutarken mağlup Armenialı elleri arkadan bağlı bir şekilde yerde oturmaktadır¹⁵⁰. Armenialının, Victoria ve elinde taşıdığı tropaeuma sırtı dönük bir şekilde gösterilmesi askeri onurunu kaybettiği ve zaferin artık Roma'ya ait bir şekilde geride kaldığını gösteriyor olmalıdır.

Marcus Aurelius'un askeri propagandasında, Parthia zaferinde olduğu gibi Tuna sınırındaki seferin sonucunu yansıtan sikkelerde de tropaeum'ların

¹⁴⁰ Bryant, 1895: 51.

¹⁴¹ RIC III, Antoninus Pius 619.

¹⁴² RIC III, Antoninus Pius 620.

¹⁴³ BMC IV, Antoninus Pius 24-31.

¹⁴⁴ RIC III, M. Aurelius 7; Birley, 2001: 117; Mclynn, 2009: 125.

¹⁴⁵ RIC III, M. Aurelius 78.

¹⁴⁶ Historia Augusta, Marcus Aurelius 8-9.

¹⁴⁷ Historia Augusta, Marcus Aurelius 8-9;

¹⁴⁸ RIC III, M. Aurelius 512.

¹⁴⁹ RIC III, M. Aurelius 86.

¹⁵⁰ RIC III, M. Aurelius 890.

ve ganimet silahlarının yer aldığı sahneler, bu sefer DE SARMATIS¹⁵¹ DE GERMANIS¹⁵² gibi lejandlarla ön plana çıkmıştır¹⁵³. GERMANIA SVBACTA (Germania'ya boyun eğdirildi) lejandının eşlik ettiği tropaeum'un önünde yas tutan esir¹⁵⁴ yine Germen kabilelerinin yenilgisine GERM(ANIA) SARM(ATIA) lejandlarıyla işaret eden sikkelerdeki Securitas personifikasyonu¹⁵⁵, Roma'nın sekiz yıl savaştığı Tuna sınırındaki Germen kabilelerine boyun eğdirdiği ve Roma'ya güveni getirdiğinin propagandasıdır.

Askeri güç propagandasının yanı sıra veraset olayı da Marcus Aurelius ve Commodus'un birlikte ya da farklı yüzlerde darp edildiği sikkelerle ilan edilmiş, gelecekteki Roma hükümdarının kim olacağı *Princeps Iuventutis* lejandıyla belirtilmiştir¹⁵⁶. Babasıyla birlikte German kabileleriyle savaşmak üzere Tuna sınırında bulunan Commodus, babasının ölümüyle komutayı üstlenerek Germanialılarla Roma lehine bir antlaşma yaptıktan sonra Roma'ya dönmüştür¹⁵⁷.

MS 180'de artık Roma'nın tek hakimi olan Commodus'un Germania kabilesi Marcomanlarla yaptığı politik anlaşma sikkelerinde büyük bir zafer gibi gösterilmiştir. *Fortuna Redux*¹⁵⁸, *Virtus*¹⁵⁹, *Victoria*¹⁶⁰, *Roma*¹⁶¹, *Minerva*¹⁶², *Tropaeum* ve esir¹⁶³ gibi militer temalar içeren tiplerle¹⁶⁴, Tuna seferindeki başarısı görsel bir şova dönüşmüştür. Daha sonra yeni hükümdarın askeri başarısından doğan barış politikası, *Victoria*¹⁶⁵ ve *Pax*¹⁶⁶ tipleriyle betimlenerek Roma halkının güvende olduğu *Securitas Publica*¹⁶⁷, halkın refahı *Felicitas*¹⁶⁸, gibi Romalıların tanıdığı ve kendilerince pozitif anlamlar yükledikleri tiplerle pekiştirilmiştir¹⁶⁹. MS 184'te başlayıp MS 185'te Roma'nın galibiyetiyle sona eren Britannia müdahalesi ise Commodus dönemindeki en önemli askeri zaferdir. Britannia seferinin başarı ile sonuçlanmasının ardından Commodus, Britannicus unvanını almış, hâkimiyet döneminin sonuna kadar bu unvanı sikkelerde genellikle BRIT şeklinde kısaltarak kullanmıştır¹⁷⁰. Elbette Commodus'un sikkelerde propagandasını yaptığı tek konu askeri başarıları değildir.

Marcus Aurelius döneminde başlayan Commodus döneminde had safhaya çıkan kıtlık da Commodus sikkelerine yansımıştır. Yüksek bir

¹⁵¹ RIC III, M. Aurelius 1185-1190.

¹⁵² RIC III, M. Aurelius 1179-1184, 1213.

¹⁵³ Mattingly, 1960: 169.

¹⁵⁴ RIC III, M. Aurelius 1023-1027, 1049.

¹⁵⁵ RIC III, M. Aurelius 325.

¹⁵⁶ RIC III, M. Aurelius 600.

¹⁵⁷ Tekin, 2011: 256.

¹⁵⁸ RIC III, Commodus 295. Fortuna Redux için bkz. (Mclynn, 2009: 424-425).

¹⁵⁹ RIC III, Commodus 296.

¹⁶⁰ RIC III, Commodus 3.

¹⁶¹ RIC III, Commodus 1, 5.

¹⁶² RIC III, Commodus 4.

¹⁶³ RIC III, Commodus 9.

¹⁶⁴ Mattingly – Sydenham, 1930: 356.

¹⁶⁵ RIC III, Commodus 20a.

¹⁶⁶ RIC III, Commodus 17-18.

¹⁶⁷ RIC III, Commodus 23.

¹⁶⁸ RIC III, Commodus 15.

¹⁶⁹ Mattingly – Sydenham, 1930: 357.

¹⁷⁰ RIC III, Commodus 124, 196, 213, 452, 465, 500, 513, 528.

kürsüde oturup bir vatandaşa gıda yardımında bulunan Commodus, LIB(eralitas) AVG(usti) IIII lejandıyla dördüncü kez cömertliğini gösterdiğine dikkat çekerek, durumu kendi lehine çevirmeye çalışmıştır¹⁷¹. Sikkelerle gösterilen bu olumlu tablonun aksine Commodus dönemi, Roma için bir kaos dönemi olmuş ve sonunda öldürülen Commodus'un anısı lanetlenerek heykelleri kırılmış hatta adı anıtlardan silinmiştir¹⁷².

Commodus'tan sonra kısa süre tahtta kalan Pertinaks, *Laetitia* (Sevinç) personifikasyonunu, LAETITIA TEMPORVM lejandıyla sikkelerde kullanmış ve yeni imparatorun büyük bir sevinçle karşılandığını duyurmuştur¹⁷³. Ancak bu propaganda işe yaramamış olmalı ki Pertinaks üç ay sonra öldürülmüş¹⁷⁴ ve yerine askerleri rüşvetle satın alan Didius Iulianus geçmiştir¹⁷⁵. Arkasındaki asker desteğini ve fikir birliğini CONCORD(IA) MILIT(VM) lejandı ve Concordia personifikasyonu¹⁷⁶ ile göstererek yerini korumaya çalışmış olsa da Septimius Severus MS 192'de hükümdar olunca, Didius Iulianus da tahttan indirilerek öldürülmüştür¹⁷⁷.

MS 193'te askerlerinin desteğiyle tek imparator olan Septimius Severus, ilk olarak Pertinaks'ı tanrılaştırarak adına sikkeler darp ettirmiş, katillerini cezalandırma sözü vererek kendi hükümdarlığını meşrulaştırma çabasına girmiştir¹⁷⁸. İktidar mücadelesine girdiği Percennius Niger ve doğudaki destekçilerini alt eden Septimius Severus, doğunun da artık hakimiyet altına alındığını, PARTHICVS ARABICVS, PARTHICVS ADIABENICVS unvanlarının kısaltılmış olarak eşlik ettiği esirlerle sikkelerde göstermiştir¹⁷⁹. Doğudaki zaferlerinin özetlendiği diğer tiplerde PARTHICVS ARABICVS, PARTHICVS ADIABENICVS ve PARTHICVS MAXIMVS unvanları sabit kalırken militer betimler çeşitlenmiş, esirlerin yanı sıra tropaeum ve elindeki zafer tacıyla ilerleyen Victoria ikonlarıyla zafer imajı desteklenmiştir¹⁸⁰. Askeri destekle hükümdar olan Septimius Severus, giderek güçlenen askerler dışında kimsenin önemsenmesine gerek olmadığını düşündüğünden olmalı ki askerlerin yüceltildiği sikkeler darp ettirmiştir¹⁸¹. Özellikle kendisini destekleyen lejyonları onurlandırmak ve diğer lejyonların sempatisini kazanmak için ilk yıllarında basılan sikkelerde, LEG(io) lejandıyla birlikte lejyon kartalı ve iki tarafında sancaklar resmedilmiştir¹⁸². Yeni bir hanedan oluşturma fikrini halkta uyandırma ihtiyacı, Septimius Severus sikkelerinde yeniden ortaya çıkmıştır. Nitekim Caracalla ve Geta'nın karşılıklı portreleriyle darp edilen AETERNI(tas) IMPERI(i) lejandı, hükümdarlığın devamının garantiye alındığını göstermektedir¹⁸³. MS 209'da Roma'nın zaferiyle

¹⁷¹ RIC III, Commodus 300; Baydur, 1998: 59.

¹⁷² Historia Augusta, Commodus 18-20.

¹⁷³ Historia Augusta, Commodus 18-20; RIC IV.1, Pertinax 17, 25, 33.

¹⁷⁴ Historia Augusta, Pertinax 14-15.

¹⁷⁵ Historia Augusta, Didius Iulianus 3-4.

¹⁷⁶ RIC IV.1, Didius Iulianus 1, 5, 11, 14.

¹⁷⁷ Historia Augusta, Didius Iulianus 8.

¹⁷⁸ Howgego, 1995: 82.

¹⁷⁹ RIC IV.1, Septimius Severus 495; Birley, 2002: 116.

¹⁸⁰ RIC IV.1, Septimius Severus 41, 55, 58, 62-64, 76, 90, 153, 176, 184, 185, 321, 346, 466, 495, 696a; Manders, 2012: 85.

¹⁸¹ Cassius Dio, Roman History, LXXVII, 15.

¹⁸² RIC IV.1, Septimius Severus 2-17; Mattingly – Sydenham, 1936: 80-81.

¹⁸³ Baydur, 1998: 64.

sonuçlanan Britannia savaşının ardından Septimius Severus, BRITANNICVS unvanı almış ve iki oğlu ile birlikte çok sayıda sikke tipinde bu askeri başarıyı sahiplenmiştir¹⁸⁴. Septimius Severus'un sikkelere de yansıyan veliaht politikası işe yaramış olmalı ki MS 211'deki ölümüyle yerine oğlu Caracalla geçmiştir.

Caracalla döneminde darp edilen sikke tiplerinde en önemli rol tanrı/tanrıçalara verilmiş ve politik açıdan tanrısal bağ ağır bir biçimde vurgulanmıştır¹⁸⁵. Bu sikke tipleri bir taraftan Caracalla'nın insanlar arasında en dindar kişi olduğu¹⁸⁶ diğer taraftan tanrı ve tanrıçaların desteğini aldığı iddiasını taşımaktadır¹⁸⁷. Antik yazarlar tarafından askeri yönü eleştirilse¹⁸⁸ de Caracalla'nın sikke tiplerindeki en önemli ikinci tema, askeri konulardır¹⁸⁹. Bu bağlamda Caracalla dönemindeki birçok sikkede, tanrıça Victoria ya tek başına ya da VICTORIA lejandıyla birlikte zaferleri tanımlamıştır¹⁹⁰. Caracalla'nın ilk aşamadaki birkaç sikke tipinde Parthlara karşı kazanılan zafer ele alınmıştır¹⁹¹. Ancak bu sikkelerindeki zafer, Caracalla'nın kendi askeri dehasının bir sonucu olmayıp, babasının Parthlara karşı düzenlediği sefere kendisinin de katıldığına işaret ediyor olmalıdır¹⁹². MS 213-217 dönemine tarihlenen sikkelerde ise Caracalla'nın kendi Parthia zaferine dikkat çekilerek¹⁹³ belki de askeri yetersizliğinin üstü örtülmeye çalışılmıştır. Caracalla'nın Germania zaferini yansıtan sikkeler VICTORIA GERMANICA lejandıyla sadece iki tipte betimlenirken¹⁹⁴ Britannia zaferini ima eden sikke tipleri çeşitlilik göstermiştir¹⁹⁵. Caracalla sikkelerinde, MS 198-210 arasında olduğu gibi MS 212-217 arasındaki yıllarda da zafer temasıyla ilgili konular işlenmiş ve gerek askeri kıyafetler içindeki imparator gerek quadriga üzerindeki imparator ve gerekse yenilmiş bir düşman imajı her iki dönemde de görülmektedir¹⁹⁶. Söz konusu sikke tiplerinin yayılmasıyla sadece imparatorun gücü kanıtlanmamış aynı zamanda hükümdarın başarıları hakkında da Roma halkı ikna edilmeye çalışılmıştır. MS 212-217 arasındaki dönemde Concordia Militum¹⁹⁷ (Askerlerin Uyumunu) ve Fides Militum'u¹⁹⁸ (Askerlerin Sadakati) vurgulayan bazı sikke tipleri göze çarpmaktadır. Bu mesajlar orduda yükselen gerilimin sona erdiğini doğrudan gösteren bir propaganda sloganıdır¹⁹⁹. Ne var ki Caracalla'nın üst düzey askerlerin komplosuyla MS 217'de öldürülmesi ve

¹⁸⁴ *Historia Augusta, Septimius Severus*, 18; Birley, 2002: 180.

¹⁸⁵ Manders, 2012: 228.

¹⁸⁶ Cassius Dio, *Roman History*, LXXVIII, 16.

¹⁸⁷ *RIC IV.1, Caracalla* 2, 7-12, 18, 19, 21, 22, 25, 42, 47, 71, 182, 184, 185, 192-194, 206A,-208, 222, 228, 238-243, 251-261, 274-282, 284-295, 301, 306, 312, 319B.

¹⁸⁸ Cassius Dio, *Roman History*, LXXVIII. 13-14.

¹⁸⁹ Manders, 2012: 228.

¹⁹⁰ Manders, 2012: 242.

¹⁹¹ *RIC IV.1, Caracalla* 78, 144a, 144b, 168A.

¹⁹² Manders, 2012: 242.

¹⁹³ *RIC IV.1, Caracalla* 297a, b, c, d, e, 297e, 298a, b, 299a, b, c, d, e, 314a, b, 315a, b.

¹⁹⁴ *RIC IV.1, Caracalla* 237, 316.

¹⁹⁵ *RIC IV.1, Caracalla* 169, 172, 172A, 173, 174.

¹⁹⁶ *RIC IV.1, Caracalla* 96, 257a, b, 270a, b, c, d, 271, 453a, b, 544.

¹⁹⁷ *RIC IV.1, Caracalla* 232, 233.

¹⁹⁸ *RIC IV.1, Caracalla* 266, 267.

¹⁹⁹ Lee, 2007: 65.

Macrinus'un onun yerine geçmesi, gerçeğin çok farklı olduğunu göstermektedir²⁰⁰.

Caracalla'dan sonra, aristokrat sınıfından olmayan, vaat ettiği gibi askerleri ödüllendiremeyen Macrinus'un hükümdarlığı hem senatoda hem de orduda rahatsızlığa yol açmıştır²⁰¹. MS 218'de Parthlarla yapılan savaşta kesin bir sonuç alınmayıp barış antlaşması yapılıncaya, gerilim giderek artmış olmasına rağmen seleflerinde olduğu gibi FIDES MILITVM sikkeleri darp edilerek askerlerin hükümdara sadık olduğu mesajı verilmiştir²⁰². Macrinus'un sıkı disiplininin hoşnut olmayan ordu umudunu Elagabalus'a bağlayınca, Macrinus halkı kendi tarafına çekmek için yardımda bulunmuş ve bu yardımı LIBERALITAS AVG lejandıyla sikkelere darp ettirerek cömert hükümdar imajı yaratmaya çalışmıştır²⁰³. Fakat başarılı olamayıp MS 218'de hem kendisinin hem de oğlunun ölümüne yol açan nefreti ortadan kaldıramamıştır²⁰⁴.

Büyük annesi Iulia Moesa tarafından, Caracalla'nın gayri meşru oğlu olduğu iddiasıyla tahta çıkarılan Elagabalus²⁰⁵ ise Roma için yine bir hayal kırıklığı olmuştur. Yaklaşık dört yıllık hükümdarlığı boyunca askeri ya da ekonomik açıdan önemli bir politika yürütememiştir. İmparatorluğun geniş sınırlarında güneş tanrısı kültünü yayan Elagabalus'un, rahip hükümdar kimliğini ön plana çıkardığı ve bununla tanınmaya çalıştığı anlaşılmaktadır²⁰⁶. Bu fanatik tutumun Roma'da büyük rahatsızlığa neden olduğunun farkına varan Iulia Moesa, bu sefer diğer torunu Severus Aleksander'in imparator tarafından halef ilan edilmesini sağlamıştır²⁰⁷. Gelecekteki hükümdar belirlenince, Elagabalus MS 222'de öldürülmüş yerine Severus Aleksander yeni imparator olmuştur²⁰⁸.

Severus Aleksander hükümdar olduktan hemen sonra Elagabalus'un Roma'ya getirdiği Doğu kültünü kaldırarak Jupiter'i baş tanrı konumuna taşımış ve Roma'ya getirilen kutsal siyah taş da Emesa'daki tapınağa geri göndermiştir²⁰⁹. Severus Aleksander'in ilk yılları akılcı ve barışçıl politikaların izlendiği²¹⁰, olaysız bir dönem olduğundan sikke tipleri de çoğunlukla geleneksel karakterlidir. MS 222-228 yılları arasında Jupiter, Mars, Sol, Romulus, Aequitas, Annona, Felicitas, Fortuna Liberalitas, Libertas, Pax, Providentia, Salus ve Virtus gibi tanrı ve personifikasyonlar düzenli olarak sikkelerinde görülmektedir²¹¹. Zira Severus Aleksander'in, Vespasianus ve Nerva gibi bir politika izlemeye çalıştığını özellikle özgürlük, adalet ve dürüstlük sloganlarının yer aldığı sikkelerinde görmek mümkündür²¹². Zira

²⁰⁰ Herodian, IV. 13, 5-7; Herodian, IV. 14, 2; *Historia Augusta, Caracalla* 6-9; Cassius Dio, *Roman History*, LXXIX, 5-6.

²⁰¹ *Historia Augusta, Macrinus* 2; Cassius Dio, *Roman History*, LXXIX, 9.

²⁰² Campbell, 2007: 20; *RIC IV.2, Macrinus* 67.

²⁰³ *RIC IV.2, Macrinus* 79.

²⁰⁴ Herodian, V. 4, 12.

²⁰⁵ Herodian, V. 3, 10; *Historia Augusta, Elagabalus* 1.

²⁰⁶ Manders, 2012: 146-148.

²⁰⁷ Herodian, V. 7, 1-4.

²⁰⁸ Herodian, V. 8, 8-10; Cassius Dio, *Roman History*, LXXX, 21-1, 1.

²⁰⁹ Icks, 2009: 112.

²¹⁰ Herodian, VI.1.1- VI.1.10.

²¹¹ Mattingly – Sydenham, 1938: 64.

²¹² Campbell, 2007: 22.

Vespasianus, Nero'nun neden olduğu bir iç savaştan sonra imparator olmuş ve Roma'yı eski prestijine kavuşturmuştur. Nerva ise Domitianus'un yarattığı kaos ortamından Roma'yı çıkarmayı başarmıştır. Bu yüzden Elagabalus'u Nero ve Domitianus ile bir tutan Severus Aleksander, kendisini de iyi imparatorlar olarak bilinen Vespasianus ve Nerva ile kıyaslamış olmalıdır. Elagabalus'un baskıcı politikasının geride kaldığı ve Roma'nın Severus Aleksander'in hâkimiyetiyle özgürlüğüne kavuştuğu, Libertas'ın elindeki *pileus* (özgürlük şapkası) betimiyle bir sikke tipinde özetlenmiştir²¹³. MS 228'e kadar geçen bu dönemde Roma'nın sonsuzluğu ve sağduyusunun propagandası yapılmış ve askeri tipler sikkelerde pek görülmemiştir²¹⁴. Hatta bu döneme tarihlenen Mars betimlerinin bile elinde barışın sembolü olan zeytin dalı görülmektedir²¹⁵. Ancak MS 228'de doğuda baş gösteren Parth tehlikesiyle birlikte askeri tipler görülmeye başlamıştır²¹⁶. Bu tarihten sonra Mars mızrak ve kalkanlı tasvir edilirken MS 230'da darp edilen bir sikke tipinde askeri kıyafetler içindeki imparator sol elinde mızrak sağ elinde globus'u yani dünyanın hakimiyetini tutmaktadır²¹⁷. Yine MS 230'da Victoria tarafından taçlandırılan imparator betimi²¹⁸ de henüz sefere çıkılmadan sikkelere resmedilmiş tiplerdendir. Doğu seferi başlamadan darp edilen bu sikke tipleri seferin başarıyla sona ereceği mesajını vermek için tasarlanmış propagandanın bir parçası olarak düşünülebilir. Böylece düşmana gözdağı verilirken Roma ordusuna da askeri hünerleri hatırlatılarak motive edilmiş olmalıdır. İmparatorun Parth seferi için harekete geçmesi, at üzerindeki hükümdarın önünde koşan Victoria ve PROPECTIO AVGV-STI lejandıyla gösterilirken²¹⁹, VICTORIA AVGVSTI lejandı ve Victoria'nın tuttuğu kalkanın üzerindeki VOT X²²⁰ yazısıyla²²¹, Parthlara karşı elde edilen askeri başarının propagandası sikkelere yansıtılmıştır. Görsel dilde her şey yolundaymış gibi yansıtılsa da aslında imparator ve ordunun doğuda olmasını fırsat bilen Germanler kuzey sınırına saldırmış ve MS 233'de Roma'ya dönen hükümdar bir yıl sonra kuzeye sınırına yönelmiştir. Ren nehrini geçmesine rağmen stratejik bir hata yapan Severus Aleksander, Germanlerle savaşmak yerine para karşılığında uzlaşma yolu arayınca durumu onur kırıcı bulan askerler ayaklanarak onu öldürmüştür²²². Böylece art arda gelen asker imparatorlarla birlikte yarım yüzyıl süren iç savaş ve çekişmelerin önü açılmıştır. Bu dönemde darp edilen sikkelerde askeri konular ağırlık kazanarak imparatorların politik propagandası askeri başarılar üzerinden yürütülmüştür.

Sonuç

Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren egemen kişi portreleriyle birlikte detaylandırılan sikke tipleri, Principatus Dönemi'nde giderek ağırlık kazanmış,

²¹³ RIC IV.2, *Severus Alexander* 11d, 95, 156.

²¹⁴ Hopkins, 1907: 132.

²¹⁵ RIC IV. 2, *Severus Alexander* 22, 159.

²¹⁶ Hopkins, 1907: 132-133.

²¹⁷ RIC IV. 2, *Severus Alexander* 246, 226.

²¹⁸ Hopkins, 1907: 133.

²¹⁹ RIC IV.2, *Severus Alexander* 596.

²²⁰ VOT X: İmparatorun hâkimiyetinin onuncu yılını temsil etmektedir.

²²¹ RIC IV.2, *Severus Alexander* 217.

²²² Herodian, VI. 7.6- VI. 9.7.

zaman ilerledikçe de savaşların yoğunluğuna bağlı olarak sikkeler üzerindeki sivil olaylar azalırken askeri olaylar sıklıkla betimlenmiştir. Principatus Dönemi'yle beraber sikkelerde kullanılan personifikasyon ve açıklayıcı lejandlarla sikke dili, daha belirgin bir kimlik kazanarak eğitilmiş zümrenin anlayacağı bir obje olmaktan çıkmıştır. Sikkeler üzerindeki imparator portreleri de gerek hakimiyet altındaki topraklarda gerek dış devletlerde, Roma'nın tek erki olan hükümdarın politik bağlamda tanınmasında simgesel gücün aynası olmuştur.

İmparatorlar sürekli olarak sikkeler üzerindeki betim ve lejandlar aracılığıyla politik güç mesajları vermiştir. Özellikle Augustus'tan başlayarak kazanılan zaferi temsil eden sahneler, devletin gücüne işaret etmiş yaratılan bu güç kültü gerek iç gerek dış politikada bir manipülasyon aracı olarak kullanılmıştır. Ayrıca sikkeler, iç savaş dönemlerinde rakiplerin bertaraf edilmesi ve iktidar meşruiyeti için kullanılırken, rekabet sona erdiğinde ise başa geçen imparatorların askeri ve sosyal başarılarını yansıtmıştır. Eyaletli ya da alt sınıflardan gelen imparatorlar gerek tanrı ve kahramanlara bağladıkları soylarını gerek askeri başarılarını gerekse karakterlerini temsil eden, çeşitli ikonların betimlendiği sikkeler aracılığıyla iktidar meşruiyeti kazanmaya çalışmıştır. İmparatorun cömertliği, halka gösterdiği ilgi, orduyla ilişkisi ve mimari faaliyetleri sikkeler aracılığıyla duyurulmuş ve hükümdarlığı pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan savaşların sıklığına bağlı olarak Principatus Dönemi'nde sikkelerin yoğun olarak askeri ödemeler için de kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda Roma'nın, bu sikkeler üzerindeki zafer temalı ikonografileri orduda bir motivasyon aracı olarak kullanmış olması da muhtemeldir. Zira bu dönemde güçlü bir politik dil kazanan sikkeler, hem günlük hayatta sürekli karşılaşılan sistematik bir politik propaganda hem de hakimiyet altındaki geniş coğrafyayı kontrol altında tutmak için önemli bir araç olarak kullanılmış.

374

OANNES
4 (2)

Kaynakça

Kısaltmalar

BMC: *Coins of the Roman Empire in the British Museum.*

RIC: *The Roman Imperial Coinage.*

RSC: *Roman Silver Coins.*

Antik Kaynaklar

Augustus, 1967. *Res Gestae Divi Augusti, The Achievement of the Divine Augustus*, Trans.: P. A. Brunt, J. M. Moore, Oxford University Press, Oxford.

Cassius Dio, 1916- 1955. *Dio's Roman History*, Vol. IV, Books 41-45, Vol. V, Books 46-50, Vol. VI, Books 51-55, Vol. VII, Books 56-60, Vol. VIII,

- Books 61-70, Vol. IX, Books 71-80, Trans.: Earnest Cary, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, Harvard University Press, Massachusetts, G.P. Putnam's Sons, New York.
- Cicero, 1957. *Philippics*, Trans.: Walter C. A. Ker, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, William Heinemann Ltd, London.
- Herodian, 1980. Vol. II, Books 5-8, Trans.: C.R. Whittaker, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, Harvard University Press, Cambridge.
- Herodian, Vol. I, Books 1-5, Kaynak: <https://www.livius.org/sources/content/herodian-s-roman-history/> (Çevrimiçi: 30.11.2021).
- Historia Augusta*, 1991-1993, Vol. I, II. Trans.: David Magie, Harvard University Press, Cambridge.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma*, 2002. Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- Plutarch, 1920. *Plutarch's Lives: Demetrius and Antony, Pyrrhus and Caius Marius*, Vol. IX, Trans.: Bernadotte Perrin, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, G.P. Putnam's Sons, New York.
- Strabon, 2000. *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası*, XII-XIV, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Suetonius, 1914-1920. *The Lives of Caesars: Julius, Augustus, Tiberius, Gaius, Caligula*, Vol. I, Books 1-4, *Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasian, Titus, Domitianus*, Vol. II. Books 5-8, Trans.: J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, Putnam's Sons, New York.
- Tacitus, 2004. *The Annals*, Trans.: A. J. Woodman, Hackett Publishing Company, Cambridge.

Modern Kaynaklar

- AYDEMİR, L., 2012. *Roma İmparatorluğu Zafer Sikkeleri (M.Ö. 27-M.S. 235)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- BAYDUR, N., 1998. *Roma Sikkeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BENNETT, J., 2005. *Trajan Optimus Princeps*, Routledge, London and New York.
- BIRLEY, A. R., 2001. *Marcus Aurelius a Biography*, Routledge, New York.
- BIRLEY, A. R., 2002. *Septimius Severus: The African Emperor*, Routledge, London and New York.
- BOND, S. M., 1957. "The Coinage of the Early Roman Empire", *Greece & Rome, Second Series*, Vol. 4, No. 2, ss. 149-159.

- BRYANT, E. E., 1895. *The Reign of Antoninus Pius*, Cambridge University Press, London.
- CAMPBELL, B., 2002. *War and Society in Imperial Rome 31 BC-AD 284*, Routledge, London and New York.
- CAMPBELL, B., 2007. "The Severan Dynasty", *The Cambridge Ancient History*, Vol. XII, Ed.: Alan K. Bowman, Peter Garnsey, Averil Cameron, Cambridge University Press, New York, ss. 1-27.
- CHAMPLIN, E., 2003. *Nero*, Harvard University Press, London.
- CHARLESWORTH, M. P., 1937. "Flaviana" *The Journal of Roman Studies*, Vol. 27, ss. 54-62.
- COOK, S. A., Adcock, F.E., Charlesworth, M.P., 1934. *Cambridge Ancient History, The Augustan Empire 44 B.C.- A.D. 70*, vol. X, Cambridge University Press, Cambridge.
- GINSBURG, J., 2006. *Representing Agrippina: Construction of Female Power in the Early Roman Empire*, Oxford University Press, New York.
- GRANT, M., 1958. *Roman History from Coins*, Cambridge at University Press, New York.
- GRIFFIN, M. T., 1987. *Nero the End of Dynasty*, Routledge, New York.
- HAMMOND, M., 1963. "Res olim dissociabiles: Principatus ac Libertas: Liberty under the Early Roman Empire", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 67, ss. 93-113.
- HEEMSTRA, M., 2009. *How Rome's administration of the Fiscus Judaicus accelerated the parting of the ways between Judaism and Christianity: rereading 1 Peter, Revelation, the Letter to the Hebrews, and the Gospel of John in their Roman and Jewish contexts*. s.n. Kaynak: [https://www.academia.edu/64926176/How Romes administration of the Fiscus Judaicus accelerated the parting of the ways between Judaism and Christianity rereading 1 Peter Revelation the Letter to the Hebrews and the Gospel of John in their Roman and Jewish contexts](https://www.academia.edu/64926176/How_Romes_administration_of_the_Fiscus_Judaicus_accelerated_the_parting_of_the_ways_between_Judaism_and_Christianity_rereading_1_Peter_Revelation_the_Letter_to_the_Hebrews_and_the_Gospel_of_John_in_their_Roman_and_Jewish_contexts) (Çevrimiçi: 30.11.2021).
- HILL, P. V., 1985. "Buildings and Monuments of Rome on the Coins of the Second Century (AD 96-192): PART 2", *The Numismatic Chronicle (1966-)*, Vol. 145, ss. 82-101.
- HOPKINS, R. V. N., 1907. *The Life of Alexander Severus*, Cambridge at the University Press, Cambridge.
- HOWGEGO, C., 1995. *Ancient History From Coins*, Routledge, London and New York.
- ICKS, M., 2009. "Empire of the Sun? Civic Responses to the Rise and Fall of Sol Elagabal in the Roman Empire", *Ritual Dynamics and Religious Change in the Roman Empire: Proceedings of the Eighth Workshop of the International Network Impact of Empire (Heidelberg, July 5-7, 2007)*, Ed.: O. Hekster, Sebastian Schmidt-Hofner, Christian Witschel, Brill, Leiden-Boston, ss. 111-120.

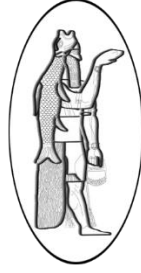
- JEFFRIES, K. P., 2006. *The Propaganda of Augustus Caesar: How Peace, Power and Stability was Achieved During the Age of Augustus*, Kaynak: <https://digitalcommons.wou.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1157&context=his> (Çevrimiçi: 20.11.2021).
- JONES, B. W., 2002. *The Emperor Domitian*, Routledge, London and New York.
- LEE, A. D., 2007. *War in Late Antiquity: A Social History*, Blackwell Publishing, Malden.
- LEVICK, B., 2003. *Vespasian*, Routledge, London - New York.
- LEVICK, B., 2005. *Tiberius the Politician*, Routledge, London - New York.
- MANDERS, E., 2012. *Coining Images of Power: Patterns in the Representation of Roman Emperors on Imperial Coinage AD 193-284*, Brill, Leiden-Boston.
- MATTERN, S. P., 1999. *Rome and the Enemy*, University of California Press, London.
- MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E., 1930. *Roman Imperial Coinage*, Vol. III, Spink and Son Ltd., London.
- MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E., 1936. *Roman Imperial Coinage*, Vol. IV, Part 1, Spink and Son Ltd., London.
- MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E., 1938. *Roman Imperial Coinage*, Vol. IV, Part 2, Spink and Son Ltd., London.
- MATTINGLY, H., 1960. *Roman Coins from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, London.
- McLYNN, F., 2009. *Marcus Aurelius a Life*, Da Capo Press, Cambridge.
- MORRISSON, C., 2002. *Antik Sikkeler Bilimi Nümismatik*, Çev.: Zeynep Çizmeli Öğün, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- PANDEY N. B., 2013. “Caesar's Comet, the Julian Star, and the Invention of Augustus”, *Transactions of the American Philological Association (1974-2014)*, Vol. 143, No. 2, ss. 405-449.
- SCAPINI, M., 2015. “Augustus and Dionysus's Triumph: A Nonexistent Paradox”, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 55 (1-4), ss. 185-209.
- SCOTT, K., 1929. “Octavian's Propaganda and Antony's De Sua Ebrietate”, *Classical Philology*, Vol. 24, No. 2, ss. 133-141.
- SEAGER, R., 2005. *Tiberius*, Blackwell Publishing, Malden.
- SHOTTER, D. C. A., 1983. “The Principate of Nerva: Some Observations on the Coin Evidence, Historia”, *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 32, H. 2, ss. 215-226.
- SUTHERLAND, C. H. V., 1940. “The Historical Evidence of Greek and Roman Coins”, *Greece & Rome*, Vol. 9, No. 26, ss. 65-80.

- TAYLOR, P. M., 2003. *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, Manchester University Press, New York.
- TEKİN, O., 2011. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- WALLACE-HADRILL, A., 1986. "Image and Authority in the Coinage of Augustus", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 76, ss. 66-87.
- WEST, L. C., 1949. "Imperial Publicity on Coins of the Roman Emperors", *The Classical Journal*, Vol. 45, No. 1, ss. 1926.
- WIEDEMANN, T. E. J., 2008. "Tiberius to Nero", *The Cambridge Ancient History*, Vol. X, Eds.: Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott, Cambridge University Press, New York, ss. 198-255.
- ZANKER, P., 1988. *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ed.: Alan Shapiro, The University of Michigan Press, Ann Arbor.

Dijital Kaynaklar

<https://www.acsearch.info/>

<https://www.coinarchives.com/a/>

PERS/AKHAEMENID DÖNEMİ'NDE ANADOLU:
BÖLGELER ARASI KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME
*ANATOLIA IN THE PERSIAN/ACHAEMENID PERIOD:
A COMPARATIVE INTERREGIONAL EVALUATION*

Dr. Murat TOSUN
muratsn@windowslive.com
ORCID ID: 0000-0003-0595-8587

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **31.01.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **05.06.2022**
Sayfa-Pages : **379 – 416.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1065641>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: TOSUN, M., “Pers/Akhaemenid Dönemi’nde Anadolu: Bölgeler Arası Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 379 – 416.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

379 – 416

Araştırma Makalesi / Research Article

PERS/AKHAEMENID DÖNEMİ'NDE ANADOLU:
BÖLGELER ARASI KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME
ANATOLIA IN THE PERSIAN/ACHAEMENID PERIOD:
A COMPARATIVE INTERREGIONAL EVALUATION

Dr. Murat TOSUN

Öz

Anadolu'da Pers/Akhaemenid Dönemi, 200 yılı aşkın bir süre devam etmiştir. Bu dönem, Anadolu'nun birçok yerinde etkisini göstermiştir. Ancak bu dönemin yansımaları, bölgesel olarak değişkenlik göstermektedir. Arkeolojik bulgular, bu dönemi anlamamıza yardımcı olsa da halen Anadolu'daki sınırlı sayıda yerleşim biriminde yapılan araştırmalarda, Pers izine rastlanmaktadır. Batı Anadolu ve çevresinde Pers arkeolojik verilerinin izleri, diğer bölgelere oranla daha iyi bir şekilde gözlenmektedir. Son yıllarda ele geçen bulgular ışığında, bölgeler arası ilişkiler özellikle seramik bulgular sayesinde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu sebeple; Batı Anadolu ve çevresinde bu dönemin yansımaları daha yoğun, Orta Anadolu ile çevresinde sınırlı, Doğu Anadolu ve çevresinde ise daha az gözlenmektedir. Bu durumun sebeplerinden birisi de hiç şüphesiz, arkeolojik araştırmaların bölgeler arasındaki dağılım oranları ve bu döneme ilişkin yeterli düzeyde araştırmanın yapılamamasıdır. Bu makalede; Batı, Doğu ve Orta Anadolu ile çevrelerinin Pers Dönemi, karşılaştırmalı bir değerlendirme yöntemi uygulanarak ele alınacaktır.

Abstract

The Persian/Achaemenid Period in Anatolia continued for more than 200 years. This period had an impact in many parts of Anatolia. However, the remains of this period vary regionally. Although the archaeological findings help us understand this period, Persian traces are still found in the researches carried out in a limited number of settlements in Anatolia. Traces of Persian archaeological data are better observed in Western Anatolia and its surroundings than in other regions. In the light of recent findings, it has been attempted to investigate the relations between these regions, particularly regarding ceramic findings. Therefore, the reflections of this period are observed more intensely in Western Anatolia and its surroundings, limitedly in Central Anatolia and its surroundings, and even less in Eastern Anatolia and its surroundings. Undoubtedly, one of the reasons for this situation is the distribution rates of archaeological researches by regions and the insufficient level of research regarding this period. In this article the Persian Period in Western, Eastern and Central Anatolia and their surroundings will be

Öncelikle, Pers Dönemi'nde; Doğu, Batı ve Orta Anadolu ile yakın çevre yerleşim birimlerinden elde edilen arkeolojik veriler, alt başlıklar ile birlikte sunulacaktır. Ardından mevcut veriler ışığında, uzmanlar arasında halen tartışılan sorunsallık olguları, antik kaynaklarda verilen bilgiler ve sınırlı epigrafik veriler dikkate alınarak, nedensellik temelli bir yaklaşım ile değerlendirilecektir. Böylece üç bölge ve çevresindeki bu döneme ait arkeolojik buluntuların farklı ve ortak özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

discussed by applying a comparative evaluation method. First of all, within the Persian Period, archaeological data retrieved in Eastern, Western and Central Anatolia and the nearby settlements will be presented together with sub-headings. Then, in the light of the available data, the problematic phenomena still under discussion among specialists will be evaluated by applying a causality based approach taking into account the information provided by ancient sources and limited epigraphic data. Thus, we attempt to explain different and common characteristics of archaeological findings from this period in the three regions and their surroundings.

Anahtar Kelimeler: Pers/Akhaemenid, Batı Anadolu ve çevresi, Doğu Anadolu ve çevresi, Orta Anadolu ve çevresi, Karşılaştırmalı Değerlendirme.

Keywords: Persian/Achaemenid, Western Anatolia and its surroundings, Eastern Anatolia and its surroundings, Central Anatolia and its surroundings, Comparative Evaluation.

Extended Abstract

In this article the Persian Period in Western, Eastern and Central Anatolia and their surroundings will be discussed by applying a comparative evaluation method. First of all, within the Persian Period, archaeological data retrieved in Eastern, Western and Central Anatolia and the nearby settlements will be presented together with sub-headings. Then, in the light of the available data, the problematic phenomena still under discussion among specialists will be evaluated by applying a causality based approach taking into account the information provided by ancient sources and limited epigraphic data.

After the Persian/Achaemenid Dynasty emerged as a central power in Iran, it became interested in the Anatolian lands and as a first step it eliminated the dynasty of the Medes. The collapse of powerful kingdoms such as Urartian and Assyrian in the East and Southeast of Anatolia had caused an authority vacuum in these regions. Taking advantage of this situation, the Persian Kingdom started to enter Anatolia as a military power in the middle of the 6th century BC and managed to advance smoothly up to Central Anatolia. The collapse of the Phrygian Kingdom producing an authority vacuum reveals the situation in Central Anatolia not to be any different than East and Southeast of Anatolia. This period had given the Lydians, who previously had consolidated their sovereignty only in the west of Anatolia, the opportunity to

step into the role of a hegemon. The Lydian Kingdom, disturbed by the expansionist policy of their Persian adversaries coming from the East, decided to fight the Persian king. However, the Lydians' decision to retreat in a battle fought in the middle of Central Anatolia, close to a settlement called Pteria (Kerkenes Mountain?), led to the downfall of their kingdom. This was one of the decisive steps that transformed the Persian Kingdom, which dominated henceforth almost all of Anatolia, into an empire. The beginning of the Persian domination in Anatolia, which was to last for more than 200 years, also marks the start of a new cultural period in more or less all parts of Anatolia.

There is no cultural integrity in Anatolia in almost any period. Archaeological data from the Persian Period sometimes attest different levels of developments not only between regions but even between settlements close to each other. It was a period of transition during which cultural characteristics of previous epochs were reused in new forms, rather than a culture set apart from its forerunners by a neat rupture. In order to take into account various regional peculiarities in this period, this article splits Anatolia up into three investigation areas: Western, Central, and Eastern Anatolia and their surroundings.

After the Persian Empire had seized Anatolia, it established administrative centers and appointed governors called satraps. Sometimes, local dynasties were integrated into this system, as long as they remained loyal to the Persian central power. It is known that there were capitals of satrapies in Daskyleion and Sardis in Western Anatolia. What is more, local lords ruled sub-satrapies in Caria and Lycia under Sardian authority. In Central Anatolia there was the Cappadocian Satrapy with its capital Mazaka, in Southern Anatolia the Cilician Satrapy ruled by vassal kings based in Tarsos, and finally another satrapy in Eastern Anatolia (most likely Tusba '?') whose location is not clearly known. In the Apadana reliefs in Persepolis created during the reigns of Dareios I and Xerxes I the peoples of Ionia, Lydia, Cappadocia and Armenia are depicted as bringing gifts from Anatolia to the Persian court. Their depiction reveals different Anatolian cultural traditions. In Eastern Anatolia, we have little findings from the Post-Urartian and Post-Assyrian phases and the situation remains unchanged in the Persian Period. In Western Anatolia, imported Greek goods have been found in almost every settlement, sometimes together with objects from an Anatolian or Persian cultural background. In Lydia the tumulus tradition is not forgotten. Central Anatolia, being at the crossroads of all regions, shows many features of both eastern and western origin, yet developing at the same time its own cultural tradition. We see this, for example, in the case of the rock tombs: while the plan scheme inherited from the old Phrygian tradition is maintained, it is combined with Greek and Persian iconography. Traces of the older Phrygian tradition can also be detected in some ceramics and the tumuli. However, although it is possible to observe some differences and common points in all regions of Anatolia during this period, it is an undoubted fact that our understanding of this period and the entire phenomenon of acculturation are seriously deficient.

Giriş

Anadolu'da 200 yılı aşkın bir süre boyunca egemenlik sürmüş Pers/Akhaemenid İmparatorluğu, Anadolu'nun birçok yerleşimini satraplık adı verilen bir çeşit eyalet sistemi ile yönetmiştir. Bu yönetim şeklinde; merkezi yönetimin uygun gördüğü, merkezden atanmış yöneticiler veya yerel yöneticiler eliyle uygulanan politikalar sayesinde, Anadolu'nun birçok yerine Pers kültürü yerleşmiştir. Bu durum arkeolojik ve epigrafik veriler sayesinde, bazı bölgelerde daha yoğun, bazı bölgelerde ise daha az hissedilmektedir.

Anadolu'nun Pers Dönemi'ndeki doğu-batı etkileşimli kültürel birlikteliğini ifade edebilmek, elde edilen bulguların coğrafyaya göre farklılık arz etmesinden dolayı pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca aynı kültürel dönemi değerlendiren araştırmacıların da farklı yaklaşımlarının olduğu bilinmektedir¹. Anadolu'da yaşanan bu dönemin, Anadolu-Pers ve Greko-Pers gibi ifadelerle tanımlanması da halen bir bütünlüğün olmadığını ortaya koymaktadır². Bu çalışmada, özellikle Pers Dönemi'nde Anadolu'nun bazı antik kent ve yerleşimlerindeki³ arkeolojik olarak kayıt altına alınan özellikleri sunulacaktır. Bu nedenle, "Geç Demir Çağı" ya da "Arkaik ve Klasik Dönem" gibi terimsel ifadeler yerine, yalnızca yüzyıl ya da Pers Dönemi ifadelerinin kullanılmasına dikkat edilecektir. Makale kapsamında bir sorunsallıktan ziyade, olay ve olguların birbirleri arasındaki ilişkiyi temel alan nedensellik üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşım temelinde; Anadolu'daki farklı coğrafyalarda, farklı kültürel etkileşimlere sahip halkların politik bir güç olarak, Pers çatısı altındaki dönemi ve bu dönemin bölgeler arası kültürel değişimi, seçilmiş bazı arkeolojik bulgular eşliğinde değerlendirilecektir.

Anadolu'nun Pers/Akhaemenidleşme Dönemi

MÖ 7. yüzyılın sonlarında Assur ve Urartu Krallıkları'nın ortadan kalkması ile birlikte, doğuda bir otorite boşluğu ortaya çıkmış ve bu dönemde Medler, bölgede yükselen bir güç olmuştur⁴. Med Kralı Astyages, doğuda güçlü bir hanedanlık olarak ortaya çıkan Akhaemenidler ile iyi ilişkiler kurmak istemiş ve kızını Kyros'un babası I. Kambyses ile evlendirmişti⁵. Ancak bu iyi

¹ Makale kapsamında ele alınacak olan Pers/Akhaemenid Dönemi (MÖ 6-4. yüzyıllar), araştırmacılar tarafından "Geç Demir Çağı" ya da "Arkaik ve Klasik Dönemler" olarak tanımlanabilmektedir. Ağırlıklı olarak, Anadolu'nun batısını çalışanlar için Arkaik ve Klasik Dönemler ifadesi kullanılmakta, Anadolu'nun merkezi ile doğusunu çalışanlar için "Geç Demir Çağı" terimi tercih edilmektedir. Bu terimlerin kullanımı ve ortak bir dilin kullanılabilirliği üzerine bkz. Çokay-Kepçe, 2010: 1-4.

² Bu konu, makale kapsamındaki Batı Anadolu ve Çevresi başlığı altında ele alınmaktadır.

³ Pers Dönemi'nde, Anadolu'daki birçok satraplık merkezi/merkezlerinin lokalizasyonu sorunludur. Bunun yanı sıra, satraplıkların sınırları da tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle burada bahsi geçen yakın çevre yerleşimleri, coğrafi bir sınırdan daha çok Anadolu'nun Pers Dönemi'ndeki materyal kültür unsurlarının benzerlikleri dikkate alınarak makalede aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölgelerden kabaca kastedilen: Pamphylia, Lykia, Karia, Kabalia, Pisidia, Phrygia'nın batısı (Denizli, Afyon, Kütahya vb.), Ionia, Aiolis, Lydia, Mysia ve Troas, Batı Anadolu ve çevresi; Phrygia'nın doğusu (Eskişehir, Ankara vb.), Galatia, Lykaonia, Isauria, Kilikia, Kappadokia, Paphlagonia ve Pontos, Orta Anadolu ve çevresi; Armenia ve Assyria'da (günümüzde Güneydoğu Anadolu), Doğu Anadolu ve çevresidir.

⁴ Işıklı-Parlı, 2019: 181-182.

⁵ Herodotos, I.107; Ksenophon, *Kyrou Paideia*, I.II. Akrabalık bağının olmadığına yönelik F. Jacoby tarafından derlenmiş, *Die Fragmente der Griechischen Historiker*'deki bazı antik kaynaklar da mevcuttur. Buna göre; Damaskuslu Nikolaos (*Die Fragmente der griechischen*

ilişkiler uzun sürmemiş, hanedanlığı babası I. Kambyses'ten devralan Büyük Kyros, MÖ 559 yılında Med Kralı Astyages'i mağlup ederek, Med Krallığı'nı ortadan kaldırmış ve İran içlerinden Anadolu'nun doğu sınırlarına dek uzanan, Pers İmparatorluğu'nun ilk temellerini atmıştı⁶. Bu sırada yine MÖ 7. yüzyıl sonları-6. yüzyıl başlarında; Batı Anadolu'da Ionia, Aiolis, Mysia ve Karia'nın büyük bir kısmını ele geçiren Lydia Krallığı, doğuda tıpkı kendisi gibi yayılmacı bir politika benimseyen, Persler'den rahatsız olmaya başlamıştı. Bu benzer yaklaşım, Lydia Kralı Kroisos ile Pers Kralı Kyros'u Pteria'da (Kerkenes Dağı '?') karşı karşıya getirmişti⁷. Savaştan çekilme kararı alan Kroisos, Sardeis'e doğru geri çekilirken, Kyros ise onu takip ederek Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'e kadar ilerledi ve Lydia Krallığı'na MÖ 547/546 yılında son verdi⁸. Ardından Pers Kralı Büyük Kyros, Batı Anadolu'nun diğer kentlerini ele geçirmesi için ordu komutanı Harpagos'u görevlendirerek, Batı Anadolu'daki Pers hâkimiyetini benimsedi⁹. Lydia Krallığı'nın ele geçirilmesi ve diğer Batı Anadolu kentlerinin de bir bir düşmesinden sonra, Anadolu'nun neredeyse tamamı¹⁰, Pers hâkimiyetine girdi ve böylece 200 yılı aşkın bir süre devam edecek olan Anadolu'daki Pers Dönemi başladı (Fig. 1)¹¹.

Batı Anadolu ve Çevresi

Persler'in Yeni Assur Krallığı'ndan devşirip model almış olduğu düşünülen satraplık sistemi, karışık halkları bir arada tutmakta uygulanan bir yönetim şekli olarak bilinmektedir¹². Anadolu'daki farklı etnik kökenden gelen halkları da bir arada tutabilmek için Persler, özellikle eyalet sistemine benzer olan bu uygulamayı, Batı Anadolu ve çevresinde birbirlerine oldukça yakın satraplık birimleri kurarak oluşturmuşlardır. Bu satraplıklar: Daskyleion ve Sardeis merkezlidir¹³. Persler'in Anadolu'daki bu idari şekli, MÖ 5. yüzyıl başlarında, Miletos önderliğindeki "Ionia Ayaklanması" ile ciddi bir sıkıntıya uğramış olsa da çok vakit geçmeden bu isyanlar bastırılmıştır¹⁴. Gerekli durumlarda Sardeis satraplığının altında, Lykia ve Karia gibi alt satraplık birimleri de oluşturularak düzenin sağlanması amaçlanmıştır¹⁵. Ancak bu sefer de MÖ 366-360 yıllarında, merkezi yönetim tarafından atanmış satraplar veya yine merkezi yönetimin uygun gördüğü yerel yöneticiler arasında, bir takım isyanlar ortaya çıkmıştır. "Satrap Ayaklanması" olarak

Historiker, II A F 66 (8)), Babilli Beressos (*Die Fragmente der griechischen Historiker*, III C 1 680 F 7 d) ve Knidoslu Ktesias (*Die Fragmente der griechischen Historiker*, III C 1 F 9 (1)), Kyros'un Medler ile olan akrabalık bağının olmadığını belirtmektedirler. Bu konuda ayrıca bkz. Briant, 2002: 31-33; Sarıkaya, 2011: 196.

⁶ Medler ile olan savaş için bkz. Dandamaev, 1989: 14-19; Sarıkaya, 2011: 197-198.

⁷ Herodotos, I.75-76.

⁸ Herodotos, I.79-85; Lydialılar ile olan savaş için bkz. Dandamaev, 1989: 20-30.

⁹ Herodotos, I.162-169.

¹⁰ Persler'in Anadolu içlerine ilerleyişi ve günümüz Anadolu sınırlarının tamamındaki erken dönem hâkimiyeti, hem kronolojik hem de sınırların kapsadığı alan açısından hala sorunludur. Bu konuda bkz. Briant, 2002: 31-49.

¹¹ Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bakır, 2017: 2-11; Briant, 2017: 12-23.

¹² Satraplık sistemi için bkz. Koch, 1993: 5-60; Briant, 2002: 693-768. Anadolu'daki satraplık sistemi üzerine ayrıntılı çalışma için bkz. Sarıkaya, 2016: 75-84.

¹³ Bakır, 1988: 75-85; Burn, 1984: 59. Ayrıca genel olarak Daskyleion satraplığı için bkz. İren-Yıldızhan, 2017: 332-349 ve Sardeis satraplığı için bkz. Cahill, 2017: 308-331.

¹⁴ Herodotos, VI.1-33. Ayaklanmanın ayrıntıları için bkz. Dandamaev, 1989: 153-167.

¹⁵ Dönemsel olarak bu satraplıkların ast-üst ilişkileri değişebilmektedir. Bkz. Sarıkaya, 2016: 83.

adlandırılan bu isyanlarda, birbirine rakip olan satrapların bağımsızlık ilan etmeleri veya aralarındaki rekabetleri dikkati çekmektedir¹⁶. Bu dönemdeki olaylar merkezi yönetime olan bağlılıkları göz önünde bulundurularak, satrapların değiştirilmesi ya da uygulanan daha farklı politikalar yoluyla, merkezi yönetim tarafından çözülmüştür¹⁷.

Batı Anadolu ve çevresinde siyasi durumlar dönemsel olarak değişiklikler göstermekle birlikte, kentlerde bulunan yapı ve yapı kalıntıları ile arkeolojik malzemeler, bu dönemi yorumlamada oldukça önemlidir.

Batı Anadolu ve çevresi, Pers satraplıklarının en önemli deniz gücünü oluşturmaktaydı. Özellikle Lydia ve Ionia, Persler için oldukça önemli halklardı. Söz konusu halkların konumu, başkent Persepolis'teki I. Dareios/I. Kserkses Apadana kabartmalarında, Batı Anadolu ve çevresinden yalnızca Lydia ve Ionia temsilcilerine yer verilmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Kabartmalarda 6. sırada yer alan ve altı kişi ile temsil edilen Lydialı heyet; armlet (bileklik), kulplarında hayvan protomu applike edilmiş amphora-rhyton, kâse ve yeleleri üstte bağlanmış (Akhaemenid gelenekte) arkasında arabası da olan at gibi hediyeler getirmektedirler (Fig. 2a)¹⁸. Kabartmalarda 12. sırada yer alan ve sekiz kişi ile temsil edilen İonialı heyet ise bardaklar, kâseler, kumaşlar ve miğferler gibi hediyeler ile panoda görülmektedirler (Fig. 2b)¹⁹. Ayrıca Persepolis yakınında yer alan Nakş-ı Rüstem'deki V ve VI No'lu kaya kabartmalarında da apadana kabartmalarında olduğu gibi benzer giyimli Lydialı ve İonialı birer temsilci yer almaktadır (Fig. 2e-f). Epigrafik veriler ışığında da sırasıyla 22 ve 23. sırada yer alan Lydialı ve İonialı temsilcilerin, imparatorluğun hizmetkârları olarak burada yer aldıkları anlaşılmaktadır²⁰.

Batı Anadolu ve çevresi, özellikle plastik sanatlar açısından Pers etkisinin daha çok hissedildiği bir bölge görüntüsüne sahiptir. Pers öğeleri taşıyan eserlerin, Daskyleion ve Sardeis satraplık merkezlerinin yanı sıra, Karia, Lykia ve Pisidia'da yoğunlaştığı görülmektedir²¹. Bu dönemde, Anadolu'daki yerli sanat anlayışı ile Pers sanat anlayışının birleştiği, Anadolu-Pers üslubu ortaya çıkmıştır²². Aynı zamanda bu dönem içerisinde Yunanistan'dan gelen sanatçılar, Anadolu'daki Greko-Pers anlayışlı bir üslup ile kaynaşmıştır²³. Öyle ki MÖ 5-4. yüzyıllarda yapılmış, birçok plastik sanatlara konu olan eserlerde, bu durum ciddi biçimde hissedilmektedir. Bir taraftan dönemin plastik

¹⁶ Diodorus Siculus, XV.90.1.

¹⁷ Diodorus Siculus, XV.91.1. Savaşlar, isyanlar ve ardılı diplomasi görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıkaya-Arslan, 2017: 78-101.

¹⁸ Walser, 1966: Taf. 13'de Lydialı heyet, Syrialılar olarak geçmektedir. Ancak son yapılan çalışmalarda Lydialı heyet olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Koch, 1993: 116, Abb. 10; Koch, 2001: 31-33; Shahbazi, 2004: 69-70, 123-124; Gropp, 2009: Abb. 11. Ayrıca amphora-rhyton ve kâse hediyelerinden Lydialı grubu temsil ettiğine yönelik çalışma için bkz. Calmeyer, 1993: 152-153, 159, Taf. 44.

¹⁹ Walser, 1966: Taf. 19'da net olmamakla birlikte Lydialı heyet olarak tanımlanan kabartma, son yapılan çalışmalarda İonialı heyet olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Koch, 1993: 116, Abb. 10; Koch, 2001: 32-33, 35; Shahbazi, 2004: 69-70, 126. Ayrıca bardak ve kâse hediyelerinden İonialı grubu temsil ettiğine yönelik çalışma için bkz. Calmeyer, 1993: 152, 159, Taf. 45.

²⁰ Calmeyer, 2009: 32, 36-39, Taf. 11.1, 16.1-2, 27.1.

²¹ Sekunda, 1991: 88-110; Zahle, 1991: 145-160; Polat, 2012: 80; Polat, 2017: 186-203.

²² Bakır, 2011: 94.

²³ Ateşlier, 2017: 169. Greko-Pers etkili anlayışın varlığı ve terimdeki kullanımın problemlerine ilişkin sorgulayıcı bir araştırma için bkz. Root, 1991: 17-21.

sanatlar içindeki gelişimi komşu Kıta Yunanistan ile paralellik göstermekte, diğer taraftan Pers özellikli kabartmalar da repertuvara eklenmektedir. Anadolu'da Pers Dönemi ile birlikte başlıca dikkati çeken kompozisyonlar şunlardır: Pers giyimli insan kabartmaları (Fig. 3a)²⁴, *Magos* (Persli rahip) giyimli kabartmalar (Fig. 3b)²⁵, soylu sınıfın eşlik ettiği *harmamaksa* (Pers soylularına özgü cenaze aracı) kabartmaları (Fig. 3c)²⁶, Mısır ve Mezopotamya'dan İran'a gelmiş ve Pers sanat eserlerinde de kullanılmış bazı figürlere ait kabartmalar (Fig. 3d-e)²⁷, Pers soyluları gibi kline üzerinde sakallı olarak betimlenmiş kabartmalar (Fig. 3f-g)²⁸, Pers soylularının büyük merakı olan av sahneli kabartmalar (Fig. 3i)²⁹, bazı Pers elbiseli figürlerin de bulunduğu savaş sahneli kabartmalar (Fig. 3j)³⁰. Tüm bu türdeki ikonografik veriler, Persli yaşam tarzının birer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır³¹.

Plastik sanatlarda çok yoğun yaşanan Pers etkisi, son yıllarda yapılan araştırmalar ile seramik eserlerde de hissedilmektedir³². Özellikle bu dönemde, Persler'e özgü metal eserlerin (Fig. 5a-d)³³ kopyası olarak yapılmış pişmiş topraktan dışa dönük-çekik ağızlı, gövdeleri keskin ve yumuşak geçişli kâse ve phiale gibi eserler oldukça dikkat çekicidir. Bu kâse ve phiale örnekleri, Batı Anadolu ve çevresinde; Daskyleion, Ephesos, Halikarnassos, Mylasa, Nif/Olympos, Sardeis (Fig. 5f), Perge (Fig. 5g) gibi antik kentler ve İkiztepe, Karaçalı, Gökçeler, Hacimusalar, Seyitömer (Fig. 5h), Yeniceköy gibi yerleşimlerde görülmektedir³⁴.

²⁴ Polat, 2005: Abb. 5-8; Bakır, 2011: 95, 97, Res. 45; Tombul, 2012: 122-125; Gates, 2012: 134, 139; Lintz, 2012: 152; Diler, 2020: 97, Fig. 7.15. Plastik eserler dışında, Pers giysili mühür ve bullalar üzerindeki ikonografilerde dikkat çekicidir. Daskyleion'da bulunmuş bulla için bkz. Bakır, 2011: 55-56, Res. 11. Seyitömer Höyük'te bulunmuş mühür baskılı örnekler için bkz. Kaptan, 2010: 361-368, Fig. 33.2-33.6. Patara'da bulunmuş mühür baskılı örnekler için bkz. Işın, 2007: 75-81, Fig. 3-5. Ayrıca Anadolu'daki Pers Dönemi mühürleri için genel olarak bkz. Kaptan, 2007: 275-290; Kaptan, 2017: 254-269.

²⁵ Bakır, 2011: 96, 100, Res. 50; Lintz, 2012: 154-155.

²⁶ Ateşlier, 2002: 77-95, Lev. 35-39, Fig. 1-9; Sumerer, 2007: 135-139, Fig. 4-6. 2021 yılında Daskyleion'da keşfedilmiş *harmamaksa* rölyefi için bkz. İren-Kasar, 2021: 4, Abb. 1.

²⁷ Trysa'daki Gölbaşı Heroonu'nda bulunan boğa protomaları ve Bes figürleri; Pers etkili bir kabartma olup dönemin Anadolu, Hellen ve Pers etkileşimini yansıtan önemli ikonografilerdendir. Bkz. Benndorf-Niemann, 1889: 56-96; Barringer, 2008: 183-185, Fig. 141-142.

²⁸ Bruns-Özgan, 1987: 95-96, 146-149, 267, 280, F17, 23, Taf. 14.1, 28.3; Boardman, 2000: 200, Fig. 5.84; Polat, 2005: Abb. 1-3; Polat, 2012: 84-85; Diler, 2020: 96, Fig. 7.14.

²⁹ Schmidt-Dounas, 1985: 100-101; Boardman, 1995: 215; Spivey, 1997: 202; Sevinç-Körpe, vd., 2001: 388-395, Fig. 3-10; Tombul, 2012: 122-125; Lintz, 2012: 152-153; Diler, 2020: 97, Fig. 7.15. Son yıllarda Bilecik çevresinde bulunmuş; Pers Dönemi ritüel, ziyafet ve av sahneli rölyefler için ayrıca bkz. Erpehlivan, 2021: 59-74.

³⁰ Sevinç-Körpe, vd., 2001: 395-399, Fig. 11-12, 15-16; Summerer, 2007: 130-134, Fig. 1-2; İren-Kasar, 2021: 4, Abb. 2.

³¹ Pers Dönemi plastik eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Polat, 1998; Polat, 2017: 186-203.

³² Pers Dönemi kâse ve phiale gibi pişmiş toprak eserler için genel olarak bkz. Çokay-Kepçe, 2017: 224-237.

³³ Pers Dönemi'nde metalden yapılmış kâse, phiale, rhyton ve amphora gibi formlar için genel olarak bkz. Simpson, 2005: 104-131.

³⁴ Coşkun, 2006: 51-62; Çokay-Kepçe-Recke, 2007: 83-87, Fig. 7-12, 14-15, 24-31; Coşkun, 2011: 57-79; Bakır, 2011: 107, 109, Res. 60-61; Kandaz, 2016: 79-82, Tablo 3A-D; Çokay-Kepçe, 2017: 224-237; Usta, 2019: 177.

Seramikler dışında, Batı Anadolu'da Daskyleion ve Sardeis gibi merkezlerde ele geçmiş olan jasper taşından yapılmış taş kaplar da Anadolu'ya Pers etkisi ile girmiştir (Fig. 5e)³⁵.

Mimari olarak Batı Anadolu ve çevresinde Pers özellikli yapı kalıntısı, çok sınırlı sayıda görülebilmektedir³⁶. Geçmişten gelen geleneğin yerel/bölgesel özellikleri ile dışarıdan gelen etkilerin bir arada olduğunu gösteren bazı önemli bulgular; özellikle Daskyleion'daki Andron yapısı olarak düşünülen yapı kalıntıları (Fig. 4a)³⁷ ile Kült Yolu (Fig. 4f)³⁸, Labraunda'daki Andron A ve B yapıları³⁹, Larisa'daki (Buruncuk) I. Kserkses Sarayı olarak bilinen yapı (Fig. 4b)⁴⁰ şeklinde sıralanabilir.

Persler'in MÖ 6-4. yüzyıllarda tüm Anadolu'daki hâkimiyetlerine bakıldığında, özellikle Batı Anadolu ve çevresindeki yerel beyler ve satraplar tarafından kralı taklit etme (*Imitatio Regis*) anlayışından kaynaklı bir imaj sergilenildiğinden bahsetmek mümkündür⁴¹. Özellikle Daskyleion'un hemen yakınında yer alan *paradeisos* (Yapay cennet-Av bahçesi), kralı taklit ederek yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olan av hazzı ile açıklanabilir⁴². Aynı şekilde bu hazzın Maussollos'un babası Hekatomnos'a⁴³ ait olduğu düşünülen lahit üzerindeki, Pers giyimli figürlerin av sahnesi gibi unsurları⁴⁴, yine aynı amaç ile yapılmış örnekler olarak yorumlanabilir. Dini inançları hakkında tam anlamıyla fikir sahibi olamadığımız satraplar ve beylerin, her ne olursa olsun Pers unsurlu içeriklere sahip yaşam tarzlarının olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Batı Anadolu'da Daskyleion'da ele geçen *Magos* giyimli kabartma bulgularının varlığı (Fig. 3b)⁴⁵, merkezi yönetimde olduğu gibi Zerdüş inanca sahip olan insanların varlığını net bir şekilde ortaya koyarken, Anadolu toplumunun genelinde ne kadar benimsendiğini anlayabilmemiz açısından (örneklerin çok az sayıda olması nedeniyle) yine de kesin birşey söylemek oldukça zordur⁴⁶. Ayrıca özellikle Sardeis ve Daskyleion gibi satraplık

³⁵ Bakır, 2011: 104-106, Res. 58-59. Ayrıca bu taş kaplar hakkında genel bir çalışma için bkz. Özdemir, 2007: 13-58.

³⁶ Anadolu'daki Pers Dönemi yapı ve yapı kalıntıları hakkında genel olarak bkz. Ateşlier, 2017: 162-171.

³⁷ Ateşlier, 2001: 155-156, 168, Fig. 21; Erdoğan, 2007: 179-185, Abb. 2-8.

³⁸ Erdoğan, 2007: 185-186, Abb. 9; Bakır, 2011: 81-83, Res. 23, 26. Ayrıca Daskyleion'daki Pers tabakalarına ilişkin bkz. İren, 2010: 251-252, 259-260, Fig. 1-4.

³⁹ Hellström-Thieme, 1994: 59-68; Hellström, 1994: Fig. 10, 14.

⁴⁰ Dönmez, 2006: 18, 23, Res. 9.

⁴¹ Ksenophon, *Kyrou Paideia*, VIII.6, 10; Ksenophon, *Hellenika*, IV.1, 33.

⁴² Bakır, 1988: 81; Bakır, 2003: 10; Bakır, 2011: 57-61. *Paradeisos*'u konu alan araştırma için bkz. Bulut, 2017: 174-186. Ayrıca bu *paradeisos* da yer alan bazı kuşlara ait figürler, devletlerarası yazışmaların olduğu papirüslerin mühürlenmesinde kullanılan bullalar üzerinde de tasvir edilmişlerdir. Bkz. İren-Atay, 2012: 74.

⁴³ Karia'nın Sardeis'e bağlı bir alt satraplık ya da bir yönetim birimi olduğuna yönelik bkz. Petit, 1988: 314; Sarıkaya, 2016: 78-79, 83; Kaya, 2018: 164. Ayrıca Hekatomnidler ve Hekatomnos hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Henry, 2017: 350-367.

⁴⁴ Işık, 2020: Fig. 15, 19b. Hekatomnos Lahti hakkında ayrıntılı çalışma için bkz. Işık, 2020: 199-288.

⁴⁵ Bakır, 2011: 100, Res. 50; Lintz, 2012: 154, 157. Ayrıca Daskyleion'da bir bulla üzerinde de *Magos* giyimli bir kabartma yer almaktadır. Bkz. Bakır, 2011: 56, Res. 10.

⁴⁶ Pausanias; Lydia'daki Persler'in Hierokaesareia ve Hypaipa adlı kentlerinde, kutsal yapıların olduğu ve bu kutsal yapıların her birinde, üzerinde küllerin olduğu sunaklardan bahsetmektedir. Bkz. Pausanias, V.27, 5. Ayrıca bir *Magos*'un bahsi geçen yapılardaki ibadet şeklinden de söz etmektedir. Bkz. Pausanias, V.27, 6. Bu sunaklar, büyük olasılıkla Persler'in

merkezlerinin çevresinde tespit edilmiş Pers Dönemi soylu sınıfına ait tümülüsler⁴⁷, Anadolu'da Phrygia ve Lydia Krallıkları'ndan beri bilinen bir ölü gömme geleneği olup, geçmişteki geleneklerin devam ettiğini ve Persler'in bu konuda baskıcı bir tutum içinde olmadıklarını gösteren önemli ipuçlarıdır. Bunların yanı sıra; Limyra'daki Perikle (Fig. 4c)⁴⁸, Ksanthos'taki Nereidler⁴⁹, Trysa'daki Gölbaşı⁵⁰, Halikarnassos'taki Maussoleion (Fig. 4d)⁵¹ ve Mylasa'daki Uzunyuva⁵² gibi anıt mezarlar da Pers Dönemi'nde Batı Anadolu ve çevresindeki Hellen mimari geleneğinin Anadolu'daki önemli örneklerindedir. Aksi şekilde; Phokaia'dan bilinen Taşkule Mezarı (Fig. 4e)⁵³ ve Pasargadae'deki Kyros'un mezarına benzeyen Sardeis'teki Piramit Mezar (Fig. 4h)⁵⁴ kalıntılarının da Pers geleneğindeki mezar yapıları olduğu bilinmektedir. Tüm bu mezar verileri; Anadolu'da geçmişten gelen bir geleneğin korunduğunu, Hellen ve Pers kültürlerinin bu dönem içinde kaynaştığını ve hoşgörülü bir anlayışın hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hoşgörü ortamının varlığı yine Daskyleion'da ele geçmiş olan Pers Dönemi ikonografik özellikleri barındıran Phrygçe yazıtlı Manes Steli (Fig. 3h)⁵⁵ ve bazı Attika yapımı seramiklerde gözlenen Phrygçe *graffito* malzemelerde (Fig. 5l)⁵⁶ de kendini göstermektedir. Bunlara ek olarak, özellikle Orta-Batı Anadolu'daki Phryg coğrafyasına taşınmış olan İran ve Sami kökenli halkların da böyle bir ortamın oluşmasında rol oynadığı söylenebilir⁵⁷. Öyle ki Pers Dönemi sonrası Hellenistik Dönem'de bile halen bu kültüre özgü mezar hediyelerinin kullanılıyor olduğuna yönelik bulgular, bize şüphesiz süreçsel bir devamlılığın ve etkileşimlerin varlığını kanıtlamaktadır⁵⁸. Bu da Pers Dönemi öncesi bölgede var olan Phryg ve Lydia kültürlerinin Pers Dönemi'nde nasıl devam ettiyse, Hellenistik Dönem'de de Pers kültürünün post-süreçsel takibini, uzun yıllar boyunca devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Doğu Anadolu ve Çevresi

Doğu Anadolu ve çevresine ilişkin antik kaynaklardan bazı bilgiler alınmaktadır. Herodotos, Pers Dönemi'nde bölgede üç adet satraplık

Zerdüşť dini ile ilişkili olan "Ateş Altarı" olmalıdır. Bu tür "Ateş Altarları'nın Lydia'daki dağlık alanlarda olduğu ve Persler'in bu dağlık alanlardan şehirlerin kontrolünü daha iyi sağlarken, bu tür dini yapılara da gereksinim duymuş olabilecekleri düşünülmektedir. Bkz. Kalkan, 2020: 207-209, Şek. 4-6. Bu düşünceden yola çıkarak, yine de normal halkın bu dine ne kadar bağlı olduğunu anlamak oldukça güç görünmektedir.

⁴⁷ Harta Abidintepe Tümülüsü için bkz. Dedeoğlu, 1996: 197-206; Aktepe Tümülüsü için bkz. Özgen-Öztürk, 1996: 40-45; İkiztepe Tümülüsü için bkz. Özgen-Öztürk, 1996: 29; Lale Tepe Tümülüsü için bkz. Roosevelt, 2008: 1-25; Kızöldün Tümülüsü için bkz. Sevinç, 1996: 443-445; Özgen-Öztürk, 1996: 56; Uşak-Selçikler Tümülüsleri için bkz. İzmirligil, 1975: 41-69; Afyon Tatarlı Tümülüsü için bkz. Summerer, 2007: 129-145, Fig. 1-10; Kuru Tümülüsü için bkz. İren, 2012: 73, 75.

⁴⁸ Sare, 2013: 55-74.

⁴⁹ Ateşlier, 2017: 168, Res. 4.

⁵⁰ Benndorf-Niemann, 1889: 30-56.

⁵¹ Boardman, 2000: 180-181, Fig. 5.60.

⁵² Kızıl, 2020: 155-169.

⁵³ Cahill, 1988: 500; Boardman, 2000: 55, Fig. 2.32a-b.

⁵⁴ Ratté, 1992: 135-161; Briant, 2002: Fig. 1.

⁵⁵ Gusmani-Polat, 1999a: 137-162; Bakır, 2003: 13, 24, Res. 8; Bakır, 2011: 95-96, Res. 43.

⁵⁶ Gusmani-Polat, 1999b: 59-64; Bakır, 2003: 13; Kalkan, 2013: 712, Abb. 7.

⁵⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı çalışma için bkz. Maffre, 2007: 225-246.

⁵⁸ Kalkan-Coşkuntuna-Gürsel, 2014: 837-843.

olduğundan bahsetmektedir. Bunlar: 9., 13. ve 18. Satraplıklardır⁵⁹. Ayrıca Herodotos, Pers Kralı I. Kserkses Dönemi'nde bu satraplıkların Kıta Yunanistan'a olan sefer sırasında, Pers ordusunda görev aldıklarını da belirtmektedir⁶⁰.

Ksenophon *Kyrou Paideia* adlı kitabında, Doğu Anadolu ve çevresine ilişkin özellikle bölgeden alınan vergiler ile güvenlik hususunda sorunlar yaşandığını ve bu sorunların Pers yönetimince çözülmeye çalışıldığını aktarmaktadır⁶¹. Ksenophon'un bir diğer kitabı olan *Anabasis*'te ise Doğu Anadolu ve çevresinin özellikle siyasi ve ekonomik durumu hakkında yine önemli bilgiler edinilmektedir. Ksenophon önderliğindeki ordunun Dicle (Tigris) Nehri'ni takip ederek, kuzeye doğru yönelmesi⁶² sırasında, dağlarda yaşayan Karduklar ile olan savaşları ve Batı Armenia Valisi ile olan anlaşma sonrası Armenia köylerinde hoş karşılanarak, onlara ziyafetler verilmesi gibi önemli bilgiler, Ksenophon tarafından aktarılmaktadır⁶³. Ayrıca Armenia Satraplığı sınırlarında, Pers dilinin konuşulduğu da aktarılan bilgiler arasındadır⁶⁴.

Doğu Anadolu ve çevresine ilişkin Pers Dönemi hakkında arkeolojik verilerden en önemlisi hiç şüphesiz, Van Kalesi'nde yer alan Pers Kralı I. Kserkses'e ait üç dilli yazıttır. Kral I. Dareios'un Van civarında, propogandasını yaymak amaçlı çabalar gösterdiğini ve oğlu Kral I. Kserkses'in de onun yolundan giderek bölgedeki hâkimiyetini perçinlemek amaçlı propagandalarına devam ettiğini anladığımız yazıtta, ayrıca I. Kserkses'in "kralların kralı" ve "tanrı tarafından görevlendirilme" gibi vurgulayıcı sözleri dikkat çekicidir⁶⁵.

Siyasi anlamda Doğu Anadolu ve çevresine ilişkin Pers Dönemi hakkında, yeterli bilgi alınamamaktadır. Örneğin MÖ 5-4. yüzyıllarda, batıdaki "Tonia Ayaklanması" ve "Satrap Ayaklanmaları" hakkında tarihi verilerden bilgi alınmış olursa da özellikle Herodotos'a göre; 9., 13. ve 18. Satraplıklar hakkında bu durumlar belirsizdir. Bu satraplıkların ayaklanmaya katılmasıyla alakalı mevcut fazla bir bilgi, hem tarihi hem de arkeolojik bulgular ile henüz açıklanmış değildir.

Doğu Anadolu ve çevresindeki Pers Dönemi epigrafik ve antik kaynaklarından alınan bilgiler dışında, bazı ikonografik veriler de kısmen Armenia Satraplığı hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır⁶⁶. Bu ikonografik

⁵⁹ Herodotos, III.92-94. 9. Satraplığın büyük çoğunluğunun Kuzey Irak ve Suriye'yi kapsadığı bilinmektedir. Bkz. Shahbazi, 2004: 124. Günümüz Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin çok az bir kısmını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Herodotos'un özellikle 18. Satraplığı oluşturan Matien, Saspeir ve Alarodia konusunda, yanlışlığı içinde olduğu ve satraplıkların coğrafi olarak bir arada bulunmasının mümkün olmadığı hakkındaki bilgiler için bkz. Kalkan, 2008: 35-36.

⁶⁰ Herodotos, VII.62-63, 72-73, 79.

⁶¹ Ksenophon, *Kyrou Paideia*, III.II.

⁶² Ksenophon ve ordusunun güzergâhı hakkında fikir edinmek için bkz. Schachner-Sağlamtimur, 2008: 411-417, Fig. 2. Ayrıca Onbinlerin dönüş yolunu tarihi coğrafya ve arkeoloji bağlamında ele alan genel bir çalışma için bkz. Polat, 2014.

⁶³ Ksenophon, *Anabasis*, IV.I-V.

⁶⁴ Ksenophon, *Anabasis*, IV.V.33.

⁶⁵ Kalkan, 2011: 52.

⁶⁶ Ayrıca dönemi içerisinde günümüz Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin de dâhil olduğu, Assur-Babil Satraplığı'ndan da temsilcilerin Persepolis'e hediyeler götürdüğü, 8. sırada yer alan kabartmalardan bilinmektedir. Bkz. Shahbazi, 2004: 124; Gropp, 2009: 345-346, Abb. 12. Assur Satraplığı, geniş çapta Yukarı Mezopotamya olarak tarif edebileceğimiz günümüz

belgeler, Persler'in başkenti olan Persepolis'teki Apadana'da görülmektedir⁶⁷. Pers Kralı I. Dareios/I. Kserkses'e hediyeler getiren satraplık elçilerinin tasvir edildiği bu kabartmalarda, her bir gruba üst düzey bürokrat niteliğindeki, Med veya Pers kıyafeti (torgues) giymiş bir yol gösterici eşlik etmektedir. Armenia Satraplığı'ndan gelen elçiler, kabartmaların bulunduğu panoların 3. sırasında yer almaktadır⁶⁸. Özellikle kabartmalardan birinde dikkati çeken detay, en arkadan gelen bir kişinin elinde tuttuğu Urartu veya Post Urartu seramik formu olan *tankard*'dır (Fig. 2c)⁶⁹. Ayrıca Persepolis yakınında yer alan Nakş-ı Rüstem'deki V ve VI No'lu kaya kabartmalarında da apadana kabartmalarında olduğu gibi benzer giyimli Armenialı bir temsilcinin (Fig. 2e-f), epigrafik verilerin de sağladığı katkı ile burada 20. sırada, imparatorluğun hizmetkârı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır⁷⁰.

İkonografik olarak Persepolis'teki Armenia Satraplığı'ndan hediyeler getiren kabartmalar elbette başkent üslubunda olup, Doğu Anadolu ve çevresindeki Pers Dönemi plastik sanatları hakkında, mevcut hali ile herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu döneme özgü Persler ile ilişkilendirilebilecek kabartmalar, şu ana kadar net olarak saptanamamıştır. Ancak bazı rhyton formlu seramikler, az-çok plastik sanatlar hakkında bilgi sağlamaktadır. Özellikle bölge müzeleri ile az sayıda kazılarda ele geçen At formlu rhytonlardaki (Fig. 5r)⁷¹, tipik bir Pers atındaki gibi yelelerin başının üstünde bir kuşakla bağlanma detayı, başkent üslubundaki anlayışı kısmen yansıtmaktadır⁷². At formlu rhytonlar dışında; kartal, güvercin, keçi (Fig. 5s) ve koç gibi hayvan protomlu rhytonlar da dikkat çekicidir⁷³. Ayrıca daha çok Güneydoğu Anadolu'da görülen Pers giyimli süvari figürinleri (Fig. 3l), bu dönem ikonografisini yansıtan diğer eserlerdendir⁷⁴. Doğu Anadolu ve çevresinde plastik sanatlar içerisinde irdelenebilecek bir diğer önemli ikonografik bulgu da gövde üzerine kabartma şeklinde applike edilmiş, boya

Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını da sınırları içine almaktadır. Ancak bölgenin Pers Dönemi tarihi hakkında, arkeolojik malzemelerin oldukça sınırlı bilgi verdiği göz önünde bulundurularak, makale kapsamında az sayıda bulgu içeren bazı yerleşimler özelinde anlatılmaya çalışılacaktır.

⁶⁷ Walser, 1966: 72; Schmidt, 1970: Fig. 40-41; Koch, 1993: Abb. 10; Shahbazi, 2004: 69-70; Klinkott, 2005: 453, 483.

⁶⁸ Koch, 1993: 116; Shahbazi, 2004: 69-70, 123; Gropp, 2009: 293, 329, Abb. 6b.

⁶⁹ Koch, 2001: 32-33, Abb. 47. P. Calmeyer tarafından amphora-rhyton olarak adlandırılan bu hediyein, Armenialı grubu temsil ettiği belirtilmektedir. Bkz. Calmeyer, 1993: 153, 159, Taf. 43.2. Bu tür kapların "*tankard*" olarak adlandırıldığı ve olasılıkla Urartu Krallığı'nın son evresinde ortaya çıkmış olabileceğine ilişkin bkz. Sevin, 2012: 359. Post Urartu Dönemi'nde ortaya çıkmış olabileceğine ilişkin bkz. Kalkan, 2014: 211-214, Res. 1-8.

⁷⁰ Calmeyer, 2009: 32, 36-39, Taf. 10.2, 15.5, 26.2, 27.1.

⁷¹ Kalkan, 2008: 256, Fig. 88: Müz.2, Res. 8: Müz.2a-c; Kalkan, 2009: 48-49, 51, Kat. No. 4, Çiz. No. 4, Fig. 6b-c; Yiğitpaşa, 2015a: Res. 6, 8-10.

⁷² Başının üstündeki yelelerin bağlanması, Persepolis kabartmalarında da çok sık karşılaşılan bir ikonografik detaydır. Bkz. Farkas, 1974: Pl. XXII-XXV, Fig. 44, 46, 48, 50-51; Koch, 2001: 38, Abb. 55.

⁷³ Bu tür hayvan protomlu rhytonlar üzerine genel bir çalışma için bkz. Yiğitpaşa, 2015a: 87-109.

⁷⁴ Bu atlı figürinler genel olarak Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun güney ve güneydoğusundaki yerleşimlerde görülmektedir. Bkz. Yücel, 2018: 44. Diyarbakır Müzesi Örneği için bkz. Yücel, 2018: Res. 1-5; Mezraa Teleilat kazısında ele geçen örnekler için bkz. Kamış, 2005: Lev. 15-22; Tille Höyük'te ele geçen örnekler için bkz. Blaylock, 2017: 394, Res. 7, no. 885, 889-891, 898. Pers Dönemi ve hemen sonrasında görülen atlı figürinlere ilişkin açıklayıcı ve sorgulayıcı araştırma için ayrıca bkz. Moorey, 2000: 476-486, Pl. IIIA-B, IV.

bezemeli kadın yüzü tasvirli seramiklerdir (Fig. 5v). Az sayıda görülen bu tür örnekler; Gre Amer Kazısı⁷⁵ ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ahlat Müzesi ve Almanya'daki bir koleksiyonda tespit edilmiştir⁷⁶.

Az sayıda kabartma verileri dışında, Doğu Anadolu ve çevresindeki dikkat çekici diğer bulgular, hiç şüphesiz seramiklerdir. Bölge genelindeki Post-Urartu ve Post-Assur Dönemleri olan MÖ 6-5. yüzyıllar, oldukça sorunlu bir dönem teşkil etmektedir⁷⁷. Bu dönemde Urartu ve Assur Krallıkları sonrası neredeyse tüm bölge genelinde, eski önemli yerleşim birimlerinin bazılarının kırsallaştığı⁷⁸ ya da eski yerleşimlerin terk edilerek daha küçük yerleşimlerin tercih edildiği⁷⁹ bir durum söz konusudur. Ancak MÖ 5. yüzyıl sonları-4. yüzyıl başları ile birlikte, kırmızı renkte hamurlu, krem ve beyaz astarlı seramiklerin üzerine; *monokrom* (tek renkli), *bikrom* (iki renkli) ve *polikrom* (çok renkli) şekilde üçgenli (*triangle ware*) veya fistolu (*festoon ware*) bezemeye sahip boyalı seramikler, bu dönemi daha anlaşılır kılmaktadır (Fig. 5j, m, v)⁸⁰. Özellikle bu tür buluntuların ele geçtiği merkezler: Doğu Anadolu'da⁸¹ İmikuşağı⁸², Köşkerbaba⁸³, Kaleköy⁸⁴, ve Saztepe⁸⁵; Güneydoğu Anadolu'da ise Üçtepe (Fig. 5n), Ziyarettepe, Kavuşan, Salattepe, Gricano ve Hirbemerdon Höyükleri'dir⁸⁶. Son yıllarda yapılan araştırmalar ışığında, Gre Amer Höyük'te Tabaka 1 olarak adlandırılan kontektlerde de *triangle* ve *festoon ware* seramiklerin yanı sıra; kabartma şeklinde insan yüzlü ve kırmızı boya bezemeli bir seramik parçası, yine kabartma şeklinde Medusa-Hermes birleşimi (?) bir matara ile aynı kontektlere ait çeşitli bezemesiz kâse, çanak, çömlek, matara ve küp gibi formlara rastlanmıştır⁸⁷. Anadolu genelinde birçok yerleşim yerinde tespit edilmiş olan Pers Dönemi'ne özgü; dışa dönük-çekik ağızlı, gövdeleri keskin ve yumuşak geçişli kâse örnekleri, Doğu Anadolu ve çevresindeki birçok yerleşimde de görülmektedir (Fig. 5i-j). Başlıca ele geçtiği merkezler; Altın-tepe, Büyük-tepe, Çavuş-tepe, Çengiler, Eski Norgüh,

⁷⁵ Pulhan–Blaylock, 2018: Şek. 18.

⁷⁶ Köroğlu, 1995: 25-28, Res. 1-4.

⁷⁷ Doğu Anadolu'nun Post-Urartu Dönemi'ne ilişkin sorunsallar için bkz. Kalkan, 2011: 49-50. Güneydoğu Anadolu'da yapılan bazı yüzey araştırmalarında ele geçmiş Post-Assur olabileceği düşünülen seramiklerin dahi net olarak tanımlanamadığı anlaşılmaktadır ve bu dönemi aydınlatan bulgular oldukça sınırlıdır. Bkz. Algaze–Hammer, vd., 2012: 34, 38-39, 56, 108-109, Fig. 26:10-13. Yine Güneydoğu Anadolu'da kazılarda ele geçmiş malzemeler ile de bu dönemi aydınlatan bulguların azlığına ilişkin genel olarak bkz. Köroğlu, 2008a: 335-344. Güneydoğu Anadolu'daki bu sorunsallığın nedenleri ve daha aydınlatıcı öneriler için bkz. Blaylock, 2017: 405. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'da MÖ 4. yüzyıl Pers Dönemi ve sonrası Hellenistik Dönem'deki Seleukos-Parth varlığına ilişkin sorunsalların da devam ettiği anlaşılmaktadır. Orta ve Kuzey Mezopotamya'nın bahsi geçen dönemi üzerine yapılmış güncel bir araştırma için bkz. Köhler, 2020: 317-330, Fig. 1-4, Tab. 1-4.

⁷⁸ Algaze–Hammer, vd., 2012: 39.

⁷⁹ Tosun–Parlıtı vd., 2021: 107, 114.

⁸⁰ Tarhan–Sevin, 1991: 433-437; Dyson, 1999a: 115-144; Dyson, 1999b: 101-110; Kalkan, 2008: 44; Kalkan, 2011: 49-50; Yiğitpaşa, 2015b: 514.

⁸¹ Bu seramiklerin birçoğu bölge müzelerinde yer almaktadır ve yine birçoğunun da kesin olarak buluntu yeri bilinmemektedir. Bkz. Yiğitpaşa, 2013: 612-628, Çiz. 1-21, Res. 1-12.

⁸² Sevin, 1995: 68, Res. 24.

⁸³ Bilgi, 1984: 49-54; Bilgi, 1987: 1-5.

⁸⁴ Bakır–Çilingiroğlu, 1980: 219-221; Bakır–Çilingiroğlu, 1987: 157-182.

⁸⁵ Işıklı, 2010: 269; Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Işıklı–Özdemir, 2019: 351-382.

⁸⁶ Köroğlu, 2008a: 337, 344, Res. 1.

⁸⁷ Blaylock, 2017: Res. 10-12; Pulhan–Blaylock, 2018: 123-127, 157-160, Şek. 16-20.

Karagündüz, Köşkerbaba, Sazlıktepe, Sazlıkyanı, Saztepe, Soshöyük, Tuzla/Canik, Van Kalesi Höyüğü ve Yeşil Alıç II gibi yerleşimlerdir⁸⁸.

Doğu Anadolu ve çevresinde mevcut bulgular ışığında, bir Apadana yapısına sahip olduğu düşünülen Erzincan Altın-tepe'deki yapı kalıntısı (Fig. 4j)⁸⁹ ile Adıyaman'daki Tille Höyük, Şanlıurfa'daki Mezraa Teleilat ve Batman'daki Gre Amer yapı kalıntıları⁹⁰, Pers Dönemi ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Sos Höyük⁹¹, Büyüktepe⁹², Patnos⁹³, Kaleköy⁹⁴ ve İmikuşağı⁹⁵ gibi kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmış bazı yapılara ait temel kalıntıları da benzer şekilde, Pers Dönemi ile ilişkilendirilebilmektedir⁹⁶. Van Karagündüz⁹⁷ ile Van Kalesi Höyükleri'nde⁹⁸ ise Pers Dönemi seramik bulgularına karşın, net bir mimari yapı kalıntısıyla bu durum açıklanamamaktadır⁹⁹.

Bölge genelinde son araştırmalar ve gözlemler eşliğinde, bazı kaya mezarlarının Pers Dönemi ile ilişkili olabileceği öngörülmektedir¹⁰⁰. Ancak bunlardan yalnızca Van'daki Küçük Horhor Kaya Mezarı; dikdörtgen planlı mezar odası ve oda içinde girişe dikey biçimde sıralanmış dört adet ölü yatağı düzenlemesi ile I. Dareios'un mezarına benzerliği dikkate alınarak, Pers Dönemi özelliğini yansıtmaktadır (Fig. 4j)¹⁰¹.

Doğu Anadolu Bölgesi ve çevresindeki Pers Dönemi'ne yönelik sınırlı sayıda yapılan araştırmalar, bölge genelindeki satraplık merkezi/merkezlerinin de lokalizasyonunun belirlenmesini güçleştirmektedir. Van Kalesi kayalıklarında yer alan I. Kserkses Yazıtı gibi epigrafik bulgulardan yola çıkılarak, satraplık merkezinin Tuşba olabilme ihtimali olası görülmektedir¹⁰². Bölgede bir diğer olası satraplık merkezinin ise bir *paradeisos* konumuna sahip niteliği barındıran Erzincan Ovası'ndaki, Eksisu Sazlığı'nın yakınında

⁸⁸ Kandaz, 2016: 105-108, Tablo 5A-D. Bu tür seramiklerin bölgedeki yoğun varlığı, Persli yaşam tarzının benimsendiğini ve bir çeşit "İmitatio Regis", yani krali yaşamın taklit edilmesi şeklinde de yorumlanmaktadır. Bkz. Kalkan, 2013: 710-711, Abb. 4-6.

⁸⁹ Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: 248-253, Fig. 7-8. Altın-tepe'deki Apadana'da yapılan kazılar sırasında ele geçen çok cılız Pers bulguları, net kontekstler ile ilişkilendirilememiştir. Bu sebeple halen tartışmalı bir durum söz konusudur. Bkz. Yılmaz-Karaosmanoğlu, 2019: 329-331.

⁹⁰ Blaylock, 2017: 390-396, Res. 3, 6, 9; Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: 243-244, 255-256.

⁹¹ Sagona-Erkmen, vd., 1996: 32, 39-41, Fig. 5-7.

⁹² Sagona-Pemberton, vd., 1992: 34, Fig. 5.

⁹³ Kalkan, 2011: 56, Fig. 1.

⁹⁴ Bakır-Çilingiroğlu, 1980: 219-221; Bakır-Çilingiroğlu, 1987: 157-182.

⁹⁵ Sevin, 1995: 47-67.

⁹⁶ Doğu Anadolu Bölgesi'nin Pers Dönemi buluntu merkezleri için bkz. Kalkan, 2011: 56, Fig. 1.

⁹⁷ Yiğitpaşa, 2010: 194; Kalkan, 2013: 710-711, Abb. 4-5; Yiğitpaşa, 2015b: 518.

⁹⁸ Kazılar sırasında üst tabakalara ilişkin bir basit toprak mezar, Pers Dönemi ile ilişkili görülmektedir. Bkz. Tarhan-Sevin, 1991: 433; Tarhan-Sevin, 1993: 848-849, Res. 12; Yiğitpaşa, 2010: 196-197.

⁹⁹ Bu bölgelere ilişkin kazı ve yüzey araştırmalarının genel değerlendirmesi için bkz. Özdemir, 2019: 383-402.

¹⁰⁰ Kars Doğu Beyazıt'taki Kaya Mezarı ile Erzurum'daki Umudum Kaya Mezarı'nın cephe ve iç kısımlardaki bölümlerinin yeniden yorumlanıp, Pers Dönemi ile ilişkili olabileceği önerileri için bkz. Işıklı-Parlıtı, 2019: 184-185; Tosun-Parlıtı, vd., 2021: 110-111.

¹⁰¹ Köroğlu, 2008b: 33.

¹⁰² Kalkan, 2008: 22; Tosun-Parlıtı, vd., 2021: 111. Ayrıca tamamen Tuşpa'nın Med ve Pers Dönemleri'ni inceleyen bir çalışma için bkz. Tarhan, 2007: 117-130.

yer alan Saztepe'nin (Cimintepe II) olabileceği de önerilmektedir¹⁰³. Bunlar dışında, Güneydoğu Anadolu'da çok cılız bulguların ele geçmiş/geçmekte olduğundan yola çıkılarak, herhangi bir yerleşimi önermek henüz mümkün görünmemektedir.

Doğu Anadolu ve çevresinde Pers Dönemi'nin yansımaları, her ne kadar MÖ 5. yüzyıl sonları ile MÖ 4. yüzyıllara işaret etse de MÖ 3. yüzyılda da bu kültürel etkinin materyaller ile desteklendiğini ortaya koyan ve Pers etkisinin imparatorluğun yıkılmasından sonraki dönemlerde de devam ettiğini gösteren arkeolojik verilere ulaşılmıştır¹⁰⁴. Ayrıca MÖ 1. yüzyılda dahi Doğu Anadolu ve çevresinde, yerel/bölgesel hanedanlıkların başındaki bazı kralların Akhaemenid soyundan geldiğini vurguladıkları bilinmektedir¹⁰⁵. Bu durum materyal kültür yanı sıra, ideolojik anlamdaki post-süreçsel etkinin de devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Orta Anadolu ve Çevresi

Doğu ve Batı Anadolu'nun geçiş güzergâhında yer alan Orta Anadolu ve çevresi, özellikle Pers İmparatorluğu için oldukça önemlidir. Susa ile Sardeis arasında yer alan Kral Yolu'nun¹⁰⁶ bağlantı merkezi olan bölge, hiç şüphesiz bu büyük imparatorluğun hem vergi gelirleri hem ticaret ağı hem de satraplık sisteminin işleyişinde, konumu itibariyle oldukça önemli bir yere sahipti¹⁰⁷. Herodotos'un aktardığına göre; Lydia Kralı Kroisos'un Persler'e karşı üstünlük sağlayabilmek ve Persler'i ortadan kaldırmak için Kappadokia'yı ele geçirmesi gerekiyordu¹⁰⁸. Yine Herodotos'un bir başka aktarımında; Pers İmparatoru I. Kserkses, Yunanistan üzerine sefere çıkarken, Kappadokia Bölgesi'ndeki Kritalla¹⁰⁹ adlı yerde ordularını toplamış ve bu yerleşim yerinden hareket etmiştir¹¹⁰. Hem Lydia Kralı Kroisos hem de Pers İmparatoru I. Kserkses'in farklı dönemlerde olsa bile Kappadokia'ya stratejik konumu sebebiyle önem verdikleri anlaşılmaktadır.

Orta Anadolu'daki Kappadokia Satraplığı, genelde Pers kökenliler tarafından yönetilmiştir¹¹¹. Orta Anadolu çevresinde kabul edebileceğimiz, güneyindeki Kilikia ise çoğunlukla vasal kralların yönetimindeki bir satraplık

¹⁰³ Yiğitpaşa, 2010: 111; Işıklı-Parlıtı, 2019: 188; Yılmaz-Karaosmanoğlu, 2019: 331. Ayrıca yerleşim üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Işıklı-Özdemir, 2019: 351-382.

¹⁰⁴ Güneydoğu Anadolu'da yer alan Gre Amer Höyük'teki Tabaka I'de, Büyük İskender sikkesi ile bazı sırlı seramiklerin aynı kontektlerde ele geçmesi, Pers etkisinin MÖ 4. yüzyıl sonları-MÖ 3. yüzyıl içlerine kadar kesintisiz devam ettiğini göstermektedir. Bkz. Blaylock, 2017: 402; Pulhan-Blaylock, 2018: 123-126, Şek. 19, 21. Ayrıca batı ve güneybatı İran coğrafyasında özellikle festoon ware seramiklerin MÖ 2. yüzyılda da görüldüğüne yönelik bkz. Kalkan, 2008: 222.

¹⁰⁵ Pontos Kralı VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-63) ile Kommagene Kralı I. Antiokhos (MÖ 69-36), baba tarafından soylarını Akhaemenid İmparatorları'na bağlamaktadırlar. Bkz. Sarıkaya, 2016: dipnot 9; Doğan-Tosun, 2021: 425-426.

¹⁰⁶ Rota üzerine kapsamlı bir araştırma için bkz. Briant, 1991: 67-82.

¹⁰⁷ Herodotos, V.52-54.

¹⁰⁸ Herodotos, I.71-73.

¹⁰⁹ Son araştırmalar ışığında bu yerleşim yerinin Oluz Höyük olabileceği de düşünülmektedir. Bkz. Dönmez, 2016: 66.

¹¹⁰ Herodotos, VII.26.

¹¹¹ Sarıkaya, 2016: 77.

olarak bilinmektedir¹¹². Siyasi anlamda önemli bir konuma sahip olan Orta Anadolu ve çevresinde özellikle Pers İmparatoru II. Artakserkses'in ordu komutanı Datames'i, Kappadokia Satraplığı'na getirmesinden sonra yaşanan gelişmeler dikkat çekicidir. MÖ 373 yılında kendi adına sikke bastıran Datames¹¹³, MÖ 366-360 yılları arasında da "Satrap Ayaklanması"ndaki başaktörlerden biri olmuştur¹¹⁴. Bu durum, Orta Anadolu ve çevresinde de Batı Anadolu ve çevresinde olduğu gibi yönetsel zaafın olduğunu ortaya koymaktadır.

Persler başkent Persepolis'te yer alan Apadana'daki kabartmalarda, Anadolu halklarından Lydia, İonia ve Armanialılar gibi Kappadokialılara da yer vermişlerdir. Kappadokialılar, kabartmaların bulunduğu panoların 9. sırasında yer almaktadır¹¹⁵. Beş kişi ile temsil edilmiş olan Kappadokialı grubun hediyeleri, yeleleri üstte bağlanarak toplanmış ve kuyruğu da aynı şekilde bağlanmış at ile arkadan gelen üç kişinin ellerinde yer alan cüppelerdir (Fig. 2d)¹¹⁶. Güzel atlar ülkesi olarak bilinen Kappadokia atı hediyesi, panolarda oldukça dikkati çeker. Kıvrımlı şekilde işlenmiş uzun cüppe hediyeleri ise Kappadokialılar'ın dokumacılıkta da Pers Dönemi içerisinde önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir¹¹⁷. Ayrıca Persepolis yakınında Nakş-ı Rüstem'deki V ve VI No'lu kaya kabartmalarında da apadana kabartmalarında olduğu gibi benzer giyimli Kappadokialı bir temsilcinin (Fig. 2e-f), epigrafik verilerin de sağladığı katkı ile burada 21. sırada, imparatorluğun hizmetkârı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır¹¹⁸.

Orta Anadolu'da Pers kültürünü yansıtan ikonografik veriler, Batı Anadolu'daki örneklerden az olmakla birlikte, Doğu Anadolu'daki örneklerle göre azımsanmayacak sayıdadır. Orta Anadolu'nun merkezi yerleşimlerinden birisi olan Kayseri'nin ilçesi Bünyan civarında ele geçen *Magos* giyimli kabartmaya sahip sunak (Fig. 3m), hem Persli olarak betimlenme tarzını hem de Zerdüş inancını yansıması açısından oldukça önemli bir bulgudur¹¹⁹. Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Paphlagonia Bölgesi'ndeki günümüz Kastamonu ili, Tosya ilçesinde bulunmuş Afiröz röllyesindeki kline üzerinde oturan *Magos* giyimli figürler (Fig. 3n)¹²⁰, yine bölgede Zerdüş inanca mensup kişilerin olduğunu ve ayrıca bu dinin temsilcisi olan üst düzey kişilerin de bölgede yaşadığını kanıtlamaktadır. Paphlagonia Bölgesi'nde yer alan Donalar ve Salarköy'deki Phryg tarzı kaya mezarlarında, Hellen kültüründe oldukça sevilen Herakles tasviri yanı sıra, Pers ikonografisinde sık karşılaşılan boğa ve

¹¹² Sarıkaya, 2016: 78-79. Ayrıca Kappadokia'nın kuzeyindeki Paphlagonia'da da vasal kralların yönetiminde oluşturulmuş bir merkezin olduğu bilinmektedir. Bkz. Sarıkaya, 2016: 83.

¹¹³ Dandamaev, 1989: 302.

¹¹⁴ Diodorus Siculus, XV.91.

¹¹⁵ Koch, 1993: 116; Koch, 2001: 32-34, Abb. 45, 49; Shahbazi, 2004: 69-70, 124-125; Gropp, 2009: 293, 329, Abb. 6b.

¹¹⁶ Schmidt, 1953: 87; Walser, 1966: 83-84; Roaf, 1983: 117-118; Koch, 1993: Abb. 10; Shahbazi, 2004: 124.

¹¹⁷ Kappadokia Satraplığı'na bağlı olan Oluz Höyük'te son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında da dokumacılık hakkında bilgiler veren çok ciddi miktarda ele geçmiş tezgah ağırlıklarının varlığı bilinmektedir. Bkz. Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 61.

¹¹⁸ Calmeyer, 2009: 32, 36-39, Taf. 11.1, 15.5, 26.2, 27.1.

¹¹⁹ Bittel, 1952: 18-29; Bittel, 1956: 35-42, Lev. XV; Polat, 1998: 195-199, Lev. XXIVb; Karagöz, 2005: 137-152, Res. 1-3; Lintz, 2012: 155; Dönmez, 2013a: 110, Res. 66-69.

¹²⁰ Polat, 1998: 183-190, Çiz. XIII; Summerer-von Kienlin, 2010: 214, Fig. 18.

aslan kabartmalarının bir aradaki tasviri¹²¹ (Fig. 4k); bölge genelinde Anadolu, Hellen ve Pers etkilerinin bir arada görüldüğü önemli bulgulardandır¹²². Yine bu tür Pers ve Hellen etkili ikonografik detayları, Kilikia Satraplığı merkezi olarak düşünülen Tarsos'ta¹²³ ele geçmiş satrap sikkeleri üzerinde de görmek mümkündür (Fig. 3k)¹²⁴. Orta Anadolu'da Kaman Kalehöyük'te ele geçmiş olan bazı mühür gibi buluntular¹²⁵ üzerinde betimlenmiş, Persli tarzında giyimli ikonografik öğeler, bölgede Pers kültürünün varlığını ortaya koyan bir başka örnektir. Çorum, Pazarlı Höyük'te yapılan kazılarda ele geçmiş, mimari terrakottalar üzerinde yer alan Ionia kökenli hoplitler (ağır silahlı asker) ile pantolon giyimli olası Pers askerleri (?) arasındaki savaş sahneleri, Kuzey-Orta Anadolu'nun yine Pers Dönemi ikonografisine farklılık katmaktadır¹²⁶. Son yıllarda özellikle Kuzey-Orta Anadolu'daki Oluz Höyük'te yapılan kazı çalışmaları sırasında tespit edilmiş, Pers tabakalarında ele geçen ve ikonografik anlamda fikir veren bulgular da oldukça dikkat çekicidir¹²⁷. Özellikle Batı Anadolu'daki birçok yerleşim yerindeki net tabaka verileri ile pek de açıklanamayan Pers Dönemi bulguların aksine, Oluz Höyük'teki bulgular, tabaka verileriyle ciddi anlamda bu dönemi aydınlatmaktadır. Oluz Höyük'teki 3 (MÖ 500-425), 2B (MÖ 425-300) ve 2A (MÖ 300-200¹²⁸) tabakalarında ele geçen Pers kültürü ile ilişkili ikonografik buluntular: Fenike stilindeki sakallı biçimde tasvir edilmiş camdan insan başı boncuk (Fig. 3o)¹²⁹; atlı bir süvarinin tasvir edildiği cam mühür¹³⁰; deve başı¹³¹, boğa başı (Fig. 5u)¹³² ve dağ keçisi protomlu (Fig. 5t)¹³³ kültürel amaçlı kullanılmış rhytonlar; sap kısmı ördek başlı tunçtan yapılmış kepçe¹³⁴ ve bir krater üzerinde bezeme olarak yapılmış kanatlı boğa tasviri¹³⁵ şeklindedir. Bu örnekler, özellikle doğulu gelenekteki

¹²¹ Persepolis kabartmalarındaki boğa ve aslan mücadelesini yansıtan kabartmalar için bkz. Koch, 2001: 43, Abb. 50.

¹²² Von Gall, 1966: 57, 83-84, Fig. 3, 10-11; Summerer-von Kienlin, 2010: 197-205, Fig. 2-11. Paphlagonia Bölgesi'ndeki Salarköy, Donalar ve Terelik kaya mezarlarındaki; mimari yansımanın Phryg, ikonografinin ise yerel, Hellen ve Pers etkilerinin bir arada sunulduğu düşüncesi için bkz. Summerer-von Kienlin, 2010: 210-211, 215. Ayrıca Paphlagonia'daki kaya mezarların, Phrygia ve Thrakia etkili bir devamlılığın yansıması olduğuna yönelik araştırma için bkz. Vasileva, 2012: 243-250.

¹²³ Ksenophon, *Anabasis*, I.II.23; Briant, 2002: 709.

¹²⁴ Ramsay, 2000: 39-56, Res. 1-6, 9-10; Briant, 2002: 709-710, Fig. 59.

¹²⁵ Omura, 1994: 22, Fig. 1.

¹²⁶ Summerer, 2021: 33-50, Fig. 10-22.

¹²⁷ Mevcut veriler ışığında Oluz Höyük, satraplık merkezinin yönetsel uzantısı ya da Persli elit bir zümrenin yaşadığı bir yerleşim olarak düşünülmektedir. Bkz. Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 65. Ayrıca Strabon'un bahsettiği 10 vilayet merkezinden birisi olma olasılığı da mümkündür. Bkz. Strabon, XII.1.2-3. Ancak Strabon'un yaşadığı dönem dikkate alındığında, bu 10 vilayetin Pers Dönemi'ndeki varlığına yine de şüphe ile yaklaşmak gerekir.

¹²⁸ Oluz Höyük'te MÖ 300-200 yılları, Pers Dönemi'nin hala devam ettiği ve Geç Demir Çağı'nın geç evresi olarak yorumlanmaktadır. Hellenistik Dönem ise MÖ 2. yüzyıl-MÖ 1. yüzyıl ilk yarısı olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 54.

¹²⁹ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: Dönmez, 2015a: 469, 471, Fig. 11.

¹³⁰ Dönmez, 2013a: Res. 48a-b; Dönmez, 2013b: 366-367, Fig. 8-9; Dönmez, 2015a: 469.

¹³¹ Dönmez, 2013a: Res. 49a-c; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 60-61; Dönmez, 2015a: 469.

¹³² Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 60-61; Dönmez, 2015a: 469, 471, Fig. 13.

¹³³ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 55, Fig. 33a-c.

¹³⁴ Dönmez, 2013a: Res. 56a-b; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 61; Dönmez, 2015a: 469.

¹³⁵ Kurt ve kanatlı boğa mücadelesinin bezeme olarak kullanıldığı bu krater için bkz. Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 59. Benzer bir örneği, Maşat Höyük'te de ele geçmiştir. Bkz. Özgüç, 1982: Lev. 76: 1a-d, 77: 1a-d.

tasvir anlayışının Anadolu'da Pers Dönemi'nde görülen ünik sayılabilecek bulgularıdır.

Orta Anadolu ve çevresinde Pers kültürü ile ilişkili veriler, sınırlı sayıda yapılmış kazı çalışmalarında ele geçen seramikler ile de anlaşılabilir. Bunlar arasında özellikle beyaz ve bej renk zemin üzerine; koyu kırmızı, kahve ve siyah renk ağırlıklı, geometrik motifler ile birlikte insan ya da hayvan figürlü bezemeli seramikler, Geç Phryg bezeme anlayışının devamı şeklinde kullanım görmüştür (Fig. 5o)¹³⁶. Pers Dönemi'ne tarihlenen tabakalarda ele geçmiş günlük kullanıma yönelik çömlek, kâse, çanak, sürahi, matara gibi formlar; Orta Anadolu Bölgesi'ndeki Gordion¹³⁷, Alişar¹³⁸, Boğazköy¹³⁹, Kaman Kalehöyük¹⁴⁰, Maşat Höyük¹⁴¹ ve Suluca Karahöyük¹⁴² gibi yerleşimlerde tespit edilmiş olmasına rağmen, bunlar çok sınırlı tabaka verilerinde ele geçmiş/geçmektedir. Özellikle bu seramik bulgular içerisinde dikkati çeken Pers kâseleri; Doğantepe, Kınık Höyük, Oymağaç gibi merkezlerde yoğun olmakla birlikte, sistematik kazı çalışmaları sürdürülen Orta-Kuzey Anadolu'daki Oluz Höyük'te daha yoğun bir şekilde görülmektedir (Fig. 5k)¹⁴³. Yine hem Batı Anadolu ve çevresi hem de Doğu Anadolu ve çevresinde görülen Pers phiale buluntuları da Oluz Höyük'te görülen diğer seramik buluntular arasındadır¹⁴⁴. Ayrıca az sayıda olmakla birlikte, yukarıda özellikle ikonografik anlamda da bilgi sağladığını belirttiğimiz, Pers Dönemi'ne tarihlenen rhyton ve krater gibi seramikler de¹⁴⁵ hem Oluz Höyük'ün hem de bölge genelinin önemli buluntuları arasındadır.

Seramik bulgular dışında, Orta Anadolu'da Nevşehir'deki Apadana yapısına ait olduğu düşünülen sütun altlıkları (Fig. 4l)¹⁴⁶ ile Kerkenes Dağı'ndaki (Pteria '?') Apadana yapısı (Fig. 4m)¹⁴⁷ olarak düşünülen mimari kalıntılar, Pers Dönemi ile ilişkili olarak görülmektedir. Orta-Kuzey Anadolu'da ise Oluz Höyük'te altı adet taş kaidesiyle "Apadana"¹⁴⁸ olarak düşünülen yapı kalıntısı, Pers "Kutsal Yolu"¹⁴⁹ ve bu yolun sonlandığı noktada tespit edilmiş

¹³⁶ Dönmez, 2013a: Res. 39-44; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 61; Dönmez, 2015a: 469; Özdemir-Işıklı, 2020: 23.

¹³⁷ Henrickson, 1993: Fig. 16-17; Henrickson, 1994: 127, Fig. 10. 7.

¹³⁸ Von der Osten, 1937: 19-78.

¹³⁹ Bossert, 2000: 74-92, Pl. 39-51.

¹⁴⁰ Matsumura, 2005: Pl. 203-232.

¹⁴¹ Özgüç, 1982: Lev. 63: 4, 64: 1a-b.

¹⁴² Özdemir-Işıklı, 2020: Fig. 20-22.

¹⁴³ Dönmez, 2015a: 469-470, Fig. 9; Kandaz, 2016: 46-60, 89-92, Tablo 4A-D.

¹⁴⁴ Dönmez, 2015a: 469-470, Fig. 10.

¹⁴⁵ Dönmez, 2013a: Res. 49a-c; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 59-61; Dönmez, 2015a: 469, 471, Fig. 13; Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 55, Fig. 33a-c.

¹⁴⁶ Nevşehir'deki Andron yapısına ait kalıntılar için bkz. Yenipınar, 2005: 21.

¹⁴⁷ Summers, 2006: 198; Summers, 2007: 256. G.D. Summers'ın Kerkenes Dağ yerleşiminin Herodotos'un bahsettiği Pteria olabileceği önerisi, Ş. Dönmez tarafından; saray kompleksi, megaron yapıları, Phryg yazıtları ve bazı küçük buluntular ışığında, burasının Kaşku Ülkesi sınırları içerisinde kalan Phryg kolonisi olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Bkz. Dönmez, 2016: 20.

¹⁴⁸ Dönmez, 2018: 27-28.

¹⁴⁹ Dönmez, 2012a: 155-156; Dönmez, 2012b: 142, 145; Dönmez, 2013b: 364-365; Dönmez, 2015a: 469-470, Fig. 7-8. Ş. Dönmez, Oluz Höyük'teki Pers Yolu'nun Daskyleion'daki örnek ile paralellğine dikkat çekmektedir. Bkz. Dönmez, 2015a: dipnot 12; Dönmez, 2015b: 97, Harita 3.

törenselle ateş çukuru işlevi gördüğü düşünölen bir "Ateşgede"ye (Pyraetheia)¹⁵⁰ ait bulgular (Fig. 4g), mimari olarak bu dönemi aydınlatan diğere önemli örneklerdir.

Orta Anadolu'da her ne kadar bazı Pers Dönemi'ne ait yapı kalıntılarının varlığı bilinse de Batı Anadolu'da Daskyleion'un hemen yakınında yer aldığı gibi krali yaşamın (Imatatio Regis) vazgeçilmez bir örneğı olan *paradeisos* varlığı kesinleşmemiştir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar ile birlikte, Oluz Höyük'teki güçlü Pers Dönemi varlığı ve Kızılırmak kavsi içindeki doğal peyzajı ve de av olanakları dikkate alınarak, Oluz Höyük yakınında da bir *paradeisosun* (Yapay cennet-Av bahçesi) varlığı düşünölmektedir¹⁵¹. Oluz Höyük'teki tabakalarda gözlenen su taşkın izleri, su yumuşakçası kabukları ve su kuşu kemikleri gibi bulgular, höyüğün Çekerek Irmağı'na olan yakın konumu da dikkate alınarak, bölgede Pers Dönemi'nde bir göl olabileceğı şeklinde yorumlanmaktadır¹⁵².

Dinsel olarak Batı Anadolu ve çevresinde olduğı gibi Orta Anadolu ve çevresinde de Zerdüştinanca sahip bir topluluğun olduğı; özellikle Kayseri Bünyan ilçesinde bulunmuş *Magos* kabartmalı sunak (Fig. 3m), Kastamonu Tosya ilçesindeki *Magos* kabartmalı Afirözü Rölyefi (Fig. 3n) ve Oluz Höyük'teki Ateşgede (Pyraetheia) (Fig. 4g) olarak düşünölen çukur verileri ışığında anlaşılmaktadır. Orta Anadolu'nun volkanik bir arazi yapısına sahip olması, ateş kültü ile ilişkili Zerdüştinancının diğere bölgelere göre daha yaygın olmasını da muhtemel kılmaktadır¹⁵³. Antik coğrafyacı yazar Strabon (MÖ 64-MS 21), Kappadokia'da ebedi ateşlerin yandığı etrafı kapalı ve üstü açık Ateşgedeler'in (Pyraetheia) var olduğunu belirterek, bu durumun önemli bir belgesini sunmaktadır¹⁵⁴. Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde Strabon tarafından gözlenmiş olan bu durum, yüksek olasılıkla Pers kültürü ile ilişkili olan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne değin post-süreçsel olarak devam eden bir inanç ile ilişkili olmalıdır. Orta Anadolu ve çevresinde, bu inanç sistemine veya geçmişten gelen ölü gömme geleneklerine ilişkin veriler oldukça azdır. Batı ve Orta-Batı Anadolu'da Daskyleion ve Sardeis satraplık merkezleri çevresindeki, günümüz Balıkesir, Manisa, Uşak ve Afyon gibi yerleşimlerde görölen Lydia ve Phryg etkili tümölüsler, Pers Dönemi içerisinde de yoğun olarak tercih edilmiştir. Ancak Orta Anadolu ve çevresindeki coğrafyada çok sayıda tümölüs görölmesine karşın, bu tümölüslere yönelik araştırma eksikliklerinden kaynaklı, içlerinde Pers Dönemi etkili örneklerin varlığı pek bilinmemektedir. Kappadokia Satraplığı'nın merkezi olarak düşünölen Mazaka'nın¹⁵⁵ yer aldığı günümüz Kayseri ilindeki Erciyes (Argaios) Dağı'nı gören Kayseri ve Nevşehir Ova ve Platoları'nda çok sayıda tümölüsün olduğı görölmektedir. İlerleyen dönemlerde bu tümölüslerde yapılacak kazı çalışmaları, tıpkı Batı Anadolu ve çevresindeki satraplık merkezlerinde olduğı gibi Pers Dönemi ölü gömme gelenekleri ve inanç sistemleri hakkında da fikir verebileceğini olası kılmaktadır.

¹⁵⁰ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 44, Fig. 11-12. Oluz Höyük'teki Ateşgede'nin Zerdüştin inanç ile ilişkisi üzerine ayrıntılı araştırma için ayrıca bkz. Saba, 2019: 67-96.

¹⁵¹ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2014: 63; Dönmez, 2015b: 92.

¹⁵² Dönmez, 2016: 66-71.

¹⁵³ Dönmez-Yurtsever-Beyazıt, 2015: 48.

¹⁵⁴ Strabon, XV.3.15.

¹⁵⁵ Briant, 2002: 709-713.

Değerlendirme ve Sonuç

Pers/Akhaemenid Hanedanlığı İran'da merkezi bir güç olarak ortaya çıktıktan sonra, Anadolu topraklarına göz dikmiş ve ilk iş olarak da Med Hanedanlığı'nı ortadan kaldırmıştır. Anadolu'nun doğusunda Urartu ve güneydoğusundaki Assur gibi güçlü Krallıklar'ın yıkılması, bu bölge yerleşimlerinde bir otorite boşluğuna sebep olmuştur. Bu durumdan faydalanan Pers Krallığı, askeri bir güç olarak Anadolu'ya MÖ 6. yüzyıl ortalarından itibaren girmeye başlamış ve Orta Anadolu'ya kadar sorunsuz ilerlemeyi başarmıştır. Orta Anadolu'da da bu dönemin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki durumdan farklı olmadığı, burada da Phryg Krallığı'nın yıkılması sonrasında bir otorite boşluğunun olduğu anlaşılmaktadır. Aynı dönemde yalnızca Anadolu'nun batısında egemenliğini sağlamlaştırmış olan Lydia Krallığı, otoriter bir güç olarak yer almaktadır. Anadolu'nun doğusu ve merkezinde gerçekleşen Pers Krallığı'nın yayılcı politikasından rahatsız olan Lydia Krallığı, Pers Krallığı ile savaşıma karar vermiştir. Orta Anadolu'nun merkezinde, günümüz Pteria (Kerkenes Dağı ?) olarak bilinen yerleşime yakın bir yerde yapılan savaşta, Lydia Krallığı geri çekilme kararı almış ve bu durum Pers Krallığı'nın batıda Lydia Krallığı'na son vermesine neden olmuştur. Böylece neredeyse tüm Anadolu'ya egemen olan Pers Krallığı, imparatorluk seviyesine ulaşmış bir güç olmayı başarmıştır. 200 yılı aşkın bir süre devam edecek olan Anadolu'daki bu Pers egemenliği, az ya da çok tüm bölgelerde yeni bir kültürel dönemin oluşumunu da başlatmıştır.

Anadolu'nun kültürel bir bütünlüğünden neredeyse hiçbir dönemde bahsetmek mümkün değildir. Hele ki arkeolojik veriler ışığında Anadolu'nun Pers Dönemi, bazen bölgeler arasında değil birbirine yakın yerleşimler arasında bile farklı şekilde gelişen kültürel izleri yansıtabilmektedir. Anadolu'nun Pers hâkimiyeti altındaki bu dönemi, birbirinden keskin hatlar ile ayrılan bir kültürden ziyade, neredeyse kendinden önceki tüm kültürel değerlerin bir potada eritilip yeniden yoğrulduğu ve bize küçük yansımalarını sunduğu bir geçiştir. Makale kapsamında Anadolu'nun yeni bir kültürel geçiş sahne olan bu dönemi; en azından kültürel olarak bazı ortak noktalarını yakalayabildiğimiz Batı Anadolu ve çevresi, Doğu Anadolu ve çevresi ile Orta Anadolu ve çevresi şeklinde ele alınmıştır.

Pers İmparatorluğu, Anadolu'da hâkim güç olduktan sonra, bölgeler arası bazı yerleşimlerde idari merkezler oluşturmuştur. Bu merkezlere de satrap adı verilen yöneticiler atanmıştır. Dönemsel olarak bazı yerleşimlerde gerek görüldüğünde, yerel hanedanlıklardan kendi yönetim anlayışına sadık olduğu düşünülen temsilciler de buna eklenmiştir. Batı Anadolu'da net olarak Daskyleion ve Sardeis merkezli satraplıkların olduğu bilinmektedir. Bunun dışında, Karia ve Lykia'da da yerel beylerin Sardeis merkezli alt satraplıklar oluşturduğu görülmektedir. Orta Anadolu'da Mazaka merkezli olarak düşünülen Kappadokia Satraplığı, Güney Anadolu'da Tarsos merkezli vasa kralların yönettiği Kilikia Satraplığı ve son olarak Doğu Anadolu'da konumu net olarak bilinmeyen bir satraplığın (büyük olasılıkla Tuşba?) olduğu tarihi verilerden anlaşılmaktadır. Pers İmparatoru I. Dareios ve I. Kserkses Dönemleri'nde yaptırılan Persepolis'teki Apadana kabartmalarında, Anadolu'dan Ionia, Lydia, Kappadokia ve Armenia halklarının hediyeler getirdiği görülmektedir. Bu durum, Anadolu'nun çeşitli kültürel değerlere

sahip yönünü ortaya koyan önemli bir görseli olarak bilinmektedir. Anadolu'da da bu görsellik, bölgeler arasında yoğunluk farklılıklarıyla ortadadır. Özellikle Doğu Anadolu ve çevresinde; cılız bir Post-Urartu ve Post-Assur etkili bir kültürel dönemin başladığı ve Pers Dönemi'nde de bu cılız bulguların devam ettiği görülmektedir. Batı Anadolu ve çevresinde; ithal Hellen mallarının hemen hemen her yerleşimde rastlanan özelliği yanı sıra, Hellen, Anadolu ve Pers içeriklerin dâhil edildiği bir dönem de söz konusudur. Bunun yanı sıra Lydia geleneğinden bilinen kültürel bazı bulgular eşliğinde, özellikle tümülüs geleneğinin de unutulmadığı adeta bir Post-Lydia akımının da bazı yansımaları karşımıza çıkabilmektedir. Orta Anadolu ve çevresinde ise bu dönem, adeta tüm bölgelerin kavşağında hem doğu hem de batının birçok ortak noktasını alan; ama aynı zamanda kendine özgü ünük eserler ile de karşımıza çıkan bir durum ortaya koymaktadır. Örnek olarak; Eski Phryg geleneğinden bilinen kaya mezarlarının plan şeması aynen uygulanırken, bunlara Hellen karakterli ikonografik unsurlar yanı sıra, Pers karakterli ikonografilerin de dâhil edildiği görülmektedir. Bununla birlikte yine Phryg geleneğinden bilinen bazı seramiklerin adeta devamı niteliğinde yansımaları sunan bulgular dışında, tümülüs gelenekleri ile de adeta bir Post-Phryg etkisi de hissedilebilmektedir. Ancak yine de Anadolu'nun tüm bölgelerindeki farklılıkları ve bazı ortak noktaları, her ne kadar bu dönemde yakalayabilmek mümkün olsa da bu dönemi anlamak ve bütünü kavrayabilmekte ciddi eksikliklerin olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir.

398

OANNES
4 (2)

Batı Anadolu ve çevresinde hissedilen Persli yaşam tarzının özellikle soylu kesim tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu durumu kanıtlayan ve çoğunlukla plastik eserlerde karşımıza çıkan; Persli yönetici kabartmaları, *Magos* giyimli kabartmalar ve yine Pers giyimli insan figürleri gibi unsurlar, hep kendilerini Persli bir toplum olarak gösterme çabalarıyla açıklanabilir. Bu durumu yansıtan bazı bulgular ışığında, Orta Anadolu ve çevresindeki bazı yerleşimlerde de bu izler gözlenebilmektedir. Bunun aksine Doğu Anadolu ve çevresinde az sayıda veri olmasına karşın, Pers İmparatoru I. Kserkses'in bölgede hâkimiyetin kendisinde olduğunu vurguladığı epigrafik veriler, Batı Anadolu ve çevresinde olduğu gibi kralı taklit eden bir yaşam tarzından ziyade, yerel/bölgesel özelliklerin korunmuş olma ihtimalini arttırmaktadır. Ayrıca bu dönem hakkında bilgiler veren Herodotos ve Ksenophon'dan da anladığımız kadarıyla, bölge halkının Pers İmparatorluğu'na bağlı olmasına karşın, kendi içlerinde olan kargaşalar ile meşgul oldukları da anlaşılmaktadır. Özellikle bu dönemde, dağlık alanlarda yaşayan olasılıkla Urartu Krallığı ardıllarının, kendi içlerindeki gerginlikler ile bölgede daha ön planda olan Armenia Satraplığı (Herodotos'a göre 13. ve 18. Satraplıklar) arasındaki gerginlikler, tüm bölge genelinde Urartu Krallığı'nda güçlü bir yapılaşmanın aksine, cılız yerleşim alanlarının tercih edildiğini göstermektedir.

Coğrafi ve kültürel yakınlıklarını göz önünde bulundurarak, özellikle Pers kültürünün Doğu Anadolu ve çevresinde, mevcut düzene çok fazla yaptırımı olmadığı görülmektedir. Hatta antik metinler ve arkeolojik kalıntılar ışığında da Persler'in bu bölgeye çok fazla nüfuz etmediği, Doğu Anadolu ve çevresindeki otorite boşluğu ve boylar arasındaki gerginlikleri de kendi hâkimiyeti lehine çevirdiği anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu ve çevresinde

yüksek olasılıkla bu durum bu şekilde yaşanırken, Anadolu'nun iç kısımları ve batısında ise merkezden atanan satraplar veya merkezin onay verdiği yerel yöneticiler himayesiyle Pers geleneklerine yabancı olan topluma, yaşam şekilleri ve bu yaşam şekillerini benimseten (zorlayıcı olmayan) bir propagandanın (özellikle ikonografik) uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu durumu ile de Persler'in nüfuz ettiği bölgelerde, siyasi ve kültürel yapıları dikkate alarak ihtiyaca yönelik propagandasını belirlediğini söyleyebiliriz.

Orta ve Batı Anadolu ile çevrelerinde kısmen Pers Dönemi'ni daha iyi anlamamızı kolaylaştıran bulguların varlığına karşın, Doğu Anadolu ve çevresinde, Pers Dönemi'ne özgü kazı çalışmalarının yetersizliği ve mevcut verilerin de daha açıklayıcı çalışmalara muhtaçlığı sebebiyle, sorunsal birçok problemlerin halen beraberinde geldiği açıktır. Aynı şekilde Doğu Anadolu ve çevresinde Urartu ve Assur Dönemleri sonrası; kısa bir dönem Urartu ve Assur ardılı bir gelenek ile Med toplumunun bölgedeki varlığı, Pers İmparatorluğu'nun bölgedeki merkezi/merkezleri ile kırsallarındaki araştırma eksiklikleri gibi nedenler, bölge genelindeki bu dönemi anlamamızı güçleştirmektedir. Elde olan bulgular ile hem Doğu Anadolu ve çevresi hem de Orta ve Batı Anadolu ile çevrelerindeki az da olsa birbirine benzer, Pers maddi kültürüne özgü kalıntılar gözlenebilmektedir. Özellikle yeme-içme kültürüne ilişkin Pers tipi kâse gibi bulguların her üç bölgede de benzer olması, Orta Anadolu ve civarının bu durumda bir kavşak pozisyonunda olduğunu göstermektedir. Doğu-Batı arasındaki Pers Dönemi'ni daha iyi anlamamız için özellikle Orta Anadolu ve çevresinde, Oluz Höyük dışındaki farklı yerleşimlerde yapılacak sistematik kazı çalışmaları ile bu tür konulara daha farklı bilgiler sunacak verilerin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

- ALGAZE, G.-HAMMER, E.-PARKER, B., 2012. "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Cizre Dam and Cizre-Silopi Plain Survey Areas", *Anatolica*, XXXVIII, ss. 1-115.
- ATEŞLİER, S., 2001. "Observation on an Early Classical Building of the Satrapal Period at Daskyleion", *Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997, Achaemenid Anatolia XCII*, Ed.: Tomris Bakır-Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 147-168.
- ATEŞLİER, S., 2002. "Pers Ölü Gömme Geleneğinde Cenaze Harmamaksa'ları", *Olba*, V, ss. 77-95.
- ATEŞLİER, S., 2017. "Anadolu'da Pers Dönemi Yapıları/Architecture During the Persian Period in Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 162-173.
- BAKIR, T., 1988. "Daskyleion", *Höyük*, 1, ss. 75-84, Fig. 1-18.

- BAKIR, T., 2003. "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anadolu/Anatolia*, 25, ss. 1–26.
- BAKIR, T., 2007. "Auswertung der Keramik für eine relative Chronologie im perserzeitlichen Daskyleion", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 167–176.
- BAKIR, T., 2011. *Balıkesir'in Eski Çağlardaki Valilik Merkezi: Daskyleion*, Balıkesir Valiliği Yayınları, Balıkesir.
- BAKIR, T., 2017. "Anadolu'da Perslerin İzinde/Tracing the Persians' Footsteps in Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 2–11.
- BAKIR, T.–ÇİLİNGİROĞLU, A., 1980. "Kaleköy 1979" *Anatolian Studies*, XXX, ss. 219–221.
- BAKIR, T.–ÇİLİNGİROĞLU, A., 1987. "Kaleköy Excavations 1978-1979", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları, TEKDAM*, I/3, ss. 157–182.
- BARRINGER, J.M., 2008. *Art, Myth, and Ritual in Classical Greece*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BENDORF, O.–NIEMANN, G., 1889. *Das Heroon von Gjölbashi-Trysa*, Druck und Verlag von Adolf Holzhausen, Wien.
- BITTEL, K., 1952. "Ein persischer Freueraltar aus Kappadokien", *Satura: Früchte aus der Antiken Welt, Festschrift für Otto Weinreich*, Verlag für Kunst und Wissenschaft, Baden, ss. 18–29.
- BITTEL, K., 1956. "Kapadokyada Bulunan Bir Ateş Sunağı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, VI/2, ss. 35–42.
- BİLGİ, Ö., 1984. "1983 Dönemi Malatya-Köşkerbaba Höyük Kurtarma Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, VI, ss. 49–54.
- BİLGİ, Ö., 1987. "Köşkerbaba Höyük Demir Çağ Mimarisi", *Anadolu Demir Çağları*, I, Ed.: Altan Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, ss. 1–5.
- BLAYLOCK, S., 2017. "Fırat Üzerinde Tille Höyük'te Akhaimenid Tabakası ve Güneydoğu Anadolu'da Akhaimenid Arkeolojisi İçin Diğer Bulgular/The Achaemenid Level at Tille Höyük on the Euprates and Other Evidence for Achaemenid Archaeology in South-East Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians, Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 390–407.
- BOARDMAN, J., 1995. *Greek Sculpture: The Late Classical Period*, Thames and Hudson, London.
- BOARDMAN, J., 2000. *Persia and the West: An Archaeological Investigation of the Genesis of Achaemenid Art*, Thames and Hudson, London.

- BOSSERT, E.M., 2000. *Die Keramik phrygischer Zeit von Boğazköy: Funde aus den Grabungskampagnen 1906, 1907, 1911, 1912, 1931-1939 und 1952-1960*, Philipp von Zabern, Mainz.
- BRIANT, P., 1991. "De Sardes À Suse", *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Amélie Kuhrt - Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 67-82.
- BRIANT, P., 2002. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Trans.: Peter Daniels, Eisenbrauns, Indiana.
- BRIANT, P., 2017. "Persler Kimdir?/Who are the Persians?", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 12-23.
- BRUNS-ÖZGAN, C., 1987. *Lykische Grabreliefs Des 5. und 4. Jahrhunderts V. Chr.*, Ernst Wasmuth, Tübingen.
- BULUT, H., 2017. "Yeryüzü Cennetleri: Pers Bahçeleri ve Paradeisosları/ Earthly Paradises: Persian Gardens and Paradeisoi", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 174-186.
- BURN, A.R., 1984. *Persia and the Greeks: The Defence of West c. 546-478 B.C.*, Stanford University Press, Standford.
- CAHILL, N., 1988. "Taş Kule: A Persian-Period Tomb near Phokaia", *American Journal of Archaeology*, 92, ss. 481-501.
- CAHILL, N., 2017. "Lydia Satraplığı/The Satrapy of Lydia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 308-331.
- CALMEYER, P., 1993. "Die Gefäße auf den Gabenbringer-Reliefs in Persepolis", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 26, ss. 147-160, Taf. 43-50.
- CALMEYER, P., 2009. *Die Reliefs der Gräber V und VI in Persepolis*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- CASABONNE, O., 2007., "The Formation of Cappadocia: Iranian Populations and Achaemenid Influence", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, İstanbul, Turkish Institute of Archaeology, ss. 103-106.
- CASABONNE, O.-GABRIELLI, M., 2007., "A Note on Persian Armours", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, İstanbul, Turkish Institute of Archaeology, ss. 265-270.

- COŞKUN, G., 2006. “Daskyleion’dan Bir Akhaimenid Kâse”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 122, ss. 51–62.
- COŞKUN, G., 2011. “Achaemenid Bowls from Seyitömer Höyük”, *Olba*, XIX, ss. 57–79.
- CURTIS, J.–SIMPSON, ST.J., 2010. “Editors’ Introduction”, *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, Ed. John Curtis–John Simpson, I. B. Tauris & Co Ltd, New York, ss. xiii–xvii.
- ÇOKAY-KEPÇE, S., 2010. “Anadolu Arkeolojisinde Ortak Kavram, Ortak Dil Kullanımı Üzerine”, *Haberler*, 29, ss. 1–4.
- ÇOKAY-KEPÇE, S., 2017. “Anadolu’da Bulunmuş Pişmiş Toprak Akhaimenid Kâse ve Phialeler: Genel Bir Değerlendirme/Achaemenid Terracotta Bowls and Philae Found in Anatolia: An Overview”, *Persler Anadolu’da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 224–237.
- ÇOKAY-KEPÇE, S.–RECKE, M., 2007. “Achaemenid Bowls in Pamphylia”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, İstanbul, Turkish Institute of Archaeology, ss. 83–95.
- DANDAMAEV, M.A., 1989. *A Political History of the Achaemenid Empire*, Trans.: Willem Wogelsang, Brill, Leiden.
- DEDEOĞLU, H., 1996. “Harta Abidintepe Tümülsü Kazı Çalışmaları”, *Arkeoloji Dergisi*, 4, ss. 197–206.
- DIE FRAGMENTE DER GRIECHISCHEN HISTORIKER. *Die Fragmente Der Griechischen Historiker (FGrHist) 1-XV*, Der.: Felix Jacoby, E.J. Brill, Leiden-New York-Köln, 1995.
- DIODORUS SICULUS. *Loeb Classical Library: Diodorus Siculus Library of History, Books XV.20-XVI.65*, Trans.: Charles Lawton Sherman, Harvard University Press, Cambridge, 1952.
- DİLER, A., 2020. “The Hekatomneion in Mylasa: Preliminary Studies on the Cult”, *Karia and the Dodekanese Cultural Interrelations in the Southeast Aegean I: Late Classical to Early Hellenistic*, Ed.: Poul Pedersen–Birte Poulsen–John Lund, Oxbow, Oxford/Philadelphia, ss. 87–106.
- DOĞAN, T.–TOSUN, M., 2021. “Kommagene Kralı I. Antiokhos’un Deksisosis Betimli Stelleri”, *Eskiçağ’da Savaş ve Diplomasi*, Ed.: Gülgüney Masalçı Şahin–Alican Doğan, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 387–438.
- DÖNMEZ, Ş., 2006. “Anadolu ev Ön Asya ‘Bit-Hilani’leri”, *Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı*, “Globus” Dünya Basımevi, İstanbul, ss. 13–23.
- DÖNMEZ Ş., 2012a. “Oluz Höyük Kazısı Beşinci Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum*, XI, ss. 151–178.

- DÖNMEZ, Ş., 2012b. “Karadeniz’de Persler: Oluz Höyük”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 140–145.
- DÖNMEZ, Ş., 2013a. “Oluz Höyük: Kuzey-Orta Anadolu’nun Kralî Pers Merkezi”, *Güneş Karadeniz’den Doğar: Sümer Atasoy Armağanı/Lux ex Ponto Euxino: Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy*, Ed.: Şevket Dönmez, Hell Yayıncılık, Ankara, ss. 103–140.
- DÖNMEZ, Ş., 2013b. “Oluz Höyük: Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Ages Layers”, G.R. Tsetskhladze et al. (eds.), *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millenium BC-5th Century AD)*, Ed.: Gocha Tsetskhladze–Sümer Atasoy–Alexandru Avram–Şevket Dönmez–James Hargrave, Archaeopress, Oxford, ss. 363–371.
- DÖNMEZ, Ş., 2015a. “Achaemenid presence at Oluz Höyük, north-central Anatolia”, *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD)*, Ed.: Gocha Tsetskhladze–Alexandru Avram–James Hargrave, Archaeopress, Oxford, ss. 467–473.
- DÖNMEZ, Ş., 2015b. “Oluz Höyük Kazıları Işığında Kuzey–Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) Akhaimenid Varlığına Güncel Bir Bakış”, *TÜBA-AR*, 18, ss. 71–107.
- DÖNMEZ, Ş., 2016. *Anadolu ve Ermeniler: Kızılırmak Havzası Demir Çağı Toplumunun Doğu Anadolu Yaylasına Büyük Göçü/Anatolia and Armenians: Great Exodus of the Halys Basin Iron Age Community to the Eastern Anatolian Plateau*, Anadolu Öntarih Yayınları, İstanbul.
- DÖNMEZ, Ş., 2018. “Amasya-Turhal Oluz Höyük’te Pers mimarisinin ‘temelleri’ bulundu”, *#tarih dergi*, 54, ss. 26–29.
- DÖNMEZ, Ş.–SABA, M., 2019. “Anadolu Demir Çağı Pers Tarihi ve Oluz Höyük (Kritalla)/Anatolian Iron Age Persian History and Oluz Höyük (Kritalla)”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları / Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfirat–Şevket Dönmez–Mehmet Işıklı–Mona Saba, İstanbul, Ege Yayınları, ss. 1–65.
- DÖNMEZ, Ş.–YURTSEVER-BEYAZIT, A., 2014. “Oluz Höyük: Pontik Kappadokia’da Çokkültürlü Bir Yerleşme”, *“Yar ile Gezdiğim Dağlar” Amasya*, Ed.: Filiz Özdem–Ali Konyalı–Tarkan Kutlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 51–71.
- DÖNMEZ, Ş.–YURTSEVER-BEYAZIT, A., 2015. “Oluz Höyük Kazısı Sekizinci Dönem (2014) Çalışmaları: Sonuçlar ve Değerlendirmeler”, *Colloquium Anatolicum*, XIV, ss. 29–59.
- DYSON, R.H., 1999a. “Triangle-Festoon Ware Reconsidered”, *Iranica Antiqua*, XXXIV, ss. 115–144.
- DYSON, R. H., 1999b. “The Achaemenid painted Pottery of Hasanlu IIIA” *Anatolian Studies*, 49, ss. 101–110.
- ERDOĞAN, A., 2007. “Beobachtungen zur achämenidischen Architektur Daskyleions”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures*

in *Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 177–194.

ERPEHLİVAN, H., 2021. “Anatolian-Persian Grave Stelae from Bozüyük in Phrygia: A Contribution to Understanding Persian Presence and Organisation in the Region”, *Anatolian Studies*, 71, ss. 59–74.

FARKAS, A., 1974. *Achaemenid Sculpture*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, İstanbul.

GATES, C., 2012. “İssos-Şehir ve Savaş: Perslerin Sonu”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 132–139.

GROPP, G., 2009. “Die Darstellung der 23 Völker auf den Reliefs des Apadana von Persepolis”, *Iranica Antiqua*, XLIV, ss. 283–359.

GUSMANI, R.–POLAT, G., 1999a. “Manes in Daskyleion”, *Kadmos*, 38, ss. 137–162.

GUSMANI, R.–POLAT, Y., 1999b. “Ein Neues Phrygisches Grotto aus Daskyleion”, *Kadmos*, 38, ss. 59–64.

HELLSTRÖM, P.–THIEME, T., 1994. “The Androns at Labraunda”, *Medelhavsmuseet Bulletin*, 16, ss. 59–74.

HELLSTRÖM, P., 1994. “Architecture: Characteristic Building-types and Particularities of Style and Techniques, Possible Implications for Hellenistic Architecture”, *Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance (Acts of the International Symposium at the Department of Greek and Roman Studies, Odense University, 28-29 November 1991)*, Ed.: Jacob Isager, Odense University Press, Odense, ss. 36–56.

HENRY, O.C., 2017. “Hysaldomos’un Oğlu Hekatomnos: Pers Tarihinde Benzersiz Bir Kişilik/Hecatomnus, Son of Hyssaldomus: An Unicum in Persian History”, *Persler Anadolu’da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 350–367.

HERODOTOS. *Herodot Tarihi*, Çev.: Müntekin Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

HEWSEN, R.H., 1983. “Introduction to Armenian Historical Geography II: Boundaries of Achaemenid Armenia”, *Revue des Etudes Arméniennes*, XVII, ss. 123–143.

IŞIK, F., 2020. “Hekatomnos Lahdi/The Sarcophagos of Hekatomnos”, *Mylasa Uzunyuva Hekatomneion’u/Uzunyuva Hekatomneion in Mylasa*, Ed.: Adnan Diler, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 199–287.

IŞIKLI, M., 2010. “The Results of Surveys in The Environs of The Urartian Fortress of Altıntepe in Erzincan, Eastern Anatolia (Investigations of Public Settlement Areas and Observations on The Post Urartian Period)”, *Proceedings of The 6th International Congress on The Archaeology of The Ancient Near East (ICAANE 6)*, Ed.: Paolo Matthiae, Harrassowitz, Wiesbaden, ss. 265–278.

- İŞIKLI, M.–ÖZDEMİR, M.A., 2019. “Erzincan, Saztepe (Cimintepe II): Akhaimenid Dönemi İçin Bölgesel Bir Merkez/Saztepe (Cimintepe II), Erzincan: A Regional Centre for the Achaemenid Period”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfirat–Şevket Dönmez–Mehmet Işıklı–Mona Saba, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 351–382.
- İŞIKLI, M.–PARLITI, U., 2019. “Doğu Anadolu'nun Geç Demir Çağı: Sorunlar ve Çözümsel Perspektifler/The Late Iron Age in East Anatolia: Problems and Analytical Perspectives”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfirat–Şevket Dönmez–Mehmet Işıklı–Mona Saba, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 181–215.
- İŞİN, G., 2007. “An Achaemenid Stamp Seal from Patara”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 75–82.
- İREN, K., 2010. “A New Discovery in Dascylium: the Persian Destruction Layer”, *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East 2*, Ed.: Paolo Matthiae–Frances Pinnock–Lorenzo Nigro–Nicolò Marchetti, Harrassowitz, Wiesbaden, ss. 249–263.
- İREN, K., 2012. “Daskyleion Tümülüslerine Çarpıcı Bir Örnek: Koru Tümülüsü”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 73, 75.
- İREN, K.–ATAY, Ç., 2012. “Daskyleion: Pers Satrabının Gölgesinde”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 68–75.
- İREN, K.–KASAR, Ö., 2021. “Ein Relief aus Daskyleion”, *Antike Welt*, 6/21, s. 4.
- İREN, K.–YILDIZHAN, H., 2017. “Pers Daskyleionu: Güney Marmara Bölgesi'nde Bir Satraplık Merkezi/Persian Dascyleum: a Satrapal Center in Southern Marmara Region”, *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 332–349.
- İZMİRLİGİL, Ü. 1975. “Uşak-Selçikler Tümülüsleri”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 22/1, ss. 41–69.
- KALKAN, H., 2008. *M.Ö. 6-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- KALKAN, H., 2009. “Akhaimenid Armenia, At ve Rhyta” *Arkeoloji Dergisi*, XIII/I, ss. 141–148.
- KALKAN, H., 2011. “Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ Sorunlar ve Gözlemler”, *Olba*, XIX, ss. 47–56.

- KALKAN, H., 2013. "Eine königliche tradition auf dem Siedlungshügel Karagündüz: Imitatio Regis?", *International Human and Sciences*, 10/2, ss. 707–718.
- KALKAN, H., 2014. "Doğu Anadolu'da Bir Post Urartu Formu: Tankard", *Scripta: Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin'e Armağan/Scripta: Essays in Honour of Veli Sevin A Life Immersed in Archaeology*, Ed.: Aynur Özfirat, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 211–214.
- KALKAN, H., 2020., "Lydia Keldağı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20, ss. 205–216.
- KALKAN, H.–COŞKUNTUNA-GÜRSEL, A., 2014. "Lydia'da Pers Etnisitesine Ait Arkeolojik Bir Veri Değerlendirmesi", *International Human and Sciences*, 11/1, ss. 836–845.
- KAMIŞ, Y., 2005., *Geç Demir Çağı Mezraa-Teleilat Pişmiş Toprak Astarte Levhaları ve Pers Atlı Figürinleri: Arkeolojik ve Kültürel Bir Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KANDAZ, C., 2016. *Oluz Höyük Kazıları Işığında Akhaimenid Kâseler ve Anadolu'daki Yayılımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KAPTAN, D., 2007. "A Channel of Communication: Seals in Anatolia during the Achaemenid Period", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 275–290.
- KAPTAN, D. 2010, "Clay Tags from Seyitömer Höyük in Phrygia", *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, Ed. John Curtis-John Simpson, I. B. Tauris & Co Ltd, New York, ss. 361–368.
- KAPTAN, D., 2017. "Anadolu'da Pers Dönemi Mühürleri/Seals from Achaemenid Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 254–269.
- KARAGÖZ, Ş., 2005. "Küçük Asya Tipi Greko-Pers Bir Eser; Bünyan Sunağı", *Anadolu Araştırmaları*, 18/2, ss. 137–152.
- KAYA, M.A., 2018. "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *CEDRUS*, VI, ss. 159–179.
- KIZIL, A., 2020. "Uzunyuva Kutsal Alanı ve Hekatomneion Mimarisi/The Sacred Precinct of Uzunyuva and the Architecture of the Hekatomneion", *Mylasa Uzunyuva Hekatomneion'u/Uzunyuva Hekatomneion in Mylasa*, Ed.: Adnan Diler, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 115–197.
- KLINKOTT, H., 2005. *Der Satrap: Ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume*, Verlag Antike, Frankfurt.
- KOCH, H., 1993. *Achämeniden-Studien*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

- KOCH, H., 2001. *Persepolis: Glänzende Hauptstadt des Perserreichs*, Verlag Philip von Zabern, Mainz am Rhein.
- KÖHLER, J.A., 2020. "Echoes from the Past in A Colonial Encounter? The Ceramic Evidence of the Upper Middle Tigris Region from the Fourth-Second Century BC", *Imperial Connections: Interactions and Expansion from Assyria to the Roman Period (East & West Monographie, 3), Volume, 2, Proceedings of the 5th "Broadening Horizons" Conference (Udine 5-8 June 2017)*, Ed.: Katia Gavagnin-Rocco Palermo, Edizioni Università di Trieste, Trieste, ss. 317-334.
- KÖROĞLU, K. 1995., "Doğu Anadolu Kökenli İnsan (Kadın) Yüzlü Kaplar", *Arkeoloji ve Sanat*, 68, ss. 25-32.
- KÖROĞLU, K., 2008a. "Yukarı Dicle Bölgesinde Yeni Assur Krallığı Sonrasına İlişkin Kültürel Değişimin Tanımlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönemin İzleri", *Muhibbe Darga Armağanı*, Ed.: Taner Tarhan-Aksel Tibet-Erkan Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul, ss. 335-344.
- KÖROĞLU, K., 2008b. "Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni", *Arkeoloji ve Sanat*, 127, ss. 21-38.
- KSENOPHON, ANABASIS. *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984.
- KSENOPHON, KYROU PAIDEIA. *Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia)*, Çev.: Furkan Akderin, Alfa Yanları, İstanbul, 2006.
- KSENOPHON, HELLENIKA. *Yunan Tarihi (Hellenika)*, Çev.: Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- LINTZ, Y., 2012. "Anadolu Pers Sanatı", *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 152-159.
- MAFFRE, F., 2007., "Example of the Persian Occupation in the Satrapy of Phrygia through the Study of the Population from the Asian Provinces in the Achaemenid Empire (Semites/Iranians)", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 225-246.
- MAFFRE, F., 2017. "Pers Hâkimiyeti Altında Anadolu Halkları/The Anatolian People under the Persian Rule", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 52-65.
- MATSUMURA, K., 2005. *Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Grundlage der Ausgrabung von Kaman-Kalehöyük*, Freie Universität, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Berlin.
- MOOREY, P.R.S., 2000. "Iran and the West: The Case of the Terracotta 'Persian' Riders in the Achaemenid Empire", *Variatio Delectat: Iran und der Westen: Gedenkschrift für Peter Calmeyer*, Ed.: Reinhard Dittman-Barthel Hrouda-Ulrike Löw-Paolo Matthiae-Ruth Mayer-Opificius-Sabine Thürwächter, Ugarit-Verlag, Münster, ss. 469-486.

- OMURA, M., 1994. "A stamp Seal from Kaman-Kalehöyük", *Anatolian Archaeology Studies*, 3, ss. 21–26.
- ÖZDEMİR, H.F., 2007. "Daskyleion'da Taş Kaplar", *Olba*, XV, ss. 13–58.
- ÖZDEMİR, M.A., 2019. "Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Geç Demir Çağı Kazı ve Yüzey Araştırması Verilerinin Genel Bir Değerlendirmesi/A General Evaluation of the Late Iron Age Excavations and Surveys in the Northeastern Anatolian Region", *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 383–402.
- ÖZDEMİR, M.A.-IŞIKLI, M., 2020. "Nevşehir, Suluca Karahöyük Demir Çağı Boya Bezemeli Seramikleri", *Seramik Araştırmaları Dergisi (SRMKA)*, 2, ss. 1–53.
- ÖZGEN, İ.-ÖZTÜRK, J., 1996. *The Lydian Treasure: Heritage Recovered*, Ugur Okman for Republic of Turkey, Ministry of Culture, İstanbul.
- ÖZGÜÇ, T., 1982. *Maşat Höyük II: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- PAUSANIAS. *Description of Greece*, Trans.: William Henry Samuel Jones, Harvard University Press, Cambridge, 1926.
- PETIT, T., 1988. "A Propos des 'Satrapies' Ionienne et Carienne", *Bulletin de correspondance hellénique*, 112, ss. 307–322.
- POLAT, E., 2014. *Onbinlerin Dönüş Yolunda Tarihi Coğrafya ve Arkeoloji*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- POLAT, G., 1998. *Anadolu Akhaemenid Dönemi Plastik Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- POLAT, G., 2005. "War der Persische Satrap Autophradates von Sardeis der ursprüngliche Grabherr des Mausoleums in Belevi?", *Epigraphica Anatolica*, 38, ss. 57–72.
- POLAT, G., 2012. "Anadolu Pers Heykeltıraşlığı", *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 78–89.
- POLAT, G. 2017. "Anadolu'da Pers Etkili Taş Plastik Eserler/Persian Influence on Stone Carving in Anatolia", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 186–203.
- PULHAN, G.-BLAYLOCK, S., 2018. "Garzan Vadisi'nde Üç Binyıl: Batman, Gre Amer Höyük Kurtarma Kazıları/Three Thousand Years in the Garzan Valley: Batman, The Gre Amer Höyük Salvage Excavations", *Batman Müzesi İlsu Barajı HES Projesi Arkeolojik Kazıları/Batman Museum The*

- Ilsu Dam HEP Project Excavations*, Ed.: Feriha Baş, Fikirzen Ajans Reklamcılık Yayınları, Batman, ss. 111–161.
- RAMSAY, W.M., 2000. *Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)*, Çev.: Levent Zoroğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- RATTÉ, C., 1992. "The 'Pyramid Tomb' at Sardis", *Istanbuler Mitteilungen*, 42, ss. 135–161.
- ROAF, M., 1983. *Sculptures and sculptors at Persepolis*. University of Oxford, London.
- ROOSEVELT, C.H., 2008. "Lale Tepe: A Late Lydian Tumulus Near Sardis 1. Introduction, Excavation and Finds", *Love for Lydia: A Sardis Anniversary Volume Presented to Crawford H. Greenewalt, Jr.*, Ed.: Crawford Hallock Greenewalt–Nicholas Cahil, Cambridge Mass., London, ss. 1–25.
- ROOT, M.C., 1991. "From the Heart: Powerful Persianisms in the Art of the Western Empire", *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Amélie Kuhrt–Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 1–29.
- SABA, M., 2019. "Oluz Höyük'te (Kuzey – Orta Anadolu) Zerdüşt'ün Ayak İzleri/Zarathushtra's Footprints in Oluz Höyük, North-Central Anatolia", *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaemenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed.: Aynur Özfırat–Şevket Dönmez–Mehmet Işıklı–Mona Saba, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 67–96.
- SAGONA, A.–PEMBERTON, E.–MCPHEE, I., 1992. "Excavations at Büyüktepe Höyük 1991: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies*, 42, ss. 29–46.
- SAGONA, A.–ERKMEN, M.–SAGONA, C.–THOMAS, I., 1996. "Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies*, 46, ss. 27–52.
- SARE, T., 2013. "The Sculpture of the Heroon of Perikle at Limyra: The Making of A Lycian King", *Anatolian Studies*, 63, ss. 55–74.
- SARIKAYA, S., 2011. "Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatihisi Büyük Kyros", *Mediterranean Journal of Humanities*, I/2, ss. 195–211.
- SARIKAYA, S., 2016. "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi", *CEDRUS*, IV, ss. 75–90.
- SARIKAYA, S.–ARSLAN, M., 2017. "Anadolu'da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi/Persians in Anatolia: War, Rebellion and Diplomacy", *Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren–Çiçek Karagöz–Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 78–101.

- SCHACHNER A.–SAĞLAMTİMUR, H., 2008. “Xenophons Überquerung des Kentrites-ein archäologischer Nachtrag”, *Istanbuler Mitteilungen*, 58, ss. 411–417.
- SCHMIDT, E.F., 1953. *Persepolis I: Structures, Reliefs, and Inscriptions*, University of Chicago Press, Chicago.
- SCHMIDT, E.F., 1970. *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*, University of Chicago Press, Chicago.
- SCHMIDT-DOUNAS, B., 1985. *Der Lykische Sarkophag aus Sidon*, Ernst Wasmuth, Tübingen.
- SEKUNDA, N., 1991. “Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and Greater Phrygia”, *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Amélie Kuhrt–Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 83–143.
- SEVİN, V., 1995. *İmikuşağı I (6.–1. Yapı Katları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- SEVİN, V., 2012. “Van Bölgesinde Post-Urartu Dönemi: Yıkıntılar Üzerinde Yeni Bir Yaşam” *Belleter*, LXXVI, ss. 351–368.
- SEVİNÇ, N., 1996. “Çanakkale-Gümüşçay Tümülüsleri 1994 Yılı Kurtarma Kazıları Ön Raporu”, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, VI, ss. 443–449.
- SEVİNÇ, N.–KÖRPE, R.–TOMBUL, M.–ROSE, C.B.–STRAHAN, D.–KIESEWETTER, H.–WALLRODT, J., 2001. “A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan”, *Studia Troica*, 11, ss. 383–420.
- SHAHBAZI, A.S., 2004. *The Authoritative Guide to Persepolis*, Safiran-Mirdashti, Tehran.
- SIMPSON, J.ST., 2005. “The Royal Table”, *Forgotten Empire: the World of Ancient Persia*, Ed.: John Curtis–Nigel Tallis, The British Museum Press, London, ss. 104–131.
- SPIVEY, N., 1997. *Understanding Greek Sculpture: Ancient Meanings, Modern Readings*, Thames & Hudson, London.
- STRABON. *The Geography of Strabo (Geographika)*, Trans.: Horace Leonard Jones, William Heinemann, London, 1929.
- SUMMERER, L., 2007., “From Tatarlı to Munich: The Recovery of a Painted Wooden Tomb Chamber in Phrygia (with an Appendix by P.I. Kuniholm–M.W. Newton–C.B. Griggs)”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 131–158.
- SUMMERER, L., 2021., “Hoplites in Pants: Contextualizing the Warrior-Friezes from Pazarlı”, *Understanding Transformations: Exploring the Black Sea Region and Northern Central Anatolia in Antiquity (BYZAS 26)*, Ed.: Emine Sökmen–Andreas Schachner, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 21–68.

- SUMMERER, L.-VON KIENLIN, A., 2010. "Achaemenid Impact in Paphlagonia: Rupestral Tombs in the Amnias Valley", *Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Powers*, Ed.: Jens Nieling–Ellen Rehm, Aarhus University Press, Aarhus, ss. 195–221.
- SUMMERS, G.D., 2006. "Aspect of Material Culture at the Iron Age Capital on the Kerkenes Dağ in Central Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies*, 43, ss. 164–202.
- SUMMERS, G.D., 2007. "Public Spaces and Large Halls at Kerkenes", *Anatolian Iron Ages 6 (The Proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Eskişehir, 16-20 August 2004)*, Ed.: Altan Çilingiroğlu–Antonio Sagona, Peeters, Leuven, ss. 245–263.
- TARHAN, M.T.–SEVİN, V., 1991. "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1989", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XII/II, ss. 429–456.
- TARHAN, M.T.–SEVİN, V., 1993. "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları" *Bellekten*, LVII, ss. 843–861.
- TARHAN, M.T., 2007. "Median and Achaemenid Periods in Tuşpa", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 117–130.
- TOLUN, V., 2007. "A Persianizing Terracotta Statuette from Assos", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 271–274.
- TOMBUL, M., 2012. "Troas'ta Pers İzleri", *Aktüel Arkeoloji*, 25, ss. 120–130.
- TOSUN, M.–PARLITI, U.–CANER, E., 2021. "An Evaluation on Eastern Anatolia Late Iron Age (Persian/Achaemenid Period)", *Arkeoloji Dergisi*, XXVI/1, ss. 107–120.
- TUPLIN, C., 2007., "The Achaemenid Impact in Anatolia: A Summary", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen–Olivier Casabonne–Şehrazat Karagöz–Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 291–298.
- USTA, H., 2019. "Seyitömer Höyük Akhaemenid Dönem Siyah Firnisli Gri Hamurlu Seramikleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, ss. 173–194.
- VASILEVA, M., 2012. "The Rock-Cut Monuments of Phrygia, Paphlagonia and Thrace: A Comparative Overview", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of Archaeology and Ancient History*, Ed.: Gocha Tsetschladze–Ergün Laflı–James Hargrave–William Anderson, Archaeopress British Archaeological Reports, Oxford, ss. 243–252.
- VISMARA, N., 2007., "Some Reflections on Iconographic Motifs in Lycian Coinage: The Central Achaemenid Empire's Powerful Political Presence in

a Border Region”, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Ed.: İnci Delemen-Olivier Casabonne-Şehrazat Karagöz-Oğuz Tekin, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, ss. 59-68.

VON DER OSTEN, H.H., 1937. *The Alishar Hüyük Season of 1930-32 Part III, OIP 30*, University of Chicago Press, Chicago.

VON GALL, H., 1966. *Die Paphlagonischen Felsgräber: eine Studie zur kleinasiatischen Kunstgeschichte*, Ernst Wasmuth, Tübingen.

WALSER, G., 1966. *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis: Historische Studien über den sogneannten Tributzug an der Apadanatreppe*, Mann, Berlin.

YENİPİNAR, H., 2005. “Nevşehir Emek Mahallesi’nde Ortaya Çıkan Temel Kalıntısı”, *Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları*, 3, ss. 21-23.

YILMAZ, M.A.-KARAOŞMANOĞLU, M., 2019. “Erzincan-Altıntepe Kalesi’nde Urartu Sonrası Sorunsalı: Geç Demir Çağı Verilerinin Genel Bir Değerlendirmesi/Post-Urartian Problem at Erzincan-Altıntepe Fortress: A General Evaluation of Late Iron Age Data”, *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Ed. Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba, İstanbul, Ege Yayınları, ss. 323-350.

YİĞİTPAŞA, D., 2010. *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ 6.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.

YİĞİTPAŞA, D., 2013. “Doğu Anadolu Geç Demir Çağ Seramikleri Üzerinde Görülen Figürlü ve Bitkisel Bezemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Özel Sayısı)*, 6/25, ss. 612-628.

YİĞİTPAŞA, D., 2015a. “Doğu Anadolu Bölgesi Geç Demir Çağı Ritonları”, *Arkeoloji Dergisi*, XX, ss. 87-109.

YİĞİTPAŞA, D., 2015b. “Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ 7.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37, ss. 512-538.

YİĞİTPAŞA, D.-ÖZTÜRK, O., 2020. “Yeni Verilerle Anadolu’da Pers Mimarisi Geleneği: Apadanalar”, *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmalar Dergisi*, 2/2, ss. 241-276.

YÜCEL, Ç., 2018. “Diyarbakır Müzesi’nden Bir Grup Pers Süvari Figürini”, *Researcher Social Science Studies*, 6/2, ss. 42-56.

ZAHLE, J., 1991. “Achaemenid Influences in Lycia (Coinage, Sculpture, Architecture). Evidence for Political Changes During the 5th Cent. B.C.”, *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Amélie Kuhrt-Heleen Sancisi-Weerdenburg, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, ss. 145-160.

Figürler

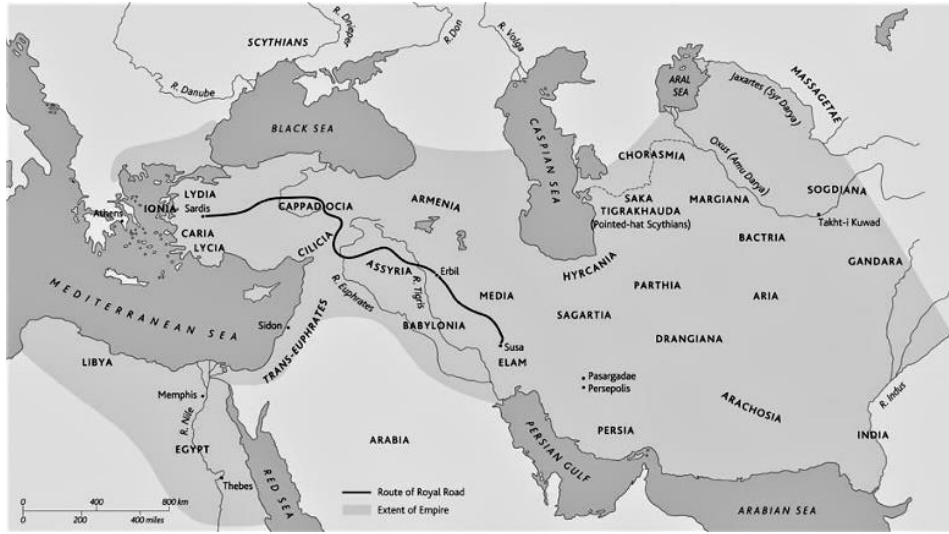

Fig. 1: Pers İmparatorluğu'nun geniş çaplı sınırları ve "Kral Yolu" rotası (Curtis-Simpson, 2010: xiv)

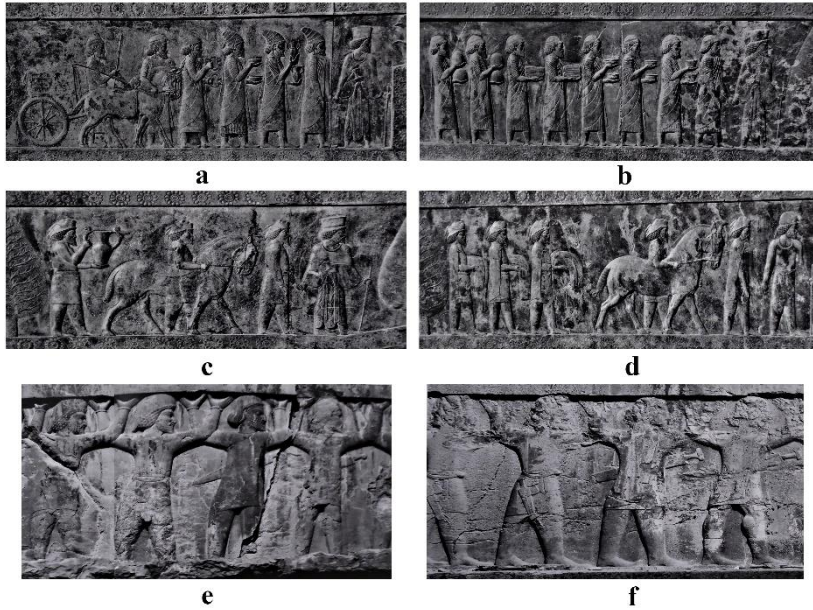

Fig. 2: I. Dareios/I. Kserkses Apadanası ile Nakş-ı Rüstem'deki Anadolu heyetini içeren kabartmalar: a) Lydialılar (Walser, 1966: Taf. 13), b) İonialılar (Walser, 1966: Taf. 19), c) Armenialılar (Walser, 1966: Taf. 10), d) Kappadokialılar (Walser, 1966: Taf. 16), e) Nakş-ı Rüstem'deki V No'lu Mezar'daki kaya kabartmasından Anadolu heyet (soldan sağa: Armenia, Kappadokia, Lydia ve İonialı heyet) (Calmeyer, 2009: Taf. 10.2-11.1'den düzenlenmiştir), f) Nakş-ı Rüstem'deki VI. No'lu kaya kabartmasından Anadolu heyet (soldan sağa: Armenia, Kappadokia, Lydia ve İonialı heyet) (Calmeyer, 2009: Taf. 27.1).

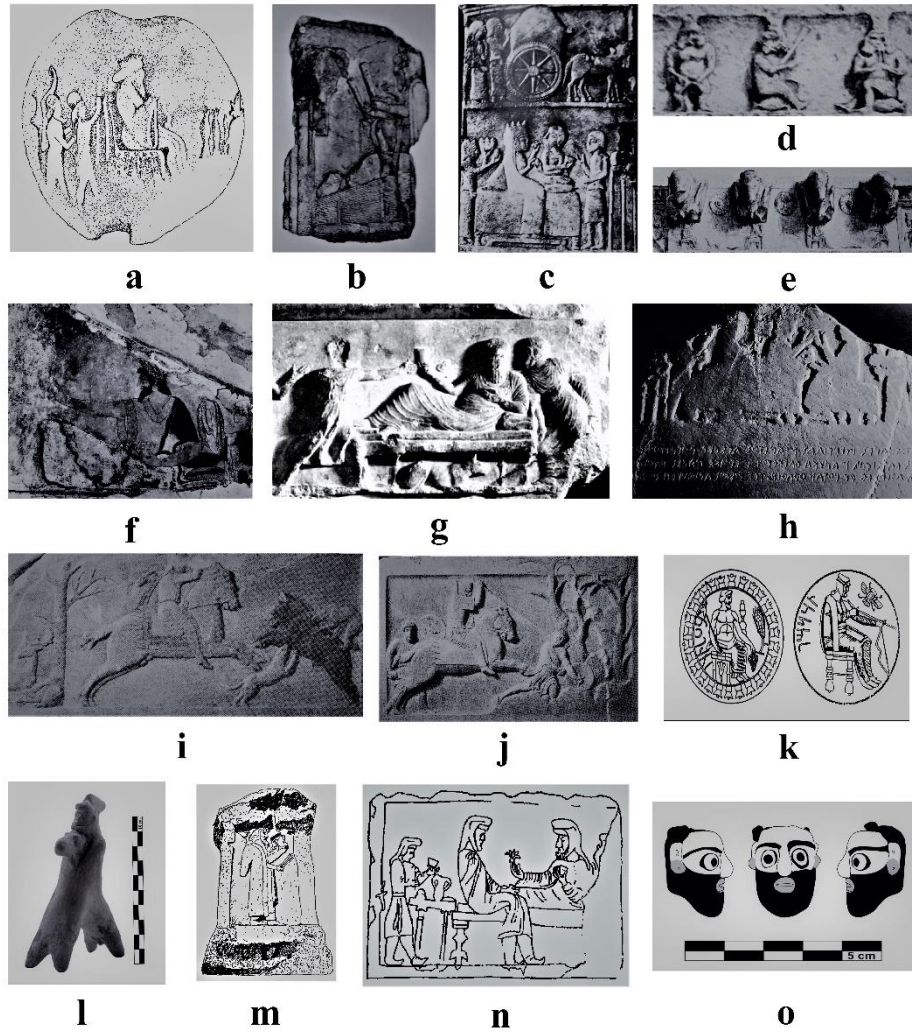

Fig. 3: Pers Dönemi Anadolu ikonografisinden seçkiler: a) Daskyleion'dan mühür baskı (Briant, 2002: Fig. 15), b) Daskyleion'dan *Magos* kabartması (Boardman, 2000: Fig. 5.62), c) Daskyleion'dan *harmamaksa* kabartması (Boardman, 2000: Fig. 5.61), d) Trysa Heroon'u Bes kabartmaları (Barringer, 2008: 185), e) Trysa Heroon'u kanatlı boğa kabartmaları (Barringer, 2008: 184), f) Elmalı Tümülüsü kline sahneli duvar resmi (Boardman, 2000: Fig. 5.84), g) Nereidler Anıtı kline kabartması (Polat, 2005: Abb. 4), h) Daskyleion'dan Manes Steli (Bakır, 2011: Res. 43), i) Çan Lahti Av Sahneli kabartma (Sevinç-Körpe, vd., 2001: Fig. 6), j) Çan Lahti Savaş Sahneli kabartma (Sevinç-Körpe, vd., 2001: Fig. 11), k) Satrap Datames'e ait Tarsos basımlı sikke (Ramsay, 2000: Res. 3), l) Diyarbakır Müzesi'nden Pers Süvari Figürini (Yücel, 2018: Res. 5a), m) Bünyan Sunağı (Briant, 2002: Fig. 60), n) Afirözü Rölyefi (Briant, 2002: Fig. 55), o) Oluz Höyük'ten cam insan başı (Dönmez, 2015a: Fig. 11).

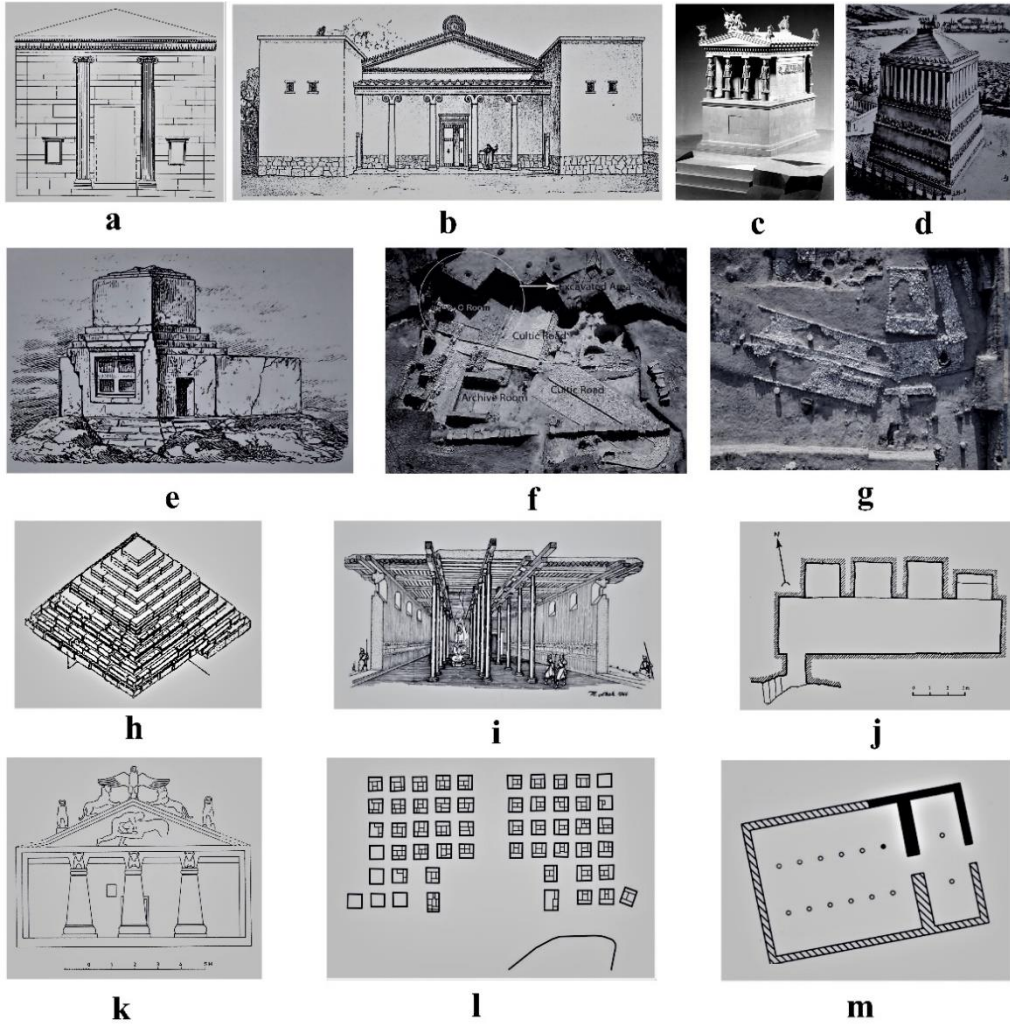

Fig. 4: Pers Dönemi Anadolu mimari yapılarından seçkiler: a) Daskyleion Andron yapısı rekonstrüksiyonu (Ateşlier, 2001: Fig. 21), b) Larisa'daki I. Kserkses Sarayı rekonstrüksiyonu (Dönmez, 2006: Res. 9), c) F. Hnizdo'nun Perikle Anıtı modeli (Sare, 2013: Fig. 2), d) Maussoleion (Boardman, 2000: Fig. 5.60), e) Phokaia Taşkule Mezarı (Boardman, 2000: Fig. 2.32a), f) Daskyleion Pers Dönemi mimari yapılarının genel görünüşü (İren, 2010: Fig. 1), g) Oluz Höyük Pers Dönemi mimari yapılarının genel görünüşü (Dönmez-Saba, 2019: Fig. 4), h) Sardeis Piramidal mezar (Briant, 2002: Fig. 1), i) M. Akok tarafından yapılmış Altintepe Apadanası rekonstrüksiyonu (Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: Fig. 8), j) Van Küçük Horhor Kaya Mezar planı (Köroğlu, 2008b: Res. 12), k) Salarköy Mezarı cephe çizimi (von Gall, 1966: Fig. 3), l) Nevşehir Apadana planı (Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: Fig. 10), m) Kerkenes Dağı (Pteria?) Ana Apadana planı (Yiğitpaşa-Öztürk, 2020: Fig. 5).

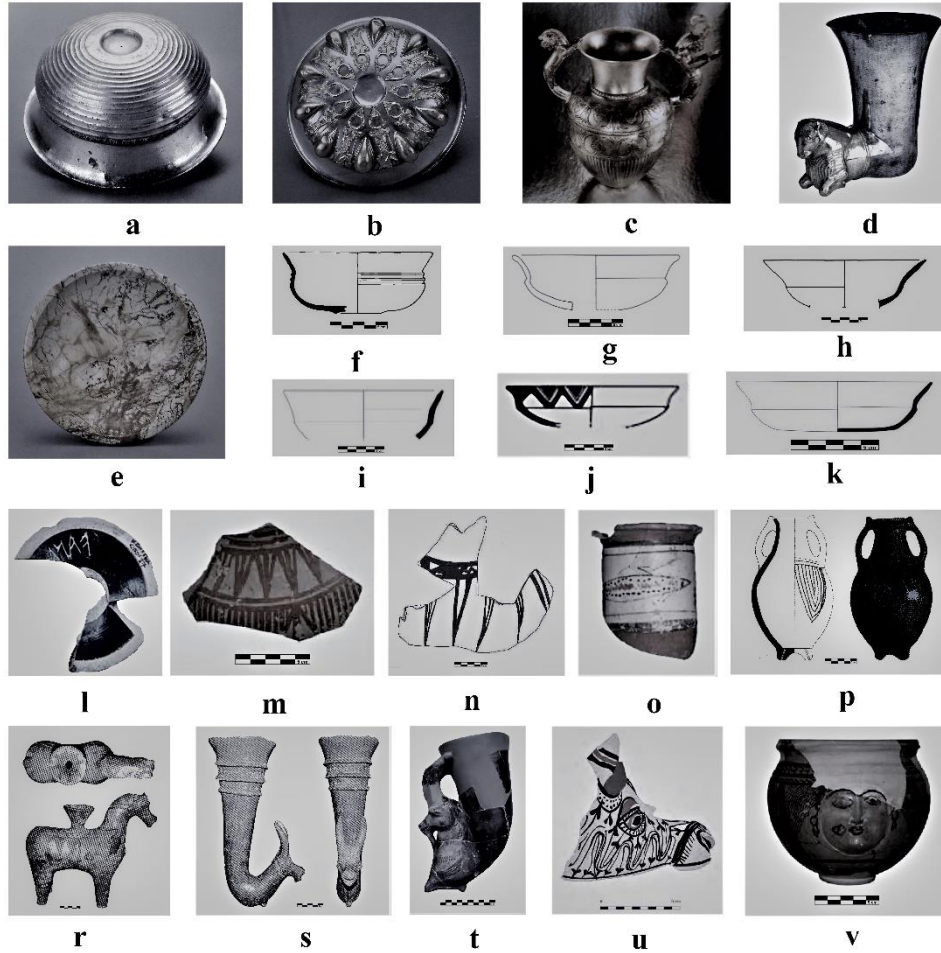
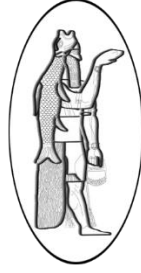

Fig. 5: Pers Dönemi Anadolu taş, metal ve pişmiş toprak eserlerinden seçkiler: Metaller: a) Kâse (Özgen-Öztürk, 1996: Pl. 47), b) Phiale (Özgen-Öztürk, 1996: Pl. 33), c) Amphora (Shahbazi, 2004: Fig. 90), d) Rhyton (Simpson, 2005: no. 120); Jasper taşı: e) Tabak (Özgen-Öztürk, 1996: Pl. 85); Pişmiş toprak: f) Sardeis'ten kâse (Dusinberre, 1999: Fig. 11.7), g) Pamphylia'dan kâse (Çokay-Kepçe-Recke, 2007: Fig. 27.6), h) Seyitömer'den kâse (Coşkun, 2011: Fig. II.17), i) Altıntepe'den kâse (Yılmaz-Karaosmanoğlu, 2019: Fig. 2.4), j) Karagündüz'den kâse (Kalkan, 2013: Abb. 5), k) Oluz Höyük'ten kâse (Dönmez, 2015b: Fig. 14c), l) Daskyleion'dan kylix (Kalkan, 2013: Abb. 7), m) Saztepe'den *Triangle Ware* (Işıklı-Özdemir, 2019: Fig. 4) n) Üçtepe Höyük'ten *Triangle Ware* (Koroğlu, 2008a: Şek. 5), o) Suluca Karahöyük'ten boya bezemeli seramik (Özdemir-Işıklı, 2020: Fig. 22a), p) Amphora-Rhyton (Yiğitpaşa, 2015a: Res. 20), r) At formulu rhyton (Yiğitpaşa, 2015a: Res. 9), s) Dağ keçisi protomlu rhyton (Yiğitpaşa, 2015a: Res. 13), t) Oluz Höyük'ten keçi protomlu rhyton (Dönmez, 2015b: Fig. 16a), u) Oluz Höyük'ten boğa başı formulu kült kabı (Dönmez, 2015b: Fig. 22b), v) Ön yüzleri kadın başı kabartmalı ve *Triangle* ile *Festoon* bezemeli seramik (Yiğitpaşa, 2013: Res. 12).

ANTİK ÇAĞ'DA DÖRT ORDU SINIFI:
SAVAŞ ARABALARI, PİYADELER, SÜVARİLER VE SAVAŞ FİLLERİ
*FOUR MILITARY BRANCHES IN THE ANTIQUITY:
CHARIOTS, INFANTRY, CAVALRY AND WAR ELEPHANTS*

Burak ÇINAR

Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Political Science and International Relations
burakcinar@ohu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6171-0802

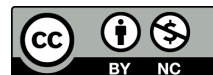
OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **10.03.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **26.06.2022**
Sayfa-Pages : **417 – 448.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1085650>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ÇINAR, B., “Antik Çağ’da Dört Ordu Sınıfı: Savaş Arabaları, Piyadeler, Süvariler ve Savaş Filleri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 417 – 448.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

417 – 448

Araştırma Makalesi / Research Article

ANTİK ÇAĞ'DA DÖRT ORDU SINIFI:
SAVAŞ ARABALARI, PİYADELER, SÜVARİLER VE SAVAŞ FİLLERİ
*FOUR MILITARY BRANCHES IN THE ANTIQUITY:
CHARIOTS, INFANTRY, CAVALRY AND WAR ELEPHANTS*

Doç. Dr. Burak ÇINAR

Öz

Ordular, ülkeler arasındaki rekabetin getirdiği sürekli gelişen silah teknolojileri ve taktik arayışlar sayesinde sürekli güçlendiler. Her gelişme bir sonraki kuşağa ve bir sonraki çağa aktarıldı. Bu gelişmelerin kesintisiz devam etmesi sayesinde ordularda genelleşen sınıflar oluştu. Her biri muharebede farklı rol ve amaca sahip olan bu sınıflar, muharebe sırasında birbirleriyle mücadele ettiler. Bu araştırmada İlkçağ orduları arasında öne çıkan dört muharip sınıfın birbirleriyle etkileşimi tartışılmaktadır. Bunlar savaş arabaları (*chariot*), piyadeler, süvariler ve savaş filleridir. Antik Çağ'ın bu dört ana sınıfı farklı bölgelerde, farklı hükümler tarafından kullanıldılar. Bu çalışmada; savaşın başlangıcı üzerine söylenecek bazı sözlere öncelik verildikten sonra, bu dört sınıf tek tek ele alınmakta, ardından da bunların aralarındaki etkileşim ayrı bir başlık altında bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu sayede Antik Çağ muharebelerinin karşılaştırılması, yeniden yorumlanması, aralarında bağlantıların kurulması önem kazanır. Bu da Antik Çağ'daki birçok medeniyetin savaş tarzlarındaki farklılıkları üzerine ileri araştırmalar için yararlı olabilir.

Abstract

Armies strengthened by the constantly developing weapon technologies and tactical quests brought by the competition among countries. Each development was transferred to the next generation and to the next age. As these developments continued uninterrupted, branches became usual in the armies. Those branches, each had a different role and purpose in the combat, fought each other in the battles. In this research, interaction of four combatant branches which were prominent among the armies of the Antiquity is discussed. These are the chariots, infantry, cavalry and war elephants. Those four main classes of the Antiquity were used by different rulers, in different regions. In this study; after giving priority to some statements about the beginning of the war, those four branches are considered one by one, then interaction among them is evaluated under a separate heading. By this means, comparison, reinterpretation of ancient battles and establishing connections between them gains significance. This is useful for further research on differences of the styles of war of many ancient civilizations.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Savaş, **Keywords:** Antiquity, Warfare, Battle, Muharebe, Savaş Arabaları, Savaş Filleri. Chariots, War Elephants.

Extended Abstract

The armies were constantly strengthened by constantly developing weapon technologies and tactical quests brought about by the competition between the countries. Each development was transferred to the next generation and to the next age. As those developments continued uninterruptedly, branches in the armies were formed became general. Those branches, each having a different role and purpose in the combat, fought each other in the battles. This made armed forces more complex institutions in the battlefield.

In this research, as the beginning of that complexity, interaction of four general combatant branches in the Antiquity is discussed. Those are the chariots, infantry, cavalry and war elephants. They were used by different rulers as main branches in the Antiquity, in different regions. In this study; after giving priority to some statements about the beginning of the war, those four branches are considered one by one, and then the interaction between them is evaluated under a separate heading. In this way, comparison, reinterpretation of ancient battles and establishing connections among them gain importance. This is useful for further researches on differences in the styles of war of the most ancient civilizations. The research is not very limited as in the Antiquity; however, it is more focused on the period between 1500 BCE and 400 AD, when the battles were clearly defined to understand the war styles and soldiers' behaviour.

As the beginning of warfare we need looking for stronger economical formations than early settlements. This brings us to 13.000-14.000 years ago, to the roots of agriculture. By 7.000 BCE, the first settlements heaped together with defences around precise regions with arable soil, mostly on the river banks. In this way, from early societies to the civilizations, we can see developments for thousands of years. However, the first clash between the people was older. According to archaeological discoveries, human killings by another human were 20.000 years ago, in Egypt. Evidence of small clashes or executions has also been found in Nubia and Germany. We easily analyze battles in details, between two states, beginning with the Battle of Megiddo (1469 BCE), in late Bronze Age.

Horses were tamed in the fourth millennium BCE. This gave the way to the development of chariot units, and later cavalry. First function of the tamed horse was to pull the carriage. Four-wheeled horse carts were begun to use for the logistic support as well as a war machine. Two-wheeled chariot was an invention which was most suitable to the battlefields. It could be developed in different regions. Chariots were developed, changing from two to four horses and having a crew two to four. Each members of the crew had different roles as driver, warrior or protector. By 2500 BCE, they were filled battlefields in and around the Mesopotamia. Having been the symbol of the power, the states

produced or procured more chariots for centuries, until cavalry replace them in the first millennium BCE.

Although chariots were the apples of the kings' eyes, battlefields were numerically dominated by infantry. First infantry units were set up with the settlers as militia, to protect their own location. By the time, infantry gained more profession, due to experience and demands; they were trained in uses of different weapons and tactics. Infantry was irreplaceable, because it was the cheapest branch as well as easy-learning. After fighting under the shadow of chariots, infantry took primacy in the reigns of the Greeks and the Romans. In the first millennium BCE, infantry took the advantage of Iron Age. Romans centred their heavy infantry on the battlefield and they ruled around the Mediterranean.

First millennium BCE witnessed rise of the cavalry and fall of the chariots together. After elite cavalry formations of mounted peoples pervaded, cavalry overwhelmed the chariots by time. As a mobile unit, cavalry was the most suitable one to geographical conditions and not very expensive. Elite formations were the bulk of army of the mounted peoples. Sedentary societies could not own cavalry as cheap as the mounted peoples, so they had to choose cavalry fewer than infantry. However, they installed some functions to the cavalry; to optimize use them along with the infantry.

War elephants were created as another branch in the Antiquity. Raising the most powerful and the largest animal for war was very conceivable to human mind. Two types of elephants, North African Forest and Asian races were raised and used in the battles. Many states procured them from their neighbours. Making naturally peaceful animals as a part of war system was an unpleasant example of process of human brain. War elephants were an interesting branch that never changed the system; nevertheless, all the kings wanted them see them in their own forces.

Army branches were developed much depending of technological advance. More branches brought more complexity in the battlefields, today. In the Antiquity; chariots, infantry, cavalry and war elephants were enough to create many combinations of tactics. They were limited to infantry and cavalry in late Antiquity.

Giriş

Ordular donanımlarını geliştirerek sürekli güçlendiler. Yeni silahların icadı ve bunlar üzerine geliştirilen yeni taktikler sayesinde savaş kapasiteleri sürekli arttı. Süreklilik kazanan bu gelişmeler sonraki çağlara aktarıldı. Zaman ilerledikçe göze çarpan ilerlemelerin paralelinde hem komuta-kontrol yetenekleri gelişme gösterdi hem de ordu içindeki hiyerarşi genişledi. Bunların yanı sıra işlevlerine göre farklı sınıflar ve alt sınıflar oluşturuldu. Bu gelişmelerin süregelmeleriyle, günümüz orduları çok sayıda sınıfı barındıran karmaşık bir askerî örgütlenme haline geldiler.

Antik Çağ boyunca, ordular daha etkin ve verimli faaliyet icra edebilmek için farklı uzmanlık alanlarında heterojen güçler teşkil etmişlerdir. Dönemin mücadeleleri çoğunlukla karada geçtiği için bu sınıflar kara gücünün birer parçasıydı. Orduların içinde işlevleri farklı birimler mevcut olup, kullandıkları araçlar, silah donanımı, askeri kıyafetler ve coğrafyaya uygunluk açısından farklılıklar göze çarpılmaktadır. Bu sınıflardan muharip olanları savaş arabaları (*chariot*), piyadeler, süvariler ve savaş filleri olarak sayabiliriz.

Yukarıda ifade edilen muharip sınıflar detaylarıyla bilinen ilk muharebe olan MÖ 1469'daki Megiddo'dan önce de mevcuttu. Ancak aralarındaki etkileşimin analiz edilebilmesi için muharebelere bağlı detaylara duyulan ihtiyaç, arkaik dönemin büyük ölçüde bu araştırmanın dışında tutulmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla araştırmanın konusunu MÖ 1469 ile MS 476 arasındaki dönemde, ordular içindeki bu ana sınıflar ve bunlar arasında ortaya çıkan etkileşim oluşturmaktadır. Yani bu çalışmada, 3.491 yıllık bir geçmişin, Antik Çağ'ın bitimine kadar geçen 1.945 yıllık kısmındaki olaylara odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, adı geçen bu dört sınıf tek tek ele alındıktan sonra, ayrı bir başlık altında ortak bir değerlendirmeye tabi tutulacaklardır. Bununla birlikte, savaşın başlangıcı üzerine kısaca değinmek de söz konusu sınıfların incelenmesi açısından yararlı olabilir.

Bu çalışmada bazı kısıtlamalara gidilmiştir. Sosyoekonomik düzen toplumların kullanacağı silahlardan, taktik ve tekniğe kadar geniş bir alanda etkili olmakla¹ birlikte; sadece dört önde gelen muharip sınıfın incelenmesine odaklanılmış ve sosyoekonomik, teknik ya da kültürel sebeplerle ortaya çıkan alt sınıflara yer verilmemiştir. Alt sınıflara inilmediği için silah çeşitliliğindeki detaylara da değinilmemiştir. Ayrıca teknik ve lojistik sınıflar da araştırmanın dışında bırakılmıştır. Konu, coğrafi farklılıkların ve zaman farklılıklarının etkileri minimize edilecek şekilde analiz edilmiştir. Öte yandan, Antik Çağ ordularında kara gücünün baskınlığı göz önüne alınarak, deniz gücüne yer verilmemiştir. Aslında hem Pers-Hellen hem de Roma-Kartaca savaşlarında deniz gücünün belirleyici etkisi söz konusudur. Ancak bu dönemde Çin, Hindistan, Mısır, Mezopotamya ve Avrupa'daki savaşların büyük çoğunluğunda deniz gücünün belirleyiciliğinden söz etmek mümkün değildir. Bunun nedeni, aydınlatılabilen Genel Harp Tarihi içinde deniz güçleri arasındaki mücadelede göze batan gelişmelerin, Antik Çağ'ın son bin yılında ortaya çıkması ve Akdeniz ile sınırlı kalmış olmasıdır.

Savaşın Başlangıcı

Savaşın başlangıcını tahmin etmek için erken yerleşimlerin sahip olduğundan daha kuvvetli bir iktisadi oluşuma ihtiyaç duyabiliriz. Bu da tarımın köklerinin bulunduğu, günümüzden 13.000-14.000 yıl öncesine gitmek demektir. Ardından gelen 3.000-4.000 yıllık bir ilkel gelişme dönemiyle birlikte tarımın getirdiği klasik birikim sonucunda ortaya çıkan ilk tarım bölgeleri, büyük akarsuların çevresindeki belli coğrafyalarda kümelenmişlerdi. Nüfusun artmasıyla gelen yaşam alanını genişletme çabaları, bu yerleşimlerin aralarında sınır olarak tabir ettiğimiz potansiyel çatışma hatlarını ortaya çıkardı. Ya da iktisadi güçleriyle cazibe merkezi haline gelen bölgeler, kendilerini hedef alan yıkıcı saldırılara maruz kaldılar. Böylece MÖ

¹ Uyar, 2020: 43.

7.000'lerden itibaren Eriha ve Çatalhöyük gibi savunmalı ilk yerleşim merkezlerinin inşa edildiklerini görüyoruz.

Topluluklar arasındaki çatışmaların genişlemesini ise ilk tahkimli yerleşim merkezlerinden daha önceye dayandırabiliriz. Arkeolojik bulgulara göre 20.000 yıl kadar öncesinde, Mısır'da insanın insan eliyle öldürülmüş olduğu bilinmektedir.² Nübye'de (MÖ 12.000-10.000) ve Almanya'da (MÖ 10.000-5.000) bulunan bulgularda ise birçok insanın insanlar tarafından öldürülmesi, çatışmaların başlamış olduğuna işaret etmektedir.³ Ancak bunlar köyler ya da klanlar arasındaki toplu çatışmalar şeklindeki küçük çarpışmalar ya da infazlar görüntüsü vermektedir.

Bu örnekler savaşın başlangıcı olarak değil, savaş araştırmalarının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Çünkü savaş tanımı için siyasi örgütlenmeye sahip birden fazla aktör arasında yaşanan daha geniş çaplı çatışmalara ihtiyaç vardır. Bu da bize MÖ 4. binyılın sonlarını işaret etmektedir. Elimizdeki bilgilere göre, devletlerin sahip oldukları ordular arasındaki çarpışmalara yazının icat edildiği dönemden itibaren rastlıyoruz. Ne var ki, günümüzde bilinen muharebeler, bu dönemden çok daha sonradır. Bulgular ve veriler ışığında, önemli birçok detayı bilinen edilen en eski muharebe, Mısır Firavunu III. Thutmose ile Megiddo ve Kadeş krallarının Kenanlı ordusu arasında geçen Megiddo'dur (MÖ 1469). Mısır Firavunu II. Ramses ve Hitit Kralı II. Muvatalli arasında cereyan eden Kadeş Muharebesi (MÖ 1274) ise manevra ve taktik haritaları çizilebilecek derecede detaylı olarak bilinen bir muharebe olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz, bu muharebelerden daha önce de farklı coğrafyalarda birçok muharebe meydana gelmiştir. Ancak şu ana kadar edinilen bilgiler doğrultusunda savaşları incelemek için başlangıç, MÖ 1500 civarı olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla, muharebeler ışığında inceleyebileceğimiz savaşların yaklaşık 3.500 yıllık bir geçmişinden bahsedebiliriz. Yine de bilimsel gelişmeler bu tarihi daha geriye atacak potansiyele sahiptir.

Savaş Arabaları

Antik Çağ'ın erken ürünlerinden biri olan Savaş arabaları, farklı coğrafyalarda yaklaşık 3.000 yıl boyunca muharebe alanlarında kullanıldılar. Atların MÖ 4. binyılda evcilleştirilmesine rağmen,⁴ savaş arabaları bir ordu sınıfı olarak süvarilerden daha önce ortaya çıkmıştır. Bunun bir nedeni evcilleşen atların ilk işlevinin dört tekerlekli arabaları çekmesidir (bkz: resim 1). Bu arabalar sivil yaşamda yük taşımak için, savaşlarda ise lojistik amaçlı ve muharebelerde ilkel savaş araçları olarak kullanılıyorlardı. Askeri kültürü günlük yaşamın muharebe alanına yansımaları olarak kabul edersek, insanların çok geçmeden yük taşıdıkları bu araçları kabaca savaş aracı olarak düşünmelerine şaşırılmamız gerekir. Bu da bize savaş arabalarının ilk kullanıldıkları dönemin MÖ 4000-3000 arasında olduğunu göstermesi

² Keeley, 1997: 37.

³ Nübye'de bulunan 59 iskelet üzerinde çatışma ve infaz izlerine rastlanmıştır. Almanya'daki bir mağarada da sepete konularak saklanmış 38 kafatası bulunmuştur. Katliamda taş baltalar kullanıldığı bilinmektedir. Bkz: Keeley, 1997: 37-38. Katliam ya da toplu infaz olarak görülebilecek bu olaylar "Klasik Öncesi Savaş" döneminin MÖ 12.000-5.000 arasında başlamış olabileceğini göstermektedir.

⁴ Keegan, 1995: 108.

açısından yeterlidir. Nitekim savaş arabalarının MÖ 4. binyılın sonlarında mevcut olduğu bilinmektedir. Örneğin Sümerler bu dönemde dört tekerlekli arabalardan hareketli bir silah platformu olarak yararlanmışlardır.⁵

Savaş arabası muharebeleri tekerlek, at ve yay üstüne kuruluydu.⁶ Dört tekerlekli arabaların çekilmesi için öküzlerin yerini atların alması, Aşağı Mezopotamya bölgesinde MÖ 2500'ü bulmuştu.⁷ Bu arada, bu erken dönemde savaş arabalarını çekmeleri için eşekler ve katırlar da denenmişti. Ne dört tekerlekli arabaların savaş arabası olarak kullanılmaları ne de eşek ya da katır gibi hayvanların savaş arabalarına koşulması verimli olmuştur. Tek dingilli ve iki tekerlekli modern savaş arabalarının ortaya çıkışı ise MÖ 2000 dolaylarında, Orta Asya'da olmuştur. Bunlar dört tekerlekliye göre daha çevik oldukları için açık alanda hızlı hareket edebiliyorlar, hem açık alanda hem de engebeli arazide rahatlıkla ilerleyebiliyorlardı. Bu savaş arabaları kısa sürede birçok devlet ve toplum tarafından benimsenmiş ve Ön Asya'nın en önemli savaş aracı haline gelmiştir. Aryanların MÖ 1500 civarında Hindistan'a gelişiyle, savaş arabaları bu bölgeye de girmiştir.⁸ Aslında medeniyetlerin farklı coğrafyalarda ve aynı dönemlerde, birbirlerinden habersiz olarak savaş arabasını icat etmiş olmaları mümkündür. Ne de olsa barış zamanında at koşulu arabalarla ürün ve malzeme taşıyan insanın bunu savaş alanına yansıtması akla gelmeyecek bir şey değildir. Dolayısıyla, *chariotu* tek patentli bir icat olarak kabul etmek zorunda değiliz.

Savaş arabaları muharebeler için dingilinin iki yanına düşman piyadesini biçecek şekilde uzun bıçaklar takılarak özel hazırlanmışlardı. Her biri iki tekere sahip bir dingil üzerine oturtulmuş gövdeden meydana geliyor ve iki, üç ya da dört beygir tarafından çekiliyordu. Demir kullanılmaya başladıktan sonra tekerlekteki ahşap çemberin yere temas eden dış yüzeyi demir bir koruyucuyla kaplanmak suretiyle muharebe alanındaki yüksek hıza ve engebeli araziye karşı koruma elde edildi.⁹ Savaş arabalarının mürettebatı çoğunlukla iki kişiydi. Örneğin, Hititler ilk dönemlerinde bir sürücü ve bir okçudan oluşan iki mürettebatlı savaş arabalarını kullanıyorlardı. Ancak MÖ 13. yüzyılın ilk çeyreğinde, II. Muvatalli devrinde üç kişilik ağır savaş arabalarını kullanılmaya başladılar (bkz: resim 2). Mürettebata eklenen üçüncü asker, mızrak ve kalkan taşıyan bir savaşçıydı.¹⁰ Ayrıca bir savaş arabasından diğerine müdahale edebilecek uzunlukta kargılar da geliştirilmişti (bkz: resim 3). Antik Çin'deki devletlerin savaş arabası mürettebatı ise Çinlilerin kendilerine özgü olan, "ko" dedikleri uzun saplı ve hançer gibi kısa uçlu bir çeşit delici balta (*dagger-axe*) ve yay kullanıyorlardı.¹¹

Bir savaş arabasının hem yapımı için harcanan materyaller hem de sürekli bakım ve onarım, savaşa uygun iki ila dört at besleme, iki ya da üç asker yetiştirme ve bunların donatılması için devlet sürekli harcama yapmak zorundaydı. "Anitta Metinleri"ne göre; MÖ 1800 civarında, iki şehirden oluşan

⁵ Uyar, 2020: 47.

⁶ Cotterell, 2004: 39.

⁷ Cotterell, 2004: 42.

⁸ Ellis, 1978: 17; Cotterell, 2004: 35.

⁹ Emecen, 2008: 24-25.

¹⁰ Cotterell, 2004: 82-83.

¹¹ Peers, 2013: 6-7.

bir Hatti kralının gücünün 1.400 asker ve 40 savaş arabasından oluştuğunu biliyoruz.¹² Daha geç bir tarihte ise Hitit Kralı II. Muvatalli'nin MÖ 1274'teki Kadeş Muharebesi'ne 3.500 savaş arabasıyla katıldığını görüyoruz.¹³ MÖ 10. yüzyılda yaşayan ve atlarıyla ünlü olan İsrail Kralı Süleyman'ın 4.000 savaş arabası ve 12.000 süvarisi mevcuttu.¹⁴

Asurlular ise savaş arabalarını MÖ 1300 civarından itibaren kullanmaya başlamışlardı.¹⁵ Onlar da tıpkı Hititler gibi zamanla arabaların hacimlerini genişleterek, iki mürettebatlı ve 2-3 atlı arabaların¹⁶ yerine iki "kalkan taşıyan" daha eklemek suretiyle dört kişilik mürettebata sahip dört atlı arabaları tercih etmeye başladılar.¹⁷ MÖ 9. yüzyıl başlarındaki bir yazıta göre de Asur Ordusu'nun 1.351 savaş arabası ve 50.000 piyadesi mevcuttu.¹⁸ Asur Kralı III. Şalmaneser'in, MÖ 853'teki Karkar Muharebesi'ne katılan ordusu 2.002 savaş arabası ve 5.542 süvariye sahipti.¹⁹

Bu dönemde atların vatanının Zagros Dağları, Anadolu ve Ermenistan olduğundan yola çıkarak, Mısırlıların bunları ilk olarak ithalat yoluyla elde ettiklerini görüyoruz.²⁰ Mısır firavunu III. Thutmose MÖ 1469'da Filistin ve Suriye üzerine çıktığı seferde 1.000 savaş arabasıyla Kadeş Kralı'nın Kenanlı ordusunu Megiddo Muharebesi'nde yenmiş ve şehrin kuşatması tamamlandıktan sonra içinde 924 savaş arabasının da olduğu büyük bir ganimet ele geçirmişti. Mısırlılar savaş arabalarını kendilerine göre tasarlamışlardı ve muharebe alanında her Mısır tümenini 200 kadar savaş arabası destekliyordu.²¹ Minos kralı ise muharebe alanına 200 savaş arabası ile katılabilecek bir güce sahipti. Miken Kralı da MÖ 1400'den sonra savaş arabası tedarikine gitmişti.²² Görüldüğü gibi Antik Çağ'da devletler güçlü olabilmek için savaş arabalarından önce onlarca, kaynakları arttıkça da binlerce inşa etmişlerdir. Bunun ekonomik tutarının atlı birliklere oranla ne kadar pahalıya geldiğini tahmin edebiliriz.

Savaş arabaları MÖ 1000 civarından başlayarak, yavaş yavaş muharebelerdeki önemini kaybettiler.²³ Bu durumun üç nedeni vardır. Birincisi süvari sınıfının Ön Asya ve Mısır medeniyetleri tarafından kabul edilerek, savaş arabalarının yerini almasıdır. Nitekim ekonomik olmalarının yanı sıra atlı birlikler, savaş arabalarına göre başka avantajlara da sahipti. Bir kere her binici kendi atını beslemekle yükümlüydü. Ne de olsa atı, günümüzdeki hususi otomobiller gibi onun hayati derecede önemli bir parçasıydı. Uzun mesafe avcı olduğu için de birçok teçhizatın masrafını

¹² Emecen, 2008: 56.

¹³ Şerbetçi, 2008: 71; Hornung, 2004: 117.

¹⁴ Cotterell, 2004: 96.

¹⁵ Gökçek – Akyüz, 2013: 52-53.

¹⁶ Bu hafif arabalar 50 metrelik bir mesafeyi 4-5 saniyede alabiliyorlardı. Bkz: Gökçek – Akyüz, 2013: 53.

¹⁷ Emecen, 2008: 24-25; Gökçek – Akyüz, 2013: 53.

¹⁸ Drews, 2014: 181.

¹⁹ Drews, 2014: 179. Cotterell ise III. Şalmaneser'in Karkar Muharebesi'ne katılımı ile ilgili şöyle bir sayı vermektedir: 3.940 savaş arabası, 1.900 süvari, 1.000 develi, 52.900 piyade. Bkz: Cotterell, 2004: 326.

²⁰ Cotterell, 2004: 96.

²¹ Cotterell, 2004: 96-97.

²² Cotterell, 2004: 126.

²³ Ellis, 1978: 10.

karşılacak mal edinebilirdi. Atla bütünleşen seçkin süvariler muharebelerdeki verimliliği artıyordu. Savaş arabalarıyla atlı birliklerin özelliklerini karşılaştırdığımızda, atlı birlik tercihinin ön plana çıkması mantıklıdır. Ne de olsa süvarinin avantajları; savaş arabalarının devingenliğine ek olarak manevra kabiliyeti, arazi koşulları ve ekonomik olma hususları gözetildiğinde daha fazlaydı. Büyük Kyros'un (II. Kyros) bir seferindeki bir ön çarpışmada Pers süvarisi düşman savaş arabalarına hücumla geçmiş, savaş arabaları sert bir manevrayla dönmeye kalktıklarında çok sayıda kaza meydana gelmiş ve bunlar süvariler için kolay birer av olmuşlardı.²⁴ Bununla birlikte, Kyros Lydialılarla savaşmadan önce daha fazla savaş arabasına sahip olmayı da istemiştir ki,²⁵ bu da tahminen düşman ordusunun piyade ve süvari sayısında nicelik açısından üstün olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü açık ve düz alanda çok sayıda arabanın koordineli saldırısı, düşman piyade birimlerinin düzenini ve hatta düşman ordusunun dengesini bozacak derecede ölümcül olabiliyordu. Ok ve mızrakla donatıldıkları için savaş arabalarının ve süvarilerin vuruş güçleri aynı görünse de tekerleklerinin ortalarına takılan tırpanlar savaş arabalarının vuruş gücünü artıran bir etmendi. Bu arada Büyük Kyros, Pteria Muharebesi'ne 300 *chariot* dâhil etmiştir.²⁶ Ancak bunlar farklı tiplerde arabalar olup, hepsi Kyros'un yapımıyla bizzat ilgilendiği Pers tipinin gücüne ve kalitesine sahip değildiler.

İkincisi, bu dönemdeki iktisadi durumun kötüleşmiş olması ihtimali üzerine savaş arabalarının lüks bir savaş aracına dönüşmesidir. Deniz Halkları'nın Doğu Akdeniz coğrafyasını talanı ve Hellas'ta başlayan karanlık çağın komşu coğrafyalara olumsuz etkileri buna örnek teşkil edebilir. Üçüncüsü de hemen her dönemde taktik önlemlerin en değerli sınıfa karşı alındığını düşünerek, savaş arabalarına karşı alınan önlemlerin onların verimli kullanımlarını sınırlamasıdır. Vegetius "*De Re Militari*" eserinde Antiokhos ve Mithridates ile MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda yapılan savaşlarda Romalı askerlerin savaş arabalarına karşı edindikleri muharebe tecrübelerine göre savaş arabalarının zayıflıklarını şöyle anlatmaktadır: "... Başta büyük korku yaratmış olsalar da daha sonraları alay konusu olmuşlar. Zira savaş arabasının düz bir alan bulması zordur ve hafif bir yükü bile yavaşlar. Ayrıca tek at bile vurulduğunda ya da yaralandığında saf dışı kalır."²⁷ Vegetius'a göre savaş arabalarının ortadan kalkması, Romalıların dört tarafı diken olan demirden yapay engellerin savaş alanına saçılarak, savaş arabalarının hareket üstünlüğünü sona erdirmesi sayesinde olmuştu.²⁸ Aslında Romalılardan çok daha önce, savaş arabalarının Mısırlı *Shardana* koşucuları diye adlandırılan piyade birliklerine karşı da zayıf kaldıkları ortaya çıkmıştı. Hızlı koşabilen, cirit ve kılıç kullanan bu elit hafif piyade birlikleri, Kadeş'te Mısır birliklerini kuşatan Hitit savaş arabalarına karşı başarı sağlamışlardı.²⁹ Çin'de ise MÖ 613'te bir köylü isyanını bastırmak için sefere çıkan bir ordu, köylülerin yaptıkları yaklaşık 5,5 metrelik *kuların* karşısında 800 savaş arabası

²⁴ Ksenophon, V: IV.

²⁵ Ksenophon, VI: I.

²⁶ Ksenophon, VI: III.

²⁷ Vegetius, III: XXIV.

²⁸ Vegetius, III: XXIV.

²⁹ Cotterell, 2004: 228.

kaybetmiştir.³⁰ Aleksandros ise MÖ 331'de Gaugamela'da III. Darius'un savaş arabalarının hücumunu, "eğik ilerleme hattı" uygulamasıyla boşa çıkarmıştı. Tırpanlı savaş arabalarının bir kısmı ciritlerle devre dışı bırakılırken, kalanları da Makedon piyade hattının aralarındaki açıklıklardan geçip gitmişlerdi.³¹

Seçkin süvari birlikleri arttıkça, savaş alanındaki avantaj atlı birliklere geçmiştir. Savaş arabaları düz ovalarda ve hafif engebeli arazide etkiliydiler. Ancak dağlık alanda ya da fazla engebeli ve taşlık arazide yerlerini piyadeye bırakıyorlardı. Manevra için atlara oranla tekerleklerinin elverdiği ölçüde daha geniş bir dönüş alanına ihtiyaç duyuyorlardı. Hatta daha güçlü olan üç kişilik Hitit savaş arabası aslında daha hantaldı. Ancak Hititler bu suretle araba mürettebatının korumasını artırmışlar ve bunları Kadeş Muharebesi'nde kullanmışlardı.³² Bu da taktik yaratıcılığı sınırlıyordu. Kadeş Muharebesi gibi süvarinin henüz olmadığı bir devirde çarpışmaların yükünü çeken savaş arabaları, binicisiyle adeta bütünleşen atların çevikliğine ulaşamazdı. Öte yandan Ön Asya'da savaş arabası kullanımının son dönemini temsil eden tırpanlı Pers savaş arabalarından öncekiler, aynı zamanda kolayca hasar görebilecek araçlardı ve sağlam bir düşman savunmasına karşı şok saldırı özelliğini korumakta yeterince güvenilir olmayabilirdi.³³ Dolayısıyla, hem kullanım şekli hem de bunlar üzerine geliştirilen taktikler sınırlıydı. Buna mukabil, Bozkır kültürünün ana savaş unsuru olan atlı birliklerin manevra kabiliyetleri sayesinde taktik anlayışları daha da gelişmişti.

Süvariler gelene kadar, savaş arabası Antik Çağ'daki ülkelerin öncelikli savaş aracı olmuştur. Bunlar Sümerler, Mikenler, Asurlular, Babilliler, Mısırlılar, Hititler, Mitanniler, Çinliler, Hintliler, Deniz Halkları, Keltler ve Kartacalılar tarafından kullanıldılar. Dolayısıyla, taktikler ve muharebe düzenleri de onlara göre ayarlanıyordu. Antik Çin'de Zuo Zhuan'ın kayıtlarına göre MÖ 589'da, aristokratik savaşçıların kullandıkları savaş arabalarından her biri 72 piyade askeri tarafından desteklenen Jin, Qi'ye karşı bir muharebede savaş alanına 3.000 *chariot* ve 56.000 piyadeyle iştirak etmişti. Piyadeler bağlı buldukları savaş arabalarının yanlarında koşuyorlardı.³⁴ Romalıların ve Makedonluların savaş sistemlerinde ise savaş arabaları öncelikli olmamıştır. Zaman içinde atlı birliklerin savaş arabalarının önüne geçmesini, Aleksandros'un *companion*³⁵ süvarisinin başında taarruza kalkarak Perslere karşı MÖ 331'de kazandığı Gaugamela zaferiyle simgeleyebiliriz.

Piyadeler

Yerleşik hayata geçen topluluklar, sahip oldukları mülklerin güvenliğini sağlamak zorundaydılar. Tarıma dayalı ilk yerleşimler, ancak yerleşimciler tarafından oluşturulan etkin ve ekonomik bir savunma yapılanmasıyla korunabilirdi. Böylece ilk piyade birlikleri milisler olarak ortaya çıktı. Zamanla duyulan ihtiyaç ve tecrübeler doğrultusunda savunma sistemleri gelişti. Tarıma geçenlerin göçebelere göre medeniyette bir adım ileride olduklarını ve göçebelere de yağmalayıcı özelliklerini birlikte düşünürsek, savunmaya

³⁰ Peers, 2013: 16-17.

³¹ Cotterell, 2004: 55.

³² Koç, 2006: 76.

³³ Gündüz, 2000: 199.

³⁴ Cotterell, 2004: 177.

³⁵ *Companion*: yoldaş. Büyük İskender'in elit, zırhlıdırılmış süvari birliği.

yönelik sistem bilincini öncelikle yerleşik topluluklarda arayabiliriz. Bu da bizi ilk askeri doktrinin saldırıya karşı geliştirilmiş bir sistem olarak savunma üzerine kurulduğu gerçeğine götürür. Dolayısıyla, yerleşik toplumlarda öncelikle savunma bilinci yer edinmiştir.

Hem doğaya hem de insan kalabalıklarına karşı korunmak, yerleşim yerlerinin temel bir ihtiyacı haline gelmişti. Doğal sınırlardan yararlanmanın yanı sıra surların ve diğer istihkâmların ortaya çıkması, savunma sisteminin bir parçası olarak yapay savunma mimarisini şekillendirdi. Şehir devletler arttı ve zamanla hâkimiyet alanları genişlemeye başladı. Böylece devletler birbirleriyle gitgide daha fazla muharebe etmeye ve bu geniş çatışmalara kitlelerle katılmaya başladılar. Bu da savaşlara iştirak eden güçlerin insan gücü ve silahlı kuvvetlerin niteliklerinde değişim ve dönüşümlere neden oldu. MÖ 2500 civarında Mezopotamya'daki kritik dönüşüm, muharebelere kalkan ve mızraklarıyla iştirak eden (bkz: resimler 4 ve 5), basit talimli falanks birimlerini ortaya çıkardı.³⁶

Korunaklı yerleşimler gelişerek, diğer kentlerle etkileşime geçtikten sonra, yeni hayat alanları aramak üzerine gelişen siyasi düşüncenin de gitgide saldırmaya dönüştüğünden bahsedilebilir.³⁷ Ancak piyade ağırlığına sahip ilkel toplumlarda saldırı ağırlıklı bir doktrinin gelişmesi de pek mümkün görünmemektedir. Çünkü saldırı doktrini çok daha hızlı, esnek ve vuruş gücü yüksek bir araç gerektirir. Böyle bir hareketliliğin insanın vücut kapasitesini zorlaması nedeniyle, oluşturulan piyade sınıfının sadece savunma ağırlıklı bir sistemin yapıtaşı olması beklenirdi. Zamanla seçkin piyade birimlerinin ortaya çıkması da saldırı ağırlıklı doktrine net bir atıf yapmaz. Bundan ötesi için klasik insan gücünün dışına çıkan ve insanın hantallığını giderecek bir araca ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim muharebelerde üstün gelebilmek arzusu üzerine savaş arabaları, filler ve süvari sınıflarının ortaya çıkması bu ihtiyacın bir kanıtıdır.

Piyadeler aslında muharebelerde savaş arabalarının gölgesinde kalan bir sınıftı. Hem intikal halinde hem de muharebe esnasında savaş arabalarına destek vermekle yükümlüydüler.³⁸ Tabi burada sözü edilen piyadeler hafif piyadelerdir. Ancak MÖ 1. binyılın ilk yarısında hem süvarinin gelişimi hem de piyadelerin alt sınıflarının çeşitlenmesiyle -savaş arabalarının olduğu gibi- piyadelerin muharebe içindeki konumu da değişti. Birçok ağır ve hafif piyade sınıfları türerken, bunlar okçu ve sapancı gibi destek görevli diğer alt sınıflarla da desteklendiler. Ağır piyade birimleri geliştikçe, piyade sınıfı da öne çıkmaya başladı. Savaş arabaları mürettebatının kullandıkları göğüs zırhları artık piyadelerde de kullanılmaya başlamış³⁹ ve gerçek kesici kılıçlar belirmişti.⁴⁰ Süvariler ve savaş arabaları arasındaki ilişkide olduğu gibi, ağır piyadelere

³⁶ Holmes, 2001: 443. Falanks birliklerinin kökeni Sümer'e kadar gitmektedir. Bkz: Uyar, 2020: 46.

³⁷ Bu ihtiyaç belki de jeopolitiğin temelini teşkil eder. Nitekim MÖ 300 civarında yaşayan ve Hindistan'daki Maurya İmparatoru Chandragupta'nın danışmanı olan Kautilya (Chanakya), "Arthaşāstra" adlı yapıtında korunaklı yerleşke ile ilgili jeopolitik öneriler sunmuştur. Bkz: Kautilya, VII: 11: 3-17, VII: 12:1-3.

³⁸ Drews, 2014: 158.

³⁹ Drews, 2014: 190.

⁴⁰ Drews, 2014: 208-209.

verilen önemin artmasıyla, savaş arabalarına verilen önemin azalması arasında da ters orantı mevcuttur.

Yerleşik Antik Çağ uygarlıklarının hepsinde orduların sayısal çoğunluğunu piyadeler oluşturuyordu. Örneğin, Hititlerde mızraklı piyadeler (bkz: resim 7) ordu içinde % 90 civarına varabilen bir orana sahipti.⁴¹ Savaş arabası ve süvarilere sahip olduğu bilinen Kral I. Sarduri'nin Urartu ordusunda da 23.000 kişilik piyade gücü ağır basıyordu.⁴² Ancak piyadenin muharebelerin öncelikli unsuru olması; piyadenin daha az masraflı olması, savaş arabalarının sayısal olarak azlığı ya da savaş arabalarının zorlandığı coğrafyalara bağlıydı. Gece saldırıları söz konusu olduğunda ise ses ve hız asgariye indirilmesi gerektiğinden, insanın görüş ve hareket kabiliyetinin birleşimindeki verimlilik piyadeyi diğerlerinden üstün kılıyordu. Kuşatmalarda ise piyade zaten her zaman öncelikli sınıftı.

Antik Çağ'da piyade birliklerinde en çok rastlanan özellik, daimi ordunun parçası olmalarıydı. Bu ordular halktan ya da aşiretlerden gelen milislerle destekleniyordu.⁴³ Şehir devletlerin savunmaları için oluşturulan milisler, büyüyen ve genişleyen ülkeler için piyade gücünün artan ihtiyacını ne sayı ne de talim ve eğitim açısından karşılayabilirlerdi. Dolayısıyla, şehir-devlet seviyesinin üstüne çıkabilmek için en azından daimi piyade birimlerine ve hatta diğer sınıflara sahip olmak gerekliydi. Bu nedenle tekdüze Antik Hellen ya da Erken Roma savaşlarının değil; Mezopotamya, Mısır, Filistin, Anadolu, İran ve Hindistan'daki savaşların Antik Çağ'ın MÖ 4. ya da 3. yüzyıla kadar olan dönemini daha çok etkilediğini söyleyebiliriz. Hellen adına bu tekdüzeliği kıran Makedonia Kralı II. Philippos (Büyük Filip) olmuştur. Philippos'un yayılmacı Makedon ordusu milislikten çok uzaktı. Philippos ve oğlu Aleksandros'un (Büyük İskender) Makedon sistemi, farklı askeri sınıfların (süvari ve piyadenin ve alt sınıfları) büyük bir uyum içinde birbirini destekleyen müşterek harekâtına dayanıyordu.⁴⁴ Bu arada Roma savaş tarzı da uzun süren savaşlara bağlı yenilenmeler sayesinde Antik Hellen etkisinden gitgide uzaklaşmıştı.

Piyade unsurunun diğer sınıfların önüne geçmesi, hem zırhlı olan hem de ağır ve büyük kalkan taşıyan Antik Hellen *hoplit*leriyle olmuştur. *Hoplit*ler kalkanlarının yanında kılıç ve kısa mızraklar kullanıyorlardı (bkz: resim 6). MÖ 690'da *hoplit*lerin mızrak ve kalkana dayalı sistemi üzerine Spartalılar tarafından geliştirilen falanks taktiği, düşmanı kendine çekerek sert savunma yapma üzerine kuruluydu ve MÖ 490'daki Marathon Muharebesi bunun net bir ispatı olmuştu.⁴⁵ Bir falanks birimi, birbirine sıkı şekilde sokulan *hoplit*lerin derinliğine sekiz saf oluşturmasından meydana geliyordu. Bu derinlik bazen 12 ya da 25'e kadar çıkabiliyordu. İlk saf doğrudan çatışmaya girdikten sonra, ikinci saf da arada açılan delikleri dolduracak şekilde

⁴¹ Şerbetçi, 2008: 58.

⁴² Şerbetçi, 2008: 58.

⁴³ Bkz: Drews, 2014: 158-159.

⁴⁴ Uyar, 2020: 67.

⁴⁵ Pers İmparatoru I. Darius döneminde yaşanan Pers-Hellen Savaşları'nda kesin sonuçlu bir muharebe olan MÖ 490'daki Marathon Muharebesi'nde, 20.000 kişilik Pers Ordusu, 10.000 Atinalı ve 1.000 Platealıdan oluşan orduyla karşılaştı. Hellenlerin iki misli olmalarına rağmen, bozguna uğratılan Persler 6.400 ölü vererek çekilmek zorunda kaldılar. Hellenlerden ise sadece 192 savaşçı öldü. Bkz: Perrett, 1992: 195-196.

çatışmaya dâhil oluyordu. Diğer saflar ise kayıpların yerini alıyorlardı. İki falanks birimi karşı karşıya geldiğinde, derinliği fazla olan avantajlıydı.⁴⁶

Hafif zırhlı Pers piyadesi ise öncelikli silahı ok ve yay olarak, Antik Hellen savaş sistemine göre zıt bir tarza sahipti. Kılıç ve kısa mızrağın ikincil silah olduğu Pers piyadesi, ağır Hellen piyadesinin tam tersine hafif zırhla donatılmıştı.⁴⁷ Hellen birlikleri çok iyi eğitilmiş ve birlikteliğin getirdiği verimliliği iyi kullanan piyadelerden oluşuyordu. Perslerle girdikleri çarpışmalarda defalarca üstün geldiler. Ancak süvari kullanmayan Hellenlerin kanatları her zaman zayıf olan yanlarıydı. Düşman eğer buradan başarılı bir vuruş yapacak olursa, cephesi zaten dolu olan falanks bir anda dağılılabirdi.⁴⁸ Nitekim Sparta Ordusu MÖ 511'de yapılan bir muharebede, Tesselanik süvarileri tarafından bu şekilde bozulmuştur.⁴⁹

İlk zamanlarda Hellen sistemini benimseyen Romalılar ağır piyade unsuru ön planda olan kendi legion (lejyon) düzenini geliştirdiklerinde, Ortaçağ'ın başlarına kadar sürecek olan piyade odaklı "klasik savunma sistemine" sahip oldular. MÖ 2. yüzyılın bitiminde Marius'un reformları sayesinde yurttaş ordudan profesyonel orduya geçen Romalılar,⁵⁰ uzun ve hantal silahların yerine büyük kalkanların ardında çeviklikle kullanabilecekleri kısa kılıçları ve *pilum* denen özel tasarım mızrakları tercih ettiler. Gerçi MÖ 216'daki Cannae, MÖ 53'teki Carrhae ve MS 378'deki Hadrianopolis gibi Roma sisteminin dağıldığı muharebeler yaşanmadı değil. Yine de Roma'nın ağır piyade ağırlıklı sisteminin sürekliliği, cumhuriyetin ve imparatorluğun yaşamasında son derece önemli bir unsur oldu. Roma Ordusu'nun katıldığı çoğu muharebede kayıplar Romalıların lehine asimetric orandaydı. Örneğin, Sulla'nın 15.000 piyade ve 1.500 süvariden oluşan (üç lejyon) Roma Ordusu'nun, Chaeronea Muharebesi'nde Pontuslu Archelaus'un 60.000 kişilik ordusuna asimetric oranda az kayıpla karşı kazandığı zafer,⁵¹ Roma'nın benzer çok sayıda zaferinden sadece biriydi.

Süvariler

Antik Çağ'da hem ekonomik olması hem de her türlü coğrafi şartlarda hareket kabiliyetine sahip olması nedeniyle ordunun büyük bölümünü piyade sınıfı oluşturuyordu. Ancak önce savaş arabalarının, ardından da atlı birliklerin kullanımına önem verilmesi, piyadeye üstünlük sağlayan başka bir sınıfa ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. MÖ 9. yüzyıldan itibaren çeşitli medeniyetlerde piyadeler ve süvariler ana savaş sınıfları olarak kullanıldılar. Bu dönemde herhangi bir sınıfa yönelik baskın bir savaş tarzının geliştirildiğini ve bunun diğerine sistematik bir üstünlük sağladığını söylemek pek mümkün görünmese de piyade haricinde bir sınıfa olan talep, saldırı ağırlıklı bir sisteme meyleden düşüncenin eseri olabilir. Bu duruma son veren, Roma'nın piyadeler üzerine kurulu olan savunma ağırlıklı savaş sisteminin gelişmesi olmuştur.

⁴⁶ Delbrück, 1990: 53.

⁴⁷ Delbrück, 1990: 67.

⁴⁸ Delbrück, 1990: 57.

⁴⁹ Delbrück, 1990: 123-124.

⁵⁰ Delbrück, 1990: 414.

⁵¹ Delbrück, 1990: 438.

Demir Çağı başlamadan önce süvarilerden bahsetmek pek mümkün değildir. Çünkü süvarinin işlevselliği, atına ve silahına aynı anda hâkim olabilme üzerine kuruludur. Eyer ve üzeninin olmadığı bir dönemde süvari birliklerinin kurulması nasıl bir ihtiyaç dâhilinde olabilirdi? Bu dönem, süvariden beklenenin daha iyisini savaş arabalarının gerçekleştirdiği dönemdi. Savaş arabasını biri sürerken, diğerleri ok ve mızrak kullanabiliyor, kalkanyla koruma sağlayabiliyordu. Arabaya birden fazla kişi binebilirdi. Ancak ata sadece bir kişi binebilirdi ve onun da savaş arabası mürettebatının görevlerinin tamamını üstlenmesi o dönem imkânsızdı.⁵²

Süvarinin bir sınıf olarak ortaya çıkması, bozkır kültürünün diğer coğrafyalara taşınmasıyla olmuştur. Süvariler avcı ve göçebe ağırlıklı bir toplumun sahip olduğu bozkır kültürünün günlük yaşamının ürünüdür. Hem uzun mesafe avlanmak hem de uzun mesafe keşif yapmak için at gibi hızlı ve dayanıklı bir bineğe ve onu kullanacak usta binicilere ancak böyle bir toplum sahip olabilirdi. Böylece süvariler keşif, örtme, emniyet, kanatlardan manevra ve yenilen düşmanı takip etme gibi görevler üstlendiler.⁵³ Her ne kadar bozkır, İran ve Akdeniz coğrafyalarının süvarileri farklı da olsa, süvarilerin bu temel görevleri baki kalmıştır.

Suriye'nin kuzeydoğusundaki Chagar Bazar'da bulunan çivi yazılı tabletlerden, MÖ 1800 civarında Ortadoğu'daki insanın atın sırtına oturduğu bilinmektedir.⁵⁴ Süvariye Ortadoğu'ya tanıtmanın ise MÖ 1600 civarında Mitannilerin olduğu düşünülmektedir.⁵⁵ MÖ 1200 civarında Babil'de at binilebiliyordu ve süvari sınıfı bundan sonra gelişti.⁵⁶ Batıya yönelik atlı kavim istilaları ise MÖ 1. binyılın başları gibi geç bir tarihte başlarken, süvarinin ayırt edici özelliklerini gören Asurluların bu sınıfı oluşturması da bunun akabinde gelişti.

Atlı birlikler MÖ 900'den sonra yaygınlaştı. Bir atlı kavim olan ve bütün ordusu süvarilerden oluşan Kimmerlerin MÖ 8. yüzyılda Anadolu'ya gelişi bu açıdan bir milat kabul edilebilir. Çünkü Kimmerler ve onları izleyen İskitler, en yoğun siyasi etkileşimin olduğu Mezopotamya-Anadolu-Mısır üçgenindeki devletlere süvari sınıfını kazandıran önemli aktörler oldular. Etrüskler MÖ 700 civarında İtalya'da at binerlerken, Büyük Kyros MÖ 500'den önce Perslerde süvari sınıfını kurmuştu (bkz: resim 10).⁵⁷ Kyros'un yendiği Lydialılar ise Herodotos tarafından savaşçı ve usta biniciler olarak tanımlanmışlardı.⁵⁸ Urartuların da iyi süvarilere sahip oldukları ve I. Sarduri'nin ordusunda 10.000 süvari bulunduğu bilinmektedir.⁵⁹ Geç Asur döneminden rapor

⁵² Konuyla ilgili olarak bkz: Drews, 2014: 177-179.

⁵³ Uyar, 2020: 46.

⁵⁴ Ellis, 1978: 8.

⁵⁵ Uyar, 2020: 50.

⁵⁶ Ellis, 1978: 8.

⁵⁷ Ellis, 1978: 10.

⁵⁸ Herodotos, I. 80. Herodotos'un Sardes Muharebesi'ndeki gözlemlerinden anlaşıldığına göre, Lydia Kralı Kroisos'un süvari birliği ya elit bir birlikti ya da iyi talimli bir birlik olarak ordunun ana unsurunu teşkil eden kısmıydı. Tarihte ender rastlanan bir gelişme olarak, bu elit birlik muharebenin başında, aslında o dönemde bir ordu sınıfı olacak ölçüde başvurulmayan deve birlikleriyle korkutulmak suretiyle yıldırılmıştır. Bkz: Herodotos, I. 80. Benzer bir durumla ileride Pyrrhos'un fillerini ilk kez gördüklerinde, Romalılar da yaşayacaklardı.

⁵⁹ Şerbetçi, 2008: 75.

niteliğinde bir belge, bir bölgede toplanan 2.911 atın 1.840 adedinin savaş arabalarına, 787 tanesinin ise süvari kullanımına tahsis edilmiş olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Asur süvarileri bozkır kültüründen gelen atlı göçebe kavimler kadar manevra yapma veya at kullanma becerisine sahip olmadıkları için Asurlular Pers ve Kimmer süvarilerini paralı asker olarak güvenlik mekanizmasına dâhil etmişlerdir.⁶¹ MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde hükümdar olan Asur Kralı II. Sargon ise savaş alanında 1.000 süvari tarafından korunuyordu.⁶²

Anadolu medeniyetlerine baktığımızda da bu geçiş görülmektedir. Tunç ve Demir çağlarında Anadolu'da egemen devletlerin orduları genelde piyade ve savaş arabalı askerlerden oluşurken; devlet oluşumları MÖ 900'den sonraya rastgelen Urartu, Lidya ve Frigya ordularında savaş arabalarından bağımsız bir süvari sınıfı görülmektedir. Atın daha önce Hititlerde de önemli bir yeri vardı ama yalnızca savaş arabalarını çekme amacıyla kullanılıyorlardı.⁶³

Nihayet savaş arabası yerini yavaş yavaş süvariye bırakmaya başladı ve daha verimli olduğu görünen atlı birlikler de 300-400 yıllık uzun bir süreç içinde savaş arabalarının yerlerini tamamen aldılar. Savaş arabaları MÖ 6. yüzyılın ortalarında, Pers İmparatorluğu'nda önemini korumalarına rağmen, süvari sınıfı daha çok itibar görmeye başlamıştı. Ksenophon'un "*Kyrou Paideia*"sındaki Büyük Kyros'u MÖ 547'deki Pteria Muharebesi'ne kadar götürülen savaş hazırlıkları ile ilgili anlatımlarında bu husus açıkça göze çarpmaktadır.⁶⁴ Kyros, kendisine hediye getirenlerden at ve silah istiyordu.⁶⁵ Ayrıca Pers süvarisinin bazı alt sınıflarında binici ve at baştan aşağı zırhlandırılmıştı.⁶⁶

Savaş arabalarından daha geç ortaya çıkmasına rağmen, süvarinin savaş alanlarını dinamikleştirerek, taktik ve manevra açısından muharebelere çok şey kattığı ortadadır. Antik Çağ'da süvariye en verimli kullanan topluluklar İskitler ve Sarmatlardır. Her ikisi de bozkır kültürünün bir parçası olarak kalabalık birer atlı orduya sahiplerdi. Bozkır savaş taktiğini en iyi şekilde uygulayan İskitlerin hepsi atlıydı ve ok atarak savaşıyorlardı. Dolayısıyla, savaş tarzları "mesafeden muharebe" şeklindeydi.⁶⁷

Bu dönemin en etkili atlı kavmi olarak tarihe geçen İskitlerin harekât stratejisi, piyade ağırlıklı hasımlarına oldukça güç anlar yaşatmıştır. Pers İmparatoru Büyük Darius'un (I. Darius) MÖ 513'te İskitler üzerine düzenlediği

⁶⁰ Gökçek – Akyüz, 2013: 49.

⁶¹ Gökçek – Akyüz, 2013: 49.

⁶² Cotterell, 2004: 230.

⁶³ Şerbetçi, 2008: 56. Hitit Ordusu'nda imparatorluk döneminde süvari birliklerinin varlığına ilişkin açık bir kanıt olmasa da geç Hitit askeri gücü içinde süvarilerin yer aldığı bilinmektedir. Bunu doğrulayacak biçimde gerek Zincirli, gerekse Karatepe kabartmalarında süvari betimleri mevcuttur. Bkz: Şerbetçi, 2008: 56.

⁶⁴ Genel olarak bkz: Ksenophon, 2007.

⁶⁵ Ksenophon, VI: I.

⁶⁶ Ksenophon, VII: I. Bu çalışmada ele alınmasa da ilk kez Perslerde rastladığımız *katafrakt* denilen ağır süvarinin, süvarinin bir alt sınıfı olarak kullanılmak suretiyle savaş arabalarının ortadan kalkmasında etkili olduğunu düşünebiliriz. *Katafrakt*larda hem at hem de binicisi baştan aşağı zırh kuşanıyorlardı. Perslerden önceki süvarilerin hemen hepsi hafif süvarilerdi.

⁶⁷ Durmuş, 2007a: 98-99.

seferinin başarıya ulaşmaması,⁶⁸ o dönem Persler adına şaşırtıcı bir sonuçtu. Ama İskit harekât stratejisinin dayandığı manevra üstünlüğü, çarpışma anını ve alanını belirleme inisiyatifi, düşmanın moral gücünü yıpratmanın yanı sıra savaşı güçlü ordulara göre kendi, zayıf ordulara göre ise düşman topraklarında kabul etme unsurları sadece atlı orduların savaş sistemiydi. Çünkü bu, sadece atlı orduların uygulayabilecekleri ve onlara üstünlük kazandıran bir yeteneğin sonucuydu. İskitler vur-kaç taktikleri sayesinde yıprattıkları ve kendi topraklarını yakıp yıkarak aç bıraktıkları Perslerin etkili savaş tarzını boşa çıkardılar. Zaten sefer sırasında Midillili Koes, Darius'a "İskitlere savaşta yenileceğimiz gibi bir düşünce aklımın ucundan geçmez, ben daha çok onları bulamamaktan ve topraklarını dolaşırken yoksulluğa düşmekten çekiniyorum..." diye endişesini dile getirmişti.⁶⁹

İskitler atlı kalabalığını iki kola bölerek, hem Perslere ek tedbirler aldırılmışlar hem de onları tuzağa düşürebilecek bir manevra hâkimiyetine sahip olarak, Pers Ordusu'nun manevra yeteneğini sınırlamışlardı. İskit kolları bozkır kavimlerinin klasik geri çekilme ve aldatmaya dayanan taktik ve stratejisini çok uzun bir hat boyunca uyguluyordu. Pers Ordusu ile aralarında bir gün mesafe bırakarak çekilirlerken, bir yandan kendi kaynaklarını kurutma politikası uygulayarak Persleri aç bırakıyorlar, diğer yandan onları bazı ikmal kaynaklarına ulaştırmak suretiyle de Darius'un erken dönme kararı vermesini engellemeye çalışıyorlardı. Bununla birlikte İskit kollarının çekilme manevraları, Pers ilerleyişini kendileriyle ittifaka girmeyi reddeden diğer İskit ülkelerine yönlendirecek şekilde de düzenlenmişti. Böylece Pers yıkımıyla karşılaşan diğer İskit kralları da ittifaka katılıyorlardı. İskit kolları ya İskit toprakları içerisinde yeterli bir şekilde çekildikten sonra fırsat bulunca Perslere saldıracak ya da Persler çekilmeye başladığında üzerlerine atılacaklardı. Bu arada Perslerin moral gücünü düşüren rutin vur-kaç saldırıları için özellikle yemek zamanları seçiliyor ve gece baskınları yapılıyordu. İskitlerin stratejisi bir yere kadar gerçekleşti ve hem Persleri kıtlık içinde bıraktılar hem de onların manevra kabiliyetini asgariye indirdiler. Yine de Darius'un şansı ya da diğer bazı topluluklar üzerindeki güce dayalı etkisi asıl büyük tuzağı engelledi ve Volga'ya dayanan Pers Ordusu biraz yıprandıktan sonra Trakya'ya dönmeyi başardı.⁷⁰

Sarmatlar'da hem ağır hem de hafif süvariler birlikte bulunuyordu. Ağır donanımlı olanlar miğfer ve zırh giyen, uzun mızrak ve kılıç taşıyan askerlerdi. Bunlar savaşta merkezde yer alırlarken, zırh taşımayan ve ok ve yay kullanan hafif süvariler de kanatlara yerleşiyorlardı. Sarmatlar ayrıca düşmanlarının atlarını yakalamak için kement kullanıyorlardı. Sarmat birlikleri hareket kabiliyeti yüksek oldukları için rahatlıkla gerilla savaşı uygulayabiliyorlardı. Savaşa düşmanın üzerine atılarak onu dağıtmaya çalışıyorlar, ardından ani bir dönüş yaparak her yana dağılmak suretiyle düşmanın düzenini bozuyorlardı. Bundan sonra bölgede yanlarda gizlenen diğer süvariler devreye giriyor ve hep birlikte düşmanın üstesinden geliyorlardı. Sarmatların süvari

⁶⁸ İskit savaş tarzı için bkz: Herodotos, IV: 120-134.

⁶⁹ Bkz: Herodotos, IV: 97.

⁷⁰ Herodotos, IV: 120-144.

olarak İskitlere önemli bir üstünlükleri vardı ki, o da üzeniyi kullanmalarıydı.⁷¹

Çinlilerin düşüş trendinde olan savaş arabalarını bırakması ve ilk başlarda barbar icadı olarak gördükleri süvariye bütün Çin devletlerinin geçişi yüzyılı bulmamıştır.⁷² Bu da tahminen MÖ 2. yüzyıl sonlarında başlayan bir gelişmedir. MÖ 12'de Çinliler ve Hunlar arasında Orta Moğolistan'da yapılan Ulan Gölü Muharebesi'nde, Hun süvarileri Çin savaş arabalarını savunma yapmaya zorlayarak üstün gelmişlerdir. Aslında biniciliği MÖ 1. milenyumdan önce öğrenmiş olan Çinliler, ancak Ulan Gölü'nden sonra savaş arabalarını atlı birliklerle tamamen değiştirdiler.⁷³

Romalılar ise süvariye öncelik vermemekle birlikte, onları yok da saymadılar. Hellenlerin aksine; düşmana manevra üstünlüğü sağlayabilmek, lejyonların kanatlarına yapılacak süvari akınlarını engellemek ve bozguna uğrayan düşmanın kaçan askerlerini takip etmek suretiyle durumdan faydalanmak için her Roma lejyonunda % 10 civarında bir süvari kontenjanı bulunurdu. Bunların işlerini yapmaları, piyadelere vakit kazandırıyor. Ayrıca *Auxiliary* denilen yardımcı kuvvetlerin süvarileri de ordunun emniyeti için kullanılıyor.

Savaş Filleri

Güce sahip olmak için orduların donatımı mevzu bahisken, kimse insanı kara hayvanlarının en büyüğü olan filleri savaş makinesi olarak kullanmaktan alıkoymazdı. Nitekim filler de Hindistan'da MÖ 3. binyıldan itibaren,⁷⁴ MS 19. yüzyıla kadar yoğun yaşadıkları bölgelerde ya da buralara komşu coğrafyalarda muharebelerde kullanıldılar. Daha çok Antik Çağ'da rastlanan "savaş filleri", diğerlerinden farklı bir sınıf olarak göze çarpmaktadır.

Filler öncelikle iki farklı coğrafyaya bölünmüş olan iki cins altında, üç türden oluşmaktaydı. Bu türlerden ilki Asya ya da Hint Fili olup, Güney ve Güneydoğu Asya bölgelerinde yaşamaktadır. Diğer iki tür ise Afrika Fili cinsi altında olup, Afrika Savan Fili ve Kuzey Afrika (Orman) Fili'dir. Afrika Savan fillerinin yükseklikleri dört metreyi bulabilen ve ağırlıkları da 5,4 tonu aşan erkekleri, dünyadaki en büyük kara hayvanlarıdır. Kuzey Afrika Orman fillerinin yüksekliği ise 2,4 metreyi ender geçmekteydi. Hint fillerinin yüksekliği ise en çok 3,3 metreye ulaşmaktadır.⁷⁵ Fillerin yürüme hızı saatte altı kilometre olup, kısa mesafe koşusunda 40 km/s hıza ulaşabilirler. Ayrıca hem Hint Fili hem de Orman Fili iyi birer yüzücü olarak biliniyorlardı.⁷⁶

Filler grup halinde dolaşan ve tehdit kaynaklarından uzak duran akıllı hayvanlardır. Dolayısıyla, bir filin savaş fili olarak yetiştirilmesi kolay değildir ve oldukça zaman alır. Buna rağmen, Hindistan'da ve Mısır'da

⁷¹ Durmuş, 2007b: 109-110.

⁷² Peers, 2013: 46-47.

⁷³ Ellis, 1978: 10.

⁷⁴ Fillerin bu dönemde İndus Vadisi'nde insanlar tarafından bir araç olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Ancak aynı dönemde savaş aracı olarak kullanımıyla ilgili kesine yakın bir tarih aralığı yoktur. Konuyla ilgili olarak bkz: Uyanık, 2019: 184.

⁷⁵ Americana, 1978: 210. Kuzey Afrika (Orman) Fili'nin nesli tükenmiştir.

⁷⁶ Americana, 1978: 211.

evcilleştirilmeleri MÖ 3500'e kadar dayanmaktadır.⁷⁷ Kautilya MÖ 300 civarında hazırladığı "Arthashastra"da fillerin savaşta işlevlerini şöyle tanımlamıştır:

"Önde yürümek; yeni yollar, kamp alanları, geçitler açmak, kanatları korumak; suları aşmak ve dağları tırmanmak; zorlu veya kalabalık bölgelere girmek; yangın çıkarmak ya da söndürmek; zafer kazanmak için sadece filleri kullanmak; bozulan safları toparlamak ve düşman saflarını bozmak; tehlikelere karşı korunmak; düşman ordusunu çiğnemek; (varlığıyla) korkutmak; (düşman ordusu içinde) korku salmak; ordunun görkemini artırmak; (savaş pozisyonlarını) ele geçirmek ve kurtarmak; surları, kapıları ve kuleleri yıkmak; ganimetleri taşımak."⁷⁸

Bu nedenle filler öncelikle Hindistan'da, evcilleştirilmek suretiyle önemli bir savaş aracı olmuşlardır. Bu dönemde fillerin evcilleştirilmesi için kaynak olarak kullanılan fil ormanlarından bahsedilirken, filleri topluma kazandırmak için kurulu sistemdeki görev alanları da belirlenmişti. Buna göre fil ormanlarının başına birer subay atanıyor, bunlar ormanlara giriş ve çıkışla ilgili tüm coğrafyayı bilmekten sorumlu oluyorlardı. Fillerin yakalanması ve yetiştirilmesi için orman muhafızları, fil yetiştiricileri, zincirleyiciler ve tıbbi bakıcıların yanı sıra sınır muhafızları, bölge halkı ve evcil 5-7 adet dişi filin de seferber oluyordu.⁷⁹

Klasik Öncesi Savaş dönemine⁸⁰ bakacak olursak, devletlerin çeşitli nedenlerle bu sınıfların hepsini ya da birkaçını oluşturduklarını görüyoruz. Fil birimleri bunlardan en az kullanılan ve birçok devletin ordusunda rastlanmayanıdır. Filleri daha çok Kuzey Afrika'da toprağı olan, Hindistan ve çevresinde bulunan ya da Güneydoğu Asya'da kurulan devletlerin ordularında görüyoruz.

Asya filleri Kuzey Afrika fillerine göre daha büyük ve ağır olması sebebiyle, savaş için sırtlarına yerleştirilen *howdah* adı verilen kulelerde daha fazla asker taşıyabiliyordu. Kuzey Afrika filinin mürettebatı, *mahout* diye adlandırılan sürücüsü de dâhil olmak üzere genellikle üç olurken, Asya fillerinde mürettebat sayısı dördü buluyordu. *Mahout*lar silahlı ya da silahsız, bazen kalkanlı olarak filin boyun kısmına, *howdah*ın dışında kalacak şekilde oturuyorlardı. *Howdah*ın içindeki askerler ise uzatılmış mızraklar, ciritler ve oklarla düşmana birkaç metre yükseklikten avantaj sağlıyorlardı. Yani bir fil, mürettebatıyla birlikte yürüyen küçük bir kale gibiydi.

Filler özellikle Kuzey Hindistan merkezli ülkelerin ordularında vazgeçilmezdi ve burada kurulu devletler çok sayıda savaş fili yetiştirdiler. Kautilya'nın eserinde "bir fili öldüren bedelini hayatıyla öder" şeklinde vurgu yapması, Hint toplumunda bu hayvanlara ne denli değer verildiğini göstermesi açısından önemlidir. Filler yöneticilerin hayatları boyunca hayati öneme sahiplerdi. Geniş vücutlarıyla düşman ordularını gaddarca yok ediyorlar, tahkimatları ve ordugâhları parçalıyorlar ve diğer birçok tehlikeli görevin üstesinden gelebiliyorlardı.⁸¹ Ancak bu hayvanlar heybetleri ve

⁷⁷ Americana, 1978: 212.

⁷⁸ Kautilya, XI: 10.4.14.

⁷⁹ Ramaswamy, 2007: 78.

⁸⁰ Burada kast edilen dönem, Roma savaş sisteminin oturduğu MÖ 2. yüzyıl sonundan öncesini kapsamaktadır.

⁸¹ Ramaswamy, 2007: 78.

dayanıklılıklarıyla hasımlarına korku verseler de fil birimlerinin hem vuruş güçleri zayıftı hem de manevra yeteneği oldukça sınırlıydı. Dolayısıyla, Romalılarda olduğu gibi seri galibiyetlerin alındığı bir savaş sisteminin parçası olamadılar.

Filler muharebelerde bir hat şeklinde piyadeyi dağıtma ya da süvariye karşı piyadeler için örtme görevleri için kullanılıyorlardı.⁸² Hannibal ya da Kral Porus'un yaptığı gibi, bir nehrin bir yakasında hat oluşturacak şekilde dizildiklerinde, düşmanın nehir geçişini engelleyecek bir blok oluşturuyorlardı. Bazen de Hindistan'da görüldüğü gibi, ağır savaş arabaları ile senkronize hareket ederek, birlikte düşmanın cephesindeki ağır piyade hattında geniş bir gedik açmaya çalışıyorlardı. İskender'in ardıl krallıklarından Seleukos ve Ptolemaios da Hintliler gibi filleri diğer üç sınıfın yanında kullandılar (bkz: resim 11). Hatta Seleukos bunlara deve birliklerini de ekledi.

Filler, hem Aleksandros ile çarpışan Porus'un ordusunda hem de daha iç kesimlerde Maurya İmparatorluğu'nu kuran Chandragupta'nın ordusunda iç ve dış güvenliğe katkı yapan önemli bir sınıftı. Bununla birlikte, Epeiros Kralı Pyrrhos da ordusunda fillere önemli bir rol vermişti. Pyrrhos Roma-Tarentum Savaşları sırasında filleri Lucania'daki muharebelerde başarıyla kullanarak, Romalıları şaşırtmıştı. Ancak Romalıların o zamana kadar karşılaşmadığı bu yeni sınıf,⁸³ savaşı kazanması için yeterli olmadı. Kartaca da fillere yoğunlukla başvuranlar arasındaydı. İkinci Pön Savaşı'nda ise Kartacalılar filleri, Metaurus ve Zama gibi bazı muharebelerde Romalıları karşı kullandılar, ancak başarısız oldular.⁸⁴

Romalılar Pyrrhos'tan öğrendikleri filleri göz ardı etmediler. İkinci Pön Savaşı'ndan sonra Afrika'nın kuzeybatısında bulunan Numidyalılarla yakın ilişki kurmaları, Romalıları buradan fil tedariki için fırsat sağlamıştı. Böylece onlar da filleri MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında Makedonia'da, Hispania'da ve Galia'da kullandılar.⁸⁵ Hatta Flamininus MÖ 197'de meydana gelen Cynoscephalea Muharebesi'ni, 20 savaş filinin Makedon falanks birliklerini bozması sayesinde kazandı.⁸⁶ Yine de Romalılar fillere fazla rağbet etmediler. Romalılar kendi savaş sistemlerinin istikrarını sürdürecektir sınıfın haricinde kaynak ayırmak ya da fillerin tedariki ve nakledilmesindeki zorluklarla uğraşmak istememiş olabilirler. Nitekim Kautilya Asya filleri için yapılan yolların 12 feet (3,64 metre) olması gerektiğini söylemişti.⁸⁷ O dönemin şartlarında dağlık ya da ormanlık coğrafyada bu genişlikte yolların açılmasının zor ve masraflı olacağını düşünebiliriz. Nitekim Hannibal fillerini ordusuyla birlikte Roma üzerine yürüttüğünde, nehir geçişlerinde⁸⁸ ya da dağları aşarken güçlüklerle karşılaşmıştır. Sonuçta bu düşünce ve seçenek, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üstün Roma savaş tarzının tamamen oturmasını sağladı.

⁸² De Souza, 2008: 136-137.

⁸³ Vegetius, III: XXIV.

⁸⁴ Perrett, 1992: 204-205, 320-321.

⁸⁵ Delbrück, 1990: 562.

⁸⁶ Montagu, 2000: 126-127.

⁸⁷ Ramaswamy, 2007: 79.

⁸⁸ Livius eserinde, Kartaca fillerinin nehrin diğer yakasına geçirilirken nasıl yöntemler kullanılmış olabileceğine yer vermiştir. Bkz: Livius, XXI: 28.

Fillerin katıldıkları beş önemli büyük muharebe olan Hydaspes (MÖ 326), Metaurus (MÖ 207), Zama (MÖ 202), Magnesia (MÖ 190) ve Thapsus'ta (MÖ 46) bu değerli birimlere sahip olan orduların kaybetmiş olmaları; Romalıların fillere rağbet etmemeleriyle bağlantılı olabilir. Buna rağmen, filleri istihdam eden ülkelerin kendi içlerinde ya da kendi kenar kuşaklarında yaptıkları mücadelelerde bu birimlere yer veriyor olmaları, fillerin kalıcı bir savaş tarzının oturtulmadığı ordularda işe yaradıklarının bir göstergesidir.

Fillerin kullanılmaları, vurucu gücünden ziyade karşıdaki piyadenin saflarını bozarak, saldırı inisiyatifini ele geçirmek açısından önemliydi. Bununla birlikte filler; manevralarla, ürkütülerek ya da savunma önlemleri alınarak etkisizleştiriliyor ve hatta muharebe sahasını terk etmeye zorlanıyorlardı. Porus'un muharebe alanına yerleştirdiği 200 fil, öncelikle Makedon falanksını (bkz: resimler 8 ve 9) dağıtmakla görevliydi.⁸⁹ Ancak fillerden çekinen Aleksandros, Hydaspes'te fillerin merkezde bulunduğu Porus'un ordusunun kanatlarından yaptığı manevrayla Hint piyadelerini fillerin olduğu merkeze doğru sıkıştırınca, piyadeler fillerin hareket alanını kapatmış ve filler Makedonlular tarafından rahatlıkla saf dışı edilmişlerdi.⁹⁰

Roma bu tarz sorunları kavrayıp, gidermekte son derece başarılıydı. Gaius Caesar'ın okçuları Thapsus'ta fillerin zayıf yeri olan gözlerine ya da ayaklarına nişan almışlardı.⁹¹ Zama'da ise Scipio uyguladığı taktikle Roma *manipulus*ları arasında fillerin geçip gidecekleri boşluklar yaratmış ve filler alanı bu koridorlardan terk ettikten sonra Romalılar safları tekrar oluşturmuşlardı.⁹² Romalıların geliştirerek, fillere karşı başvurdukları birkaç tekniğe eserinde yer veren Vegetius ise özellikle tekerli arabalara yerleştirilmiş, dev oklar atan *ballistalardan* bahsetmiştir.⁹³

MÖ 190'da Magnesia'daki muharebenin açılışında Roma Ordusu'na taarruz eden III. Antiokhos'un filleri, korkutulunca geri dönerek kendi piyadelerini ezmişlerdi. Benzer görüntü Hydaspes'te de yaşanmıştı. Aleksandros'un *sarissalı hoplitleri*, Porus'un fillerinin gözlerini hedef alarak onları etkisizleştirirken, ürken filler kaçarak Hint piyadesinin arasına dalmış ve karmaşa yaratmışlardı.⁹⁴ MÖ 217'deki Raphia Muharebesi'nde de III. Antiokhos'un Asya fillerinden korkan VI. Ptolemaios'un Kuzey Afrika filleri, kısa sürede saf dışı edilmişlerdi.⁹⁵ Antigonos ve Eumenes'in orduları MÖ 316'da Gabane'de karşılaştıklarında; Eumenes'in 114, Antigonos'un ise 65 fili vardı. Fillerinin sayıca üstün olmasına rağmen, Eumenes'in baş fili ölünce diğer filleri kaçmıştı.⁹⁶

Antik Çağ'da fillerin katıldığı son muharebe ise Roma İç Savaşı sırasında Caesar'ın Metellus Scipio ve Numidya Kralı I. Juba'ya karşı kazandığı Thapsus oldu.⁹⁷ Scipio ve Juba, lejyoner ve süvari sayıları açısından Sezar'ın

⁸⁹ Lendering, 2018: 329.

⁹⁰ Plutarkhos, LX.

⁹¹ Grant, 2014: 78.

⁹² Perrett, 1992: 320-321.

⁹³ Vegetius, III: XXIV.

⁹⁴ Lendering, 2018: 329-330.

⁹⁵ Grant, 2014: 58.

⁹⁶ Uyanık, 2019: 187.

⁹⁷ Delbrück, 1990: 561.

birliklerinden çok fazla olmalarına ve filleri bulunmalarına rağmen, büyük bir bozguna uğradılar. Belki de bu tip başarısızlıklar nedeniyle fillerin rolünün kısıtlı olacağı düşünülerek, bu birimlere yönelik bir taktik araştırmasına gidilmemiş olabilir. Yine de Aleksandros'un ardıl krallıklarının fillere yoğunlukla başvurmaları önemlidir.⁹⁸

Değerlendirme

Antik Çağ muharebelerini incelediğimizde, özellikle Roma'nın geliştirdiği savaş tarzı göze çarpmaktadır. Konsül Gaius Marius'un MÖ 107-104'teki reformları sayesinde tam şeklini alan⁹⁹ bu savaş tarzının temelinde, tek tipleştirilmiş ağır piyade vardır. Savaş düzeninin bir standarda oturtulması, Roma Cumhuriyeti döneminde olmuş ve savaş tarzı bu reformlarla profesyonelliğin ve silah çeşidindeki homojenliğin¹⁰⁰ yürürlüğe konulmasıyla tam şeklini almıştır. Ağır piyade odaklı Roma savaş düzeni -bazı kırılmalar haricinde- işlevini yüzyıllar boyu sürdürmüştür.

Roma savaş tarzı, Klasik Savaş döneminin başı olarak alınabilir. Bu durumda daha önceki dönemleri de Klasik Öncesi Savaş Dönemi olarak adlandırabiliriz. Bu düşünce, bu çalışmanın konusu olmasa da sınıflara yönelik değerlendirmeler için böyle bir düşüncenin kabul edildiğini söylemek gerekir. Roma ile başlayan bu dönem, Klasik Savaş döneminin savunma odaklı savaş sisteminin oturduğu Klasik Savunma dönemi olup, İlkçağ'ın sonlarına kadar sürmüştür. Ortaçağ'a geçiş döneminde ise Klasik Savunma yerini Klasik Saldırı dönemine bırakmıştır. Bu durum piyade odaklı sistemden, süvari odaklı sisteme geçilmesinin sonucudur. Başka bir deyişle, Roma'nın ağır piyadesi başarılı Ortaçağ'ın ağır süvarisine kaptırmıştır.¹⁰¹

Romalılar piyade odaklı savunma düşüncesini sistemleştirmeyi başarmışlardı. Bunda önceleri Hellen *hoplit* düzeninden yararlanmıştı. Bireysel savaşçıların yerine birlikteliğin getirdiği mızraklı birimler üzerine oturan bu sistemi askeri düşünce altyapısında benimseyen Roma, muharebe hatlarını küçük birimlerden başlayarak derinlemesine düzenlemiş ve güçlü bir savunma mekanizması kurmuştu. Roma'nın sistemi sayesinde muharebelerin yükünü çeken piyadeler, uzun süre boyunca etkisini kaybetmeyecek bir savaş tarzının odağı olmuşlardır.

Roma'nın özgün savunma yapılanmasının temelini atıldığı zaman aralığını MÖ 500-100 arasına dayandırabiliriz. Bu dönemin başlangıcında Roma'nın doğusundaki Perslerin ve Hellenlerin, sonunda da Makedonluların savaş tarzlarının başarılı olduğunu görüyoruz. Hellenler kendi klasik piyade sistemlerini sürdürürlerken, Persler farklı coğrafyalardan topladıkları farklı sınıflara yer veriyorlardı. Makedonia'da ise İkinci Philippos ve Aleksandros hem falanks hem de süvari birliklerinin katılımıyla, saldırıya daha meyilli ve sürpriz vuruş gücü yüksek bir sistem oluşturmuşlardı.

⁹⁸ MÖ 217'deki Raphia Muharebesi'nde Ptolemaios'un Ordusu'nun 73 savaş filine sahip olduğu bilinmektedir. Bkz: De Souza, 2008: 134.

⁹⁹ Mutlu, 2014: 20-23, 32-36.

¹⁰⁰ Mutlu, 2014: 44.

¹⁰¹ Bu duruma simgesel olarak, Gotların Roma Ordusu'nun çoğunu yok ettiği, MS 378'deki Hadrianopolis Muharebesi'ni örnek verebiliriz.

Antik Çağ'daki savaşların yaşandığı dönem, aslında Roma savaş tarzı öncesinde daha geniş bir tarih aralığına sahiptir. Savaş tarzının sistemleşmediği bu dönemin (Klasik Öncesi Savaş) özelliklerine baktığımızda, önce savaş arabalarının, sonra da atlı birliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde piyade içerisinde ağır piyade, hafif piyade, sapancılar, okçular gibi farklı birimlere rastlanmaktadır. Bunların ayırt edici özellikleri donanımları olup, birbirlerinden farklı silahlar ya da savunma gereçleri kullanıyorlardı. Aynı dönemde savaş arabaları ve fillerde alt sınıflara pek rastlanmıyordu. Süvariler ise öncelikle hafif süvarilerdi. Bu üç sınıfın ortak özelliği, piyadenin kas gücüne (dayanıklılığına) ve manevra kabiliyetine üstünlük kurması ve taktik çeşitliliği artırmasıydı.

Antik Çağ'ın erken dönemlerine damgasını vuran sınıf öncelikle savaş arabaları olmuştur. Bu dönemde genişlemeye yönelik bir güce sahip olmak isteyen bir devletin çok sayıda savaş arabası üreterek, düşman ordularını öncelikle muharebe alanında bertaraf etmek istediği ortadadır. Savaş arabaları geniş ovalarda taktik bir çevikliğin yanı sıra savaş alanının olduğu menzile daha hızlı intikal edebiliyorlardı. Dolayısıyla savaş arabalarına sahip olmak, ülkeye ileriden savunma yeteneği kazandıran bir faktördü. Yine de bu sınıfı piyadenin desteği olmadan düşünmek zordur. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'nda tanklarda da olduğu gibi, öncelikli önlemler o dönemin üstün savaş aracı olan savaş arabalarına karşı alınmıştır. Nitekim demirin geliştirilerek, kalkan yapımında kullanılmasıyla savaş arabalarının iki yanındaki tehlikeli tırpanlara karşı önlem almak kolaylaşmıştır.

Savaş arabaları ve süvariler muharebelere taktik alanda yeni bir boyut kazandırdılar. Her ikisi de piyadeye oranla yüksek hıza, geniş hacme ve yüksekte vuruş yeteneğine sahiptiler. Yine de Klasik Öncesi Savaş Dönemi'ndeki muharebelerde ne savaş arabalarının ne de süvarilerin sıralı bir üstünlük kazanabildiklerini söyleyebiliriz. Bu değerli araçların ortaya çıkışları ve yoğun kullanımlarının süreklilik arz etmesi zordu. Birliklerin gerçek anlamda sistematik bir şekilde muharebe düzenine sokularak kullanılmasını, yaklaşık 3700 yıllık Antik Çağ döneminin son 800 yılında aramak gerekir. Çünkü bundan önce ordular; öz zenginlikleri, vasalları ve müttefikleri sayesinde elde ettikleri toplama birimlerden oluşuyordu. Yine de Perslerin ve Hellenlerin elit birlikleri sayesinde piyade odaklı muharebe düzenlerinde basit ve kalıcı bir sistemin izleri mevcuttu. Makedonialılar ise süvariye vurucu güç olarak sistemle entegre ettiler. Aynı dönemde Roma'da birliklerin kullanımları, muharebe alanındaki dizilişleri ve bunların bir kısmının sosyal yaşamdaki rollerine ya da statülerine paralel bir sınıf oluşturmaları, sistemleştirme açısından önceki dönemlerden bir ayrım gerektirmektedir.

Perslerin muharebelerde savaş arabası, süvari ve piyadeyi bir arada, koordineli şekilde kullanıldığını görmek mümkündür. Fillere fazla önem vermeyen Persler, süvariye ön plana çıkarmışlardı.¹⁰² Manevra kabiliyeti sınırlı olan savaş arabaları kendi piyadeleri için de bir tehdit oluşturabilecekken, bunların bir arada kullanılması, düşünceler ve tecrübeler sonucunda geliştirilen bir savaş düzenini işaret etmektedir. Bu çeşitlilik, gerektiğinde

¹⁰² Persler özellikle, Hellenlerin *katafrakt* dedikleri, tamamen zırhlandırılmış ağır süvari sınıfını geliştirdiler ve kullandılar.

düşman kuvvetine karşı farklı alternatifler sunabilirdi. Manevra kabiliyeti yüksek ve hareketli olan süvariler ise diğer ikisiyle uyumu açısından bir geçiş sınıfı olarak görülebilir. Perslerin ilk ve son zamanlarındaki başarı farkları, bu sistemde bir verim kaybının yaşandığını göstermektedir. Belki de bu, sınıflar arasındaki koordinasyonun muharebe sevk ve idaresindeki bir gerilemeyle ilişkilidir. Nitekim III. Darius hem İssos'ta hem de Gaugamela'da her üç sınıfı birlikte kullanmış, ancak bu sistem Büyük İskender'in süvari ve piyadeleri karşısında felaketi engelleyememiştir. Gaugamela'da, sadece iki savaş sınıfının koordinasyonu Perslere galip gelen Aleksandros, beş sene sonra da Hydaspes'te fillerin dâhil olduğu dört sınıfın koordinasyonuna sahip Hintli Kral Porus'a karşı yine iki sınıfla büyük bir zafer kazanmıştı. Buna rağmen, İskender'in ardıl krallıkları, birbirlerine karşı girdikleri muharebelere dört sınıfla katılmışlardır. Bundan 2,5 asır önce, Pteria Muharebesi'ne (MÖ 547) katılan Perslerin en başarılı sınıfının süvari olarak seçilmesi¹⁰³ ise savaş arabalarının bin yıl önceki görkeme sahip olmadıklarını göstermektedir.

Savaş filleri ise muharebe alanının en korkulan sınıfıydı. Piyadelere, süvarilere ve savaş arabalarına göre muharebe alanlarına daha az sayıda iştirak etmelerine rağmen, cüsseleri ve yükseklikleri sayesinde önemli bir avantaja sahiplerdi. Ne var ki, bir sisteme dâhil olabilmek için fazla hantal ve ürkek hayvanlardı. Yine de dördüncü bir sınıf olarak, İspanya'dan Hindistan'a kadar geniş bir alanda kullanılmışlardır. Dört sınıfı birlikte kalabalık ve yoğun olarak kullananlar ise Hintlilerdi. MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine girilirken; Nanda Ordusu 200.000 piyade, 20.000 süvari, 2.000 savaş arabası ve 4.000 file sahipti.¹⁰⁴ Yine de bu dev orduya sahip olan Nanda, Büyük İskender batıya döndükten dört sene sonra, Maurya İmparatorluğu'nun kurucusu Chandragupta tarafından yok edildi. Chandragupta ise Hindistan'ı, 600.000 piyade ve 30.000 süvariden oluşan ordusuyla fethetti. Piyade yoğun bir orduya sahip olmasına rağmen, başdanışmanı Kautilya'nın anlatımından Chandragupta zamanında da fillere verilen önemin sürdüğü görülmektedir. Öte yandan tedariki ve eğitimindeki zorluklar nedeniyle filler birçok coğrafyada tercih edilmemişlerdir. Her ne kadar Kautilya savaş fillerinin geri dönerek, kendi hatlarını dağıtma gerçeğine karşı dursa da MÖ 190'daki Magnesia (Manisa) gibi birçok muharebede bu gözlemlenmiştir. Belki de bunun nedeni, farklı kültürlerin, farklı talim şekilleridir.

Genellikle filler ve tanklar, aralarında bağ kurularak birbirlerine benzetilmektedir. Bu, cüsselerinden dolayı fillere Antik Çağ ve Ortaçağ'ın canlı tankları gözüyle bakılmasının sonucudur. Fillerin ağır ve zor imha edileceği sanılan bir savaş aracı olduğu ortadadır. Ancak fillerin üzerindeki okçular ve mızraklıların sağladığı ateş gücü, topa sahip olan ağır tanklarla kıyas edilemez. Filin boyun kesiminde bulunan sürücüsünün koruması da genellikle filin yüksekliğine bağlı olup, bu karşılaştırmayı güçleştiren başka bir etmendir.

Fillerin Zama (MÖ 202) ya da Magnesia'da (MÖ 190) olduğu gibi genellikle piyade düzenini bozarak saldırıya öncülük etmeleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce tankların sadece piyadeyi koruyucu bir destek unsuru

¹⁰³ Ksenophon, VII: I.

¹⁰⁴ Cotterell, 2004: 147.

olarak kullanılmasına benzemektedir. Taktik alanda fil birliklerine öncelik verilmemesi ve bunların kısıtlı rolleri ile diğer sınıflardan gelecek vuruşlar için yol açma ya da avantaj yaratma yönünde bir ihtimal yaratmaya çalışmaları, belki de eski savaşçıları bu değerli hayvanlardan oluşan birimlerin potansiyelini anlamaktan alıkoymuştur.¹⁰⁵ Bununla birlikte fillerin kontrolü, atların ya da yaya askerlerinki gibi kolay değildi ve diğer birimlerle uyumsuzluğu nedeniyle bağımsız hareket ediyorlardı.¹⁰⁶ Filler, Avrupa'nın Akdeniz'e yakın kesimindeki dağlık ve tepelik alanların yoğun olduğu coğrafyada ise orduların ilerlemelerini yavaşlatabiliyorlardı.

Aslında bu durum, ordularda çoğunluğu oluşturan piyadenin savaşın ana unsuru görüldüğü savunma düşüncesinin ağır bastığı bir dönemin ürünüdür. İkinci Dünya Savaşı'nda başlayan saldırı ağırlıklı doktrine göre tankların Antik Çağ'daki karşılığı, uzaktan vuruş kabiliyeti göz ardı edildiğinde, hem atın hem de süvarinin ağır bir şekilde zırhlandırıldığı ve Partların MÖ 53'te Carrhae'de Romalılara karşı adeta ders verir nitelikte kullandıkları *katafrakt*lara benzemektedir. Nitekim bu birim, hafif atlı okçuların yoğun desteği altında düşman piyade saflarında yarma yapma işlevine sahip olup, 1937'de devreye giren *Blitzkrieg* teorisinin düşünce altyapısına da sahiptir. Partların bu sistemi kullandıkları Carrhae'de (MÖ 53), Marcus L. Crassus'un Roma Ordusu'nun büyük kesimi yok edilirken, Roma'yı cumhuriyetten imparatorluğa taşıyan süreç de başlamıştı. Carrhae'de Roma legion sistemi ilk kez hem kendisinden oldukça küçük sayıda hem de saf süvariden kurulu bir orduya tamamen boyun eğmişti. Ordunun büyük kısmının dağılmasında bozkır usulü aldatma taktiklerinin etkili olmasının yanı sıra Part Ordusu'nun 9.000 atlı okçuyla desteklediği 1.000 *katafraktın* vuruş gücünün payı büyüktü. Burada çoğu lejyoner olan 40.000 askeri aşan Roma Ordusu'nun dörtte üçü yok edilmiştir.¹⁰⁷ Sonradan birçok Ortaçağ ordusunda da görülecek olan Partların bu sistemi, ağır süvarinin bir klasik savunma ordusu karşısındaki ilk kesin başarısıdır.

Bu sınıfların ne kadar bir arada kullanıldıklarına gelince... Görüldüğü gibi, filin tedarik ve bakımının daha kolay olduğu coğrafyada dört sınıfa birlikte rastlayabiliriz. Böylece Hintliler ve fili onlardan öğrenen Makedonialılar sayesinde Diadohoi krallıklarının her dört sınıfa birlikte sahip oldular. Pyrrhos'tan sonra Hannibal de filleri üçüncü sınıf olarak ordusuna dâhil etmişti ama her ikisi de savaş arabası yerine çok sayıda süvariye tercih ettiler. Ancak sistematik üstünlük yakalayan Makedonialılar ve Romalılar, bunu iki sınıfla, yani piyade ve süvari ile başardılar.

Sonuç

Teknolojik gelişmelerin ilerlemesiyle günümüzde ordu sınıfları daha da çeşitlendi. Savaşlar yeni boyutlar kazandıkça, gelişen yeni sınıflar savaş alanının daha karmaşık bir hal almasını sağladı. Hava birimleri, stratejik kuvvetler ve denizaltı filosu gibi sınıflar, savaşların az sayıda kara gücüne

¹⁰⁵ İkinci Dünya Savaşı'nda panzer birliklerinin görevi cepheden delme yaparak, düşmanı çevirmek ve savunma hattının parçalanmasına zemin hazırlamaktı. Fil birlikleri ise karşısındaki güçleri dağıtmaya odaklanmışlardır.

¹⁰⁶ De Souza, 2008: 136-137.

¹⁰⁷ Perrett, 1992: 65-66.

bağlı sınıflara bezendiği Antik Çağ'daki hallerinden ne kadar farklılaştığının kanıtıdır. Bu yeni sınıfların altında teknolojik gelişime dayalı insan yaratıcılığı yatmaktadır. Yani yeni buluşlar yapılmakta ve bunlar savaş alanına kazandırılmakta, böylece savaş alanlarının çehresi değişmektedir. Yeni icatların atmosferin dışına taşmasını düşündüğümüzde, gelecekte uzay kuvvetleri örgütlenmesi için yeni sınıfların da ortaya çıkacağını tahmin edebiliriz.

Antik Çağ'daki ordu sınıflarına baktığımızda ise yeni sınıflar ortaya koymanın savaş alanında bazı değişiklikler yaptığını, ancak çehresini dramatik bir şekilde değiştirmediklerini görüyoruz. Savaşların olmazsa olmazı piyadeler, Klasik Öncesi Savaş Dönemi'nin başından beri mevcuttu. Gelişmiş askeri örgütlenmenin bir getirisi olarak, savaş arabaları MÖ 4. binyıl sonlarından itibaren savaş alanına dinamizm getirdi ve varlığını MÖ 3. yüzyıla kadar sürdürdü. Savaş arabaları piyadeleri hedefleyen bir sınıftı. Verimli kullanımı ise düz bir coğrafyaya bağlıydı.

Süvarilerin savaşlara kazandırdıkları, Antik Çağ sınıflarının ötesindeydi. Süvarinin muharebelerin odağına oturması ise MS 4. yüzyılı bulmuştur. Bu arada süvarileri değerlendirirken, atlı kavimlerin bu konudaki düşüncelerinin Perslerin ve Makedonluların süvariye verdikleri önemden farklı olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü göçebe topluluklarda süvari bir yaşam biçimiydi. Persler ve Makedonlular daha çok ve nitelikli süvariye sahip olmaya çalışırken, Kimmerler, İskitler ve Sarmatlar süvariye önem vermiyor, zaten süvari olarak yaşıyorlardı. Bu nedenle, Büyük Darius'un düştüğü durumu Herodotos'tan okumuş olan İskender, zamanın bu büyük tarihçisinin tavsiyesine uymuş ve İskitler üzerine sefer düzenlemeye pek hevesli olmamıştır. Çünkü böyle bir sefer düzenli bir orduya göre değildi.¹⁰⁸

Romalıların geliştirdikleri savaş sistemi MÖ 2. yüzyıl bitmek üzereyken hegemonyasını ilan edince, Partlar gibi süvarilere öncelikli rol veren medeniyetlerin savaş tarzları ikinci plana atılmış oldu. Tarihin cilvesi; Marius reformlarından elli yıl sonra Part süvarilerinin Carrhae'de Roma savaş sistemine kesin bir üstünlük sağlaması, Roma lejyonlarının daha da güçleneceği imparatorluk döneminin fitilini ateşledi. İlkçağ'ın sonlarına yaklaşırken, süvariler ön plana çıktı ve MS 378'deki Hadrianopolis felaketiyle Roma savaş sistemi nihayet çöktü. Roma'nın Hadrianopolis'ten sonraki son yüz yılında yaptığı savaşlar ise artık daha fazla önemsenen süvari topluluklarının katkılarında dolayı adeta Ortaçağ'a geçiş niteliği taşıyordu.

Filler de tıpkı savaş arabaları gibi piyadeleri hedeflemişlerdi. Ancak filler savaş alanına dinamizm getiren ve sisteme katkı yapan bir sınıf olamadılar. Daha ziyade mücadeleye destek sağladılar. Bir muharebenin neticesinde piyade ya da süvari topluluğunun tek başına etkin olduğu muharebelerde gözlenmiştir. Ateş güçleri süvari ve savaş arabalarından farklı olmayan filler, hem nicelik hem de ateş gücü ve manevra yeteneğinin getirdiği verimlilik açılarından diğer sınıfların gerisinde kaldılar. Buna rağmen savaş filleri muharebe alanlarındaki heybetleri, güçleri ve yükseklikleri sayesinde düşmanlarını etkilemeyi başarmışlardır. Nitekim filleri kullanan Porus'u yenen

¹⁰⁸ Bkz: Lendering, 2018: 278.

Aleksandros'un Makedon Ordusu'nun bile Hindistan'dan dönerken 200 fili olmuştur.¹⁰⁹

Antik Çağ biterken başat rolleri değişmiş olan piyade ve süvari, savaş alanlarına hâkim oldular. MS 4. yüzyılda savaş arabaları çoktan ortadan kalkmıştı. Zaten İskender'in ardıl krallıkları arasındaki mücadelelerinden sonra bu araçlara pek rastlanmıyordu. Romalıları ve Makedonluları bile bir dönem etkilemeyi başaran filler, Akdeniz ve Avrupa savaş sahnelerinde boy göstermez oldular. Bunlara daha çok Güney ve Güneydoğu Asya'daki mücadelelerde rastlanıyordu ki, bu da 19. yüzyıla kadar sürmüştür.

Barutun gürültüsünün geniş çapta duyulduğu 15. yüzyılın savaşlarına kadar, muharebe alanlarının görünümündeki en belirgin değişiklik ordu sınıflarının piyade ve süvari olarak iki temel sınıfa indirilmesi olmuştur. Piyade sayısal ağırlığını Ortaçağ'da da korumaya devam ediyordu. Savaş arabalarının yerine ise süvariler temel alınarak, yine hareket kabiliyetine öncelik veriliyordu. Saldırı düşüncesi, savunma düşüncesinin önüne geçmişti. Böylece savaş alanındaki dinamizmin çehresini, süvarinin niceliği ve niteliği belirler oldu.

Kaynaklar

- BANKS, A., 1982. *Atlas of Ancinet and Medieval Warfare*, Hippocrene Books, New York.
- COTTERELL, A., 2004. *Chariot From the Chariot to the Tank, Astounding Rise and Fall of the World's First War Machine*, The Overlook Press, Woodstock.
- COWLEY, R. (ed.), 1992. *Experience of War*, W.W. Norton & Company, New York.
- DE SOUZA, P. (ed.), 2008. *The Ancient World at War*, Thames & Hudson, London.
- DELBRÜCK, H., 1990. *History of the Art of War, Volume I Warfare in Antiquity*, translator: Walter J. Renfro, Jr., University of Nebraska Press, Lincoln.
- DREWS, R., 2014. *Tunç Çağı'nın Sonu*, Çev. Tolga Ersoy, Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- DURMUŞ, İ., 2007a. *İskitler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- DURMUŞ, İ., 2007b. *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ELLIS, J., 1978. *Cavalry*, G. P. Putnam's Sons, New York.
- EMECEN, F. M. (ed), 2008. *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular - Oluşum, Teşkilat ve İşlev* -, Kitabevi, İstanbul.

¹⁰⁹ Lendering, 2018: 354.

- FULLER, J.F.C., 1987. *A Military History of the Western World Volume I From the Earliest Times to the Battle of Lepanto*, Da Capo, New York.
- GÖKÇEK, L. G. - F. AKYÜZ, 2013. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 32/54, ss. 41-62.
- GRANT, R. G. (gen. ed.), 2014. *1001 Battles That Changed the the Course of History*, Cassell Illustrated, London.
- GÜNDÜZ, S., 2000. *MÖ I. Binin İlk Yarısında Anadolu Tasvir Sanatında Arabalar*, yayımlanmamış doktora tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- HOLMES, R., 2001 (gen. ed.). *The Oxford Companion to Military History*, Oxford University Press, Oxford.
- HERODOTOS, 2014. *Tarih*, Çev.: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- HORNUNG, E., 2004. *Mısır Tarihi*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KAUTILYA, 2018. *Arthaşāstra*, Çev. Utku Umut Bulsun, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- KEEGAN, J., 1995. *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul.
- KEELEY, L. H., 1997. *War Before Civilization*, Oxford University Press, New York.
- KOÇ, İ (ed.), 2006. *Hititler*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara.
- KONSTANTIN, N., 2008. *War Elephants*, Osprey Publishing, Oxford.
- KSENOPHON, 2007. *Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia)*, Çev. Furkan Akdemir, yay. haz. Yiğit Değer Bengi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- LENDERING, J., 2018 *Büyük İskender*, Çev. Burak Sengir, Kronik Kitap, İstanbul.
- LIVIUS, T., 2001 *Roma Tarihi Kitap XXI-XXII*, Çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- MCDERMOTT, B., 2004. *Warfare in Ancient Egypt*, Sutton Publishing, Stroud.
- MONTAGU, J.D., 2000. *Battles of the Greek & Roman World*, Grenhill Books, London.
- MUTLU, Z. Ö., 2014. *Marius'un Ordu Reformu Öncesi Ve Sonrasında Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- PARKER, G. (ed.), 2004. *Cambridge Illustrated History Warfare*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PEERS, C., 2013. *Battles of Ancient China*, Pen & Sword Books, London.
- PERRETT, B., 1992. *The Battle Book*, Arms and Armour Press, London.

- PLUTARKHOS, 2007. *Paralel Yaşamlar İskender & Caesar*, Çev.: Furkan Akderin, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- PULLU, S., 2008. "Antik Çağ'da Zırhlı Savaş Makineleri: Assur Ordusu'nda Tank", Feridun M. Emecen (ed), *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular - Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Kitabevi, İstanbul ss. 21-35.
- RAMASWAMY, T. N., 2007. *Essentials of Indian Statecraft*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi.
- REYHAN, E., 2008. "Eski Anadolu'da Askeri Disiplin Dair Bir Hitit Metni: Asker Yemini", Feridun M. Emecen (ed), *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular - Oluşum, Teşkilat ve İşlev* -, Kitabevi, İstanbul, ss. 49-69.
- SANDERSON, I. T., 1978. "Elephant", *Encyclopedia Americana*, Vol.10, Americana Corporation, Danbury, ss. 210-213.
- ŞERBETÇİ, K., 2008. *İlk Çağ Anadolu Devletlerinde Ordu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- UYANIK, H. (2019). "Hellenistik Orduların Mobil Kuleleri ve Savaş Tankları: Savaş Filleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 36, ss. 183-198.
- UYAR, M., 2020. *Dünya Askeri Tarihi*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- VEGETIUS, F. V. R., 2019. *Roma Savaş Sanatı*, Çev.: Samet Özgüler, Kutsi Aybars Çetinalp, Kronik Kitaplar, İstanbul.

Ekler:

Resim 1: Dört tekerlekli Ur Standardı. (Cotterell, 2004: 44.)

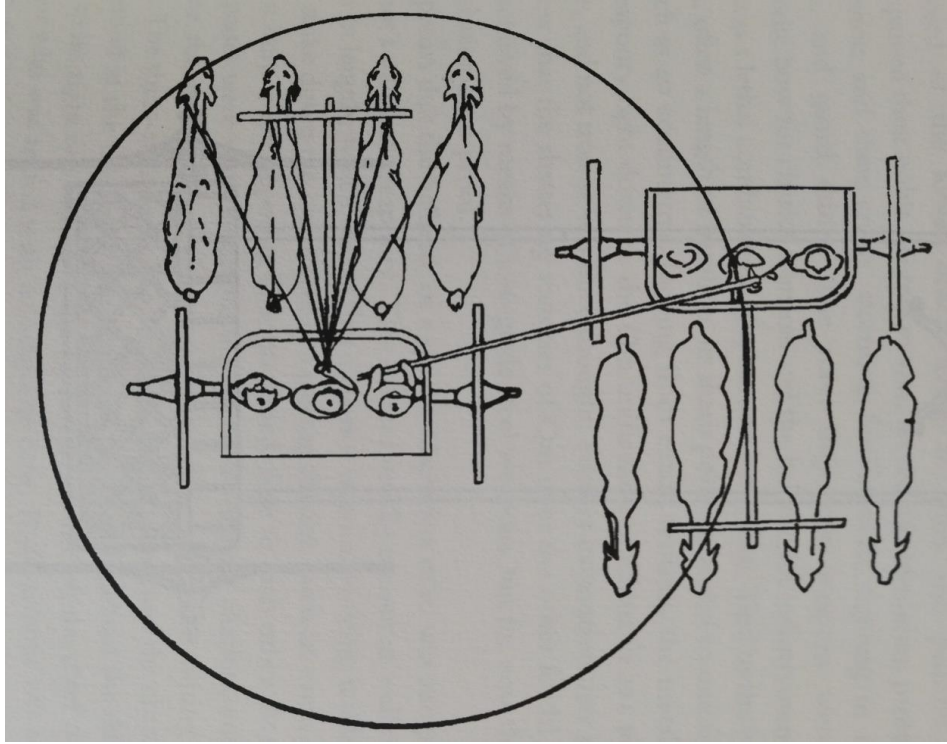
444

OANNES

4 (2)

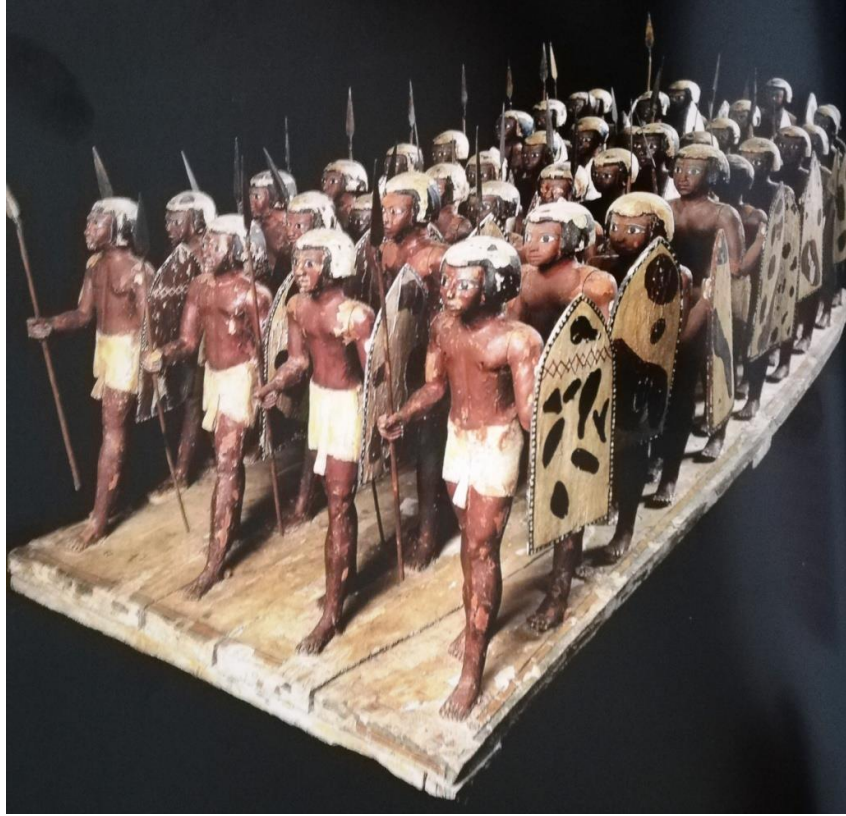
Resim 2: Sürücü, mızraklı savaşçı ve kalkan taşıyandan oluşan üç mürettebatlı Hitit savaş arabası. (Healy, 2007: 41).

Resim 3: Savaş arabaları arasındaki mücadelede kargı kullanımı. (Cotterell, 2004: 193).

Resim 4: Asur piyadesi. (Cotterell, 2004: 103).

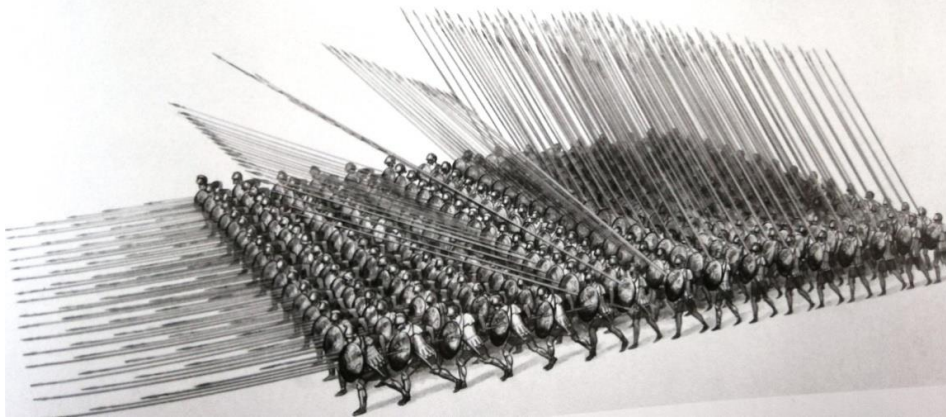
Resim 5: Mısır Piyadesi. (De Souza, 2008: 28).

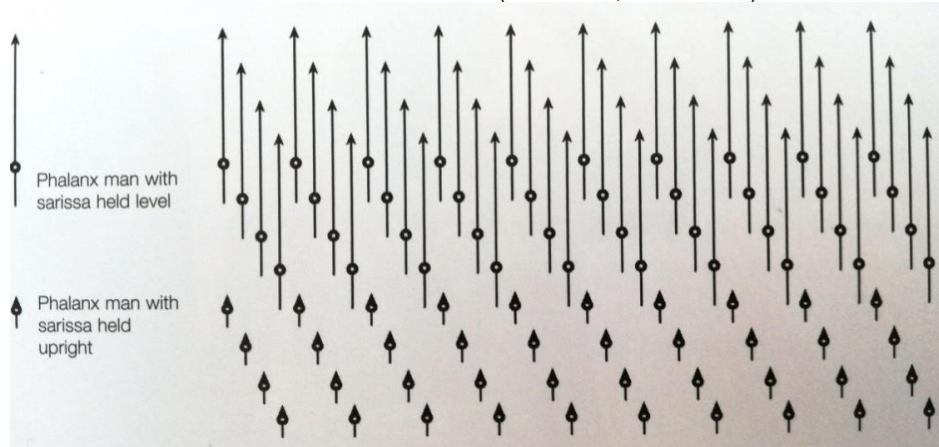
Resim 6: Spartalı *hoplî*lerin muharebe dizilimi. (Diamond, *Ancient Warfare IV*: 43-47,45).

Resim 7: Hitit piyadelerinin yürüyüş düzeni. (Bryce, 2007: 38).

Resim 8: Falanks düzeni. (De Souza, 2008: 125).

Resim 9: Makedon falanksının “kenetlenmiş kalkanlar” düzeninin üstten kesiti. (Thompson, 2007: 57).

448

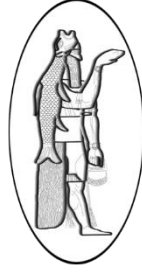
OANNES
4 (2)

Resim 10: MÖ 401'de, Pers İç Savaşı'nın dönüm noktası olan Cunaxa Muharebesi'nde Pers süvarileri. (De Souza, 2008: 84).

Resim 11: MÖ 217'de, Seleukos ve Ptolemaios ardıl krallıkları arasında gerçekleşen Raphia Muharebesi'nde Asya ve Kuzey Afrika fillerinin karşılıklı mücadelesi. (Nossov, 2007: 21).

KONYA ÇEŞMELİSEBİL BELEDİYE BAHÇESİNDE KORUNAN ROMA
DÖNEMİ TAŞ ESERLER
ROMAN STONE ARTEFACTS PRESERVED IN MUNICIPAL GARDEN
OF KONYA ÇEŞMELİSEBİL

Nizam ABAY

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assist. Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology
nizamabay21@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8334-4436

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **04.04.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **05.08.2022**
Sayfa-Pages : **449 – 465.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1098108>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ABAY, N., “Konya Çeşmelisebil Belediye Bahçesinde Korunan Roma Dönemi Taş Eserler”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 449 – 465.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

449 – 465

Araştırma Makalesi / Research Article

KONYA ÇEŞMELİSEBİL BELEDİYE BAHÇESİNDE KORUNAN
ROMA DÖNEMİ TAŞ ESERLER
ROMAN STONE ARTEFACTS PRESERVED IN MUNICIPAL GARDEN
OF KONYA ÇEŞMELİSEBİL

Dr. Öğr. Üyesi Nizam ABAY

Öz

Çeşmelisebil, günümüz Konya ili Sarayönü ilçesine bağlı bir mahalledir. Antik Dönem Phrygia sınırları içerisinde kalan ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapan yerleşimin antik ismi Gdanmaa veya Kristenos olarak bilinmektedir. Kentte, Roma ve Bizans Dönemi ait birçok arkeolojik buluntu karşımıza çıkmaktadır. Bu buluntulardan bazıları da belediye binasının bahçesinde yer almaktadır. Çalışma kapsamına alınan stel ve sunak buluntu grubu, yerel kireç taşından yapılmış dikdörtgen prizma formundadır. Buluntular üzerindeki ana kabartma figürler, genelde aynı tipte olup tek başlarına veya çift olarak tasvir edilmişlerdir. Alçak kabartma olarak işlenen bu figürlerin ikonografik ve stilistik durumu, yakın bölgedeki eserlerle kıyaslandığında MS 2-3. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Bu ana kabartma figürlere Grekçe yazıt ve çeşitli objelerin eşlik ettiği de görülmektedir. Bu objelerin kadınların günlük hayatta kullandıkları iğ, öreke ve üç ayaklı masa gibi ev eşyaları oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yazıtlar bağlamında da bir kadın veya erkeğe ait olduğunu anladığımız bu eserler, ölü gömme geleneği ve kültürle ilgili önemli

Abstract

Çeşmelisebil is a neighborhood in the Sarayönü district of present-day Konya province. The ancient settlement is known as Gdanmaa or Kristenos, which hosted many civilizations, was within the borders of Ancient Phrygia. Numerous archaeological findings were collected from the Roman and Byzantine Periods in the city. Some of these findings are located in the garden of municipality building. The stele and altar finding group included in the study are in the form of rectangular prisms, and made of local limestone. The main relief figures on the findings generally demonstrate the same type and are depicted singly or in pairs. The iconographic and stylistic character of these figures, which are carved in low relief, are dated to 2nd-3rd centuries AD when compared to the artefacts in the nearby region. It is also seen that these main relief figures are accompanied by Greek inscriptions and various objects. It is understood that these objects are household items such as spindles, distaff, houses, trivet tables which were used by women in daily life. Therefore, these artefacts, which we understand that belong to a woman or a man in the context of inscriptions, also

veriler de sunmaktadır.

provide important data about the burial tradition and cultic

Anahtar Kelimeler: Sarayönü, Mezar Steli, Sunak, Roma, İkonografi.

Keywords: Sarayönü, Grave Stele, Altar, Roman, Iconography.

Extended Abstract

Sarayönü county seat is located in 52 km north of Konya. Due to the fact that the administrative boundaries of the city has changed time after time in the historical process, it is difficult to determine its borders correctly. Pliny mentions settlements in Phrygia Paroreia, such as Philomeliense, Tymbriani, Leucolithi, Pelteni and Tyrienses, within the boundaries of the "Lykaonia Conventus" he defined. Strabo, on the other hand, defines the borders of Phrygia Paroreios and Lykaonia as Tyriaion between Philomelion and Laodikeia. Ptolemy showed the settlements to the west of Tatta Lake (Salt Lake) within the Proseilemmene region. Ramsay included Sarayönü and its adjacent regions in this region. Sarayönü and its adjacent regions, where many ancient settlements have been seen since the Prehistoric Period, hosted many cultures in the Ancient Period. One of these settlements is Çeşmelisebil District, which is 45 km away from Sarayönü. It is known that was named as Gdanmaa and Kristenos in ancient times. Numerous archaeological findings were collected from the Roman and Byzantine Periods in the city. Two steles and one altar from these findings are in the form of rectangular prism made from local limestone stone. One of the samples is a schematic-shaped arched naiskos carried by plaster columns in the body area of the altar. A horse figure is located in the arched naiskos. In addition, the abdomen and foot parts belonging to a standing female and male figure in the top profile of the altar are seen. The female figure is wearing Himation (mantle) on Khiton while the male figure is wearing a short tunic. Three lines Greek inscription is in the crown and body section of the altar.

The large rectangular planned architectural form altar, which is the subject of the study, is also called bomos. It is known as a burial altar and votive altar in terms of meaning and content. According to Koch, were used in tomb architecture to honor and glorify the tomb owner such altars. Kelp, also indicates that it was used as a form of support for burial god busts or statue bases. There are similar altars of this type in Eastern Phrygia, except for Çeşmelisebil. It is close to the Çeşmelisebil altar in form, for example, the bomos type altars from the Roman Imperial history found in the vicinity of Kadınhanı and Ladik.

The body of the tomb steles which is another example, is limited to plaster columns. These column headers are connected to each other with a straight line located just below the frame of the fulfillment frame. The women's household items which used in daily life are depicted on this main body such as spindle, distaff, wooly cart. Wool cart was created with scraping lines and

geometric forms were created and the impression of the ceramics was asked to be given by organic materials or plainly. Spindle and distaff, which have been among the objects were seen as a symbol of women's virtue are important items of daily life since the 3rd millennium BC. Wool-making has always been seen as an important daily occupation of women in ancient times. There are scenes showing women winding threads made with spindles and distaff goods in sarcophagus, altar, stele and ceramic artefacts.

Another remarkable feature of Manes ve Lole Stele, which is the subject of the study, is the plant decorations consisting of spirals and sprouts. Spiral sprouts decorations between the acroteres are very common in the tomb stelae dated to the 2-3rd century AD in the Phrygia and Lykaonia Region. According to Başaran, the thin flowered spiral sprout decorations emerging from among the acroteres develop from 135 AD and progress on architectural structures by twisting. Lochman evaluated the spiral sprout depiction as a more stylized version of the ranke (curled branch) decoration seen after 190 AD. In this context, indicates a date just before 190 AD the fact that the spiral sprout depiction on the Çeşmelisebil stele has not been fully transformed into a stylized ranke decoration

Greek inscriptions are located, in the lower part of these depictions. The careless schematization of both the reliefs and decorations on the pediment and body of the works, the rough depiction of the hands and feet without paying attention to the anatomical proportion, and the superficial relief are seen as provincial characteristics. Hence, considering the stylistic feature of this rural style and similar examples to all these examined findings, we can date them to the Roman Imperial Period.

Giriş

Sarayönü ilçe merkezi, Konya ilinin 52 km kuzeyinde yer almaktadır. Kentin idari konumu tarihi süreç içerisinde sık sık değişiklik gösterdiği için sınırlarını doğru belirlemek güçtür. Plinius, tanımladığı “Lykaonia Conventus” sınırları içerisinde, Philomelienses, Tymbriani, Leucolithi, Peltene ve Tyrienses’ten gibi Phrygia Paroreios’a ait yerleşimlerden söz etmektedir¹. Strabon ise Phrygia Paroreios ile Lykaonia bölgesinin sınırlarını, Philomelion (Akşehir) ve Laodikeia (Ladik) arasındaki Tyriaion (İlgın) olarak belirlemektedir². Ptolemy, Tatta Gölü (Tuz Gölü) batısında kalan yerleşimleri Proseilemmene bölgesi içerisinde göstermiştir³. Ramsay, bu bölge içerisine Sarayönü ve civarını da dâhil eder⁴. Prehistorik Dönem’den itibaren birçok antik yerleşimin görüldüğü⁵ Sarayönü ve çevresi, Antik Dönem’de birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu yerleşimlerden biri de Sarayönü’ne 45 km uzaklıkta yer alan Çeşmelisebil Mahallesidir. Antik Dönemdeki ismi Gdanmaa

¹ Sevin, 2001: 208.

² Strabon, *Geographika*, XIV 2. 29.

³ Ptolemy, *Geographikes Hyphegeseos*, V 4.10.

⁴ Ramsay, 1906: 63.

⁵ Örneğin, Başhöyük, Pazar, Akdoğan, Zengen (Özkent), Dedenin, Ladik, Ertuğrul, İrmelik, Kuyulusebil, Çeşmelisebil, ve Kültepe höyük yerleşimleri yer almaktadır (Bahar, 2014: 4).

ve Kristenos diye bilinmektedir. Bu duruma kanıt olarak Çeşmelisebil'de ele geçen bir yazıt görülmektedir⁶. Yazıtta, Gdanmaa ve Kristenos diye adlandırılan iki ayrı arazinin idaresini Aurelius Eusebis adlı bir kişi üstlenmiştir⁷. Dolayısıyla yazıtta ismi geçen Gdanmaa ve Kristenos arazi isimlerinden birisinin Çeşmelisebil'in antik adı olduğu görüşünü doğrulamaktadır. Nitekim Belke–Restle⁸, Çeşmelisebil yerleşiminin antik Gdanmaa kenti olduğu üzerinde dururken kimi kaynaklarda da⁹ Kristenos olarak adlandırılmıştır. Bölgede genelde erken dönem kaya mezarları ve tümülüs mezarlar bilinirken Roma Dönemi ölü gömme geleneği ve mezar ikonografisi ile ilgili pek fazla bilimsel araştırma yapılmamıştır. Bu sebeple yapmış olduğumuz bu araştırmada günümüzde kentin Roma Dönemi'ndeki ölü gömme geleneği hakkında bilgi veren çok sayıda arkeolojik buluntular tespit edilmiştir. Örneğin Çeşmelisebil belediye bahçesinde karşımıza çıkan 2 adet mezar steli ve 1 adet sunak bu buluntuya bir örnek oluşturur. Çalışmaya konu olan 1 adet mezar steli "MAMA XI"¹⁰ adlı kitap bandında yayımlanmıştır. Ancak bu yayında eser, stil kritik ve analogik olarak değerlendirilmekten ziyade sadece fiziksel tanımlamalara yer veren katalog formatında irdelenmiştir. Bu çalışmada ise stelde görülen kabartma ve bezemelerin yeni buluntular ışığında stilistik ve ikonografik olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede de bölgede Roma Dönemi mezar geleneği ve sanatıyla ilgili yeni öneriler sunarak bölgenin arkeolojisine katkıda bulunulmuştur.

452

OANNES
4 (2)

Sunak

Sunak, üst profilindeki figürlerin büyük kırıkları ve gövde üzerindeki küçük aşınmaları dışında sağlam durumdadır. 1, 78 cm yüksekliğinde, 61 cm genişliğinde ve 59 cm derinliğinde olan yerel kireç taşından yapılmış dikdörtgen prizma şeklindeki sunağın üst profili, düz bir silme üzerinde 4 adet akroter ve altında ise yine bir silme ile içe doğru eğimli bir şekilde sunak gövdesine geçiş sağlar (Figür 1). Alt profil ise geniş bir düz silme ile tabanda platform şeklinde sonlanır. Sunağın gövde alanına dor başlıklı plaster sütunlar tarafından taşınan şematik biçimli kemerli bir naiskos işlenmiştir. Kemerli naiskos içinde atlı bir figür yer almaktadır¹¹. Ayrıca sunağın üst profilinde ön yüz akroterleri arasında, ayakta duran bir kadın ve erkek figürüne ait karın ve ayak kısımları görülmektedir. Bu figürlerden erkek olanı kısa tunik giymişken kadın figürü khiton üzerine himation (manto) giymiştir. Sunağın taç ve gövde bölümünde ise toplam üç satırlık Grekçe yazıt görülmektedir. Sunağın arka yüzü ise bezenmemiş olup kaba yontu olarak işlenmiştir.

Çalışmaya konu olan büyük boyutlu dikdörtgen planlı mimari formlu sunak bomos¹² olarak da adlandırılmaktadır. Anlam içerik bakımından mezar sunağı ve adak sunağı olarak bilinmektedir. Koch'a göre bu tip sunaklar,

⁶ Eser üzerinde görülen yazıtta: "Gdanmaa arazisinin ve Kristenos arazisinin kahyası (ben) Aurelius Eusebis (bu steli) pek tatlı eşim Diaton'un kızı "Tati" için anısı vesilesiyle (diktirdim)". (MAMA I, 1928: 339).

⁷ Kurt, 2014: 37.

⁸ Belke – Restle, 1984: 166.

⁹ MAMA I, 1928:178.

¹⁰ MAMA XI, 1957: 204.

¹¹ Figür yük: 37 cm Gen: 25 cm Der: 1,5 cm; Harf yük:2,9 cm.

¹² Coulton, 2005: 1.

mezar mimarisinde mezar sahibini onurlandırmak ve yüceltmek için kullanılmıştır¹³. Kelp, mezar yapısına ait tanrı büstleri veya heykel kaideleri için bir destek biçimi olarak kullanıldığını da ifade eder¹⁴. Bu tip sunakların Çeşmelisebil dışında yine kendi çevresinde Doğu Phrygia'da benzerleri bulunur. Örneğin Kadınhanı ve Ladik civarında bulunan Roma İmparatorluk Dönemine ait bomos tipli sunaklar¹⁵, Çeşmelisebil sunağına form olarak yakınlık gösterir. Ancak formla beraber birçok yakın özellikler barındıran örnekler de görülmektedir. Örneğin, çalışmaya konu olan sunak, Ladik karayolunda tesadüfî bulunan yazıt ve kabartma figürleriyle beraber karşımıza çıkan bomos tipli bir mezar sunağına¹⁶ kronolojik ve tipolojik olarak benzemektedir. Roma İmparatorluk Dönemine ait sunağın üst profilinde yer alan akroterler arasında bir çift kadın ve erkek figürünün betimlenmesi, bu figürlerin duruş ve pozisyonları, gövde üzerinde sunağı kimin yaptırdığına dair bilgiler içeren yazıtlı bir kısmın bulunması, sunağın alt ve üst profil biçimi, form ve bezeme açısından çalışmaya konu olan sunakla benzerlik gösteren özelliklerdir. Bu benzerlik tanımlamasına, Kadınhanı'nda bulunan dikdörtgen formlu bir diğer sunak örneği de¹⁷ yakınlık gösterir. Sunağın kabartma ve yazıtlı alanı, alt ve üst profil form özelliği Çeşmelisebil sunağıyla örtüşmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Çeşmelisebil sunağının gövdesi üzerinde, kemerli bir naiskos içinde binici figürü tasvir edilmiştir (Figür 2). Sunak üzerinde betimlenen binici figürünün saç ve yüz detayları aşınma ve kopmadan dolayı belirsizdir. Figürün çenesi sivri olup boyun uzun işlenmiştir. Figür yukarı doğru kaldırdığı sağ elinde ise muhtemelen lobut tutmaktadır. Çünkü benzer örneklerden hareketle ve kol ve elin pozisyonunun da buna uygun olduğu görülmektedir ancak kopmalar ve aşınmalar olması nedeniyle lobut tespit edilememektedir. Sol eli ile atın dizginlerini kavrayan figür, kısa kollu bir tunik giyinmiştir.

Ancak tuniğin kazıma şeklindeki kaba ve özensiz elbise detayları aşınmadan dolayı belirsiz görülmektedir. Figürün boynundaki elbise detayından ise tuniğin üzerine bir khlamys giydiği anlaşılmaktadır. Alçak kabartma şeklinde işlenen atlı figürün, yüzü cepheden, vücudu ise $\frac{3}{4}$ oranında sağa doğru dönük olarak betimlenmiştir. Atın yüzünde kırılmalar ve aşınmalar mevcut olduğundan dolayı yüz detayları tespit edilememiştir. Atın dizginleri ve yeleleri şematik kazıma şeklinde belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Atın gövde kısmı geniş, ayakları ise kısa ve dolgun işlenmiştir. Ancak kuyruk kısmı uzun ve kalın verilmiştir. Atın gövde kısmında az da olsa eyer ayrıntısı izlenmektedir. Sağ bacağını ileriye doğru uzatması da atın hareket halinde olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Yukarıda ayrıntılı değindiğimiz ikonografide anlatılan atlı binici figür, Tanrı Kakasbos/Herakles'e ait atlı tanrı ikonografilerinde karşımıza çıkmaktadır¹⁸. Likya ve Pisidia Bölgesinde yaygın olarak görülen atlı tanrı figürlerinden Kakasbos/Herakles kültü¹⁹, MS 2-4.

¹³ Koch, 2001: 126.

¹⁴ Kelp, 2015: 47-52.

¹⁵ MAMA I, 1928: No. 3,8-9,55,66,78-79,102,219.

¹⁶ MAMA I, 1928: 42, No. 72.

¹⁷ MAMA I, 1928: 83, No. 161.

¹⁸ Kakasbos hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Robert, 1946: 38-73; Delemen, 1999: 4 vd.

¹⁹ Delemen, 1999: 5-38.

yüzyıllarda pek çok adak stellerine konu olmuştur. Çalışmamızdaki atlı binici ikonografisine paralel örnek sunan Likya ve Pisidia adak stellerindeki Kakasbos²⁰/Herakles figürü, at üzerinde sağ eliyle lobutu sol eliyle de atın dizginlerini tutmaktadır. At üzerinde rahatça hareket etmesi için giydiği tunik ve omuzundaki khlamysle betimlenen Kakasbos/Herakles, Robert'e²¹ göre yayla ve dağlık alanlarda tapınım gören Heros/Tanrı atlı binici figürleridir. Çalışmaya konu olan binici figürde, yüzün cepheden verilmesi, vücudun ¾'lük dönüşü, atın profilden görünüşü ve sağa doğru yönelmesi gibi tüm bu ikonografik tanımlar, Fethiye Müzesi'nde yer alan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait (MS 2-3. yüzyıl) adak steller üzerindeki Kakasbos/Herakles tasvirlerine uymaktadır²². Çünkü bu tür adak stellerinde figür yalnız ve at üzerindeyken betimlenmektedir.

Çemelisibil sunağı ile ikonografik açıdan benzerlik gösteren bir diğer örnek, Burdur Müzesi'nde bulunan ve MS 2-3. yüzyıla tarihlendirilen adak stelidir²³. Karşılaştırılan her iki eserde de Kakasbos/Herakles figürünün hareketindeki katılık, alçak kabartma olarak işlenmiş olması ve kıvrımlardaki şematize işçilik yakınlık gösterir. Karşılaştırılacak benzer örnek yine Burdur Müzesi'nde karşımıza çıkmaktadır²⁴. Çemelisibil sunağındaki binici figür tasviri Burdur örneğindeki ile aynı tipte olmasına karşın, atın hareket halindeki bacakları, ayıran özeldir. Özellikle binici figürün giysi ve atın yeke kıvrımlarında olmak üzere kıvrımların kazımayla yüzeysel oyulmak suretiyle elde edilmeleri sonucu oluşan katılık ve sertlik nedeniyle sunak, MS 2. yüzyılın son çeyreği ile MS 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebilir²⁵. Ayrıca figürlerin yüzlerinin işlenmesinde soyut şekillendirme öğelerinin²⁶ eksikliği ve yukarıda tanımladığımız örnekler de tarihlendirme durumunu kanıtlamaktadır.

Sunakta bir diğer ikonografik öge, iğ ve öreke eşyası olarak karşımıza çıkmaktadır. MÖ 3. binyıldan beri kadınlara ait objeler arasında görülen ve gündelik yaşamın önemli eşyaları olan iğ ve öreke, kadınların fazilet sembolü olarak görülür²⁷. Antik Dönem'de ip eğirme işleri her zaman kadınların önemli günlük uğraşları olarak görülmektedir. Lahit, sunak, stel ve seramik eserlerde kadınların iğ ve öreke eşyaları ile eğrilen ipleri sarmakta olduğunu gösteren sahneler yer almaktadır²⁸. Özellikle stellerde yer alan bu eşyalar, raf duvar kenarları, kabartma alanında veya hizmetçi elinde betimlenen eşyalar olup

²⁰ Kakasbos ismi, Phrygia bölgesindeki yazıtlarda kötü şans anlamına gelen "Kaku kelimesinden türemiştir ya da Kakasbos'un bir Trakya süvarisi olduğu ve kelimenin son hecesinde geçen "ak" harfinin Phrygia yazılı kaynaklarda geçen Cehennem Tanrısı ve mutsuzluk atı kavramıyla özdeş olduğu düşünülmektedir (Kretschmer, 1896: 74-75). Delemen, bu görüşlerin aksine attan ziyade lobuta odaklanmamız gerektiğini ve bu lobutun iyinin ve kötünün savaşında iyiyi koruyucu görevinin olduğu görüşündedir (Delemen, 1993: 25). Zwicker'e göre de Kakasbos kelimesi güç anlamına gelmektedir (Zwicker, 1947: 35-47).

²¹ Robert, 1983: 573.

²² Tosun, 2014: Kat/Res. 6-7,12-14,30-31,32,37-38.

²³ Delemen, 1993: Kat. 34, Lev. 11; Horsley, 2007: 68, Lev. 95.

²⁴ Horsley, 2007: 66, Lev. 90.

²⁵ Mitchell, 1993: 24-25; Delemen, 1999: 64; Hübner, 2003: 192.

²⁶ Özcan, bu stilistik uygulamayı MS 2-3. yüzyıllara özgü bir özellik olarak yorumlamıştır (Özcan, 2014: 145).

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Waetzoldt, 2011: 1-2; Völling, 2011: 3-5).

²⁸ Karaca, 2012: 136.

ölünün cinsiyetine ve mesleğine göre uyum gösterir²⁹. Kadınlara ait stellerde ayna, tarak, mücevher çekmecesini gibi kadınlar tarafında kullanılan günlük kullanım eşyaları tasvir edilir. Bu eşyalar, Çeşmelisebil sunağının üst profilinde, kadına ait olduğunu belirtmek için rafın veya alanın kadın tarafındaki sağ kısmına tasvir edilmektedir. Dolayısıyla stellerde betimlenen bu eşyalar, kadınların günlük hayatlarında uğraşlarına dair ipuçları vermektedir³⁰. Ayrıca kadına ölümden sonraki yaşamda da eşlik edecek eşyalar arasında olmalıdır³¹. Bu tespit bağlamında muhtemelen üst profilin kırılmış sol kenarında da erkek figürüne dair kullanım eşyası yer almaktaydı. Tüm bu ikonografik özellikler dışında sunakta değerlendirmeye konu olan bir diğer özellik yazıttır. Sunağın üst profil ve gövdesinde Grekçe üç satırlık yazıt yer almaktadır.

[.]O[.]φ άνδρι γλυ-

2- [κ]υτάτω και έαυτη ζ[ω]-

σα μνήμης χάρις.

Çevirisi: “(Bu steli) [---] hayattayken pek tatlı kocası için ve kendisi için hatırası vesilesiyle (yaptırdı/dikti)³²”.

Yazıttan, mezar stelinin bir kadın tarafından kendisi ve eşi için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim gerek alınlıkta yer alan kadın figüründen gerekse ölen kişinin cinsiyetini anlamamızı sağlayan bu eşyalardan³³ bu cinsiyet durumu doğrulanmaktadır. Ayrıca yazıt stili açısından tarih olarak Roma İmparatorluk Dönemi’ni önerebiliriz. Çünkü “epsilon” ve “omega” harflerinin yuvarlak form yapısı, MS 2-4. yüzyılların harf karakterini yansıtmaktadır³⁴. Tüm bu sunağın karşılaştırma örnekleriyle benzerliğinden ve dağlık Lykia ve Pisidia’da tapınım gören atlı Heros Kakasbos/Herakles kültü için en geç arkeolojik ve epigrafik verinin MS 3. yüzyıla tarihlenmesinden³⁵ ötürü Çeşmelisebil’deki sunak için tarih olarak MS 2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın ortaları önerilebilir.

Montanus ve Kosmia Steli

Kireç taşından yapılmış dikdörtgen formlu mezar stelidir. 1,27 cm yüksekliğinde, 48 cm genişliğinde ve 41 cm derinliğinde olan stelin üst ve alt profilinde kırık ve eksiklikler mevcuttur (Figür 3). Sunağın korunan üçgen alınlık parçasında plaster sütun içinde tunik giymiş bir erkek figür bacağı görülmektedir. Parçalanmadan dolayı karın hizasından itibaren figürün üst kısmı günümüze ulaşamamıştır. Stelin gövde alanı ise küçük kırıklar dışında tamamıyla korunmuştur. Ancak korunan bu alanda yoğun aşınmalar mevcuttur. Gövde, plaster sütunlar ile sınırlandırılmıştır. Bu sütun başlıkları

²⁹ Fıratlı, 1965: 297.

³⁰ Abay, 2016: 338.

³¹ Sevgül, 2019: 77.

³² Çalışmaya konu olan eserler üzerindeki Yazıtların çevirisi Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Mehmet ALKAN tarafından yapılmıştır. Kendisine yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim. Harf yük: 3 cm.

³³ İğ, öreke, sepet ya da kalathosun yanı sıra tarak, ayna, yelpaze ve pyxis gibi betimlemeler stellerde kadını temsil eden eşyalar olarak görülmektedir.

³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Malay, 1987: 33.

³⁵ Delemen, 1993: 32; Karayaka, 2007: 19; Horsley, 2007: 272; Tallon, 2015: 232.

birbirlerine alınlık çerçevesinin hemen altında yer alan bir düz silme ile bağlanmıştır. Bu ana gövde üzerindeki bezeme alanında iğ, öreke, kalathos ve üç ayaklı masa tasvir edilmiştir. Kalathosun üzerine kazıma çizgilerle geometrik formlar oluşturularak organik malzemelerden veya sade bırakılarak seramikten yapılmış izlenimi verilmek istenmiştir. Bu tasvirlerin üst kısmında da 5 satırlık Grekçe yazıt yer almaktadır (Figür 4).

Μουντανὸς Χρ[η]-

2- σίμου Κοσμία

γυναϊκὴ καὶ ἐαυ-

4- τῶ μνήμη

χάρην.

Çeviri: “*Khresimos oğlu Montanus, eşi Kosmia ve kendisi için hatıraları vesilesiyle (bu steli yaptırdı/dikti)*”³⁶.

Yazıt, steli yaptıranın bir erkek olduğunu ve kocası tarafından ölen eşi için bu stelin dikildiğini göstermektedir. Stel gövdesi üzerinde yukarıda ayrıntılı değinilen eşya betimleri de bu durumu desteklemektedir. Yazıt, karakterleri ışığında (“*epsilon*” ve “*omega*” harflerinin yuvarlak form yapısı) Roma İmparatorluk Dönemi’ne³⁷ tarihlenmektedir.

Manes ve Lole Steli

Kireç taşından yapılmış 1,44 cm yüksekliğinde, 54 cm genişliğinde ve 31 cm derinliğinde olan tapınak cephe formunu yansıtan stelin alt kısmı kırık ve eksik olup yüzeyinde aşınmalar görülmektedir (Figür 5). Üçgen alınlık, stel gövdesini sınırlandıran şematik başlıklar üzerine oturmaktadır. Alınlığı palmet bezekli tepe ve köşe akroterleri süslemektedir. Sağ köşe akroterleri yarım formda kapalı palmet olarak işlenmiştir. Köşe ve tepe akroterler arasında kalan alanda ise sarmal filiz bezemeleri görülmektedir.

Üçgen alınlık merkezinde alçak kabartma olarak ve cepheden verilmiş bir kadın ve erkek figürü betimlenmiştir³⁸ (Figür 6). Sol tarafta görülen erkek figürü khiton üzerine himation, sağ tarafta yer alan kadın figürü ise khiton üzerine başını örten bir himation giyimlidir. Figürlerin yüzlerinde her ne kadar aşınmalar ve kopmalar görülse de dolgun yüz, peruk şeklinde saç ve iri gözler fark edilmektedir. Palliatus³⁹ tipinde cepheden işlenen her iki figürde de, sol kollar dirsekten hafif bükük olup sol bacak üzerindedir. Himation altında dirsekten kırılan sağ eller ise himationdan çapraz bir biçimde çıkarılmış olup sol göğüs üzerine yükselmiştir. Khiton üzerindeki himation, eller hariç kolları da içine alacak şekilde tüm vücudu sarmaktadır. Kadın figürünün sol tarafında kazıma çizgilerle kalathos, iğ ve öreke; erkek figürünün sağ tarafında

³⁶ Harf yük: 2.8 cm.

³⁷ Malay’a göre Epsilon ve Omega harflerinin yuvarlak form yapısı, MS 2-4. yüzyılların harf karakterini yansıtmaktadır (Malay, 1987: 33).

³⁸ Erkek figür yük: 28 cm, gen: 8 cm, der: 1,5 cm; Kadın figür yük: 27 cm, gen: 7 cm, der: 1,5 cm.

³⁹ Latince Pallium (manto) kelimesinden türeyen Palliatusun Greklerde tam karşılığı himation olarak bilinmektedir (Şahin, 2000: 71, dn. 86). Pfuhl – Möbius Palliatus kavramı yerine “normal tip” ifadesi kullanmıştır (Pfuhl – Möbius, 1977: 90,148, Taf. 34,75)

ise saban veya bağ bıçağı tasvir edilmiştir. Alınlığın hemen altında ise stel gövdesi üzerinde 5 satırlık Grekçe yazıt yer almaktadır.

Μανης και Σο-

2- σοος Μανη πα-

τρι μνήμης

4- χάριν και Λολη

μητρι ζώση.

Çevirisi⁴⁰: “Manes ve Sosos, babaları Manes için hatırası vesilesiyle ve hayattaki anneleri Lole için (bu steli yaptırıldılar/diktiler)⁴¹”. 1. – 2. satırda görülen Sosos “Σοος” adı, doğu Phrygiada son derece yaygın olan “Σουσοος” adından türediği bilinmektedir⁴². 4. satırda görülen Lole “Λολη”, bir kadın adı olarak İnsuyu, Büyük Yağcı ve Mermer Yayla arasında kalan Axylon bölgesine özgüdür⁴³. Yazıtta görülen “omega” harfinin yuvarlak form yapısı, yukarıda değinilen eserlerdeki Roma İmparatorluk Dönemi harf karakterleriyle uyusmaktadır.

Antik Dönem mezar ikonografisinde ana motifin yanı sıra ayrıca betimlenmiş olan raf veya bezeme sahasının herhangi bir şemasında bazı eşya tasvirleri görülür⁴⁴. Örneğin Montanus ve Kosmia Stelinde görülen eşya ögesi de üç ayaklı bir masa tasviridir. Phrygia Bölgesi’nden steller üzerinde masa tasvirlerinin yaygın olarak işlendiği görülmektedir⁴⁵. Yayvan kavisli ayaklar üstünde taşınan yuvarlak masa plakası üzerinde skyphos içki kabı bulunmaktadır. Cenaze ziyafetlerinde karşımıza çıkan bu masalar sahnenin ana unsurunu sembolize eder⁴⁶. Mezar kabartmalarında stilize⁴⁷ verilen bu masaların ayakları kimi zaman aslan, panter, boğa, geyik formunda görülmektedir⁴⁸. Tasvir edilen bir diğer eşya ögesi kalathostur. Her iki stel üzerinde görülen kalathos, gündelik hayatta kadını temsil eden, kadının kullandığı ev eşyaları olarak bilinmektedir. Stellerde raf üzerinde veya kabartma sahasında yün sepetleri yaygın olarak kullanılmıştır⁴⁹. Yün işleri ile ilgili olan bu eşya, kadına soyluluk imajı vermektedir. Newbold – Wujewsk’e⁵⁰ göre mezar stelleri üzerinde yün sepet tasviri, ölen kadının ruhunu taşıyan bir kap olduğunu ve kadının günlük işlerini, doğurganlığını, çalışkanlığını ve varlıklı olduğunu ifade eder. Ayrıca ölü kültüründe önemli bir sembol olan kalathos⁵¹ tahıl, meyve gibi ürünlerinin üretimini de sembolize etmektedir.

⁴⁰ MAMA XI, 1957: 204.

⁴¹ Harf yük: 2.9 cm.

⁴² Zgusta 1964, 473-475.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. MAMA VII, 1956: 541; MAMA I 1928: 336.

⁴⁴ Pfuhl – Möbius, 1977: 125.

⁴⁵ MAMA VII, 1956: Lev. 22, Nr. 329, 343.

⁴⁶ Fıratlı, 1965: 311.

⁴⁷ Roma Dönemi sonuna ait eserlerde masalar genelde şematik bir form göstermekte olup daha çok kazıma çizgiler ile gösterilir (Fıratlı, 1965: 312).

⁴⁸ Pfuhl – Möbius, 1977: 363; 1979: 364.

⁴⁹ Fıratlı, 1965: 298, No. 35,37,84,170-172,179,191,193,217,251.

⁵⁰ Newbold, 1925: 365; Wujewski, 1991: 13-15.

⁵¹ Wujewski, 1991: 14.

Çeşmelisebil stelleri form olarak MS 2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın ortalarına tarihlenen dağlık Phrygia stellerinin⁵² tüm özelliklerini taşımaktadır. Örneğin Ladik'ten ele geçen üçgen alınlıklı mezar stellerinin⁵³ plaster sütunlarla sınırlandırılmış gövde şekli, bu gövde üzerinde yer alan yazıt, objeler, sütun başlıkları üzerine oturan üçgen alınlık ve içinde yer alan figürler benzer yönler olarak görülmektedir. Kadınhanı'nda ele geçen stel buluntuları⁵⁴ kıyaslayacağımız bir diğer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Plaster sütunlarla çerçevelenmiş bir gövde yapısı ve üzerine oturan üçgen alınlık formu çalışmaya konu olan stellerle örtüşmektedir. Manes ve Lole Steliyle özellikle karşılaştırma yapacağımız örnekler Lykaonia buluntulu stellerde karşımıza çıkmaktadır. Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MS 2-3. yüzyıl) ait Lykaonia kökenli stellerin⁵⁵ form yapısı, palmet bezemeli tepe akroterleri ve bu akroterler arasında yer alan filiz bezemeleri, Çeşmelisebil stellerinin form ve bitkisel bezemeleriyle aynı özelliği göstermektedir. Benzer bir diğer stel örneği yine (MS 2-3. yüzyıl) Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen mezar stelleri arasında görülmektedir⁵⁶. Üçgen alınlık üzerinde görülen tepe ve köşe akroterler ve aralarında görülen sarmal filiz bezemeleri, üçgen alınlık içerisinde görülen karı koca çiftlerinin ikonografik ve stilistik durumu, figürlerin sağ ve sol kenarlarındaki orak, iğ ve öreke gibi eşya tasvirleri Çeşmelisebil stel örneğiyle yakınlık gösterir.

Çalışmaya konu olan her iki stelde üçgen alınlık içerisinde tasvir alanında ayakta ve cepheden işlenen Palliatus tipindeki figürler MS 2-3. yüzyıla tarihlenen Roma İmparatorluk Dönemi mezar stellerinde yaygın olarak işlenmektedir⁵⁷. Stilistik olarak benzer örneklerle daha çok Dağlık Phrygia⁵⁸, İsaoria⁵⁹ ve Lykaonia⁶⁰ Bölgesinde rastlamaktayız. Örneklerden ilki İsaoria buluntusu mezar stellerinde görülen Palliatus tipindeki figürlerdir⁶¹. Alçak kabartma olarak işlenen figürlerin duruşları, şematize işlenen giysi kıvrımları, bacaklardaki hareket yoksunluğu, saçların peruk şeklinde baş üzerinde görülmesi gibi yönleriyle çalışmaya konu olan stelle yakınlık göstermektedir. Konya Arkeoloji Müzesi'nde korunan⁶² Lykonian kökenli mezar stelleri üzerinde görülen figürler ile özellikle Dağlık Phrygia Bölgesinde üçgen alınlık içerisinde yer alan stel figürleri⁶³ de duruş, giysi kıvrımlarının yüzeyselliği ve yüz fizyonomisi olarak Çeşmelisebil stellerindeki figürlerin birebir stilistik özelliklerini yansıtmaktadır.

⁵² MAMA I, 1928: No. 36-37,45,101,113,145,

⁵³ Pfuhl – Möbius, 1977: 186, Taf. 101, Nr. 668; MAMA I, 1928: No. 36-37,45,101; MAMA VII, 1956: No. 81, 318, 378, 518.

⁵⁴ MAMA I, 1928: No. 192,294.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mclean, 2002: Kat. 108, Fig. 109; Kat. 113, Fig. 116; Kat. 146, Fig. 159; Kat. 150, Fig. 165; Kat. 164, Fig. 184; Kat. 176, Fig. 202.

⁵⁶ Mclean, 2002: Kat.164, Fig. 184.

⁵⁷ Şahin, 2000: 71.

⁵⁸ Karşılaştırma örnekleri için bkz. MAMA VII, 1956: No. 37, 52, 63, 46; Pfuhl – Möbius, 1977: Taf. 101, Nr. 668.

⁵⁹ İsaoria örnekleri için bkz. Pfuhl – Möbius, 1977: Taf. 95, Nr. 601-602.

⁶⁰ Mclean, 2002: Kat. 136, Fig. 149; Kat. 164, Fig. 184.

⁶¹ Pfuhl – Möbius, 1977: Taf. 95, Nr. 601-602.

⁶² Mclean, 2002: Kat.113, Fig. 116-117.

⁶³ MAMA VII, 1956: No. 37, 52, 63, 46; Pfuhl – Möbius, 1977: Taf. 101, Nr. 668.

Manes ve Lole stelinde akroterler arasında kalan sarmal filiz bezemelerine Phrygia⁶⁴ ve Lykaonia⁶⁵ Bölgesindeki MS 2-3. yüzyıla tarihlenen mezar stellerinde çok sık rastlanmaktadır. Başaran'a göre⁶⁶ akroterler arasından çıkan ince çiçekli sarmal filiz bezemeleri MS 135'ten itibaren gelişir ve kıvrılarak mimari yapılar üzerinde ilerler. Lochman⁶⁷, sarmal filiz tasvirini MS 190'dan sonra görülen ranke (kıvrık dal) bezemesinin daha stilize hali olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Manes ve Lole stelinde görülen sarmal filiz tasviri stilize olarak ranke bezemesine dönüşmüş olması MS 190'dan hemen sonraki bir tarihe işaret etmektedir. Manes ve Lole stelinde palmet formlu tepe ve köşe akroterleri stilistik olarak değerlendirildiğinde MS 2. yüzyılın sonlarından MS 3. yüzyılın ortalarına kadar görülen palmet formlu akroterler grubuna dahil edilmektedir⁶⁸. Köşe akroterlerinin yarım palmet formunu oluşturan dallarının kalın, tepe akroterinin dallarının ise kavisli bir biçim alması MS 2. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen bir stilistik uygulamadır⁶⁹.

Değerlendirme ve Sonuç

Çalışma bölgesini kapsayan Konya ili Çeşmelisebil Mahallesi, Antik Dönemde idari sınırları sık sık değişiklik göstermektedir. Kültürel değerler açısından zengin olan bölgelerin idari hakimiyeti altında kaldığını sanatsal ürünlerine bu tavrı yansıtmasıyla anlaşılabilir. Çünkü tarihi süreç içerisinde oluşan ekonomik ve siyasi olaylar ölü gömme geleneğine etki yapmış olmalıdır. Örneğin bölgenin kuzey kesiminde yer alan Eskişehir, Afyon çevresindeki nekropollerde Dağlık Phrygia etkileri belirgin olarak görülürken daha güneyde yer alan çalışma bölgemizde bu etkinin azaldığı izlenmektedir. Konya kuzeyinde belirgin olarak görülebilen Dağlık Phrygia özellikleri Çeşmelisebil örneklerinde yerel ve diğer bölge etkilerinin (Lykaonia) karışımı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eserlerin ikonografik ve stilistik katkısıyla aynı dönemlerde yoğun ilişki içerisine girmiş oldukları teyit edilmiştir.

Çeşmelisebil mahallesi topoğrafik yapısına paralel olarak kuzey kesimlerine göre daha çok düzlük alanlardan oluşmaktadır. Dağlık alanların veya kaya yapılarının azlığından mezar inşa etmeye uygun olmadığı bu sebepten ötürü sunak ve mezar stelli ölü gömme geleneğinin daha çok tercih edildiği anlaşılmıştır.

Eserlerde tespit edilen yazıtların da işaret ettiği gibi bölgede Roma Döneminde ölü kültürünün önemli bir yer edinmeye başladığını anlamaktayız. Yazıtların yanında eserler üzerindeki kalathos, iğ, öreke, bağ bıçağı gibi tasvirler sayesinde bölge insanlarının günlük yaşamlarına ait alışkanlıklarını saptayabiliriz. Tüm bu veriler ışığında bölgenin sosyal, ekonomik ve dini yapısının Roma Dönemi ölü kültüründe önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁴ Karşılaştırma örnekleri için bkz. MAMA I, 1928: No. 15,29,32,36,45,96,101,192; MAMA VII, 1956: No. 14, 37,52,63,69.

⁶⁵ Mclean, 2002: Kat. 146, Fig. 159; Kat. 150, Fig. 165; Kat. 164, Fig. 184.

⁶⁶ Başaran, 1995: 65-69.

⁶⁷ Lochman, 2003: 79.

⁶⁸ Lochman, 2003: 79.

⁶⁹ Lochman, 2003: 79.

Eserlerde geleneksel bir taşra üslubu karşımıza çıkmaktadır. Eserlerin alınlık ve gövdesinde karşımıza çıkan gerek kabartma gerekse bezemelerin özensiz bir şekilde şematize işlenmesi ve yüzeysel kabartma durumu taşra özelliği olarak görülmektedir. Bu taşra üslubu da işlenen eserlerin gezici ustalar tarafından yapıldığı düşünülmektedir⁷⁰.

Kaynakça

- ABAY, N., 2016. “Konya Koyunoğlu Müzesinde Roma Dönemine Ait İki Stel”, *SEFAD*, 35, ss. 329-342.
- BAHAR, H., 2014. “İlk Çağda Sarayönü” Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu Bildiri Kitabı, *Konya Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, ss. 1-26.
- BAŞARAN, C., 1995. *Anadolu Mimari Bezemeleri Roma Çağı Lotus-Palmet Ögesi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum.
- BELKE, K. – RESTLE, M., 1984. *Galatien und Lykaonien*, Tabula Imperii Byzantini, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien.
- COULTON, J.J., 2005. “Pedestals as Altar in Roma”, *Asia Minor Anatolian Studies*, 55, ss.127-157.
- DELEMEN, İ., 1993. *Anadolu’da Atlı Tanrılar. Lykia, Pisidia, Lykaonia, Isauria, Phrygia, Lydia ve Karia Bölgelerinde Taş Eserler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.
- DELEMEN, İ., 1999. “Anatolian Rider-Gods Anatolian Rider-Gods: a study on stone finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in The Late Roman Period”, *Asia Minor Studien*, 35, Bonn.
- FIRATLI, N., 1965. “İstanbul’un Yunan ve Roma Mezar Stelleri”, *Belleten*, XXIX /114, ss. 263-328.
- HORSLEY., G.H.R., 2007. *The Greek and Latin Inscriptions in the Burdur Archaeological Museum. Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor 5. British Institute of Archaeology at Ankara. Monographs, 34*, The British Institute of Archaeology at Ankara.
- HUBNER, S., 2003. *Spiegel und Soziale Gestaltungskraft alltäglicher Lebenswelt: Der Kult des Men in Lydien und Phrygien*, (ed. E. Schwertheim ve E. Winter) Religion und Region. Götter und Kulte aus dem östlichen Mittelmeerraum, *Asia Minor Studien* (45), Bonn, 179-200.
- KARACA, E., 2012. *Allianoi’dea Bulunmuş Kemik Ağırşak ve Örekeler, İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, No.3, ss.133-138, Edirne.

⁷⁰ Yılmaz, 2005: 45.

- KARAYAKA, N., 2007. *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları*, Ege Yayınları, İstanbul.
- KELP, U., 2015. *Grabdenkmal und lokale Identität: ein Bild der Landschaft Phrygien*, Asia Minor Studien 74, Kelp, Ute.
- KOCH, G., 2001. *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Çev.: Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- KRETSCHMER, P., 1896. *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*, Göttingen, Vandenhoech.
- KURT, M., 2014. "Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Sarayönü ve Çevresi" *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, ss. 27-44.
- LOCHMAN, T., 2003. *Grab und Votivreliefs aus Phrygien*, Art Print, Basel.
- MALAY, H., 1987. *Epigrafi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- MAMA I, 1928. "Monumenta Asiae Minoris Antiqua", Ed. Calder, W. M, The Manchester University Press, London.
- MAMA VII, 1956. "Monuments from Eastern Phrygia", Ed. Calder, W.M., The Manchester University Press, London.
- MAMA XI, 1957. Monumenta Asiae Minoris Antiqua. Kaynak: <http://mama.csad.ox.ac.uk/monuments/MAMA-XI-204.html>.
- MCLEAN, B.H., 2002. *Greek and Latin Inscriptions In The Konya Archaeological Museum*, Ankara: British Institute of Archaeology.
- MITCHELL, S., 1993. *Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor*, Vol I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule, Clarendon Press: Oxford.
- NEWBOLD, R., 1925. "The Eagle and the Basket on the Chalice of Antioch", *America: American Journal of Archaeology*, 29, ss. 357-380.
- ÖZCAN, F., 2014. "Isparta Müzesi'nden Yerel Stilde Bazı Roma Dönemi Mezar Stelleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, ss. 143-154.
- PFUHL, E. – MOBIUS, H., 1977. *Die Ostgriechischen Grabreliefs*, I. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- PFUHL, E. – MOBIUS, H., 1979. *Die Ostgriechischen Grabrelief: Textband II*, Mainz: Verlag Phillip von Zabern.
- PTOLEMY, 1843. *Geographikes Hyphegeseos* (Geographika), Yay. Haz.:C. F. A. Nobbe, Lipsiae.
- RAMSAY, A. M., 1906. "Isaurian And East-Phrygian Art In The Third And Fourth Centuries After Christ", *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Ed.: W. M. Ramsay, Aberdeen, ss. 3-92.

- ROBERT, L., 1946. “Un dieu Anatolien: Kakasbos”, *Hellenica III*, ss. 38-73.
- SEVİN, V., 2001. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SEVGÜL, Ç. C., 2019. “Eşyanın Cinsiyeti: Hitit Ritüellerinde Kadın”, *TUBA-AR/24*, İstanbul, ss. 74-89.
- STRABON,, 2000. *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap XII-XIII-XIV)*, Çev.: Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, M., 2000. *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, TTK Basımevi, Ankara.
- TALLON, P., 2015. *Cult in Pisidia Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity*, Brepols, Belgium.
- TOSUN, M., 2014. *Fethiye Müzesi'ndeki Atlı Tasvirli Adak Stelleri*, Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- VOLLING, E., 2011. “Spinnen. B. Archäologisch”, *Reallexikon der Assyriologie*, 13, ss. 3-5.
- WAETZOLDT, H., 2011. “Spinnen. A. Philologisch”, *Reallexikon der Assyriologie*, 13, ss. 1-3.
- WUJEWSKI, T. 1991. *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*: Poznań Uniwersytet im.
- YILMAZ, M., 2005. *Bozkır Çevresinin (Hadim-Ahırlı-Yalıhüyük) Antik ve Tarihi Eserleri*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.
- ZGUSTA, L., 1964. *Kleinasiatische Personennamen*, Prague.
- ZWICKER, J., 1947. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, RE II A, I*, Metzler, Stuttgart

Ekler

Figür 1: Mezar Sunağından Genel Görünüm ve Çizim

Figür 2: Yazıt ve Figür Detayı

464
OANNES
4 (2)

Figür 3: Mezar Stelinden Genel Görünüm ve Çizim

Figür 4: Yazıt ve Bezeme Detayı

Figür 5: Mezar Stelinden Genel Görünüm ve Çizim

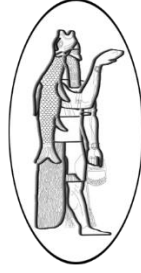
465
OANNES
4 (2)

Figür 6: Yazıt ve Figür Detayı.

466

OANNES
4 (2)

KİTLELERİ VE ŞAHISLARI YÖNLENDİRMENİN HUKUK DIŞI PRATİK BİR
AYGITI OLARAK “LİNÇ KÜLTÜRÜ”: ANTİK ROMA (CUMHURİYET
DÖNEMİ) ÖRNEĞİ

“LYNCH CULTURE” AS AN UNLAWFUL PRACTICAL TOOL OF DIRECTING
MASSES AND INDIVIDUALS: ANCIENT ROME (REPUBLICAN PERIOD)
EXAMPLE

Onur GÜNDAY

Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Res. Assist. Dr., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History
onurgunday_82@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0298-6187

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 22.04.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.07.2022
Sayfa-Pages : 467 – 486.
doi : <https://doi.org/10.33469/annes.1107702>

This article was checked by Viper or ::plagium™

Atıf – Citation: GÜNDAY, O., “Kitleleri ve Şahısları Yönlendirmenin Hukuk Dışı Pratik Bir Aygıtı Olarak ‘Linç Kültürü’: Antik Roma (Cumhuriyet Dönemi) Örneği”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 467 – 486.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

467 – 486

Araştırma Makalesi / Research Article

KİTLELERİ VE ŞAHISLARI YÖNLENDİRMEİNİN HUKUK DIŞI PRATİK BİR AYGITI OLARAK “LİNÇ KÜLTÜRÜ”: ANTİK ROMA (CUMHURİYET DÖNEMİ) ÖRNEĞİ

“LYNCH CULTURE” AS AN UNLAWFUL PRACTICAL TOOL OF DIRECTING MASSES AND INDIVIDUALS: ANCIENT ROME (REPUBLICAN PERIOD) EXAMPLE

Arş. Gör. Dr. Onur GÜNDAY

Öz

Modern toplumlarda örneklerine sıkça şahit olduğumuz, kişisel ya da politik nedenlerle, fiziksel ve sözlü bir surette hedefteki şahıs ve gruplara yönelmiş olan linç hareketleri, tarih boyunca birçok farklı toplum ve kültürlerde de sıkça uygulanagelen yöntemler olmuştur. Bu tarz uygulamalar ile hedefteki kişi ve grupları yok etmek veya sosyal yönden sindirmek amacı güdülmüş, halkın, siyasi grupların ve hatta devletle ilişkili kişi ve kurumların, belirlenmiş olan kanun sınırlarının dışına taşarak, kendi adaletlerini uygulamalarının ya da siyasi amaçlarını sağlamalarının kestirme bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Toplumun koymuş olduğu normlara uymayan kişileri veya politik rakipleri linç etmek ve gözdağı vermek, Cumhuriyet Dönemi Roma’sı (*Res Publica*) için de özellikle devlet destekli politik şiddetin kökeninde yatan önemli bir etmen olmuştur. Günümüz bakış açısı ile ilkel ve zalimce uygulamalar olarak addedebileceğimiz bu yöntemler, antik Roma’da birçok hallerde yasal kanallara yönlendirilmiş veya atalardan kalan adetler (*mos*

Abstract

The lynching movements, which are often seen in modern societies, for personal and political reasons, oriented towards individuals and groups physically or verbally, have been known in various societies and cultures throughout history. These kinds of practices, aimed at destroying or socially intimidating people and groups in the target, have emerged as a different but effective way for people and political groups to go beyond the boundaries of the defined law to provide their justice or political goals. Looting and intimidation of people or political rivals who do not comply with the norms set by society has been an essential factor in the Roman Empire of the Republican Period. It can be seen that these methods, which can be considered as primitive and cruel practices with a contemporary perspective, were referred to legal channels in ancient Rome in many cases or were accepted by the community layers and even by official institutions due to established practices (*mos maiorum*).

maiorum) gereği çoğu hallerde toplum katmanlarınca ve hatta resmi kurumlarca dahi kabul görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Antik Roma, Linç, Lapidatio, Kamu Yararı, Devlet Düşmanı.
Keywords: Ancient Rome, Lynch, Lapidatio, Public Interests, Enemy of the State.

Extended Abstract

In the Republican Era of the Ancient Rome, where the foundations of today's world legal system were laid, angry crowds trying to achieve their own personal justice, political opponents with intersecting political interests, commanders who wanted strict discipline in their army, or rebellious soldiers who were not satisfied with their current conditions, tried to eliminate, or discredit the targeted people sometimes by resorting to unlawful means in many different situations. The methods of achieving them were as varied as these goals. Sometimes a more aggressive approach with strict punishment and sometimes mainly to prevent comebacks, a more defensive and cautious approach was followed. One of the most personal, brutal and violent methods was to physically or socially lynch the person or persons involved.

In Rome, the lynching culture has found a wide range of applications, from ordinary people who want to punish the common criminal who killed a close relative, to the consuls at the head of the administration, from the commander who lynched his own soldier to the soldiers who lynched their own commander, from political conflicts of interest in the provinces to power struggles in Rome. In particular, customary and legal grounds have been made for the lynching actions that were carried out by the political individuals and groups, who have the power of the state behind them, against rival people and groups from different classes, and many political lynching that have taken place have been viewed in terms of "utilitas publica", that is, the principle of public interest.

The most common offensive form of lynching, which is common in different societies, such as Ancient Greece and Carthage, where Rome was affected in many ways, was stoning. Among the Carthaginians, who were the biggest obstacle to the Mediterranean domination of the Roman Republic, the killing of the targeted people by stones was a very common method. The scope of its application was further expanded, with lapidation being a method also used for politicians, officers and military criminals in some rebellion attempts or special occasions.

Penalties to be applied to acts that fall within the scope of serious crimes such as treason (*maiestas*) or murder of close relatives such as father or mother (*parricidium*) were generally determined by state institutions and customary laws (*mos maiorum*) determined by ancestors. However, in such serious crimes, which caused the fear that the gods would draw their anger on the people of the region, the people would sometimes get outraged and would go their own way to ensure their own justice. There are examples in ancient

sources that those who committed such acts were stoned to death by the people who were enraged or deliberately stirred up.

Arsoning (*occentatio*) homes of people targeted by angry masses, and even setting fire to homes while they were inside, were among the common methods. In addition to physical lynching, which occurs in the form of killing individuals by stoning them, injuring them or setting fire to their homes, another frequently used method is "verbal lynching", that is, *convicium* or *flagitatio/flagitium*, which is frequently used to eliminate political opponents or personal enemies, or to damage their reputation in the society and falls within *iniuria* (illegality).

Although lynching in the Roman army during the Roman Republic Period generally emerged as a harsh punishment method applied by army commanders and officers to ensure discipline in the army for various reasons, such as punishing soldiers or troops who rebelled or disobeyed the order, it can be seen in various sources that the military units disapproved of their own officers also have resorted to this brutal method to eliminate them. One of the punishment methods applied in the form of lynching the soldiers who were found guilty in the army was the *fustarium*. In this method, soldiers who left the guard station or who endangered their comrades in arms and the Roman state by deserting, and other criminals who violated military discipline, were beaten to death, or stoned to death by their fellow soldiers with *fustis*. In the Roman Republican period, especially political lynching seems to have become an effective tool for those who are plotting to seize political and military power or those who aim to retain it. After the expulsion of the kings, an oligarchic administration system was adopted in Rome during the Republican Period, especially those of the patrician class who did not want to lose the administrative and religious power in the hands of the aristocracy, used these methods as a weapon against the plebsian origins or their supporters who wanted to get a share from the government or to balance the conditions. The culture of lynching was also seen as a way for the determined tribunal plebis, who had assumed the role of protector and defender of plebsian rights, to overcome their legal immunity, which they obtained because of difficult struggles, by using individual and mass violence. In this context, there have been many tragic events that have left deep traces in Roman history in terms of their effects.

As a result, lynching that we have encountered throughout the Roman Republic History have been handled under the title of *sedicio* (rebellion), *homicidium* (murder), *iniuria* (unlawful) or generally vis, that is, violent crimes, and will be given to individuals and groups involved in these acts. While determining the penalties, whether the crimes committed are against the public interest (*utilitas publica*) or state interests (*contra rem publicam*) were taken into consideration. Verbal and physical lynching attempts, based on the people, politically based or state-supported, increased gradually towards the end of the Republican Period, and became a common practice especially in the mixed political atmosphere of the transitional period to the Principate period. From the point of view of society and the republican order, it has been seen that the tradition of lynching has had as devastating results as the *patricius-plebeius* struggles or the Roman-Carthage Wars, and deepened class

antagonisms such as the conflict and separation of *populares* and *optimates* within the state.

Giriş

Günümüz modern hukuk sisteminin temellerinin atılmış olduğu Cumhuriyet Dönemi Antik Roma’sında, kendi kişisel adaletini sağlamaya çalışan öfkeli kalabalıklar, siyasi çıkarları kesişen politik hasımlar, ordusunda katı bir disiplin olmasını isteyen komutanlar veya mevcut şartlarından memnun olmayan isyankâr askerler, hedefteki kişileri ortadan kaldırmak ya da gözden düşürmek için birçok farklı durumda hukuk dışı yollara başvurabilmekteydi. Bu amaçlara ulaşmanın yöntemleri de çeşitli şekiller almaktaydı. Bazen katı bir cezalandırma ile daha saldırgan, bazen geri dönüşlerin önüne geçmek için daha savunmacı ve tedbirli bir yaklaşım izlenirdi. En şahsi, vahşi veya şiddetli olan yöntemlerden biri de ilgili şahsı veya şahısları fiziki ya da sosyal yönden linç etmektir.

Özellikle de devlet erkini arkasına alan siyasi kişi ve grupların, farklı sınıflardan rakip kişi ve gruplara uygulamış olduğu linç eylemlerine, örfi ve hukuki dayanaklar uydurulmuş, vuku bulmuş olan birçok siyasi linç olayına ‘*utilitas publica*’ yani kamu yararı ilkesi açısından bakılmıştır. Bu ilke öne sürülerek veya bahane edilerek, işlenmiş olan vahşi cinayetlere gerekli kılıflar uydurulmuştur. Böylece failer, bir Roma vatandaşına zarar vermenin getireceği hukuki sorumluluklardan kaçınma olanağı bulmuşlardır.¹

Roma haricinde, Antik Yunan ve Kartaca gibi, Roma’nın birçok açıdan etkilenmiş olduğu farklı toplumlar içerisinde de sıkça görülen linç geleneğinin, antik dönemde en çok uygulanan saldırgan biçimi taşa tutmaktır. Kimi kaynaklar bu vahşi yöntemin Antik Yunan’da asırlarca uygulandığını bildirmektedir. Bu örneklerden bazılarında taşlanmak suretiyle öldürülen kişilerin üst sınıfa mensup insanlar olduğu dikkat çekmektedir. Bazı örneklerde, kralların bile yeterli koşullar oluştuğunda halk tarafından linç edilebildiği görülebilmektedir.

Mesela, Arkadia bölgesinde, Orkhomenos kralı olan Aechmis oğlu Aristocrates, Artemis Hymnia’nın bakire rahibelerine tecavüz ettiği gerekçesiyle halk tarafından taşlanarak öldürülmüştür.² Kaderin bir cilvesi olsa gerek ki, yıllar sonra yine, Orkhomenos kralı olan ve kendisi ile aynı adı taşıyan torunu da aynı akıbete maruz kalacaktır. İkinci Messenia Savaşı sırasında Arkadialıların lideri olan bu Aristocrates, Lakedaemonialılardan rüşvet almış, bu ihaneti ortaya çıkınca taşlanarak öldürülmüştür. Pausanias’a göre, ailesi egemenlik haklarından yoksun bırakılmış, Polybius’a göre, topluca öldürülmüşlerdir.³

Roma Cumhuriyeti’nin Akdeniz hakimiyeti önündeki en büyük engel olan Kartacalılar içerisinde de, hedef görülen kişilerin kalabalık gruplar tarafından taşa tutularak öldürülmesi oldukça sık uygulanan bir yöntemdi. Mesela

¹ Cic. *Off.* I. 35; *Leg.* II. 87; Türkoğlu, 2011: 243

² Paus. IV. 17; VIII. 5; 8. 13; 4; Smith, 1870: 303.

³ Paus. IV. 17; VIII. 5; 8. 13; 4; Polyb. IV. 33; Smith, 1870: 303; Antik Yunan toplumu içinde taşlama sureti ile uygulanagelen linç eylemleri hakkında ayrıca bkz. Herodotos. IX. 5. 2; 120. 4; Thuk. V. 60. 6; VIII. 75. 1; 84. 3; Xen. *An.* VI. 6. 15; Plut. *Phil.* XXI; *Quaest. Graec.* 39, 300A; Pease, 1907: 5-18.

Kartaca'nın paralı askerlerden oluşmuş ordusunda çıkan isyanlarda, hoşnutsuz askerlerin istekleri dışına çıkanlar veyahut karşısında duranlar taşa tutularak öldürülürdü.⁴ Hatta, Kartacalılar arasında kötü haber getiren ulaklar bile taşlanma tehdidi ile yüz yüze kalabilmekteydi. Bu duruma örnek bir olayda, Romalı *senator* ve tarihçi Marcus Porcius Cato'nun *Senatus*'da alakalı alakasız her konuşması sonunda söylemiş olduğu, "Ayrıca, Kartaca yok edilmelidir!"⁵ ifadesinin ulaklar tarafından Kartaca'ya ulaştırılması sonrasında, öfkeye kapılan halk, bu habercileri taşa tutmuşlardır.⁶

Antik Roma'da ise, en aşağıdan en yukarıya halk tabakaları içerisinde devam eden taşa tutarak öldürme eylemleri (*lapidatio*) halk adaletinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmış, birbirinden farklı birçok olayda ve farklı zamanlarda uygulanagelmıştır. Hellen etkisi de görülen bu uygulamalarda, Roma'da yakalanmış olan suçlular halk tarafından taşlanmak suretiyle infaz edilebilirlerdi ve saldırganlar bu fiilleri yüzünden herhangi bir ceza da almazlardı. Mesela Ovidius'a atfedilen *Nux* şiiri suçluların halk tarafından taşlandığına ilişkin açık bir kanıttı.⁷

Suçluların taşlanarak öldürülmesi haricinde, devlet görevlilerinin hizmetlerinden hoşnut kalmayan kalabalıkların, bu kişileri taşa tutarak linç etmeye kalktığı örneklerle de karşılaşmak mümkündür. Bu duruma uyan bir olayda, Macrobius, MÖ 56 yılı *aedile* seçimlerinde aday olan Publius Vatinius'un, seçmenlerin gözünü boyamak için organize ettiği bir gladyatör gösterisinde seyirciler tarafından taşlandığını, daha sonra bağışlandığını aktarmaktadır.⁸ Bu olayın ilginç ve trajikomik sonuçları da olmuştur. Vatinius'un taşlanmasından sonra kamusal gösterilerin sağlıklı yürümesinden ve güvenliğinden sorumlu olan *aedilisler*, *arenalara* meyve dışında başka bir şey fırlatılmaması hakkında bir *edictum* yayınlamak zorunda kalmışlardır.⁹ MÖ 89 yılında şehir *praetoru* olan Sempronius Asellio da aynı gelenek çerçevesinde benzer bir akıbete uğramıştı. Müttefikler Savaşı (MÖ 91-88) sırasında, devlet gelirlerinin azalıp maliyetlerin artması finansal bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuş, birçok kişi kreditorlerden almış oldukları borçlarını ödeyemez duruma gelmişti. Asellio, faiz batağındaki borçluları rahatlatacak girişimlerde bulunmuşsa da, onun bu girişimleri kreditorleri rahatsız etmiş, *Forumdaki* Castor ve Pollux Tapınağı'nda kurban sunarken kızgın tefeciler tarafından linç edilmiştir. Bu olayda dikkat çeken nokta ise, Asellio kızgın kreditorlerin öldürücü darbelerine maruz kalırken bunu engelleyecek hiçbir girişimde bulunulmamış olmasıdır. Olayı ele almış olan E. Badian¹⁰, bu linç eyleminin, atlı sınıfına (*equites*) karşı halkın desteğini

⁴ Polyb. I. 69. 12; Pease, 1907: 9.

⁵ "*Ceterum censeo Carthaginem esse delendam!*" Plut. *Cat.* 27.

⁶ App. VIII. 92; Pease, 1907: 13.

⁷ Ovid, *Nux* (The Walnut Tree). I-4; Benzer şekilde, Augustus Dönemi'nde, Roma atlı sınıfına mensup olan Tricho'nun, kendi oğlunu ölümüne kırbaçlaması sonrasında halk (*populus*) *forumda* Tricho'ya saldırmış, Tricho, Augustus'un *auctoritası* sayesinde kurtulmuştur." Sen. (Genç), *Clem.* I. 15. I; Frier ve McGinn, 2004: 197; Harris, 1986: 86.

⁸ Macr. *Sat.* II. 6. I.

⁹ "*Ne quis in arenam nisi pomum missime velit - Arenaya meyve haricinde birşey atılmamalıdır*" Macr. *Sat.* II. 6. I; Tarwacka, 2013: 5-14; Corbeill, 2015:47; Pease, 1907: 15; Vatinius'un neden taşlanmış olabileceğine ilişkin Cicero'nun görüşleri hakkında bkz. Cic. *Pro Sest.* 115-116; Laes, 2018: 181.

¹⁰ Badian, 1969: 475 aktaran Scullard, 340 dn. 19

kazanmak amaçlı ortaya konmuş bir kanun girişimi olan *lex Plotia* ile bağlantılı olduğunu öne sürmüştür.¹¹

Vatana ihanet (*maiestas*) veya baba ya da anne gibi yakın akrabaların öldürülmesi (*parricidium*) şeklindeki ağır suçlar kapsamına giren fiillere uygulanacak cezalar genellikle devlet kurumları ve ataların belirlemiş olduğu örfi kanunlarla (*mos maiorum*) belirlenmişti. Bununla birlikte, işlenmeleri durumunda tanrıların öfkesini bölge halkının üzerine çekeceği endişesi doğuran bu tarz ağır suçlarda halk, bazen infiale kapılır, kendi adaletini kendi sağlama yoluna giderdi. Antik kaynaklarda bu gibi fiilleri işleyenlerin, galeyana gelen veya bilinçli şekilde galeyana getirilen halk tarafından taşla tutularak öldürüldüğüne ilişkin örnekler bulmak mümkündür. Hatta, ortaya çıkan öfkenin, bazı durumlarda hedefteki kişilerin yakınlarına da yönelebildiği anlaşılmaktadır.

Quintilianus'un aktarmış olduğu ve tarihselliği şüpheli bir anlatıda, vatana ihanet ettiği iddia edilen bir kişinin askeri seferde olması nedeniyle, bu kişinin oğlunun halk tarafından taşla tutulduğu ve öldürülmüş olduğu aktarılmıştır. "Zengin Adam Vatana İhanetten Suçlandı" başlıklı *Declamationes Maiores* 11'de olay şu şekilde geçmektedir;

"Fakir ve zengin bir adam birbirleri ile düşmandı. Her birinin üç çocuğu vardı. Şehre bir savaş geldi. Zengin adam general yapıldı ve askeri kampa gitti. Generalin devlete ihanet etmiş olduğu söylentisi yayıldı. Fakir adam kamuya açık bir toplantıda zengin adamı vatana ihanetle suçladı. Zengin adamın yokluğunda insanlar oğlunu taşla tutarak öldürdü. Gitmiş olduğu savaştan zaferle ayrılan zengin adam fakir adamın oğullarının cezalandırılmasını istedi. Fakir adam oğulları yerine kendisinin cezalandırılmasını teklif etti. Zengin adam ise onun isteğine karşı çıkarak aleyhinde bir konuşma yaptı çünkü kanunlara göre vatana ihanet etmenin cezası ölümdü ve yalan yere birini suçlayan da zarara uğrayan kişi ile aynı şekilde cezalandırılmalıydı".¹²

Lapidationun, bazı isyan girişimlerinde veya özel durumlarda, politikacılar, subaylar ve askeri suçlular için de kullanılan bir yöntem olmasıyla, uygulama alanı daha da genişlemişti. Mesela belirli yerlere tahıl temininden sorumlu kişilerin bu görevlerinde başarısız olması, aç kalan öfkeli kalabalıkları harekete geçirebilmekteydi. Roma Cumhuriyet Dönemi'nin son asrına damga vurmuş ünlü devlet adamı Cicero bile, şehre tahıl temin etmekte başarısız olması nedeniyle, gönderilmiş olduğu sürgünden döner dönmez halk tarafından taşlanma tehlikesi ile yüz yüze kalmıştı.¹³ Livius da, bir *quaestor* ile askeri *tribunusun* (*tribunus militum*) taşlanması vakalarından bahsetmektedir.¹⁴ Polybius ise, nöbet görevindeki ihmalkârlığı nedeniyle bir

¹¹ Livius, *Per. LXXIV*; App. *B Civ. I. 54*; Wilson ve Bowman, 2018: 149; Steel, 2013: 102; Badian, 1969: 475 aktaran Scullard, 340 dn. 19.

¹² "*Diues Accusatus Proditionis. Pauper et diues inimici. Utrique terni liberi. Bellum incidit ciuitati. Diues dux creatus profectus est in castra. Rumor ortus est ab eo prodi rem publicam. Processit pauper in contionem et accusauit diuitem proditionis. Absente eo populus lapidibus liberos eius occidit. Reuersus diues est uictor a bello, petit ad supplicium filios pauperis. Pater se offert. Contradicat diues. Erant enim leges, ut proditor morte puniretur, et calumniator idem pateretur quod reus, si conuictus esset.*" Quint. *Decl. 11.*den aktaran Dinter vd., 2016: 133, 254.

¹³ Cic. *Dom. 11-12.*

¹⁴ Livius, *IV. 50. 2.*

askerin ölene veya kamptan kaçana kadar sopalar ve taşlarla nasıl cezalandırıldığını anlatmaktadır.¹⁵ Yine politikacılar ve askeri kökenli şahıslar dışında, çarşı ve pazarlarda ağırlık ölçüleri ile oynayan kişiler de aynı tehlikeli durumlarla yüzleşebilmekteydi.

Galeyana getirilmiş kalabalık gruplarca hedef alınan kişilerin evlerinin kundaklanması (*occentatio*), hatta o kişiler içerideyken evleri tutuşturmak da sık karşılaşılan yöntemler arasındaydı. Bir kişinin evinin kundaklanması, o şahsı hem madden hem de manen zarara uğratmak amacını taşımaktaydı. Özellikle, örgütlü olarak yapılan ve kalabalık grupların sloganları eşliğinde giriştiği bu tarz eylemler, hedefteki şahısların adının ve itibarının lekelenmesine neden olmaktadır.¹⁶ Bu eylem tarzının kökenlerinin Cumhuriyet öncesi dönemlere kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Cicero, *de Re Publica*'da bu geleneği XII Levha Kanunları'ndaki bir maddeye dayandırmıştır.¹⁷

Cumhuriyet Döneminde *occentatio* kapsamına giren birçok örnek kayıtlara yansımıştır. Mesela Quintilianus'un yukarıda bahsi geçen söylevine oldukça benzeyen bir başka anlatısında, birbirine düşman zengin ve fakir olan iki insan bu defa bir diğerinin evini ve bu evlerde bulunan ailelerini hedef almaktadır. Bu olayda fakir adam yine kalabalığı galeyana getiren kişi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu versiyonda da, yine çıkan bir savaşta komutan olarak atanmış olan zengin adama karşı ayaklanan halk, bu defa adamın çocuğunu hedef almak yerine evine yönelir ve evi ateşe verirler. Zengin adamın evdeki eşi ve çocukları yanarak can verir. Buradaki suçlama da, bir öncekinde olduğu gibi vatana ihanettir. Zengin adamın komutasında bulunan ordu iki defa yenilmiş, hitabeti güçlü olan fakir adam bu durumu komutanın devlete ve halka ihanet ettiği şeklinde yaymıştır. Üçüncü savaşta zengin adam galip gelmiş, bu defa zengin adamın komutasındaki ordu fakir adamın evini yakmış, fakir adamın karısı ve çocukları bu yangında can vermiştir.¹⁸

MÖ 84-82 yılları arasında *praetor*, sonrasında ise Africa eyalet valisi olan Gaius Fabius Hadrianus, açgözlülüğü sonunda halkı canından bezdirmiş, bu uygulamaları sonucunda Utica'daki¹⁹ karargâhında neredeyse canlı canlı yakılmış,²⁰ yine MÖ 81'de Verres, Lampsakos'ta yerleşik olan Hellenler tarafından saldırıya uğramıştır.²¹ Cicero'nun, *In Verrem*'deki savunmasında, Hadrianus'un linç edilmesine ilişkin yapmış olduğu konuşması oldukça ilginçtir;

¹⁵ Polyb. VI. 37.

¹⁶ Lintott, 1968: 8.

¹⁷ "Si quis occentavisset sive carmen condidisset, quo[d] infamiam faceret flagitiumve alteri" XII. Tab. Cic. Rep. IV, 10, 12; Lewis ve Short, 1891; O. 11. *Occento* maddesi.

¹⁸ "Seditio populi et exercitus. Qui causas in senatu uoluntariae mortis non approbauerit, insepultus abiciatur. Pauper et diues inimici. Utrique domus et uxor et liberi. Dux creatus bello diues cum bis acie uictus esset, processit pauper, qui et disertus erat, et dixit prodi rem publicam a diuite. Impetus in domum diuitis factus est a populo et domus incensa et interfecti liberi cum uxore. Vicit tertia acie diues et in potestatem hostes redegit. Exercitus diuitis domum pauperis incendit et uxorem et liberos interfecit. Vult mori pauper ratione in senatu reddita." Quint. Decl. 337 aktaran Dinter, 2016: 256.

¹⁹ Günümüzde Tunus'ta yer alan Fenike/Kartaca kökenli antik yerleşim.

²⁰ Livius, *Per. LXXXVI*; Lempriere, 1822, HA.

²¹ Cic. *Verr. I. 69, 94*; Benzer bir olay için bkz. Cic. *Pis. XCII-III*.

“Görüyorsunuz, bu adam Hadrianus’tan biraz daha şanslı olmasına rağmen, çok daha suçlu ve daha değersiz. Evet, o Hadrianus; Roma vatandaşları aç gözlülüğüne katlanamadıkları için Utica’daki kendi evinde diri diri yakıldı. Başına gelenleri o kadar hak etmişti ki, ölümü sonrasında herhangi bir resmi soruşturma yapılmadı”.²²

Bu olaylar eyaletlere özgü de değildi. Mesela MÖ 57’de Romalı politikacı Publius Claudius Pulcher’in politik rakibi ve *tribunus plebis* olan Titus Annius Milo’nun evine saldırması ve MÖ 52’de Lepidus’un evinin kuşatılması merkezdeki olaylara örnek olarak verilebilir.²³ Plautus’un metninde ise *occentatio* ile ilgili olarak, bir kişinin evinin kapısının tamamen yakılıp kül edilmesi gibi farklı anlamlar da ortaya çıkmaktadır. Burada yangının ortaya çıkarttığı küller kişinin evinin eşliğinde bir yangın oluşturmaktadır.²⁴

Şahısları taşa tutarak öldürmek, yaralamak veya evlerini kundaklamak biçimlerinde ortaya çıkan fiziksel linç eylemlerinin yanında, yine politik rakipleri ya da kişisel hasımları saf dışı etmek veya toplum içindeki itibarını zedelemek amacı ile sık başvurulan diğer bir yöntem ise “sözlü linç” yani *convicium* veya *flagitatio* olarak bilinmekteydi ve *iniuria* (hukuka aykırılık) kapsamına girmektedir. Bunlar, kökleri eskiye dayanan toprak talepleri için yapılan gösterilerde veya alacaklıların borçlularını baskı altına almak istediği durumlarda, hedef alınan kişi veya gurupların bağırış çağırışlar ve sözlü sataşmalarla, sosyal olarak dışlanmasını ve küçük düşürülmesini amaçlayan eylemlerdi. Eylem yüksek sesle kamuya açık alanlarda (*vociferatio*) veya komşuların hep birlikte bağırması gibi farklı şekillerde yapılabilmekteydi.²⁵

Bu yöntemde, hedefteki şahıslara sloganlar eşliğinde küfürler savrulur, bu küfürlü bağırış çağırışlar içerisinde o kişinin adı özellikle zikredilirdi. Mesela Festus, bu yöntemin uygulanmasına ilişkin olarak şu ifadeyi kullanmıştır; “Gürültülüydü, iyi bir amaçla yapıldığı düşünülen utanç verici birtakım şarkılar uzaktan bile duyulabiliyordu”.²⁶

Genelde utanç verici davranış manasında kullanılan *flagitium* kelimesinin, özellikle borcunu ödemek konusunda isteksiz kişilerle başa çıkmak ve onları utanç içinde bırakmak için kullanıldığı, bu nedenle ‘yüksek sesle istemek’ manasına gelen *flagitare* tabirinden türemiş olduğu düşünülmektedir. Alacaklılar genellikle pazar yeri gibi kamuya açık alanlarda borç verdikleri kişilerin yanına yaklaşp, borçlu kişiyi utandırmak amacıyla ve bir ihtimalle de etraftakileri bu kişi hakkında bilgilendirerek, bir daha borç almasını zorlaştırmak adına, civardakilerin duyabileceği biçimde parasını geri isterdi. Bununla birlikte bu âdetin suistimal edildiği de anlaşılmaktadır. Mesela Yaşlı Cato’nun anlatmış olduğu bir hikâyede; kocasına yüklü miktarda

²² “Sic iste multo scelerator et nequior quam ille Hadrianus aliquanto etiam felicior fuit. Ille, quod eius avaritiam cives Romani ferre non potuerunt, Uticae domi suae vivus exustus est, idque ita illi merito accidisse existimatum est ut laetarentur omnes neque ulla animadversio constitueretur.” Cic. Ver. II.1.70.

²³ Cic. Att. IV. 3. 3; Asc. 33, 43; Plut. Cic. 42. 4; Brut. XX. 7; Caesar’in öldürülmesi ardından suikastçilerin evlerine yapılan saldırılar için bkz. App. B Civ. II. 147; Cicero’nun evine yapılan bir saldırı için bkz. Cic. Att. XIV. 10. 1.

²⁴ Lintott, 1968: 9.

²⁵ Plaut. Most. 587; Berger, 1953: 416.

²⁶ Festus *conviciumu* (sözlü linç) *occentatio* yani kundakçılık ile bir tutmuştur. Festus, 181M-192L aktaran Lintott, 1968: 9.

parayı ödünç vermiş olan zengin bir kadın kocasına kızgın olduğu bir anda onu takip etmesi ve rahatsız etmesi için kölesini gönderir. Kocasını aşağılamak için, şahsen gitmeyip kölesini göndererek, bu utanç verici duruma aşağılamayı da ekler.²⁷ Catullus'un ve Plautus'un oyunlarında da örneklerine rastlanılan *flagitium*, XII Levha Kanunları'nda utanç verici bir uygulama olarak anılmazdı fakat kötü şöhret getirirdi.²⁸ Mesela Plautus'un oyunlarındaki kadın satıcıları ve şehvet düşkünü yaşlı adamlar *flagitatioya*²⁹ yani sözlü linçe maruz bırakılır şekilde gösterilmiştir.³⁰ Yine Plautus'un *Mostellaria*'sında, borç vermiş olduğu parayı tekrar almak isteyen bir adam karşısındakine aşağılayıcı sözler söylerken betimlenmiştir.³¹ Şahsi konular dışında kamu vicdanını rahatsız eden ahlaksız davranışlar ise komşuların sözlü sataşmaları haricinde şiddetli cezaları da beraberinde getirmekteydi.³²

Cicero'nun da bu geleneğe aşina olduğu, MÖ 54 Şubat'ında, Quintus'a yazmış olduğu bir mektubun sonunda yapmış olduğu bir şaka ile ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Appius Claudius, dışarıdan yapılan organize taciz ve sloganlar nedeniyle *Senatus* toplantısını iptal etmek zorunda kalmıştır.³³

Milo'nun MÖ 56'daki mahkemesinde de, muhalifler tarafından *flagitatio* tarzında aşağılayıcı şarkılara başvurulmuştur. Clodius'un politik rakiplerini sindirmek için bu yöntemi çok defalar kullanmış olduğu kaynaklara yansımıştır. Mesela Pompeius, Clodius ve Clodia'ya karşı yapmış olduğu konuşma sırasında muhalifleri tarafından *convicio et maledictusla* rahatsız edilmiştir. Clodius bir koro lideri gibi adamlarına döner ve sesli bir şekilde sorar; "Şehvet düşkünü general kim? Adamlarının arkasından giden general kim? Başını tek parmağı ile kaşıyan kim?" Etrafını saranlar, sanki cevap vermek için bekleyen eğitilmiş bir koro grubu gibi hep bir ağızdan ona karşılık verir; "Pompeius!".³⁴ Clodius bir önceki yıl da, bir grup adamı, geceleyin bağırıp çığırarak aşağılamaları için, sürgünden dönmüş olan Cicero'nun evine göndermiştir. Ezbere ve koro halinde atılan sloganlar, bunun Clodius

²⁷ "princípio nobis mulier magnam dotem attulit; tum magnam pecuniam recipit, quam in viri potestatem non committit, eam pecuniam viro mutuam dat; postea, ubi irata facta est, servum recepticum sectari atque flagitare uirum iubet" Gellius, Noctes Atticae, XVII. 6.1 aktaran Graf, 2005; 195, 196.

²⁸ XII Levha Kanunları, isteksiz görgü şahitlerinin mahkemede konuşmalarını sağlamak için ilginç önlemler ortaya koymuştur; "Kanıt ihtiyacı olan biri, üç günde bir konuşmakta isteksiz görgü şahidinin evi önüne gidip yaygara koparabilir." Bu ilginç mücadele sosyal bir mesaj içermekle birlikte, civarda dedikodunun yayılması sağlanarak, dava hakkında daha ayrıntılı bilgi edinilebilmesi gibi pratik bir amaç da taşımaktaydı. "Cui testimonium defuerit, is tertius diebus ob portum obvagulatam ito" Tab. II. 3; Graf, 2005: 196.

²⁹ Catullus'a ait eğlenceli bir şiirde, aynı yöntem bu sefer şairin tabletlerini çalmış olan bir fahişe üzerinde uygulanırken görülür; Bu örnekte şair bu kadını takip ettikten sonra önünde durur ve "Rezil fahişe, tabletlerimi geri ver, rezil fahişe!" diye bağırır. Bu şekilde sonuca ulaşamayacağını anlayan şair bu sefer sokak çocuklarını kiralar ve herkesin içinde onlara şu cümleleri bağirtirir; "Tabletleri geri ver iffetli ve namuslu kadın!" - "moecha putrida redde codicillos, redde, putida moecha, codicillos!" Catullus, 42; Graf, 2005: 196.

³⁰ Pseudolus'da bu durumun etkili bir mübalağası da bulunmaktadır. Lintott, 1968: 9.

³¹ Plaut. *Most.* 768.

³² Plaut. *Pseud.* 357.

³³ "Quamquam eius modi frigus impendebat ut summum periculum esset ne Appio suae aedes urerentur." Cic. *QFr.* II. 2.10 aktaran Lintott, 1968: 10.

³⁴ Cic. *QFr.* II. 3. 2; Plut. *Pomp.* XLVIII. Catullus, *Carmen*, 42; Plaut. *Most.* 603, *Pseud.* 243. Ayrıca bkz. Philo, *In Flacc.* 138-9.

tarafından Cicero’yu bilinçli olarak rahatsız etmek için düzenlenmiş olduğu ihtimalini güçlendirmiştir.³⁵

Cicero’nun da bahsini ettiği bu olayda, kökleri eskilere dayanan geleneğin, Cumhuriyetin sonlarına kadar yaşamaya devam ettiği ve hala el üstünde tutulduğu anlaşılmaktadır. Clodius’un sıkça başvurmuş olduğu bu organize suistimal yöntemi, kabaran hislerin patlamasından oldukça farklıdır. Bu eski gelenekler, rakipleri ve hasımları tarafından toplum vicdanında küçük düşürülmek istenen hedefteki kişi ve gruplara karşı sözel bir silah gibi kullanılmış, ortak çıkarları olan kişiler ve kitleler arasında birliktelik yaratılmış, şamatalı algı operasyonları ile halkın desteği sağlanarak, yapay olarak oluşturulan öfke seli hedefteki kişi ve gruplara yönlendirilmiş görünmektedir.³⁶

Askeri Kökenli Linç Eylemleri

Roma Cumhuriyet Dönemi boyunca Roma ordusunda görülen linç eylemleri, genellikle, isyan eden veya verilen emre uymayan askerlerin veya birliklerin cezalandırılması gibi çeşitli nedenlerle, ordu içi disiplini sağlamak için ordu komutanları ve subayları tarafından uygulanmış sert bir cezalandırma yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, askeri birliklerin, hoşnut olmadıkları kendi subaylarını ortadan kaldırmak amacıyla da, bu vahşi yönetime başvurmuş oldukları çeşitli kaynaklarda görülebilmektedir.

Herhangi bir nedenle askeri birliklerin isyan girişimleri, isyana kalkışan askerlerin komutanlarını ortadan kaldırması biçiminde meydana gelen fiiller *seditionis* kapsamına girmektedir ve ilgili askerler bu doğrultuda cezalandırılmaktaydı. Genel olarak ordu içindeki isyan ve şiddet eylemlerini tanımlayan bir ifade olan *seditionis*, gerçekte askeri isyandan fazlasını ifade eden bir terimdi ve linç eylemlerini de kapsamaktaydı.

Bu kapsamda, MÖ 88’de Q. Pompeius Rufus’un (muhtemelen önceki komutan Cn. Pompeius Strabo tarafından planlanmış olan) küçük bir asker grubu tarafından linçe maruz kalmış olması, L. Cornelius Cinna’nın, MÖ 84’te Sulla’ya karşı planlayıp ordu içerisinde çıkarttığı bir isyan sırasında kendi askerleri tarafından öldürülmesi,³⁷ MÖ 47’de ise Caesar’ın Africa’ya gitmek üzere askerlerinin gemilere binmesini emretmesine rağmen, bu emrin askerlerce reddedilmesi ve Caesar’ın elçilerinin bu askerlerce katledilmesi gibi olaylar *seditionis* kapsamında ele alınmıştır.³⁸

*Seditionis*ün cezası ölümdü. Cezalandırmalar herhangi bir yargılama olmaksızın yapılabilmekteydi. Başkası tarafından çıkarılmış bir isyana karışmak ise *decimatio* veya *vigesimatio*³⁹ şeklinde cezalandırılırdı. İtaatsizlik durumunda bazı ayrımlara gidilmişti. Eğer emre itaatsizlik veya baş kaldırmak (*intemperantia*), üste karşı fiili bir mukavemet şeklinde meydana gelmişse veya

³⁵ “Quid? operarum ilia concursatio nocturna non a te ipso instituta me frumentum flagitabat?” Cic. Dom. 14; Lintott, 1968: 10.

³⁶ Lintott, 1968: 10.

³⁷ App. B Civ. I. 77–8; Steel, 2013: 102.

³⁸ Livius, IV. 50; Per. 113; Luc. Phar. II. 229; Vel. Pat. II. 20, 24; Caes. BAfr. 54; Suet, Caes. 70; Chrissanthos, 1999: 12.

³⁹ Bir sıra üzerine dizilmiş her on veya yirmi askerden birinin öldürülmesi.

fiili bir mukavemet şeklinde olmasa bile yüksek kumandanlardan (*dux*) birine karşı işlenmişse, cezası ölümdü. Fakat komutan alelade bir “*centurio*” ise, ceza rütbe düşürmekten (*militiae mutatio*) ibaret kalırdı.⁴⁰

Linç eylemlerine karışmış olan askerler genellikle, birliklerinin konuşlu olduğu eyaletlerde, ilgili komuta kademesince cezalandırılırdı. Bununla birlikte, zanlıların yargılanması işi, bazı istisnai durumlarda Roma’ya da taşınabilmekteydi.

Komutanlarını hedef alan *sedicio* faillerinin Roma’ya getirilmesi ve bunlara verilen caydırıcı cezalar hakkında ilginç bir örnek MÖ 205 yılında Roma ordusunda komutan olan Q. Pleminius’un başına gelen olaydı. Bu olayda, askerler arasında gümüş bir kâse yüzünden tartışma çıkmış, tartışma büyüyerek, şiddet kullanılmasına yol açmıştır. Pleminius, ayaklanma çıkaran askerlerin cezalandırılmasını emretmiştir. Fakat ordudaki itaatsizlik ve kargaşa o kadar büyümüştür ki, Pleminius’un kendi askerleri tarafından saldırıya uğramasına kadar gitmiştir. Askerler Pleminius’un kulaklarını ve burnunu kestikten sonra onu öldürmeye kalkışmışlardır. Yapılan inceleme sonucunda, Scipio, Pleminius’un haklı olduğuna karar vererek, askerlerin cezalandırılmak üzere Roma’ya getirilmelerine karar vermiştir. Pleminius verilecek olan cezayı çok hafif bularak, bu çeşit bir saldırıda bulunanlara verilecek olan cezayı ancak böyle vahşi bir saldırıya uğramış kişilerin değerlendirebileceğini söylemiştir. Sonuç olarak, kendisini linç etmeye kalkan isyancı askerlerini cezalandırma yetkisini kendisinde gören Pleminius, onları işkence ile öldürtmüş, cesetlerinin gömülmesine dahi izin vermemiştir.⁴¹

Ordu dahilinde suçlu bulunan askerleri linç etmek şeklinde uygulanan cezalandırma yöntemlerinden biri de *fustuarium*du. Bu yöntemde nöbet yerini terk eden veya firar etmek suretiyle silah arkadaşlarını ve Roma devletini tehlike altına sokan askerler ile askeri disiplini bozan diğer suçlular *fustis* denen çubuklarla, kendi silah arkadaşları tarafından sıra dayacağına benzer bir yöntemle öldüresiye dövülürler veya taşlanırlardı. Verilen işaretle birlikte *legiodaki* bütün askerler, taşlar ve sopalarla suçlu askerin üzerine saldırırlardı. Kabahatli askerler, genellikle bu hücumdan sağ kurtulamamakla birlikte, kaçmayı başarabilen askerler ülkeyi terk etmek zorunda kalırlardı. Yalan yere yemin eden, sahte evrak düzenleyen, aynı suçu üç defa işleyen ve diğer askerlerin mallarını çalan askerler de aynı akıbete uğradı. Çalınan mal bir sivile ait ise, *fustuarium* cezası yerine askerin sağ eli kesilirdi. Eşcinsel ilişkiye giren askerlerden pasif konumda olanlar da *fustuarium* cezasına tabiydi fakat komutanının zorlaması ile böyle bir ilişkiye girmek zorunda kalmış bir askerin ceza alması ise söz konusu değildi.⁴²

Askerlerin komutanlarına olan itimatsızlığı veya komutanların orduyu idare etme konusunda gösterdikleri basiretsizlik de kendi birliklerince taşlanarak öldürülmelerine neden olabilmekteydi. Mesela MÖ 414 yılında, Livius’a göre *consular tribun* görevinde bulunan M. Postumius Albinus

⁴⁰ Polyb. *Histories*, VI. 19-39; Frontin. *Str.* IV. 1; Suet. *Caes.* 69-70; Livius, XXII. 38; Plut. *Luc. XV, Crass.* 10; App. *B Civ.* I. 63; II. 191, III. 27, 40-44; Dio, 41.26, 45.12-13; Cic. *Pro Clu.* 97, 99; Piso, L; Livius, *Per.* 77; Val. Pat. II. 20; Asc. 79; Dio, fr. 100; Mommsen, 1899: 562 vd.; Ayiter, 1958, s. 356; Chrissanthos, 1999: 9.

⁴¹ Livius, XXIX.8.5; XXIX.8.8; XXIX.9.22; Türkoğlu, 2011: 246; Bauman, 2003: 30, 31.

⁴² Mackenzie, 1870: 366-367; Türkoğlu, 2011: 89 ve dn. 52.

Regillensis söz verdiği halde bir Aequ yerleşimi olan Bola'yı yağmalamalarına izin vermediği ve ganimeti zimmetine geçirdiği gerekçeleri ile kendi askerleri tarafından taşlanarak öldürülmüştü.⁴³ Yine Müttelikler Savaşı (MÖ 91-88) sırasında, aynı *gensten* başka bir Postumius olan Aulus Albinus da kendilerine ihanet ettiği gerekçesi ile askerleri tarafından Pompei'in dışında taşlanarak öldürülmüştü (MÖ 89). Bu olayın arkasında yatan asıl neden ise Albinus'un acımasızlığı olarak gösterilmiştir. Ölümü sonrasında *consul* Porcius Cato'nun *legatusu* olan Sulla onun askerlerini kendi birlikleri arasına katmış, Albinus'un taşlanarak öldürülmesi olayına karışan sorumlulara karşı ise herhangi bir yaptırımda bulunmamıştır.⁴⁴ Aynı yıl L. Cato, neredeyse toprak yığınları altında gömülmüştü.⁴⁵ MÖ 84'te taşlar bu sefer Cinna'nın öldürülmesinde kullanılmıştır.⁴⁶

Yukarıda bahsi geçen ve bir *sedition* sonrası askerleri tarafından linç edilen isimlerden biri de L. Cornelius Cinna'ydı. Cinna'nın askerleri tarafından linç edilmek suretiyle öldürülmesini hazırlayan koşullar da kendine özgü nedenler taşımaktaydı.

Cinna, aristokrasi ve *Senatus* yandaşlığı ile bilinen ünlü komutan Sulla'nın, Pontus kralı VI. Mithridates'e karşı doğuya sefere çıktığı sırada (MÖ 87-84), halk partisinin önde gelen liderlerinden biriydi. Sulla bu seferi sırasında, mevcut sistemi değiştirmeme koşulu ve yemini ile, Cinna'nın, Octavius ile *consul* seçilmesine onay vermişti. Cinna'nın *consul* seçildikten sonraki ilk hareketi ise, Sulla İtalya'dan ayrılır ayrılmaz halk partisini güçlendirecek girişimlerde bulunmak olmuş, bu amaçla da Marius'la bir anlaşmaya varmıştı. Diğer *consul* Octavius ise halkçı liderlere karşı bir tutum aldı. *Senatus*'da hala güçlü olan aristokratlar ve Octavius, Cinna'yı Roma'yı terk etmek zorunda bıraktı. Bu yeni koşullarda Cinna, *Senatus*'daki aristokrat gruba karşı İtalyanları ayaklandırmış olan Sertorius'a katıldı. Cinna ve halkçı grubu Roma üzerine yürüyerek şehri karadan kuşatmaya aldı. Africa'dan harekate katılan Marius ise kuşatmaya deniz tarafından katıldı. Şehir ele geçirildikten sonra Sulla taraftarları kılıçtan geçirildi (MÖ 86). İzleyen yıl Cinna ve Marius *consul* seçildi fakat Marius'un Ocak ayında ölümü üzerine L. Valerius Flaccus onun yerine *consul* atandı. MÖ 85'te Cinna Carbo ile üçüncü *consullüğüne* seçildi. Sulla ise doğudaki seferden dönmek ve intikamını almakla tehdit ediyordu. MÖ 84'te Cinna ve Carbo tekrar *consul* seçildikten sonra Sulla tehdidini dikkate alan Cinna Brundisium'da bir ordu hazırladı ve İtalya'ya geçmeden Sulla'yı karşılaması için ordunun bir bölümünü karşı kıyıda bulunan Liburnia'ya gönderdi. Ordunun geri kalanına bir öncekileri takip etmeleri için emir verdiğinde ünlü ve sözü geçen bir komutan olan Sulla'ya ve kendi yurttaşlarından oluşmuş bir orduya karşı yürümek istemeyen ordu içinde bir isyan patlak verdi. Cinna bu ayaklanmanın önünü almak için girişimlerde bulunmuşsa da, isyancı askerler tarafından orada linç edildi.⁴⁷

⁴³ Livius, IV. 49, 50; Smith, 1870: 91; Hayne, 1981: 66; Pease, 1907: 9.

⁴⁴ Livius, *Per.* LXXV.

⁴⁵ Dio, fragment XXX-XXXV. 100.

⁴⁶ App. *B Civ.* I. 78; Santangelo, 2007: 70; Smith, 1870: 93; Pease, 1907: 7.

⁴⁷ App. *B Civ.* 1.77-8; Plut. *Sull.* 10; Dion Cass. *Frag.* 117; Vell. Pat. II. 24; Smith, 1870: 754; Steel, 2013: 102.

Siyasi Kökenli Linç Girişimleri

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Roma Cumhuriyet döneminde özellikle de politik linçler, siyasi ve askeri gücü ele geçirme hesapları güdenler veya elde tutma amacı taşıyanlar için de etkili bir araç haline gelmiş görünmektedir. Kralların kovulmasından sonra, Roma'da Cumhuriyet Dönemi boyunca oligarşik bir idare sistemi benimsenmiş, özellikle de aristokrasinin elindeki idari ve dini gücü kaybetmek istemeyen *patricius* sınıfından olanlar, yönetimden pay almak isteyen veya şartları dengelemek isteyen *plebius* kökenlilere veya destekçilerine karşı bu yöntemleri bir silah olarak kullanmışlardır.

Linç kültürü, *plebius* haklarının koruyucusu ve savunucusu rolünü üstlenmiş olan azimli *tribunus plebis*lerin, zorlu mücadeleler sonucunda elde ettikleri hukuki dokunulmazlıklarının, siyasi rakipleri tarafından bireysel ve kitlesel şiddet kullanılarak aşılabilmesinin de bir yolu olarak görülmüştür. Bu kapsamda, etkileri açısından Roma tarihinde derin izler bırakan birçok trajik olay yaşanmıştır. Roma Cumhuriyet tarihinde, politik şiddetin artması ve özellikle halkın temsilcisi konumundaki *tribunus plebis*lere ve destekçilerine yönelik siyasi linç kültürünün yaygınlaşması, ironik fakat anlaşılabilir şekilde *tribunus*ların *patricius*lara karşı politik açıdan en güçlü oldukları cumhuriyetin son dönemlerine rastlamaktadır. Roma tarihi açısından da kilometre taşı olma özelliği taşıyan en önemli politik linç olaylarından biri MÖ 133 yılının *pleb tribunu*su olan Tiberius Sempronius Gracchus'un *Senatus* üyeleri tarafından katledilmesidir.

Cumhuriyetin başından itibaren devam etmekte olan sınıf mücadelelerinin önemli aktörlerinden biri olmakla birlikte, bu mücadelelerin bir kırılma noktasına ulaşmasını sağlayan Tiberius, büyük toprak sahipleri karşısında elindeki toprakları kaybeden ve gittikçe yoksullaşan çiftçi sınıfının durumunu düzeltmek amacıyla bir toprak reformu hazırlamıştır (*Lex Sempronia Agraria*).⁴⁸ Gracchus, Roma Cumhuriyetinin idari sisteminin oturmuş olduğu oligarşik yapıyı sarsacak nitelikteki bu girişimleri ile düşman kazanmakta gecikmemiştir. Bu koşullarda Tiberius Gracchus ve taraftarları ile *senator*lar, *patricius*lar ve büyük arazi sahipleri iki büyük politik rakip unsur olarak karşılıklı yerlerini almıştır. Artan düzeydeki bu zıtlışmanın gündemdeki toprak reformundan kaynaklandığı anlaşılmalı birlikte, gerçekte Roma'nın *Senatus*'dan mı yoksa halk meclisinden mi yönetileceği sorusunun çatışmayı körükleyen asıl neden olduğu anlaşılmaktadır. Artan gerilimin bir patlama noktasına ulaşması ile *senator*lar ve *Senatus* taraftarları Tiberius'un kuzeni de olan *pontifex maximus* Scipio Nasica çevresinde saf tutmuştur. Gracchusçular ise meclisin ve *Senatus*'un toplanmakta olduğu *Capitol*'de konuşlanmıştır. Sonuç olarak Nasica önderliğindeki kalabalık grup ellerine geçirdikleri taş, sopa ve mobilya parçaları gibi her türlü nesne ile *Capitol*'e hücum etmiş, orada bulunan üç yüz kadar Gracchus taraftarı gözü dönmüş saldırganlar tarafından toplu şekilde linç edilmişlerdir. Gracchus'un kendi de *Iuppiter Capitolinus* Tapınağı'nın kapısının yakınındaki kral heykellerinin

⁴⁸ Bu yasa öncelikle yüz binlerce hektarlık devlet toprağına illegal olarak el koymuş olan *Senatus* üyelerini hedef almaktaydı. Bu yasaya göre, hiç kimse 500 *iuguradan* (125 hektar) fazla devlet toprağına (*ager publicus*) sahip olamayacaktır. Plut. IX. 2; Aydoğdu, 2016: 379.

olduğu yerde can verir. *Capitol*'ün her tarafına yayılmış olan cesetler geceleyin Tiber Nehri'ne atılır. Döneme ilişkin en önemli kaynaklarımızdan biri olan Appianos bu kanlı olaylara ilişkin olarak şu cümleleri aktarmaktadır:

Senatorlar ve adamları Cornelius Scipio Nasica'nın önderliğinde *Capitol*'e doğru yürüyüşe geçtiler. Sayıları gittikçe artan bu grup Gracchusçuların ellerindeki sopaları alıp, mecliste kullanılmak için oraya getirilmiş olan sıraları ve mobilyaları parçalayarak bunlarla onlara vurmaya, takip ederek uçuruma doğru sürmeye başladılar. Birçok Gracchusçu bu kargaşada öldürüldü. Gracchus'un kendisi de tapınaktaki kral heykellerinin yakınındaki kapıda can verdi.⁴⁹

Yine, Gracchus'lar gibi gayretli bir halkçı olan ve MÖ 111'de *tribunus plebis* seçilen Gaius Memmius da, oligarşi yanlıları tarafından linç edilmişti. Memmius, Roma'nın Numidia kralı Iugurtha ile olan savaşı döneminde, adları yolsuzluklara karışan aristokratlara karşı güçlü bir muhalif olarak öne çıkmıştır. *Tribunusluğu* döneminde *consul* Lucius Calpurnius Bestia'yı, *senator* Marcus Aemilius Scaurus'u ve diğer aristokratları Iugurtha'dan rüşvet almakla suçlamıştır. MÖ 102 yılında Marcus Aemilius Scaurus tarafından zimmetine para geçirmekle itham edilse de suçlamalardan beraat etmiştir. MÖ 100 yılında *consullük* için *optimafların* adayları olan Memmius seçim günü, MÖ 99 yılı *consul* seçimlerindeki başarısı forumda duyurulması sonrasında çıkan bir ayaklanmada, Saturninus ve *praetor* Gaius Servilius Glaucia'nın adamlarınca sopa darbeleri ile öldürülmüştür.⁵⁰

Lucius Appuleius Saturninus, Glaucia ve arkadaşları da, MÖ 100 yılı sonlarında Gaius Memmius'un ölümüne neden oldukları şekilde, tuğla, taş ve sopa gibi nesnelere linç edilmişti. Saturninus MÖ 104 yılında *quaestor* görevinde bulunmuş, bu görevdeyken Ostia limanına yapılan tahıl temini işlerini yönetmişti. Alışılmadık bir yöntemle ve herhangi bir suçlama olmaksızın *Senatus*'dan çıkarıldıktan sonra yerine *optimates* sınıfının belli başlı kişiliklerinden biri olan Marcus Aemilius Scaurus seçilmişti. *Optimatların* bu tutumu Saturninus'u *populares* politikalarının bir temsilcisi haline getirmiş, MÖ 103 yılında halk *tribunusu* seçilen Saturninus *tribunus* seçildikten sonra halkçı politikalarını uygulamaya koymaya başlamış ve bu kapsamda yaptığı ilk işlerden biri ünlü Gaius Marius ile birlikte hareket etmek olmuştur. Marius'un askeri reformlarına da destek veren Saturninus, Marius'un emekli askerlerinin Africa eyaletindeki Roma topraklarından 100 *iugera* pay alabilmesini sağlayacak bir anlaşmaya varmışlardı.⁵¹

MÖ 102 yılında Marius'un dördüncü *consullüğünü* garantileyecek önemli girişimlerde de Saturninus'un parmağı vardır. MÖ 101 yılında Saturninus'un eline *optimates* sınıfının kendisine yapmış olduğu haksızlığın öcünü alabileceği bir fırsat geçmişti. Pontus kralı VI Mithridates'in elçileri *Senatus*'a rüşvet vermek için yüklü miktarda para ile Roma'ya gelmiş, bu olay elçilere hakaret de eden Saturninus tarafından ortaya dökülmüştü. Saturninus, elçilerin dokunulmazlığını ve ülke çıkarlarına ilişkin belirlenmiş kanunları çiğnediği

⁴⁹ App. *B Civ.* I, 2. 16; Steel, 2013: 15; Scullard, 2010: 24.

⁵⁰ Cic. *in Cat.* IV. 2; App., *B Civ.*, I. 32; Livius, *Per.* LXIX; Flor. III. 16; Smith, 2010: 1026; Robert ve Broughton, 1951: 541; Scullard, 2010: 50.

⁵¹ Steel, 2013: 31, 32.

gerekeceği ile mahkemeye çıkarılmışsa da, halka temyize giderek mahkumiyetten kurtulmuştu. Gaius Memmius'un, Saturninus ve ortağı olan Glaucia'nın adamları tarafından linç edilmek suretiyle öldürülmesi sonunda *Senatus* toplanarak Saturninus ve Glaucia'yı *hostis publicus* yani devlet düşmanları olarak ilan etmiştir. Devletin bekasını ilgilendiren durumlarda çıkarılan bir karar olan *senatus consultum ultimum* ilan edilmiş, Marius bu karara uymak zorunda kalmıştır. Saturninus ve taraftarları Forum'daki küçük bir çarpışmadan sonra Capitol'e çekilmiştir. Teslim olmaktan başka çaresi olmayan Saturninus ve taraftarları Marius'un koruma ve adil yargılama vaadi sonrasında *Curia Hostilia*'ya (*Senatus* binası) götürülmüştür. Bununla birlikte bazı optimat üyeleri bu binanın çatısına çıkıp kiremitleri sökmüş, ellerine geçirdikleri kiremit, taş ve sopalarla Saturninus ile taraftarlarını öldürmüşlerdir. Buradaki can pazarından kaçmaya çalışan Glaucia'da aristokrat taraftarlarınca yakalanmış ve sürüklenerek orada linç edilmiştir. Öldürülenler arasında bulunan bir *quaestor*, bir *tribunus* ve bir *praetorun* üzerinde hala memuriyetlerini temsil eden nişan ve kıyafetleri vardır.⁵²

Gracchuslar ve Gaius Memmius gibi çok sayıda halkçı politikacının linç edilerek öldürülmeleri ardından, siyasi gruplar arasında artan gerilimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan iç savaşların bulanık atmosferinde, yasaklı listeleri adı altında isimleri belirlenen birçok politik rakip, devlet düşmanı ilan edilerek (*hostis publicus*), çeşitli çıkar beklentileri içinde olan hasımlarının elleri altında vahşete varan yöntemlerle toplu şekilde can vermiştir. Özellikle, Sulla ve *triumvirler* devri, bu toplu kıyımların sokak aralarına ve hatta evlerin içine kadar yayılmış olduğu dönemler olmuştur. Tarihi kayıtlarda, yasaklı listeleri altında politik rakip gruplara karşı uygulanmış olan ve katliama varan kanlı linç eylemlerinin ve şiddetin ulaştığı boyutlar oldukça iç karartıcıdır.⁵³

Bu kayıtlardan birinde, iç savaş öncesinde kardeşinin katili olan Lucius Catilina, ölmüş olan kardeşinin de yasaklılar listesine girmesini istemiştir. Sulla'nın bu ilginç isteği kabul etmesi üzerine, Catilina teşekkür etmek amacıyla başka bir yasaklı olan Marcus Marius Gratidianus'un⁵⁴ başını forumda bulunduğu sırada Sulla'ya getirmiş, kanlı ellerini de hemen orada bulunan Apollon'un kutsal suyu ile yıkamıştır.⁵⁵

Yasaklılardan herhangi birine herhangi bir şekilde yardım edenler de kamuya açık bir şekilde cezalandırılmıştır. Başlı kesilen bu kişilere herhangi bir cenaze töreni uygulanmamış, arkalarından ağıt yakmak dahi yasaklanmıştır. Bunun aksine, demir kancalara geçirilen vücutları sokaklarda

⁵² Livius, I. 51. 9; Cic. *Verr.* I. 70; App. *B Civ.* I. 32; Steel, 2013: 33; Scullard, 2010: 50, 51; Burada Florus'un *saxis cooperire* deyimini kullanmış olması, suçluların taştan yığınlar altına gömüldüğü bir geleneğin olabileceğini göstermektedir. Florus, *Epitome*, II. 4.6.

⁵³ Cic. *Clu.* 148; *Tog. Cand.* II, 9, 10; Suet. *Caes.* XI; Asc. II. 83.26; II. 84.1; IX. 90.3-5, X. 87.16-18; XVI. 89.25-27; Vell. *Pat. Res Gestae Divi Augusti*, II. 28.4; Lintott, 1968: 2; Bauman, 2003: 113-114; Türkoğlu, 2011: 150; Plescia, 2001: 51-70; Berger, 1953: 735.

⁵⁴ Graditii ailesi Arpinum'daki önemli ailelerden biriydi ve Cicerones ailesi ile de bağlantılıydılar. *Praetorluk* da yapmış olan Gratidianus, parasal reformları ile tanınırdı. (Plin. *HN.* XXXIII.46; Crawford, 1985, 191).

⁵⁵ Cic. *Tog. Cand.* II, 9, 10; Asc. II. 83.26; 84.1; IX. 90.3-5, X. 87.16-18; XVI. 89.25-27.

sürüklenmiş, Tiberius Gracchus ve yandaşlarının elli yıl önce başlarına gelen akıbete benzer şekilde cesetleri Tiber nehrine atılmıştır.⁵⁶

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi Antik Roma toplumunda, Roma vatandaşlığı ya da ‘*civitas*’, birçok yönden bu şahıslara toplumun diğer gruplarına nazaran ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır. Atalardan gelen örfi adetler (*mos maiorum*) ve yazılı kanunlara (*leges*) dayalı oluşmuş olan sosyal yapı, vatandaşların hem şahıslarla hem de devletle olan ilişkilerine yön vermiştir. Vatandaş haklarının kutsallığı ve dokunulmazlığı, kanunlarla garantiye alınmıştır. Bununla birlikte, Roma tarihi boyunca kayıtlara geçmiş olan birçok linç örneği göz önüne alındığında, kanunlarla ve atalardan kalan adetlerle Roma vatandaşlarına tanınmış olan dokunulmazlıkların, pratikte garanti altında olmadığı anlaşılmaktadır.

Linç kültürü Roma’da; bir yakın akrabasını öldüren adi suçluyu cezalandırmak isteyen yerel halktan, idarenin başındaki *consullere*, kendi askerini linç ettiren komutandan, kendi komutanını linç eden askerlere, eyaletlerdeki siyasi çıkar çatışmalarından, Roma’daki güç mücadelelerine kadar geniş bir uygulama alanı bulmuş, Cumhuriyet Dönemi’nin sonlarına doğru yaygın kullanılan bir yöntem halini almıştır.

Roma Cumhuriyet Tarihi boyunca karşımıza çıkan linç eylemleri Roma Hukuku’nda *seditio* (ısyan), *homicidium* (cinayet), *iniuria* (hukuka aykırılık) veya genel olarak *vis* yani şiddet suçları başlığı altında ele alınmış, bu fiillere adı karışan kişi ve gruplara verilecek olan cezalar belirlenirken, işlenen suç fiillerini kamu yararına (*utilitas publica*) veya devlet çıkarlarına aykırı olup olmadığı (*contra rem publicam*) göz önünde bulundurulmuştur. Halk tabanlı, politik kökenli veya devlet destekli, sözlü ve fiziksel linç girişimleri Cumhuriyet Dönemi’nin sonlarına doğru giderek artış göstermiş, özellikle *Principatus* dönemine geçiş aşamasındaki karışık politik atmosferde sıkça başvurulan bir adet haline gelmiştir. Toplum ve Cumhuriyet düzeni açısından bakıldığında, linç geleneğinin, *patricius-plebeius* mücadeleleri veya Roma-Kartaca Savaşları kadar yıkıcı sonuçlar doğurduğu, devlet içindeki *populares* ve *optimates* çatışması ve ayrışması gibi sınıfsal düşmanlıkları derinleştirdiği görülmüştür.

Birçok yorumunda, Roma’nın erken dönemlerine dönük ahlaki değerleri idealize etmekten geri durmamış olan Cicero, linç gibi barbarca eylemlerin bile

⁵⁶ Farklı dönemlerde devlet düşmanı ilan edilen kişiler de bilinçli şekilde sakat bırakıldıktan sonra benzer muamelelere maruz kalmışlardır. Mesela Cicero, Marcus Antonius için yazmış olduğu *Philippicae* nedeniyle MÖ 44 yılındaki *triumvir* listelerine girmiş ve elleri kesilmiştir. Bauman, 2003, 113-114; Türkoğlu, 2011: 150; Appianos toplamda 15’i *consullük* yapmış 90 *senatoris* ve 2.600 *equestriand*an bahsetmektedir; Plutarkhos’un “Siyasi kin ve kişisel nefret yüzünden kurban olanların sayısı, mülkleri yüzünden katledilenlerin sayısıyla kıyaslanamaz.” ifadesi bu süreçte kamusal şiddetin varmış olduğu noktayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Plutarkhos bu kayıtlara 80 isimle başlamış, izleyen iki gün boyunca 440 ve sonrasında artan oranda isimle devam etmiştir. App. *B Civ.*I.11.95–96; I.12.103; Plut. *Sull.* XXXI. 3–5; Cic. *Clu.* VIII. 25’te Larinum’a ait yerel örnekler vermektedir; MÖ 63’te *praetor* görevindeki Sezar, *quaestio de sicariis et veneficiis*’e (cinayet mahkemesi) yasaklıları katletmiş olan ve *lex Cornelia*’nın çeşitli ödüller yanı sıra dokunulmazlık dahi vermiş olduğu bazı *sicarii* için, genel manada katillere uygulandığı gibi kovuşturma yapabilmesi için izin vermiştir. Suet. *Caes.* XI; Cic. *Clu.* 148; Plescia, 2001: 69; Berger, 1953: 735.

mazur görülmesine neden olabilecek eskiye dayanan adetleri ele alırken savunmacı bir yaklaşım sergilemiştir. Cicero dışında, Livius ve Sallustius gibi başka antik yazarlar da, bu konuda Cicero ile aynı çizgide yorumlar yapmışlardır. Bu yazarlar uzun süren iç savaşlara, toplum katmanları arasındaki Cumhuriyet Dönemi'ne yayılmış olan kanlı sınıf mücadelelerine ve artan şiddet sarmalına rağmen, toplumun dayanışma ruhunun oldukça sağlam olduğu konusunda hemfikirdirler. Gerçekte ise, Gracchus kardeşlerin, Sulla'nın yasaklı listelerine adları yazılanların veya Catilina taraftarlarının başına gelenlere, bu olayların sınıflar, kişiler ve siyasi gruplar arasında açmış olduğu kapanmaz yaralar ve Cumhuriyetin özellikle de son asrında içine düşmüş olduğu bunalımlı dönem göz önüne alındığında, bu görüşlerin haklı sebeplere dayandığını söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Cumhuriyet Dönemi'nde artan linç eylemleri ile de kendini gösteren ve Roma'yı içine alan şiddet sarmalının son perdesi Iulius Caesar'ın MÖ 44 yılında öldürülmesiyle sonuçlanır. Caesar, üvey oğlu Brutus'un da içinde bulunduğu kalabalık bir *senator* grubunca, linçvari bir suikast sonucunda katledilmiştir. İroniktir ki, Caesar'ın, Cumhuriyet idaresinin en önemli simgesi sayılabilecek olan *Senatus*'da, yine Cumhuriyet idaresinin en önemli simgelerinden olan ve *Senatus*'u eski gücüne kavuşturmak isteyen *senator*lar tarafından 23 bıçak darbesi ile öldürülmesi, *Senatus*'u sembolik bir yönetim aygıtı haline sokacak, Cumhuriyet'in ise sonunu getirecektir.

Kaynakça

Antik Kaynakça

- APPIANOS, 1964. *Historia Romana (Appian's Roman History-Civil Wars)*. (Translated by H. White). London.
- ASCONIUS, 1990. *Commentaries on Five Speeches of Cicero*. (General Ed. J. H. Betts And Bolchazy). (Translated by S. Squires). U.K: Bristol Classical Press - U.S.A: Carducci Publishers.
- CATULLUS, 1921. *Poems of Gaius Valerius Catullus*. (Translated by F.W. Cornish). William Heinemann Ltd.- New York: G.P. Putnam's Sons. London: Loeb Classical Library.
- CICERO, 1891. *De Domo Sua (On His House), The Orations of Marcus Tullius Cicero*. (Translated by C. D. Yonge). London: George Bell & Sons, York Street, Covent Garden.
- CICERO, 1931 *In L. Calpurnium Pisonem Oratio (The Speech Against Lucius Calpurnius Piso)*. (Translated by N.H. Watts). London-Newyork: Loeb Classical Library.
- CICERO, 1952. *Epistulae ad Familiares (Letters to His Friends)*. (Translated by W. G. Williams). In Three Volumes, Vol I. London – Massachusetts: William Heinemann Ltd., Harvard University Press, Loeb Classical Library.
- CICERO, 1958. *Epistulae ad Familiares (Letters to His Friends)*. (Translated by W. G. Williams) In Three Volumes, Vol. II. London – Massachusetts:

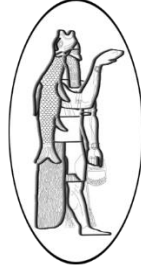
- William Heinemann Ltd., Harvard University Press, Loeb Classical Library.
- CICERO, 1960. *In Verrem, The Verrine Orations*, (Translated by L. H. G Greenwood). London: Loeb Classical Library.
- CICERO, 1960. *Oratio Pro Sestio, The Speeches pro Sestio and in Vatinius*, (Translated by R. Gardner). London: Loeb Classical Library.
- CICERO, 1977. *De Re Publica (On the Republic)*, (Translated by C. W. Keyes). London – Massachusetts: William Heinemann Ltd. - Harvard University Press.
- DIO CASSIUS, 1970. *Rhomaika (Dio’s Roman History)*. (Translation by E. Cary). London: Loeb Classical Library.
- FLORUS L. A., 1947. *Epitome of Roman History*, (Translated by. E. S. Forster). London – Massachusetts: William Heinemann Ltd., Harvard University Press, Loeb Classical Library.
- GELLIUS, A., 1927. *Noctes Atticae (The Attic Nights)*. (Translated by J. C. Rolfe) Cambridge- Massachusetts: Harvard University Press.
- HERODOTOS, 2006. *Historiai (Herodotos Tarihi)*. (Çev. M. Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- LIVIUS, T., *Ab Urbe Condita*. Vol. I-XIII (Translated by E. T. Sage). LOEB.
- LIVIUS, T., *Ab Urbe Condita*, Vol. I-XIV (Translated by B.O. Foster). LOEB.
- LIVIUS, T., 1999. *Roma Tarihi (Ab Urbe Condita)*. (Çev. S. Şenbark). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- MACROBIUS, 2011. *Saturnalia*, Volume I, Books I-II. (Ed. and Translated by R. A. Kaster)., Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press - Loeb Classical Library.
- OVIDIUS, 1989. *Fasti*. In Six Volumes. (Translated by J. G. Frazer). London: William Heinemann Ltd.
- PATERCULUS, V. 1961. *Historiae Romanae (Compendium Of Roman History)*. (Translated by F. W. Shipley). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. London: William Heinemann Ltd.
- PHILO, 1985. *Flaccus (In Flaccum)*. In Ten Vol. IX-X. (Translated by. F.H. Colson). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. London: William Heinemann Ltd.
- PLAUTUS, 1924. *Mostellaria or Haunted House*, Vol. 3-5. (Translated by P. Nixon). London: William Heinemann, Ltd.
- PLAUTUS, 1980. *Pseudolus or The Cheat*, Vol. 4-5. (Translated by P. Nixon). London: William Heinemann, Ltd.
- PLUTARKHOS, *Plutarch’s Lives*. (Translated by B. Perrin). In X Vol. LOEB.
- PLUTARKHOS, 2001. *Gracchus Kardeşler*, (Çev. Sema SANDALCI), İstanbul: Belge Yayınları.

- POLYBIUS, 1922. *Histories*. (Translated by W.R. Paton). In Six Vol. London: William Heinemann Ltd.
- SENECA (Minor), 1928. *De Clementia*, (Ed. by. T.E. Page). (Translated by. J V. Basore). Vol. I-3. London: William Heinemann, Ltd. Loeb Classical Library.
- SUETONIUS, 1914. *De Vita Caesarum (Lives of the Caesars)*. (Translated by J. C. Rolfe). Two Vol. London: William Heinemann Ltd.
- XENOPHON, 1980. *Anabasis*. (Translated by C. L. Brownson) Massachusetts: Harvard University Press. Loeb Classical Library.

Modern Kaynakça

- AYDOĞDU, M., 2016. "Roma Hukukunda Toprak Sistemi ve Tarım Reformu Girişimleri", *Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, Cilt I, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*,: 3 (22), 375-379.
- AYİTER, K., 1958 "Roma Ceza Hukukunda Quaestiones Perpetuae ve Cognitione Extra Ordinem", *Ahmet Esat Arsebük'e Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*: 124. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 339-368.
- BAUMAN, R A., 2003. *Human Rights in Ancient Rome*. London: Routledge.
- BERGER, A., 1953. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- BOREN, H. C., 1961. "Tiberius Gracchus: The Opposition View". *The American Journal of Philology*, 82(4), 358-369.
- CORBEILL, A., 2015. *Controlling Laughter: Political Humor in the Late Roman Republic*. New Jersey: Princeton University Press.
- CHRISANTHOS, S.G., 1999. *Mutiny In The Roman Army*, Doktora Tezi. University of South California.
- CRAWFORD, M.H., 1985. *Coinage And Money Under The Roman Republic*. University of California Press.
- DINTER, M. T. - GUÉRIN, C. - MARTINHO, M., (Eds) 2016. *Reading Roman Declamation, The Declamations Ascribed To Quintilian*. Göttingen: De Gruyter.
- FRIER, B. W. - MCGINN, T.A.J. 2004. *A Casebook on Roman Family Law*. New York: American Philological Association, Oxford University Press.
- GRAF, F., 2005. "Satire in a Ritual Context". (Ed. Kirk Freudenburg). *The Cambridge Companion to Roman Satire*. Cambridge: Cambridge University Press, 192-206.
- HARRIS, W. V., 1986. "The Roman Father's Power of Life and Death", *Studies in Roman Law: In Memory of A.Arthur Schiller*. (Ed. R. S. Bagnall- W. V. Harris). Leiden: E.J.Brill, 81-95.

- HAYNE, L., 1981. "The Condemnation of Sp. Postumius Albinus", *Acta Classica*. 24.
- LAES, C., 2018. *Disabilities and the Disabled in the Roman World; A Social and Cultural History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LEMPRIERE, J., (1822). *A Classiacal Dictionary*. Third American Edition. Philadelphia: James Crissy.
- LEWIS, C. T. - SHORT, C., 1891. *A New Latin Dictionary*. (Ed. E.A. Andrews, Revised, Enlarged and in Great Part Rewritten by Charlton T.Lewis and Charles Short). New York: Harper and Brothers- Oxford: Clarendon Press.
- LINTOTT, A. W., 1968. *Violence in Republican Rome*. Great Britain: Oxford University Press.
- MACKENZIE, T., 1870. *Studies in Roman Law with Comparative Views of the Laws of France, England and Scotland*. Edinburgh and London.
- MOMMSEN, T., 1899. *Römisches Strafrech*. Leipzig: Verlag von Duncer und Humblot.
- PEASE, A. S., 1907. "Stoning among the Greeks and Romans", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. The Johns Hopkins University Press, 38, 5-18.
- PLESCIA, J., 2001. "Judicial Accountability and Immunity in Roman Law,". *The American Journal of Legal History*, 45(1), 51-70.
- ROBERT, T - BROUGHTON, S., 1951. *The Magistrates Of The Roman Republic*. New York: The American Philological Association.
- SANTANGELO, F., 2007. *Sulla, the Elites and the Empire; A Study of Roman Policies in Italy and the Greek East*. Leiden-Boston: Brill.
- SCULLARD, H. H., 2010. *From The Gracchi To Nero*. London and New York: Routledge.
- SMITH, W. (Ed.) 1870. *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. In Three Volumes. Boston: Little Brown and Company.
- STEEL, C., 2013. *The End of the Roman Republic, 146 to 44 BC, Conquest and Crisis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- TARWACKA, A., 2013. "Cascellius and the Aedilician Edict on Throwing Fruit into the Arena". *Rivista Internazionale di Scienze Giuridiche e Tradizione Romana*, 12(11), 5-14.
- TÜRKOĞLU, H. G., 2011. "Roma Hukukunda Humanitas ile Maiestas Populi Romani Arasındaki. Bağlantı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 24(96).
- TÜRKOĞLU, H.G., 2017. *Roma Hukuku'nda Suç ve Ceza*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- WILSON, A. - BOWMAN, A. K., 2018. *Trade, Commerce And The State In The Roman World*, Oxford University Press.

PARTH (ARSAKİD) DEVLETİ'NİN KURUCUSU I. ARSAKES'İN İSKİT
KÖKENİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER
ASSESSMENTS ABOUT THE SCYTHIAN ORIGIN OF ARSACES I,
FOUNDER OF THE PARTHIAN (ARSACID) STATE

Muzaffer DEMİR

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of History
dmuzaffer@mu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7270-2317

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 16.05.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 20.06.2022
Sayfa-Pages : 487 – 518.
doi : <https://doi.org/10.33469/annes.1117553>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atıf – Citation: DEMİR, M., “Parth (Arsakid) Devleti'nin Kurucusu I. Arsakes'in İskit Kökeni Hakkında Değerlendirmeler”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 487 – 518.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

487 – 518

Araştırma Makalesi / Research Article

PARTH (ARSAKİD) DEVLETİ'NİN KURUCUSU I. ARSAKES'İN İSKİT KÖKENİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

ASSESSMENTS ABOUT THE SCYTHIAN ORIGIN OF ARSACES I, FOUNDER OF THE PARTHIAN (ARSACID) STATE

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

Öz

Orta Asya konargöçerleri -Daai, Massagetai ve Sakai- MÖ 331-330 yılları civarında III. Dareios'un ve hatta sonrasında Büyük İskender'in ordusunda özel atlı okçu birlikler olarak hizmet etmişlerdir. Büyük İskender'in MÖ 323 yılında ani ölümü İran'ın kuzey doğu coğrafyasını da ciddi bir şekilde istikrarsızlığa sürüklemiştir. Daai Konfederasyonu'na bağlı üç kabileden biri olan ve İskit kökenli A/parnoi, B. İskender'in bölge üzerinde hâkimiyet kurmuş olan varislerinden I. Seleukos (MÖ 305-281)'un iktidarı döneminde kuzeydeki Khorasmia (Harezm) bölgesinden güneye doğru özellikle Margiana (genel hatlarıyla Türkmenistan) üzerine saldırılarını yoğunlaştırmış ve tam anlamıyla geri püskürtülememiştir. II. Seleukos (MÖ 246-226/5)'un tahta çıkar çıkmaz batıda yüzleşmek zorunda kaldığı iç ayaklanma ve komşularının saldırılarına karşı başarısız olması doğuda Bactria ve Parthia valilerinin de ayaklanmasına yol açmıştır. Bunu fırsat bilen A/parnoi'nin başındaki karizmatik lideri I. Arsakes, önce Bactria valisinin kontrolündeki Margiana'ya saldırmış ancak geri püskürtüldüğünden Parthia (Horasan)

Abstract

Central Asian nomads - Dahae, Massagetae and Sacae - served as special mounted archer units in Darius III's around 331-330 BC and even later in Alexander the Great's army. The sudden death of Alexander the Great in 323 BC seriously destabilized the northeastern region of Iran as well. A/parnoi, one of the three tribes affiliated to the Dahae Confederation from Chorasmia (Harezm) in the north and belonging to the Scythian origin, concentrated their attacks towards the south, especially on Margiana (Turkmenistan in general) during the reign of Seleucus I (305-281 BC), the successor of Alexander the Great and ruling the region, and were not completely repulsed. As soon as Seleucus II (246-226/5 BC) ascended to the throne, the internal revolt he had to face in the west and his failure against the attacks of his neighbours simultaneously led to the revolts of the governors of Bactria and Parthia in the east. Seizing this opportunity, the charismatic leader of A/parnoi, Arsaces I, first attacked Margiana, which was under the control of

bölgesine yönelmiş ve bağımsızlığını yeni ilan etmiş olan bölge valisi Andragoras'ı öldürerek İran'da Parth devletinin temellerini atmıştır. Parth devletinin kuruluş süreci hakkında çok sayıda modern literatür bulunurken, I. Arsakes'in kökeni hakkında şimdiye kadar detaylı bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. I. Arsakes'in kökeniyle ilgili verdikleri bilgiler günümüze kadar ulaşan dört antik yazar bulunmaktadır: Strabon, Iustinus (Trogus), Marcellinus ve Arrianus (Photios ve Synkellos). Biz bu yazarların ilgili metinlerini karşılaştırmalı olarak analiz ederek I. Arsakes'in İskit kabilelerinden A/parnoi'nin soyundan geldiği tezini destekleyeceğiz. Bu kapsamda A/parnoi kabilesinin İran'a gelmeden önce çıktığı Khorasmia (Harezmi), Hyrkania (Dahistan) ve Margiana coğrafyaları, daha sonraki Parth krallarının özellikle Margiana coğrafyasına bağlılıklarını devam ettirmeleri ve Parthların yaşam tarzları, savaş taktikleri ve geleneklerinin kuzeydeki İskit halklarınıninkine benzemesi temaları üzerine odaklanacağız.

Bactria's governor, but after being repulsed, he headed for the Parthia (Chorasan) region and killed its governor, Andragoras, who had just declared independence, and laid the foundations of the Parthian state in Iran. While there are lots of modern literature on the establishment process of the Parthian state, there does not seem to have been done any detailed study about the origin of Arsaces I. There are four ancient authors whose information about the origin of Arsaces I has survived: Strabo, Justinus (Trogus), Marcellinus and Arrianus (Photius and Syncellus). By comparatively analyzing the relevant texts of these authors, we will support the thesis that Arsaces I was a descendant of A/parnoi, one of the Scythian tribes. In this context, we will focus on the themes of the geographies of Chorasmia (Harezmi), Hyrkania (Dahistan) and Margiana from which the A/parnoi tribe originated before they came to Iran, that the later Parthian kings continued their connections with the Margiana geography, and the Parthian lifestyles, war tactics and traditions were similar to those of the Scythians people from the north.

Anahtar Kelimeler: I. Arsakes, Daai, A/parnoi, İskitler, Margiana, Parthia.

Keywords: Arsaces I, Dahae, A/parnoi, Scythians, Margiana, Parthia.

Extended Abstract

The Central Asian nomads -Dahae, Massagetae, and Sacae- fought in the Persian army against the conquests of Alexander the Great, which led to the collapse of the Persian Dynasty of Achaemenidae around 331-330 BC. After Alexander the Great captured the Margiana region, known today as Turkmenistan, and established colonies such as the city of Alexandria (Merv), he assigned these nomads to his army as they had the best mounted archers. Alexander the Great's sudden death in 323 BC severely destabilized the North Eastern Region of Iran as well. A/parnoi, one of the three tribes that made up the Dahae Confederation and coming from Khorasmia (Harezmi) in the north, began to settle within the borders of Margiana in the south to some extent during the early part of the 3rd century BC and gave a great impetus to the increase of their regional power and security. This situation started to pose a serious threat to the authority of the Seleucid Dynasty, which had started to

rule the region after the breakdown of Alexander the Great's Empire. Seleucus I (305-281 BC) organized an expedition to this region around 305 BC and strengthened his control over the province of Bactria, which administratively included the district of Margiana. Despite this, A/parnoi attacks began to intensify on Margiana in the late 280s BC. Although the Seleucid general Demodamas counterattacked A/parnoi around 280 BC, he could not completely eliminate this threat. Although Antiochus I, son of Seleucus I, tried to create a prosperous and strong eastern border, he too could not stop the attacks of these harsh, warlike, energetic, plundering and opportunistic Central Asian tribes, especially those of the A/parnoi.

Under the rule of Seleucus II (246-226/5 BC), the following events took place; Ptolemy's invasion of the Seleucid center in the west during the Laodicean War (246-241 BC), an all-out war (the so-called Brotherhood War, 240/39-237 BC) against his own brother Antiochus Hierax followed by his defeat in Ancyra in 239 BC and then the declaration of full independence by Pergamon king Attalus I in 238 BC. Meanwhile, in the east, Diodotus I, the governor of Bactria, between 256-247 BC, and probably two years later, Andragoras, the governor of Parthia (Chorasan), revolted against the central government. All of these subsequent developments weakened the Seleucid state. Nomadic tribes living along the northern border of the empire took advantage of this political turmoil and power vacuum within the Seleucid state and accelerated their raids towards the south. Among them, the Daai Parnoi were on the move towards the south, probably due to the internal conflicts, from the Uzboi basin (Northern Chorasnia), which connects the Caspian Sea to the Oxus (Amu Darya) river, to the steppes of the Karakum desert and to Hyrcania (Dahistan) and then to the Margiana district of Bactria. They attacked to Margiana, this time under the leadership of their charismatic and successful leader, Arsaces I. A/parnoi under the leadership of Arsaces I were repulsed by Diodotus I, the newly independent ruler of Bactria. As a result of this Arsaces I turned his attention to the south west (Western Turkmenistan) and then to Parthia probably after Seleucus II's defeat at Ancyra in 239 BC and took control of this region by killing its newly independent ruler, Andragoras. As a matter of fact, Arsaces I himself established cities in Western Turkmenistan such as Mithradatkart/Nisaea and Dara, and declared as the founder king of the Parthian state in the city of Asaac, not far from modern Merv in Turkmenistan. The traditional dates for the establishment of the Parthian state ranging from 248/47 BC to 239/8 BC have still been debated by the scholars. Even there are some insisting that the beginning of the period of reign of Arsaces I cannot be determined definitively. Apart from this, extensive debates continue about the chronology of the political events of his period and even whether he had a brother (Tiridates) or not. On the other hand, it seems that there is no in-depth discussion about the origin of Arsaces I. With this study, we will try to fill this gap and support the thesis that Arsaces I is a descendant of A/Parnoi, one of the Scythian tribes. In this context, we will focus on the geography of the residence of the A/Parnoi tribe before they came to Iran and the continuation of commitment to the geography of their previous inhabitation by the later Parthian kings, as well as the Parthian lifestyles, war tactics and traditions being similar to those of the Scythian people from the north.

Giriş

Her ne kadar Parthia Arsakid Hanedanlığı'nın kuruluş süreçleriyle ilgili detaylı çalışmalar olsa da hanedanlık kurucusu I. Arsakes'in doğrudan kökeni ile bilgilerin kısa kısa yorumlanmış olması¹ bu çalışmamızı gerekli kılmıştır. Bazı bilim insanları, antik yazarların çalışmalarında Arsakid Hanedanlığı'nın kuruluş süreci ve kurucusu I. Arsakes'in kökeniyle ilgili iki farklı tarihi anlatım geleneği keşfedebileceğimizi öne sürmüştür.² Birinci anlatım geleneğine göre Strabon ve Iustinus, Artemitalı Apollodoros'tan kaynak olarak faydalanmıştır. Aslında Iustinus, konumuzla ilgili olarak kullandığımız MS II. yy.'da yazdığı *Epitome* adlı eserinde, tıpkı Strabon gibi İmparator Augustus döneminde (MÖ I. yy.'ın son çeyreği) yazan, Gnaeus Pompeius Trogus'un 44 ciltten oluşan ancak günümüze kadar ulaşamayan *Historiae Philippicae et Totius Mundi Origines et Terrae Situs* (Philippos Tarihi Araştırmaları ve Tüm Dünyanın Kökeni ve Dünya Üzerindeki Yerler) başlıklı eserini özetlemiştir. İkinci anlatım geleneği ise MS II. yy.'da İmparator Hadrianus'un iktidarı esnasında yazan Arrianus'un *Parthika* adlı eserinden gelmektedir. Ancak bu eser zaman içinde kaybolmuş, çok daha sonra yazan Constantinopolisli Photios ve Synkellos'un ilgili eser hakkında değerlendirme yaptıkları fragmanları sayesinde konumuzla ilgili bazı bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır. En erken kaynak olarak MÖ 100 yılı civarında yazan ancak ilgili eseri yine zaman içinde kaybolan Artemitalı Apollodoros'u kabul etsek bile, I. Arsakes ve etrafında dönen olayların yaklaşık 150 sene önce gerçekleştiği temel alındığında konuyla ilgili daha erken dönem tarihi kaynakların da var olabileceği gerçeği ortadadır. Bu sebeple Artemitalı Apollodoros'un kimden faydalanmış olabileceği sorusu da aklımıza gelmektedir.

Diğer taraftan Strabon ve Iustinus'un konumuzla ilgili bireyleri ve olayları tanımlamalarında büyük derecede ortak paydalara sahip oldukları gözükse de, her iki yazarın Artemitalı Apollodoros'a ait ortak bir anlatımı temsil ettiklerini düşünmenin sakıncalı bir yaklaşım olduğu önerilmiştir.³ Bu noktada Strabon ve Iustinus'un konuyla ilgili metinlerinin daha iyi analiz edilerek bazı farklılıkların ortaya konulması ve hangi yazarın daha doğru ve tarafsız bilgiler sunmuş olabileceğinin yorumlanması gerekmektedir. Bu çalışmamızda Strabon'un konumuzla ilgili anlatımlarının daha sağlıklı, tutarlı olduğunu ve hatta I. Arsakes'in kökeniyle ilgili aktarımlarının Iustinus'ununkiyle çok büyük bir çelişki içermediğini savunacağız. Bunun yanında, I. Arsakes'in kökeniyle ilgili olarak Arrianus'un *Parthika*'sının Photios özetinde geçen bilgilerin kısmen Iustinus'un kaynağının izlerini taşıdığını, Synkellos özetinde ele alınan ilgili bilgilerin ise MÖ I. yy. başlarında Parth kralı II. Mithradates'in sarayında uydurulan resmi tarih yazıcılığına dayandığı tezini önereceğiz. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda konumuzla ilgili Hellen-Latin ve İran

¹ Lerner, 1999: 14; Drijvers 1998: 285; 1999: 177.

² Wolski, 1956-57: 35-39; Bivar, 1983: 28; Lerner, 1999: 19. Konuyla ilgili ayrıntılı tartışmalar için ayrıca bk. Tada, 2008: 59-68.

³ MÖ I. yy.'da Parth İmparatorluğu sınırları içinde yaşadığı düşünülen Artemitalı Apollodoros'un hem Strabon hem de Plinius'a önemli derecede coğrafi bilgi sağlaması konusunda bk. Wolski, 1976: 440; Nikonorov, 1998: 107, 112; Drijvers, 1998: 281; 1999: 177. Karşı görüş ve tartışmalar için bk. Hill, 2013: 16 vd. Strabon (XI.9.1), Apollodoros'a eserinde sadece bir yerde doğrudan atıfta bulunmuştur. Ayrıca erken dönem Parth devletiyle ilgili kaynağı için Apollodoros yerine Poseidonius'a başvurmayı tercih etmiştir (Tada, 2008: 63 dipnot 12).

kaynaklarının muhtemelen bazıları efsane ve dedikodulara dayalı çeşitli tezatlar ve tutarsızlıklar içerdiği düşüncesini fazla abartılı bulmaktayız.

Strabon

Amaseialı Strabon, Don Nehri'nin doğusunda Rusya, Transkafkasya, kuzeybatı İran ve Orta Asya ile ilgili coğrafi tanımlamalarını yaptığı XI. Kitapta I. Arsakes'in kökeni ve onun mensubu olduğu konargöçer halklardan oluşan Daai Konfederasyonu'nun parçası olan A/parnoi kabilesi ve yaşadıkları coğrafya hakkındaki üç farklı metninde şöyle aktarımda bulunmaktadır:

"[2] [Seleukidlere karşı] Torosların dışındaki ülkelerde de ayaklanmalara teşebbüs edildi; çünkü bütün bu ülkelerin de sahibi olan Syria ve Media kralları diğer ülkelerdeki ayaklanmaları bastırmakla epeyi meşguldüler. Kendilerine yönetimleri emanet edilmiş olanlar, ilk önce Baktriana ve buraya komşu ülkelerin ayaklanmalarına neden oldular; bunlarla Euthydemus ve takipçilerini kasdetmekteyim; daha sonra İskitli Arsakes (Oksos kıyılarında yaşayan Daai'nin kabilesi *nomades* olarak adlandırılan Parnoi ile birlikte) Parthia'yı işgal ederek fethetti. Arsakes başlangıçta zayıftı. Hem kendisi hem de halefleri, topraklarından mahrum bıraktıkları [düşmanlarıyla] sürekli savaş halindeydi ancak daha sonra o kadar güçlendiler ki her daim savaşta komşu toprakları başarıyla ele geçirdiler ve sonunda kendilerini Euphrates [Fırat] Nehri havzasındaki ülkenin tamamının hakimi yaptılar. Onlar güç kullanarak Baktriana'nın bir kısmını Eukratidas ve sonrasında İskitlerin elinden aldılar. Şimdi çok geniş bir coğrafyayı ve pek çok ülkeyi ihtiva edecek kadar imparatorluğa sahiptirler ki, büyüklükte neredeyse Romalılarınki ile rekabet etmektedirler. Bu aslında onların barbar ve İskit yaşam tarzının önemli kısmını içinde barındıran geleneklerine atfedilmektedir, hakimiyet kurmaya ve savaşta başarı elde etmeye kesinlikle çok iyi adapte olmuşlardır [3] Onlar Daai Parnoi'sinin Ksandii ve Parii olarak adlandırılan ve Maeotis [Azak Denizi]'in ötesinden göç ederek gelen bir kabile olduğunu söylemektedir. Lakin Daai'ye Maeotis'in ötesinden İskitler arasında rastlanamayacağı genel kâbul görmektedir. Her halükarda bazılarının göre Arsakes'in soyu bunlardan gelmektedir; diğerlerine göre ise o bir Baktriyalıdır ve onun Diodotos ve takipçilerinin egemenlik alanlarını genişletmesi üzerine kaçarken Parthia'nın ayaklanmasına neden olduğunu söylemektedirler".⁴

"...Kaspios [Hazar] Denizi'nden başlayarak [doğuya doğru] şimdi İskitlerin daha büyük bir kısmı Daai olarak adlandırılmaktadır, ancak bunlardan daha doğuya doğru konumlanmış olanlar Massagetai ve Sakai olarak isimlendirilmektedir, her bir halka kendisiyle ilgili ayrı bir isim verilse de geri kalanların tamamına da İskitler genel ismi verilmektedir. Onların büyük kısmı konargöçerlerdir. Ancak konargöçerlerin en iyi bilinenleri Baktriana'yı Hellenlerin elinden alanlardır, bunlarla Asii, Pasiani, Tokhari ve Sakarauli'yi kasdetmekteyim ki, köken olarak Sakai ve Sogdiani'yi birbirine bağlayan ve Sakai tarafından işgal edilmiş olan Iaksartes Nehri'nin diğer tarafındaki ülkeden gelmişlerdir. Daai'den bahsetmek gerekirse, bazıları Aparnoi, bazıları Ksanthii ve bazıları Pissuri olarak adlandırılmaktadır. Bunlardan Aparnoi, Hyrkania ve sınırını oluşturan denizin kısmına yakın konumlandırılmaktadır ancak geri kalanların yaşam alanları Aria'ya paralel olarak uzanan ülkeye kadar uzanmaktadır".⁵

"Kaspios Denizi'ne yelken açarken sol kıyısı boyunca yaşayan bu konargöçerler günümüz yazarları tarafından Daai olarak adlandırılmaktadır; bunlardan Kastim Aparnoi soyadını alanlardır; sonrasında onların önünde bir bozkır ülkesi uzanmaktadır; ardından Hyrkania gelmektedir ki burası Hazar, Med ve Armenia dağlarıyla sınır oluşturduğu noktaya kadar [düzdür], açık denizi andırmaktadır".⁶

⁴ Strab. XI.9.2-3.

⁵ Strab. XI.8.2.

⁶ Strab. XI.7.1.

Strabon, bu metinleri dışında konuyla ilgili daha fazla bir tartışma içine girmeyeceğini bildirmektedir; çünkü *Historica hypomnemata* (Tarihi Skeçler) başlıklı eserinin altıncı kitabında ve *Historia* (Tarih) adlı eserinin ikinci kitabında Parthlar hakkında hali hazırda söylemiş olduklarını tekrar etmek istememektedir. Ancak Strabon'un bu eserlerinin her ikisi de günümüze kadar ulaşmamış, sadece bazı fragmanlarına diğer antik yazarlar tarafından atıfta bulunulmuştur. Dolayısıyla Strabon'un verdiği bilgiler yetersiz kalsa da en azından konuyla ilgili kendinden önce yazılan kaynakları iyi analiz ederek kullandığı anlaşılmaktadır. Askeri başarılarından dolayı Büyük İskender ve dönemini yazan tarihçilerinin gerçeklerle oynadığını belirtirken, Roma ve Parthların üstünlüğü ele almaya başlamalarıyla birlikte daha fazla bilgi akışı olduğunu ve bu bilgileri sağlayan yazarların Daai ve A/parnoi de dâhil olmak üzere uzak diyarlarda yaşayan kabilelerin faaliyetleri hakkında daha güvenilir bilgiler sağladıklarını vurgulama gereği duymaktadır.⁷

Aslında Strabon yukarıda aktardığımız ilk metninde, doğrudan I. Arsakes'in kökenini ele almaktan daha çok Arsakid Hanedanlığı'nın kuruluş sürecinde I. Arsakes'in siyasi lider olarak yükselmesine yol açan olayları tanımlamaktadır. Strabon'un bu metninde I. Arsakes'in kökeniyle ilgili verdiği kısa bilgiler içinde ise birbiriyle çeliştiği düşünülen iki görüşe dikkat çekilmiştir. Lerner, Strabon'un muhtemelen Seleukidlerden bağımsızlığını yeni ilan etmiş olan Baktria satrapı I. Diodotos'un kendi hâkimiyeti altındaki Margiana (Modern Marv/Merv kentinin de yer aldığı modern Türkmenistan'ın güney batısı) eyaletine A/parnoi kabilesinin başında saldıran I. Arsakes'i geri püskürtmesini ve bunun üzerine onun yandaşlarıyla beraber Seleukidlerin Parthia eyaletine saldırmasına yol açan olayları aktarırken, I. Arsakes'in kökenini hem İskitli hem de Baktrialı olarak karıştırdığını düşünmektedir.⁸ Drijvers ise I. Arsakes'in, muhtemelen kuzeyden gelen göçsel baskılar nedeniyle Oksos (Ἰξος/Oxos/Oxus/Amu Darya/Jayhun/Ceyhun, modern Tajen, Tejend) Nehri bölgesinden güneye doğru göç etmeye zorlandıklarında, A/parnoi'nin Parthia'ya saldırısının liderliğini yapan bir İskitli olduğu görüşünü çok detaya inmeden kabul etmektedir.⁹ Aşağıda açıklayacağımız üzere biz de aynı kanaatteyiz.

Strabon'un yukarıda aktardığımız metninde vurguladığı üzere 'İskit' ibaresi, Hellenlerin Daai ve A/parnoi'nin de aralarında olduğu pek çok kabileyi içinde barındıran Orta Asya konargöçerlerine verdiği genel isimdir. O öncelikle I. Arsakes'in, Oksos Nehri kıyılarında yaşayan Daai Konfederasyonu içinde muhtemelen daha konargöçer özellikleriyle öne çıkan A/parnoi boyundan bir İskitli olduğunu bildirmektedir.¹⁰ Ancak çok geçmeden bir sonraki pasajında kendisinin de referans aldığı ancak ismini vermediği bazı antik yazarların I. Arsakes'in soyunun İskitlerden geldiğini, diğerlerinin ise onun Baktrialı

⁷ Strab. XI.6.4.

⁸ Lerner, 1999: 14. I. Diodotos'un otoritesinin Margiana ve Aria/Areia (Herat) bölgelerine yayılması ve Margiana'da I. Arsakes ile uzun süren çatışması konusunda bk. Lerner, 1999: 13-14, 25-27; Overtoom, 2020: 81, 83. Diodotidlerin Margiana'daki nüfuzunu nümizmatik deliller de doğrulamaktadır (Lerner, 1993: 127).

⁹ Drijvers, 1998: 285; 1999: 177.

¹⁰ Strab. XI.9.2:...ἔπειτ' Ἀροάκης ἀνὴρ Σκυθήης τῶν Λαῶν τινας ἔχων τοὺς Πάρνους καλουμένους νομάδας παροικοῦντας τὸν Ἰξον,...

olduğunu kabul ettiklerini aktarmaktadır.¹¹ Her ne kadar sarfettiği bu cümlelerde ikileme düştüğü izlenimi doğsa da, I. Arsakes'in İskit kökenli olduğuna dair düşüncesini öne çıkararak daha güvenilir bulunduğu görülmektedir. Aslında Strabon'un metninde kullandığı 'Baktrianon' kelimesinin ifade ettiği anlam berrak değildir, 'Baktrialı' yerine 'Baktria'dan' anlamına da gelebilir. Dolayısıyla Strabon'un metninde I. Arsakes'in "Baktrialı" olduğuna değil de I. Diodotos'un onu Baktria veya Baktria'nın kontrolündeki Margiana'dan geri püskürtmesi sonucunda kaçarak "Baktria'dan" Parthia'ya geldiğine vurgu yapılmış olabilir. Bu durumda İskitli I. Arsakes'in liderliğindeki A/parnoi, büyük ihtimalle siyasi baskılar sonucunda,¹² kuzeydeki Uzboi Vadisi ile bitişik Oksos Nehri boylarında yaşayan Daai Konfederasyonu'ndan ayrılarak ve Karakum bozkırlarını aşarak öncelikle Baktria Eyaleti'ne bağlı Margiana Bölgesi'nde kendisine yurt aramıştır.¹³ Ancak I. Arsakes, I. Diodotos'un saldırısı sonucunda geri çekilerek Seleukidlerin Parthia Eyaleti'ne yönelmiş ve burada I. Diodotos gibi merkezi Seleukid hükümetine karşı ayaklanmış ancak daha güçsüz konumda olan eyalet valisi Andragoras'a karşı ayaklanmaya destek vererek onu tahtından etmiş olmalıdır.¹⁴ Ayrıca Strabon'un, Persialıların (Akhaemenidai Hanedanlığı'ndan geriye kalan halk unsurlarının) oldukça güçsüz

¹¹ Strab. XI.9.3.

¹² I. Diodotos'un başkaldırısını Seleukidler adına bastırmak için de harekete geçmiş olabileceğinin dikkate alınması gerekmektedir. I. Arsakes, bastırıldığı sikkelerden anlaşılacağı üzere başlangıçta Seleukidlere bağlı bir general olarak Andragoras'ın ayaklanmasını bastırmak için davet edilmiş olabilirdi. En erken sikkeleri üzerindeki APSAKOY AYTOKPATOPOS yazısı 'seçilmiş general' anlamına gelmekte olup, onun BASIAΩΣ (kral) lakabını kullanmak yerine belli dereceye kadar teorik düzeyde Seleukidlerin hizmetinde olduğu mesajını vermektedir (Tada, 2008: 72-73).

¹³ Olbrycht (2003, 72-73) Seleukid devletinin iç ve dış çatışmalara maruz kaldığı bir dönemde tehlikeli ve istikrarsız bir halde yaşayan konargöçerlerin hemen bu durumdan faydalanmalarının sürpriz olmadığını vurgulamaktadır. A/parnoi kabilesi kriz döneminde güneye ve batıya doğru onyıllar boyunca güvenli ve müreffeh bir vatan bulma sevdasıyla hareket halindeydi (Iust. XLI.1.10-11). Onların Margiana ve sonrasında Parthia bölgelerine saldırmasının sebebi sadece statü ve yağma akınları değildi. Bozkırda iç siyasi nedenlerle yerlerinden edilmeleri kendilerini savunmasız ve bundan dolayı istikrarsız, hareketli ve saldıran hale getirmişti (Overtoom 2020, 85). Böylelikle Seleukid İmparatorluğu'nun İran Platosu'ndaki daha stratejik, refah dolu ve korunaklı toprakları içinde daimi bir krallık yaratma yönünde hesaplı bir stratejiyi, I. Arsakes'in güçlü liderliği altında başarıyla uyguladılar.

¹⁴ I. Diodotos'un otoritesinin Margiana ve Aria/Areia (Herat) bölgelerine yayılması ve onun Margiana'da I. Arsakes'e karşı uzun süre çatışması konusunda bk. Lerner, 1999: 13-14, 25-27; Overtoom, 2020: 81, 83. Diodotidlerin Margiana'daki nüfuzunu nümizmatik deliller de doğrulamaktadır (Lerner, 1993: 127). Iustinus'a göre (XLI.4.6-7) I. Arsakes, II. Seleukos'un kardeşi Antiokhos Hieraks ve Ankyra'da Galatlar tarafından yenilgiye uğratıldığını duyduğunda (III.3.8), Parthia'yı işgal ederek Andragoras'ı öldürmüştür. Andragoras'ın en azından MÖ 261 yılı civarından itibaren Parth satrapı olduğuna dair yazıtlar ve nümizmatik verilerle ilgili tartışma hakkında bk. Wolski, 1956/7: 45; Lerner, 1999: 23-25; 1993: 28-29; Morkholm, 1991: 119-120. Andragoras için Pherekles (Photios FGrHist 156 F 30A) ve Agathokles (Synkellos FGrHist 156 F 31) isimleri de kullanılmış olsa da, bu isimler sikkeler üzerinde gözükmemektedir. Bernard (1994: 488) Andragoras'ın Seleukidlerden siyasi ayrılmasının I. Diodotos'unki ile yakın bir zaman aralığında gerçekleştiğine inanmaktadır. Ayrıca bk. Bell, 2006: 66. Geleneksel olarak Parth devletinin kuruluşunun MÖ 250-248/47 yılı civarında başladığı kabul görse de, MÖ 239/8 gibi daha geç tarih verenler de olmuştur (Tada, 2008: 67, 70; Strootman, 2018: 130). Bu sebeple I. Arsakes döneminin başlangıcının kesin olarak ortaya konulamayacağı da ısrarla önerilmiştir (Schippmann, 1980: 17).

olduklarından MÖ I. yy. itibariyle Parthların imparatorluk kurduğu dönemde “Parthların kralına tabi olduklarını” bildirmesi, onun Parthları Persialılar, yani İran merkezli Akhaimenidai’ye tabi halk gruplarından farklı gördüğünün, dolayısıyla Parthların kökeninin kuzeyden gelen İskit konargöçerlerinden olduklarının en önemli kanıtlarından birisidir.¹⁵ Yukarıda aktardığımız ilk metninde de, Parthların devletlerini kurduktan sonra “İskit yaşam tarzının önemli kısmını içinde barındıran gelenekleri” sayesinde hâkimiyet kurmada ve savaşta Romalılarla rekabet edebilecek seviyeye ulaştıklarını vurgulama gereği duymaktadır.

Strabon, Daai ile birlikte öne çıkan Massagetai ve Sakai konargöçerlerini tanımladığı bir diğer pasajı kapsamında da I. Arsakes’in soyundan gelenlerin İskit kökeniyle bağlantısına işaret etmektedir. Bu kapsam içindeki aktarımına göre, II. Seleukos MÖ 228 yılında geçici olarak batıdaki çatışmalara ara vermiş ve I. Arsakes’e kaybettiği topraklarını geri almak için Parthia’yı istila etmiştir. I. Arsakes, II. Seleukos’un ordusuyla başedemeyeceğinin farkında olduğundan Hazar Denizi’nin kuzey doğu bozkırlarına doğru geri çekilmiş ve A/parnoi kabilesinin hareket becerisine sahip olmayan II. Seleukos’un ordusu onları takip edememiştir. Bu bağlamda Strabon, “[II.] Seleukos Kallinikos’tan kaçan Arsakes Apasiakai ülkesine çekildi” demektedir.¹⁶ Diğer deyimle, II. Seleukos’un I. Arsakes’i geri çekilmeye zorladığı, bunun üzerine onun ve yandaşlarının Hazar Denizi’nin kuzey doğusunda bozkır bölgesinde yaşayan İskit/Saka konargöçerlerinin bir alt grubu olan Apasiakai’ye sığındığı anlaşılmaktadır. I. Arsakes, başlangıçta II. Seleukos’a karşı başarısız olsa da yanına sığındığı soydaşlarından yeniden destek alarak güney doğuya geri dönmüştür. Aşağıda da belirteceğimiz üzere, konargöçer Parthlar arasında en önemli savaş taktiklerinden birisi gerektiğinde geri çekilerek askeri güçlerini tazelemek ve savaşa geri dönmek olmuştur; bu özelliklerinden dolayı savaşı kaybettikleri düşünüldüğü anlarda bile zafer kazanabilme becerisine sahip olmuşlardır. Zorda kalan I. Arsakes de büyük olasılıkla bu yola başvurmuş, İskit köklerinin ve akrabalarının olduğu anayurduna geri dönerek onlardan yeni destek birlikleri sağlamıştır. Strabon, I. Arsakes’in sığındığı Apasiakai kabilesinden eserinin başka bir yerinde bahsetmemektedir. Muhtemelen bunlar onun yine aynı pasajda bahsettiği ve daha kuzey doğuda Iaksartes (Iaşaırtış/Syr-i Darya/Seyhun) Nehri boyunca yaşayan İskit/Saka konargöçerlerinin bir kolu olmalıdır.

I. Arsakes bu süre zarfında I. Diodotos’un ölmesiyle de korkularını üzerinden atmış, akıllı bir manevrayla onun oğlu II. Diodotos ile de ittifak yapmıştır. Böylelikle Apasiakai arasında sığındığı bölgeden daha da güçlenerek çıkmış ve muhtemelen Parthların başkenti Mithradatkart/Nisaia (günümüz Aşkabat kentinin hemen doğusunda)’nın doğusunda bir bölgede, yani modern Türkmenistan sınırları içinde II. Seleukos’u yenilgiye uğratmayı başarmıştır.¹⁷ Kharakenoslu Isidoros, muhtemelen İmparator Augustus döneminde yazdığı *Stathmoi Parthikoi* (Parthia İstasyonları) adlı kısa eserinde, Parthia ülkesi boyunca geçen karavan yolunun kabataslak bir tanımını

¹⁵ Strab. XV.3.3.

¹⁶ Strab. XI.8.8.

¹⁷ Ayrıca zafer kazandıkları bu günü bağımsızlıklarının başlangıcı olarak kabul etmişlerdir (Iust. XLI.4.9-10).

vermektedir. Isidoros, Hyrkania'nın doğusuna doğru uzanan Astauena mıntıkası hakkında şunu söylemektedir: "60 *skhoinos* [Lat. *schoenus*] uzaklıkta Astauena [Bölgesi] bulunmaktadır ki burada içinde istasyonların olduğu 12 köy vardır ve Asaak Arsakes'in ilk kral ilan edildiği kenttir; ve orada sonsuza kadar yanacak bir ateş gözetim altında tutulmaktadır". Isidoros, Hazar Denizi'nin en güney ve güney doğu sahilinden doğuya doğru uzanan Hyrkania (Dahistan/Dahestan, Akadca: Urqananu, Eski Persçe: Varkana, Orta Persçe: Gurgan, günümüz Mazandaran ve Golestan Bölgesi) - ki bu bölgenin hemen kuzey ve kuzey doğusuna doğru Daai halkı yaşamaktaydı-boyunca doğuya doğru Astauena ve sonrasında kuzeyde Kuzey Kopeth Dağ Sıraları'nın eteklerine doğru uzanan Parthyena'ya doğru seyahat etmekteydi. Astauena Bölgesi Kopeth Dağ Sıraları'nın güney eteklerine uzansa da Aşkabat'ın batısında kuzey dağ eteklerini de içine aldığı ve bir kısmının Hyrkania içinde yer aldığı düşünülmektedir.¹⁸ I. Arsakes'in ilk taç giyme töreninin yapıldığı Asaak, Aşkabat'ın güneyindeki dağlar arasında yer alan meşhur İslam merkezlerinden Qūcān/Quchan kenti yakınlarında bulunmaktadır.¹⁹ I. Arsakes'in konargöçer kültürün baskın olduğu Türkmenistan topraklarındaki Asaak kentinde krallığını ilan etmiş olması, Strabon'un metninde de ima edildiği üzere, onun ve ardıllarının soylarının geldiği İran dışındaki topraklara önem verdiği ve bağlarını koparmadığının önemli kanıtlarından birisidir.

Strabon'da 'Daai' ismi altında bahsi geçen konfederasyonun yaşam alanının da kuzeyde İskit/Türkmen halklarının yaşadığı coğrafyaya yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu kabile halklar konfederasyonu, çeşitli Hellen kaynaklarında bazı küçük farklılıklarla Daai, Daoi, Dai, Dasai (Δάαι, Δάοι, Δαι, Δάοαι), Latince Dahae, Persçe Daha/Dahan, Sanskritçe Dasa ve Çince Dayi isimleri altında bilinmektedir. Herodotos Pers Akhaimenidai Hanedanlığı'nın kurucusu II. Kyros'un (MÖ ca.600-530) Medlere karşı ayaklanmaya ikna ettiği Persia'daki ana kabileleri Pasargadai, Maraphii ve Maspii, bunların dışındakileri hepsi tarımla uğraşan Panthialaei, Derusiaei, Germanii ve hepsi konargöçer çobanlar olan 'Daoi', Mardi, Dropiki ve Sagartii kabileleri olarak saymaktadır.²⁰ Dolayısıyla Daoi kabilesinin MÖ VI. yy.'ın ikinci yarısı itibariyle Persia'nın kuzeydoğu bölgesinde yaşayan konargöçer halk topluluklarından

¹⁸ Olbrycht, 2015: 119.

¹⁹ Zanos-Yang, 2018: 124 dipnot 1. Asaak kentinin lokalizasyonu için daha detaylı öneriler bulunmaktadır. Buna göre kentin Ortaçağ'da Ustuva olarak bilinen orta Atrak Vadisi'ndeki (Bojnurd'un batısına doğru bir yerde) veya hatta Güney-batı Türkmenistan (Archman veya Baharden)'daki bazı yerlere lokalize edilmesi çok daha muhtemeldir. Bu bağlamda erken dönem Parth sikkelerinin bulunduğu Bojnurd bölgesi öne çıkmaktadır ve eğer Parth seramik buluntuları dikkate alınırsa Archman civarındaki Kebelek-depe'de de karar kılınabilir (Olbrycht, 2015: 119-120). Horasan ve Güney Türkmenistan haritalarına bakıldığında Dara ve Asaak'ın yerlerinin Horasan merkezinin en uç iki noktasında bulunduğu, bu iki stratejik kentin ortasında Nisaia'nın konumlandığı görülmektedir (Olbrycht, 2015: 120).

²⁰ Hdt. I.125.3-4:...οι δὲ ἄλλοι νομάδες, Δάοι Μάρδοι Δροπικοὶ Σαγάρτιοι. II. Kyros'un MÖ 530 yılı civarında Tomyris tarafından öldürüldüğünü aktaran antik yazarlar, Tomyris'i Massagetai veya İskit kraliçesi olarak tanımlamaktadır (Erten 2016, 237-238). Hellen Pers gelenekleri hakkında daha tefarruatlı bilgiye sahip Babilli Berossos ve Pers sarayında hizmet etmiş olan Ktesias'a göre ise II. Kyros'un Daai veya Derbikkai/Dyrbaioi'ye karşı savaşta öldüğü aktarılmaktadır ve Eusebios'un Kilise Tarihi'nin Ermenice tercümesinde de II. Kyros'un öldüğü savaşın Daas Vadisi'nde gerçekleştiği bildirilmektedir (Tezcan, 2014: 57 dipnot 12; Erten, 2016: 257; Debevoise, 1938: 4).

birisi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Daoui kabilesi Daha ismi altında Pers Akhaimenidai kralı I. Kserkses'in (MÖ 486-465/4) Eski Persçe yazılan sözde "Daiva Yazıtı"nda da gözükmektedir. Daha, I. Kserkses'in yönetimi altında imparatorluğun taşrası boyunca uzanan ve ona haraç veren otuz *dahyava* (ülkeler veya halklar) arasında yerini almaktadır. Dahalardan Saka haumavarga ve Saka tigraksauda konargöçer halk gruplarıyla birlikte söz edilmektedir.²¹ Aynı yazıtın 36, 38 ve 39. satırlarında geçen *daiva* (yalın hali çoğul) ve *daivadana* (-i hali tekil) kelimelerinin de Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan Daai ile aynı halka atıf olduğu düşünülmektedir.²²

MS 43 yılı civarında yazan Roma'nın ilk coğrafyacılarından Pompenius Mela, Dahae'leri Comari, Massagetae, Cadusi, Hyrcani ve Hiberi gibi halkların yaşadığı Hazar Denizi kıyılarına değil de denizden doğuya doğru kuzeydeki İskit bozkırlarının ötesine yerleştirmektedir.²³ Bir sonraki pasajında bozkırlardan birinden kastının Karakum Çölü olduğu şöyle anlaşılmaktadır: "Iaksartes ve Oksus nehirleri Sagdiani bölgelerinden ve Scythia'nın bozkırlarından Scythia Körfezi'ne dökülmektedir. Birincisi kaynağında geniş akmaktadır ancak ikincisi diğer nehirlerin baskınlarıyla daha da genişlemektedir. İkincisi doğudan batıya oldukça önemli bir mesafe katetmektedir, Dahae'nin yanında ilk kıvrımını yapmaktadır ve yönünü kuzeye doğru yöneltmesiyle Amardi ve Pestici arasında ağzını açmaktadır".²⁴ Bu durumda Daai'nin yerleşim alanı günümüz Türmenistan ülkesinin kuzey doğusunda Oksos Nehri'nin ilk kıvrımını yaptığı Daşoğuz, Nukus, Urganch ve Türkmenabat civarı ve batıda Hazar üzerinden gelerek birleşen Uzboy/Uzboi kolu boyları, dolayısıyla genel hatlarıyla Khorasmia (Harezmi) bölgesi kabul edilebilir.²⁵

²¹ Atıflar (XPh 26, 26.-27) ve yorum için bk. Kent, 1937: 294-296. Bunlara ilaveten, Persepolis Terası ve Konsül Hol'ündeki rölyeflerde kostümlerinden (kürk? işlemeli ve kesitli kemerli ceket/kot, uzun pantolonlar, kulak flapları olan sivri uçlu başlık, kısa kılıç veya kama) İskitli/Sakalı (Saka haumavarga ve Saka tigraksauda'da dahil olmak üzere) oldukları bilinen Akhaimenidai'ye tabi halklar arasında Daha'dan delegelerin de bulunma ihtimali yüksek gözükmektedir. Bunlardan Ana Hol'un doğu kapısı üzerinde I. Dareios'un lahitinin yüzünde onun tahtını taşıırken gösterilen normalde altı İskit grubu (Asya İskitleri olan Sogdia, Khorasmia, Saka haumavarga, Saka tigraksauda ve Avrupa İskitleri olan Apa Saka/Denizin Ötesinde Saka ve Skudria) dışında yedincisinin Dahalı olduğu önerilmektedir. Pers Akhaimenidai Hanedanlığı döneminde Daha'nın yaşadıkları coğrafyanın haritası ve rölyeflerde İskit kostümü giymiş taht taşıyıcı halklar (no.7, 8, 14, 15, 24, 25) ve diğerleri için bk. Schmidt, 1953: 88, 117-120, 135, 273 Figür 119 A-B; 1970: 118-120; Duran, 2019: 754.

²² Ávila (2020: 164-165) bu kapsamda Strabon'un Daai halkının Iaksartes Nehri boyunca yaşadığına işaret ettiğini bildirmektedir. Ancak Strabon (XI.8.2; ayrıca bk. Plin. *nat.* VI.19), yukarıda da belirttiğimiz üzere Daai'nin Maeotis Gölü ötesinde veya Iaksartes Nehri boyunca değil de Hazar Denizi'nin hemen doğusundan Oksos Nehri boylarına kadarki alanda, bunların doğusuna doğru Massagetai ve Sakai halklarının yaşam alanlarının yer aldığını belirtmektedir. Strabon ve diğer Hellenistik Dönem kaynakların Massagetai ve Daai'nin yaşam alanlarının MÖ III. yy. itibarıyla de ayrı ayrı olduğunu belirtmesi Daai'lerin Massagetai'nin doğrudan halefleri/torunları olduğu görüşü ile çelişmektedir. Bu görüş için bk. Tezcan 2014, 57. Askeri ekipmanları dâhil olmak üzere arkeolojik kalıntılar da bu halkların farklı yaşam alanlarına sahip olduklarına işaret etmektedir (Olbrycht, 1998: 243-252; 2015: 345, 371).

²³ Pomp. Mel. I.13.

²⁴ Pomp. Mel. III.42.

²⁵ Bu konuda ayrıca bk. Olbrycht, 2015: 342; Tezcan, 2014: 57-58. Özellikle Ptolemaios'un haritasında gösterilen Daai Parnoi, MÖ II. yy.'ın ortalarında batıda Hyrkania ile sınır Margiana

Arkeolojik buluntular da Daai'nin yaşam alanının, kuzeyi ağırlıklı olmak üzere, genel hatlarıyla günümüz Türkmenistan coğrafyası olduğuna işaret etmektedir. Transoxiana ve Güney Urallar kültürleriyle de benzerlikleri olan Daai'ye ait katakomb/kurgan mezarları hem İran ve batı Orta Asya arasında geçiş bölgesi olan kuzeydeki Uzboi Havzası'nda hem de güneydeki Kopeth Dağı eteklerinde (Bezmein, Kyzyl-Cheshme ve Khas-Kiariz), Sumbar Nehri üzerinde ve Khodzhakal Vadisi'nde Chukur yakınındaki Meshrepi-Takhta'da (Nisaia kenti yakınında) gözlemlenmiştir. Kuzeyde Khorasmia Bölgesi SarkamysH Havzası'nda bulunan çok sayıda konargöçerlere ait katakomb ve yan-oda mezar buluntularının Güney Türkmenistan bozkırlarında bulunanlara benzediği ve Daai'nin cenaze ayinlerini yansıttığı düşünülmektedir ve Güney-batı Türkmenistan'da (Ortadapeslik) Meshed-Misria Ovası'ndan bazı Daai grupları yerleşik hayat tarzını benimsemişlerdir. Bu bağlamda Daai'nin Kuzey ve Güney Türkmenistan arasındaki ticari ilişkilerini sürdürdüğüne dair buluntular da bu mezarlardan gün yüzüne çıkarılmıştır.²⁶ Khorasmia bölgesindeki Daai varlığını epigrafik kaynaklar da doğrulamaktadır.²⁷

Daai aynı zamanda Gaugamela Savaşı'nda (MÖ 331) Büyük İskender'e karşı savaşan Pers Akhaimenidai kralı III. Dareios'un ordusunun isim listelerinde gözükmektedir. Arrianus, Daai'nin sol kanatta Baktrioi ve Arakhotoi ile birlikte savaştığını bildirmektedir; sol kanatta ise Parthyaioi ve Sakai Med birliklerinin içinde yer almış ve bunların dışında Shythai de savaş arabaları ve atlı birlikleriyle Perslere destek vermiştir.²⁸ Arrianus'nun bahsettiği Parthyaioi, Curtius Rufus'un sol kanatta ordunun en arkasını kapattıklarını bildirdiği Skythia'dan gelen ve bölgeye tam anlamıyla hükmeden bir halk olan Parthi (A/parnoi) ile aynı olmalıdır.²⁹ Sonuçta bu savaşta Pers ordusunun sol kanadını baskın bir şekilde imparatorluğun kuzeydoğusundan gelen konargöçerlerin oluşturduğu açıkça ortadadır.³⁰ Daai ve Parthilerin (A/parnoi'nin) birbirlerinden ayrı olarak bu savaşa katılmış olmaları aynı halk grubundan olmadıklarını ortaya koymaktadır. Üç kabileden oluşma ihtimali

Bölgesi'nin ortalarının doğusuna doğru yerleştirilmiştir (Ptolem. *geogr.* VI.10.2). Harita için bk. Tezcan, 2014: 60. Ayrıca Tacitus (*ann.* XI.10.3) "Dahae ve Ariia [Aria/Areia] arasındaki sınır Sindes Nehri'dir" demektedir. Plinius (*nat.* XXXVII.33), Sacae ve Dahae'nin yaşadığı ülkede "callaina" adlı bir değerli taş bulunduğundan bahsetmektedir.

²⁶ Konuyla ilgili değerlendirmeler ve Rusça dâhil olmak üzere modern kaynaklara atıf için bk. Olbrycht, 2015: 341-344.

²⁷ Parthia merkezinde Kosha-depe'den bir *ostrakon* üzerinde Dahzen (dhzyn) -"Dahai'nin silahı"- ve Khorasmia'da Burly-kala'dan bir yazıt üzerinde Δahakinak (δh'kynk) -"Dahai'nin kılıcı" - ibareleri yazmaktadır (Olbrycht, 2015: 342).

²⁸ Arr. *anab.* III.11.3-4, 6.

²⁹ Curt. IV.12.11: "Parthyaeorum deinde gens, incolentium terras, quas nunc Parthi Scythia profecti tenent, claudebant agmen". Sol kanatta görev yapan Dahae, Bactriani, Arachosii, Susianique ve Massagetae için ayrıca bk. Curt. IV.12.6. Curtius Rufus'un sözünü ettiği iki bin Massagetae askeri, Arrianus'ta bahsi geçen ve sol uç kanatta yer alan Skythai olabilir. Ayrıca Polybios (V.79.3, 7), Titus Livius (XXXVII. 40) ve Appianus (*Syr.* VI. 32) Daailerin Seleukid hükümdarı III. Antiokhos'un (MÖ 222-187) ordusunda 'atlı okçular' olarak hizmet ettiklerini bildirmektedir.

³⁰ Büyük İskender, Margiana Bölgesi'ni ele geçirip burada Alexandria (Merv) kenti gibi Hellen kolonileri kurduktan sonra, büyük olasılıkla bu savaşta becerilerini idrak ederek Daai'nin atlı okçu birliklerini kendi ordusuna dâhil etmiştir (Arr. *anab.* V.12.2; Curt. VII.7.32). Curtius Rufus'ta Dahae/Dahas halkı için ayrıca bk. VI.3.9; VII.4.6; 7.32; VIII.1.6, 8; 3.1, 16; 14.5; IX.2.24.

yüksek olan Daai Konfederasyonu, Pers Akhaimenidai İmparatorluğu'nun MÖ 330 yılı civarında Büyük İskender tarafından çökertilmesinden sonra parçalanmıştır. Yukarıda alıntı yaptığımız metinde belirttiğimiz üzere, A/parnoi, Ksanthii ve Pissuri gibi bağımsız kabilelere bölünmüştür.³¹

Bu dağılmış konfederasyon içinde daha savaşçı olan Aparnoi/Parnoi/Sparnoi (Lat. Aparni/Parni) kabilesi MÖ IV. yy.'ın sonlarından itibaren Khorasmia Bölgesi'nden güney ve güney batıya doğru Karakum bozkırlarına³² ve bu bozkır sınır olmak üzere Hazar Denizi'nin güneydoğu sahillerini kapsayan Hyrkani Bölgesi boyunca yerleşmiştir.³³ Bunlar daha güneyde Margiana ve Aria/Areia bölgelerine MÖ 280 yılı civarında I. Seleukos'un iktidarı esnasında saldırmış, Margiana'daki Alexandria/Merv ve Aria/Areia'daki Herakleia kasabalarını talan etmişlerdir. I. Seleukos'un onlara karşı gönderdiği Demodamas bazı başarılar elde etse de geri çekilmek zorunda kalmış ve böylelikle Seleukidlerin A/parnoi'ye karşı talihi kısa sürmüştür.³⁴ Daha sonra A/parnoi, yaşam alanlarını daha yoğun bir şekilde Kuzey Parthia sınırlarına kadar genişletmeye başlamıştır.³⁵ Yukarıda açıkladığımız üzere I. Arsakes'in liderliğinde işgal etmeye çalıştıkları Margiana'dan sürülerek Parthia (Horasan)'yı işgal etmişler ve Pers Platosu'nun gelecekteki yöneticilerinin iskeletini belirlemede etkin bir rol oynamışlardır. Böylelikle Orta Çağ'lardan beri İran'da birbirini takip eden Türkmen hanedanlıklarının kurulmasına öncülük etmişlerdir.

Iustinus ve Ammianus Marcellinus

Iustinus, I. Arsakes'in kökeni ve Parthia'yı işgal etmesiyle ilgili olarak şöyle aktarmaktadır:

³¹ Parthia devletini kuran A/parnoi ile Daai ve Sakai kabileleri arasındaki çatışmaların sonraki dönemlerde devam ettiği görülmektedir. Parth kralı I. Vologases (MS 51-87)'in iktidarı esnasında, muhtemelen MS 53-54 yıllarında, büyük bir Daai ve Sakai gücünün Parthia'yı işgal ettiği bilinmektedir (Wheeler, 1977: 127). Daai, Parth taht mücadelelerine de zaman zaman müdahil olmuştur. Örneğin I. Vonones'e (MS 8-12) karşı ayaklananlar babası Daai prensi olan II. Artabanos'u (MS ca. 12-38/41) liderleri olarak karar kılmışlardır (Tac. *ann.* 2.2-3.1, 6.36, 42, 44; Ioseph. *Ant. Iud.* XVIII.48, 100; Nabel, 2017: 105). Bu konuda ayrıca bk. Tac. *ann.* XI.8.5; Wheeler, 1977: 127).

³² Karakurum Çölü'nün o dönemde tamamen ıssız bir yer olamayabileceği konusunda bk. Olbrycht, 2015: 346-347.

³³ Asıl vatanlarının Güney Sibiryaya olduğu ve buradan diğer konargöçerlerle birlikte Dahistan'a göç ettikleri görüşü ve buna dair Rusça kaynaktan atıf için bk. Tezcan, 2014: 59. Tezcan bazı bilgilerin (2014: 60) Oksos'taki Parnoi ile Dahistan'daki Sparnoi arasında ayırım yaptıklarını bildirmektedir. Ancak antik kaynaklarda her ne kadar isim Parnoi/Parni/Sparnoi/Sparni/Aparnoi/Aparni ve hatta Eparnoi/Eparni olarak değişkenlik gösterse de antik kaynaklar bunların farklı kavimler olduğuna dair herhangi bir açıklama yapmamaktadırlar. Ayrıca önerildiğinin (Tezcan, 2014: 61) tersine Aparnoi'nin MÖ III. yy.'ın ilk yarısından çok daha önce Khorasmia'dan Parthia sınırlarına göç etmiş olması ihtimali daha yüksektir. Aparnoi/Aparni kelimesinin etimoloji ve MS VIII. yy.'daki Türk Kitabeleri'nde geçen '(A)par' adı ile Aparnoi ismi arasında ilişki olduğuna dair açıklamalar için bk. Tezcan, 2014: 61.

³⁴ Lerner, 1993: 24-25, 88; Overtoom, 2020: 80.

³⁵ Bu görüşü destekleyen Güney Türmenistan'daki (K'zil-Arvat ve Chaach ve Kopet-Dara'nın kuzey sınırları) arkeolojik buluntularla ilgili olarak bk. Lerner, 1993: 23-24.

“[3] [Parthlar]...Birinci Punicus Savaşı sırasında L. Manlius Vulso ve M. Atilius Regulus *consullük* görevlerindeyken,³⁶ Antiochus'un büyük torunu Seleucus'a karşı isyan ettiler. [4] Herhangi bir müdahale olmadan ayaklanabildiler; çünkü kraliyet ailesinden iki kardeş, Seleucus ve Antiochus çatışma halinde ve birbirlerinden krallığı koparmaya o kadar hevesliydi ki, ayaklanmayı bastırmayı ihmal ettiler. [5] Bu dönemde bin³⁷ Bactria kentinin valisi olan Theodotus da ayaklandı ve kendisini kral ilan etti. Doğu'daki bütün halklar onu takip etti ve Macedonia'dan ayrılarak rakip saflara geçti. [6] O zamanlar kökeni belirsiz ama cesareti kanıtlanmış Arsaces adlı birisi orada yaşamaktaydı. [7] Hırsızlık ve haydutluk yaparak geçimini sağlıyordu ve Seleucus'un Gallialılar tarafından [Küçük] Asya'da yenilgiye uğratıldığı haberini [MÖ 239] duyduğunda, kral [Seleucus'un] korkusundan kurtulan Arsaces bir grup çapulcu askerle birlikte Parthia'ya girdi. Burada Parthia valisi Andragoras'ı yenilgiye uğrattı ve onu öldürerek halkını egemenliği altına aldı. [8] Kısa bir süre sonra Hyrcania tahtını da ele geçirdi ve iki halk üzerindeki egemenliğinden güç alarak hem Seleucus hem de Bactria kralı Theodotus'dan korktuğundan, büyük bir ordu kurmaya girişti. [9] Ancak Theodotus'un ölümü ile kısa sürede bu korkudan kurtuldu ve merhum kralın yine aynı adlı oğlu Theodotus ile barış anlaşması yaptı.”³⁸

Burada öncelikli olarak Iustinus'un Pompeius Trogus'un metnine ne kadar sadık kaldığının açıklanması gerekmektedir. Trogus Skythia ve Pontos yerleşim yerleri ve Skythia'nın kökenlerini de içeren *prologisinin* önemli bir kısmını kapsayan, coğrafyaların ve çeşitli etnik grupların yazımına o kadar önem vermiştir ki, bunlar ülkelerin kökenleri ve sayılarının artışları hakkında bilgiler içermektedir. Hatta Trogus'un yeni bir halktan bahsederken normal anlatımının dışına çıkarak onların kökeni hakkında kısa bilgi vermeyi kural haline getirdiği düşünülmektedir. Diğer taraftan Trogus'un tersine askeri ve siyasi tarihten çok örnek biyografiler ve sözetmeye değer eylemler üzerine yoğunlaşan Iustinus, Trogus'un *prologisinde* bahsettiği etnik grupların önemli bir kısmına değinme gereği duymamıştır. Bu bağlamda Iustinus, Trogus'un ilgi alanları ve felsefesini paylaşmamıştır; ne imparatorlukların intikaline veya etnografyaya ne de tarihi doğruluk ve kronolojik hassasiyet göstermiştir.³⁹

Yukarıda aktardığımız metne göre İran ve Orta Asya'da Seleukid egemenliği aniden çökmeye başlamıştır; çünkü Parthia ve Baktria valileri II. Seleukos Küçük Asya'da kardeşi Antiokhos Hieraks ve Gallialılara karşı savaşmakla meşgulken aynı anda ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar sırasında bölgedeki konargöçerler arasında da cesareti ile kendisini kanıtlamış bir lider çıkarak Seleukidlerin zayıflamasını fırsat olarak değerlendirmeyi başarmıştır. I. Arsakes, hırsızlık ve çapulculukla geçimini sağlamak zorunda bırakılan ancak cesur bir lider olarak tanımlanmakta ve hatta liderliğini yaptığı yağmacılardan oluşturduğu bir savaş çetesiyle Parthia'yı ele geçirmeyi

³⁶ L. Manlius Vulso ve M. Atilius Regulus'un *consullüğü* MÖ 256 yılına denk gelmektedir ki, bu tarihte II. Seleukos'un iktidarının öncesine düşmektedir. Iustinus'un burada yanlış bilgi verdiği düşünülse de (Holt, 1999: 63), I. Diodotos/Theodotos'un Seleukid yönetimine karşı ilk ayaklandığı tarihe vurgu yapması ihtimali de dikkate alınmalıdır. Ayrıca Diodotos isminin Theodotos olarak verilmesi el yazması hatası olmalıdır; çünkü numizmatik deliller sağlam bir şekilde Baktria'nın bu dönemdeki valisinin I. Diodotos olduğunu teyit etmektedir (Strootman, 2018: 135).

³⁷ Burada kullanılan bin kent (*mille urbium*) ibaresi abartılı durmaktadır.

³⁸ XL1.4.1-9.

³⁹ Bu yöndeki değerlendirmeler için bk. Bartlett, 2014: 252-253, 267, 280.

başardığı, dolayısıyla karizmasını öne çıkardığı bildirilmektedir.⁴⁰ Asıl konumuz açısından vurgulanması gereken nokta Iustinus'un Baktria'da yaşadığını ifade ederek I. Arsakes'i "kökeni bilinmeyen bir adam/*Erat eo tempore Arsaces, vir sicut incertae originis*" olarak tanımlamasıdır.⁴¹ Yukarıda vurguladığımız üzere aslında Iustinus burada Strabon'un I. Arsakes'in Baktria kökeniyle ilgili aktarımına açıklık getirmektedir. Onu "Baktrialı" değil Baktria'da yaşayan veya bu bölgede talan eylemlerinde bulunan ancak asıl kökeni belli olmayan bir lider olarak tanımlamaktadır. I. Arsakes'in kökeninin belli olmadığına vurgu yapması, İskit kökenine vurgu yapan Strabon'unkinden farklı bir kaynak kullanmış olabileceğini aklımıza getirmektedir. Yine de Strabon'un da kullandığı kaynağın I. Arsakes'in kökeni hakkında ikileme olması Iustinus'un kafasını karıştırmış ve onu bu konudaki belirsizliğe işaret etmeye yönlendirmiş olabilir.

Aslında Iustinus'un tıpkı Strabon gibi -eğer A/parnoi-Parthialılar eşitlemesini kabul edecek olursak- I. Arsakes'in mensup olduğu kavmin kökeni, özellikle Skythia'dan sürgün edildiği konusunda kafasının oldukça berrak olduğu şu satırlarından anlaşılmaktadır:

"[1] Eskiden dünyayı Romalılarla ikiye böldükten sonra şimdi doğunun imparatorluğunu ellerinde tutan Parthialılar, köken olarak Scythia'dan [Orta Asya Bozkır] sürgünlerdi. [2] Onların kendi isimleri açıkça bunu ortaya koymaktadır; çünkü İskit dilinde köleler Parthi [Parni] olarak adlandırılmaktaydı. [3] Assyria ve Med çağı esnasında, onlar bütün doğu halklarının çok az tanınanlarındandı. [4] Ardından da doğunun imparatorluğu Medlerden Perslere geçtiğinde, isimleri olmayan bir halk yığınından öteye geçemediler ve daha güçlü olanın yönetimi altına girdiler. [5] Nihayetinde doğuyu fetheden Macedonialıların boyunduruğu altına girdiler; [6] böylelikle hâkimiyetleri altında sadece köle olarak kalmış oldukları bütün milletleri [Persia ve Seleukid İmparatorlukları'nı] sonradan yönetecek kadar böylesine büyük bir talihe kavuşmaları herkes açısından şaşırtıcı oldu... [10] Parthialılar, ülkelerindeki ihtilaftan dolayı Scythia'yı terk etmeye zorlandıktan sonra yavaş yavaş Hyrcania, Dahae, Arei, Sparni ve Margiani'nin [toprakları] ortasındaki bozkırlara yerleştiler. [11] Komşuları başlangıçta karşı koymadıklarından sınırlarını genişletmeye başladılar ve uzun vadede [komşuları] onları engelleme gayreti içine girseler de sınırlarını öylesine genişlettiler ki, sadece geniş ovaların değil aynı zamanda dik tepelerin ve yüksek dağların da hâkimi oldular..."⁴²

Parthialılar katlandıkları uzun çatışmalar sonucunda kararlı bir şekilde güvenli bir güç ve iktidar kurduklarından Hellenistik Orta Doğu üzerindeki siyasi ve askeri başarıları Iustinus tarafından kaydedeğer bulunmuştur. Iustinus'un bu metninde kullandığı 'Parthi' kelimesinin I. Arsakes'in liderliğinde Parth devletini kuran A/parnoi kabile isminden türemiş olması oldukça mümkündür. Bu bağlamda 'Parthialılar' veya 'A/Parnoi' kelimelerinin kullanımı fethedilmiş veya fetheden halklar izlenimi vermekten çok tek bir millete işaret etmektedir. 'Parthia' kelimesiyle Horasan (Eski Parthava/Parthyene Eyaleti) bölgesinin büyük kısmını oluşturan İran'ın kuzeyindeki Pers ve Seleukid yönetim birimi kastedilmektedir. 'Parthi' kelimesinin bir tür halk etimolojisi olduğunu veya genç Parthialı erkeklere atfen kullanıldığını düşünenler olsa da Iustinus'un vurguladığı üzere İskitlerin

⁴⁰ Ayrıca bk. Bivar, 1983: 24-31; Brosius, 2006: 83-84; Curtis, 2007: 7; Wolski, 1993: 37 vd.; Fabian, 2018: 144.

⁴¹ Iust. XLI.4.6.

⁴² Iust. XLI.1.1-6, 10-11.

sürgün edilen köleler için “Parthi” kelimesini kullandıkları bilgisi önemlidir ve dikkate alınmalıdır.⁴³ Bu bağlamda Parthia bölgesi zaman içinde Orta Asya'nın katı konargöçer idari yapılanmalarından kaçan ve sürgün edilen konargöçerlerin yaşam alanına dönüştüğünden ismini ‘Parthi’ kelimesinden almış olabilir. Aşağıda belirteceğimiz üzere İskit ordusunun ve hatta atlı okçu birliklerinin büyük bir kısmınının eğitilmiş kölelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu köleler zaman zaman nüfusları da çoğalınca ayaklanabilmekteydi. Ayrıca Orta Asya'nın konargöçer toplulukları askerleşmiş ve şiddet eğilimli bir hayat tarzına sahiptiler. Bozkırlar üzerindeki hayat merhametsiz, yani hatalara karşı hoşgörüsüzdü. Kabile savaşları bölgesel olarak sık sık görülmekte olup yerel ve kalıcı olabilmekteydi. Hayatın oynaklığı, istikrarsızlığı, savunmasızlığı, komşularının yükselen muhalefetine karşı rekabeti, risk ve tehlikeli hali etkin bir şekilde kendisini göstermekteydi. Strabon'un da yukarıda aktardığımız metninde vurguladığı üzere,⁴⁴ Muhtemelen özel bir etnik grupla bağlantılı olmayan A/parnoi'de İskitlerden oluşan Daai Konfederasyonu'nundan büyük olasılıkla benzer siyasi nedenlerle veya belli bir süre onların köleleri olarak hizmet ettikten sonra ayrılmışlardır. Bu bağlamda aslında I. Arsakes'in sürgün edildiklerinden belli bir bölgede nüfuslarını yoğunlaştırıp yaşamaya başlayan konargöçer gruplarını bir araya getirerek bir devlet kurmayı başaran lider olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla merkezi devletini kurduğu Parthia bölgesi aslında liderliğini yaptığı sürgün edilmiş konargöçerlere verilen isim olan A/parnoi'den ismini almış olabilir. Bu sebeptendir ki tıpkı bu başıboş dolaşan sürgünler gibi I. Arsakes kökeni belli olmayan ancak geldiği coğrafya Skythia olduğu kesinlikle vurgulanan bir lider olarak anılmaktadır. Arsakid sülalesi zaman içinde yönetim merkezi olarak İskitli sürgün kabilelerin varlıklarını güçlü hissettirdikleri, ancak yönetimde söz sahibi olmadıkları Parthia merkezini seçtiklerinde, tıpkı Akhaimenidai-Persialılar/Persler gibi Parthialılar/Parthlar adı altında da tarihe geçmişlerdir.

Ayrıca Iustinus, yukarıda aktardığımız metninde İskit kökenli ve sürgün edilmiş Parthların Parthia'yı istila etmeden önce, batıdan doğuya Hyrkania'dan Margiani ve Aria/Areia'ya kadar uzanan alanda yavaş yavaş gizlenmenin daha kolay olduğu özellikle bozkır bölgelerine yerleştiklerine ve ayrıca bu bölgelerdeki Dahae ve Sparni unsurlarıyla kaynaştıklarına vurgu yapmaktadır.⁴⁵ I. Arsakes'in ele geçirdiği Parthia Satraplığı'nın önemli bir kısmı sadece İran'ın kuzey doğusu değil o dönemde İskitlerin günümüzde Türkmenlerin yaşadığı Türkmenistan coğrafyasını da kapsamaktaydı. Yönetim alanı başlangıçta Elburz/Alborz Dağları'nın kuzeyindeki topraklarla sınırlı kalmış, dolayısıyla erken dönem Parth yerleşimlerinin tamamı günümüz Türkmenistan topraklarında yer almıştır. Iustinus, bu görüşümüzü teyit edercesine II. Seleukos'un yenilgiye uğratılmasından sonra I. Arsakes'in iç siyasette izlediği faaliyetleri hakkında şöyle bildirmektedir:

“[1] Seleucus, yeni sorunlar nedeniyle daha sonra [Küçük] Asya'ya geri çağrıldı ve böylelikle Arsaces bir nefes aldı. O bunu Parthia'nın iç işlerini düzeltme, askeri birlikler toplama, kaleler inşa etme ve kentleri güçlendirme fırsatı olarak değerlendirdi. [2] Aynı zamanda Apaorthenon Dağı üzerine Dara olarak

⁴³ Iust. XLI.1.2: *Hoc etiam ipsorum uocabulo manifestatur, nam Scythico sermone exules 'parthi' dicuntur.*

⁴⁴ Strab. XI.9.2-3, 8.2.

⁴⁵ Iust. XLI.1.10.

adlandırılan kenti kurdu. Yerleşim, hiçbir yerin daha güvenli ve cazibeli olamayacağı kadar özelliklere sahiptir. [3] Tamamen dik uçurumlarla çevrelendiğinden burayı korumak için askeri birliklere ihtiyaç duyulmaz ve etrafındaki toprak öylesine bereketlidir ki, kent in erzağı fazlasıyla yerel üretimle sağlanmaktadır. [4] Su kaynakları ve ağaçlık arazisi öylesine çoktur ki, bol miktarda su tedarik edebilmekte ve aynı zamanda avcılık heveslerini giderme imkânı sağlamaktadır [5] Kraliyeti ele geçirip temellerini sağlamlaştırdıktan sonra, Arsaces ileri yaşında öldü, Persler için Cyrus, Macedonialılar için Aleksandrus ve Romalılar için Romulus ne anlam ifade ediyorsa Parthlar için de Arsaces o kadar meşhur bir şahsiyete dönüştü [6] Parthialılar daha sonraki krallarının tamamına Arsaces ismini vererek onun hatırasına saygı gösterdiler.⁴⁶

Bu metne göre I. Arsakes siyaseten yaklaşık 20 yıl rahatlayıp kentler kurmaya başlamıştır. Onun kurduğu en önemli kentlerden Dara, Türkmenistan'da Aşkabat ve Merv arasında yer almaktadır.⁴⁷ III. Antiokhos'un MÖ 209 yılında gerçekleştirdiği Parth seferiyle ilgili bilgiler de I. Arsakes'in iktidarından sonra dahi Parthların savunduğu merkez kentlerin Türkmenistan'da olduğuna işaret etmektedir. Polybios'un Roma Tarihi eserine ait 10. kitabının fragmanlarında,⁴⁸ III. Antiokhos'un Parthia'ya karşı seferinin bir kısmı anlatılmaktadır. Buna göre III. Antiokhos, İran merkezinde Ekbatana'dan yola çıkarak Kaspios Kapıları'nın doğusundaki Karakum Çölü boyunca ilerlemiş ve çölü geçtikten sonra Parthia'nın merkezinde bütün yolların birleştiği stratejik noktadaki Hekatompylos ve ardından Tagai kentine ulaşmıştır. II. Arsakes'in karşısına çıkmayacağını anlayarak Elburz/Alborz Dağları'nın zirvesindeki Labos Dağı'nı ele geçirmiş ve Hyrkania'ya girmiştir. Bu bölgede surları olmayan ancak görkemli bir kraliyet sarayını içinde barındıran Tambraks kentini ele geçirmiştir.⁴⁹ Bu kente yakın ve Hyrkania'nın başkenti olan⁵⁰ Syrinks "her biri en az 30 arşın genişliğinde ve 15 arşın derinliğinde üç kale hendeğiyle korunuyordu, her biri kenarlarında çift sıra kazıklı çitlerle savunulmakta ve bunların da hepsinin arkasında güçlü bir sur bulunmaktaydı".⁵¹ Kent ele geçirilse de II. Arsakes'in anlaşma yapmayı başardığı görülmektedir.⁵²

Hyrkania, günümüzde bir kısmı modern İran ve önemli bir kısmı Güney Türkmenistan'da yer alan Hazar Denizi'nin Güneydoğu'sundaki ülkeden oluşan, güneyde Elburz/Alborz dağ sırası ve doğuda Kopeth Dağı ile sınırı olan tarihi bir bölgedir. Bir kısmı İran içinde kalsa da Hazar Denizi'nin güney kıyıları da dâhil Hyrkania Bölgesi'nin antik çağda Türkmen diyarı olduğu kesindir. III. Antiokhos'un Kopeth Dağları'nda Labos Dağı zirvesini geçerek II. Arsakes'in savunduğu Türkmenistan içlerindeki Tambraks ve Syrinks

⁴⁶ Iust. XLI.5.1-6.

⁴⁷ Bu kent, Kaahka'nın 25 km. güneyinde, MS XVIII. yy.'da Nadirşah Kale (Eski Khivabad) olarak bilinen mevkide kurulmuştur (Olbrycht, 2015: 333).

⁴⁸ Polyb. X.28.1-31.13.

⁴⁹ Polyb. X.31.5.

⁵⁰ Polyb. X.31.6.

⁵¹ Polyb. X.31.8. Parthia hizmetindeki Hellen mühendislerin kentin tahkim edilmesinde kullanıldığı görüşü (Olbrycht, 2015: 121) tartışmaya açıktır; çünkü kentin içinde bulunan Hellen kökenli iskâncıların sayısı az ve etkisizdi. Polybios (X.31.11-13) kentin düştüğünü gören barbarların, son bir umutla mallarını talan ederek gece karanlığından kaçmak için Hellenleri öldürdüklerini ima etmektedir. Ayrıca bk. Grigolin, 2017: 225-226. Ancak Polybios'un bu aktarımı tek örnek izlenimi vermektedir. Arsakidler krallıklarının geri kalanında Hellen nüfusu yok etme gibi bir siyaset izlememişlerdir (Coyne, 1912: 602).

⁵² Iust. XL1.5.7.

kentlerini ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Güney Türkmenistan'daki yerleşim alanlarında yeterli kazı çalışmaları yapılmadığından, Nisai kenti dışında Tambraks ve Syrinks de dâhil olmak üzere Arsakid yerleşim yerlerinin arkeolojisi hakkında çok fazla bir bilginiz bulunmamaktadır.⁵³

Ammianus Marcellinus, MS 380'li yıllarda Roma İmparatorluğu tarihini konu alan Latince yazdığı *Res Gestae* adlı eserinde Iustinus'un yukarıda aktardığımız Parthlarla ilgili hikâyesinin benzer bir versiyonuna şöyle yer vermektedir:

"Bu krallık [Parth Krallığı], bir zamanlar küçüktü ve sıkça dile getirdiğimiz sebeplerden dolayı önceden çeşitli isimlerle anılmaktaydı. Kader Aleksandrus [Büyük İskender]'un hayatına son verdikten sonra ise ismini soyu bilinmeyen [veya düşük soydan doğan] Parthialı Arsaces'ten almıştır; [Arsaces] gençliğinde eşkiya reisliği yapmıştı, buna rağmen idealleri uğruna etkileyici yiğitlikler göstererek yavaş yavaş durumunu daha da düzeltti ve yüksek mevkilere ulaştı. [3] Pek çok şanlı ve yiğitçe icraattan ve söz konusu Aleksandrus'un varisi olup pek çok zaferinden dolayı Nicator soyismi layık görülen Seleucus'u yenerek Macedonia garnizonlarını defettikten sonra hayatı oldukça sükûnet içinde son bulmuş ve iyi huylu, tebarının adaletini gözetten bir lider olmuştur [4] En sonunda bütün komşu ülkeleri güç kullanarak ve adalete riayet ederek veya korku salarak yönetimi altına soktuktan; Persia'yı kentlerle, tahkim edilmiş ordugâhlarla ve güçlü kalelerle donattıktan; önceden çekindiği bütün komşu halklar üzerine sürekli korku ve endişe yaydıktan sonra orta yaşlarında huzurlu bir ölüm tatmıştır. Soyuların ve halk tabakasının tamamı, birbirleriyle rekabet edercesine hemfikir olarak ülkelerinin kutsal geleneğine uygun olarak onu [gökyüzündeki] yıldızlar arasına yerleştirmişlerdir; ve [inandıkları üzere] [liderleri] içinde böylesine onurlandırılan ilk [yönetici] olmuştur. [5] Böylelikle o irkin kendileriyle son derece övünen kralları hatta günümüze kadar kendilerinin Güneş⁵⁴ ve Ay'ın oğlu olarak adlandırılması için kıvrınmaktadırlar ve bizim imparatorlarımız için nasıl Augustus ünvanı sevmekte ve canla elde edilmek istenmekteyse, önceden alçak ve müphem [soyu] olan Parth krallarına da Arsaces'in mutluluk veren himayesi altında ayrıcalıkların en büyüğü layık görülmüştür. [6] Bunun sonucu olarak Arsaces'e saygı duymakta ve ona bir tanrı gibi tapmaktadırlar ve hatta hatırı zamanımıza kadar ona olan saygıları öylesine bir noktaya taşınmıştır ki, herkese karşı sadece Arsaces'in soyundan gelenler [herhangi bir yerde birisi varsa] tahta çıkmada tercih edilmiştir. Kendi aralarında sürekli vuku bulan iç çekişmeler esnasında bile herkes, silah taşıyan veya özel birisi olsun kutsal saygısızlık olarak görüldüğünden Arsacid soyundan birisine karşı el kaldırmaktan kaçınır".⁵⁵

Bu metinde ilk kurulduğu günlerde Parth Krallığı'nın çeşitli isimlerle anıldığına ve krallığın asıl ismini, düşük soydan geldiğinden dolayı kökeni bilinmeyen I. Arsakes'ten aldığına öncelikle vurgu yapılmaktadır. Konargöçer halk toplulukları arasında herhangi bir bireyin köken tespitinde bulunabilmek zordur. Kişinin köken ve soyu belli bir konuma ulaştıktan sonra önem kazanır

⁵³ Olbrycht, 2015: 121. Yerleri tespit edilememiş olsa da muhtemelen Hekatopylos ve Syrinks'a ait arkeolojik buluntular olabileceği önerisi için bk. Pfrommer, 1993: 46. Mithradatkart/Nisaiia, Hekatomylos ve Syrinks kentlerinde erken dönem Arsakid sikkeleri basılmaktaydı (Sinisi, 2018: 474, 477). Sinisi'nin Tambraks ve Syrinks kentlerinin harita üzerindeki muhtemel lokalizasyon önerisi (s.475), Kopeth dağ sıralarının kuzeyine işaret eden Polybios'un anlatımlarıyla uyuşmamaktadır. Tagai için Damghan yakınındaki Tak; Tambraks için Sari ve Syrinks için Sari'nin batısına doğru bir günlük seyahatle ulaşılabilen Turunga modern yerleşim yerleri önerileri için bk. Debevoise, 1938: 17, 18 dipnot 72.

⁵⁴ Güneş tanrısına tapma Orta Asya'nın Sakai ve Dahai kabileleri arasında benimsenmiş temel dini kültürlerden biriydi. Bunu Arsakidlerin de devam ettirdiği anlaşılmaktadır (Olbrycht, 2015: 347).

⁵⁵ Amm. Marc. XXIII.6.2-6.

ve sözlü olarak dile getirilmeye başlanır. Yazılı kaynak bırakmayan bu toplulukların kökenleriyle ilgili, ilişkiye girdikleri yerleşik kültür topluluklarının yazarlarının da net bilgiler sunabilmesi pek mümkün gözükmemektedir. İskitler veya onlara yakın bir hayat tarzına sahip A/parnoi gibi konargöçer halk grupları arasında düşük soydan bir liderin ancak sonradan kazandığı nitelikleriyle lider konumuna gelebilmesi mümkündür. Aslında yukarıda aktardığımız metinde I. Arsakes'in eşitlikçi konargöçer hayat tarzı içinde doğuştan bir imtiyaz değil de sonradan gösterdiği karizmatik liderlik becerileri sayesinde üne kavuşması ve onun belli savaşçı grupları peşine takabilmesine vurgu yapılmaktadır. O, başlangıçta her ne kadar başıboş ve talana meyleden bir konargöçer kabile veya topluluğun liderliğini yapsa da yeri geldiğinde askeri güç kullanma gereği duymayarak iyi huylu, adil ve uzlaşmacı tavırlarıyla gün geçtikçe güçlenmiş ve idealleri uğruna yigیتçe savaşan bir lider konumuna yükselmeyi başarmıştır. I. Arsakes'ten sonra Parth tahtına çıkan krallar da onun mutluluk saçan manevi gücünden destek almaya ve bunu imtiyazlı bir şekilde kullanmaya devam etmişlerdir. Hatta kendisine tanrı gibi tapınarak sadece onun soyundan gelenlerin Parth tahtına çıkmasına müsaade edilmiştir. Konargöçer özelliklere sahip bir devlet yapısı içinde; kendi aralarındaki anlaşmazlıklar döneminde bile Arsakid ailesinin ve soyunun hedef haline getirilmediği, böylelikle onun Parthları birleştiren liderlik özelliklerini koruduğu belirtilmektedir.

504

OANNES
4 (2)

Iustinus ile muhtemelen aynı kaynağı kullanan Marcellinus'un normalde özellikle Persler hakkında yanıtıcı ve önyargılı bilgiler sunma ihtimalinin dikkate alınması gerekmektedir.⁵⁶ Roma imparatorluk propagandasına göre MÖ I. yy.'ın ikinci yarısı itibariyle fethedilemeyen Parthialılar aşğılık, barbar ve öteki olarak resmedilmek zorundaydı. Ancak Parthları yıkarak İrani bir hanedanlık kuran ve Roma'nın yeni düşmanı Sasaniler döneminde, MS III. yy.'ın ikinci yarısında yazan Marcellinus için de Parthlara karşı olan algı durumu pozitif yönde değişmiş olabilirdi. Nitekim yukarıda aktardığımız metinde I. Arsakes hakkında oldukça pozitif bir tablo çizmekte, onu cesur, yigیت, adil ve tebaları tarafından neredeyse tapınılırcasına saygı duyulan ideal, tanrı benzeri bir lider olarak tanımlamakta ve böylelikle tarafsız bir bakış açısı ortaya koymaktadır.⁵⁷ Marcellinus satır aralarında, tıpkı Iustinus gibi, I.

⁵⁶ Aynı kaynağı kullandığı görüşü için bk. Drijvers, 1999: 182 dipnot 47. Marcellinus'un II. Kyros'un İskit seferi ile I. Dareios'unkini karıştırması konusunda bk. Erten, 2016: 238. Marcellinus'un Herodotos ile karşılaştırıldığında Persleri betimlemesinde önyargılı ve basmakalıp inanışları iç içe geçirdiği, dolayısıyla oldukça tarihdışı olduğu konusunda değerlendirme için bk. Sommer, 2017: 349-354. Marcellinus eserinin diğer bölümlerinde Parthları savaşçı, vahşi ve sürekli iç çatışma yaşayan bir halk olarak tanımlamaktadır (XXIII.6.6, 44). Marcellinus'un Persler hakkındaki ara sözlerinde kendi gözlemlerinin önemli rol oynamadığı, daha çok kendinden önceki öne çıkan tarihyazımı ve edebi metodları birleştirmeye çabaladığı, Iustinus'unki ile benzerlikler olsa da onun hangi kaynakları kullandığını tespit edebilmenin de mümkün olmadığı, bunlara rağmen I. Arsakes ve erken Parth tarihi ile ilgili ara sözünün Roma tarihyazımı geleneğine ait olduğu, Parthia ve Parthlar hakkında Roma ideolojisini yansıttığı, bu bağlamda da onun yaklaşımının anlaşılabilir ve müdafaa edilebilir olduğu önerilmektedir (Drijvers, 1999: 178-179). Marcellinus'un özellikle Sasanî Dönemi'nde Persler hakkında kendi tecrübe ve gözlemlerini de katarak doğru bilgiler verdiği konusunda bk. Morley, 2016: 10-25.

⁵⁷ Ammianus Marcellinus diğer Parth kralları hakkında farklı bir tablo çizerken (XXIII.6.5), özellikle *tranquillius*, *temperator*, *lenis*, *aequitas* ve *placidus* gibi özel kelimeler seçerek I. Arsakes'i tanrı benzeri ideal bir Hellenistik hükümdar olarak tanımlamaktadır (Drijvers, 1999:

Arsakes'e bağlı konargöçerlerin kendi aralarındaki iç çekişmelerin sürekli vuku bulduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸ Iustinus ve Marcellinus, her ne kadar I. Arsakes'in doğrudan kökeni hakkında bilgi olmadığını veya olamayacağını belirtse de, onun başındaki kabilenin veya savaşçı kabile gruplarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden kuzeydeki Skythia bölgesinden güneye göç ettikleri konusunda hemfikirdirler. Iustinus, sonradan I. Arsakes liderliğinde Parth devletini kuran İskitli konargöçerlerin Parthia'ya göç ettikten sonra dillerinin ve kültürlerinin karıştığına dair de önemli bilgiler sunmaktadır:

"[2.1] Macedonia gücüne karşı ayaklandıktan sonra, [Parth] ülkesinin yönetimi kralların eline geçti. [2] Kraliyet otoritesinin yanında halkın düzeni gelmektedir ki, [Parth kralları] [halkın] arasından savaşta generallerini barışta da üst düzey memurlarını seçmektedirler. [3] Dilleri, her ikisinin karışımı, İskitlerinki ve Medlerinki arasında bir şeydir. [4] Önceden kendilerine özgü bir tarzda elbiseleri bulunmaktaydı; [elbiseleri] daha sonra güçleri arttığında Medlerinki gibi parlak ve akıcı bir tarza büründü. Silahlarının tarzı kendi ülkelerinki ve Skythia'nınki gibidir. [5] Diğer milletlere benzemeyecek şekilde özgür adamlardan oluşan bir orduya sahiptirler ancak köleler ordunun büyük bir kısmını oluştururken, sayıları da günbe gün artmaktadır, azat etme yetkisi hiç kimseye verilmediğinden [kölelerin] soylarından gelenlerin tamamı köle olarak doğmaktadır. Bu köleleri kendi çocukları gibi dikkatli bir şekilde büyütmektedirler ve büyük zorluklara katlanarak onlara ata binmeyi ve yayla atış yapmayı öğretmektedirler. [6] Aralarından birisi varlık açısından belirgin bir güce ulaştığında, savaş için münasip sayıda atlı birliğini krala sağlamaktadır. Aslında Parthia ile savaşan Antonius'a karşı çatışmaya giren elli bin atlı arasından sadece dört yüzü özgür askerlerdi. [7] Düşmana karşı yakın savaş ve kentleri kuşatmayla ele geçirme konularında bir şey bilmemektedirler. At üzerinde ya ileri doğru dörtlü giderek ya da sırtlarını dönerek savaşmaktadırlar. [Savaş sırasında] çok sık kaçma taklidi yaparlar ki, böylelikle kendilerini takip edenleri savunmasız bir halde yakalayarak oklarıyla yaralama fırsatı yakalarlar. [8] Trompet yerine davulla çatışma işaretini verirler. Uzun süre dayanarak savaşma becerisi gösteremeseler de coşkuları ve azimleri hücumlarının şiddetiyle birleştiğinde karşı konulamazlar. [9] Genelde çatışmanın en şiddetli anında düşmanın önünden geri çekilirler ve geri çekilmelerinden hemen sonra zinde bir şekilde çatışmaya geri dönerler; böylelikle onları yendiğini kesin bir şekilde hissettiğin anda bile onlardan gelecek tehlikenin daha da büyük olduğunu anlamam gerekmektedir. [10] Onların ve atlarının zırhı, bir kuşun tüyleri gibi birbirine geçmiş plakalardan oluşmakta olup asker ve atı tamamen kaplamaktadır. Altın ve gümüşü silahlarını süsleme dışında bir şeyde kullanmazlar. [3.1] Her bir erkek farklı amaçlarda arzularını tatmin etmek için birkaç eşe sahiptir ve en şiddetli cezayı zina suçuna uygulamaktadırlar. [2] Buna uygun olarak kadınlarını sadece eğlencelerden men etmezler erkeklerin onları yakından görmesini de yasaklarlar. [3] Avlanma sırasında elde ettikleri dışında etyemezler. [4] Yaşamlarının tüm anlarını at sırtında geçirmektedirler; atların üzerinde savaşa ve şöenlere gitmekte, ülke dışına çıkmakta, toplanmakta, ticaret yapmakta ve sohbet etmektedirler. Aslında kölelerle özgür adamlar arasındaki fark kölelerin yaya olarak özgür adamların ise sadece at üzerinde gitmesidir. [5] Genel ölüm gömme yöntemleri [cesetlerin] kuşlar veya köpekler tarafından parçalanmasına dayalıdır; [cesetten] geriye kalan kemikleri toprağa gömerler. [6] Batıl inançlarında ve tanrılara tapmalarında, nehirlere büyük saygı duyulur. [7] Halkının huyu gururlu, dövüşken, güvenilmez ve cüretkardır; erkeklere belli derecede kabalık gösterirken sadece kadınlara karşı naziktirler. [8] Ülkelerinde veya dışında her zaman hareketlidirler ve kargaşa peşinde koşmaya hazırdırlar; doğalarından asık

175-176, 182 dipnot 47). Drijvers (1999: 178) Iustinus'un, alt sınıftan geldiğini bildirerek I. Arsakes'in negatif özelliğini de öne çıkardığı ve böylelikle ikileme düştüğünü düşünmektedir. Ancak böylesine bir tasvirin konargöçer halk toplulukları arasında negatif olarak kabul edilebileceği kanaatinde değiliz.

⁵⁸ Amm. Marc. XXIII.6.6.

suratlıdırlar; konuşmaktansa eyleme geçmeye daha hazırdırlar ve sonuçta hem başarılarını hem de ters giden işlerini sessizce gizlerler. [9] Liderlerine alçakgönüllüklerinden değil korkularından itaat ederler. Şehvet düşkünü olsalar da gıdalarını idareli kullanırlar. [10] Çıkarlarına uyduğu süre boyunca sözlerini veya vaatlerini tutarlar”.⁵⁹

Yukarıda aktardığımız metinde genel hatlarıyla Parthların gerek kültür gerekse savaş taktikleri ve teçhizatı açısından kuzeydeki İskit halklarınıninkine çok benzediği vurgusu yapılmaktadır.⁶⁰ Buna göre İskitli konargöçerler, Parthia merkezine dışarıdan, kuzeyden gelerek İran halklarıyla kaynaşmışlar ve bunun sonucunda hem İskitçe hem de Medce karışımı bir dil kullanmaya devam etmişler, giyim tarzları da zaman içinde değişime uğramıştır. Dilleri ve giyim tarzları belli derecede değişime uğrasa da geldikleri bu yeni coğrafyada İskitlerinkine benzeyen silahları kullanmaya devam etmişler, özellikle at üzerinde dörtnala ve geriye dönerek ok kullanmada daha da ustalaşmışlardır.⁶¹ Yine İskitler gibi vur-kaç taktikleri uygulamışlar ve düşmanı en beklenmedik anlarında hezimete uğratmışlardır. Onlar gibi askerlerini ve atlarını zırhlarla donatmışlar, silahlarını özellikle altın ve gümüşle süslemişlerdir.⁶² Benzer hayat tarzıyla avcılığa da önem vermişler, avlanmayla elde edilen eti yemeyi tercih etmişlerdir. Ticaret yapmakta dahil yaşamlarının önemli kısmını at sırtında geçirmeleri, nehre dolayısıyla suya saygı duymaları yine İskitler gibi konargöçer halk geleneklerinin bir parçasıdır. Dövüşken, gururlu, alçak gönüllü, kadınlarına saygılı, asık suratlı, şehvetli, tutumlu, az konuşur ve eylem insanı olmaları yanında çıkarlarına uyduğu sürece sözlerini tutmaları ve liderlerinden korkmaları özellikleriyle de konargöçer halk topluluklarının karakterlerini yansıtmaktadırlar. Sonuçta Iustinus bu metninde, kökleri İskitlere dayanan Parthların karakterleri hakkında genelde olumlu ve tarafsız bir imaj ortaya koymaktadır. En önemli kusurları sürekli hareket halinde olup karmaşa peşinde koşmaları ve bu sebeple kaba ve organize olamamaları gibi gözükse de zaman içinde merkezi devletlerini kurduklarında bu yönlerini de düzeltmeyi başararak Yakın Doğu'nun en güçlü devletini kurmayı başarmışlardır.

A/Parnoi gibi konargöçer kabilelerinin kültürel oluşumu hakkında tespitlerde bulunmak zordur.⁶³ Tıpkı dışarıdan gelen konargöçer ve savaşçı Hititlerin Anadolu'nun yerli ve yerleşik halkları olan Hatti ve Hurrilerden etkilenecek ortak bir kültür oluşturmaları örneğinde olduğu gibi, konargöçer A/parnoi Parthia'ya istila ettikten sonra ve hatta öncesinden uzun süreli bir kaynaşma süreci içine girmiş olmalıdır. Konargöçerlerin her zaman savaş-sever halklar olduğu düşüncesi yanlıştır. Onlar genellikle yerleşik halklara bitişik yaşayarak ticari değiş tokuşlarla meşgul olabilmekteydiler. Yerleşik

⁵⁹ Iust. XLI.2.1-3.10.

⁶⁰ Parthlarla İskitlerin hayat tarzlarının benzerliği konusunda ayrıca bk. Plin. *nat.* VI.50; Sonnabend, 1986: 276 vd.

⁶¹ Olbrycht, 2015: 370 vd.

⁶² Parthlar, İran'ın yöneticileri olarak artık yeni İskit/Saka gruplarının saldırılarına karşı kuzey sınırlarını koruma görevi üstlendiler. Onlar İskit atlı savaş sanatını, çok değerli ve Çinliler tarafından 'cennetlik' olarak adlandırılan yeni Ferghana at cinsiyle daha da ileri götürdüler. Parth süvari birliklerinin ortaya çıkışı hakkında bk. Olbrycht 2001. Ferghana atı için bk. Barfield, 1989: 54.

⁶³ Tartışmaya açık bir makalede Parnoi/Aparnoi'nin *ethnopolitogenesis*lerinin başlangıcı MÖ 419 olarak önerilmektedir (Saifullin, vd., 2017: 111).

halklar onların atlarına ihtiyaç duymaktaydı ve atları satın alabilmek için büyük miktarlar ödemeye hazırdılar. Konargöçerler de çeşitli imalat ürünlerine ihtiyaç duymaktaydı. Hiç şüphesiz Parthia'nın kuzeyinde sınır kontrollerinin etkin bir şekilde yapılabilmesi zordu ve bu sebeple sürekli bir etkileşim ve nüfus akışı mümkündü. Eiland haklı olarak, Parthialılar "Medce ve İskitçe karışımı" bir İran dili konuşsalar da, Parthialıların tamamının Türkmenistan'dan İranlı konargöçerler olduğunu ve onların etnik olarak saf kaldıklarını farz etmenin yanlış olabileceği önerisinde bulunmaktadır. Eiland aynı zamanda Parth kadınları için ayırıcı bir kostümün Mezapotamya Parth materyal kültüründe olmadığını ve onların Iustinus'un da belirttiği üzere Hellenistik-sitil kent elbiseleri giydiklerini, erkeklerin ise bol miktarda tipik Parth savaşçı kostümleri giydiklerini delillendirmiştir. Bu da menşeye ait, asıl A/parnoi'nin yerleştikleri bölgelerde yerel eşler alan değişken atlı savaşçılar olduklarına işaret etmektedir.⁶⁴ Sonuçta Parthlar İskit kökenli 'fetheden halk' olarak zaman içinde fethettikleri yerel halkların kültürleriyle karşılıklı etkileşime girerek kaynaşmışlardır. Yerel unsurlardan da gerek bürokrasilerinde gerekse askeriyelerinde ve faydalı görükları pek çok alanda faydalanmışlardır. Böylelikle yerleşik uygarlık seviyesine kendisini adapte eden üst düzey bir hanedanlık kurmayı başarmışlardır. Benzer özelliği çok daha sonra Selçuklular da sergileyecektir.

Arrianus

Parth Hanedanlığı'nın kökeniyle ilgili bize bilgi sağlayan bir diğer önemli kaynak Arrianus'un *Parthika* adlı eserinden gelmektedir. Arrianus MS II. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı 17 kitaptan oluşan bu eserinde İmparator Traianus'un MS 114-117 yılları arasındaki doğu seferini ele alırken Roma ve Parthia arasındaki siyasi ilişkilerin başlangıcına da değinmiştir. Bu bağlamda Parth devletinin kuruluşu ve kurucusunun kökeni hakkında bilgiler vermiştir. Konstantinopolisli yazarlar Photios ve Synkellos'un kendi dönemlerinde orijinal versiyonundan alıntı yaparak verdikleri kısa özetler sayesinde *Parthika*'nın sadece fragmanları günümüze kadar ulaşmıştır. MS IX. yy.'da Konstantinopolis *patriarkhosu* olan Photios, klasik ve erken dönem kilise yazarlarının çalışmalarıyla ilgili edebiyat araştırması niteliğinde *Bibliotheka* başlıklı bir eser yazmıştır. Bu eserinde Arrianus'un *Parthika*'sı hakkında şunları söylemektedir:

"...*Parthika*'sında Traianus Roma İmparatoru iken Romalılar ve Parthialılar arasındaki savaşları konu edinmektedir. O, Parthialıların ırkının Skythialı olduğunu ve Persler fethedildiğinde⁶⁵ köleleştirildiklerini ve uzun zamandan beri altında yaşadıkları Makedonia egemenliğine karşı şu sebeple ayaklandıklarını söylemektedir. Arsakes ve Tiridates⁶⁶ kardeşler Arsakidlerdi, başka bir deyişle Arsakes'in oğlu Phriapates'in soyundan gelmekteydiler. Bu adamlar, [Pherekles] arsızca [iki] kardeşten birine tacizde bulunmaya çalıştığında, kral Antiokhos (onu 'tanrı' olarak soyadlandırdılar) tarafından ülkelerinin satrapı olarak atanmış olan Pherekles'i öldürdüler. Bu zulümü hoşgörmeyerek suçluyu [katlettiler] ve diğer beşiyile davalarını birleştirerek Makedonialılara karşı ayaklandılar, kendi

⁶⁴ Eiland, 1995: 88, 91; 2003.

⁶⁵ Metindeki bu cümle, onların Pers ayaklanması sırasında Makedonialılara karşı isyan ettikleri şeklinde de tercüme edilmektedir. Ancak Pers ayaklanmasından neyin kastedildiğinin açıklanması sorun oluşturmaktadır.

⁶⁶ I. Arsakes'in T(ejiridates isimli bir kardeşi olup olmadığı hala tartışma konusudur. Onun varlığını genelde reddedilmektedir. Bu konudaki görüşler için bk. Tada, 2008: 69-73.

kendilerini yöneterek güçlerini büyük ölçüde genişlettiler. Romalılara karşı savaşta eşit güçte savaşılabileceklerini [ispatladılar] ve bazen [Romalılarla] giriştikleri savaşlardan zaferle ayrıldıkları da oldu. Arrianus, buna ilaveten Mısır kralı Sesostris ve İskit kralı Iandysos'un iktidarları döneminde Parthialıların kendi ülkeleri olan Skythia'dan şimdi meskûn oldukları ülkeye göç etmek zorunda kaldıklarını rivayet etmektedir. İmparator Traianus onları boyunduruk altına almış ancak bir anlaşma yaparak özgür bırakmış ve başlarına bir kral atamıştır...".⁶⁷

Bu metinde iki yerde; birincisinde Parthialıların doğrudan İskit ırkından olduğuna ve Büyük İskender zamanında köleleştirildiklerine, ikincisinde onların kralları Iandysos'un iktidarında kuzeyde Skythia'dan göçe zorlanarak İran'da Parthia topraklarını iskân ettiklerine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla bu aktarım Iustinus'un onların İskit ülkesinden sürgün edildiklerine dair verisiyle örtüşmektedir. Burada bahsi geçen kral Iandysos hakkında konuyla ilgili diğer kaynaklar sessiz kalmaktadır. Eğer bu bilgi kabul görürse, onların çok daha önceden Parthia'daki iskân ettikleri alanlara göç etmeleri durumu söz konusudur. Burada kronolojik olarak tespit edilmiş bulunabilmemizi sağlayacak olan veri Mısır firavunu Sesostris'in İskit kralı Iandysos'u yenilgiye uğratması olabilir. Ancak Arrianus kesin bir tarih vermeden sadece Sesostris'in iktidarını önemli bir referans noktası olarak sunmaktadır.⁶⁸ Sesostris iktidarı Mısır ve dünya tarihi açısından meşhur olduğundan, tıpkı Arrianus'taki gibi tartışmalı kronolojiler için bir referans noktası, yani belli bir zamansal dönemin başı olarak görülmüştür. Bu bağlamda Eski Yunan ve Roma yazarlarının çoğu onu ideal ve en tanınmış Mısır firavunu olarak gördüklerinden bu efsanevi şahsın karakterini kullanarak kendi tarihi ve felsefi bakış açıları doğrultusunda birbirleriyle oldukça çelişen kronolojik tespit veya değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁶⁹ Dolayısıyla Arrianus'un Parthların gelişini efsanevi

⁶⁷ FGrHist 156 F 30A = <http://www.attalus.org/translate/fgh.html#156.0>

⁶⁸ Trnka-Amrhein, 2013: 78 dipnot 109. Ivantchik Arrianus ve Trogus'un bilinmeyen bir geç dönem Hellenistik kaynaktan İskit Savaşı ile ilgili bilgileri aldıklarını düşünmektedir (Ivantchik, 1999: 422-433). Ivantchik Orosius'un savaşın tarihini, ilginç bir şekilde Roma'nın kuruluşundan yaklaşık 480 yılı civarı öncesi olarak değiştirdiğini bildirmektedir (s.423).

⁶⁹ Sesostris Hellen kaynaklarında bahsi geçen en meşhur Mısır firavunudur ancak tarihi kişiliği hala tartışma konusudur. Antik kaynaklarda Etiyopya dışında Anadolu, Bulgaristan, Romanya ve hatta Gürcistan'a kadar seferler düzenlediği, İskitleri ve Thrakları (Bulgaristan ve Romanya civarında) yenilgiye uğrattığından baksedilmektedir (Hdt. II.102-110; Diod. I.53.1 vd.; Strab. XVI.4.4; Plut. *Mor.* 360 B). Sesostris'e geniş bir yer ayıran Herodotos'ta geçen hikâyeye ihtiyatlı yaklaşılması konusunda bk. Armayor 1980. Herodotos'un özellikle Anadolu topraklarında Karabel'deki Luwice gibi resim yazılarını Mısır resim yazısı ile karıştırdığından böylesine uydurma bir hikâyeye meyletmiş olabileceği konusunda bk. West 1992. Herodotos onun Troia Savaşları'ndan iki jenerasyon önce Girit kralı Minos ile çağdaş bir dönemde, Aristoteles ise Minos'tan çok daha önce yaşadığını düşünmektedir. Manetho, *Aegyptiaca* (Mısır Tarihi) adlı eserinde Sesostris'in Mısır'ın on ikinci hanedanlığının beşinci ve en güçlü firavunu olarak bilinen III. Senusret (MÖ 1878-1839) olduğunu öne sürmektedir. Dikaiarkhos onun Troia Savaşı'ndan 2500, ilk Olympiadlardan 3000 yıl önce yöneten Isis ve Osiris'in oğlu Horos'tan sonra kral olduğunu iddia etmektedir. Yaşlı Plinius (*nat.* XXXIII.52) ise Kolkhis kralı Saulaces'in Sesostris'i mağlup ettiği kuzey savaşını daha geç bir döneme Argonotların seyahatinin sonrasına vermektedir. Son olarak Tacitus onu mucizevi kuşun görüldüğü Mısır krallarının listesinde ilk sıraya yerleştirmektedir. Konuyla ilgili antik kaynak referansları ve tartışmalar için bk. Trnka-Amrhein, 2013: 69-79.

Sesostris dönemi ile bağdaştırdığı bilginin doğru olma olasılığı düşüktür.⁷⁰ Bahsi geçen İskit kralı Iandysos hakkında ise herhangi bir başka tarihi delil bulunmamaktadır.

MS IX. yy.'in erken dönemlerinde ölen Georgios Synkellos, Yaradılış'tan İmparator Diocletianus iktidarına kadarki olayları kapsayan *Ekloge Khronographias* (Εκλογή Χρονογραφίας) başlıklı bir kronik eser yazmıştır.⁷¹ Bu eserinde Arrianus'un *Parthika*'sından alıntılara da yer vermekte olup konumuzla ilgi olarak şu noktalara vurgu yapmaktadır:

"Syria'nın dördüncü kralı aynı zamanda Seleukos olarak adlandırılan oğlu Antiokhos Kallinikos idi... Parthlar, [bölgedeki Makedonia devletinin] kurucusu Aleksandros'un zamanından beri vergiler ödedikten sonra, bu Antiokhos'un iktidarında Makedonialılara ve Seleukidlere karşı şu sebepten dolayı ayaklandılar. Ailelerini Perslerin kralı [II.] Artakserkses'e dayandıran iki kardeş Arsakes ve Teridates, Agathokles Pers âleminin valisi iken Baktrialıların satraplarıydılar. Agathokles kardeşlerden biri olan Teridates'in güzelliğine kapıldı ve niyetini şehvetle belli ederek genç adamı ağına düşürmeye çalıştı. Ancak bunu başaramadığından o [Teridates] ve kardeşi Arsakes tarafından öldürüldü. Arsakes Perslerin kralı oldu ve Perslerin kralları onun ardından Arsakidler olarak adlandırıldılar. Arsakes iki yıl iktidarda kaldıktan sonra öldürüldü ve onun yerini alan kardeşi Tiridates 37 yıl boyunca iktidarda kaldı".⁷²

Yukarıda alıntı yaptığımız her iki fragman Strabon, Iustinus ve Marcellinus'un metinlerinden içerik olarak tamamen farklı gözükmektedir. Özellikle Arsakes dışında farklı isimler kullanılmakta, onun T(e)iridates isminde kardeşi olduğu iddia edilmekte ve skandal oğlancılık teması içeriğe eklenmektedir. Ayrıca her iki fragmanda Baktria satrapı I. Diodotos'tan hiç bahsedilmemiş olması, Strabon/Iustinus/Marcellinus ve Arrianus'un kullandığı kaynaklar arasında bağlantı olma ihtimalini imkânsız kılmaktadır.⁷³ Her iki fragmanın içiğinde Arrianus'un eserinden alıntılarının da kısmen farklı yorumlandığı anlaşılmaktadır. Photios ve Synkellos'un birleştiği ortak noktalar Seleukid yönetimini kötüleyen tacize varan oğlancılık teması ve I. Arsakes'in kardeşinin olmasıdır. Öte yandan Photios'un özetinde net bir şekilde Perslerin Parthia'yı fethettikleri dönemde İskit kökenli Parthialıların köleleştirildiği ve Makedonyalıların onları özgürlüğüne kavuşturduğu bildirilirken, Synkellos'ununda I. Arsakes ve iddia edilen kardeşinin aile kökenleri çelişkili bir şekilde II. Artakserkses'e, dolayısıyla Büyük İskender tarafından ortadan kaldırılan Pers Akhaimenidai Hanedanlığı'na dayandırılmaktadır. Ayrıca ikinci fragmanda yanlışlıkla I. Arsakes ve iddia edilen kardeşinin Baktria satrapları olduğu belirtilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Strabon ve Iustinus/Marcellinus ise, I. Arsakes'in soy olarak Akhaimenidai bağlantısı ve kardeşi olduğundan ve oğlancılık temasından bahsetmemektedirler. Ayrıca özellikle nümizmatik

⁷⁰ Antik kaynaklar içinde sadece Flavius Iosephus, muhalif bir dil kullanmakta ve Herodotos'un Sesostris'in icraatlarını Mısır kralı Isokos (= Shishak/I. Shoshenq)'unıyla karıştırdığını ve aslında Sesostris'in Mısır'ın hayali kralı olduğunu savunmaktadır (Ioseph. *Cont. Ap.* I.98 vd.; II.132; *Ant. Iud.* VIII.253). İerusalem Tapınağı'nı da talan eden I. Shoshenq'in MÖ ca.943-922 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu tarih dahi Parthların Skythia'da buldukları coğrafyadan Parthia'ya gelmeleri için çok erken gözükmektedir.

⁷¹ Vasiliev, 1952: 291.

⁷² FGrHist 156 F 31 = <http://www.attalus.org/translate/fgH.html#156.0>.

⁷³ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Tada, 2008: 68.

kaynakların da delillendirdiği üzere dönemin Baktria satrapının I. Diodotos olduğunu bildirmektedirler. Dolayısıyla her iki fragmandaki bilgilerin doğruluğu tartışmaya açıktır. Özellikle Synkellos'un Arsakidlerin soyunu II. Artakserkses'e dayandıran yorumu, Parth sarayı iktidar çevresinde Arsakidlerin İskit kökeni dışında yeni bir iddianın daha belli bir dönemden sonra uydurularak devreye sokulduğuna işaret etmektedir. Seleukidlerin Parthia satrapının taciz girişimine dayalı skandalının da bu sözlü geleneğinin bir parçası olarak uydurulduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

Synkellos'un bu iddiasının Seleukidlerin de zayıflamaya başladığı MÖ I. yy.'ın başlarında siyasi sebeplerle uydurulmuş olma ihtimalinin dikkate alınması gerekmektedir. Strabon ve İustinus'un kaynaklarını MÖ 100 yılı civarında yazan Apollodoros'tan aldıklarını kabul edecek olursak, Akhaimenidai bağlantısı bu tarihten sonra uydurulmuş olmalıdır. Arsakidler batıya doğru akınlarında yavaş yavaş Büyük İskender'in varislerini İran anakarasından sürmüşler, milli hükümler ve geleneklerini canlı tutmuşlardır. Seleukid kralı II. Demetrios'u yenilgiye uğratan I. Mithradates iktidarında (MÖ ca. 171-138), başkentleri Hekatompylos'tan seferler düzenleyerek Margiana'yı, Baktria'nın pek çok eyaletini, batı İran (Media) ve Mesopotamia'yı boyunduruk altına almışlardır.⁷⁵ I. Mithradates'in varisi II. Phraates konargöçer çetelere karşı yürüttüğü savaşta İskitler/Sakalar tarafından yenilgiye uğratarak öldürülmüş ve amcası olan I. Artabanas da dört yıl sonra MÖ 123 yılında aynı kaderi paylaşmıştır. İskit/Sakalara karşı yürütülen bu savaşların Parth kraliyet sarayında İskit/Saka kökenlerine karşı bir tavıra yol açtığı anlaşılmaktadır. Parthlar, II. Mithradates'in yenilmez komutası altında (MÖ 123-87) egemenlik alanlarını yeniden restore etmişlerdir. II. Mithradates, MÖ 114/113 yılında Syria'da Dura-Europos'u Seleukidlerin elinden almış ve MÖ 95 yılı itibarıyla Kuzey Mesopotamia'daki Adiabene, Gordyene ve Osrhoene krallıklarına otoritesini kabul ettirmiştir. Parth İmparatorluğu onun iktidarında zirveye çıkarak Syria ve Kaukasos'tan Orta Asya ve Hindistan'a kadar topraklarını genişletmiştir. Batıda Roma ve doğuda Çin Han hanedanlığı ile diplomatik ilişkiler kurulmuş ve Parthlar bu iki devletin ortasındaki coğrafyada ipek yolunu da kontrol ederek İran ve Güneybatı Orta Asya'nın en güçlü devleti haline dönüşmüştür.

Resmi saray tarihyazıcılığının II. Mithradates'in iktidarında önem kazanmış olması ihtimali yüksektir. Onun iktidarında artık fethin de ötesinde hâkimiyet altına alınan İran halkının geçmişine, özellikle büyük kralları II. Kyros ve I. Dareios'un soyundan gelenlerin hatırasına uygun düşecek politikalar belirlenmeye başlanmış olmalıdır. I. Arsakes gibi dışarıdan gelen savaşçı bir çete liderinin gayretleriyle oluşturulan devlet, geçmişteki kahraman

⁷⁴ Arrianus'un kaynağı aşırı derecede edebi ve oldukça yüzeysel bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle melodramatik oğlancılık temasına dair daha önceki örneklerin Arrianus tarafından taklit edildiği düşünülmektedir. Bu örnekler arasında; MÖ VI. yy. Atina kent devletinde Harmodios ve Aristogeiton'un Hipparkhos'a karşı ayaklanması, MÖ VIII. yy.'ın ortalarında Kraliyet Dönemi Roma'sında gasıp Amulius'u tahtından ederek büyükbabaları Numitor'u Alba Longa tahtına yeniden çıkaran Romulus ve Remus, MÖ VI. yy. sonlarında I. Dareios'un kendisine yardım eden altı kişiyle birlikte *magus* Gaumata'ya karşı ayaklanması gösterilmektedir (Liv. I.6; Hdt. III.71; V.55.1; Hill, 2013: 20-21; Lavelle, 1986).

⁷⁵ Debevoise 1938, 16, dn 66. I. Phraates, kardeşi I. Mithradates'in liderlik niteliklerini görerek tahtını ona bırakmayı tercih etmiştir (Iust. LXI.5.10).

liderleriyle akrabalık bağlantıları olduğunu iddia ederek İran coğrafyasının farklı ırklardan oluşan büyük kitlelerinin milli birlik şuuruyla merkezi hükümete bağlılıklarını pekiştirebilirdi. Böylelikle I. Arsakes'in Seleukidlere karşı ayaklanması meşru kılınabilirdi; çünkü Makedonluların ve Hellenlerin Akhaimenidai'den gasp ettikleri Persia'nın başına atadan (Akhaimenidai'den) gelen hakla yeni bir liderlik gelecekti. Böylelikle aynı sebeple Arsakid yönetimini yıkmaya yönelik gelecekteki teşebbüsler de yasal olmayacaktı. Sonuçta eski Akhaimenidai bürokratik ve halk unsurlarının da merkezi hükümete entegre edilme sürecini işlevselleştirecek böylesine uydurma bir ideolojiye sapıldığı görülmektedir.⁷⁶

II. Mithradates, bu ideolojiyi pekiştirir şekilde Akhaimenidai gelenek ve göreneklerinin destekleyicisi olarak yönetimdeki Arsakid Hanedanlığı'nın eski İran Akhaimenidai İmparatorluğu ile bağına vurgu yapmakta kararlı hareket etmiştir. Krallar Kralı unvanını düzenli olarak kullanan ilk Parth monarkıdır ve sikkelerinin ön yüzünde kendisini İran *tıarası* giyer şekilde temsil ettirmektedir ki bu kendinden önceki ataları tarafından kullanılan Hellenistik *diadem* kullanımına ters düşen bir uygulamadır. O aynı zamanda sikkelerinin ters yüzüne, Akhaimenidai geleneği olan yüksek destekli taht görselini yeniden yerleştirmiştir.⁷⁷ Sonuçta Akhaimenidai köken propagandası uydurmasının onun iktidarı dönemindeki saray tarihçileri tarafından başlatılmış olması ihtimali yüksektir.

Sonuç

İran'da Parth Hanedanlığı'nın kurucusu I. Arsakes'in kökeni hakkında dört antik yazarın sağladığı bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır: Strabon, Iustinus (Trogus), Ammianus Marcellinus ve Arrianus (Photios ve Synkellos). Bunların içinden Strabon, kendinden önce yazan Artemitalı Apollodoros dışında da farklı kaynaklar kullanmış ve bunları analiz ederek daha doğru olanı vurgulamaya çalışmıştır. Iustinus'un verdiği bilgiler her ne kadar genel hatlarıyla Strabon'unki ile uyumlu olsa da aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Iustinus, Trogus'un eserinin özetine zaman zaman kendi yorumunu da katmış olmalıdır. Strabon I. Arsakes'in Daai

⁷⁶ Konuyla ilgili modern yazarların tartışmaları için bk. Tada, 2008: 65-68; Plischke, 2014: 209; Nabel, 2017: 166. Akhaimenidai soy bağlantısının uydurma olduğu yönünde görüş için ayrıca bk. Bickermann 1943/4, 79. Diğer taraftan Parthia'nın içeride taht mücadelelerine maruz kaldığı MÖ I. yy. sonlarına doğru böylesine bir hikâyenin uydurulmuş olabileceği görüşü tartışmaya açıktır. Bu yöndeki görüş için bk. Neusner, 1963: 45, 56-58. Parth taht mücadeleleri sadece MÖ I. yy.'ın sonlarına özgü değildir. Romalılar Parthların Akhaimenidai bağlantısını özellikle Augustus döneminden itibaren karşı propaganda aracı olarak uygulamaya başlamışlardır (Hill, 2013: 20).

⁷⁷ Olbrycht, 1997. I. Arsakes'in de sikkelerinin ters yüzünde general anlamına gelen Aramaikçe *kryn* yazısı yazdırarak eski Pers geleneğini canlandırmaya çalıştığı görüşü için bk. Wolski, 1956/7: 43. I. Arsakes özellikle kuruluş sürecinde Seleukidlere karşı yerel İran halkından da destek almak için kısa süreliğine böyle bir girişimde bulunmuş olabilirdi; çünkü daha sonraki Parth sikkeleri üzerinde bir yüzyıl boyunca Aramaikçe yazı yer almamaktadır (Tada, 2008: 72-73). Seleukidlerin Parthia valisi Andragoras'ın benzer girişimi için bk. Lerner, 1999: 24-26. Diğer taraftan yukarıda da bahsettiğimiz üzere bir Akhaimenidai geleneği olan Zerdüşt ateşinin I. Arsakes'in ilk kral ilan edildiği Asaak kentinde sonsuza kadar yakılmaya başlanması I. Arsakes'in iktidarından çok daha sonra başlatılmış olabilir. I. Arsakes döneminde ateşin yakılmaya başladığına dair görüş için bk. Bickermann, 1943/4: 81-82; Tada, 2008: 75-76.

Konfederasyonu'ndan kopan A/parnoi'nin İskit kökenli lideri olduğunu benimserken, Iustinus kendisiyle benzer bilgiler veren Marcellinus gibi sadece onun bilinmeye bir kökenden, diğer deyimle düşük bir soydan geldiğini aktarmayı tercih etmiştir. Buna rağmen hem Iustinus hem de Marcellinus, Arsakid soyunu kuranların kökenlerinin Parthia'yı Skythia bölgesinden gelerek istila eden İskitli konargöçerler olduklarını kabul etmektedirler. Bu İskitli konargöçerler Parthia bölgesini ele geçirdikten sonra bölgenin daha önceki Pers Akhaimenidai Hanedanlığı kültürünü benimsemiş yerli halklarıyla kültürel açıdan da kaynaşmaya başlamışlardır. İskitce ve Medce ortak kullanılan bir dil haline dönüşmüş ve hatta İskit kadınları Pers/Med giyim tarzlarını zaman içinde benimsemişlerdir. Bir yandan da Parthlar, Orta Asya İskit konargöçerlerinkine benzeyen kendi savaş silahlarını, teçhizatlarını, savaş taktiklerini merkezi devlet yapısı içine entegre etmişlerdir. Ayrıca asker ve atlı birliklerin kullandığı zırhların yapılması ve silahları da dâhil bunların altın ve gümüş gibi değerli madenlerle süslenmesi teknolojisini Parth coğrafyasına getirmişlerdir. İskit kökenli kurucu kral I. Arsakes, her ne kadar konargöçer bir hayat tarzından gelse de karşılıklı kültürel yoğrulma açısından ilk adımları atma fikrini sistematik ve başarılı bir şekilde uygulamaya koyan monarşi vizyonu sergilemiştir. Kendi başını çektiği konargöçerleri boyunduruk altına almış olduğu yerleşik halklarla bağlantılandırarak olan yeni kentler ve kaleler inşa etmede hızlı ve etkili hareket etmiştir. Parthlar, sınırlarını MÖ I. yy. itibariyle gerek İran içinde ve gerekse dışında genişleterek tıpkı Pers Akhaimenidai Hanedanlığı gibi devletlerini imparatorluğa dönüştürmüşlerdir. II. Mithradates, bu kapsamda artık kendisini bir Akhaimenidai kralı gibi göstermeye başlamıştır. Onun dönemindeki resmi saray tarih yazıcılığının da Arsakidlerin kökenini Akhaimenidai'ye dayandıran bir anlatım geleneği uydurma gereği duyduğu ve Arrianus'un da eserinde bu uydurma geleneği aktardığı anlaşılmaktadır. Orta Asya bozkırlarından İskit kökenli I. Arsakes başta A/parnoi olmak üzere emri altındaki konargöçer kabilelerle İran'da ilk kez Türkmen kökenli Arsakid Hanedanlığı'nı kurmuş ve zaman içinde bu hanedanlık, tıpkı Kırım'da, MÖ V. yy. İskit/Hellen Kırım-Bosphoros Krallığı örneğinde olduğu gibi, yerel yerleşik halklarla kaynaşarak karma kültüre dayalı bir devlet haline dönüşmüştür. Yaklaşık 500 sene kadar ayakta kalmasını da buna borçludur.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Amm. Marc.

(= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)

Ammianus Marcellinus. Trans. J. C. Rolfe, Vol. I-III. Cambridge/London 2000.

App. Syr.

(= Appianus, *Syriake*)

Appian's Roman History. Trans. H. White, Vol. I-IV. Cambridge/London 1912-1913.

- Arr. *anab.* (Arrianus, *Anabasis*)
Arrian. Trans. P. A. Brunt, Vol. I-II. Cambridge/London 1976-1983.
- Arr. *Parth.* (= Arrianus, *Parthica*)
Translations of Christian Literature: The Library of Photius, Vol I. London 1920.
- Curt. (= Quintus Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*)
Quintus Curtius Rufus, The History of Alexander. Trans. J. Yardley. With an introduction and notes by W. Heckel, London/New York 1984.
- Diod. (= Diodorus Sicilus)
Diodorus of Sicily. Trans. R. M. Geer. London/New York 1947.
- FGrHist (*Die fragmenta der griechischen Historiker*)
Die fragmenta der griechischen Historiker. Ed. F. Jacoby, Vol. I-XV. Berlin/Leiden 1923-1958.
FGrHist 156 F 30A ve FGrHist 156 F 31
<http://www.attalus.org/translate/fgh.html#156.0>. [Erişim: 10 Ocak 2022].
- Hdt. (= Herodotos)
Herodotus. Trans. A. D. Godley. Cambridge/London 1920.
- Ioseph. *Ant. Iud.* (= Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaicae*)
The Jewish Antiquities. Trans. H. St. J. Thackeray, vols. IV-IX. London/ New York 1930-1939 (The Loeb Classical Library).
- Ioseph. *Cont. Ap.* (= Flavius Iosephus Historicus, *Contra Apionem*)
Against Apion. Trans. H. St. J. Thackeray. Cambridge/London 1976.
- Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*)
Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus. Trans. J. C. Yardley. With

- introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta 1994.
- Liv. *perioch.* (Livius = *Ab urbe condita Librorum periochae*)
Livy, From the founding of the city. Trans. A. C. Schlesinger, Vol. I-XIV. London/New York 1967.
- Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*)
Pliny the Elder. The Natural History. Trans. J. Bostock. London 1855.
- Plut. *Mor.* (= Plutarkhos, *Moralia: Hepta Sophon Symposion/Septem Sapientum Convivium*)
Plutarch's Moralia. Trans. F. C. Babbitt - W. C. Helmbold, Vol. I-XIV. Cambridge/London 1928-1967.
- Polyb. (= Polybios)
The Histories. Trans. W. R. Paton, Vol. I-VI. Cambridge/London 1922-1927.
- Pomp. Mel. (= Pomponius Mela, *De Situ Orbis*)
Pomponius Mela's Description of the World, Trans. F. E. Romer, Ann Arbor 1998.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015042048507&view=1up&seq=1&skin=2021>. [Erişim: 15 Mart 2022].
- Ptol. *geogr.* (Claudios Ptolemaios, *Geographica Hyphegesis*)
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/gazetteer/periods/roman/_texts/ptolemy/home.html. [Erişim: 4 Nisan 2022].
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
The Geography of Strabo. Edand Trans. H. L. Jones, Vol. I-VIII. Cambridge/London 1924.
- Tac. *ann.* (= Tacitus, *Annales*)
The Annals. Trans. J. Jackson. Cambridge/London 1969.

Modern Kaynaklar

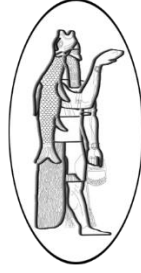
- ARMAYOR, O. K., 1980. "Sesostris and Herodotus' Autopsy of Thrace, Colchis, Inland Asia Minor, and the Levant", *Harvard Studies in Classical Philology*, 84, ss. 51-74.

- ÁVILA, C. S. H., 2020. "Some Thoughts on Xerxes' 'Daiva' Inscription and Its Interpretation", *Antiguo Oriente*, 18, ss. 119-186.
- BARFIELD, T. J., 1989. *The Perilous Frontier-Nomadic Empires and China*, Oxford.
- BARTLETT, B., 2014. "Justin's Epitome: The Unlikely Adaptation of Trogus' World History", *Histos*, 8, ss. 246-283.
- BELL, K. S., 2006. *Seleucid Frontier Policy in the East: the nature and the extent of imperial control*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University College London.
- BERNARD, P., 1994. "L'Asie Centrale et l'empire seleucide", *Topoi*, 4/2, ss. 473-511.
- BICKERMAN, E. J., 1943/4. "Notes on Seleucid and Parthian Chronology", *Berytus*, 8, ss. 73-83.
- BIVAR, A. D. H., 1983. "The Political History of Iran under the Arsacids", *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, Ed.: E. Yarshater, Vol. III/1, Cambridge, ss. 21-99.
- BROSIUS, M., 2006. *The Persians*, London.
- COYNE, J. J. A., 1912. "Hellenism and the Oriental Reaction", *An Irish Quarterly Review*, 1/4, ss. 599-620.
- CURTIS, V. S., 2007, "The Iranian Revival in the Parthian Period", *Age of the Parthians*, Ed.: V. S. Curtis - S. Stewart, London/New York, ss. 7-25.
- DEBEVOISE, N. C., 1938. *A Political History of Parthia*, Chicago.
- DRIJVERS, J. W., 1998. "Strabo on Parthia and the Parthians", *Das Partherreich und seine Zeugnisse - The Arsacid Empire: Sources and Documentation: Beitrage des internationalen colloquiums, Eutin (27-30 Jun 1996)*, Ed.: J. Wiesehöfer, Historia-Einzelschriften 122, Stuttgart, ss. 279-293.
- DRIJVERS, J. W., -, 1999. "Ammianus Marcellinus' Image of Arsaces and Early Parthian History", *The Late Roman World and its Historian: Interpreting Ammianus Marcellinus*, Ed.: J. W. Drijvers - D. Hunt, London/New York 1999, ss. 171-182.
- DURAN, M., 2019, "Pers (Akhaimenid) Bağlamında Sakalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/3, ss. 731-761.
- EILAND, M. L., 1995. *Parthian Nineveh*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford University-Wolfson College.
- EILAND, M. L., 2003. "Parthians in Nineveh: Identifying a nomadic administration" = <https://www.parthia.com/nineveh/01.htm#:~:text=We%20know%20that%20the%20organism,based%20in%20towns%20or%20castles>. [Erişim 26 Nisan 2022].

- ERTEN, E., 2016. "Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris", *Mediterranean Journal of Humanities*, 6/2, ss. 237-263.
- FABIAN, L., 2018. *Examining the Archaeology of 'Antik'-Quity: The Eastern Caucasus Beyond Rome and Parthia*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania.
- GRIGOLIN, C., 2017. *Shaping civic identity over time: Seleucid cities in the Near East and their stories of beginnings and foundation*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Durham.
- HILL, S., 2013. *Defining the alter orbis: The Roman View of Parthia in the Early Principate*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wales.
- HOLT, F., 1999. *Thundering Zeus: The Making of Hellenistic Bactria*, Berkeley.
- IVANTCHIK, A. I., 1999. "Eine griechische Pseudo-Historie. Der Pharao Sesostris und der skytho-ägyptische Krieg", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 48/4, ss. 395-441.
- KENT, R. G., 1937. "The Daiva-Inscription of Xerxes", *Language*, 13/4, ss. 292-305.
- LAVELLE, B. M., 1986. "The Nature of Hipparchos' Insult to Harmodios", *American Journal of Philology*, 107/3, ss. 318-331.
- LERNER, J. D., 1993. *A Historical Perspective on the Graeco-Sogdian Kingdom of Euthydemus*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison.
- LERNER, J. D., 1999. *The Impact of Seleucid Decline on the Eastern Iranian Plateau*, Stuttgart.
- MORKHOLM, O., 1991. *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 B.C.)*, Cambridge.
- MORLEY, C., 2016. "Beyond the Digression: Ammianus Marcellinus on the Persians", *Journal of Ancient History and Archaeology*, 3/4, ss. 10-25.
- NABEL, J. T., 2017. *The Arsacids Of Rome: Royal Hostages and Roman-Parthian Relations in the First Century CE*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cornell University.
- NIKONOROV, V. P., 1998. "Apollodorus of Artemita and the Date of his Parthica Revisited", *Ancient Iran and the Mediterranean World*, Ed.: E. Dabrowa, Proceedings of an International Conference in Honour of Professor Józef Wolski Held at the Jagiellonian University, Cracow, in September 1996, Electrum: Studies in Ancient History, Vol. II, Krakow, ss. 107-122.
- NEUSNER, J., 1963. "Parthian Political Ideology", *Iranica Antiqua*, 3, ss. 40-59.
- OLBYRCHT, M. J., 2015. "Parthian Cities and Strongholds in Turkmenistan", *International Journal of Eurasian Studies*, 2, ss. 117-125.

- OLBYRCHT, M. J., 1997. "Parthian King's Tiara: Numismatic Evidence and Some Aspects of Arsacid Political Ideology", *Notae Numismaticae*, 2, ss. 27-65.
- OLBYRCHT, M. J., 1998. *Parthia et ulteriores gentes: Die politischen Beziehungen zwischen dem arsakidischen Iran und den Nomaden der eurasischen Steppen*, Munich.
- OLBYRCHT, M. J., 2001. "The Origins of the Arsacid Parthian Cavalry: Some Remarks", *The Role of the Ahalteke Horses in the Formation of World Horse-Breeding: Materials for International Conference*, Ed.: V. M. Masson, Ashgabat, ss. 108-111.
- OLBYRCHT, M. J., 2003. "Parthia and Nomads of Central Asia. Elements of Steppe Origin in the Social and Military Development of Arsacid Iran", *Militär und Staatlichkeit*, Ed.: I. Schneider, Orientwissenschaftliche Hefte 12.2003, Halle, ss. 69-110.
- OLBYRCHT, M. J., 2015. "Arsacid Iran and the Nomads of Central Asia - Ways of Cultural Transfer", *Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE*, Ed.: J. Bemmman - M. Schmauder, Bonn, ss. 333-390.
- OVERTOOM, N. L., 2020. *Reign of Arrows, The Rise of the Parthian Empire in the Hellenistic Middle East*, Oxford.
- PFROMMER, M., 1993. *Metalwork From the Hellenized East, Catalogue of The Collections*, Malibu.
- SAIFULLIN, R., *vd.*, 2017. "The Processes of Ethnopolitogenesis in Ancient and Early Middle Ages", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, Nisan 2017 (Special Edition), ss. 102-114.
- SCHIPPMANN, K., 1980. *Grundzüge der Parthische Geschichte*, Darmstadt.
- SCHMIDT, E. F., 1953. *Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions*, Vol. XLVIII, Chicago.
- SCHMIDT, E. F., 1970. *Persepolis III: The royal tombs and other monuments*, Vol. LXX, Chicago.
- SINISI, F., 2018. "Some Remarks on the Patterns of Coin Production in the Parthian Empire", *Infrastructure and Distribution in Ancient Economies*, Ed.: B. Woytek, Austrian Academy of Sciences Press 2018, eOffprint, ss. 473-498.
- SOMMER, M., 2017. "The Eternal Persian: Persianism in Ammianus Marcellinus", *Persianism in Antiquity*, Ed.: R. Strootman - M. J. Versluys, Stuttgart, ss. 349-354.
- SONNABEND, H., 1986. *Fremdenbild und Politik. Vorstellungen der Römer von Ägypten und dem Partherreich in der späten Republik und frühen Kaiserzeit*, Frankfurt/Bern/New York.
- STROOTMAN, R., 2018. "The Coming of the Parthians: Crisis and Resilience in the Reign of Seleukos II", *The Seleucid Empire, 281-222 BC: War Within the Family*, Ed.: K. Erickson, Swansea, ss. 129-150.

- TADA, R., 2008. *Apollodorus of Artemita and The Rise of the Parthian Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Washington.
- TEZCAN, M., 2014. “Turkmenia’da Hüküm Süren Önemli Bir Kabile Olarak Sakaların (A)Parni Boyu ve Bunun, İran’ın Kuzey-Doğu Bölgesi Horasan’daki Apar Bölgesi ile Alakası”, *Cedrus*, 2, ss. 55-73.
- TRNKA-AMRHEIN, Y. K., 2013. *A Study of The Sesonchosis Novel*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University 2013.
- VASILIEV, A. A., 1952. *History of the Byzantine Empire*, Vol. I, Madison.
- WEST, S., 1992. “Sesostris’ Stelae (Herodotus 2.102-106)”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 41/1, ss. 117-120.
- WHEELER, E. L., 1977. *Flavius Arrianus: A Political and Military Biography*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Duke University.
- WIESEHOFER, J., 2001. *Ancient Persia*, Trans. A. Azodi, New York.
- WOLSKI, J., 1956/7. “The Decay of the Iranian Empire of the Seleucids and the Chronology of the Parthian Beginnings”, *Berytus*, 12, ss. 35-52.
- WOLSKI, J., 1976. “Untersuchungen zur frühen parthischen Geschichte”, *Klio*, 58, ss. 439-557.
- WOLSKI, J., 1993. *L’ empire des Arsacides*, Louvain.
- WOLSKI, J., 2003. *Seleucid and Arsacid Studies: A Progress Report on Developments in Source Research*, Trans. T. Baluk-Ulewiczowa, Krakow.
- ZANOUS, H. P. - YANG, J., 2018. “Arsacid Cities in the Hanshu and Houhanshu”, *Iran&the Caucasus*, 22/2, ss. 123-138.

THOUGHTS ON MAZDAISM AND MAZDAIST SOCIETIES IN
CENTRAL ANATOLIA AFTER THE FALL OF THE ACHAEMENID
PERSIAN EMPIRE

AKHAİMENİD PERS İMPARATORLUĞU SONRASI ORTA
ANADOLU'DAKİ MAZDAİZM VE MAZDAİST TOPLULUKLAR ÜZERİNE
DÜŞÜNCELER

Okan SEZER

Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Res. Assist., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of Archaeology
okan.sezer@istanbul.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5010-3564

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 16.07.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 03.09.2022
Sayfa-Pages : 519 – 538.
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1144448>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atıf – Citation: SEZER, O., “Thoughts on Mazdaism and Mazdaist Societies in Central Anatolia after the Fall of the Achaemenid Persian Empire”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 519 – 538.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

519 – 538

Araştırma Makalesi / Research Article

THOUGHTS ON MAZDAISM AND MAZDAIST SOCIETIES IN CENTRAL ANATOLIA AFTER THE FALL OF THE ACHAEMENID PERSIAN EMPIRE

AKHAİMENİD PERS İMPARATORLUĞU SONRASI ORTA ANADOLU'DAKİ MAZDAİZM VE MAZDAİST TOPLULUKLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Arş. Gör. Okan SEZER

Abstract

Our knowledge regarding how Mazdaist communities in Central Anatolia managed to survive, what kind of social organization they used to have and possible alterations over their beliefs after the fall of the Achaemenid Persian Empire is sadly limited. Archaeological evidence and information gleaned from historical records do not provide direct answers to the problems, but instead allow the development of some suggestions. The relationship between the possible independent local beliefs and religions that have had worship of fire at their center, and Mazdaism is another point that deserves serious attention in the search for answers. Most of the information on the subject has been taken from historical records. Historical records—and a small number of archaeological evidence—scattered across different time periods indicate, at its greatest extent, the existence of Mazdaist communities in Central Anatolia as far back as Late Antiquity. This paper aims to evaluate some historical events that occurred after the fall of the Achaemenid Persian Empire in

Öz

Akhaimenid Pers İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Orta Anadolu'daki Mazdaizm'e bağlı toplulukların kendilerini nasıl var ettikleri, örgütlenme şekilleri ve inançlarındaki olası değişimin seyri hakkında sahip olduğumuz bilgiler maalesef kısıtlıdır. Arkeolojik kanıtlar ile tarihi kayıtlardan elde edilen bilgiler sorunlara dair doğrudan yanıtlar vermemekte, bunun yerine birtakım önerilerin geliştirilmesine olanak tanımaktadırlar. Merkezinde ateş tapınımı bulunan olası bağımsız yerel inanç ve dinlerin Mazdaizm'le olan ilişkisi, yanıt arayışında ciddi ve dikkat edilmesi gereken bir başka noktadır. Konuyla ilgili bilgi toplamının büyük çoğunluğu tarihi kayıtlardan elde edilmiştir. Farklı zaman dilimlerine dağılmış haldeki tarihi kayıtlar—ve az sayıdaki arkeolojik kanıt—en geniş haliyle Orta Anadolu'daki Mazdaizm'e bağlı toplulukların Geç Eski Çağ'a kadar var olduklarını işaret etmektedir. Çalışmada Akhaimenid Pers İmparatorluğu sonrası yaşanan birtakım tarihi etkinlikler yerel kimlik ve inanç

terms of local identity and belief and to make some suggestions about the history of Mazdaist communities and the possibility of a sect of Mazdaism peculiar to Central Anatolia.

Keywords: Mazdaism, Central Anatolia, Kappadokia, Antiquity, the Sassanids, History of Religions.

temelinde ele alınmış, Mazdaizm'e bağlı toplulukların tarihleri ve Orta Anadolu'ya özgü bir Mazdaizm mezhebinin olasılığı üzerine bazı öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mazdaizm, Orta Anadolu, Kappadokia, Eski Çağ, Sasaniler, Dinler Tarihi.

Introduction

Still extant today, Mazdaism occupies a special place in the history of religions. Undoubtedly, one of the reasons for its place in the history of religions is its importance at the crossroads of monotheism-polytheism. Some scholars have suggested that it represents one of the earliest monotheistic beliefs/religions¹. However, as Mazdaism's past does not comprise of a monolithic unity, it needs to be evaluated by developing separate criteria, approaches and definitions for each of the periods in which it thrived in the past, together with its present form, thus indirectly proving that the religion's position on the monotheism-polytheism opposition has changed over time. Even the definitions of dualist character and/or dualist structure —hence polytheistic— for the Sassanid Period —and the corpus of religious texts written in the Pahlavi language of this period— have led to debate amongst scholars, has been suggested the Ahura Mazda-Ahriman (good-evil) balance remains on a logical plane, that it is a kind of spiritual metaphor and does not bear a theological link².

In historical Mazdaism studies, another important topic related to the main character of religion is about possible sects. There are questions as to whether there is an identifiable anomaly/separation leading to sectarianization prior the conquest of Iran by the Rashidun Caliphate, and whether the concept of *zurvan* indicates one of the possible early sects³.

Findings unearthed as a result of the excavations at Oluz Höyük, situated within the province of Amasya in North-Central Anatolia as part of Central Anatolia⁴, approximately 25 km southwest of the city center, represent

¹ Monarchic monotheism, which ranks more than one god-goddess and/or divine power in a hierarchical sense, has been defined for a long time, even if not in theological sense, on behalf of religious practices (See Moore, 1912).

² Moulton, 1917; Framroze, Bode, Nanavutty, 1952. For an extensive analysis of the problem, where Avesta manuscripts and Pahlavi texts are used, see Boyd, Crosby, 1979.

³ Some scholars have suggested that the concept represents an anomaly that had a wide impact in Late Achaemenid Period, and therefore sectarianization and/or heresy. (See Boyce, 1979: 68). For a comprehensive analysis and opposing view on the problem in which the Old Armenian and Syriac texts are also used, see De Jong, 1997: 330-338.

⁴ The borders of the region referred to as *Kappadokia* in historical records generally comprise of the geography within the Kızılırmak River bend, exhibit a dynamic structure. In the period from pre-Hellenistic Period to Late Antiquity, it was divided into more than one sub-region and its borders were sometimes narrowed and sometimes expanded in administrative terms. The aforementioned geographical term refers to the Kızılırmak bend and its vicinity (Fig. 1).

one of the earliest periods in the history of Mazdaism⁵. Complimenting the information obtained from the historical records regarding the existence of Mazdaism in the region, these findings date to the Achaemenid Persian Empire. Aided mainly by historical records from Hellenistic Period and Late Antiquity, suggestions produced in this study are bolstered by the region's earliest known *in situ* Mazdaism related artifacts at Oluz Höyük. Parallel to the “ground zero” settlement, the differences observed in the historical records on behalf of the communities inheriting the Achaemenid Persian Empire, which showed itself partially or indirectly, sometimes directly, with the political developments in the region after the Achaemenid Persian Empire⁶, will be discussed in later chapters on the basis of possible religious differences specific to Central Anatolia that became clear in the late periods.

Local Identity and Memory

Successive victories by the Macedonian Army under the command of Alexander the Great destroyed the Achaemenid Persian Empire, but the question of who would rule the vast lands gained in a very short time — especially with the death of Alexander— remained unclear. This period led to political and military conflicts with long-lasting effects known as the *Wars of the Diadokhoi*. There is another important detail that can be seen in the picture presented by Central Anatolia amidst the aforementioned uncertainty. After his victory of Anatolia against Achaemenid Persian satraps at the *Battle of Granikos*, Alexander the Great crossed Western Anatolia from north to south⁷ and then changed direction to reach *Gordion*, then left the city in the autumn of 333 BC to meet Darius III in the south and advanced south towards *Kilikia*⁸. It is assumed Alexander breached minor local resistance in Western Anatolia, but it is unclear whether he battled local forces to the south of Central Anatolia during this campaign he led prior to the *Battle of Issos*.

In addition, some historians, through some historical records⁹, think that due to other priorities, Alexander neglected Central Anatolia, along with *Paphlagonia* and *Armenia* but that the region passed to the Macedonians after his passing.

Historical records that refer to the defeat of Ariarathes I by Macedonian commanders¹⁰ refute the possibility that Central Anatolia may have emerged relatively unscathed during Alexander's wave of strong military campaign. The region, which probably lost most of its military strength at the *Battle of Granikos*, remained defenseless for a while. Nevertheless, from historical records it is possible to follow that Ariarathes II benefitted from the conflict

⁵ Dönmez, 2018.

⁶ There is no substantial claim these communities were Persian in origin. The broadest definition that can be made for these communities, which are formed by the unification arising from cultural commonalities, is that they are Eastern.

⁷ It is reported that Achaemenid Persian forces that survived the *Battle of the Granikos* with Memnon of Rhodes, took refuge in *Miletos* (Diod. XVII.22.1). Alexander the Great, who did not want to leave the enemy forces behind, may have eliminated a possible power base there before advancing eastward.

⁸ For more information, see Heckel, 2002.

⁹ Diod. XVIII.3.1

¹⁰ Diod. XXXI.19.4

between Antigonus and Seleuchus, when he mustered forces in *Armenia* and overthrew Macedonian satrap Amyntas¹¹. It is acknowledged that Ariarathes II, Central Anatolia, especially the region to the north of the River Delice, turned into the semi-autonomous *Kingdom of Kappadokia*.

While the cultural and blood ties of the *Kappadokian* Dynasty that was founded at the end of the 4th Century BCE with the former Achaemenid Persian dynasty can be traced through historical records¹², the *Pontic* Dynasty that was founded by Mithradates I, with the agnomen *Ktistes* (founder) at the beginning of the 3rd Century BCE, similarly produced narratives about Achaemenid Persian past¹³. The most famous among them is the one belonging to Mithradates VI (Mithradates the Great). Mithradates the Great claims to be descended from Alexander the Great and Seleukos I Nikator on his maternal side, and Kyros II (Kyros the Great) and Dareios I (Dareios the Great) on his paternal side¹⁴. Mithradates the Great, who competed for the sovereignty of Anatolia, was introduced by the Romans as the ruler of Ancient Greek and Eastern societies, and it was reported that he had allies ready to obey his every order and formed alliances with the most important rulers of the East¹⁵.

Historical records, examples of which are presented herein, indicate that Central Anatolia and particularly, North-Central Anatolia (excluding the coastline) were under the influence of Eastern cultures until Roman Period, and contrary to popular view, there were no dominant ancient Greek influences in the region¹⁶. When the situation is approached in terms of political history, it is no doubt the result of a process that can be considered natural that the geographies/powers actually warring against each other and/or the conflicted geographies/powers wanted to centralize and polarize

¹¹ Diod. XXXI.19.5

¹² Diod. XXXI.19.1

¹³ Diod. XX.111.4

¹⁴ Justin. *Epit.* XXXVIII.7

¹⁵ App. *Mithr.* 15

¹⁶ Although they cannot be used as strong and healthy data in our effort to understand the Antiquity, there were the accounts regarding the region's demographic structure by 19th century Western travelers as well as Turkish Ottoman censuses. North-Central Anatolia constitutes the core of the historical *Pontus Kingdom* and the northern half of Central Anatolia. Leaving aside the coastal line stretching from Sinop to Samsun, and apart from the dominant Turkish population, there was a predominant Armenian population, mainly on the Eastern side of the geography in question. For example, as a result of his observations, W. F. Ainsworth stated there were 20 Anatolian Greek and 50 Armenian families living in Vezirköprü, 2000 houses were occupied by Armenians in Tokat (pop. 20,000), 5000 Armenians in Amasya (pop. 18,000), and —as an exception from the south— the non-Muslim population in Kayseri consists of 5,200 Armenians and 1,100 Anatolian Greeks. (See Ainsworth, 1842: VI, 93; XXXVII, 17-18; XXVII, 28; XIV, 222). Although the figures differ from censuses conducted by Turkish Ottoman officials in the late-19th century, the ratio between the Armenian-Anatolian Greek populations was on a similar course. There were 12,564 Anatolian Greeks and 18,995 Armenians throughout Amasya (Note: today's Amasya province was a sanjak of Sivas province at that time, and districts of Vezirköprü, Havza and Ladik that are part of today's Samsun province were settlements within the borders of Amasya at the same period) 8741 Anatolian Greeks and 16,973 Armenians also resided in Tokat with an additional 4,373 Anatolian Greeks and 71,896 Armenians in Sivas (See Karpas, 1985: 196).

the societies under their rule in the cultural context through hostility¹⁷. Religion/belief must have an important place amongst the cultural context in question. Available historical records imply that the Romans, who dominated Central Anatolia after the *Mithridatic Wars*, may have granted more privileges to the region compared to other conquered regions. Although regular taxation was the main factor that determines how conquered societies would be treated, how not to contradict Roman laws and ideology was another important factor.

Mithradates the Great's successor, his son, Pharnakes II subsequently attempted to annex some parts of *Kappadokia*. Pharnakes lost his battle against the Roman Army, commanded by Julius Caesar, who took action without wasting time after the attempt, and as a result, was deposed. Julius Caesar was proud of the fact he reached the enemy army confronted it, routing it in quick order¹⁸. He donated all the loot to his soldiers and erected a victory monument¹⁹. The Latin source, from which this information was obtained, provides a few more important details regarding the subject. Firstly, that victory monument was erected in front of the monument commemorated Mithradates the Great's victory over Triarius. Secondly, rather than destroying Mithradates the Great's victory monument, Romans overshadowed it with a taller monument instead. The last one concerns not daring to destroy it. The Latin source states that Romans did not dare to destroy the local monument because it was known to be erected in the name of the gods of war.

Although we may never know the exact reason, it is interesting that an empire at the peak of its power did not destroy the local identity and memory in territory it was victorious and ruled over. Moreover, while perhaps the most important of the elements that acierage the local identity and memory in question as staunch anti-Rome, it is not enough or satisfactory to explain this situation as an empire offering some opportunities to the locals in exchange for permanence in a conquered region. It is debatable whether remaining overshadowed was a more effective and period-specific priority method than destruction. However, it is clear that local identity and memory can somehow continue to exist even if it was overshadowed. This method preferred by Rome can help develop some suggestions about the demographic structure of

¹⁷ Although its origin is controversial, the way the faith and/or cult of *Zeus Stratios* was practiced by the Mithradates Dynasty —especially by Mithradates the Great himself— is a good example regarding the aforementioned situation. According to Appianus (App. Mithr. 66), first the kings would carry wood with their hands to a pile on a high hill, then milk, honey, wine and olive oil and lit incense would be placed amongst these piles, which were tightly secured. A banquet table would set on the ground in the name of the offering whereupon the pile of wood was set ablaze. The fire was so bright, it could even be seen by sailors quite some distance away. Because of the immense heat it emitted, no one could go near it for a few days. The ancient author likened the banquet offerings to those held by Persian kings in *Pasargadae*. In this context, contrary to the ancient Greek-Latin influence observed with the region's coinage iconography, the inclusion of some Iranian features of the cult operations — and/or the addition of them— can be construed as the Dynasty's desire to turn the face of the cult of *Zeus Stratios*, which was widely accepted in society, towards the East.

¹⁸ Dio Cass. XLII.48.1

¹⁹ Dio Cass. XLII.48.2

Central Anatolia. In Late Iron Age, particularly during the 6th century BC²⁰, the multicultural structure of the region must have been unified at an intellectual center, facing eastwards, with certain boundaries over time and — of course, faith-based ²¹. In territory dominated and, more importantly, desired to be permanent, it was crucial not to attract the reaction of those who constitute the majority among the local community. That is because Rome wanted to dominate was not just land, but territory suitable for tax collection with a regular functioning economy and manpower. Incidents of violence, social unrest, etc. may trigger an exodus, or a rebellion, thereby jeopardizing the targeted tax revenue. In sum, the fact that the monument left intact by a leader whose Eastern side was followed through his own narratives and other records should be concrete proof of the loyalty of the majority in the region to the leader in question, as well as to cultural inputs embodied in this leader. Of course, it is clear that additional evidence is needed for the desired context-suggestion to be captured.

It is quite possible there are those related to faith among the cultural inputs that provide commitment. At this point, the ancient Greek tradition conveyed bears certain importance. After conveying that Persians sentenced to death those who did not respect the sacred fire as desired, and how they offered sacrifices to the elements of nature²², Strabo listed the existence of many temples dedicated to Persian gods and magi, called *pyraethi* in *Kappadokia*, and the knowledge that knives were not used during sacrificial ceremonies²³. The fact that Strabo did not use the phrase “today” in the said passages and that he provided precise information about the Achaemenid Persian Empire in the preceding and succeeding passages caused serious problems in dating them²⁴. Although it is unclear whether the information conveyed needs to be dated to the Achaemenid Persian or Hellenistic Period, some scholars tend to date it to the 1st century BC²⁵. If we accept this latter date as correct and *Kappadokia*, which Strabo mentions in these passages, a close neighbor with geographical integrity including North-Central Anatolia and/or similar natural, cultural and administrative characteristics, we will end up completely deleting the local memory and identity of Rome, whereas

²⁰ In our study, it was suggested that the 6th Century BCE in Central Anatolia be referred to as the *Achaemenid Transitional Phase* (See Sezer, 2019).

²¹ We are referring to a kind of mentality specific to the region that developed and settled in over time. In order to better understand its effectiveness and reach, the *Hypsistarii* religion/sect, which Gregory of Nazianzus mentioned his father was a member of, can be cited. Although the region was made open to influences from many different lands and religions in Late Antiquity, the Eastern side was able to preserve itself in some eclectic religious structures. Eastern/Persian faith elements are observed in the sect. (See Ullmann, 1833).

²² Strab. XV.3.14

²³ Strab. XV.3.15

²⁴ Strabo mentioned in earlier pages of his work that a temple in which gods and goddesses such as Anahita/Anaïtis, Omanus and Anadatus shared a common altar was erected by Achaemenid Persians in *Kappadokia* (Strab. XI.8.4). It is known that apart from Ahura Mazda, Achaemenid Persians also performed cults and offerings on behalf of many gods and goddesses from the 5th century BC onwards. It is observed that over time, Ahura Mazda rose to a dominant position amongst the cult ceremonies and offerings made for these ceremonies, some of which are still unclear for which god or goddess they were dedicated to. For more information, see Hallock, 1969; Razmjou, 2004.

²⁵ Boyce, 1979: 85.

the effort to overshadow it instead of destroying (or perhaps cannot destroying it) bears much meaning. Central Anatolia was full of temples and magi dedicated to Eastern divine beings of that time. The fact that they constituted the majority must have prevented Rome, which had the expectation or desire of balancing economic and intra-regional policies, from carrying out tyrannical policies.

In 2007, some archaeological studies were conducted at Amasya-Harşena Fortress²⁶ where a round-shaped pedestal cavity had been partially carved into a nearby rocky area (Fig. 2). Two well-cut stone blocks were identified adjacent to its western edge. Şevket Dönmez matched the pedestal void in question with the location of the fire altar (Fig. 3) depicted on a bronze coin minted in Amasya (*Amaseia*) during the reign of Severus Alexander (222-235 AD)²⁷. The coin depicts the citadel of *Amaseia* as a settlement complex surrounded by walls and consisting of different structures, primarily a temple. It was noticed that the round shaped fire altar next to the temple structure featured four steps. Ş. Dönmez associated the fire altar with Mazdaism and suggested it may have been built during Hellenistic Period²⁸.

The Sassanids and Second Great Contact with Central Anatolia

In the early-3rd century AD, the Sassanid Empire, which revolted against the Arsacid Confederation, captured the historical Iranian geography and its close neighbors, and then turned its attention westwards, achieving the most crushing routs in military campaigns launched against Rome during the same century²⁹. The outposts on the eastern border of Rome were burned and destroyed³⁰, large and important cities on the trade routes were devastated, and a regional regression of Rome was experienced. These historical events were verified by ancient Latin and Greek sources, and two important Eastern historical records as well. The first of these is an inscription belonging to the second shah of the Sassanid Dynasty. The inscription located in the royal burial ground called *Naqsh-e Rostam*, approximately 10 km northwest of *Persepolis*, provides important historical and geographical information about

²⁶ Doğanbaş, 2009.

²⁷ Dönmez, 2013: 35.

²⁸ Dönmez, *ibid.*

²⁹ For the historical records regarding the Roman-Sassanid Wars in question, see Dodgeon – Lieu, 1994.

³⁰ The expression “frontier outposts” refers to legion-type military settlements and/or large and complex settlements that host legions. Located on the edge of the Euphrates from north to south the city of *Zeugma* was amongst these settlements. It is still being studied with the help of excavation and other research techniques. Traces of destruction of the Sassanid raids, which are thought to occur in 252/253 AD, were found in the city. However, the fact that the traces in question are found in the old settlements outside the area called *At Meydanı*, where it is assumed the Roman Period legion structure was located, is interpreted as the fact that the city residents took shelter in said structure with high fortifications during the raids whereas the structure survived the raids without serious damage (See Görkay, 2012, 2017). Sadak (*Satala*), another important settlement, has been surveyed under the direction of Assoc. Prof. Şahin Yıldırım with systematic archaeological studies conducted since 2017. Traces of destruction found at an elevation of about -5 m from present level in the area thought to be the center of the legion structure, are associated with the Sassanid raids (interview with Assoc. Prof. Şahin Yıldırım).

the Roman campaigns of Shapur I³¹. The inscription in question was engraved on the exterior of a structure known as *Ka'ba-ye Zartosht*. There is a second important inscription regarding this matter on the same structure. The Mazdaist high priest, so magus, Kartir, who gained a politically important position during the reign of Shapur I and expanded this position in reigns of the next shahs, had inscriptions written in his name, proving his political influence. Kartir, who accompanied Shapur I on his Roman expeditions, wrote of the religious activities he organized beyond the historical Iranian geography on this *Ka'ba-ye Zartosht* inscription³². Apart from the other lands and settlements visited by Kartir, the inscription mentioned small settlements in *Kappadokia* and extending as far as *Pontus*³³ where the sacred fire and high priesthood were kept in order.

Information about communities affiliated with Mazdaism continued to emerge from the correspondence of Christian bishops in the following century. These communities with their general characteristics were introduced in one such letter³⁴. It reads that oral transmission from father to son was preferred over systematic religious education from a certain book, that fire was worshipped, and that this community had spread throughout the country (*Kappadokia*) with a considerable population. It also reported there was not a story pertaining to the lineage of magi came from the prophet Abraham, but rather, they refer to the name *Zarnuas/Zarnouas*³⁵ as the founder of the magi

³¹ SKZ (See Maricq, 1958); In the lines describing Shapur I's second campaign against Rome (SKZ 10-19), the list of looted settlements in *Kappadokia* begins with *Sadak* (*Satala*) and ends with *Phreata*. *Phreata* is located in the *Garsauritis* division (*praefectura*) of *Kappadokia* in Karl Müller's (or Carolus Müllerus) translation of Ptolemy's work entitled *Geography* (or *Geographike Hyphegesis*, see Müller, 1883: 878). *Garsauritis* almost forms the western end of the 5 southern *praefecturas* lined up from east to west (Strab. XII.1.4). The southwest zone of the *Halys/Kızılırmak Bend* is largely incorporated into *Garsauritis*. In light of this information, it can be suggested that the Sassanid army branch advancing towards Central Anatolia over the Eastern Anatolian plateau followed the route also called the *Old Iranian Road* for a while, turning from northwest to southwest at *Suşehri* (*Nikopolis*) and/or at the previous station in the east, meeting with the main army in south of *Halys/Kızılırmak Bend* (Fig. 4). For alternative suggestions regarding the operation plan implemented by the Sassanid Army in said campaign, see Ensslin, 1949; Potter, 1990.

³² KKZ 11-13 (See Back, 1978).

³³ There is more than one translation suggestion regarding the inscription (KKZ 11-13). The translation by Michael Back contains the phrase "districts dependent on *Kappadokia*, up to *Pontus*" (See Back, 1978, for English translation of the original text written in Middle Persian/Pahlavi, see Boyce, 1984: 113; Dodgeon – Lieu, 1994: 65). In the other translation proposal, the expression "from the country of *Kappadokia* to *Galatia*" was used (for an opposing view on this suggestion, see Chaumont, 1973). Both expressions point to the *Delice River* and the north of the river, flowing in the southeast-northwest direction –almost– within the *Halys/Kızılırmak Bend* that divides it into two and sometimes determines the cultural and political borders. At this point, I think that the expressions (Strab. XII.3.39) used by Strabo to describe the length of *Amaseia* in the north-south direction are an important indicator. Apart from a general and flexible geographical region such as *Greater Kappadokia*, which it uses for the most extreme point reached in the south, a city and/or settlement such as *Trokmii* is also referred to. My personal view is that the Mazdaist communities Kartir encountered were widely spread in the landward part of North-Central Anatolia. The *Geldingen Plain* and the *Zile Plain*, south of the present day *Amasya* city centre, may have determined the northern limits of the expansion.

³⁴ St. Basil of Caesarea, CCLVIII.4 (See Jackson, 1894: 665).

³⁵ Some scholars associate the word in question with the Iranian word "*zurvān*" (unlimited time) (See Russell, 1982: 691).

ancestry. This letter also happens to be the last known historical record of Mazdaism-affiliated communities in Central Anatolia.

The population and the existence of the holy fire and magi in Central Anatolia was made known to the Sassanids during the military campaigns of Shapur I, which occurred prior to the 4th century AD, around the same time the last known historical record of the Mazdaism affiliated communities was registered. Undoubtedly, the Sassanids had information regarding Central Anatolia before said expeditions. In addition to souvenirs remaining from the Achaemenid past, Ardashir I's campaign to Rome may have been among the sources of information. According to historical records, Sassanid troops advancing west through northern Mesopotamia emerged victorious from the clashes with Roman legions, advanced as far as *Kappadokia*³⁶, which they briefly occupied. Along with other details, the exact location where the Sassanid invasion took place and which parts of *Kappadokia* it covered has yet to be ascertained.

Discussion

Leaving aside some exceptions, large and small political organizations that existed during Protohistoric Ages and Antiquity, added one or more religions to their own reasons for existence each time, benefitting from their sacred and unquestionable aspects in order to legitimize their political thesis and sovereignty claims. Some members of the dynasty were promoted to high priesthood, thereby establishing a relationship between religion and political organizations that, in some cases, made them mutually dependent. This process led to the dislocation of religion(s) after the disappearance of the political organization, which was to an extent the protector of religion(s). Case in point, the religions-pantheons of Urartu, who ruled Eastern Anatolia, Armenia and northwestern Iran for about nearly two centuries, disappeared with the Urartu political power, almost without a trace. However, it can not be said that similar results occurred in every instance. Instead of disappearing altogether, the changing conditions in some cases rendered the use of religious structures, theological dogmas and cosmological explanations in the subsequent generations, albeit not as effective as before, thus allowing for large and small reforms to erode and/or corrupt traditional concepts.

While the Achaemenid Persian Empire, which based its right and claim of sovereignty on Ahura Mazda³⁷ in its oldest written records dating to the reign of Darius the Great, accepted Mazdaism as the official imperial religion, it also linked the legitimacy of this religion in the eyes of the believers, to an extent, to the existence of the empire. The social perception the ruling class wanted to instill was akin to, "whatever is believed is the truth because the Empire exists." If this entity is around religion, it must have progressed in the opposite direction, as "there is an empire because what is believed is the truth." Alexander the Great's expedition to the East and the collapse of the Empire seriously deformed believers' ties with truth in some instances and severed them in others. The reforms proposed to adapt the believers to the

³⁶ Zonaras XII.15; for the said historical record, see Dodgeon – Lieu, 1994: 17.

³⁷ Behistun Inscription, *Column I, Row V* (See King, Thompson 1907: 3).

new era and to repair their ties to the truth must have produced debates, disagreements, and ultimately fractionalization (sects).

The dualist mindset that became evident in the later periods of Mazdaism may have made the fall of the Achaemenid Persian Empire one of the important pillars by including it among the reasons for its existence. The fact that an empire was even established directly by means of Ahura Mazda's power and grace could be destroyed must have given birth to the belief that things outside of his rule that could happen, which might defeat Ahura Mazda, and that there was another power in the universe that was at least as strong as him. The fact that Alexander the Great is described with an adjective (*gajastak-guzastag*) reserved for Ahriman in one of the books written in the Pahlavi language³⁸ can be perceived as a kind of an enactment of the belief in question that developed with a dualist mindset.

It is observed that Central Anatolia cannot be included in this enactment. Donning the robe of Ahriman, Alexander the Great showed himself in *Gordion*, the western border of Central Anatolia, and descended to *Kilikia* from there. Instead of advancing into the interior, he abandoned Anatolia altogether and changing his route, headed towards Egypt. Regarding Mazdaism and Eastern society in the region, there is neither archaeological data nor historical record of a great destruction as was the case of *Persepolis*. While Macedonian commanders dominated almost all this large region around the Delice River and North-Central Anatolia in Hellenistic Period, this dominance was maintained for a short period, as eventually local kings related to the Achaemenid Persian Dynasty established their own local kingdoms by reassuming their sovereignty. Strabo did not mention any dates in the passages in which he presented information regarding Mazdaism and societies belonging to this regional faith. Therefore, it is difficult to ascertain whether the narrative was from Late Iron Age or Hellenistic Period and/or contemporary with Strabo. Nonetheless, thanks to the information conveyed in a letter exchange between *Kappadokian* bishops dating to the 4th century AD, the finds recovered from the Oluz Höyük and the sum of the architectural findings³⁹, a rough chronological order can now be established in regards of Early Mazdaism⁴⁰, which has now gained a more defined shape, thus making it possible —robustly— that the information provided by Strabo can be dated to Hellenistic Period (which, of course, was Strabo's own time).

There is no official narrative and/or record of how Mazdaism existed in the region under Roman rule. In addition to the correspondence between the *Kappadokian* bishops, a bronze coin dating to the reign of Emperor Severus Alexander is direct evidence of the strong presence Mazdaism and thus of the Eastern society in the region. The coin in question depicts the citadel of

³⁸ Arda Viraf I.3; I.4 (See Haug, 1872: 3).

³⁹ Dönmez, 2018.

⁴⁰ This statement does not imply a stage in the history of Mazdaism that can be framed and whose formal and theological differences can be determined with later stages of belief. The existence of the earliest archaeological evidence of the belief is emphasized. Nevertheless, scholars of Oluz Höyük excavations underscored the monotheistic and aniconic features in the archaeological evidence, making a technical distinction and indicating the existence of an important early stage, which they called the Early Zoroastrian religion (See Dönmez, 2018: 147).

Amaseia, one of the important settlements of the region, with a fire altar inside. Right at this point, the Sassanid historical records, and particularly the Kartir Inscription on *Ka'ba-ye Zartosht*, allow important evaluations to be made.

The Sassanid Empire did not limit itself to military activities alone in its efforts to expand its sovereignty, but also knitted ideological aspects of the sovereignty in question. The title of *Erān-šahr/Iranshahr* (the supreme sovereignty of the Iranians) mentioned in the 3rd century AD inscriptions was attributed to the Sassanid Empire, whereby a common identity was instilled in society. From the narrative Kartir worked into the inscription in question, it is understood that *Iranshahr* was based on Mazdaism belief to define the Iranians by drawing its borders⁴¹. Along with *Kappadokia*, practically all of Anatolia—remarkably—fell beyond the aforementioned borders. When in fact, Kartir, who participated in the Anatolia campaigns of Shapur I during the same century, was aware of the communities inherited from Achaemenid Persian Empire connected to Mazdaism in *Kappadokia*⁴². Kartir, who says that he put them in order⁴³ like those in other regions beyond the Iranian (Persian) core, also claims that he subsequently prevented them from being harmed, being captured, as well as enabling captives to return home. However, it seems that these communities did not have enough attributes to remain within the *Iranshahr* sphere, whose boundaries were drawn on the basis of belief. The fact that Mazdaism, which was the official belief of the Sassanid Empire, was applied in a different manner in Central Anatolia could be the biggest reason for this. Although a precise definition of sect for this difference in a theological sense can not be made, and considering the fact that they were not included in a map drawn on the basis of belief, there was the possibility of a conservative and sectarian impulse. Despite the great military routs over Rome, the fact that a strong and permanent Sassanid sovereignty could not be established in Central and Eastern Anatolia can be explained by this sectarian impulse. By the 6th century, it is understood that there was an attempt to move away from sectarianism in the imperial administration. Possibly thanks to the reforms that occurred under the rule of Kavād I and Khosrow I, those who were not affiliated with Mazdaism were also seen as part of the country⁴⁴.

It does not seem possible to prove a probable sectarianization process that existed in the early stages of a past faith and the sects that are the natural result of this, without any doubt, especially with the lack of holistic

⁴¹Daryaee – Rezakhani, 2016.

⁴²KKZ 11-13 (See Back, 1978).

⁴³It is not clear what exactly is meant by this expression in the inscription. We are unsure about whether Kartir had the sole will or have a say in the act regarding the said expression that could be understood as “to spruce”, “to improve”, “to put in order”, etc. However, if we accept the information in the inscription that he was turned into *hērbēdān hērbēd* (*pad mowestān kāmgār ud pādixša*) while he was still an ordinary *ērbed/mōbad/magus*, we should consider that he had considerable influence in many decision mechanisms. Thus, these practices can be considered as an outside intervention in local communities affiliated with Mazdaism. Another risk encountered in efforts to understand the expression is that other possible beliefs that use fire in their rituals and religious officials may be seen/presented as related to Mazdaism. Sassanids may have defined the eclectic beliefs independent of Mazdaism existed since Hellenistic Period, as corrupt elements of Mazdaism.

⁴⁴Daryaee – Rezakhani, 2016: 7.

written sources and archaeological evidence of the period in question. It should be kept in mind that possible data gleaned from future studies might play an important role in shedding light on the problem. However, for now, we can develop some thoughts and suggestions. Other issues that need to be emphasized are the way the problem is handled, specialties and approaches. In interpreting the differences in the past, it is essential to use the theological rules that were finalized in the late periods of the belief examined with theological knowledge. In this regard, definite judgments about whether each faction can be considered as a sect or not can only be reached by non-extant ones. Archaeologists and historians can prove some factions by reaching the differences between periods and regions. With interdisciplinary work where these divergences can be followed, it may be possible to define the shape they will take in the future stages. Even within a monolithic belief, there may be dozens of sub-branches.

Some researchers working on the topic place the emergence of the sects that once existed—and still exist—in Mazdaism, especially Mazdakism, after the conquest of Iran by the Rashidun Caliphate⁴⁵. A piece of data put forward for this proposal is the sectarian break in Mazdaism—and it should also be noted; the orthodoxy center and the heterodoxy periphery - the fact that the texts in which they are narrated were written after the date presented for the relevant historical events and, in connection with it, the failure of the said text writers and the defeat of the Sassanids and, in a sense, Mazdaism, in order to explain the defeat in the face of Islam, such as corruption in religion and sectarianization, is the claim that they may have presented pseudo-anachronistic activities that did not occur in early history. According to the researchers, although it is accepted that Kartir had an influential position in Sassanid palace in the 3rd century AD and provided information about some sectarian differences written in his name on *Ka'ba-ye Zartosht*, the absence of additional independent records proving his existence and that he was the founder of the Sassanid Mazdaism, the fact that he is never mentioned again renders the information he presented in his inscriptions unreliable on the topic⁴⁶.

The course and formation dynamics of internal divisions experienced in a certain form of worship, and the set of rules and beliefs protecting them are similar to an extent. The determination of the protective person and/or institution constitutes the last stage in the institutionalization of the belief, and thus, the phase of decline-degeneration of the faith that completes the birth and development stages, begins after a while. Included in the center where power relations are built upon, the faith is flexed out for the sake of large-scale policies, and because the power turns into an instrument used to legitimize its political claims, the belief-based unity among their representatives, the clergy, is disintegrated in probable intra-dynastic factions, resulting in conflicts up to sectarian separation. Each faction in the dynasty required its own clergy. Standing against the weight of the one at the center seems to be possible with a resistance that can be built against it in the outlying regions. In other words, a group having the potential to achieve power

⁴⁵ Rezakhani, 2015.

⁴⁶ Rezakhani, *ibid.*

but is unable to do so, should go into seclusion with their own understanding of religion in order to gather power away from the center.

Looking at the distant past for the origins of possible sectarianization of Mazdaism, it is observed that important historical events dated to Late Antiquity occurred in Central Anatolia. The political tension in Anatolia in the early 4th century BC resulted in revolts of the satraps against *Pasargadae* at different dates⁴⁷. *Kappadokia* was one of those rebellious satrapies. A meaningful picture is revealed when these historical events are considered together with the sect formation dynamics in question. Both sides (the satraps and the administration at *Pasargadae*) may well have used faith to justify their political arguments in the eyes of Eastern society and military units, and prove they were right. In the continuation, planting the seeds of sectarianism that would grow over time and/or considering such a probability should be considered reasonable in regards to past readings.

I think that a vast area should be allocated to Anatolia for research on possible past sects within the scope of the history of Mazdaism. Compared to other beliefs, it is understood from Strabo, the Kartir inscription and the correspondence of the *Kappadokian* bishops, that the Central Anatolian Mazdaism-affiliated communities, which survived until Late Antiquity, existed in a privileged state in the Achaemenid noble powers of the Hellenistic Period. Although the historical narrative written in Latin and ancient Greek at focus of power is generally accepted, the fact they had their beliefs noticeably recognized can also be followed within the glimmer of a framework during the subsequent Roman Period. It is known the victories of Shapur I against Rome in the 3rd century AD dealt some quite devastating effects, advancing with his army as far as to Central Anatolia. The fact that a growing power, especially one whose western neighbor was Rome, wanted to make its victories permanent in Anatolia was the result of a natural process that would be considered reasonable. In this regard, all inheritors of the Achaemenid Persian Empire, together with those affiliated with Mazdaism, should have been regarded as a vital advantage for the Sassanid Empire. Nevertheless, from historical events that occurred after Shapur I, it is understood that permanent superiority was never achieved in the region west of the Euphrates. Thus, it becomes possible to regard the information about fire and magi, which Kartir mentioned in his inscription that he "put in order," as evidence to indicate a sectarian difference on the basis of faith and/or a separation at the stage of escalating to a sectarian level.

Conclusion

It is surely not possible to examine a past belief with insufficient archaeological and written evidence and in its turbulent history, to follow and define probable disintegration that will turn into sectarianism in the future, and to conduct all this entirely under adverse research conditions. Another related important fact, the mordacity of which can be sensed by those concerned at the top of this article, in that despite all these negativities, it is essential for the research realm to develop suggestions and thoughts that can

⁴⁷ For more information, see Brosius, 2006: 28-29.

approach simple historical reality with a weight that leaves nothing to speculation.

From the aspect of the topic, information about Late Antiquity Central Anatolian ethno-religious communities mentioned in the Kartir inscription is invaluable, holding a meaningful place in an extended, rough chronological line that can be partially traced. At the same time, the inscription in question confirms the early and the late Western sources, which directly and indirectly report the vast area covered by the total population in Central Anatolia until Late Antiquity, incorporating communities considered to be affiliated with Mazdaism. After his famous Roman campaign, Shapur I aimed to be permanent in Central Anatolia west of the Euphrates, whereas these communities, which were the heirs of the Achaemenid Persian Empire, may have encouraged Sassanids for this purpose. However, what Kartir reported through his inscription indicates that, theologically speaking, these communities fell outside the central/orthodoxy boundary. The fact that the permanent border between the Sassanid Empire and its western neighbor, Roman (and later Byzantine) Empire turned back to and fixed at the Euphrates may be complementary evidence that the communities that were to be squared away were not compatible with the Sassanid orthodoxy. Whether said incompatibility is a sort of sectarian breakaway is a matter worthy of consideration and discussion.

532

OANNES
4 (2)

However, another definite point to be noted here is; the relationship between cults such as *Zeus Stratios*, which features fire worship and/or sanctity at its center, and Mazdaism, whose origin in the region goes back to Achaemenid Persian Empire. Could the cult of *Zeus Stratios* be a sect and/or a corrupted branch of Mazdaism that was formed in the region during the Hellenistic Period? If not, when the Zeus-Ahura Mazda parity, which is generally approved by researchers based on epithets in various ancient Greek texts, is also accepted, was the Mazdaism faith that existed in the region from the beginning, in the manner designed/conceptualized by ancient Greeks and Romans? Or was it another independent faith with the sanctity of fire at its center?

On one hand, there was Central Anatolia, which had a strong Eastern identity, and not having encountered the great destruction experienced in *Persepolis*, and the fact the oral tradition preferred since the beginning in the region's religious structure, with the early Persian center that had experienced great destruction and began to use the written tradition when it reconnected with Central Anatolia suggests that Mazdaism in Central Anatolia, which was quite far from its center, was vital territory as far as possible separations and dichotomy leading to sectarianization is concerned. The fact that archaeological and epigraphic-written evidence is currently insufficient to illuminate the situation deems a systematic examination necessary using ethno-archaeological methods of the related possible cultural remnants of the culture of communities living in the region today and the recent past.

Bibliography**Ancient Sources**

App. *Mithr.*
(=Appianus,
Mithridateios)

Appian's Roman History The Mithridatic Wars, translated by Horace White, 1962, Loeb Classical Library, New York.

Dio Cass.
(= Dio Cassius)

Dio Cassius' Roman History, translated by Earnest Cary, 1927, Loeb Classical Library, Cambridge.

Diod.
(= Diodorus Siculus)

Diodorus of Sicily, Books I and II, I-34, translated by Charles Oldfather, 1968, Loeb Classical Library, Cambridge.

Diodorus of Sicily, in twelve volumes XI, fragments of books XXI-XXXII, translated by Francis Walton, 1980, Loeb Classical Library, Cambridge.

Justin. *Epit.*
(= Justinus, *Epitomé Historiarum Philippicarum*)

Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus, translated by the Rev. John Selby Watson with notes, 1853, Henry George Bohn (Bohn's Libraries), London.

Strab.
(=Strabon,
Geographika)

Geography, Volume VII: Books 15-16, translated by Horace Leonard Jones, 1930, Loeb Classical Library, Cambridge.

The Geography of Strabo, Book X-XI-XII, translated by Horace Leonard Jones, 1961, Loeb Classical Library, London.

Modern Sources

- AINSWORTH, W. F., 1842. *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, John W. Parker, West Strand, London.
- BACK, M., 1978. *Die sassanidischen Staatsinschriften, Studien zur Orthographie und Phonologie des Mittelpersischen der Inschriften zusammen mit einem etymologischen Index des mittelpersischen Wortgutes und einem Textcorpus der behandelten Inschriften*, Brill, Leiden.
- BOYCE, M., 1979. *Zoroastrianism, Their Religious Beliefs and Practices*, Routledge & Kegan Paul, London.
- BOYCE, M., 1984. *Zoroastrianism, Textual Sources for the Study of Religion*, The University of Chicago Press, Manchester.
- BOYD, J. W. – CROSBY, D. A., 1979. “Is Zoroastrianism Dualistic or Monotheistic?”, *Journal of American Academy of Religion*, 47, pp. 557 – 588.
- BROSIUS, M., 2006. *The Persians: An Introduction*, Routledge, London.
- CHAUMONT, M. L., 1973. “Conquêtes Sassanides et Propagande Mazdénne (IIIème Siècle)”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 22, pp. 664-710.
- DARYAEE, T. – REZAKHANI, K., 2016. *From Oxus to Euphrates: The World of Late Antique Iran*, Farhang Foundation, London.
- DE JONG, A., 1997. *Traditions of the Magi: Zoroastrianism in Greek and Latin Literature*, Brill, Leiden.
- DODGEON, M. H. – LIEU, S. N. C., 1994. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226-363), A Documentary History*, Routledge, London.
- DOĞANBAŞ, M., 2009. “Amasya Merkez Harşena Kalesi 2007 Kurtarma Kazısı” 17. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, pp. 11-28.
- DÖNMEZ, Ş., 2013. “Öntarih ve Klasik Dönemlerde Amasya: Güncel Arkeolojik Bulgular”, *Tüba-Ar*, 16, pp. 21-56.
- DÖNMEZ, Ş., 2018. “Amasya-Oluz Höyük Ateşgedesi ve Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı”, *Tüba-Ar*, 22, pp. 145-160.
- ENSSLIN, W., 1939. “Sassanid Persia: (IV) The Wars with Rome”, *the Cambridge Ancient History*, XII, pp. 126-137.
- FRAMROZE, D. – BODE, A. – NANAVUTTY, P., 1952. *Songs of Zarathushtra. The Gathas (Translated from the Avesta)*, G. Allen and Unwin, London.
- GÖRKAY, K., 2012. “Zeugma in Light of New Research”, *Stephanèphoros. De l'économie antique à l'Asie mineure. Hommages à Raymond Descat*, Ed. K. Konuk, Ausonius, Bordeaux, pp. 275-300.
- GÖRKAY, K., 2017. “Zeugma Lejyon Yerleşkesi: Yeni Araştırmalar, Sonuçlar ve Ön Değerlendirmeler”, *Anadolu/Anatolia*, 43, pp. 147-178.

- HALLOCK, R. T., 1969. *Persepolis Fortification Tablets*, The University of Chicago Press, Chicago.
- HAUG, M., 1872. *The Book of Arda Viraf, the Pahlavi Text, prepared by D. H. Jamaspji, assisted by E. W. West*, Messrs: Trübner & Co., London.
- HECKEL, W., 2002. *The Wars of Alexander the Great, 336-323 BC*, Osprey, Oxford.
- KARPAT, K. H., 1985. *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison.
- KING, L. W. – THOMPSON, R. C., 1907. *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia*, Harrison and Sons, London.
- MARICQ, A., 1958. "Res Gestae Divi Saporis", *Classica et Orientalia*, 5, pp. 295-360.
- MOORE, G. F., 1912. "Zoroastrianism", *The Harvard Theological Review*, 5, pp. 180-226.
- MOULTON, J. H., 1917. *The Treasure of the Magi. A Study of Modern Zoroastrianism*, H. Milford, Oxford University Press, London.
- MÜLLER, K., 1883. *Klaudiou Ptolemaiou Geographike Hyphegesis, Claudii Ptolemæi Geographia*, Parisiis, Paris.
- POTTER, D. S., 1990. *Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire: A Historical Commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle*, Clarendon Press, Oxford.
- RAZMJOU, S., 2004. "The Lan Ceremony and Other Ritual Ceremonies in the Achaemenid Period: The Persepolis Fortification Tablets", *Iran*, 42, pp. 103-117.
- REZAKHANI, K., 2015. "Mazdakism, Manichaeism and Zoroastrianism: in Search of Orthodoxy and Heterodoxy in Late Antique Iran", *Iranian Studies*, 48, pp. 55-70.
- RUSSELL, J. R., 1982. *Zoroastrianism in Armenia*, Ph.D. dissertation, the University of London, London.
- SEZER, O., 2019. "Central Anatolia in the 6th Century BC: The Transitional Period of the Achaemenid Persian Empire", *Central and Eastern Anatolia Late Iron Age, Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires*, Eds. A. Özfırat, Ş. Dönmez, M. Işıklı and M. Saba, Ege Yayınları, İstanbul, pp. 121-157.
- ULLMANN, C., 1833. *De Hypsistariis*, Heidelberg.

Figures

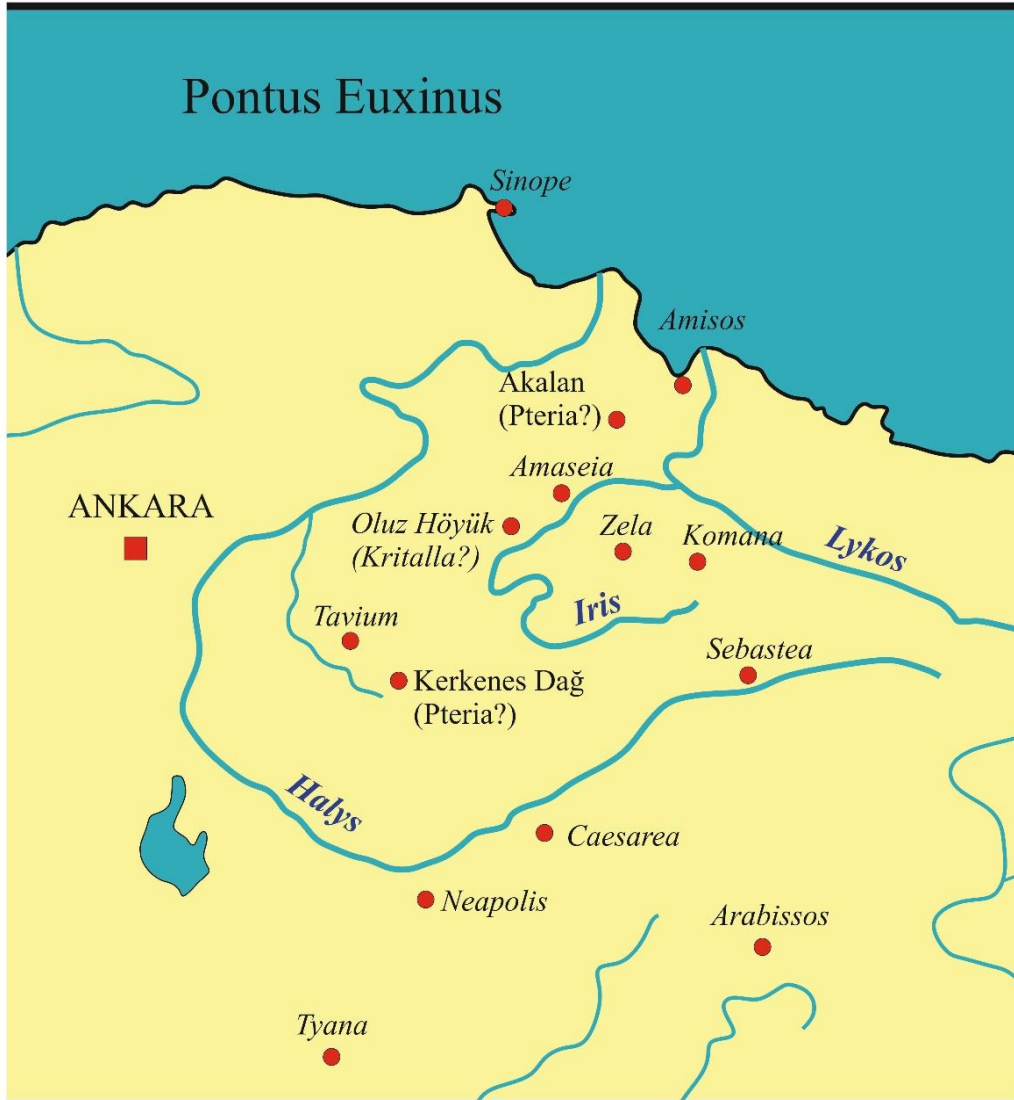

Figure 1: Central Anatolia.

Figure 2: Round-shaped pedestal cavity from Amasya-Harşena Fortress (After Dönmez, 2013).

Figure 3: Bronze coin minted in Amasya and detail of the fire altar (After Dönmez, 2013).

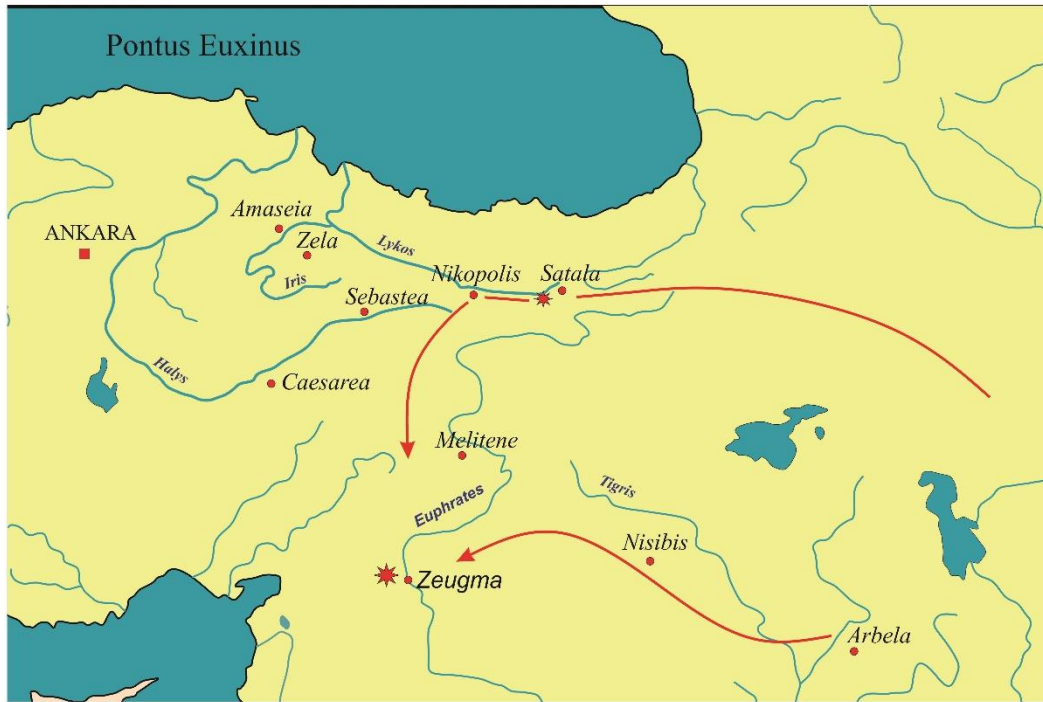
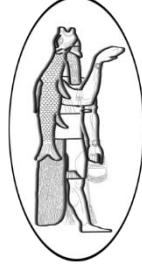

Figure 4: Possible routes of the second campaign of Šapur I against Roman Empire.

ESKİ MEZOPOTAMYA MİTOLOJİSİNDE KAMIŞ/SAZLIK VE KAMIŞIN
DİNSEL-BÜYÜSEL RİTÜELLERDE KULLANIMI
*REED/REED BED IN ANCIENT MESOPOTAMIAN MYTHOLOGY AND
THE USE OF REED IN RELIGIOUS-MAGICAL RITUALS*

Abdulgani KAÇAR

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assist. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of History
ganikacar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8745-4758

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **18.07.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **03.09.2022**
Sayfa-Pages : **539 – 555.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1144993>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atıf – Citation: KAÇAR, A., “Eski Mezopotamya Mitolojisinde Kamış/Sazlık ve Kamışın Dinsel-Büyüsel Ritüellerde Kullanımı”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 539 – 555.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

539 – 555

Araştırma Makalesi / Research Article

ESKİ MEZOPOTAMYA MİTOLOJİSİNDE KAMIŞ/SAZLIK VE
KAMIŞIN DİNSEL-BÜYÜSEL RİTÜELLERDE KULLANIMI
*REED/REED BED IN ANCIENT MESOPOTAMIAN MYTHOLOGY
AND THE USE OF REED IN RELIGIOUS-MAGICAL RITUALS*

Dr. Öğr. Üyesi Abdulgani KAÇAR

Öz

Sumer halkı, MÖ 5. binyılda Güney Mezopotamya ya da diğer adıyla Aşağı Mezopotamya'ya ilk geldiğinde bu bölge ağırlıklı olarak bataklıklardan ve bataklık bitkisi olarak bilinen kamışların yetiştiği sazlık alanlardan oluşmaktaydı. Sumerler, bataklık alanları özel tekniklerle kurutup tarım arazilerine çevirmeden ve bölgede büyük kentler kurmadan önce, bataklık alanlarda bulunan adacıklar üzerine, kamıştan özel teknikler kullanarak yaptıkları kulübelerde ikamet etmiş, sazlık alanların kendilerine sunduğu besinleri tüketmiş ve gündelik hayatta kullandıkları birçok şeyi kamıştan yapmışlardır. Sazlık alanların ve kamış bitkisinin, erken Sumer yaşantısındaki bu hayati önemi, onların sonraki süreçlerde, mitolojinin, atasözlerinin, edebi metinlerin ve de dinsel ve büyüsel ritüellerin birer objesi haline gelmesine yol açmış ve bu durum temelini Sumer kültürünün oluşturduğu diğer tüm Mezopotamya kültürlerini de etkilemiştir. Kamış bitkisinin ve sazlık alanların erken Sumer yaşantısındaki önemine, Mezopotamya edebiyatındaki ve mitolojisindeki yerine ve dinsel ve büyüsel ritüellerdeki kullanımına dair

Abstract

When the Sumerians first came to southern Mesopotamia, or lower Mesopotamia, in the 5th millennium BC, this region was mainly composed of marshes and reeds, known as marsh plants. Before the Sumerians dried the marshy areas with special techniques and turned them into agricultural lands and established large cities in the region, they lived in reed huts they built using special techniques from reeds on the islets in the marshy areas, consumed the nutrients offered by the reed beds, and they made many things that they use in daily life from reed. This vital importance of the reed beds and reeds in the early Sumerian life caused them to become inevitable objects of mythology, proverbs, literary texts and religious-magical rituals in the later processes, and this situation also affected all other Mesopotamian cultures, the basis of which was the Sumerian culture. Although there are many studies on the importance of the reeds and reed beds in early Sumerian life and its place in Sumerian literature and mythology, as well as its usage in religious and magical

çok sayıda müstakil ya da bu öğeleri birkaç yönüyle ele alan çalışma bulunmasına rağmen bu iki unsuru belirttiğimiz tüm yönleriyle inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makalenin amacı; sazlık ve kamışın erken Sumer yaşantısındaki önemini belirtip bunun bir sonucu olarak bu iki unsura mitolojide yüklenen anlamı ve kamışın dinsel ve büyüsel ritüellerde nasıl kullanıldıklarını bir arada incelemektir.

rituals, there is no study that deals with these two components in all their aspects. The aim of this article is to indicate the importance of reed beds and reed in early Sumerian life, and as a result of this, to examine the meaning attributed to them in mythology and how they were used in religious and magical rituals.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya Tarihi, Sumerler, Mezopotamya Mitolojisi, Koruma-Sağaltma Büyüsü, Dini Ritüeller, Sazlık, Kamış.

Keywords: Ancient Mesopotamia, Sumerians, Mesopotamian Mythology, Incantation, Religious Rituals, Reed Bed, Reed.

Extended Abstract

The Sumerians, the founders of the Mesopotamian civilization, came from an unknown place in the middle of 5th millennium BC and settled in Southern Mesopotamia, which is covered with marshes. There were no timber trees in this geography, only reeds, papyrus and date palm trees growing on reed beds. The reed beds offered many advantages to the Sumerian people. Because, the reed fields being rich in water and nutrients offered vital advantages. A Sumerian proverb sums up this situation very well: “If there is no reeds somewhere, there is the worst misery.”. Despite all the disadvantages of geography, the Sumerians managed to establish a great civilization here. In this process, we see that the skills of the Sumerians came to the fore. This talented people developed reed weaving techniques and thus they succeeded in making huts, baskets, fences, boats, mats with reed. These tools, made of reed, provided great convenience in the life of the Sumerian people, who made a living from agriculture, and this situation accelerated the development of civilization.

The vital value of reeds and reed beds in early Sumerian history enabled these elements to become mythological elements in later times. In fact, it is possible that these myths were circulating orally before the writing system was even found. This means that the reeds and reed beds were actually mythological objects from the very beginning. In addition, the reed/reed beds become an object of many proverbs, literary and religious texts. Reeds and reed beds have a very important role especially in the myths of creation and flood. The reed is one of the main materials used by the gods in creation myths, while creating life on earth and arranging the world. In the Flood myth, Enki audibly repeats the gods' decision to cause a deluge in a reed hut, which is heard by Ziusudra as the walls of the reed hut let the sound out. Thereupon, Ziusudra builds a reed ship and prevents humans and all other

creatures on earth from being destroyed by the gods. This caused the inhabitants of Mesopotamia to sanctify the reeds and reeds beds and make it taboo to damage the reeds.

Because of their roles in mythology, reeds and reed beds have sacred, pure and purifying properties in the thought of the Ancient Mesopotamians. Due to these features, they have been the main objects of magic rituals organized to purify and heal sick people. Especially reed huts were frequently used in incantation rituals. This was because the reed was considered a sacred plant and the belief that evil spirits could not enter the reed hut from the reeds. For example, in a ritual called *bīt rimki*, “the house of purification”, to protect the king from the evils foretold by bad omens, the king would stay overnight in reed huts built in the open field and thus be purified. Again, for example, the sorcerer put the person believed to be haunted by the ghost in order to save him from his troubles, into the reed hut that the ghost was not supposed to be able to enter. In addition, reed huts were used for metaphorical sleep and some religious rituals. The belief behind all these practices is that because of the role of the reed in mythology, the reed hut is considered a pure place where evil spirits cannot enter. Also, in many magical rituals, reeds were used to make figurines, and sometimes certain types of reeds were eaten by the patient, along with other medicinal substances.

In ancient societies, the explanation of every event and every object that cannot be explained in a rational cause-effect relationship, with a metaphysical reason, depending on the development level of the society in scientific thought, provided a ground that would make all incidents and objects the subject of mythology. It is the ground in question that gives great meaning to the reed/reed bed by the Sumerians. The Sumerians were able to explain why only the reeds in their country surrounded by swamps were so rich in clean water and food, not for rational reasons but for metaphysical reasons. Thus, the reed/reed bed became a mythological element in Sumerian thought. In this context, the place occupied by the reed in the thought and practice of Mesopotamian inhabitants is a good example of how mythological elements were internalized by ancient societies.

Giriş

Coğrafi koşullar, toplumları başta ekonomi olmak üzere, edebiyat, sanat, mimari ve din gibi, tüm yönlerden etkilemektedir. Bu durum, doğayla mücadele konusunda modern insanın sahip olduğu imkânlardan yoksun geçmişte yaşamış toplumlarda çok daha belirgin bir biçimde görülebilmektedir.

Bilindiği üzere tarihi Mezopotamya coğrafyası, aşağı/güney ve yukarı/kuzey olarak iki bölümden oluşmaktadır. Eski Mezopotamya medeniyetinin temelini kurmuş olan Sumer halkı, MÖ 5. binyılın ortalarında Aşağı Mezopotamya'ya gelip yerleşmişlerdir. Çok sıcak ve kurak bir iklime sahip olan bu bölge, verimsiz topraklar ile bataklık alanlardan oluşmaktadır. Maden ve taşın çok az bulunduğu bu coğrafyada, bitki olarak uzun sazlıklar

yetişmektedir ve kerestelik ağaç bulunmamaktadır.¹ Fakat olumsuz yönlerinin yanında bataklık alanların insanlara sunduğu birçok avantajın olduğu da bir gerçektir. Örneğin bu tür alanlar; balık, inek, manda, koyun ve göçmen kuşlar gibi birçok canlı türü için elverişli yaşam koşulları sunmaktadır.²

Güney Mezopotamya'da en çok tüketilen temel bitkilerden biri, kamışın en yaygın türü olan sıradan kamıştır. Yaşadıkları ülkenin coğrafi imkânlarını oldukça verimli ve zekice kullanan Sumerler, kamışı; hayvan yemi ve yakıt olarak, kulübe inşa etmede, kanal ve sandallarda, sepet ve hasır yapımında, kehanetlerde ve koruma-sağaltma büyüsü ritüellerinde ve de boru ve flüt yapımında kullanmışlardır.³ Kamış, ayrıca, su sızdırmalarına karşı yüzeyleri alttan desteklemek amacıyla⁴ ve kil tabletleri yazmak için kalem olarak da kullanılmış⁵ yanı sıra yoksul biri öldüğünde, naaşı bir kumaşa ya da kamıştan bir hasıra sarılmıştır.⁶ Sumerler, erken dönemlerinde basit örme teknikleriyle yaptıkları kamıştan sepetleri, geliştirdikleri diğer sulama araçlarıyla birlikte ziftle kaplayarak tarlaları sulamada ve hasat edilen mahsulleri tarlalardan taşımada kullanmıştır. Bunun yanında, set temelleri kamış ve ziftle yapılmış, farklı boyutlarda kamıştan yapılan teknelerden oluşan filolar, karmaşık kanallarda çalışmak ve gezinmek için kullanılmıştır. En başından beri, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki kuru ve öngörülemez peyzajı düzenlemek için sepet dokuma becerilerini geliştirmek Sumerler için bir zorunluluk olmuştur. Bu beceriler, Sumerlerin çoğu sorunla başa çıkmalarına ve yavaş yavaş daha gelişmiş bir kültür icat etmelerine olanak tanıyan teknolojik bir zemin ve bir dizi araç sağlamıştır.⁷ Diğer taraftan bilimsel araştırmalar, Güney Mezopotamya'da neolitik teknolojinin, özellikle de kamış kullanımı ve dokumasının, Sumer uygarlığının başlamasından çok daha önce oldukça geliştiğini göstermektedir. Eldeki bulgulara göre; bu teknolojilerin çoğu, sulamada kullanılan ziftlenmiş sepet-kovalardan, büyük kamış gemilere kadar çok çeşitli ürünlerin yapımında kullanılmıştır.⁸ Her ne kadar Sumer ülkesi, müstahkem kentlerin kurulması için uygun gözükme bile Mezopotamya'nın ilk şehirleri olan Uruk ve Ur gibi kentler ve zamanla su altında kalan yerler, bu bölgede kurulmuş ve bu kentlerden bazıları 2000 yıldan fazla ayakta kalmayı başarmıştır. Bunun en önemli nedeni ise bataklık alanlarda suyun bol miktarda bulunmasıdır. Söz konusu kentlerin ekonomik rollerinin yanı sıra buralar; sanatın, müziğin, mimarinin, edebiyatın ve şiirin de geliştiği yerler olmuş ve aynı zamanda ilk yazı bu bölgede ortaya çıkmıştır.⁹

Kamışın, Güney Mezopotamya sakinlerinin yaşantısında ne denli önemli olduğu, Eski Mezopotamya yazınındaki konumdan da anlaşılabilir. Örneğin; Eski Babil tematik kelime listesi Ura 2'de, kamışla ilgili 200'den fazla terim listelenmektedir.¹⁰ Yine bir Sumer atasözünde, "*Bir yerde tahıl yoksa bu,*

¹ Kramer, 2002: 13.

² Ubaid, 2021: 342.

³ Kleckowska, 2012: 93; Abusch-Schwemer, 2011: 472.

⁴ Kelley, 2021: 22

⁵ Hoffman, 2004: 246.

⁶ Nemet-Nejat, 1998: 142.

⁷ Doble, 2021: 89.

⁸ Doble, 2021: 2.

⁹ Ubaid 2021: 342.

¹⁰ Kelley, 2021: 22.

bir şehre intikamın yöneldiğinin işaretidir. Bir yerde sazlık yoksa (orada) sefaletin en beteri vardır.” sözleriyle sazlığın önemi vurgulanmıştır.¹¹ Ülkelerinin sazlık alanlardan oluşması ve tabi ki bu alanların ve sazlık bitkisi olan kamışın Sumer halkının yaşantısındaki tartışılmaz önemi, Sumerlerin yaşadıkları ülkeyi, KI.EN.GIR. “soylu sazlık diyarı”¹² olarak adlandırmalarından da anlaşılmaktadır.¹³

Eski Mezopotamya Mitolojisinde Kamış/Sazlık

Kamış, Eski Mezopotamya sakinlerinin tasavvurunda kötü ruhları uzaklaştırma özelliğine sahip büyü-kutsal bir bitki olarak kabul edilmiş ve hem dini ritüellerde hem de özellikle koruma-sağaltma büyü ritüellerinde yaygın biçimde kullanılmıştır. Kamışın/sazlığın kutsal kabul edilmesinin ve metafizik anlamda arındırıcı bir unsur olarak görülmesinin nedeni, bu iki ögenin Mezopotamya mitlerinde oynadıkları roldür. Diğer taraftan, mitolojinin gerçek hayattaki unsurları, dönemin insanının evreni ve varoluşu anlamlandırma biçimine bağlı olarak metafizik bir düzleme yerleştirme özelliği göz önünde bulundurulacak olursa, aslında kamışın/sazlığın, Aşağı Mezopotamya sakinlerince günlük yaşamlarına kattığı artılardan dolayı bu denli kutsandığını ve mitolojik birer unsur haline getirildiğini söylemek mümkündür.

Eski Mezopotamya’da, kaynağını bölge sakinlerinin mitolojik evren tasavvurundan alan birçok tabu vardır ve bunlardan bazıları da kamış/sazlıkla ilgilidir. Örneğin; bir akarsuya işemek, pişmemiş kilden bir şey içmek ve bozkırdaki çalılıarı sökmek gibi sazlıktaki kamışları kırmak da bir tabu olarak kabul edilmiştir.¹⁴ Kamışa/sazlığa zarar vermenin kötü bir eylem olarak görülmesinin nedeni, bu iki unsurun gerçek hayatta insanlara sağladığı faydalardan ziyade, Mezopotamya sakinlerinin düşünce dünyalarında sahip oldukları dinsel-mitolojik anlamla ilgilidir. Çünkü eski çağ toplumları, genel olarak yeryüzünde ve evrende vuku bulan tüm gelişmelerin, tanrıların isteği ve müdahalesi sonucu gerçekleştiğine inanmışlardır. Bu bağlamda kamışın/sazlığın kutsal olmasının ve insanlara fayda sağlamasının nedeni de yine metafizik âlemdeki anlamları ile ilgilidir. Yani kamış/sazlık, insanlar için birçok yarar sağladığı için değil; tanrılar nezdinde sahip oldukları konumdan dolayı değerli kabul edilmişlerdir.

Sumerlere ait birçok atasözü, kamış türlerinin nasıl ortaya çıktığına dair Sumer halkının mitolojik inanışlarına işaret etmektedir. Örneğin bir atasözünde geçen:

“Hiçbir anadan hiçbir babadan doğmayan enbar kamışı
Fırtınanın gözünden ortaya çıktı.”

¹¹ Proverbs: Collection 3, number 106, The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature, <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.6.1.03#> (Erişim: 10.07.2022/16:01).

¹² Hoffman 2004: 246.

¹³ Sumerlerin kendi ülkelerini belirtmek için kullandıkları KI.EN.GIR./Kengi(r) ifadesindeki GIR işareti Hoffman tarafından “sazlık” olarak çevrilse de Elektronik Pennsylvania Sumerian Dictionary’de bir ağaç türü ya da ot, yabancı ot olarak verilmiştir. <http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html> (Erişim: 04.08.2022/11:19).

¹⁴ Bottero 2012: 254.

ifadeleri, kamışın doğaüstü bir yolla var olduğuna inanıldığını göstermektedir.¹⁵ Mezopotamya mitolojisine göre kamış, yeraltında olduğuna inanılan ve yaşamın temel unsurlarından biri olarak kabul edilen tatlı su okyanusu Apsû'da yetişmektedir.¹⁶ Uzun zaman önce ortaya çıkmış olan Apsû, yaratıcı tanrı Ea'nın meskeni ve tanrısal yaşam dâhil tüm yaşamın zuhur ettiği yer olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Bu doğaüstü özellikleriyle kamış/sazlık, tüm anlam karmaşıklığı ve işleviyle, özellikle yeryüzünün var oluş süreci ve düzenlenmesi hakkındaki sayısız mite girmiş ve edebi metoforda kullanılmıştır. Örneğin; “Enki ve Dünya Düzeni” adlı, dünyanın Enki tarafından en başta nasıl düzenlendiğini anlatan Sumer mitinde:

“O bataklıklara seslendi ve onlara çeşitli sazan türleri verdi,
O, sazlıklara konuştu ve onlara eski ve yeni kamışlar bahşetti.”¹⁸

denilerek sazlıkların ve kamışların, yeryüzü yaşama uygun hale getirilmek için düzenlenirken ilahi bir iradeyle var edildikleri vurgulanmaktadır.

Yaratılış, su ve toprak gibi unsurlarla ilgili Sumer tanrılarının bazılarının isimlerinin Sumercede kamış anlamına gelen GI sözcüğünü içermesi de kamışın Sumerler için mitolojik anlamına işaret eder. Örneğin, Sumerlerin yaratıcı tanrılarından biri olan Gilim/Gilimma, muhtemelen, “örülmüş kamışların ipi” ya da “yaprakları” gibi bir anlam taşımaktadır. Yine kökeni Sumerlere dayanan Atrahasis destanında adı geçen ikincil derecedeki tanrıların adı olan İgigi, iki tane “Gi” içermekte ve bir bitki türü olarak çevrilmektedir. Nitekim Sumer mitolojisine göre İgigilerin görevi, insanoğlu yaratılmadan önce, sazlık alanlarda kanal kazmaktır.¹⁹

Sumerlere ait, yeryüzünde yaşamın tekrar nasıl başladığını anlatan ve Mezopotamya'nın diğer halklarının mitolojilerine de geçen Tufan mitinde de kamış/sazlık hayati bir rol oynar. Buna göre; tanrılar insanlığı bir tufan ile yeryüzünden silmeye karar verir. İnsanlığın yok olmasını istemeyen Sumer bilgelik tanrısı Enki/Ea, bu durumdan insanları haberdar etmek ister fakat tanrılar meclisinde yemin ettiği için bu kararı doğrudan insanlara iletmez. Bunun üzerine kurnaz tanrı Enki, mecliste alınan kararları kamıştan yapılmış bir evde sesli olarak tekrar eder ve evin duvarları kamıştan olduğu için sesin Atrahasis'e ulaşmasını sağlar. Her ne kadar efsanenin Sumerce versiyonunda söz konusu evin ve duvarlarının kamıştan yapıldığı zikredilmese de Akkadca versiyonunda kamıştan olduğu belirtilmiştir.²⁰ Gilgamiş Destanı'nın 11. Tabletinde yer alan efsanede şu ifadeler yer almaktadır:

“... Ea, bilge prens, onlarla birlikte yemin etti
Bu yüzden onların konuşmalarını kamış evde tekrar etti:
“Kamış ev, kamış ev! Duvar, duvar!
Ey Şuruppaklı adam, Ubartutu'nun oğlu:
“Evi yık ve bir tekne inşa et!”

¹⁵ Proverbs: Collection 1, number 155, The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature, <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.6.1.01#> (Erişim: 08.07.2022/14:04).

¹⁶ Walker; Dick 1999: 85.

¹⁷ Balogh 2020: 11.

¹⁸ Enki and the World Order: c.1.1.3, The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature, <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi> (Erişim: 08.07.2022/14:04).

¹⁹ Klerk-Joosten, 2019: 10.

²⁰ Kleckowska, 2012: 101.

Mahını mülkünü terk et ve canlı varlıkları ara!
Mallarını hiçe say ve canlı varlıkları hayatta tut!...”

diyerek, tanrıların kararını bir insana haber verdiğiinden bahsedilmektedir.²¹ Kamışın Mezopotamya toplumları için bu denli kutsal sayılmasının ve tabulaştırılmasının arka planındaki başat nedenlerden biri, tanrı Enki'nin sözlerinin insanlara ulaşmasında aracılık yaparak insan soyunun yeryüzünden silinmesinin önüne geçmede rol alması olmalıdır. Aynı zamanda hikâyenin Akkadca versiyonunda Enki'den tufan olacağına dair bilgi alan Atrahasis'in, insan ve diğer canlıların soyunu kurtarmak için yaptığı gemi de kamıştandır. Bu olgu da kamışa yüklenen anlamın mitolojik nedenlerinden bir diğeri olmalıdır.

Bir diğeri Sumer miti olan “Kazmanın Yaratılışı”nda ise:
“... Enlil ... kazmayı var etti, günü yarattı
Emeği gösterdi, yazgıyı belirledi
Kazmaya ve sepete kudret yükledi ...
Kazma ve sepet kentler kurar...”²²

denilerek, dünyadaki yaşamın var edilmesinde oynadığı hayati rolün yanı sıra kamışın medeniyet kurmada insanoğlu için taşıdığı önem vurgulanmıştır. Zira giriş bölümünde vurguladığımız üzere, kamıştan yapılan sepetler hem ziftle sıvanarak tarlaları sulamada hem de tarladaki mahsulü yerleşim alanlarına taşımada kullanılmış böylece Sumer medeniyetinin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Enki'nin Nibru'ya Seyahati adlı bir başka Sumer mitinde:

“... Enki'nin mabedi, kutsal balmumu ile donatılmıştır, o, efendisine itaat eden, kendiliğinden böğüren ve aynı zamanda öğüt veren bir boğadır. Enki'nin kutsal kamış çitlerle çevrelediği E-engura! Senin orta yerine yüce bir taht kuruludur, senin kapı pervazın cennetin kutsal kilitleme çubuğudur.”

denmektedir. Mite göre Enki, Apsû'nun üzerine gümüşten bir mabet inşa etmiş, onu bol miktarda altınla kaplamış, lapis lazuli ile süslemiş ve mabedin etrafını kutsal kamış çitlerle çevrelemiştir.²³ Çitlerin kamıştan yapılmasının nedeni, kötü ruhların kamıştan yapılmış ya da çevrelenmiş yapılara girememesidir.

Kamış/sazlık aynı zamanda, Babillilerin yaratılış miti *Enûma Eliş*'in ilk cümlelerinde de geçmektedir.²⁴ Efsanede:

“Yukarıdaki gökyüzü henüz adlandırılmamışken
Aşağıdaki yeryüzü bir isimle anılmamışken
Onların müsebbibi Apsû ezeli iken
Mummu ve onların hepsini doğuran Ti'amat
Hala sularını birbirine karıştırırken
Hiçbir mera alanı oluşmamışken ve hatta
Hiçbir kamış bataklığı bile görülüyorken ...”²⁵

²¹ <http://www.ancienttexts.org/library/mesopotamian/gilgamesh/tab11.htm> (Erişim: 01.07.2022/15.30).

²² Kramer, 2001: 103, 104.

²³ Enki's Journey to Nibru: c.1.1.4, The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature, <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?simplesearchword=reed&simplesearch=translation&searchword=&charenc=gcirc&lists=>

²⁴ Doble, 2021: 87.

ifadeleriyle, kamışın/sazlığın tıpkı Sumer mitolojisinde olduğu gibi Babil mitolojisine göre de dünyadaki yaşamın temel unsurlarından biri olduğu vurgulanmıştır.

Kamışın Ritüel Kullanımına Dair Örnekler

Mitolojik hikâyelerde oynadığı roller ve kendisine yüklenen yaşamsal anlamlar, daha önce de belirttiğimiz gibi kamışın/sazlığın Mezopotamya sakinlerinin düşüncesinde kutsal ve aynı zamanda arındırıcı bir bitki olarak yer edinmesine yol açmıştır. Bu durum, kaçınılmaz olarak, kamışın Mezopotamyalı büyücüler ve din adamlarınca, özellikle çeşitli metafizik nedenlerle hastalandığına inanılan kişileri sıkıntularından arındırmak için düzenledikleri dinsel ve büyüsel ritüellerdeki temel objelerden biri olmasını sağlamıştır. Bunun yanında, kamışın kutsal bir bitki olduğu düşüncesine bağlı olarak ortaya çıkan “saf/temiz” olduğuna dair inanış, onun tanrısal/dini objelerin arındırılmasında kullanılmasını sağlamıştır.

Sumer dönemine ait bazı koruma-sağaltma büyüsü metinlerinde, ılgın ağacı ve tapınak yapımında kullanılan kamış, kutsal arındırıcılar olarak övülmektedir.²⁶ Yanı sıra, Erken Sumer döneminden itibaren bazı tanrıları/tanrıçaları sembolize eden objelerin kamıştan yapıldığı görülmektedir.²⁷ Güney Mezopotamya’da kamışın birçok farklı türü yetişmektedir ve ritüellerde, ritüelin ne amaçla yapıldığına bağlı olarak, farklı türleri, farklı biçimlerde kullanılmıştır.²⁸

Kamışın, saf/pak bir bitki olarak, kutsal kabul edilen objeleri arındırmada kullanılmasına en güzel örnek, onun “ağız yıkama ya da ağız arındırma” anlamına gelen *mīs pī* ve *pīt pī* “ağız açma” ritüelinde kullanılmasıdır.²⁹ Bu ritüel, heykel ustalarının eliyle yeni yapılan ya da tamir edilen bir tanrı heykelini, yeryüzünün maddi ve manevi kirlerinden arındırmak ve onu tanrıların huzurunda, tanrısal alana ait bir varlığa dönüştürmek için düzenlenmiştir. Kamışlar ve kamıştan yapılan çit ve kulübe gibi yapılar; yaratılış, saflık, doğum, koruma gibi mitolojik ve kültürel kavramlar ile Apsū olarak bilinen ezeli suları birbirine bağladıkları için *mīs pī* ritüeli için büyük bir sembolik öneme sahiptir.³⁰ Nitekim ritüel talimatnamesinde büyücünden kamıştan bir kulübe yapması direktifi verilmektedir:

“Mabedin sağına kamıştan kulübeyi yerleştir

Ea ve Asalluhi için adakları takdim et

Adakları tamamla ve ağız yıkama yap”³¹

Mīs pī, kamışı, saf ve hem tanrıları hem de insanları arındıracak kadar güçlü bir madde olarak tasvir eder. Kamış o kadar güçlü bir arındırıcıdır ki

²⁵ Heidel, 2009: 18.

²⁶ Cunningham, 1997: 27.

²⁷ Braun Holzinger, 1999: 164.

²⁸ Abusch-Schwemer, 2011: 472.

²⁹ Ay, 2013: 4.

³⁰ Balogh, 2020: 8.

³¹ Ay, 2013: 15.

ritüel esnasında ağız kamışla yıkanan tanrı heykeline “*cennet kadar pak*” ve görünüş olarak “*cennetin merkezi kadar parlak*” sözleri söylenir.³²

Taşıdığı fiziksel, sembolik ve mitsel özelliklerinden dolayı, kamış, *mīs pī* ritüelinde ikili sembolik role sahip bir obje olarak tasvir edilir. Burada kamış; bir taraftan yeryüzü, gökyüzü ve Apsū’yu birleştiren dünyanın eksenini, diğer taraftan Apsū’yu diğer tüm sıradan şeylerden ayıran “kozmetik eşiktir”. Kamış, dikey düzlemde, yeryüzü, gökyüzü ve Apsū’yu birleştirir. *Mīs pī* ritüelinde okunan “*pak Apsū’dan gelen kamış*” sözleri, şiirsel olarak kamış, Apsū’nun pak evinde özenle bakılmış ve “*kaderi Enki tarafından belirlenmiş ... tanrıların kamışı*” biçiminde tasvir eder. Bunun yanında kamış, gökleri Apsū’ya bağlayan bir tür pipet gibi işlev görerek diğer tanrıların Apsū’nun verimli sularına ulaşmalarının aracı olarak görülür.³³ Yatay düzlemde ise kamış, medeni yaşam alanları ile “*pak Apsū*” arasındaki alanda yetişir ve iki âlem arasında kozmik bir eşik gibi işlev görür. Hiç kimse, en kutsal Apsū’yu ve oraya yaklaşmak isteyen kişiyi birbirinden ayıran çalılıklara büyük bir meydan okuma olmadan geçemez ve Ea’nın meskenine yaklaşamaz. Kutsal ile sıradan olanı tam anlamıyla ve sembolik olarak ayırma yeteneği, aynı zamanda ritüel kullanım için yapılmış kamış öğelerini karakterize eder. *Mīs pī* boyunca, ritüeli yöneten din adamının kamıştan, *qanū*, yapılan, kamış demetleri, *uriggallu*, kamış kulübelere, *šutukku*, ve kamış hasırlar, *burū*, gibi çeşitli öğeler yapması ve bunları kullanması gerekir. “*Apsū’dan gelen kamış*” koruma-sağaltma büyüünde, “*küçük buginnu*” denilen ve sıvı taşımak için kullanılan, küçük, su geçirmez bir kap veya oluk kullanılmıştır. *Mīs pī* ritüelinde kamışlar, Apsū’nun saf, hayat veren suyunu taşır ve bu ezeli sular, dış cephenin su geçirmez özelliğinden dolayı dışarı sızamaz. Böylece kamışlar birlikte bağlandığında, kutsal alanı kuşatacak ve izole edecek güce sahip olacaktır. Hiçbir kutsiyet dışarı çıkamayacak ve sıradan olan veya pak olmayan hiçbir şey içeri giremeyecektir. Din adamı, *Mīs pī* ritüeline çağırdığı her tanrıya bir tane düşecek şekilde kamış kulübelere yapmak için birçok kamış demetini birleştirir. *Mīs pī* ritüeli uygulanan tanrı heykeli, diğer tanrılar için yapılmış kulübelerin arasına serilen bir kamış hasırın üzerine konur ve bu hasır onu yerden izole ederek kendisine bulaşabilecek herhangi bir kirlilikten korurdu.³⁴

Kamış kullanımı, kara-büyüyü bozmak için yapılan ritüellerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu tür ritüellerde, genellikle biri erkek diğeri dişiden oluşan olmak üzere bir çift figürin kullanılmıştır. Ritüel yönergeleri, genellikle her bir çifti farklı bir malzemedeki yapılmış avuç içi boyutunda, antropomorfik figürinlerden oluşan bir dizi çiftin kullanılması talimatını verir. Bu tür figürinlerin yapımında kullanılan tipik materyaller; kil, don yağı, zift, hamur, susam, meyve püresi, odun ve kamıştır.³⁵

“...İlgin odunundan iki figürin, sedir odunundan iki figürin, kamıştan iki figürin, odundan iki figürin, tenekeden iki figürin, maltızda henüz yakılmamış bakırdan iki figürin...”³⁶

³² Balogh, 2020: 12.

³³ Balogh, 2020: 11.

³⁴ Balogh, 2020: 12.

³⁵ Abusch-Schwemer 2011: 22-23.

³⁶ Abusch-Schwemer 2011: 348.

Bir koruma-sağaltma büyüsü metninde, kendisine kara-büyü yapılmış kişinin önce hastalığının teşhisi yapılmakta ve ardından hastanın eski sağlığına tekrar kavuşması için neler yapılması gerektiği şöyle sıralanmaktadır:

“Eğer bir adamın sürekli başı dönüyorsa, başı [...] ve kararıyorsa, görünüşü sürekli [değişiyorsa], görünüşü kararıyorsa, konuşma yetisi [...], sürekli daha çok kederleniyorsa, bir kadınla cinsel ilişkiye giremiyorsa, sürekli asabiyse, kulağı çınliyorsa, (o zaman) bu adamı temsil eden kil figürinler toprağa gömülmüş (demektir). Boynuzlu tuz-otunun tohumunu, ilgin tohumunu, yeryüzünün (ve) gökyüzünün [...], bezelye ununu, mercimek ununu (ve) tatlı kamış bitkisinin içinden özünü (birlikte) döv. Onu selvi yağının içine koy; “Sen öfkeliyin” koruma-sağaltma büyüsünü karışımın üzerine oku. Hastayı, 27. ve 28. günlerin sabahında, öğlen vaktinde ve akşamında onunla ov, ardından o iyileşecektir.”³⁷

Yukarıdaki iki metinden ilkinde, başka materyallerden yapılan figürinlerin yanı sıra bir çift figürinin de kamıştan yapılması salık verilmektedir. Bir tabuyu ihlal etme, tanrılara karşı sorumluluklarını yerine getirmeme ya da hayalet ve cin musallat olması gibi metafizik nedenlerle hastalanan kişileri iyileştirmek için düzenlenen koruma-sağaltma büyüsü ritüellerinde kullanılan objeler tesadüfen değil aksine her biri, taşıdığı sembolik anlam göz önünde bulundurulularak seçilmiş ve ritüel başlamadan önce bu objeler büyülü bazı yöntemlerle arındırılmıştır. Ayrıca bu tür ritüellerde figürinler genellikle ritüelin sonunda büyücü tarafından yakılan ateşe atılarak yakılacağından, söz konusu figürinler yanıcı materyallerden seçilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ritüelde kamışın kullanılmasının hem kamışın sahip olduğu mitolojik değerden dolayı temiz/arı bir obje olarak görülüp arındırma ritüellerinde kullanılmaya uygun kabul edilmesi hem de yanıcı özellikte olması etkili olmuştur denebilir. İkinci metinde ise büyücüden, aralarında tatlı-kamış bitkisinin özü de bulunan birçok bitki ve başka bazı maddeleri merhem haline getirerek onunla hasta kişinin bedenini ovması istenmektedir. Burada belirtmek gerekir ki birçok kamış çeşidinden her birinin ne tür sembolik bir anlama sahip olduğunu belirlemek zor olsa da genel olarak bakıldığında “kamış bitkisinin”, kutsal, temiz/arı, tanrısal bir doğaya sahip ve şifa verici olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Eski Mezopotamya sakinleri tarafından en tehlikeli kara-büyülerden biri kabul edilen ve ölümle sonuçlanacağına inanılan “boğaz kesme” büyüsünü, *zikurudû*, bozmak için yapılan ritüellerde de kamış bitkisinin kullanıldığı görülmektedir. Ninova’daki Asurbanipal kütüphanesinde bulunmuş Yeni Asur dönemine ait, KMI 76a kodlu büyü metninin 1-13 satırlarında konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir:

“Eğer bir adamın sağ ve sol tarafındaki damarlar ..., o [...] üç gün boyunca ağzından kan (ve) mişhu-sıvısı akarsa (o zaman) Büyük Ayı karşısında o adam [büyüler yapılmıştır]. Şayet on gün boyunca devam ederse o ölür – boğaz kesme büyüsünün eli, o, ölecek. Onu boğaz kesme büyüsünden kurtarmak için: Geceleyin, bacağı bükülmesi (bacağı bükerek gibi) Büyük Ayı’nın huzurunda çatıya kamıştan bir kulübe yap. Kamıştan kulübenin içine, dört ana yöne standartlar dik, kutsal su kabını yerleştir. Onun (yani kamış kulübenin) sınırlarını bir un halkasıyla çiz. Kamış kulübenin içindeki her standardın “boynuzunu” kırmızı yün ve mavi yün ile süsle. O adam temiz bir kıyafet giysin. Kötü-ruh kovucu, onu sağ eliyle tutar

³⁷ Abusch-Schwemer 2011: 92.

ve kamış kulübeye doğru yönlendirir. Bir kamış sunağını (bir bezle) ört, hurma ve un saç. [...]. Bir litrelik bir şarap kabı (ve) bir litrelik bir su kabı koy. Büyük Ayı'nın huzurunda o şöyle (desin): "Sen yargıçsın, benim davamı yargıla, benim için bir karar ver! Kara-büyülü istekleri kabul etme! Senin emrinde ... [...]. O bunu söyler [...] bir libasyon ... [...] o adama yaklaşamaz [...]." ³⁸

Kamıştan yapılmış kulübe, *şutukku*, Babil koruma-sağaltma büyülerinin tipik unsurlarından biridir. Bu kulübeler, özel bir amaç uğruna yapılmış bir tür tapınak olduğundan, özellikle tanrıların tasvirlerinin içine yerleştirilebileceği "arınmış" bir yer olarak hizmet etmiştir.³⁹ Nitekim bir kimseyi, kendisine musallat olan hayaletten kurtarmak için de kamıştan kulübe kullanılmıştır. Hayalet kovma ritüelleri, öldükten sonra çocukları veya akrabaları tarafından gereği gibi defnedilmemiş ve kendisi için cenazesinde insanlara ikramda bulunulmamış kişilerin, kızgın ve intikam için yeryüzüne geri dönmüş ruhlarını çeşitli ikramlarla teskin etmek için düzenlenmiştir. Örneğin; dolunayın battığı ve güneşin doğduğu şafak vaktinde yapılan bir ritüelde; kötü-ruh kovucu/ak-büyücü/*āšipu*, hastayı giydirir ardından obsidiyen bir bıçak ile hastanın alnında kesikler açarak ondan kan alır ve sonrasında hasta kişiyi, yüzü kuzeye dönük bir biçimde, kamış kulübenin içine oturturdu.⁴⁰ Bu tür ritüellerde, kötü-ruh kovucu, bir sunu masası ya da kamıştan bir sunak hazırlardı. Buranın üzerine; küçük ekmeklerden oluşan yemek porsiyonları ya da kaliteli beyaz undan, *isqūqu*, yapılmış ekmek konurdu.⁴¹

Benzer şekilde, *bīt rimki*⁴² adlı, kralın arındırılması için düzenlenen ritüel esnasında da şehrin dışına kamıştan kulübeler yapılmıştır. Uygulanması birkaç gün süren ritüel, çok sayıda duanın ezberden okunmasını ve birtakım büyü sözleri içermektedir.⁴³ *Bīt rimki* ritüeli, genel olarak şu aşamalardan oluşmaktaydı: Kral ve sarayına yönelik yapılan birtakım ilk arındırma ritüellerinin ardından kral ve ritüel uzmanları açık araziye giderdi. Orada, daha önceden kamıştan inşa edilmiş, *bīt rimki* denilen karmaşık bir ritüel yapı bulunurdu. Bu ritüel evi, kamıştan yapılmış ve kamış boyunda bir halkayla çitlenerek dış dünyadan ayrılan bir alandan oluşmaktaydı ve bu alanın içine, geçici mabetler olarak hizmet veren kamıştan bir veya birkaç kulübe inşa edilmişti. Ritüel uzmanı, kralın gece boyunca panteonun büyük tanrılarına, yıldızlara ve gezegenlere, uzun bir dua döngüsü okumasını sağlardı. Kral, tanrılardan destek, merhamet, yardım ve onun adına kendisinin kişisel tanrılarına müdahale etmelerini isterdi.⁴⁴ *Bīt rimki* ritüeli esnasında okunan uzun bir duada, kendisine kara-büyü yapıldığını düşünen kral, tanrı *Šamaš*'a şu sözlerle yalvarmaktadır:

"Koruma-sağaltma büyü: Yeryüzünün ve gökyüzünün kralı
Adaletin ve doğruluğun efendisi *Šamaš*,

³⁸ Abusch-Schwemer, 2011: 400-401.

³⁹ Abusch-Schwemer, 2011: 38.

⁴⁰ Nemet Nejat, 1998: 210.

⁴¹ Scurlock, 2006: 44.

⁴² "Arınma evi" anlamına gelen bu ritüel, kralı, ay ya da güneş tutulması, gibi kötü işaretler olarak kabul edilen durumların yaratacağı olumsuzluklardan korumak için düzenlenmiştir Scurlock, 1988: 203.

⁴³ Farber, 1995: 1902.

⁴⁴ Ambos, 2013: 41.

Sen tanrıların ve insanların arındırıcısı
 Şamaş, ben bit rimki ritüelinin kamış kulübelerinde
 Huzurunda duruyorum
 Şamaş, beni elinde sınıksız tutan kişiyi tanımıyorum – gerçekten
 O bir kadındır, bu onun heykelciğidir
 Şamaş, insanın yaratıcısı pak Nissabanın vesilesiyle
 Resim resim gibidir, kafa kafa gibidir
 Bedensel biçim, bedensel biçim gibidir
 Şamaş, bu, bana karşı kara-büyü yapan
 Kara-büyüye başvuran (ve) kara-büyü peşinde koşan
 Cadiya, “büyü yap” diyen
 Büyücü kadına, “büyüle” diyen
 Bana karşı başka birini kışkırtan
 Bana ekmeğin içinde (kara-büyü) yediren
 Bana içmem için biranın içinde (kara-büyü) veren
 Beni (kara-büyü yapılmış) suyla yıkayan
 Beni (kara-büyü yapılmış) yağla yağlayan
 Bana yemeğin içinde (kara-büyü) yediren ...”.⁴⁵

Eski Mezopotamya’da sıklıkla uygulanan bir diğer koruma-sağaltma büyü ritüeli olan *Namburbi*’de⁴⁶ de kamıştan yapılmış bazı objeler ve yanı sıra kamış kulübe kullanılmıştır. Tipik bir *Namburbi* ritüeli, beş ayın silsilesinden oluşmaktadır. İlk olarak, ritüelin yapılacağı bölgeyi, ritüelleri kamıştan bir kulübede uygulayarak ya da alanı büyü bir çemberle sınırlandırarak, çevreleme ayinleri gerçekleştirilmiştir.⁴⁷ Yine *Namburbi* serisindeki Sm. 1513 numaralı büyü metninde, bir kimseyi yılanın vereceği zararlardan korumak için düzenlenen arındırma ritüelinde kullanılacak kutsal su kabının içerisine, şeker kamışı, tuz, sedir ağacı gibi arındırıcı maddelerin konması salık verilmiştir.⁴⁸ K8932 numaralı, bir şahinin, güvercinin, karganın ya da bir kimseye zarar verebilecek herhangi bir kuşun kötülüğünü önlemek için düzenlenen *Namburbi* ritüelinde ise Tanrı Şamaş’ın huzurunda kamıştan bir sunak hazırlanmış ve buraya onun için çeşitli sunular konularak kötülükleri uzaklaştırması istenmiştir.⁴⁹

Hamilelik süreci sıkıntılı geçen kadınların sorunlarını gidermek için yapılan tıbbi ve büyü uygulamalarda da kamış bitkisinin kullanıldığı görülmektedir.⁵⁰ Örneğin BAM 248 numaralı doğum ritüeli yönergesinde, *āšipu*’nun doğum esnasında sıradan bir sopa değil, kızılcağacından yapılmış çobandeğneği ya da ucu kesilmiş ve içi yağla nemlendirilip büyü tozla doldurulmuş kalın bir kamış kullanması talimatı verilmektedir.⁵¹

Büyü ritüellerinin yanı sıra dini ritüellerde de kamıştan yapılmış objeler kullanıldığını görmekteyiz. Bu ritüellerden birinde, Eski Mezopotamya sakinleri için sembolik değeri büyük olan kamıştan örülmüş bir sepet kullanılmıştır. Ritüel esnasında, on katlı devasa bir ziggurat inşa edilmeden önce, kralın başının üstünde bir sepet taşıdığı “sepet taşıma töreni”

⁴⁵ Abush-Schwemer, 2011: 383.

⁴⁶ *Namburbi*, bir insanın ilerde başına gelebilecek her hangi bir kötülüğün etkilerini önceden tespit etmeyi ve engellemeyi amaçlayan Akadca bir koruma-sağaltma büyü ritüel serisidir Black-Green, 2004: 127.

⁴⁷ Black-Green, 2004: 127; Çeçen-Gökçek vd., 2020: 161.

⁴⁸ Mandacı, 2016: 222.

⁴⁹ Caplice, 1967: 279.

⁵⁰ Farber, 1984: 315; Cunningham, 1997: 113.

⁵¹ Scurlock, 1991: 145-146.

yapılmıştır. Dahası zigguratın inşası boyunca, kralı, kafasında sepet taşıırken tasvir eden ve “temel figürleri” olarak adlandırılan bazı metal figürler, binanın önemli yerlerine gömülmüştür. Doble’e göre; tüm bunlar, Sumerlerin tanrılar tarafından kendilerine aktarıldığına inandıkları ilkel bir beceri olan sepet yapma zanaatına duyulan saygıya işaret etmektedir. Çünkü sepetler, insanlar yaratılmadan önce var edilmiş ve onlar özellikle bu yükü taşımak için yaratılmışlardır. Atrahasis destanında geçen aşağıda verdiğimiz cümleler, bu inancı ortaya koymaktadır:

“Onlar tanrıçayı çağırdı ve ona sordu: Tanrıların ebesi, bilge Namma, Sen doğum tanrıçasısın, insanın yaratıcısısın. Lullu-insanını yarat, onun boyunduruğu taşımaya izin ver. Onun boyunduruğu taşımaya izin ver. ... İnsana, tanrıların iş sepetini taşımaya izin ver.”⁵²

Bir diğer dini olarak sınıflandırılabilir ritüel ise rüyaların kendisine yol göstermesini isteyen bir yöneticinin, uyumak için kamıştan yapılmış bir nevi özel bir kuluçka kulübesine giderek uyumasından oluşmaktaydı. Kamışlardan yapılmış olduğu için kulübe duvarlarının tanrılardan rüya yoluyla gelecek mesajları içeriye geçirebileceği düşünülmekteydi. Bu ritüel, muhtemelen, Sumerlerin Tufan mitindeki kahramanı olan Ziusudra’nın istiare için böyle bir kulübeye girmesiyle ve orada tanrı Enki’den tufan olacağına dair bilgi almış olmasıyla⁵³ ilişkilendirilmiştir. İstiare uykusuna yatan kişi, tıpkı tanrı Enki’nin Ziusudra’yı uyarması gibi tanrıların kendisini uyaracağını ummuş olmalıdır.

Sonuç

Güney Mezopotamya’da, Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı, Basra Körfezi’ne yakın bataklık alanlarda yaşayan Sumer halkı, büyük kentler inşa etmeden önce, bataklık alanlardaki küçük adacıklar üzerine, kamıştan ve papirüs bitkisinden yaptıkları kulübelerde yaşamışlardır. Söz konusu bölgenin genel bitki örtüsü, sazlıklarda yetişen uzun kamışlar ve hurma ağaçlarıdır. Bataklık alanlar genel olarak yaşamak için elverişsiz olsa da burada yaşayan insanlara bazı önemli avantajlar da sunmuştur. Örneğin sazlıklar; göçmen kuşlar ve balık, manda, inek gibi hayvanlar için oldukça elverişli olmanın yanı sıra su yönünden de zengin alanlardır. Yaşadıkları coğrafyanın tüm dezavantajlarına karşın tarihi kayıtlardan medeniyet kurma konusunda hayli becerikli olduklarını anladığımız Sumer halkı, bölgenin sunduğu imkânlardan maksimum verimle faydalanmayı bilmişlerdir. Bu noktada Sumer halkının, çeşitli teknikler geliştirerek kamış bitkisini ördüklerini ve onu yaşamlarının birçok alanında kullandıklarını görmekteyiz. Örneğin kamıştan, sepet, hasır, çeşitli boyutlarda nehirlerde kullanabilecekleri tekneler, içinde ikamet ettikleri kulübelere, kulübelerinin etrafını çevrelemek için çitler vb. yaparak bu bitkiden çok geniş bir yelpazede faydalanmışlardır.

Sumerlerin, erken tarihlerinde kamış bitkisinden bu denli faydalanmaları ve sazlık alanların onlara su ve besin gibi en yüksek yaşamsal değere sahip şeyleri sunması, zamanla bu iki ögenin kutsallaştırılmasına ve mitolojik birer unsur haline gelmesine yol açmıştır. Nitekim kamış/sazlık, başta yaratılış mitleri olmak üzere, Eski Mezopotamya sakinlerinden kalan edebi, dini ve ritüel metinlerinde sayısız defa karşımıza çıkmaktadır. Eskiçağ toplumlarının

⁵² Doble, 2021: 88.

⁵³ Hoffman, 2004: 246.

evren, dünya ve yeryüzündeki canlıların varoluşu ile ilgili genel yaklaşımı, tüm bu olguların tanrıların isteğiyle var oldukları yönündedir. Ayrıca her varlığın dışarıdan görülen özelliklerinin yanında bir de büyüdü için bazı özelliklere sahip olduğuna ve bu özelliklerin söz konusu varlığın tanrısal âlemdeki konumuyla ilgili olduğuna inanılmıştır. Bu bağlamda kamışın/sazlığın bu denli kutsanmasının ve kamışa/sazlığa yönelik olumsuz eylemlerin tabu kabul edilmesinin arka planında yine söz konusu öğelerin tanrısal âlemde oynadıkları roller yer almaktadır. Örneğin; Enki'nin tanrılar meclisinin bir tufan çıkarıp insanoğlunu yok etme kararlarını, kamıştan bir kulübede tekrar ederken bilge Ziusudra/Atrahasis tarafından işitilmesini ve böylece Ziusudra'nın yine kamıştan bir gemi yaparak dünyadaki canlıları yok olmaktan kurtarmasını sağlayan şey kamıştır. Bunun yanında kamış, yaratılış mitlerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Mezopotamya inancına göre, kamış/sazlık tanrıların yeryüzünü var ederken kullandıkları ana malzemelerden biridir. Örneğin Babilliler, Marduk'un dünyayı kamış hasırın yardımıyla yarattığından bahsetmektedir. Bu hikâyelerin nesilden nesile aktarıldığı ve Mezopotamya'da yaşayanların bu mitleri öğrenerek ve bunlara inanarak büyüdüleri düşünülecek olursa gündelik yaşamda çevrelerinde gördükleri nesnelere neden kutsallaştırdıkları daha iyi anlaşılacaktır.

Kamışın mitolojik hikâyelerde insanlık için oynadığı hayati rol, onu büyü ritüelleri ve dini ritüeller için önemli bir obje haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle, kamıştan yapılmış bir kulübenin insanlığın ve diğer tüm canlıların soylarını kurtardığına dair inanç, kamıştan yapılmış kulübeyi, ritüellerin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir. *Bit rimki*, *namburbi* ve hayalet kovma gibi arınma ritüellerinde kamıştan kulübeler yapılmış, hasta bu kulübenin içine sokulmuş ve böylece kötü ruhların bu kutsal/arınmış alanlara giremeyeceği düşünülmüştür. Bunun yanında bazı ritüellerde, hastaya yemesi için başka birçok bitkiyle beraber kamış özü verilmiş, yeni yapılan bir tanrı heykelinin ağzını arındırmak için yapılan *mīs pī* ritüelinde ise heykelin ağzı kutsal/pak kamış bitkisiyle yıkanmıştır.

Mitolojik hikâyelerin ve çeşitli amaçlarla yapılan ritüellerin ana unsurlarından biri olan kamış/sazlık, erken Sumer tarihinde çok önemli bir role sahiptir. Kamıştan yapılan araç-gereçler Sumer medeniyetinin gelişmesinde çok büyük bir öneme sahiptir. Bu durum, Sumerlerin uzun kamışlardan, sepet, hasır, tekne, çit, kulübe vb. şeyleri yapabilecekleri örme tekniklerini geliştirmiş olmalarıyla ilişkilidir. Bu teknikler sayesinde, aslında yaşamaya pek de elverişli olmayan bir coğrafyada muazzam bir medeniyetin temelleri atılmıştır. Nitekim burada ilk yazı bulunmuş, ilk edebi ürünler yazılmış, kentleşmenin temelleri atılmış ve etkileri sadece Mezopotamya'da değil tüm Yakındoğu'da ve hatta dünyada bugün bile canlı bir şekilde devam eden ileri bir uygarlık kök salmıştır.

Kaynaklar

- ABUSCH, T. - SCHWEMER, D., 2011, "Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals Volume One", *Ancient Magic and Divination*, 8/1, Eds.: Tzvi Abusch, Ann K. Guinan, Nils P. Heeßel, Francesca Rochberg, Frans A.M. Wiggermann Brill, Leiden. Boston.
- AMBOS, C., 2013. "Rites of Passage in Ancient Mesopotamia: Changing Status by Moving Through Space. Bit Rimki and the Ritual of The Substitute King", *Approaching Rituals in Ancient Cultures*, Ed.: Claus Ambos, Lorenzo Verderame, Alla Rivista Degli Studi Orientali Nuova Series, Volume LXXXVI, Fabrizio Serra Editore, Pisa Roma, pp. 17-39.
- ASTOUR, M.C., 1968. "Two Ugaritic Serpent Charms", *Journal of Near Eastern Studies*, 27/1 pp. 13-36.
- AY, Ş., 2013. Mis pi" - "Pit pi" Ritüelleri ve Eski Mezopotmaya'da İnsan Tanrı İlişkisi", *Journal of History School (JOHS)*, Year 6, Issue XV, pp. 1-21.
- BALOGH, A., 2020. "The Mesopotamian Mis Pi Ceremony", *Clifford Geertz's Thick Description Principles for Studying the Cultural Webs of the Deceased, Chances and Problems of Cultural Anthropological Perspectives in Ancient Studies*, Eds.: Daniel Fallmann, Fabian Heil, Gioele Zisa, DWJ (Distant Worlds Journal), 4, pp. 5-19.
- BIGGS, R. D., 1967. *ŠĀ.ZI.GA Ancient Mesopotamian Potency Incantations, Text from Cuneiform Sources*, J. J. Augustin, Publisher, Locust Valley, Newyork.
- BLACK, J., GREEN, A., 2004. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary*, The British Museum Press, London.
- BOTTERO, J., 2012., *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çev.: Mehmet Emin Özcan, Ayten Er, Dost Kitabevi, Ankara.
- BRAUN-HOLZINGER, E., 1999. "Apotropaic Figures at Mesopotamian Temples", *Ancient Magic and Divination I*, Eds.: Tzvi Abusch, Karel van der Toorn, STYX Publications, Groningen, pp. 149-172.
- CAPLICE, R., 1967. "Namburbi Texts in the British Museum. III", *Orientalia*, 36/3, pp. 273-298.
- CUNNINGHAM, G., 1997. *Deliver Me from Evil, Mesopotamian incantations 2500-1500 B.C.*, Edit Ce Pontificio Istituta Biblico, Roma.
- ÇEÇEN, S. – GÖKÇEK, L.G. vd., 2020. "Marqasi'den Namburbi Ritüeline Ait Bir Tablet: Nisan Ayında Görülen Yılanın Uğursuzluğu", *Archivum Anatolicum*, 14/2, s. 157-175.
- DE KLERK, P. - JOOSTEN H., 2019. "How Ancient Cultures Perceived Mires and Wetlands (3000 BCE – 500 CE): an Introduction", *IMCG Bulletin*, 04, pp. 4-15.
- DICK, M.B., 1999. *The Induction of the Cult Image in Ancient Mesopotamia: The Mesopotamian mis pi Ritual, Born in Heaven Made on Earth*, Eisenbrauns Winona Lake, Indiana.

- FARBER W., 1995. "Witchcraft, Magic, and Divination in Ancient Mesopotamia", *Civilizations of the Ancient Near East, Volume III*, Ed.: Jack M. Sasson, Charles Scribner's Sons, Macmillan Library Reference USA, Simon & Schuster Macmillan New Yorks, pp. 1895-1909.
- FARBER, G., 1984. "Another Old Babylonian Childbirth Incantation", *Journal of Near Eastern Studies*, 43/4, pp. 311-316.
- FOXVOG, D. A., 2011. *Elementary Sumerian Glossary*, University of California at Berkeley, Guerneville, California USA.
- HOFFMAN, C., 2004. "Dumuzi's Dream: Dream Analysis in Ancient Mesopotamia", *Dreaming*, 14/4, pp. 240-251.
- KELLEY, K., 2021. "More Than a Woman? On Proto-cuneiform SAL and the Archaic Tribute List", *Current Research in Early Mesopotamian Studies Workshop Organized at the 65th Rencontre Assyriologique Internationale, Paris 2019*, Ed.: Armando Bramanti at al., Zaphon Münster, pp. 9-44.
- KHURT, A., 2009. *Eskiçağda Yakındoğu I. Cilt*, Çev.: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KLECKOWSKA, K., 2012. "Comparative Analysis of the Motif of Reed in the Mesopotamian Myth of Flood and the Greek Myth of King Midas", *Ex Nihilo*, 2/8, pp. 93-108.
- KRAMER, S. N., 2002. *Sümerler*, Çev.: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KRAMER, S.N., 2001. *Sümer Mitolojisi*, Çev.: Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- MANDACI, E., 2016. "Arkeolojik Ve Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya Toplumlarında Büyü Ve Büyücülük", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, Sayı 16, s. 217-232.
- NEMET-NEJAT, K. R., 1998. *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, Greenwood Press, London.
- SCURLOCK, J., 2006. *Magico-Medical Means Of Treating Ghost-Induced Illnesses in Ancient Mesopotamia*, Ancient Magic and Divination III, BRILL STYX, Leiden, Boston.
- SCURLOCK, J.A., 1988. "KAR 267 // BMS 53: A Ghostly Light on bit rimki?", *Journal of the American Oriental Society*, 108/2, pp. 203-209.
- SCURLOCK, J.A., 1991. "Baby-Snatching Demons, Restless Souls and the Dangers of Childbirth: Medico-Magical Means of Dealing With Some of the Perils of Motherhood in Ancient Mesopotamia", *Incognita*, 2, pp. 137-185.
- UBAID, A. H., 2021. "Complexity as a Mechanism to Reconstruct the Urban Pattern of The Iraqi Marshes in the Ancient City of Ur and Marsh Villages", *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, 9/2, pp.341-361.

İnternet Tabanlı Kaynaklar

DOBLE, R., 2021."Mesopotamian Ancient Basket Weaving Technology and the Sumerian Reed Industry" Deconstructing Time

<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>

HEIDEL, A., The Babylonian Genesis, Second Edition, The University of Chicago Press, 2009. (<https://www.britannica.com/art/basketry>)

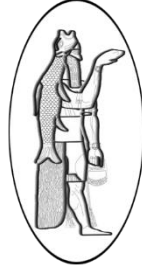
The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature,
<https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi>

<http://www.ancienttexts.org/library/mesopotamian/gilgamesh/tab11.htm>

556

OANNES

4 (2)

TROAS BÖLGESİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARININ
IŞIĞINDA PERS SAVUNMA SİSTEMİ
*PERSIAN DEFENSE SYSTEM IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL
SURVEYS OF THE TROAS REGION*

Reyhan KÖRPE

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Letters, Department of History
rkorpe@comu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4019-4722

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **27.07.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **11.09.2022**
Sayfa-Pages : **557 – 578.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1149549>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atıf – Citation: KÖRPE, R., “Troas Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Işığında Pers Savunma Sistemi”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 557 – 578.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

557 – 578

Araştırma Makalesi / Research Article

TROAS BÖLGESİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARININ IŞIĞINDA PERS SAVUNMA SİSTEMİ

PERSIAN DEFENSE SYSTEM IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL SURVEYS OF THE TROAS REGION

Prof. Dr. Reyhan KÖRPE

Öz

Troas bölgesinde yapmış olduğumuz arkeolojik yüzey araştırmalarında bölgenin antik dönemlere ait yollara hakim tepeler üzerinde kale ve yerleşimler tespit edilmiştir. Bu tepe üstü yerleşim yerlerinin neredeyse tamamı iç, orta ve doğu Troas'tan akan nehir vadileri boyunca sıralanmakta olup, birbirlerini görebilecek konumdadırlar. Araştırmamızda bu yerleşim yerlerinde ve civarında ele geçen arkeolojik buluntulardan kalelerin en erken MÖ 6. yüzyılda inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Hellenistik dönemin başlarında da pek çoğu terk edilmiştir. Bu kalelerin faaliyette olduğu zaman Troas bölgesinin Pers hakimiyetinde olduğu zamana uymaktadır. Bu nedenle Daskyleion satraplığı içinde Perslere bağlı bir çeşit savunma sisteminin parçası oldukları düşünülmektedir.

Bu tepe üstü kale yerleşimlerine Troas bölgesinde Aesepos, Granikos, Rhodios ve Skamandros nehir havzaları boyunca bölgenin tamamında, nehir vadileri boyunca ve ayrıca stratejik geçitlere bakan tepeler üzerinde rastlanmıştır. Bu kaleler Perslerin bölgedeki askeri faaliyetlerinde kullandıkları yollar ve

Abstract

Our archaeological surveys in the Troas region has discovered several fortified hilltop settlements with commanding views over the ancient highways of the Troad. Almost all these hilltop settlements were located along the river valleys that cut across the central and eastern Troad, and virtually all of them were in visual contact with each other. Pottery recovered from within and around these forts suggests that they were built in the sixth century B.C. and largely abandoned by the beginning of the Hellenistic period. In other words, they coincide with Persian rule in the Troad and were probably intended as Persian outposts linked to regional satrapal capital at Daskyleion.

These fortified hilltop settlements were strategically located in the river valleys of the Granicus, Aesepus, Scamandrus, and Rhodios, as well as on hills overlooking narrow passes. Apart from the fort overlooking the Gulf of Adramytteion that Xerxes and his army would have passed on their way to the Hellespont, we located an important fortress that guarded the route from Zeleia to the Granicus plain.

güzergahlar boyunca sıralanmaktadır. Büyük bir kısmı araştırmalarımız sonucu tespit edilen Troas bölgesindeki bu kalelerin konumlandırılışları Perslerin Batı Anadolu'daki savunma amaçlı askeri stratejisine büyük ölçüde ışık tutacaktır.

The Persians must have crossed this pass on their way to confront Alexander in 334 B.C.E. The siting of these Troad strongholds conforms to the defensive Persian military strategy followed elsewhere in western Asia Minor, wherein they preferred inland rather than coastal sites. Most of these forts have never before been identified.

Anahtar Kelimeler: Troas, Pers, Akhaemenid, Satrap, Hellespontos.

Keywords: Troad, Persians, Achaemenid, Satrap, Hellespontus.

Extended Abstract

In archaeological surveys that we have conducted in the Troad, fortified garrisons and settlements have been identified on the hills that overlook the ancient roads. These uphill settlements are nearly all located alongside the river valleys which have flowed from central and eastern Troad and were in a position in order to have visual contact. Our archaeological surveys, these fortified hilltop garrisons were first built in VI. century B.C.E., corresponding exactly to the Persian arrival in the Troad. It is thus a reasonable assumption that these fortified hilltop settlements were a part of the Persian defense system in Dascyleion Satrapy.

These hilltop fortified settlements were located alongside major river valleys such as the Aesepos, Granicus, Rhodios and Scamander River valleys and on the strategically located hills in the Troad. They were also located in strategic locations along major highways in Northwestern Asia Minor (e.g. along the road followed by Xerxes or the road leading from Zeleia to Granicus). The positioning of these garrisons and settlements clearly sheds light on the Persian defensive military strategy in Western Anatolia.

Our archaeological surveys in Troad have identified dozens of hilltop garrisons and towers. There are twenty-eight ancient settlements in the Aesepos river basin, dated to the Archaic-Classical ages corresponding to the period of Persian rule. While some of these settlements are located on the Aesepos or on the hills near its tributaries, some of the settlements are located on the high hills that oversee the plain through which the river passes. This basin, which is approximately 100 km long has a rugged and a mountainous terrain. These hilltop garrison settlements have visual contact with each other, guarding the strategic roads and settlements along the river basin leading from the southern shores of Propontis to the central Troad.

Just like Aesepos river, Upper *basin* of the Granicus river *begins* at the central Troad and *ends* at the shores of Propontis. While the upper basin was home to the natives, the lower basin was dotted with Greek poleis along the shore of the southern Propontis. We have located large numbers of settlements

in the Granicus river basin, dating from late Bronze age to Byzantine period. Twenty six of these settlements are dated to Archaic and Classical periods i.e. during the Persian Rule. Near these settlements there are tumuli and hilltop garrisons located on strategic hills. Granicus river valley there are more city and mansion settlements than fortified garrison settlements. Unlike the settlements in Aesepos river valley, most of the settlements continued to exist during and after the Hellenistic period.

Lampsekene region which extends from the southern shores of the Hellespont to the central Troad consists of smaller river valleys. The hinterland of the southern side of Lampsakos are devoid of any Greek settlements. The region is mountainous and heavily forested and well-watered with several streams and creeks. Fifteen new settlements around five great perennial streams have been located in the inner region.

The river of Rhodios, originating from the Kurşak, Şapçı, Kapaklı, Örenli and Sarp mountains in the inner Troad, runs through a narrow valley between these mountains and empties into the Hellespont west of Abydos (modern Çanakkale). The road along this river valley leads to Atikhisar Castle, passes through Kremaste, which was famous for its gold mines, and reaches the upper Granikos. The modern road which connects Çanakkale with Çan and Yenice follows the ancient road. The road was therefore strategic and not surprisingly we have located many hilltop fortified garrisons and tower-like remains on the hills along this road.

Scamander is the biggest and the most famous river of the Troad. The river, which arises from the north-facing slopes of Mount Ida, grows with the merging of other rivers in the inner Troas, flows along the western Troad, passes near Troy and empties into the Hellespont. Scamander basin, which is 60 km long and 40 km wide, is one of the longest and biggest basins in the region. The famous city of Troy and dozens of other Greek settlements were located at the lower basin. There were also a number of Greek settlements (e.g. Kebren and Skepsis) at the upper basin on the slopes of Mount Ida. In the central part of the basin there were dozens of fortified hilltop garrisons located on strategic hills alongside the river.

Along the western and southern coasts of the Troad, there were Greek cities such as Antandros, Assos, Lamponia, Colonai, Larissa and Neandreia. No Greek settlement were located in their hinterland. Instead, there were numerous settlements and fortified garrisons alongside the Satnois stream, similar to the other inland settlements located in the river basins of Troas. It seems that these fortified inland settlement and garrisons watched over and controlled the Greek settlements nearby. All of these inland settlements in this basin, which belong to the period of Persian rule were fortified hilltop settlements and almost all of them were located at strategic places, aimed to control the region and it's important roads.

The earliest pottery sherds, which were found in these hilltop fortified garrisons and settlements in the inner regions of Troad, are dated to the end of 6th century BCE. These towers and hilltop garrisons are so placed as to see each other from north to south and east to west, to control the entire region from the Marmara Sea to the Aegean Sea or from the Hellespont to the Gulf of

Edremit. Most of these garrisons and settlements were abandoned at the end of 4th century BCE, after the end of Persian rule in the region. It is clear that these fortified inland hilltop settlements were part of the Persian defense system and were built to control the region and to defend it against the forces of Athenians and Spartans who were active in the region in the Classical period.

Giriş

Pers kralı Büyük Kyros MÖ 546 tarihinde Lydia krallığını ortadan kaldırıncı Kızılırmak'ın batısından itibaren daha önce Lydia krallığına ait olan topraklar Pers imparatorluğunun bir parçası haline geldi. Persler yeni fethedilen bu topraklarda imparatorluklarının diğer bölgelerinde olduğu gibi, Anadolu topraklarında da "satraplık" adı verilen valilikler oluşturdular.¹ Yeni kurulan bu satraplıklardan biri de yönetim merkezi günümüzde Bandırma'nın güneyinde, Manyas gölü kıyısında Ergili köyü yakınındaki Daskyleion olan Hellespontos Phrygia Satraplığıdır.² Bu satraplığın sınırlarının çok belirgin olmamakla birlikte kuzeyde Karadeniz kıyısından başlayarak Bithynia ve Mysia bölgelerini kapsadığı görülür. MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru da Marmara denizinin güney kıyılarına uzanan geniş arazi ile birlikte Troas bölgesinin tamamı bu satraplığın topraklarına katılmış olmalıdır.³

Hellespontos Phrygia satraplığının ne zaman kurulduğu konusunda çeşitli görüşler vardır. Ksenophon *Kyropaedia*'sında burasının ilk defa Pharnokhos'a satraplık olarak verildiğini bildirir⁴. Herodotos, Hellespontosluları Anadolu'daki diğer diğer halkların başında sayar.⁵ Fakat MÖ 5. yüzyılın sonlarına kadar kaynaklar bu satraplıktan çok fazla bahsetmez. Hellespontos Phrygia satraplığının ancak Pers-Grek savaşlarından sonra sağlaştırdığını ve bu tarihten sonra burada satrapsal hanedanın oluştuğu düşünülür.⁶ Peloponnesos savaşlarında özellikle Atina ve Spartalıların Çanakkale Boğazının hakimiyeti için mücadeleleri ile birlikte Hellespontos Phrygia satraplığı Anadolu'daki diğer satraplıklar arasında ön plana çıkmıştır. Özellikle Atina için Gelibolu yarımadası Çanakkale Boğazının kontrolü ve Karadeniz'den gelen tahıl yolunun güvenliği için hayati önem taşımaktadır. Boğazın Asya kıyılarını kontrol eden Hellespontos Phrygia satraplığı bu mücadelelerin içinde oldukça aktif bir rol oynamıştır.⁷ Hellespontos Phrygia satraplığında Daskyleion ve çevresi dışında, Çanakkale Boğazı ve Troas bölgesinin de satraplığın diğer topraklarına nazaran biraz daha fazla öne çıktığı görülür. Bunun nedeni olarak boğazın stratejik konumunun yanı sıra, kıyılardaki Grek şehir devletlerinin çokluğu ve bölgenin

¹ Sarıkaya, 2016: 75-90.

² Balcer, 1985: 95-325; Sekunda, 1988: 69- 77; Tenger, 1999:131-133.

³ Wassilleva, 1995: 28; Leaf, 1923: 50-52.

⁴ Ksenophon. *Kyropedia*. VIII. 6. 7.

⁵ Herodotos. III. 90.

⁶ Balcer, 1993: 81-90; Petit, 1990: 41, 181-186; Sancisi-Weerdenburg, 2001: 323-346; Kaptan, 2002: 5, n. 21; Jacobs, 2003: 411-418; Osborne, 1975: 300.

⁷ Bakır, 2001: 169.

doğal kaynaklar bakımından zenginliğidir. Ayrıca Troas bölgesinin asıl önemi, Perslerin Batı'daki Grek dünyası ile ilişkilerinin büyük ölçüde buradan yönlendirilmesidir. Bu nedenle bölgedeki Pers varlığının Anadolu'nun diğer bölgelerine nazaran çok daha etkili olması beklenir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Perslerin idari sistemi ile ilgili genellikle imparatorluğun sınırları içindeki Grek kent devletlerinin durumları incelenmiştir. Çoğunlukla deniz kıyısında toplanmış bu kentler dışındaki Pers toprakların yönetimi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

Antik kaynaklar Pers imparatorluğunda fethedilen toprakların satraplık sistemi içinde bir tür feodal yönetim sistemine sahip olduğunu göstermektedir.⁸ Büyük kral tebaasından savaşlarda başarılı olan kişilere ve soylulara yeni fethedilen toprakların bir kısmını bağışlamaktadır.⁹ Sadece Pers soylularının değil imparatorluğa hizmetinin ve sadakatlerinin karşılığı olarak yerli halkların ileri gelenleri bazı Grekler da bu ayrıcalıklardan faydalanmışlardır.¹⁰ Herodotos, Kızılırmak civarında bu şekilde toprak sahibi olan Perslerden bahsederken, Plutharkhos da Anadolu'nun kuzey batısında arazi sahibi çok sayıda Perslinin varlığını bildirir.¹¹ Bölgedeki toprak sahibi Persler ile ilgili en detaylı bilgi Ksenophon tarafından verilir. "Onbinlerin Dönüşü" sonrasında Mysia'da, Ksenophon komutasındaki Yunan paralı askerler Pergamon yakınlarında, sahibi Pers soylusu olan korunaklı bir malikaneye saldırmışlardır.¹² Plutharkhos da Kelainai yakınlarında sadece kuşatma makineleriyle ele geçirilebilecek kadar güçlü malikanelerin varlığından söz etmektedir.¹³ Buna benzer tahkimatlı Pers malikanelerin Batı Anadolu'da hemen her yerde bulunabileceği anlaşılmaktadır¹⁴. Sekunda, Hellespontos Phrygia satraplık bölgesi sınırları içinde toplam altı yüz Akhaimenid ailenin yaşadığını söylemektedir.¹⁵ Aynı sistemin Persler tarafından Troas gibi önemli bir bölgede de var olduğunu söyleyebiliriz. Antik kaynaklar ve epigrafik buluntular iç Troas'ta böyle pek çok askeri amaçlı toprak bağışlarının olduğunu gösterir. Agathokles, Pytharkhos'a Kyros tarafından yedi köy verildiğini bildirir.¹⁶ Troas'ta Pers hakimiyetinin başlamasıyla birlikte özellikle iç kısımlarda yerleşim yerlerinde bir artışın olduğu da gözlenmiştir.¹⁷ İç kısımlardaki yeni yerleşimler ve kaleler bölgenin kıyısındaki Grek yerleşimlerinden tamamen farklı olup yerli bir karaktere sahiptirler. Pers hakimiyeti zamanında, Troas bölgesinin iç kısımlarında küçük kale-malikanelerde oturan yerel soyluların Perslerin müttefiki olarak bölgeyi kontrol ediliyor olmalıydılar. Bölgedeki arkeolojik araştırmaların

⁸ Ksenophon, *Kyropedia*. VIII. 6. 4-10; Tuplin, 1987: 232-4; Cook, 1995: 693-696; Hornblower, 1994: 67-68.

⁹ Ksenophon, *Hellenika*, III. 1. 6. Themistokles, *Thukydides*. I. 138. 5; Plutarkhos. *Themistokles*, 29. 5-11.

¹⁰ Agath. *FGrH* 470 F6.

¹¹ Herodotos, V. 102. 1; Plutarkos, *Kimon* IX.2-4; Lewis, 1977: 54; Miller, 1997: 92; Tuplin, 1987: 193-4, n. 92.

¹² Ksenophon, *Hellenika*, III.12-14; Rostovtzeff, 1923: 371-374; Balcer, 1985: 211-214; Debord, 1999: 183-84.

¹³ Plutarkos, *Eumenes* VIII. 9-10. Cf. Arr. *Succ.* F 1.41=Phot. *Bibl. cod.* 92:72b4-6.

¹⁴ Lewis, 1977: 53-54; Briant, 2002: 500; Kuhrt, 2007: 825, n. 6.

¹⁵ Sekunda, 1988: 175.

¹⁶ Tuplin, 1987: 137, n. 5.

¹⁷ Rose – Tekkök – Körpe, 2008: 65-150.

yetersizliği ve bu yapıların nisbeten daha küçük bir alanı kaplaması nedeniyle bu malikanelerin şimdiye kadar kesin bir lokalizasyonu yapılamamıştır.

Bu malikanelerin sahipleri olan ve araziyi işleten insanlar, Pers kontrolündeki kentler gibi gerektiğinde kralın ordusunda hizmet etmekle yükümlüydüler. Bunun anlamı Pers-Yunan savaşları sırasında Pers ordusunun bir parçası ya da yardımcı kuvvet olarak bölgeye gelen Atina ve Sparta ordularına karşı savaşmışlardır.¹⁸

Perslerin satraplık bölgelerindeki yerli müttefikleri siyasi gerilimlerin arttığı dönemlerde, ayaklanmalar ve savaşlar sırasında bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. İonia ayaklanması sırasında Hellespontos Phrygia satraplığına bağlı Grek şehir devletlerinin neredeyse tamamı bu ihtilale katılmışken, iç bölgenin Perslere sadık kaldığını görüyoruz. Persler bu bölgedeki ayaklanmayı Dareios'un damadı Daurises komutasında bir orduyla, Dardanos'tan Parion'a kadar Hellespontos ve Propontis kıyısındaki Grek şehir devletlerini birer birer ele geçirerek bastırmıştır.¹⁹ Daurises'in bu seferi donanma ile birlikte yürütülmüş, iç bölgelere girilmemiştir.

İonia ihtilalinden sonra Batı Anadolu'da Perslerin yaşadığı ikinci kriz Kserkses'in felaketle sonuçlanan Yunanistan seferidir. Bu sefer sonrasında Troas'ın hemen karşısındaki Gelibolu Yarımadası Perslerin elinden çıktığı gibi, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına doğru bölgedeki Grek şehir devletlerinin tamamı yeni kurulan Attika-Delos birliğinin üyesi olmuşlardır.

Daha sonra Peloponnes savaşları sırasında bölge ve özellikle Hellespontos, Sparta ve Atina arasındaki güç mücadelesinin en önemli alanlarından biri oldu. Hatta savaşın son safhasında Perslerin de müdahil olmasıyla birlikte Troas kıyıları boyunca çeşitli savaşlara giriştiler. Bu harbin sonu da MÖ 405 yılında, Hellespontos'ta Aigospotamos savaşı ile oldu.²⁰

Peloponnes savaşlarından sonra bölgedeki Grek şehir devletleri tekrar Pers hakimiyetine girdilerse de, çok geçmeden Batı Anadolu'ya geçen Spartalılar bu kentleri yeniden Perslerden kurtarmaya çalıştı. Sparta ile Persler arasındaki mücadele daha çok Kuzeybatı Anadolu ve özellikle de Troas bölgesinde yoğunlaşmıştır. MÖ 395 yılında Sparta kralı Agesilaos Troas'ı istila etmiş, bölgedeki Pers müttefikleri yerleşimler ve Daskyleion'un kendisi yakılmıştır.²¹ Spartalılar, hakimiyetlerini sağlamlaştırmak için özellikle bölgedeki Pers yanlısı yerel beyler ile ittifak yapmaya çalışmışlardır. Bu kişiler Troas bölgesinin büyük bir bölümüne hükmediyorlardı. Ksenophon bu yerel yöneticilerden biri hakkında bilgi vermektedir. Zenis adında Dardanoslular bir bey olan bu kişi Gergis, Kebren ve Skepsis kentleriyle birlikte Troas'ın batısını kontrol ediyordu.²² Onun ölümünden sonra Daskyleion'daki satrap Pharnabazos bu görevi karısı Mania'ya vermiştir.²³ Mania, Perslere olan sadakatini onlar adına katıldığı pek çok seferle göstermiştir.²⁴ Satraplık

¹⁸ Balcer, 1985: 195-226.

¹⁹ Balcer, 1972: 99-132; Strabon, *Geographika*, I. 13. 22.

²⁰ Strauss, 1987: 741-745; Yavuz – Körpe, 2005: 123.

²¹ Ksenophon, *Hellenika* III. 4. 12-14; 4. 1. 33.

²² Ksenophon, *Hellenika*, III.1. 18-20; Dardanos'lu Zenis için bakınız: Lazzarini, 1986: 27-35.

²³ Ksenophon, *Hellenika*, III.10-15.

²⁴ Körpe, 2019: 48-49.

sınırları içinde batıda başında yerel yönetici Mania ve Zenis'in olduğu "beyliğin" dışında Pers soylularının yönetiminde başka küçük beylikler de vardır.²⁵ Bu yerel beylerin en önemli görevi hem dışarıdan gelen saldırılara karşı kendi topraklarını savunmak, hem de bağlı olduğu Pers satrabına göndermek üzere atlı birlikler yetiştirmektir.²⁶

Spartalılar'ın bölgeden ayrılmasından sonra, MÖ 394 ve 384 yılları arasında Atina, Troas kıyısındaki Grek şehir devletlerini yeni kurduğu II. Attika-Delos birliğine dahil etti. Büyük satrap ayaklanması sırasında Troas'ın Daskyleion ve Sardeis satrapları arasında çatışma alanı haline geldiği görülür. Pers kralına karşı araklananlardan biri olan Artabazos, kendisine müttefik olarak Karidemos gibi Atinalı generalleri almıştır. Fakat Karidemos bir süre sonra iç taraflardaki kentleri ele geçirerek kendine bir beylik kurmaya çalışmıştır.²⁷ Artabazos daha sonra bir başka Atinalı general Khares'i kiraladı. Troas'ın kuzeybatısına üstlenen Khares MÖ 355 yılında Pers kralının Tithraustes komutasında üzerine gönderdiği büyük bir orduyu Lampsakos-Abydos civarında bozguna uğratarak arazisini yağmaladı.²⁸ Tithraustes'in ordusundaki askerler bölgede daha önce de bahsedilen beylere ait süvariler olmalıdır. Persler daha sonra Rhodos'lu Memnon'a da hizmetinin karşılığı olarak Troas'ta büyük bir arazi vermiştir. Antik kaynaklar Memnon'un arazisinin Skepsis, Kebren, İlion ya da Lampsakos arasında olduğunu bildirilir.²⁹ Strabon: "Aisepos Irmağı'nun denize döküldüğü yerin 238 stadion aşağısında Memnon'un kasabası bulunan ve Tithōnos oğlu Memnon'un mezarı olarak gösterilen bir tepe vardır" diyerek Memnon'un arazisini Aesepos ile Granikos arasına yerleştirir.³⁰

Büyük İskender'in Granikos savaşından sonra bölgede Pers hakimiyeti sona ermiş olsa da Pers döneminde oluşturulan arazi kullanımı Hellenistik çağda da devam etmiştir. Didyma'da bulunan MÖ 254/3 tarihine ait bir yazıt Zeleia civarında böyle bir malikane ve arazisi hakkında bilgi verir.³¹ Gene Troas'ta yukarı Granikos havzasında, ele geçen başka bir yazıt da Perslerin getirdiği bu sistemin geç Helenistik, erken Roma dönemine kadar devam ettiğini göstermektedir.³² Her ne kadar bu yazıtlar daha geç bir döneme ait olsalar da bazı tarihçiler bu yazıtın iç Troas'taki Pers dönemi arazi kullanımı ile ilgili olduğunu düşünmektedirler.³³

Perslerin Troas'ta Askeri Örgütlenmesi ve Savunma Sistemleri

Perslerin Troas bölgesine ilk gelişlerinden itibaren kıyılarındaki Grek şehir devletleri ve iç bölgedeki kırsal arazinin kontrolü farklıdır. Grek şehir devletlerinde Pers yanlısı tyranlar varken, iç bölgedeki geniş kırsal alanların ne şekilde kontrol edildiği sorusunun net bir cevabı yoktur. Bu konuda antik kaynaklardaki bilgiler sınırlıyken, arkeolojik araştırmalar da yetersizdir.

²⁵ Sekunda, 1988: 178-180; Cook, 1973: 178 ve harita.

²⁶ Ksenophon, *Hellenika* III.4.10; Sekunda, 1988: 178-180.

²⁷ Aeneas Tacticus, *Kharidemos*.

²⁸ Harding, 1985: no. 72a; Burn, 1985: 302.

²⁹ Arrianos, *Anabasis*, I. 17 .8; Polyas, 4. 3. 15.

³⁰ Demostenes, 23.154, 157; Strabon, *Geographika*. XIII.1.11.

³¹ Welles, 1934: 89-104, 18-20.

³² Merkelbach – Stauber, 1998: 647.

³³ Fox, 1973: 515-516.

Bölgenin özellikle askeri anlamda ne şekilde örgütlendiği ve nasıl bir savunma sistemi oluşturduğu konusunun anlaşılması aynı zamanda büyük Pers İmparatorluğu'nun en azından Batı Anadolu'da savunma sisteminin anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Fakat bunun öncesinde Perslerin genel anlamda askeri yapılanmasına bir göz atmakta fayda vardır.

Bu konuda en detaylı bilgileri Ksenophon'dan öğrenmekteyiz. Pers ordusuyla birlikte Genç Kyros'un seferine katılan Ksenophon, Pers sivil ve askeri idaresini yakından tanıma fırsatı bulmuştur.³⁴ Modern yazarlar Ksenophon ve diğer antik kaynakları yorumlayarak Perslerin Batı Anadolu'daki askeri durumunu anlamaya çalışmışlardır.³⁵

Persler satraplık bölgelerinde *phouroi* adı verilen ve görevleri buldukları satraplığı korumak olan birlikler oluşturmuşlardır. Satraplık bölgesindeki kentlere ve kırsala belli bir düzen içine yerleştirilen bu birliklerin ödemeleri satarplık vergilerinden yapılmaktadır.³⁶ Bu birliklerden kentlere yerleştirilenler *akra*, kırsal bölgeye yerleştirilenler *khora* garnizonları olarak ayrılmaktadır.

Kentleri kontrol eden küçük garnizonların dışında Perslerin bölgedeki asıl askeri gücü iç bölgelerine yayılmış durumdadır. Kırsal bölgede kent ve kasabalar dışında bir yerlerde konumlanmış olan bu garnizonlara ait arkeolojik kanıtlara aslında çok uzun zamandır Batı Anadolu'da yapılan yüzey araştırmalarında rastlanmaktaydı. Bunların Pers savunma sistemiyle ilgili olabileceğini ilk defa İ. Gezgin ifade etmiştir. Fakat bazıları oldukça basit yapılmış bu kale benzeri kalıntılar tarihleyici materyalin eksikliği nedeniyle çok farklı değerlendirilmişlerdir.³⁷ Fakat özellikle Troas bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarında bu küçük, büyük kalelerin bölgeyi ve antik yolları kontrol edecek şekilde belli bir plana göre yerleştirilmiş olduklarının görülmesi üzerine, bunun Perslerin bölgedeki savunma sisteminin bir parçası olduğu anlaşılmıştır.³⁸

Kaynaklarda kırsal bölgedeki askeri birlikler hakkında detaylı bilgi verilmez, bu askerlerin "kralın adamları" olarak tanımlanmaları dışında ne tür birlikler olduğu konusunda bilgi yoktur. Satraplık sınırları içindeki bu askeri birliklerin satraplık gelirleriyle finanse edildiği bilinmekle birlikte bunun ne şekilde olduğunu tam olarak bilemiyorduk. Fakat Babil metinlerinden Pers imparatorluğunda bir tür tımar sisteminin var olduğu görülmüştür.³⁹ Böyle bir tımar sistemi kırsaldaki *khora* garnizonları için son derece uygundur. Özellikle çok sayıda askerin bulundurulmasının gerektiği imparatorluğun sorunlu bölgelerinde buna benzer tımarlara ihtiyaç vardır. Troas bölgesinde de askeri garnizonların tek bir çiftlik yerine birkaç çiftlik ve malikane tarafından finanse edildiği söylenebilir.

³⁴ Ksenophon: *Anabasis*, *Kyropaedia*, *Hellenika*, *Oekonomikus*.

³⁵ Tuplin, 1987; Sekunda, 1988; Sekunda, 1992.

³⁶ Tuplin, 1987: 173; Gezgin, 1997: 122.

³⁷ Gezgin, 2001: 181-187; Erdoğan, 1991: 71; Meriç, 1988: 207-208; Meriç, 2009: 33, 54.

³⁸ Körpe - Yavuz - Rose, 2010: 127.

³⁹ Tuplin, 1987: 178-180.

Tuplin gibi araştırmacılar Perslerin Troas bölgesinde de böyle askeri bir sistem oluşturduklarını ileri sürmektedirler.⁴⁰ Bölgedeki Grek şehir devletleri Pers hakimiyetinde, tyranlar ya da Pers yanlısı yönetimler tarafından idare edilirken MÖ 5-4. yüzyıllarda satraba bağlı bazı yerel hyparkhların da bir ya da birkaç kenti birden yönettikleri görülür. Antik kaynaklar Troas'da İlion, Skepsis, Kebren, Neandria, Kokylon, Larissa, Hamaksitos, Kolonai, Gergis, Assos ve Antandros kentlerinde yukarıda bahsedilen *akra* garnizonlarının bulduklarını bildirir.⁴¹ Son yüz yılda bölgede yapılan araştırmalarda lokalize edilen bu kentler bölgenin en fazla bilinen ve araştırılan güney ve batısında bulunmaktadır. Bölgenin iç kısımlarındaki Pers askeri örgütlenmesinin nasıl olduğu konusunda şimdiye kadar yapılmış bir çalışma yoktur. Pers tarihi üzerine çalışan uzmanlar özellikle bölgedeki arkeolojik araştırmaların eksikliği vurgulanmaktadır.⁴² 1999 yılında Çan ilçesi yakınlarında Altıkulaç köyünde bir kurtarma kazısıyla ele geçen lahit üzerinde Pers satrabyıla birlikte gösterilen askerlerin Pers ordusunun bölgedeki yardımcı yerel kuvvetleri olduğu öne sürülmektedir.⁴³

Res.1: Granikos vadisine bakan bir tepe üzerinde bulunan tümülüstən çıkan lahit üzerindeki savaş sahnesi.

Troas bölgesinde son yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar bölgenin özellikle iç kesimlerinin Pers hakimiyeti zamanlardaki yerleşim sistemi hakkında yeni bulgular sağlamıştır. Bu araştırmalarda çok sayıda yerleşim yeri ile birlikte sayısız tümülüs tespit

⁴⁰ Tuplin, 1987: 178-180.

⁴¹ Tuplin, 1987: 236; Tolun, 2005: 271-273.

⁴² Sekunda, 1988: 175-196.

⁴³ Ma, 2008: 243-254. Altıkulaç lahti için bakınız: Sevinç *et. al.* 2001: 383-420.

edilmiştir.⁴⁴ Kıyılardaki Yunan kentlerinin ölü gömme geleneğinden farklı olarak tümülüs yapımı iç bölgelerde çok daha yaygındır. Fakat asıl dikkat çekici olan yerli halklar ile ilişkilendirilen bu tümülüslerin yakınlarındaki yerleşim yerleridir. Bu kent yerleşimleri, kaleler ve malikaneler, sadece Troas bölgesinin Pers dönemini değil, tüm Batı Anadolu'daki Pers yerleşim ve savunma sistemine ışık tutacaktır.

Troas bölgesinin Ege Denizi ve Çanakkale Boğazı kıyıları son iki yüzyıldır başta Troya antik kentini bulmaya çalışan seyyahlar olmak üzere yoğun olarak araştırılmıştır. Bu anlamda bölgenin batı ve güney kısımlarındaki antik yerleşimler 19. yüzyıldan itibaren lokalize edilmiş ve arkeolojik kazılar yapılmıştır. Günümüzde de aynı şekilde tamamı kıyılarda yer alan bu antik kentlerde kazılar devam etmektedir.

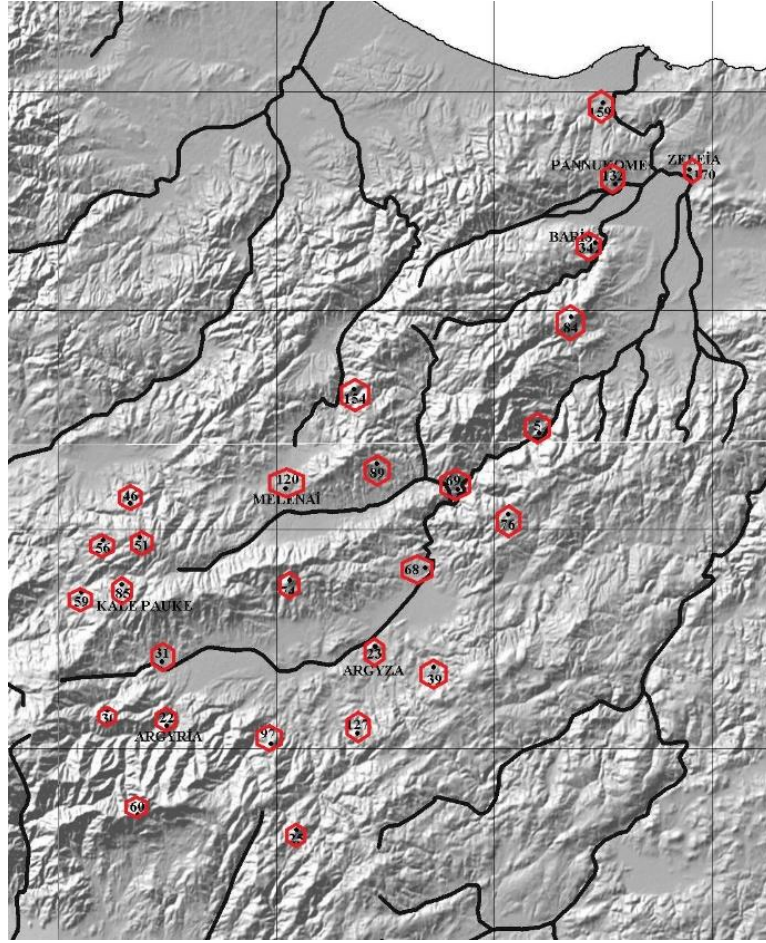
Antik kaynaklarda sözü edilen kentlerin genellikle Troas'ın kıyı kesimlerinde yer almasından dolayı iç kısımlarında son yıllara kadar yeterli araştırma yapılmamıştır. Troas'ın iç kesimlerinin arkeolojik potansiyeli hakkında sadece 19. ve 20. yüzyılda birkaç araştırmacının çok sınırlı araştırmaları dışında bilgimiz yoktur. Fakat Çanakkale arkeoloji müzesine çeşitli yollarla gelmiş çok sayıda eser bölgenin iç kesimlerinin de en az kıyıları kadar zengin olduğunu göstermektedir. Troas bölgesinde son yıllarda tarafımızdan gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları ile Prehistorik çağlardan Bizans dönemine kadar çok sayıda yeni yerleşim yeri bulunmuştur. Tespit edilen yerleşimler arasında Perslerin bölgeye hakim olduğu Arkaik ve Klasik Dönemlere ait bilinenden çok daha fazla antik yerleşimin var olduğu anlaşılmaktadır.

Troas Bölgesi Kale ve Yerleşimleri

Troas bölgesinde yapılan çalışmalarda özellikle Perslerin bölgeye hakim olduğu döneme ait yerleşim yerleri bölgenin ırmak havzaları boyunca incelenmiştir.⁴⁵ Troas'ın doğusundan başlayarak Aesepos, Granikos, Rhodios, Skamandros ve Satniois ırmaklarının havzaları ile birlikte alanın tamamı taranmıştır. Aynı zamanda deniz kıyıları ile iç kesimleri arasında geçiş sağlayan vadileri de oluşturan bu ırmaklar boyunca stratejik tepelere yerleştirilmiş kale ve gözetle kuleleri bölgenin kontrol ve savunma sisteminin temelini oluşturmaktadır. Tepeler üzerindeki kale ve yerleşimler Troas'ı doğudan batıya ve kuzeyden güneye birbirlerini göreceğ şekilde konuşlandırılmıştır. Bu kaleler aynı zamanda hemen önlerinden geçen yolları da kontrol etmektedir. Araştırmalarda iç kısımda kaleler ile birlikte gene Pers hakimiyeti zamanına tarihlediğimiz çok sayıda malikane ve kasaba yerleşimi de tespit edilmiştir.

⁴⁴ Rose – Körpe, 2016: 373-385.

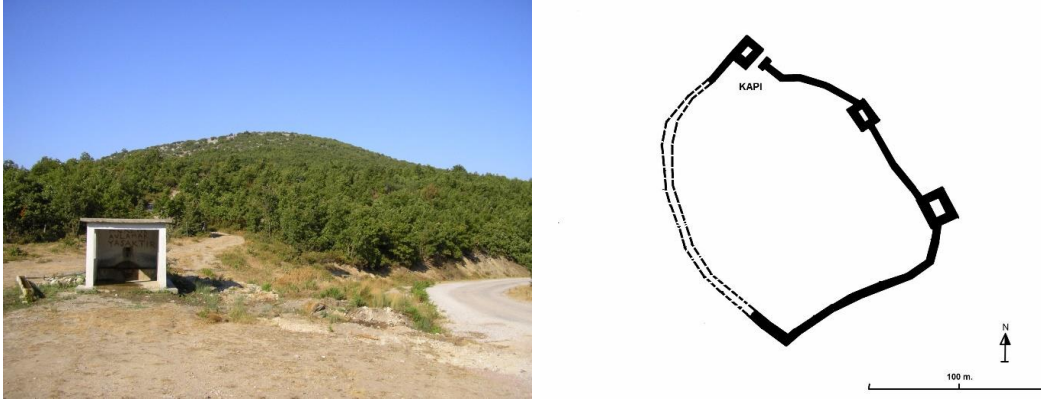
⁴⁵ Körpe, 2010: 151-163.

Aesepos Irmağı Havzası

Res.2: Aesepos havzasında tespit edilen kale ve yerleşimler.

Aesopos nehri, Troas'ın doğusunda Troas ile Mysia arasındaki sınırı oluşturur. İda dağının doğu eteklerinden çıkan kaynakları toplayan ırmak, Doğu Troas'ta bulunan geniş sayılabilecek iki ova içerisinden geçtikten sonra, kuzeye doğru oldukça derin vadiler içinden geçerek Artemeia (Gönen) ovasına ulaşır. Bu ovanın kuzeyindeki Zeleia yakınlarında, kuzey Troas dağlarından gelen dereler ile birleşir. Buradan tekrar dar vadiler içinden kıvrılarak bereketli bir delta ovasını sulayıp Kyzikos'un batısından Marmara Denizine dökülür.

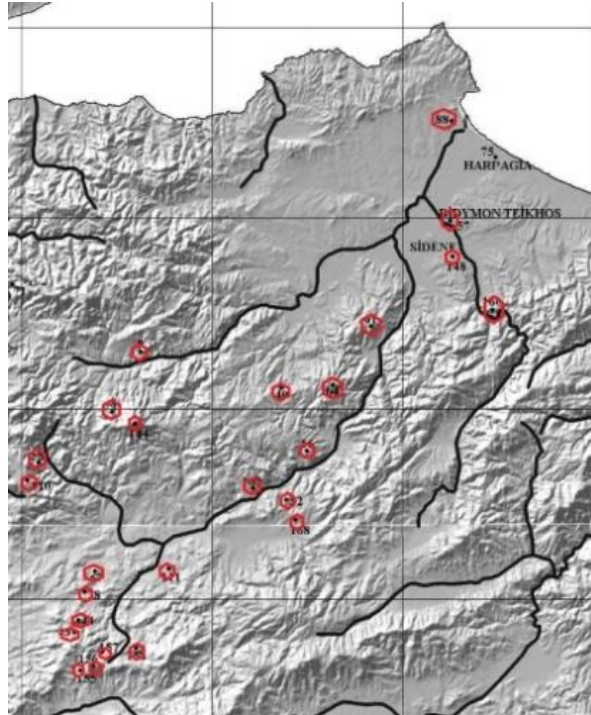
Bu bölgede erken tunç çağlarından Bizans dönemine kadar çok sayıda yeni yerleşim yeri tespit edilmiştir. Pers hakimiyeti zamanına ait yerleşim sayısı yirmi sekiz adettir. Bu yerleşimlerden bazıları Aesepos ya da Aesepos'a bağlanan ırmakların yakınlarındaki tepelerde bulunurken, bazıları da nehrin içinden geçtiği ovaya hakim, yüksek merkezi tepelerin üzerinde yer almaktadırlar.

Res.3: Aesepos ırmağı havzasında, iç Troas'ta Sofular köyü yakınındaki kale yerleşimi ve planı.

Yaklaşık 100 km. uzunluğunda olan bu havza oldukça dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Tespit ettiğimiz tepelerdeki yerleşimlerden, kuzeyden güneye doğru yakın olanlar birbirlerini rahatça görebildikleri gibi, Yenice kasabasının üzerindeki Asar dağındaki yerleşim, neredeyse tüm orta Troas'a hakim bir pozisyonudur. Buradan Karesene ovası ve Granikos havzasının kuzeyindeki ovalar görülmektedir.

Granikos Irmağı Havzası

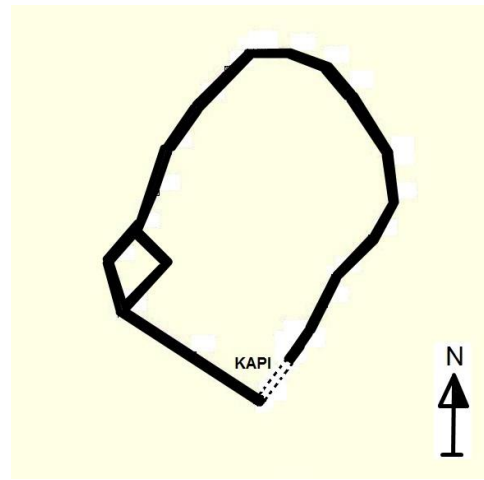

Res.4: Granikos ırmağı havzasında bulunan kale ve yerleşim yerleri.

Troas bölgesinin önemli üç nehrinden biri olan Granikos, iç Troas'taki küçük dere ve ırmakların birleşmesiyle oluşur ve kuzeyde Adresteia ovası içinden akarak Priapos ve Harpagia kentleri arasından Propontis'e dökülür. Yaklaşık 80 km. uzunluğunda ve 40 km. genişliğinde bir alana yayılan Granikos havzası içinde kuzeyden güneye doğru Biga ve Çan ilçelerinin büyük bir bölümü, Lapseki, Bayramiç ve Yenice ilçelerinin çok az bir kısmı

bulunmaktadır.⁴⁶ Bölgede başlattığımız yüzey araştırmalarında bu havzada geç tunç çağlarından, Bizans dönemine kadar çok sayıda yeni yerleşim yeri saptanmıştır. Pers hakimiyeti zamanına ait yerleşim yirmi altı adettir.⁴⁷

Granikos havzası yukarı, orta ve aşağı Granikos olarak üç bölgeye ayrılarak incelenmiştir.⁴⁸ Bu bölgeler birbirlerinden sadece coğrafi olarak değil, demografik yapı ve kültürel anlamda da farklılıklar gösterirler. Antik çağlarda çoğunlukla Grek koloni kentlerinin bulunduğu Propontis kıyıları daha yumuşak iklime sahip ve düz ovalardan oluşurken, içeriye gittikçe ovaların yerini daha çok dağlık arazi ve daha sert bir iklim alır. İç bölgede erken dönemlere ait Grek koloni kenti bulunmaz. Bölgenin Hellenleşmesi İskender ve sonraki dönemlerde gerçekleşmiş olmalıdır.⁴⁹

Res.5: Granikos ırmağı havzasının batısında iç Troas'ta Sögütalan Köyü yakınındaki Kaleüstü Tepe ve kalenin planı.

Havzanın kuzey bölümü olan Aşağı Granikos herkesçe bilinen Adresteia ovası içinden akan ve Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Akhaimenid ordusunu yendiği savaşın da yapıldığı yerdir. Bu savaşta Persler satraplık bölgelerinden toplanan ve büyük bir kısmı bölgenin yerel halklarından oluşan bir orduyla Büyük İskender'in karşısına çıkmışlardır. Bu ovanın kuzeyinde Propontis kıyısında ve ovanın içinde bir grup antik kent bulunur. Bu havzadaki kent ve malikane yerleşimleri kale benzeri yerleşimlerden daha fazladır. Asepos'dakilerin aksine buradaki yerleşimlerin büyük bir kısmı Helenistik dönem ve sonrasında da kullanılmaya devam etmişlerdir.

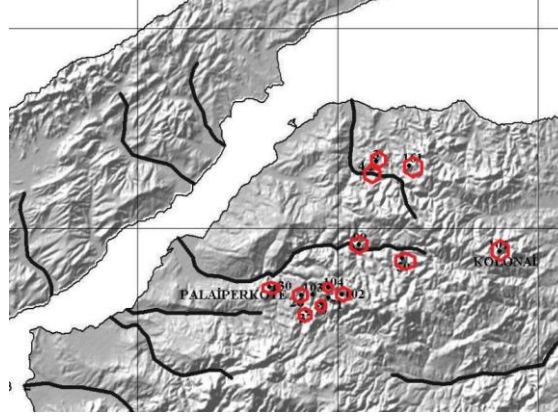
⁴⁶ Atabay – Körpe, 2019: 25.

⁴⁷ Körpe, 2020: 557-568

⁴⁸ Körpe, 2010: 263-273.

⁴⁹ Körpe, 2020: 557.

Lampsakene Bölgesi

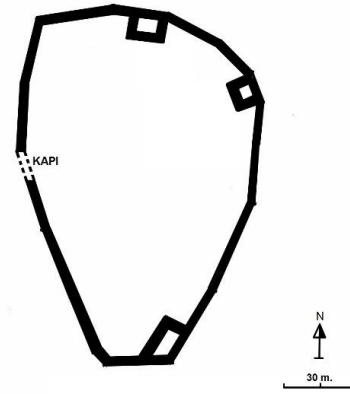

Res.6: Çanakkale Boğazının kuzeydoğusunda yer alan kale ve yerleşimler

Troas bölgesinin kuzeybatısında, Paisos ve Arisbe kentleri arasında kalan kıyı ve iç bölge antik çağlarda *Lampsakene* olarak bilinmekteydi. Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısında bulunan kentler Arisbe hariç diğerleri İonia'dan gelen göçmenler tarafından MÖ 7. yüzyılda kurulmuşlardır. Güneyden kuzeye 45 km. uzunluğunda ve batıdan doğuya 25 km. derinliğindeki bölgede kıyı kesimleriyle iç kesimler arasında demografik yapı ve kültürel anlamda da farklılıklar vardır.

570

OANNES
4 (2)

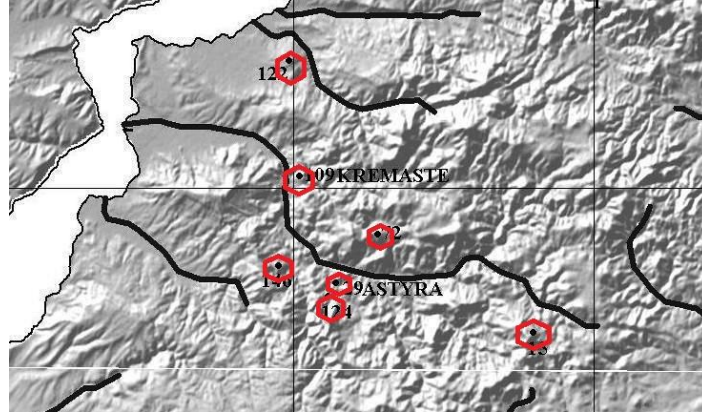

Res.7: Lampsakene bölgesi iç kesimde yol güzergahlarının kesiştiği bir yerde Arabakonağı Köyü yakınındaki tepe üzerindeki kale ve planı.

Antik çağlarda çoğunlukla Grek koloni kentlerinin bulunduğu Hellespont kıyıları daha yumuşak iklime sahipken, içeriye gittikçe yerini daha sert bir iklim alır. Ayrıca bu bölgede de iç kısımlarda erken dönemlere ait Grek koloni kenti bulunmaz. İç bölgenin dağlık ve ormanlık olması nedeniyle bölge çaylar ve dereler bakımından oldukça zengindir. Bunlar arasında neredeyse yaz kış kurumayan beş büyük ırmak etrafında iç bölgede on beş yeni yerleşim yeri tespit edilmiştir.⁵⁰

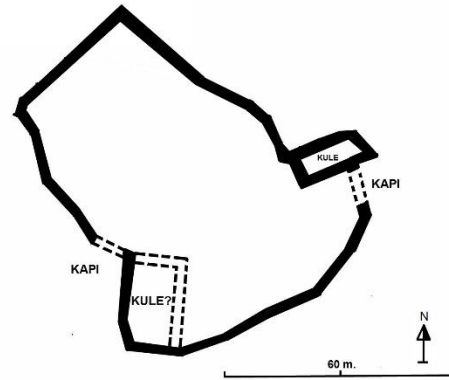
⁵⁰ Körpe, 2010: 173-178.

Rhodos Irmağı Havzası

Res.8: Çanakkale Boğazından bölgenin iç kesimlerine uzanan Rhodos ırmağı vadisi ve havzasındaki kale ve yerleşimler.

Günümüzde Sarıçay olarak bilinen Rhodos çayı, iç Troas'ta bulunan Kurşak, Şapçı, Kapaklı, Örenli ve Sarp dağlarından çıkan derelerle beslenerek, bu dağlar arasındaki dar bir vadiden geçip Abydos'un batısından Hellespontos'a dökülür. Yaklaşık 40 km. uzunluğunda ve 20 km. genişliğinde olan bu havza sadece Rhodos çayı vadisi ve iki yanındaki dağlık araziye kapsamaktadır.⁵¹

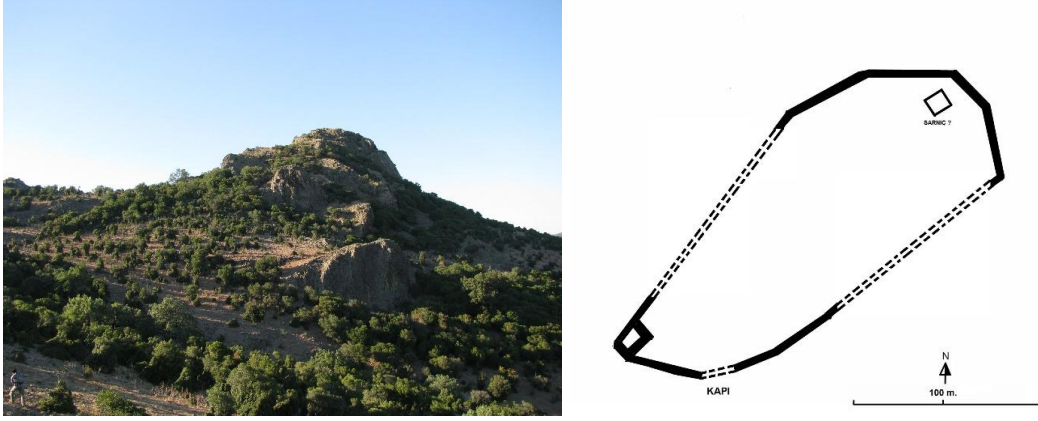

Res.9: Rhodos havzasının doğusunda Çan ovasına bakan Alanköy yakınındaki Kaletepe ve üzerindeki kalenin planı.

Günümüzde Çanakkale'den Çan ve Yenice'ye giden yol yakın zamana kadar Çanakkale'nin Balıkesir ile bağlantısını sağlamaktaydı. Rhodos çayı vadisini takip eden bu yol Atikhisar kalesine ulaşmakta ve buradan Abydos'luların altın madenlerinin bulunduğu Kremaste'yi geçerek, aynı vadiyi takip ederek yukarı Granikos'a uzanmaktaydı. Antik çağlarda Karesene olarak bilinen Çan-Yenice civarı Aesepos, Granikos, Skamandros ve Rhodos gibi çayların kaynaklarının iç içe geçtiği bir bölgedir. Bu çayların vadileri takip edilerek, İda dağlarının kuzeydoğusundaki *Agonya* ovasına ulaşmak

⁵¹ Körpe, 2010: 178-181.

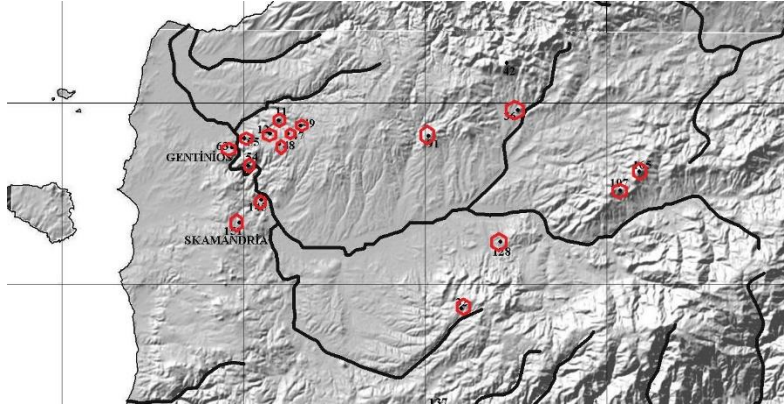
mümkündür. Antik kaynaklardan Abydos'tan Adremytteion'a giden bu yolun Peloponnes savaşının sonlarında Sparta birlikleri tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Res.10: Çanakkale Boğazından Troas bölgesinin iç kısmına geçiş sağlayan Rhodios ırmağı vatisindeki Haliloğlu Asarlıkkaya tepesi üzerindeki kale ve planı.

Bölgede tespit edilen kale yerleşimleri Rhodios çayı vadisini ve birbirlerini çok iyi gören yüksek dağlar üzerine konuşlanmışlardır. Gerek Hellespontos ile Adremytteion arasında kara yolu bağlantısını sağlaması, gerekse vadinin üst tarafında bulunan altın madenleri nedeniyle Rhodios vadisi her zaman kontrol edilmesi gereken bir geçit olmuştur. Bu havzada Abydos ile iç Troas arasındaki bu çok önemli güzergah üzerinde altı yerleşim yeri incelenmiştir.

Skamandros Irmağı Havzası

Res.11: Skamandros ırmağı havzasındaki kale ve yerleşimler.

Troas bölgesinde tarih içinde en bilinen ırmak Skamandros'tur. İda dağı'nın kuzeye bakan yamaçlarından doğan ırmak, iç Troas'daki diğer ırmakların da birleşmesiyle büyüyerek, batı Troas boyunca akıp, Troia yakınlarından geçerek, Hellespontos'a dökülür. Skamandros havzası yaklaşık 80 km. uzunluğu ve 40 km. genişliği ile Troas'daki en uzun ve geniş havzalardan biridir.⁵² Bölge son 150 yıldır Troas'ta en fazla araştırılan yerdir.

⁵² Körpe, 2019: 23

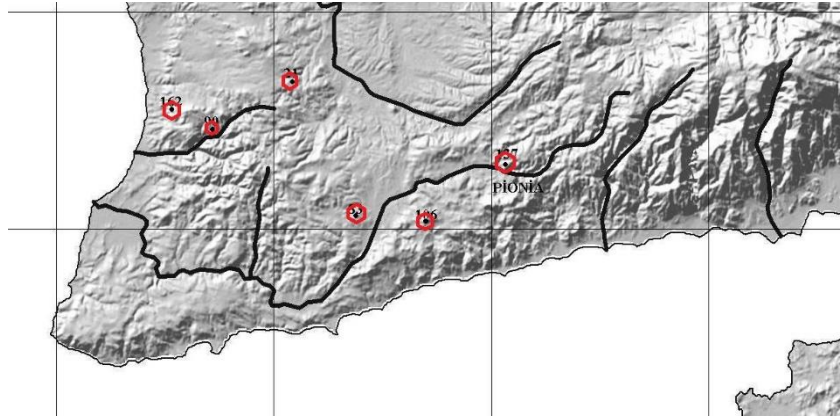
Buna rağmen araştırmalarımızda Skamandros vadisi boyunca çok sayıda yeni yerleşim yeri tespit edilmiştir.⁵³ İda Dağı'nın kuzey yamaçlarından doğan ırmak yukarı Skamandros olarak adlandırılan geniş Samonion (Bayramiç-Ezine) ovasını geçtikten sonra, oldukça dar ve derin Araplar Boğazı vadisi içerisinde tekrar geniş Troya ovasına çıkmaktadır.

Res.12: Karıncalı Köyü yakınındaki Kuşaklıca Tepe ve üzerindeki kalenin planı

Nehrin içinden geçtiği Araplar boğazı hem iki ova arasında, hem de güney ve kuzey Troas arasındaki tek geçiş noktasıdır. Günümüzdeki modern kara yolu yapılmadan önce, eski kara yolu bu vadi içerisinde geçmekteydi. Bölgede yaptığımız araştırmalarda Troas'ın bu kısmındaki en stratejik nokta olan Araplar Boğazı'nın her iki yanında da 11 yerleşim yeri saptanmıştır.⁵⁴

Güneybatı Troas

Res.13: Troas bölgesinin güney batısında tespit edilen kale ve yerleşim yerleri.

Troas bölgesinin güneydeki Adremytteion körfezi ile batıdaki Ege denizi kıyısı arasında kalan havza içerisinde Satniois (Tuzla) ve Kösedere çayları ve bunlara bağlanan küçük dereler bulunur. Yaklaşık 50 km. uzunluğundaki havzada araştırmamıza konu olan sadece beş yerleşim bulunmaktadır.⁵⁵ Böyle geniş bir alanda bu kadar az kale yerleşiminin olmasının nedeni bölgedeki

⁵³ Körpe, 2010: 181-187.

⁵⁴ Körpe, 2010b: 15, 19-30.

⁵⁵ Körpe, 2010: 187-190.

Grek şehir devletleridir. Troas bölgesindeki en yoğun Grek kenti bölgenin bu kısmında bulunur. Bu kentlerin hinterlandları bölgenin içlerine doğru uzamaktadır. Havzanın uzunluğu 50 km. olmasına rağmen derinliği denizden itibaren 8-10 km.'yi geçmediği gibi, iç tarafta ayrıca Pers yerleşimlerinin olmadığı Samonion ovası bulunmaktadır. Bu havzadaki Pers hakimiyeti zamanına ait iskanların tamamı kale yerleşimi olup, hemen hepsi de oldukça stratejik yerlerde, bölgeyi ve önemli yolları kontrol edecek şekilde konumlandırılmışlardır.

Sonuç

Troas bölgesinin iç kesimlerinde tespit edilen kale ve yerleşimlerde yapılan araştırmalarda ele geçen ve tarihlemeye yardımcı seramik parçalarının en erken örneklerinin MÖ 6. yüzyılın sonlarına ait olduğu görülmüştür. Bu tarih aynı zamanda bölgede Pers hakimiyetinin başladığı zamana denk gelmektedir. Ayrıca bölgedeki savunma yapılarının büyük bir kısmının MÖ 4. yüzyıl sonunda terk edildikleri anlaşılmaktadır. Arkeolojik bulgular açık bir şekilde özellikle kalelerin Perslerin bölgeye hakim olduğu zamanda aktif olarak kullanıldıklarını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan gene Troas bölgesinin kıyılarında Geç Tunç Çağı sonrasında ilk Grek şehir devletleri MÖ 8. yüzyılda kurulmaya başlarken, iç kısımlardaki yerleşimler yaklaşık iki yüzyıl daha sonra, MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaktadırlar. Bu da bölgenin Perslerin hakimiyetine girmesinden hemen sonradır. İç kısımlardaki bu kentleşmenin Pers etkisiyle olduğu söylenebilir. Yerleşimler ile birlikte bölgenin tamamında kalelerin de yapılmaya başlanması, bölgenin tamamının bir savunma sistemi içine alındığı anlamına da gelmektedir. İç kısımlardaki Pers varlığının sadece yerli bağlaşıklık beylere dayanmadığını, Perslerin askeri anlamda da bölgeyi sıkı bir şekilde kontrol ettikleri düşünülebilir. Özellikle önemli stratejik noktalardaki kaleler ve gözetleme kuleleri sadece buralardan geçen yolları değil, hemen altlarında bulunan bu küçük köyleri ve malikaneleri de kontrol ediyor olmalıydı. Troas bölgesindeki bu kalelerin konumlandırılışına bakacak olursak, bu kalelerin önemli geçitler, yol güzergahları ve vadilerin iki yanlarına ve yüksek zirvelerin üzerine belli bir plan dahilinde yerleştirildikleri anlaşılır. Kuzeyden güneye ve doğudan batıya birbirlerini görecektir şekilde inşa edilen bu kule ve kaleler Marmara denizinden Ege denizine ya da Çanakkale Boğazından Edremit Körfezine kadar tüm bölgeye hakimdirler. Troas bölgesindeki araştırmalarımıza dayanarak Perslerin yerli halkları olan kontrol altında tutmak için oluşturdukları bu sistem bir anlamda imparatorluğun kendi iç güvenliğini arttırdığı gibi, dışarıdan gelecek tehditlere karşı da etkili bir savunma sağlıyordu. Özellikle MÖ 449 yılındaki Kallias Barışından sonra kıyılarındaki Grek şehir devletlerinin hakimiyetini kaybeden Perslerin bölgedeki varlıklarını devam ettirebilmelerinde bu sistemin rolünün büyük olduğu söylenebilir. Fakat oldukça etkili çalışan bu sistem özellikle MÖ 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren bölgeyi içine alan savaşlar ve ayaklanmalardan büyük ölçüde etkilenmiş, bölgedeki Persler ile yerli halklar arasındaki bağları da büyük ölçüde zayıflatmıştır.⁵⁶ Geçmişte diğer Yunan ordularına karşı Perslerle birlikte mücadele ederken gördüğümüz bu unsurlar Granikos savaşı sonrasında Büyük İskender'e neredeyse hiç direniş göstermemiştir. Büyük

⁵⁶ Körpe, 2021: 47-66.

İskender'den sonra Hellenistik dönemde kaleler büyük ölçüde terk edilirken Pers hakimiyetinde kurulmuş olan yerleşimlerin bazıları bölgenin kıyı kentleri ile yarışacak şekilde büyüüp gelişmişlerdir.

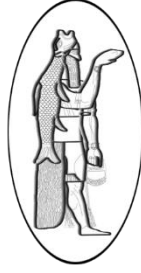
KAYNAKÇA

- ATABAY, M. – KÖRPE, R., 2019, *Antik Çağ'dan Günümüze Çan*, İstanbul, 2019.
- BAKIR, T., 2001. "Die Satrapie in Daskyleion", ed., T. Bakır *Achaemenid Anatolia, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15.-18. August 1997, Achaemenid Anatolia XCII*, Leiden, ss. 169-180.
- BALCER, J. M., 1972. "The Date of Herodotus 1V.1: Darius' Scythian Expedition", *HSCP* 76, ss. 99-132.
- BALCER, J. M., 1993. "The ancient Persian Satrapies and satraps in western Anatolia" *AMI* 26, ss. 81-90.
- BALCER, J. M., 1985. *Sparda by the Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia*, Providance.
- BRIANT, P., 2002. *From Cyrus to Alexander: A history of the Persian Empire*, Winona Lake, Eisenbraun.
- BURN, A. R., 1985. "Persia and the Greeks", *CHI* 2, ss. 303-313.
- COOK, J. M., 1983. *The Persian Empire*, London.
- COOK, J. M., 1973. *The Troad, An Archaeological and Topographical Study*, Oxford University Pres.
- DEBORD, P., 1999. *L'Asie Mineure au IVe Siècle 412-323 a.c.*, Bordeaux.
- ERDOĞAN, A., 1991. *Batı Anadolu Surları*, Ege Üniversitesi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- FOX, R. L., 1973. *Alexander the Great*, London.
- GEZGİN, İ., 2001. "Defensive Systems in Aiolis and Ionia Regions in Achaemenid Period. *Achaemenid Anatolia. Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997, Leiden*, ss. 181-187.
- GEZGİN, İ., 1997. *Pers yönetimi döneminde Batı Anadolu şehir devletlerinin politik ve sanatsal yaşamı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- HARDING, P., 1985. *From the end of the Peloponnesian war to the battle of Ipsus*, Cambridge University Pres.
- HOFSTETTER, J., 1978. *Die Griechen in Persien, Prosopographie der Griechen im Persischen Reich vor Alexander*, Berlin.

- HORNBLOWER, S., 1994. "Persia", ed., Lewis, D.M. – Boardman, J. – Hornblower, S. – Ostwald, M., *CAH VI (2nd edition)*, Cambridge Ancient History.
- JACOBS, B., 2003. "Nach einmal zur Bewertung von Herodot, Historien III 89-94, und der altpersischen dahyáwa-Listen", ed., R. Dittmann, C. Eder and b. Jacobs *In Altertums wissenschaften im Dialog Festschrift für Wolfram Nagel zur Vollendung seines 80. Lebensjahres* Alter Orient und Altes Testament 306, Münster, ss. 411-418.
- KAPTAN, D., 2002. "The Daskyleion Bullae: seal images from the western Achaemenid empire *Achaemenid History XII*, Leiden.
- KÖRPE, R. - YAVUZ, M. F., - ROSE, B., 2010. "Persian Hilltop Settlements and Military Strategy in the Troad", *Archaeological Institute of America 111th Annual Meeting*, January 2010, Anaheim, ss. 127.
- KÖRPE, R., 2010a. "Akhaimenid Hakimuyetinde Troas Bölgesi (M.Ö. 545-M.Ö. 334): Arkeolojik Veriler Ve Antik Kaynaklar Işığında Tarihsel-Kültürel Bir Değerlendirme", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- KÖRPE, R., 2010b 2010. "Kuzeybatı Troas'ta Yeni Tespitler (Araplar Boğazı Araştırmaları)", *KUBABA*, ss. 15, 19-30.
- KÖRPE, R., 2019a. *Skamandria Troas'ın Kayıp Kenti*, İstanbul.
- KÖRPE, R., 2019b "Çanakkale'nin Bilinmeyen Savaşçı Kraliçesi Mania", *Çanakkale Troia*, 18, ss. 48-49.
- KÖRPE, R., 2020. "Karesene'den Propontis'e: Granikos Irmagı Havzası Yerleşimleri Üzerine Bir Değerlendirme", ed. Vedat Keleş, *Propontis ve Çevre Kültürleri Propontis and Surrounding Cultures, Parion Studies III*, İstanbul, ss. 557-568.
- KÖRPE, R., 2021. "Granikos Savaşı Öncesi Kuzey Batı Anadolu'da Pers-Grek İlişkileri", ed. Gülgüney Masalcı Şahin - Alican Doğan, *Eskiçağda Savaş ve Diploması*, İstanbul, ss. 47-66.
- KUHRT, A., 1995. *The Ancient Near East c. 3000-300*, London
- KUHRT, A., 2007. *The Persian Empire a corpus of sources from the Achaemenid Period*, London.
- LAZZARINI, L., 1986. "Note Sulle Monete Bronze di Kebren Nella Troade" *Rivista Italiana Di Numismatica E Scienze Affini* LXXXVIII, ss. 27-35.
- LEAF, W., 1923. *Strabo on The Troad*, London
- LEWIS, D. M., 1977. "Sparta and Persia", *Lectures delivered at the University of Cincinnati, autumn 1976 in memory of Donald W. Bradeen*, Leiden.
- MA, J., 2008, "Mysians on the Can Sarcophagus? Ethnicity and Domination in Achaimenid Military Art", *Historia* 57, ss. 243-254.
- MERİÇ, R., 1988. "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış", *Ege Coğrafya Dergisi* 4, ss. 202-213.

- MERİÇ, R., 2009. "Das Hinterland von Ephesos, Archaologisch-topographische Forschungen im Kaystros-Tal, Ergänzungshefte" Zu Den Jahresheften Des Österreichischen Archaologischen Institutes Wien.
- MERKELBACH, R. - STAUBER, J., 1998. *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten*, Band 1, Leipzig.
- MILLER, M. C., 1997. *Athens and Persia in the fifth century B.C.: A study in cultural receptivity*, Cambridge University Pres.
- OSBORNE, M. J., 1975. "The Satrapy of Mysia" *Grazer Beiträge*, 3, ss. 291-315.
- PETIT, T., 1990. *Satrapes et satrapies dans L'empire achéménide de Cyrus Le Grand à Xerxès*, Liege.
- ROSE, C. B. - TEKKÖK, B. - KÖRPE, R., 2008. "The Granicus River Valley Archaeological Survey Project, 2004-2005", *Studia Troica*, Band XVII, ss. 65-150.
- ROSE, C. B. - KÖRPE, R., 2016. "The Tumuli of Troy and the Troad", ed., Olivier Henry, Ute Kelp, Tumulus as Sema, Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, De Gruyter, ss. 373-385.
- ROSTOVTZEFF, M. I., 1923. "Economic Policy of the Pergamene Kings", ed. W. H. Buckler-W. M. Calder *Anatolian Studies presented to Sir William Mitchell Ramsay*, Manchester, ss. 359-390.
- SANCISI-WEERDENBURG, H., 2001. "Yauna by the sea and across the Sea", ed., I. Malkin *Ancient Perceptions of Grek Ethnicity*, Washington, ss. 323-346.
- SEKUNDA, N., 1988a. "Achaemenid Military Terminology" *AMI* Band 21, ss. 69-77.
- SEKUNDA, N., 1988b. "Persian Settlement in Hellespontine Phrygia" A. Kuhrt, H. Sancisi-Weerdenburg (ed.), *Achaemenid History III. Method and Theory*, Proceedings of the London 1985 Achaemenid History Workshop, Leiden, ss. 175-196.
- SARIKAYA, S., 2016. "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi", *CEDRUS*, Vol. IV, ss. 75-90.
- SEVİNÇ, N. - KÖRPE, R. - TOMBUL, M. - ROSE, C. B., 2001. "A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus From Çan", *Studia Troica*, Band XI, ss. 383-420.
- STRAUSS, B. S., 1987. "A note on the topography and tactics of the battle of Aegospotami" *AJPh* 108, ss. 741-745.
- TENGER, B., 1999. "Zur Geographie und Geschichte der Troas", ed., E. Schwertheim-H. Wiegartz, *Die Troas Neue Forschungen III Asia Minor Studien* 25, ss. 103-180.
- TOLUN, V., 2005. "Persianizing Terracotta Statuette from Assos", İ. Delemen (ed.), *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia*, 20-21 May, İstanbul, ss. 271-273.

- TUPLIN, C., 1987a. "Administration of the Achaemenid Empire" ed., D. Carradine, *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires. BAR international series*, 343, Oxford.
- TUPLIN, C., 1987b. "Xenophon and the garrisons of the Persian Empire", *AMI* 20, ss. 167-245.
- YAVUZ, M. F. – KÖRPE, R., 2005. "Archaeological Support of Lysandros's Expulsion of the Athenians from the Chersonese after Aigospotamoi," *Archaeological Institute of America 107th Annual Meeting*, Montreal, ss. 107-108.
- WASSILLEVA, M., 1995. "Tharacian-Phrygian cultural zone. The Daskyleion evidence" *Orpheus. Journal of Indo-European, Paleo-Balkan and Tharican Studies* 5, ss. 27-34.
- WELLES, C. B., 1934. *The Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, London.

MÖ 3. BİNYIL MEZOPOTAMYA YAZILI KAYNAKLARINDA ELAM:
AWAN HANEDANLIĞI
*ELAM IN THIRD-MILLENNIUM BC MESOPOTAMIAN WRITTEN
SOURCES: AWAN DYNASTY*

Kamal BAYRAMOV

Doktorant, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
PhD. Candidate, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of History
bayramovkamal33@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2358-2528

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **28.07.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **08.09.2022**
Sayfa-Pages : **579 – 605.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1150431>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: BAYRAMOV, K., “MÖ 3. Binyıl Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Elam: Awan Hanedanlığı”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 579 – 605.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

579 – 605

Araştırma Makalesi / Research Article

MÖ 3. BİNYIL MEZOPOTAMYA YAZILI KAYNAKLARINDA ELAM: AWAN HANEDANLIĞI *ELAM IN THIRD-MILLENNIUM BC MESOPOTAMIAN WRITTEN SOURCES: AWAN DYNASTY*

Kamal BAYRAMOV

Öz

Bu çalışmada MÖ 3. binyılda Mezopotamya – Elam arasındaki siyasi ilişkiler incelenmiştir. Söz konusu dönemde, Elam’da siyasi anlamda sırasıyla *Awan* ve *Şimaški* adında iki hanedanlık öne çıkmaktadır. Ancak çalışmamızda III. Ur Hanedanlığı dönemiyle çağdaş olan Şimaški Hanedanlığı kapsam dışı tutulmuş, Elam’ın ilk kez tarih sahnesine çıktığı MÖ 27. yüzyıldan MÖ 2100’lü yıllara kadarki süreç ele alınmıştır. Bu dönemde yerli kaynakların yok denecek kadar az olması nedeniyle Elam tarihi birkaç örneğin dışında Mezopotamya yazılı kaynaklarının ışığında öğrenilmektedir. Bu bağlamda çalışmada Erken Hanedanlar ve Akad döneminin kaynakları incelenmiş, gerek görüldüğü yerlerde arkeolojik verilere de başvurularak yazılı kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte oldukça az sayıda olan yerli kaynaklara da değinilmiştir. Kendinden sonra yazıtlar bırakmış tek Elam kralı olan Puzur-Inşuşinak’ın yazıtları çalışmaya dahil edilerek incelenmiştir.

MÖ 3. binyılın başlarından Pers dönemine kadar İran’ın güneybatısında

Abstract

In this study, the political relationship between Mesopotamia and Elam in third millennium BC has been dwelled on and Elam’s political history has been aimed to be enlightened. In the subject period, the two dynasties, named respectively *Awan* and *Şimaški*, have become prominent politically in Elam. However, here, almost contemporary with the Third Dynasty of Ur, *Şimaški* Dynasty has been out of scope, the process when Elam’s first appearance on history, from 27th century BC to 2100 BC has been discussed. In this period, due to the lack of domestic resources scarcely any, Elamite history, except for a few examples, has been learned in the light of the written sources coming from Mesopotamia. In this context, the sources of the Early Dynasties and Akkadian periods were examined, and they have been compared with the written documents, when necessary by using the archaeological findings. Nevertheless, local sources that are very few also were mentioned. The only king of Elam who left epigraphs after himself, Puzur-Inşuşinak’s epigraphs were

var olan Elam, tarihin erken dönemlerinden itibaren yakın komşusu Mezopotamya uygarlıklarıyla kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerde bulunmuştur. Arkeolojik bulgulardan kültürel ve ekonomik ilişkilerin tarih öncesi dönemlerden beri var olduğu bilinse de siyasi ilişkilere dair ilk kanıtlar Erken Hanedanlar Dönemi'ne, (MÖ 27. Yüzyıl) tarihlenmektedir. Erken Hanedanlar Dönemi'nde Elam'ın Kiş, Ur ve Lagaş kent devletleriyle siyasi temasları olmuştur.

Akad döneminde Elam topraklarının bir kısmı bu devletin kontrolü altına girmiştir. Sargon'dan başlayarak Şar-Kali-Şarri dönemine kadar tahta çıkan Akad kralları Elam üzerine birçok kez seferler düzenlemişlerdir. Akad'ın yıkılmasıyla ise Awan Hanedanlığı'nın son kralı olan Puzur-Inşuşinak Elam'da siyasi birliği sağlamıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş III. Ur Hanedanlığı'nı kuran Ur-Nammu Puzur-Inşuşinak'ı yenilgiye uğratmıştır.

analyzed by including in this study.

Elam, which existed in the southwest of Iran from the beginning of the third millennium BC until the Persian period, has had cultural, economic and political relations with the civilizations in its close neighbor Mesopotamia since the early periods of history. Even though it is known that cultural and economic relations are to be known since prehistoric periods, the first information about political relations dates to the Early Dynastic Period, 27th century BC. In the Early Dynastic period, Elam had political contacts with Kiş, Ur, and Lagaş city-states.

During the Akkadian period, some parts of Elam lands were under the control of this state. Akkadian Kings, starting from Sargon the Great until the Şar-Kali-Şarri period, organized many expeditions on Elam. As a result of the collapse of Akkad, the last king of the Awan Dynasty, Puzur-Inşuşinak, managed to achieve political unity. But, this case did not last long, Ur-Nammu, who established the Third Dynasty of Ur, vanquished Puzur-Inşuşinak.

Anahtar Kelimeler: Elam Tarihi, Mezopotamya, Susa, Awan Hanedanlığı, Puzur-Inşuşinak.

Keywords: History of Elam, Mesopotamia, Susa, Dynasty of Awan, Puzur-Inşuşinak.

Extended Abstract

Elam, which rose southwest of Iran around 3200 / 3100 BC, had a significant place among the Ancient Near East civilizations. Elam lands covered a large part of the western and southwestern part of Iran, especially the modern Khuzestan and Fars provinces. In the said region, Susa in Khuzestan province and Anşan (Tal-e Malyan) in Fars province have been prominent central cities since prehistoric times. While the region where Anşan is located has mountainous geography, on the other hand, Susa is in a plain area called *Susiana*. The primary rivers in the Susiana region such as The Karun, Karkheh, and Dez have provided to form a suitable environment for agriculture. Although the rivers are used for irrigation, they also played a role in providing transportation. Among these rivers, it has been known that especially The Karun had been used for transportation to the Persian Gulf from the third millennium BC. Being a neighbor to Mesopotamia from the west, Elam had cultural, economic, and political relations with the civilizations

in the region since the early periods of history. From the archeological data, the existence of the economic and cultural relations between the two regions has been known since the prehistoric period. The first information about the political relation between Elam and Mesopotamia is dated to the Early Dynastic Period. What we know of the political relation between Elam and Mesopotamia at the beginning of the Early Dynastic Period consists of brief narrations in the Sumerian King List. According to the Sumerian King List, Enmebaragesi, the king of Kiš, who ruled in the 27th century BC, pillaged Elam by organizing an expedition. This information is the first record that the name of Elam had been mentioned in the written sources. Apart from that, the Sumerian King List recorded that Ur was destroyed by Awan. In the Sumerian King List, three Awan kings were given 365 reign years in total. However, none of those kings' names have survived until today. Awan was destroyed by Kiš after 365 years of rulership. Although the information in the Sumerian King List shed light upon the political relations between Elam and Mesopotamia in the early periods, it must be highlighted that this information is not historically reliable.

Apart from the Sumerian King List, we learn about the relation between Elam and Mesopotamia in the Early Dynastic Period from the Kiš and Lagaš sources. The epigraphs of the king of Lagaš Eanattum are the most detailed ones among these sources. Eanattum has been the first king who organized wide scaled expeditions over Elam. As we have learned from his epigraphs, the king of Lagaš captured and destroyed cities such as *Susa*, *Arawa*, and *Mišime* in southwest of Iran. Written sources dated back to the last kings of Lagaš, respectively, Lugalanda and Urukagina, mention the existence of intensive commercial relations between Elam and Lagaš.

Mesopotamian lands fell into the hands of Semites towards the middle of the 24th century BC. The establishment of a powerful state like Akkad is also the beginning of a new era for the Elam. Because, we have knowledge of the kings of Elam, their neighbors, and governors for the first time from the Akkadian sources. Elam had been exposed to massive attacks since the founder of the Akkadian state Sargon the Great. For the first time, the two names of kings of Elam mentioned in the known epigraphs of Sargon's copies dated to later periods. These kings are *Luhhiššan* and *Hišep-ratep*, the eighth and ninth kings of the Awan Dynasty according to the Susa King List. By means of Sargon's campaigns, Elam came under the political domination of Akkad. This situation continued during the reign of Sargon's successors Rimuš, Maništisu and Naram-Sin. During the reign of Maništisu, the Akkadians organized expeditions on Anšan, the highlands of Elam, for the first time. The most significant archaeological finding that reflects the Akkadian reign over Elam during this period is a sculpture that is in Susa and seems dedicated to the goddess *Narunte* by Maništisu from the inscription on it. In addition, we also learn from the inscription on the sculpture that there was a governor named *Ešpum* who served under Maništisu in Susa.

During the Šar-Kali-Šarri period, when the Akkadian state entered a downfall period, the Elam region went out from the political domination of Akkad. With the fall of Akkad and the invasion of Mesopotamia by the Gutians, an unstable environment emerged. By taking advantage of the

situation Puzur-Inšušinak, the twelfth and last king of Awan, succeeded in obtaining political unity in Elam by capturing Susa and Anšan. Moreover, Puzur-Inšušinak, even for a short period, took the control of the Diyala region in Mesopotamia by entering there. Towards the end of third millennium BC, Ur-Nammu, who founded the Third Dynasty of Ur, ceased the rise period of Puzur-Inšušinak, as a result, some parts of the Elam lands came under the rule of a Mesopotamian political power again. The dominance of the Third Dynasty of Ur in Elam was limited to the Khuzestan region.

Giriş

Eski Yakınoğu tarihinde hem siyasi hem de kültürel olarak önemli bir yere sahip olan Elam, bugünkü İran'ın güneybatı bölgesinde ortaya çıkmıştır. Elam'ın sınırları kuzeyde günümüz Luristan'dan başlayarak, doğuda Kirman'a kadar, güneyde ise Fars ve Buşehr eyaletlerini içine alacak şekilde bölgeyi kapsamıştır¹ (Figür. 1). Sözü edilen bölgede, Huzistan eyaletinde yer alan Susa ve Fars eyaletinde bulunan Anšan (Tal-e Malyan) Elam'ın çekirdek bölgesini oluşturur. Anšan'ın bulunduğu bölge dağlık bir coğrafyaya sahip iken, buna karşın Susa *Susiana* olarak adlandırılan ovalık bir alanda yer almaktadır. Susiana bölgesinde bulunan Karun, Karkheh ve Dez gibi başlıca nehirler, tarım açısından elverişli bir ortamın oluşmasını sağlamıştır². Nehirler sulamada kullanılmakla birlikte, ulaşımın sağlanmasında da rol oynamıştır. Bu nehirler arasında özellikle Karun'un, MÖ 3. binyıldan itibaren Basra Körfezi'ne ulaşımın sağlanmasında kullanıldığı bilinmektedir³.

Figür 1: MÖ 2700-2100 arasında bölgenin tarihi coğrafyası⁴.

¹ Potts, 2016: 14-15; Carter, 1984: 104.

² Nasrabadi, 2004: 295; Abdi, 2017: 8.

³ Bk. Steinkeller, 2018: 181-182, 185, 194.

⁴ https://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=proto-elamite_what_is adresinden alınıp yeniden düzenlenmiştir (02.24.2022).

Batıdan Mezopotamya'ya komşu olan Elam, bölgede yer alan uygarlıklarla kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerde bulunmuştur. Arkeolojik bulgulardan iki bölge arasında kültürel ve ticari ilişkilerin tarih öncesi dönemlerden beri var olduğu bilinmektedir. Özellikle Geç Uruk döneminde (MÖ 3500-3100) bugünkü İran'ın güneybatı bölgesi Uruk Kültürü'nün etkisi altında kalmıştır. Bölgede bu kültürden en çok etkilenen yerler arasında Susa ve Çoga Miş sayılabilir⁵. Bu dönemin ardından ise bugünkü İran'ın güneybatı bölgesi Elam kültürünün etkisi altına girmiştir. Proto-Elam olarak adlandırılan bu dönem MÖ 3100-2700 yılları arasını kapsamıştır. Söz konusu dönem esas olarak Proto-Elam yazısıyla yazılmış tabletlerle karakterize edilmektedir. Bu tabletler Susa ve Anşan başta olmak üzere bugünkü İran Platosu'nun birçok bölgesinde; Tal-e Gazir, Tepe Sialk, Tepe Özbaki, Tepe Yahya, Shahr-e Sukhteh, Tepe Sofalin gibi yerleşim yerlerinde bulunmuştur⁶. Ancak bu geniş dağılıma karşın az sayıda tablet ele geçmiştir. Proto-Elam yazısı hala tam olarak çözülememiştir.

Proto-Elam dönemini Elam'ın ilk kez tarih sahnesine çıktığı "Eski Elam Dönemi" (MÖ 2700-1550) izlemiştir. Oldukça geniş bir zaman aralığına sahip olan bu dönemin MÖ 3. binyıldaki tarihi, Elam'daki yazılı belgelerin yok denecek kadar az olması nedeniyle birkaç örneğin dışında Mezopotamya'dan gelen yazılı kaynakların ışığında öğrenilmektedir.

"Elam" adı ilk kez MÖ 3. binyılın ilk yarısına tarihlenen Sümer metinlerinde geçmiştir. Bölgede Zagros dağlarının oluşturduğu yükseklikler nedeniyle Sümerler, Elam'ı belirtmek için yüksek anlamına gelen "NIM" (Elam) ideogramını kullanmışlardır⁷. Bu ad, Akad kaynaklarında "Elammatum", yerli kaynaklarda ise "Haltamti veya Halhatamti" şeklinde görülmektedir⁸.

Awan Hanedanlığı ve Awan'ın Lokalizasyonu

Awan, Elam'da kurulan ilk hanedanlık olmuştur. Susa'da bulunan Akadca yazılmış bir tableten, bu hanedanlığın on iki kraldan oluştuğunu öğrenmekteyiz. MÖ 1800-1600 yıllarına tarihlenen ve "Susa Kral Listesi" olarak adlandırılan bu tabletin ön yüzünde on iki Awan kralının adı listelenmiştir (Tablo 1)⁹. Ancak aşağıda da görüldüğü gibi listede herhangi bir soy veya hükümdarlık süresinin belirtilmemesi, bu kralların ardışık bir hanedanın üyelerini temsil edip etmediği konusunda şüphe duyulmasına neden olmuştur.

⁵ Steinkeller, 2018: 179.

⁶ Desset, 2016: 69; Dahl, 2018: 385-386; Glassner, 2018: 451.

⁷ Hinz, 1971: 644; Hinz, 1972: 21; Quintana, 1996: 43; Potts, 2015: 1; Nasrabadi, 2004: 295; Desset, 2017: 2.

⁸ Potts, 2015: 1-4. Ayrıca bk. Hinz, 1971: 644; Quintana, 1996: 43; Álvarez-Mon, 2012: 740; Desset, 2017: 2.

⁹ Bu tabletin arka yüzünde ise Awan'dan sonra Elam'a egemen olan Şimaški Hanedanlığı'nın on iki kralının adı verilmiştir. Bk. Scheil, 1931: 5.

Awan Kralları	Mezopotamya'daki Çağdaşı
Pieli (Hanedanlığın kurucusu?)	-
Tari	-
Ukku-taḫiṣ	-
Ḫiṣur	-
Šuṣun-tarana	-
Napil-ḫuṣ	-
Kikku-sime-temti	-
Luhḫiṣṣan	Sargon (MÖ 2334-2279)
Ḫiṣep-ratep	Sargon (MÖ 2334-2279)
Ḫielu	-
Ḫita	Naram-Sin? (MÖ 2254-2218)
Puzur-Inṣuṣinak	Ur-Nammu (MÖ 2112-2095)

Tablo 1: Susa Kral Listesine göre Awan'ın 12 kralı¹⁰.

Susa Kral Listesi'nden yola çıkarak kesin olmamakla birlikte Pieli, Awan Hanedanlığı'nın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ancak Pieli dahil ilk yedi kralın adı bu belge hariç hiçbir yazılı kaynakta geçmemektedir¹¹. Yukarıda görüldüğü gibi sekizinci ve dokuzuncu krallar Sargon'un çağdaşı olmuştur. Listede Awan'ın onuncu ve on birinci kralı olarak gösterilen Ḫielu ve Ḫita hakkında da yazılı kaynaklarda söz edilmemektedir. Yalnızca bu krallardan Ḫita'nın Naram-Sin ile bir antlaşma yaptığı düşünülmektedir¹². Buna göre o, muhtemelen Naram-Sin'in çağdaşı olmalıdır. Awan'ın son kralı olan Puzur-Inṣuṣinak ise kendinden sonra Susa'da bıraktığı bir dizi yazıt sayesinde, Awan kralları arasında dönemi ve faaliyetleri hakkında bilgiler bulunan tek kral olma özelliğini taşır. Puzur-Inṣuṣinak'ın adı Ur-Nammu'nun bir yazıtında geçtiğinden, onun çağdaşı sayılmaktadır¹³.

Awan'ın lokalizasyonu üzerine birçok fikir ortaya atılmıştır. Ancak henüz ortak bir kaniya varılmış değildir. W. Hinz, Awan'ı kralların oturduğu bir merkez olarak tanımlamıştır¹⁴. P. Steinkeller ise Awan'ın, Elam bölgesi için kullanılan en eski yerli adı olabileceğini öne sürmüştür¹⁵. Akad kralı Sargon'un yazıtlarında bu hanedanlığın kralları "Elam kralı" olarak tanımlanmıştır. Ancak metinlerde Awan'ın önemine dair herhangi bir vurgu yapılmamıştır¹⁶.

Awan'ın yeri ile ilgili öne sürülen görüşler ise ağırlıklı olarak Susa'nın kuzeyinde veya doğusunda olabileceği yönündedir¹⁷. Bahsi geçen bölgede

¹⁰ Scheil, 1931: 2; König, 1965: 1; Glassner, 1996: 25-26.

¹¹ Hinz, 1971: 647-648

¹² Cameron, 1936: 34-35.

¹³ Yazıt için bk. Frayne, 1997: 65.

¹⁴ Hinz, 1971: 648.

¹⁵ Steinkeller, 2018: 184.

¹⁶ Stolper, 1987. Yazıtlar için bk. Frayne, 1993: 23.

¹⁷ Hinz, 1971: 647; Hinz, 1972: 70; Vallat, 1985: 51, 53; Frayne, 1998: 37; Bryce, 2009: 93-94. Steinkeller, 2013a: 297; Potts, 2015: 88, 90-91.

özellikle şu yerler üzerinde durulmaktadır: günümüz Dezful civarı¹⁸, Luristan eyaletinin güneyi¹⁹ ve Huzistan eyaletinin güneydoğu kısmı²⁰. Buna karşın yukarıda da ifade edildiği gibi bazı bilim insanları Awan'ın geniş anlamda Elam gibi coğrafi bir bölgeyi ifade edebileceği üzerinde de durmaktadırlar. Bu görüşe sahip bilim insanlarından biri olan F. Vallat, Awan'ın günümüz İran'ın Luristan, Kirmanşah, Hemedan ve Kürdistan eyaletlerinin kapsadığı bölgeye lokalize edilmesini önermiştir²¹.

Mezopotamya kaynaklarında konu hakkında en açıklayıcı bilgi Rimuş'un Elam'a karşı yaptığı bir seferden bahseden yazıtında geçmektedir. Yazıtta, Rimuş'un düşman birliklerini "Awan ve Susa arasında, orta nehrin kıyısında" ele geçirdiğinden bahsedilir²². Burada yer alan "Awan ve Susa arasında" ifadesi bu iki yerin birbirine yakın olabileceği fikrini doğurmuştur²³.

Genel olarak bakıldığında ise Awan'ın yeri ile ilgili bir fikir öne sürülecekse öncelikle Rimuş'un yazıtında geçen "orta nehir" ifadesi üzerinde durulması gerekir. Çünkü bazı çalışmalarda sözü edilen nehrin kesin olmamak kaydıyla Karun nehri veya onun kollarından biri olduğu söylenmektedir²⁴. D. Potts, bu nehrin Karun nehrinin kuzey kollarından biri olan *Saimarreh* olduğunu, bu nedenle metinde *Pusht-i Kuh*'ta (Luristan) bir yerin ima edildiğini öne sürmüştür²⁵. Ancak Susa ve Karun nehrinin mevcut konumu göz önüne alındığında yukarıda öne sürülen görüşlerden Dezful ve Huzistan eyaletinin güneydoğu kısmı da geçerliliğini korumaktadır.

Erken Hanedanlar Döneminde Elam (MÖ 2900-2350)

Mezopotamya'da Sümer kent devletlerinin egemen olduğu MÖ 2900-2350 yılları arası Erken Hanedanlar Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem Erken Hanedanlar I (MÖ 2900-2750), II (MÖ 2750-2600) ve III (MÖ 2600-2350) alt dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Erken Hanedanlar III dönemi ise kendi içinde IIIa (MÖ 2600-2450) ve IIIb (MÖ 2450-2350) olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Erken Hanedanlar I dönemiyle Mezopotamya'da tarihi çağların başladığı kabul edilse de dönemin siyasi ilişkileri hakkında elimizde ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır²⁶. Dolayısıyla söz konusu dönemde Elam ve Mezopotamya arasındaki siyasi ilişkiler de karanlık olarak kalmaktadır. Erken Hanedanlar II ve IIIa döneminde ise Elam adının Mezopotamya yazılı kaynaklarında yer almaya başladığı görülmektedir. Dönemin siyasi ilişkileri hakkında bildiklerimiz Sümer Kral Listesi'ndeki kısa anlatımlardan ibarettir.

Sümer Kral Listesi'nden öğrendiğimiz kadarıyla, MÖ 27. yüzyılda hüküm sürdüğü kabul edilen Kiş kralı Enmebaragesi Elam üzerine bir sefer düzenleyerek bölgeyi yağmalamıştır. Bu sefer hakkında şöyle yazmaktadır: "Elam topraklarının silahlarını yağmalayan Enmebaragesi, kral oldu ve 900 yıl

¹⁸ Hinz, 1971: 647; Hinz, 1972: 70.

¹⁹ Potts, 2015: 88, 90-91.

²⁰ Steinkeller, 2013a: 296-297.

²¹ Vallat, 1993: CXXV. Awan için ayrıca bk. Hansman, 1972: 101-102.

²² Frayne, 1993: 58.

²³ Scheil 1931: 1.

²⁴ Steinkeller, 2013a: 297; Potts, 2015: 96.

²⁵ Potts, 2016: 96.

²⁶ Gökçek, 2020: 20-24.

*hüküm sürdü*²⁷. Burada Enmebaragesi'ye 900 yıl gibi olasılık dışı bir hükümdarlık süresi atfedilse de bu kralın tarihi bir kişilik olduğu arkeolojik verilerle doğrulanmıştır²⁸.

Erken Hanedanlar IIIa döneminde ise Sümer Kral Listesi'ndeki "*Ur silahlarla vuruldu, krallığı Awan'a taşındı*" ifadesinden Awan'ın I. Ur Hanedanlığı'nı yıkarak bir süre Aşağı Mezopotamya'ya egemen olduğu anlaşılmaktadır. Kral Listesi'nde Awan'ın üç kralına toplamda 365 yıllık bir hükümdarlık süresi verilmiştir²⁹. Ancak bu krallardan ilk ikisinin adı bilinmemektedir. Listede 36 yıl hüküm sürdüğü belirtilen üçüncü kralın ise adının yalnızca baş harfleri "Ku-ul-[-...]" şeklinde okunmuştur³⁰. Awan'ın Mezopotamya'daki egemenliği kısa sürmüş gibi görünmektedir. Çünkü yine Sümer Kral Listesi'ne göre bir süre sonra Awan, Kiş tarafından yıkılmıştır. Awan'ın yıkılışı şu şekilde ifade edilmiştir: "*Awan silahlarla vuruldu, krallığı Kiş'e taşındı*"³¹.

Sümer Kral Listesi'nden edindiğimiz bu bilgilerin tarihsel olarak güvenilirliği tartışmalı olsa da genel olarak bakıldığında Elam ve Mezopotamya arasındaki siyasi ilişkilerin kabaca MÖ 27. yüzyılda başladığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan yaklaşık olarak MÖ 25. yüzyılda Awan'ın I. Ur Hanedanlığı'nı yıkması ve krallarının Sümer Kral Listesi'nde yer edinmesi, bölgede oldukça önemli bir güce sahip olduğunu göstermektedir³². Ancak Erken Hanedanlar Dönemi'nin bu aşamasında Mezopotamya'ya bir süre egemen olan ve daha sonra Kiş krallığı tarafından yıkılan bu hanedanlığın Susa Kral Listesi'nden bilinen Awan Hanedanlığı ile bir bağlantısı olmadığı düşünülmektedir³³.

Erken Hanedanlar Dönemi'nde Sümer Kral Listesi'nin dışında Elam hakkında edinilen bilgiler Kiş ve Lagaş kaynaklarına dayanmaktadır. Yaklaşık olarak Erken Hanedanlar IIIb döneminde hüküm süren Kiş kralı Enna-il'in, III. Ur dönemine tarihlenen kopyasından bilinen kısa bir yazıtından onun Elam üzerine bir sefer yaptığını öğrenmekteyiz: "*Elam'ı silahlarla vuran A-Anzu'nun oğlu Enna-il*"³⁴.

Lagaş kaynakları arasında ise konu hakkında en geniş bilgiyi Eannatum'un yazıtları sunmaktadır³⁵. Eannatum, Mezopotamya'da yaptığı seferler sonucunda bölgede önemli bir güce sahip olmuş ve diğer kent devletleri üzerinde belirli bir hâkimiyet kurmayı başararak "Kiş kralı" unvanı

²⁷ Jacobsen, 1939: 83-85; Potts, 2016: 81.

²⁸ Potts, 2016: 81.

²⁹ Jacobsen, 1939: 95.

³⁰ Potts, 2016: 82.

³¹ Jacobsen, 1939: 95-97; Potts, 2016: 81-82.

³² Stolper, 1987.

³³ Bu hanedanlığın "I Awan Hanedanlığı" olabileceği üzerinde durulmaktadır. Hinz, 1971: 647; Hinz, 1972: 70; Stolper, 1987; Potts, 2016: 82.

³⁴ Frayne, 1998: 75. Elam adının geçtiği bir diğer kaynak Adab kralı *Lugal-Anne-Mundu*'nun yazıtıdır. Eski Babil dönemine tarihlenen kopyalarından bilinen bu yazıtta "dört bir yanın kralı" unvanını kullanan Lugal-Anne-Mundu egemenlik alanın batıda Akdeniz'e doğuda Elam'a ve yakın komşusu Marhaşi'ye kadar uzandığını iddia etmektedir. Noegel, 1993: 47. Ancak bunun tarihsel gerçekliği olmayan edebi bir metin olabileceği üzerinde durulmaktadır. Frayne, 1998: 31; Steinkeller, 2018: 181.

³⁵ Selz, 1991: 33-35; Frayne, 1998: 147-148, 151, 157; Potts, 2016: 83.

almıştır³⁶. Bu başarılarının dışında Lagaş kralı, Mezopotamya sınırlarını aşarak Elam üzerine de seferler düzenlemiştir. Onun yazıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla Eannatum, İran'ın güneybatısında bulunan *Arawa*, *Susa*, *Arua*, *Uru'aza* ve *Mişime* gibi kentleri ele geçirerek yakıp yıkmıştır³⁷. Adı geçen yerlerden *Arawa*³⁸, *Susa*'nın kuzeybatısında Mezopotamya'dan *Susiana* ovasına geçişi kontrol eden stratejik bir noktaya lokalize edilmektedir³⁹. *Uru'aza*, *Arua* ve *Mişime*'nin⁴⁰ ise Basra Körfezi'nin kuzey kıyısına yakın kentler olduğu düşünülmektedir⁴¹. Böylelikle Eannatum'un günümüz Huzistan eyaletinin kuzeyinden başlayarak, önce *Arawa* üzerine, ardından *Susa* ve *Basra Körfezi*'nin kuzeyine kadar ilerlediği anlaşılmaktadır⁴². Ancak bu seferler Eannatum'un Elam üzerinde sürekli bir kontrol sağladığı anlamına gelmez. Çünkü söz konusu dönemde kent devletleri sürekli olarak kendi aralarında mücadele halinde olduklarından, Mezopotamya'da bile henüz tam olarak siyasi bir birlik sağlanamamıştır. Dönemin kaynakları Elam'ın da zaman zaman bu mücadelelere dahil olduğunu göstermektedir. Eannatum'un bir yazıtından öğrendiğimiz kadarıyla Elam, Lagaş'a karşı Subartu, *Arawa*, *Kiş*, *Akşak* ve *Mari*'den oluşan bir koalisyona dahil olarak Lagaş topraklarına saldırılar düzenlemiştir. Yazıtı göre Elam, Subartu ve *Arawa*, Lagaş'ın doğu sınırı olan *Asuḫur*'u⁴³ ele geçirmiştir. Eannatum ise bu koalisyonu yenilgiye uğratarak Lagaş topraklarından çıkarmayı başarmıştır⁴⁴. Bu savaşla ilgili Eannatum'un yazıtında şöyle yazmaktadır: “*Yabancı toprakları tanrı Ningirsu'ya boyun eğdiren Lagaş'ın hükümdarı Eannatum, Elam, Subartu ve Arawa'yı Asuḫur'da yenilgiye uğrattı*”⁴⁵.

Elam tarafından yapılan bir diğer saldırı ise Enetarzi döneminde kaydedilmiştir. Ancak bu saldırı büyük bir savaştan ziyade küçük bir grup tarafından yağma amaçlı gerçekleştirilmiştir. Ninmar tapınağının yöneticisi olan Luenna tarafından Enetarzi'ye yazılan bir mektupta 600 kişiden oluşan bir Elam birliğinin Lagaş kentine saldırısından bahsedilmektedir. Bu birlik Lagaş kentinden yağmaladıkları ganimetle Elam'a dönmeye çalışmıştır, ancak Elamlıların Luenna tarafından yenilgiye uğratıldığı, 600 kişiden 540'ının yakalandığı/öldürüldüğü ve yağma edilen malların geri alındığı mektupta bildirilmiştir⁴⁶.

³⁶ Gökçek, 2020: 25-26.

³⁷ Selz, 1991: 36; Potts, 2016: 83.

³⁸ Bazı kaynaklarda “Urua” olarak da geçmektedir. bk. Steinkeller, 1982: 244; Bryce, 2009: 754; Michalowski, 2020: 708.

³⁹ Steinkeller, 1982: 244-246; Prentice, 2010: 104-105. *Arawa*'nın lokalizasyonu ile ilgili iki yer önerilmiştir. Bunlar Deh Luran ovasındaki Tepe Musiyan ve Tepe Farukhabad'dır. Carter, 1984: 212; Michalowski, 2011: 163; Michalowski, 2020: 708.

⁴⁰ Akad kaynaklarında “Pašime” olarak geçen *Mişime*, son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Irak'ta bulunan Tell Abu Sheeja'ya lokalize edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hussein – Hamza, vd., 2010: 48, 57, 69.

⁴¹ Steinkeller, 1988: 241-242; Selz, 1991: 36; Potts, 2016: 83-84

⁴² Selz, 1991: 36.

⁴³ Kramer, 2016: 81.

⁴⁴ Steinkeller, 2018: 180.

⁴⁵ Frayne, 1998: 148.

⁴⁶ Frayne, 1998: 38; Kramer, 2016: 427-428; Steinkeller, 2018: 180-181. Ayrıca bk. Thureau-Dangin, 1907: 139-141; Selz, 1991: 36-37.

Enetarzi'den sonra sırasıyla Lagaş kralı olan Lugalanda ve Urukagina dönemlerinde ise Elam ve Mezopotamya arasındaki siyasi ilişkiler hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Bu döneme tarihlenen yazılı kaynakların içeriği ağırlıklı olarak Lagaş ile Elam arasında yapılan ticari ilişkilerin kayıtlarından oluşmaktadır⁴⁷. Dönemin kaynaklarından söz konusu ticaretin kuzey ve güney olmak üzere iki rota üzerinden yapıldığını söylemek mümkündür⁴⁸. Mezopotamya'nın güneyinden Karun Nehri vasıtasıyla Huzistan'a ulaşan su yolu güney rotasını oluşturmaktaydı. Basra Körfezi'nin kuzey kıyısında yer alan ve Lagaş'a bağlı bir liman kenti olan Gu'abba bu ticaretin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gu'abba'nın elverişli coğrafi konumu tüccarların Lagaş kentinden bu limana, buradan da Karun Nehri üzerinden Huzistan'a erişmesine olanak sağlamıştır⁴⁹. Kuzey rotasından yapılan ticaret ise Susa'nın kuzeybatısında Mezopotamya ve Elam sınırında yer alan Der kenti üzerinden yapılmıştır. Konumu itibarıyla hem Elam'ın yayla bölgelerine hem de Huzistan'a erişim sağlayan Der Kenti, iki bölge arasındaki ticarete bir aktarım noktası olarak işlev görmüştür. Ele geçen bir tablette Mezopotamyalı tüccarlar tarafından Der kentinden reçineler, yağlar ve köleler alındığına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Söz konusu bu malların Elam'dan getirilerek Der üzerinden satıldığı düşünülmektedir⁵⁰.

Lagaş ve Elam arasında ticareti yapılan ürünlere bakacak olursak, bu döneme tarihlenen tabletlerde hem Lagaşlı tüccarlar tarafından Elam'a gönderilen hem de Elam'dan alınan malların kayıtları bulunmaktadır⁵¹. Tabletlerde yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla tahıl, domuz yağı, kokulu yağ, un, yün ve gümüş Lagaş'ın Elam'a ihraç ettiği mallar olmuştur. Elam'dan Lagaş'a gelen mallar arasında ise özellikle alkali, çeşitli baharat türleri ve kereste⁵² yer almıştır⁵³. Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi Elam'dan köleler alındığına ilişkin kayıtlar da bulunmaktadır.

Akad Dönemi'nde Elam (MÖ 2350-2150)

Sargon Dönemi

Önceki başlık altında Erken Hanedanlar Dönemi'nde Elam ve Mezopotamya arasındaki ilişkileri inceledik ve bu dönemde iki bölge arasında hem siyasi hem de (özellikle Lagaş ve Elam arasında) ticari anlamda temasların olduğunu gördük. Ancak Erken Hanedanlar Dönemi'nin mevcut kaynakları Elam'ın siyasi yapısı hakkında fikir sahibi olmamız açısından yeterli belge sunmamaktadır. Akad döneminde ise Elam tarihi önceki döneme göre biraz daha aydınlığa kavuşmaktadır. Çünkü dönemin kaynaklarından, ilk kez Elam'ın kralları, valileri ve komşuları hakkında bilgi sahibi olmaktadır.

⁴⁷ Selz, 1991: 37-42. Bu ticaret esas olarak Huzistan bölgesiyle yapılmıştır. Steinkeller, 2018: 181,183.

⁴⁸ Selz, 1991: 37, 41; Prentice, 2010: 105; Steinkeller, 2018: 182-183.

⁴⁹ Steinkeller, 2018: 181-182. Gu'abba için ayrıca bk. Steinkeller, 2013b: 418-422.

⁵⁰ Selz, 1991: 41; Steinkeller, 2018: 183.

⁵¹ Selz, 1991: 37-42.

⁵² Kereste, büyükbaş hayvan boyunduruğu ve saban gibi işlenmiş ürünler şeklinde olmuştur. Prentice, 2010: 107.

⁵³ Steinkeller, 2018: 182-183. Bir tablette Elam'dan çiftlik hayvanları alındığından bahsedilir. Bk. Prentice, 2010: 106.

MÖ 24. yüzyılın ikinci yarısında Mezopotamya'da siyasi durumun değiştiği, Sami kökenli Akadların bölgeye egemen oldukları bilinmektedir. Sümer Kral Listesi'ne göre 56 yıl⁵⁴ hüküm süren, Akad İmparatorluğunun kurucusu Sargon, Mezopotamya'da siyasi birliği sağladıktan sonra Elam üzerine seferler düzenlemiştir. Bu seferler Akadlar için önemli bir olay olarak görülmüş ve Sargon'un dört yıl adından üçü bu seferlerle ilişkilidir. Bu yıl adlarından ikisi Arawa'nın, biri ise Elam'ın yok edildiği yıl olarak adlandırılmıştır⁵⁵.

Sargon'un Elam üzerine yaptığı seferlerin ayrıntılarını ise onun iki yazıtından öğrenmekteyiz. Eski Babil Dönemi'ne tarihlenen kopyalarından bilinen bu yazıtlarda Sargon'dan "*Elam ve Marhaşi'nin fatihi*" olarak bahsedilmiştir⁵⁶. Daha sonraki kaynaklarda da adı sıkça geçen, yeri tam olarak bilinmeyen Marhaşi⁵⁷ (Akadca: *Paraḫšum*), günümüz İran coğrafyasında yer alan diğer önemli bir devlet olmuştur. Marhaşi, Elam'ın siyasi müttefiki olarak Akadlarla yapılan savaşlarda genellikle Elam'ın yanında yer almıştır. Marhaşi'nin lokalizasyonu üzerine fikir birliği sağlanmamış olsa da genel kabul edilen görüş Elam'ın doğusunda yer aldığına ilişkindir. Konuyla ilgili P. Steinkeller günümüz Kirman eyaletini⁵⁸, F. Vallat ise Belucistan eyaletini önermiştir⁵⁹.

Sargon'un yazıtlarından bu dönemde Elam'da *Hişibraşini* adında bir kralın hüküm sürdüğünü öğrenmekteyiz⁶⁰. Bu kralın Susa Kral Listesi'ne⁶¹ göre Awan'ın dokuzuncu kralı olan *Hişep-ratep*'le aynı kişi olduğu kabul edilmektedir⁶². Hişibraşini ile adı anılan bir diğer önemli isim ise *Luh-işan*'dır. Yazıtta *Luh-işan*, Elam kralı Hişibraşini'nin oğlu olarak tanımlanmıştır⁶³. Onun da Susa Kral Listesi'nde adı geçen ve Awan'ın sekizinci kralı olan *Luhhişsan*'la aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Yazıtlarda Elam krallarının dışında birçok kişi isimleri ve yer adları da geçmektedir. Söz konusu kişilerden bazıları Elam'ın müttefiki olan Marhaşi ile ilişkilidir. Bu kişiler arasında Marhaşi kralının *Dagu* adında bir kardeşi, *Ulul* ve *Sidgau* adında iki general (GİR.NİTA) ile *Kumdupum* adlı Marhaşi'nin hâkimi bulunmaktadır. Elam tarafında ise *Luhhişsan* ve Hişibraşini'nin yanında *Sanam-şimut*⁶⁴ adında bir valinin (ensi) adı geçmektedir. Bunların dışında *Gunilaḫa valisi Hidarida*, *Ḫuzi valisi Zina* ve adı okunamayan *Şirihum*'un *valisi* Sargon'un yazıtlarında geçen düşmanlar arasındaydı⁶⁵.

⁵⁴ Jacobsen, 1939: 177.

⁵⁵ Bk. Potts, 2016: 92

⁵⁶ Frayne, 1993: 22-23.

⁵⁷ Marhaşi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Steinkeller, 1982.

⁵⁸ Steinkeller, 1982: 246-255; Steinkeller, 2012: 262; Steinkeller, 2013b: 414, 418; Steinkeller, 2018: 184.

⁵⁹ Vallat, 1985: 52-53; Vallat, 1993: CXV-CXVII.

⁶⁰ Frayne, 1993: 23.

⁶¹ Scheil, 1931: 2.

⁶² Boehmer, 1966: 348; Stolper, 1984: 12; Stolper, 1987; André-Salvini, 1992: 262; Abdi, 2017: 11; Steinkeller, 2018: 185.

⁶³ Frayne, 1993: 23.

⁶⁴ Sanam-şimut adı Sargon'un yazıtlarının birinde "Elam'ın valisi" diğeri ise "Elam'ın generali" şeklinde geçmektedir. Bk. Frayne, 1993: 23, 25.

⁶⁵ Frayne, 1993: 23-26; Potts, 2016: 92-93; Steinkeller, 2018: 185-186. Bu yerlerden *Ḫuzi* ve *Gunilaḫa*'nın yeri bilinmemektedir. *Şirihum* ise başka kaynaklarda da adı geçtiğinden daha

Sargon, bu birliklerle yaptığı savaşların sonucunda büyük bir zafer kazanmış, bu zaferin bir sonucu olarak da aralarında Susa, Awan, Arawa gibi önemli yerlerin de bulunduğu *Sali'amu*, *Kardede*, *Henı*, *Bunban* ve *Sabum*'dan ganimetler elde etmiştir⁶⁶. P. Steinkeller'in de vurguladığı gibi bu yerlerin bir kısmının (Susa, Awan, Arawa, Sabum) Huzistan bölgesinde yer alması ve ganimet alınan yerler arasında daha güneyde ve daha doğuda yer alan Şiriḫum ile Marḫaşı'nın olmaması, Sargon'un seferlerinin aslında Huzistan bölgesiyle sınırlı kaldığını göstermektedir⁶⁷. Buna göre yerleri bilinmeyen Sali'amu, Henı, Kardede ve Bunban'ın da Huzistan bölgesine yakın yerler oldukları söylenebilir. Genel olarak bakıldığında ise Sargon'un yazıtları, Elam bölgesinin siyasi olarak Akad'ın egemenliği altına girdiğini göstermektedir. Ancak Sargon'un bölgeyi doğrudan yönettiğine dair ne Susa'da ne de başka bir yerde arkeolojik bir bulguya rastlanmıştır⁶⁸. Bu nedenle Sargon'un bölgedeki yöneticileri vasal konumuna düşürerek ele geçirdiği yerlerden aldığı ganimetlerle yetindiğini söylemek mümkündür. Nitekim yazıtlarının büyük bir bölümünde ganimet alınan yerlerin sıralanması da bunu destekler niteliktedir.

Rimuş ve Maniştıšu Dönemleri

Sargon döneminin sonlarında imparatorluğun birçok bölgesinde Akadlara karşı büyük isyanlar başlamıştı. Bu isyanlar sırasında MÖ 2279 yılında Sargon'un ölümüyle⁶⁹ Elamlıların Akad boyunduruğundan çıkmak için komşularından da destek alarak harekete geçtikleri ve bu durumun Akad için bir tehdit oluşturduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Sargon'dan sonra tahta geçen oğlu Rimuş kısa süren (9 yıl)⁷⁰ krallığına rağmen Mezopotamya'daki isyanları bastırdıktan sonra Elam üzerine seferler düzenlemiştir. Rimuş'un yazıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla bu dönemde Akad'a karşı Marḫaşı önderliğinde Elam, *Zaḫara*⁷¹, *Gupin* ve *Meluḫḫa*'dan oluşan yeni bir ittifak kurulmuştur⁷². Rimuş bu ittifaka karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Akad kralının III. Ur dönemine tarihlenen kopyasından bilinen bir yazıtında bu savaşla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

"Zaḫara, Elam, [G]upin, ve [Me]luḫḫa savaş için Pa[raḫ]şum'da toplandılar, ancak [...] o, (Rimuş) [Paraḫ]şum generali S[idga'u] (ve) Elam [kralını (?)], [Aw]an ve [Susa] kentlerinin arasında [Or]ta Ne[hrin] kıyısında ele geçirdi"⁷³.

bilinen bir yerdir ve günümüz Fars eyaletinin kıyı bölgesine lokalize edilmiştir. Steinkeller, 2018: 187. Şiriḫum, Sargon'un oğlu Maniştıšu'nun Basra Körfezi'nin kıyısında yaptığı bir savaştan bahseden yazıtında adı Anšan'la birlikte anılmıştır. Yazıt için bk. Frayne, 1993: 75.

⁶⁶ Frayne, 1993: 23-24.

⁶⁷ Steinkeller, 1982: 256.

⁶⁸ Michalowski, 2020: 708. Yalnızca Susa'da Sargon'un zafer stelinin beş parçası bulunmuştur. Ancak bunun Sargon'un Elam'a karşı kazanılan bir zaferin anısına mı diktirdiği yoksa Elamlılar tarafından Mezopotamya'dan ganimet olarak alınıp Susa'ya mı götürüldüğü tam olarak bilinmemektedir. Frayne, 1993: 26-27. Orta Elam döneminde birçok anıtın (Hammurabi kanunlarının yazılı olduğu stel ve Naram-Sin'in zafer steli gibi) Mezopotamya'dan ganimet olarak alınıp Susa'ya götürüldüğü göz önüne alındığında, Sargon'un stelinin de bu yolla Susa'ya gelmiş olması daha ağır basmaktadır.

⁶⁹ Çeçen, 2020: 42.

⁷⁰ Jacobsen, 1939: 27.

⁷¹ Adı ilk defa Rimuş'un yazıtlarında geçen Zaḫara'nın yeri tam olarak bilinmemekle beraber, lokalizasyonu için Huzistan'ın doğusu ve Belucistan önerilmiştir. Bk. Potts, 2016: 96.

⁷² Steinkeller, 2018: 186.

⁷³ Frayne, 1993: 58.

Bu metinde Elam ve Marhaşı krallarının adları verilmemesine rağmen, Rimuş'un başka bir yazıtından, Marhaşı'de *Abalgamaş*'ın, Elam'da ise *Emahşini*'nin⁷⁴ kral olarak hüküm sürdüğünü öğrenmekteyiz. Ancak adı geçen Elam kralı, Susa'da bulunan kral listesindeki hiçbir kralla eşleştirelememiştir. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Rimuş, Marhaşı'nın generali Sidgau'yu, Zahara'nın generali Şargapi'yi ve Elam kralı Emahşini'yi esir almıştır. Yine aynı yazıtın devamında Akad kralının yaptığı savaşlar sonucunda 16,212 kişiyi öldürdüğü, 4,212 kişiyi esir aldığı, ayrıca Elam ve Marhaşı'den 30 mina altın, 3600 mina bakır, 300 erkek ve kadını ganimet olarak alıp tanrı Enlil'e adadığı yazmaktadır⁷⁵. Rimuş'un bu seferleriyle bağlantılı olarak Nippur, Ur, Sippar, Khafajah ve Tell Brak'ta yapılan kazılarda, üzerlerindeki yazıtlardan Elam ve Marhaşı'den ganimet olarak alınıp tanrılara adandığı anlaşılan çok sayıda kâse ve vaso parçaları bulunmuştur⁷⁶.

Rimuş'tan sonra Akad kralı olan, onun büyük kardeşi Maniştisu döneminde ise Elam'la ilgili bilgi veren yazılı kaynaklar sınırlı sayıdadır. Ancak mevcut kaynaklar oldukça önemlidir. Çünkü Maniştisu'nun bir yazıtında ilk kez Anşan adının geçtiğini görmekteyiz. Yazıta göre Akad kralı, Anşan ve Şirihum'a karşı bir sefer düzenlemiş ve *Aşağı Deniz*⁷⁷ kıyısında otuz iki kentten oluşan bir koalisyonu yenilgiye uğratmıştır⁷⁸. Maniştisu'nun yazıtını dikkate alırsak, Akadların bu dönemde kuzeyde Susa, güneyde Anşan dahil olmak üzere Elam topraklarının büyük bir bölümünü kontrol altında tuttıklarını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte Susa'dan gelen arkeolojik veriler de Akad'ın bölgedeki hâkimiyetini doğrular niteliktedir. Üzerindeki yazıttan tanrıça Narunte'ye adandığı anlaşılan bir heykel ile yine burada ele geçen iki mühür buluntusundan, Elam'da Maniştisu'ya bağlı *Eşpum* adında bir valinin olduğu anlaşılmaktadır. Heykel üzerinde şöyle yazmaktadır: "*Dünya'nın kralı Maniştisu: Eşpum, onun hizmetkârı, [bu heykeli] tanrıça Narunte'ye adadı*"⁷⁹ (Figür 2). Mühürlerin üzerinde ise *Eşpum* ve onun yardımcısı olan *Egigi* ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: "*Eşpum, Elam'ın valisi*"; "*Egigi, baş kâhya, Eşpum'un hizmetkârı*"⁸⁰.

⁷⁴ F. Vallat tablette geçen bu kralın Awan'ın dokuzuncu kralı olan Hişep-ratep olabileceğini, bu nedenle ismin *E-^r sip-ra ʾsi-ni* (Hişibraşini) şeklinde okunmasını önermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Vallat, 1999: 25-26.

⁷⁵ Frayne, 1993: 52-55; Potts, 2016: 94-95.

⁷⁶ Bk. Frayne, 1993: 61-65.

⁷⁷ Basra Körfezi.

⁷⁸ Frayne, 1993: 75; Stolper, 1984: 13-14; Nasrabadi, 2004: 297; Potts, 2016: 96; Steinkeller, 2018: 187.

⁷⁹ Frayne, 1993: 82; Heykel hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bahrani, 1992: 87; Álvarez-Mon, 2020: 91.

⁸⁰ Scheil, 1913: 4-5; Amiet, 1966: 214; Frayne, 1993: 304-305. Mühürler için ayrıca bk. Amiet, 2005: 3-4; Roach, 2008: 64, 193; Álvarez-Mon, 2020: 131-133.

Figür 2: Eşpum tarafından Narunte'ye adanan heykel⁸¹.

Naram-Sin Dönemi

Elam üzerindeki Akad kontrolünün, Maniştisu'nun oğlu Naram-Sin döneminde çıkan genel bir ayaklanmayla kısa süreliğine de olsa son bulduğu düşünülmektedir⁸². Ancak Mezopotamya'da Nippur, Uruk, Umma, Lagaş, Kiş başta olmak üzere birçok kentin katıldığı⁸³ bu isyanda Elamlıların rol oynayıp oynamadıkları tam olarak bilinmemektedir. Naram-Sin'in yazıtlarında Elamlarla yapılan herhangi bir savaştan bahsedilmemesi, Elamlıların Akadlara karşı çıkan bu isyana katılmadıkları yönünde yorumlanmıştır⁸⁴. İsyandan sonra ise hem Susa'dan gelen arkeolojik veriler hem de Naram-Sin'in yazıtları, Elam bölgesinin yeniden Akad'ın etkisi altına girdiğini göstermektedir⁸⁵. Susa'da bulunan "*Naram-Sin, güçlü kral, Ur kralı, dört çeyreğin kralı*"⁸⁶ yazılı iki tuğla parçası Akad kralının burada tapınak olduğu düşünülen bir yapı inşa ettiğini göstermektedir⁸⁷. Bunun dışında Eski Babil dönemine tarihlenen ve orijinal yazıttan kopyalanan bir tablette Naram-Sin'in, Elam topraklarına hükmettiği açıkça belirtilmiştir: "*Akad kralı Naram-Sin, Marhaşi'ye kadar tüm Elam ülkesinin ve Sedir Ormanına kadar Subartum ülkesinin komutanı*"⁸⁸.

Yazıtta kralın her ne kadar Elam ülkesinin tümüne hükmettiği iddia edilse de arkeolojik verilerden Akad'ın bu dönemde özellikle Susa üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Susa'da ele geçen ekonomiyle ilgili tabletler Akad kültürünün ve dilinin bölgede baskın olduğunu, Susa'nın güçlü bir şekilde Samilerin etkisi altına girdiğini göstermektedir. Bahsedilen dönemde Susa'nın bürokrasi dili de Akadca olmuştur. Akad dilinin bölgede baskın hale

⁸¹ Scheil, 1908: Pl. I.

⁸² Steinkeller, 2018: 187.

⁸³ Çeçen, 2020: 44.

⁸⁴ Hinz, 1971: 650.

⁸⁵ Steinkeller, 2018: 188.

⁸⁶ Malbran-Labat, 1995: 21.

⁸⁷ Potts, 2016: 97-98.

⁸⁸ Frayne, 1993: 130.

gelmesi yerli halkı etkilemiş, bunun sonucunda Akadca isimler Susalılar arasında da yaygınlaşmıştır⁸⁹. Tabletlerde adı geçen kişilerin çoğunlukla Sami kökenli adlara sahip olmaları⁹⁰ Susa'ya Mezopotamya'dan belli kişilerin yerleştirildiğinin ve Akad etkisinin bir göstergesidir. Ayrıca bu dönemde Susa'da askeri bir garnizonun varlığı da bilinmektedir⁹¹.

Naram-Sin döneminde yaşanan en önemli olaylardan biri, Susa Kral Listesi'ne göre Awan'ın on birinci kralı olan Hita ve Naram-Sin arasında yapıldığı düşünülen bir antlaşmadır. Susa'da bulunan Elamca yazılmış bir tablette bu antlaşmanın içeriği hakkında bilgiler yer almaktadır⁹² (Figür 3). Ancak tabletin büyük oranda hasarlı olmasından dolayı antlaşmanın içeriği tam olarak anlaşılammış, Naram-Sin'in kiminle antlaşma yaptığı bile kesin olarak tespit edilememiştir.

Figür 3: Naram-Sin ve Hita arasında yapıldığı düşünülen antlaşmanın yer aldığı tablet⁹³.

Antlaşmanın içeriğine bakacak olursak, toplam on iki sütundan oluşan ve her iki tarafı yazılı olan tablet, “*Dinle, Pinikir (tanrıça) ve siz göklerin iyi tanrıları*” şeklinde bir cümle ile başlamaktadır. Bu cümlenin ardından *Pinikir, Huban, Nahhunte, İnşuşinak, Şimut, Hurbî, Hutran, Narunte*⁹⁴ başta olmak üzere yaklaşık otuz iki tanrı/tanrıça ismi sıralanmıştır. Antlaşmada şahit olarak gösterilen bu tanrı/tanrıçaların yirmi yedisi Elam, beşi ise Mezopotamya kökenlidir⁹⁵. Tablette yer alan en dikkat çekici ifade üçüncü sütunda bulunan ve Elam kralının ağzından çıktığı düşünülen şu cümledir: “*Naram-Sin'in düşmanı benim düşmanım, Naram-Sin'in dostu benim dostumdur*”⁹⁶. Elam kralı

⁸⁹ Potts, 2016: 101.

⁹⁰ Steinkeller, 2018: 188-189.

⁹¹ Steinkeller, 2018: 189; Alimirzayev, 2019: 24.

⁹² Scheil, 1911: 1-2; Cameron, 1936: 34-35; König, 1965: 29-37; Amiet, 1966: 221; Hinz, 1967; Hinz, 1971: 650-651; Hinz, 1972: 75.

⁹³ Scheil, 1911: Pl. 2.

⁹⁴ Cameron, 1936: 34; König, 1965: 29; Hinz, 1967: 91-93; Foster, 2016: 172.

⁹⁵ Álvarez-Mon, 2020: 130.

⁹⁶ König, 1965: 31; Hinz, 1967: 93; Hinz, 1971: 650-651; Hinz, 1972: 76.

bu söylemiyle, Elam topraklarında Akad karşısı herhangi bir oluşuma müsaade etmeyeceğine söz vermiştir⁹⁷.

Bu antlaşmayla ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Antlaşmada Naram-Sin'in muhatabının Hita olabileceğini G. Cameron öne sürmüştür. G. Cameron, bununla birlikte Hita'nın Naram-Sin'in vasalı olmayı kabul ettiğini aktarmaktadır⁹⁸. Ancak W. Hinz antlaşmayı bir boyun eğme olarak değerlendirmemiş aksine ittifak antlaşması olarak yorumlamıştır⁹⁹. Dahası Naram-Sin'in Elam'dan askeri yardım istediğini öne sürmüştür¹⁰⁰. Diğer yandan Naram-Sin'in bu antlaşmaya önem verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü tablette Akad kralının, Elam kralına elçilerle çeşitli hediyeler gönderdiğinden bahsedilmektedir¹⁰¹. Konuyla ilgili yaygın olan görüş ise antlaşmanın Naram-Sin tarafından kuzeydeki Gutilere karşı alınmış bir önlem olabileceği yönündedir¹⁰². Naram-Sin'in krallığı döneminde Gutiler ve Lullubilerle savaşıması bu görüşü desteklemektedir. Akad kralının Guti ve Lullubi üzerine yapacağı sefer öncesi Elam bölgesinden gelecek olan bir saldırıyı söz konusu antlaşma ile engellemiş olması muhtemeldir.

Diğer yandan her iki tarafın ortak bir düşmana karşı bir antlaşma imzalamış olması da olasılıklar arasındadır¹⁰³.

Antlaşmayla ilgili bir diğer soru ise ne zaman yapıldığıyla ilgilidir. Bilindiği üzere Naram-Sin, Akad kralı olduktan bir süre sonra kendini tanrı ilan etmiş ve yazıtlarında isminden önce tanrısallığı belirten \square = *dingir* işaretini (determinatif) kullanmıştır. Ancak tablette Naram-Sin'in isminden önce bu işaretin bulunmaması antlaşmanın onun krallığının ilk yıllarında yapıldığına işaret etmektedir¹⁰⁴.

Genel olarak bakıldığında tabletin her ne kadar bazı bölümleri okunsa da ileri sürülen görüşlerin bir kısmı varsayımdan öteye gitmemektedir. Çünkü tablette herhangi bir Elam kralının isminin bulunmaması veya okunamaması, antlaşmanın kesin olarak Naram-Sin ve Hita arasında yapıldığını söylememize engel olmaktadır. Ancak bu tabletin okunan kısımlarından ve ortaya atılan görüşlerden yola çıkarak Naram-Sin'in krallığının ilk yıllarında Hita ile bir antlaşma yaptığı kabul edilirse, yukarıda anlatılan Susa'nın samileşmesi ve Akad'ın egemenliği altına girmesi bu antlaşmadan sonra gerçekleştiği, hatta antlaşmanın etkili olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak M. Lambert de Elam kralının bu antlaşmayla Susiana'nın Akad'ın bir eyaleti olarak yöneltmesini kabul ettiğini aktarmaktadır¹⁰⁵. Ayrıca Naram-Sin'in Gutiler ve Lullubilere karşı yaptığı seferin de söz konusu antlaşmadan sonra gerçekleştiği görülmektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi bu antlaşma

⁹⁷ Potts, 2016: 101.

⁹⁸ Cameron, 1936: 34-35. Son yıllarda yapılan çalışmalarda bu antlaşmanın Elam'ın doğusunda bulunan Marhaşi'yle yapılmış olabileceği öne sürülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Desset – Shahsavari, vd., 2021: 65, 77-78.

⁹⁹ Hinz, 1967: 95-96.

¹⁰⁰ Hinz, 1971: 650-651.

¹⁰¹ Hinz, 1971: 651.

¹⁰² Hinz, 1971: 651; Hinz, 1972: 75; Álvarez-Mon, 2012: 745; Alimirzayev, 2019: 23; Álvarez-Mon, 2020: 129-130.

¹⁰³ Alimirzayev, 2019: 23.

¹⁰⁴ Boehmer, 1966: 349; Hinz, 1967: 96; Potts, 2016: 101.

¹⁰⁵ Lambert, 1979: 29.

Naram-Sin tanrılaştırılmadan önce yapılmıştı. Oysaki Naram-Sin'in Lullubilerle savaştıktan ve onları yenilgiye uğrattıktan sonra yaptırdığı bir stelde başında tanrılara özgü olan çift boynuzlu bir başlık taşıdığı görülmektedir¹⁰⁶. Bu durum söz konusu antlaşmanın, Naram-Sin tarafından Guti tehlikesine karşı alınmış bir önlem olabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Şar-Kali-Şarri ve Dudu Dönemleri

Akad'ın sonlarına doğru sırasıyla kral olan Şar-Kali-Şarri ve Dudu dönemlerinde Akad devleti oldukça zayıflamıştı. Bu iki kral döneminde Elam'la ilgili sınırlı sayıda yazılı belge ele geçmiştir.

Şar-Kali-Şarri döneminde Elamlılar Akad'ın zayıflamasını fırsat bilerek Zağara ile bir ittifak oluşturmuş ve Mezopotamya topraklarına sefer düzenlemişlerdir. Şar-Kali-Şarri'nin bir yıl adından onun bu ittifak birlikleriyle Diyala bölgesinde, Akşak'ta savaştığını öğrenmekteyiz: “*Şar-Kali-Şarri'nin Elam ve Zağara ile Akşak'ta savaştığı yıl...(ve) zafer kazandı (onlara karşı)*¹⁰⁷. Buradan Şar-Kali-Şarri'nin Elam ve Zağara'ya karşı bir zafer kazandığı anlaşılrsa da savaşın Mezopotamya topraklarında yapılmış olması nedeniyle Akad kralının bir savunma savaşı yaptığı düşünülmektedir. Bu kayıt artık Elam topraklarının Akad'ın siyasi egemenliğinden çıkmış olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir¹⁰⁸.

Akad devletinin zayıflaması ve Elam üzerindeki kontrolün yitilmesiyle bölgede önceden Akad krallarına bağlı olan bazı valiler yönetim boşluğundan yararlanarak bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır¹⁰⁹. Akad'ın son dönemlerinde Susa'da görevli olan iki valinin adı dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Susa'da bulunan mühürlerde “*Susa'nın valisi*” ve “*Elam'ın generali*” unvanlarını kullanan *Epir-mupî*¹¹⁰, diğeri ise Susa'da bulunan bronz bir balta üzerindeki yazıttan bilinen *Ili-işmani*'dir¹¹¹.

Bu iki valinin Susa'da hangi kral döneminde görevli oldukları tam olarak bilinmemektedir. Konuyla ilgili M. Lambert sırasıyla Eşpum, Epir-mupî ve Ilišmani şeklinde önerdiği kronolojide, Eşpum'u Maniştîşu, Epir-mupî'yi Naram-Sin, Ilišmani'yi ise Naram-sin döneminin sonları ve Şar-Kali-Şarri dönemiyle ilişkilendirse¹¹² de Epir-mupî'nin yardımcısı olan *Libur-bel*'nin mühründe ona krallara has olan *dannum* (güçlü) unvanının verilmesinden dolayı bu valinin bir süre sonra bağımsız bir yöneticiye dönüştüğü düşünülmektedir¹¹³. Özetle, bu bilgi Epir-mupî'nin ya Şar-Kali-Şarri ya da ardından Akad kralı olan Dudu ile çağdaş olduğunu göstermektedir¹¹⁴. Çünkü

¹⁰⁶ Naram-Sin'in zafer steli olarak bilinen bu stel, MÖ 12. yüzyılda Mezopotamya'dan Elamlılar tarafından ganimet olarak alınarak Susa'ya götürülmüştür. Foster, 2016: 11.

¹⁰⁷ Frayne, 1993: 183.

¹⁰⁸ Steinkeller, 2018: 189-190.

¹⁰⁹ Steinkeller, 2018: 191.

¹¹⁰ Scheil, 1913: 5-6; Frayne, 1993: 306-307; Roach, 2008: 64.

¹¹¹ Yazıtta şöyle yazmaktadır: “*Ili-işmani, kâtip, Elam ülkesinin generali*”. Lambert, 1979: 12-13. Ayrıca bk. Frayne, 1993: 308; Álvarez-Mon, 2020: 138.

¹¹² Lambert, 1979: 17.

¹¹³ Steinkeller, 2018: 191. Mühür için bk. Scheil, 1913: 6; Frayne, 1993: 307; Amiet, 2005: 6; Álvarez-Mon, 2020: 133.

¹¹⁴ Boehmer, 1967: 310; Foster, 2016: 74; Steinkeller, 2018: 191.

yukarıda da ifade edildiği gibi Akad'ın gücünün zayıflaması ve Elam üzerindeki kontrolün yitirilmesi Şar-Kali-Şarri'nin döneminde başlamıştı. Epir-mupi genellikle Lagaş kralı olan Puzur-Mama ile karşılaştırılır. Puzur-Mama da önceden Şar-Kali-Şarri'ye bağlı bir vali iken, daha sonra Akad'ın zayıflaması ve yıkılışıyla bağımsızlığını ilan etmiştir¹¹⁵.

Şar-Kali-Şarri'den sonra Akad'da bir kargaşa dönemi başlamıştır. Kısa süren bu dönemin ardından Akad tahtına oturan Dudu'nun kesin olmamakla birlikte Elam üzerine bir sefer düzenlediği düşünülmektedir¹¹⁶. Dudu'nun ardından ise Şu-Turul Akad'ın son kralı olmuş, bu kraldan sonra Akad Devleti yıkılmıştır¹¹⁷.

Sümer Kral Listesi'nde Akad krallarının ardından yirmi bir Guti kralının adı verilmiştir¹¹⁸. Guti krallarından bazılarının günümüze yazıtları kalsa da söz konusu yazıtlarda Elam'dan bahsedilmemektedir. Bu sebeple Akad'ın yıkılışıyla Awan Hanedanlığı'nın son kralı olan Puzur-Inşuşinak'ın ortaya çıkışına kadar Elam tarihi karanlığa bürünmüştür.

Puzur-Inşuşinak Dönemi'nde Elam: Awan'ın Yükselişi ve Düşüşü

Susa Kral Listesi'ne göre Puzur-Inşuşinak (Elamca: *Kutik-Inşuşinak*), Awan Hanedanlığı'nın on ikinci ve son kralı olmuştur¹¹⁹. Puzur-Inşuşinak'ın tarihlendirilmesiyle ilgili yaygın olan iki görüş bulunmaktadır. İlk olarak birçok bilim insanı, bu kralın Naram-Sin ve Şar-Kali-Şarri'nin çağdaşı olduğunu ileri sürmüşlerdi¹²⁰. Buna göre, Puzur-Inşuşinak Akad devletine bağlı olarak Susa'da valilik yapmış, daha sonra ise Akad'ın gücünün zayıflamasıyla bağımsız bir krala dönüşmüştür. Susa Kral Listesi'nde Puzur-Inşuşinak'tan önce Awan'ın on birinci kralı olarak Hita'nın adının yer alması ve daha önce de tartışıldığı gibi bu kralın Naram-Sin'le çağdaş olma ihtimali bu görüşü destekliyordu. Ancak bu tarihlendirme herhangi bir yazılı kaynakla doğrulanmamıştır.

İsin kentinde 1984 yılında yapılan arkeolojik kazılarda ise Puzur-Inşuşinak'ın da adının yer aldığı Ur-Nammu'ya ait bir yazıtın Eski Babil dönemine tarihlenen kopyası bulununca, Awan kralıyla ilgili yeni ve daha geç bir tarihleme önerilmiştir¹²¹. Buna göre Puzur-Inşuşinak, daha önce önerilenden yaklaşık yüz yıl sonra; MÖ 2112 yılında III. Ur Hanedanlığı'nı kuran Ur-Nammu'nun çağdaşı sayılmaktadır¹²². Puzur-Inşuşinak her ne kadar Ur-Nammu'nun çağdaşı olsa da onun tam olarak ne zaman kral olduğu bilinmemektedir.

Puzur-Inşuşinak hakkında bildiklerimiz kendisinden sonra Susa'da bıraktığı yazıtlara dayanmaktadır. Bu yazıtların dili ağırlıklı olarak Akadcadır.

¹¹⁵ Steinkeller, 2018: 191; Foster, 2016: 74.

¹¹⁶ Potts, 2016: 99; Frayne, 1993: 210; Foster, 2016: 25.

¹¹⁷ Çeçen, 2020: 47.

¹¹⁸ Jacobsen, 1939: 206. Gutiler için bk. Pekşen 2016: 55-68; Pekşen, 2020a: 52-55; Pekşen, 2020b: 245-259.

¹¹⁹ Scheil, 1931: 2.

¹²⁰ Cameron, 1936: 37, 228; Boehmer, 1966: 367-368, 375; Hinz, 1971: 652; Hinz, 1972: 77-78.

¹²¹ Yazıt için bk. Frayne, 1997: 65; Frayne, 2008: 35.

¹²² Steinkeller, 1988: 52; André-Salvini, 1992: 262; Vallat, 1993: CX; Álvarez-Mon, 2012: 745; Potts, 2012: 41; Steinkeller, 2013a: 298; De Graef, 2013: 266; Potts, 2016: 113; Abdi, 2017: 10; Steinkeller, 2018: 191.

Puzur-Inšuşinak'ın yazıtlarını Akadca yazdırması Sargon'dan itibaren başlayan ve Naram-Sin dönemiyle doruk noktasına ulaşan Akadcanın Susa'da yaygın olarak kullanılmasıyla bağlantılıydı. Bununla birlikte Awan kralı *Linear-Elam*¹²³ olarak bilinen yerli bir yazı sistemi de geliştirerek kullanıma koymuştur. Susa'da bu yazıyla yazılmış üç yazıtı bulunmuştur¹²⁴. Yazıtların bazıları ise hem Akadca hem de Elamca kullanılarak çift dilli yazılmıştır.

Puzur-Inšuşinak, yazıtlarında "Susa'nın valisi", "Elam'ın generali", "Güçlü olan", ve "Awan kralı" unvanlarını kullanmıştır¹²⁵. Kademeli yükselişine dair kesin bir bilgi bulunmasa da bu unvanlardan onun Susa valiliğinden Awan krallığına yükseldiği düşünülmektedir¹²⁶. Nitekim Puzur-Inšuşinak'ın Susa'da bulunan on iki yazıtından sadece ikisinde kral unvanını kullanması¹²⁷ ve özellikle aşağıda sunulan yazıtta çeşitli yerler üzerine yaptığı seferleri *Susa'nın valisi* ve *Elam'ın generali* sıfatıyla yapması onun kademeli yükselişini doğrular niteliktedir. Bu bağlamda Puzur-Inšuşinak'ın valiyken yaptığı seferler sonucunda Elam'da kontrolü sağlayarak *Awan kralı* unvanını aldığını söylemek mümkündür.

Yaptığı seferlerle Susa dahil olmak üzere İran'ın güneybatı bölgesini kontrolü altına alan Puzur-Inšuşinak, Elam'da siyasi birliği sağlayan ilk Awan kralı olmuştur. Bölgede egemenliğini sağlamlaştırdıktan sonra ise Elam'ın kuzeyinde yer alan *Kimaş*, *Ḫurti*¹²⁸, *Ḫupsana* gibi yerleri ele geçirmiş ve Gutiler üzerine seferler düzenlemiştir¹²⁹. Susa'daki akropolde bulunan bir heykel yazıtında söz konusu yerler dahil olmak üzere, Awan kralının sefer düzenlediği seksen bir kasaba ve bölgeden bahsedilmektedir¹³⁰ (Figür 4). Yazıtta ayrıca, Awan Hanedanlığı'ndan sonra Elam'a egemen olacak olan *Şimaški* Hanedanlığı'ndan da söz edilmektedir. Adı verilmeyen bir *Şimaški* kralının¹³¹ Puzur-Inšuşinak'a boyun eğdiği aşağıdaki yazıttan anlaşılmaktadır:

"Susa'nın valisi, Elam ülkesinin generali, Şimpi'şhuk'un oğlu, Kimaş ve Ḫurti düşmanlarını ele geçirdi, Ḫupsana'yı yok etti ve seksen bir kasaba ve bölge bir günde ayaklarının altında ezildi; Şimaški kralı ona geldiğinde, o (kral) onun (Puzur-Inšuşinak'ın) ayaklarını tuttu; İnšuşinak onun dualarını duydu ve..."¹³².

Puzur-Inšuşinak, Kimaş ve Ḫurti'yi ele geçirerek Diyala bölgesinden İran'ın ortasına doğru uzanan ve "Büyük Horasan Yolu" olarak bilinen ticaret yolunu da kontrolü altına almıştır. Buradan Diyala Bölgesi'ne girerek kısa bir süreliğine de olsa Orta Mezopotamya'ya egemen olmuştur¹³³. Yukarıda sözü

¹²³ Linear-Elam yazısı için bk. Desset, 2018.

¹²⁴ De Graef, 2013: 266-267.

¹²⁵ Boehmer, 1966, 349-350; André – Salvini, 1989: 65, 68-70; Potts, 2016: 113-114; Steinkeller, 2013a: 296; De Graef, 2013: 266-267.

¹²⁶ André-Salvini, 1992: 262; Potts, 2016: 113-114.

¹²⁷ Boehmer, 1966: 349-350.

¹²⁸ Kimaş ve Ḫurti'nin lokalizasyonu için günümüz Kirmanşah ve çevresi önerilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Steinkeller, 2013a: 304-311, 316.

¹²⁹ Scheil, 1913: 9-11; Scheil, 1931: 5; Steinkeller, 2013a: 294-295, 297-298; Steinkeller, 2018: 191-192.

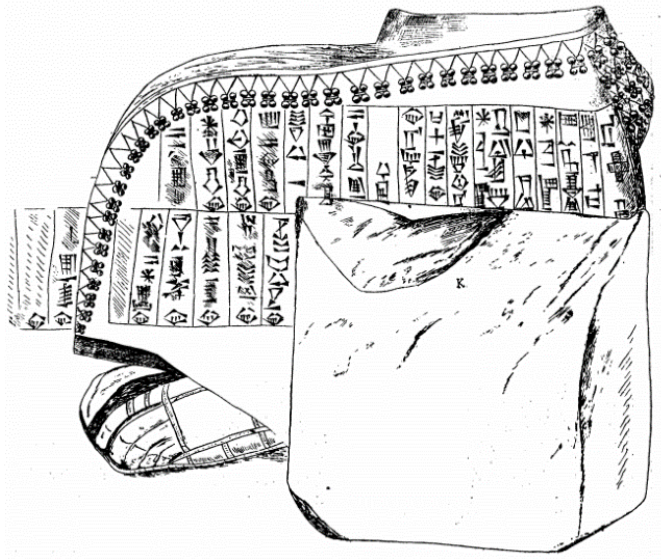
¹³⁰ Bu yerler için bk. Scheil, 1913: 11-16.

¹³¹ P. Steinkeller'a göre bu kral Susa Kral Listesine göre Şimaški Hanedanlığı'nın ilk kralı olan *Gımame* olabilir. Steinkeller, 2013a: 302; Steinkeller, 2014: 294; Steinkeller, 2018: 192. Şimaški kralları için bk. Scheil, 1931: 5.

¹³² Potts, 2016: 113.

¹³³ Steinkeller, 2013a: 294, 296, 307; Steinkeller, 2018: 191-192.

edilen İsin yazıtından, Puzur-Inšuşinak'ın Mezopotamya topraklarında kontrol altında tuttuğu yerler arasında *Awal*, *Kismar*, *Maşkan-şarrim*, *Eşnunna*, *Tuttub*, *Akad* ve *Zimudar*'ın olduğunu öğrenmekteyiz¹³⁴. Bu başarılarının bir sonucu olarak Puzur-Inšuşinak'ın, daha önce Mezopotamya kralları tarafından kullanılan “güçlü” ve “dört bir yanın kralı” unvanlarını benimsediği görülmektedir. Bir yazıtında tanrı *Inšuşinak*'ın¹³⁵ ona yönetmesi için “dünyanın dört bir yanını” verdiği yazmaktadır¹³⁶. Fakat Puzur-Inšuşinak'ın bu yükseliş dönemi kısa sürmüş, Aşağı Mezopotamya'da önemli bir güç olarak karşımıza çıkan Ur-Nammu onu yenilgiye uğratmıştır.

Figür 4: Puzur-Inšuşinak'ın seferlerinin yazılı olduğu heykel¹³⁷.

Bu dönemde Mezopotamya'nın siyasi durumuna baktığımızda Akad ve Guti egemenliğinin ardından MÖ 3. binyılın sonlarına doğru yeniden Sümer kökenli bir hanedanlığın yükselişe geçtiğini görmekteyiz. Guti egemenliğine son veren Uruk kralı Utu-hegal'den sonra, Mezopotamya topraklarında yaklaşık olarak MÖ 2112 dolaylarında Ur-Nammu tarafından III. Ur Hanedanlığı kurulmuştur¹³⁸. Ur-Nammu, Sümer Kral Listesi'ne göre yedi yıl hüküm sürmüştür¹³⁹. Yaklaşık olarak aynı dönemde Mezopotamya'da dikkat çeken bir diğer isim Lagaş'lı Gudea olmuştur¹⁴⁰. Ur-Nammu'nun Puzur-Inšuşinak'la savaştığı dönemde Gudea'nın onunla ittifak halinde olduğu

¹³⁴ Frayne, 1997: 65; Frayne, 2008: 35; Potts, 2016: 116; Steinkeller, 2013a: 295. Söz konusu yerlerin lokalizasyonu için bk. Frayne, 2008: 35-37; Potts, 2016: 116. Ur-Nammu kanununun giriş bölümünde bu yerlerden farklı olarak *Umma*, *Marad*, *Kazallu* ve *Uşarum*'un Anşan tarafından köleleştirildiğinden bahsedilmektedir. Metinde Ur-Nammu'nun tanrı Nanna'nın gücüyle onları özgür kıldığı yazmaktadır. Frayne, 1997: 48; Potts, 2016: 116. Bu anlatıların İsin yazıtında geçen olaylarla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Steinkeller, 1988: 52-53.

¹³⁵ Susa kentinin tanrısı.

¹³⁶ Steinkeller, 2013a: 296; Steinkeller, 2018: 191-192.

¹³⁷ Scheil, 1913: Pl. I.

¹³⁸ Kramer, 2016: 96; Pekşen, 2020: 56-57.

¹³⁹ Jacobsen, 1939: 123.

¹⁴⁰ Gudea dönemi için bk. Steinkeller, 1988.

düşünülmektedir¹⁴¹. Buna ek olarak P. Steinkeller, Puzur-Inşuşinak'ın düşmanları arasında Şimaški kralı Girname'nin de olabileceğini öne sürmüştür¹⁴².

Gudea döneminin yazılı kaynakları onun Elam üzerine sefer yaptığını doğrular. Örneğin Gudea'nın bir yazıtında şöyle yazmaktadır: “O Anşan ve Elam kentlerini yendi ve oradan Ningirsu'ya onun Eninnu'suna (tapınak) ganimetler getirdi”¹⁴³. Gudea'nın Elam üzerine yaptığı bu seferin Puzur-Inşuşinak ile bağlantılı olduğuna dair öne sürülen en önemli kanıt ise Lagaş'a Elam'dan savaş esiri olarak getirildiği düşünülen bir grup kişiden bahseden iki tablettir. Bu tabletlerde birçok yabancı kişi isimleri bulunmaktadır. İsimler arasında “Şimpi'işhuk'un oğulları” olarak anılan dört kişiden de bahsedilmektedir. Şimpi'işhuk'un, Puzur-Inşuşinak'ın babasının adı olması sebebiyle söz konusu kişilerin Puzur-Inşuşinak'ın kardeşleri veya akrabaları olabilecekleri üzerinde durulmaktadır¹⁴⁴.

Özetlemek gerekirse Gudea ve Girname'nin, Ur-Nammu ile Puzur-Inşuşinak arasındaki savaşa katılıp katılmadıklarına bakılmaksızın, söz konusu savaşta Puzur-Inşuşinak'ın mağlubiyete uğratıldığına kesin gözüyle bakılabilir. Puzur-Inşuşinak'ın yenilmesiyle Awan Hanedanlığı da ortadan kalkmış, bir yer adı olarak Awan gitgide önemini yitirmeye başlamıştır¹⁴⁵. Çünkü bu dönemden sonra İbbi-Sîn'in bir yıl adı¹⁴⁶ hariç, Mezopotamya kaynaklarında Awan'dan bahsedilmemektedir.

Ur-Nammu döneminden itibaren Susa, Ur Devleti'nin egemenliği altına girmiştir¹⁴⁷. Ur-Nammu'nun bölgedeki hâkimiyet sahası tam olarak aydınlatılamasa da ardılı ve aynı zamanda oğlu olan Şulgi döneminin hem yazılı kaynakları hem de arkeolojik verileri Susa ve çevresindeki toprakların Ur Devleti'nin kontrolü altında olduğunu göstermektedir¹⁴⁸. Susa dışında kalan bölgeler ise Şimaški'nin egemenliğinde kalmıştır. Bu durum III. Ur Hanedanlığı'nın son kralı olan İbbi-Sîn'in, Şimaški hanedanlığının altıncı kralı olan Kindattu tarafından esir alınarak Anşan'a götürülmesine kadar sürmüştür¹⁴⁹.

Sonuç

Yaklaşık olarak MÖ 3. binyıl dolaylarında İran'ın güneybatısında ortaya çıkan Elam, kültürel ve siyasi olarak Eski Yakındoğu uygarlıkları arasında kendine yer edinmeyi başarmıştır. Söz konusu dönemde Elam'daki yazılı belgelerin eksikliği, Elam'ın erken tarihinin öğrenilmesinde karşımıza çıkan en büyük problemdir. Elam'ın batıdan Mezopotamya'ya komşu olması ile

¹⁴¹ Steinkeller, 1988: 52-53; Potts, 2012: 41; Potts, 2016: 117; Steinkeller, 2013a: 298-299; Steinkeller, 2018: 192.

¹⁴² Steinkeller, 2013a: 303; Steinkeller, 2018: 192.

¹⁴³ Edzard, 1997: 35.

¹⁴⁴ Steinkeller, 1988: 53; Steinkeller, 2013a: 299-301.

¹⁴⁵ Steinkeller, 2013a: 296.

¹⁴⁶ *Bk.* Stepien, 2009: 40-41.

¹⁴⁷ Marchesi, 2013: 285-286.

¹⁴⁸ Şulgi'nin Susa'daki yazıtları için *bk.* Malbran- Labat, 1995: 22; Frayne, 1997: 138-139; Potts, 2016: 124-125.

¹⁴⁹ Kindattu için *bk.* Stolper, 1982: 47; Stolper, 1984: 20; André-Salvini, 1992: 262; Potts, 2016: 137; Steinkeller, 2018: 196.

neredeysi tarihin başlangıcından itibaren iki bölge arasında yaşanan siyasi temasların bölgede hüküm süren Sümer ve Akad gibi uygarlıklar tarafından kayıt altına alınması, Elam tarihinin erken dönemlerinin öğrenilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

MÖ 3. binyılın başlarından itibaren Mezopotamya'da Sümer kent devletlerinin ortaya çıkmasıyla, Elam'da da eşzamanlı olarak Awan gibi siyasi güçler oluşmaya başlamıştır. Yazılı kaynaklardan, Elam ve Mezopotamya arasındaki siyasi ilişkilerin bu dönemden itibaren başladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemin kaynakları iki tarafın da son derece saldırgan bir tavır sergilediğini göstermektedir. Bu saldırılar, genellikle yağma amaçlı saldırılar olmuştur. Örneğin Elam adının ilk kez geçtiği Enmebaragesi'nin Elam ülkesine saldırarak bölgeyi yağmalamasından bahseden metin ile Elamlıların Lagaş kentini yağmalamasından bahseden, Enetarzi'ye yazılan mektup şüphesiz bu tür saldırıların tek örnekleri değillerdi. Bununla birlikte Elam'ın zaman zaman Mezopotamya kentleri üzerinde hegemonya sağladığı anlaşılmaktadır. Tarihsel olarak güvenilirliği her ne kadar tartışmalı olsa da Sümer Kral Listesi'nde Awan'ın üç kralına toplamda 365 yıllık bir hükümdarlık süresinin verilmesi bunun en önemli kanıtıdır.

MÖ 24. yüzyılın ortalarında Mezopotamya'ya Samilerin egemen olması ve Sümerlerden farklı olarak Akad gibi merkezi siyasi yapıya sahip emperyal bir devletin ortaya çıkmasıyla, Elam daha çok savunmada olan taraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Elam, Sargon'dan başlayarak Akad'ın yoğun saldırılarına maruz kalmıştır. Elam'ın baş düşmanı olan bu güç, sadece yağma amaçlı saldırılar düzenlememiş, dahası Elam'ı kendi siyasi nüfuzu altına almak gibi bir amaç doğrultusunda hareket etmiştir. Elamlılar ise zaman zaman Akad krallarına boyun eğerek Akad'ın bölgedeki egemenliğini kabul etmişlerdir. Ancak Akad'ın Elam'daki egemenlik alanı tam olarak aydınlatılamamıştır. Bu dönemde kesin olan tek şey Susa'nın da yer aldığı Susiana bölgesinin hem kültürel hem de siyasi olarak Akad'ın etkisi altında olduğudur. Diğer yandan Elam, Akad saldırıları karşısında zayıf düşse de tamamen ortadan kalkmamıştır. Elam'da hüküm süren Awan Hanedanlığı'nın kralları, Akad'ın saldırılarından korunmak için dağlık alanlara çekilerek siyasi nüfuzlarını korumayı başarabilmişlerdir. Dönemin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla bu krallar farklı siyasi güçlerle (Marhaşi, Zaşara, Gupin, Meluħħa) ittifaklar kurarak Akad egemenliğine karşı koymaya çalışmışlardır. Akad'ın güçlü olduğu Sargon, Rimuş, Maniştişu ve Naram-Sin dönemlerinde Elamlıların başarı sağladıkları söylenemez. Ancak çöküş sürecine girdiği şar-Kali-şarri döneminde Akad'ın bölgedeki siyasi nüfuzu kırılmıştır. Akad'ın yıkılışıyla Mezopotamya'yı Gutilerin istila etmesi ise Elam'ın yararına olmuştur. Gutilerin oluşturduğu istikrarsız durumdan faydalanan Awan'ın son kralı Puzur-Inşuşinak önceden Akad'ın egemenliğinde olan Susiana bölgesini de kontrolü altına alarak Elam'da siyasi bir birlik sağlamıştır. Ne var ki Puzur-Inşuşinak'ın sağladığı siyasi birlik uzun sürmemiş, Gutilerin Mezopotamya'dan çıkarılmasıyla oluşan yeni düzende III. Ur Hanedanlığı'nın kurucusu Ur-Nammu, Puzur-Inşuşinak'ı yenilgiye uğratmış ve böylelikle Awan Hanedanlığı ortadan kalkmıştır.

Kaynakça

- ABDI, K., 2017. "The Elamite Kingdom", *King of The Seven Climes: Ancient Iran Series*, vol 4, Ed.: T. Daryae, BRILL, Oxford, ss. 7-38.
- ALİMİRZAYEV, A., 2019. "O Vremeni Provleniya Avanskogo Tsarya Kutik-Inshushinak", *Problemy istorii, filologii, kul'tury*, 3, ss. 20-32.
- ÁLVAREZ-MON, J., 2012. "Elam: Iran's First Empire", *A Companion to The Archaeology of The Ancient Near East*, vol 1, Ed.: D. T. Potts, Wiley-Blackwell, Oxford, ss. 740-757.
- ÁLVAREZ-MON, J., 2020. *The Art Of Elam CA. 4200-525 BC*. Routledge, London.
- AMIET, P., 1966. *Elam*, Archée, Auvers-sur-Oise.
- AMIET, P., 2005. "Les sceaux de l'administration princière de Suse à l'époque d'Agadé", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 55, ss. 1-12.
- ANDRÉ, B. – SALVINI, M., 1989. "Réflexions sur Puzur-Insusinak", *IrAnt*, 24, ss. 53-72.
- ANDRÉ-SALVINI, B., 1992. "Historical, Economic and Lecal Texts", *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre*, Ed.: P.O. Harper- J. Aruz – F. Tallon, New York, ss. 261-263.
- BAHRANI, Z., 1992. "Statue of Eshpum", *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre*, Ed.: P.O. Harper – J. Aruz – F. Tallon, New York, ss. 86-87.
- BOEHMER, R. M., 1966. "Die Datierung des Puzur/Kutik-Inšušinak und einige sich daraus ergebende Konsequenzen", *Orientalia, NOVA SERIES*, 35/4, ss. 345-376.
- BOEHMER, R. M., 1967. "Zur Datierung des Epirmupi", *ZA*, 58, ss. 302-310.
- BRYCE, T., 2009. *The Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge, New York.
- CAMERON, G. G., 1936. *History Of Early Iran*, The University Of Chicago Press, Chicago.
- CARTER, E., 1984. "Archaeology", Matthew W. Stolper – Elizabeth Carter, *Elam: Surveys Political, History and Archaeology*, Near Eastern Studies 25, University of California Press, California, ss. 103-313
- ÇEÇEN, S., 2020. "Akad İmparatorluğu", *Eski Mezopotamya'nun Siyasi Tarihi*, Ed.: L. G. Gökçek – E. Yıldırım – O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 33-50.
- DAHL, J. L., 2018. "Writing in Elam", *The Elamite World*, Ed.: J. Álvarez-Mon- Y. Wicks, Routledge, Oxford, ss. 464-480.
- DE GRAEF, K., 2013. "The Use Of Akkadian In Iran", *The Oxford Handbook Of Ancient Iran*, Ed.: D.T. Potts, Oxford Univesity Press, Oxford, ss. 264-282.
- DESSET, F. – SHAHSAVARI, M. – VIDALE, M., 2021. "The Marḥašeān Two-Faced 'GOD': New Insights into the Iconographic and Religious

Landscapes of the Halil Rud Valley Civilization and Third Millennium BCE Southeastern Iran”, *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 1/1, ss. 49-85.

- DESSET, F., 2016. “Proto-Elamite Writing in Iran”, *Archéo-Nil*, 26, ss. 57-105.
- DESSET, F., 2018. “Linear Elamite writing”, *The Elamite World*, Ed.: J. Álvarez-Mon – Y. Wicks, Münster: Oxford, ss. 464-481.
- EDZARD, D. O., 1997. *Gudea and His Dynasty*, RIME, 3/1, Toronto University Press, Toronto.
- FOSTER, B. R., 2016. *The Age Of Agade*, Routledge, New York.
- FRAYNE, D. R., 1993. *Sargonic and Gutian Periods (2334-2113 BC)*, RIME, 2, Toronto University Press, Toronto.
- FRAYNE, D. R., 1997. *Ur III Period (2112-2004 BC)*, RIME, 3/2, Toronto University Press, Toronto.
- FRAYNE, D. R., 1998. *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, RIME, 1, Toronto University Press, Toronto.
- FRAYNE, D. R., 2008. “The Zagros Campaigns of the Ur III Kings”, *The Canadian Society for Mesopotamian Studies Journal*, 3, ss. 33-57.
- GLASSNER, J. J., 1996. “Les dynasties d’Awan et de Simaški”, *NABU*, 34, ss. 25-29.
- GLASSNER, J. J., 2018. “Writing in Elam”, *The Elamite World*, Ed.: J. Álvarez-Mon- Y. Wicks, Oxford: Routledge, Oxford, ss. 450-464.
- GÖKÇEK, L. G., 2020. “Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, Ed.: L. G. Gökçek – E. Yıldırım – O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 9-32.
- HANSMAN, J., 1972. “Elamites, Achaemenians and Anshan”, *IRAN*, 10/1, ss. 101-125.
- HINZ, W., 1967. “Elams Vertrag mit Narām-Sin von Akkade”, *ZA*, 58, ss. 66-96.
- HINZ, W., 1971. “Persia c. 2400-1800 B.C”, *CAH.*, vol. 1 Part. 2, Ed.: I. E. S. Edwards – C. J. Gadd – N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 644-681.
- HINZ, W., 1972. *The Lost of Elam*, Trans.: J. Barnes- Sidgwick- Jakson, London.
- HUSSEIN, A. M. – HAMZA, H. A. – THAHER, A. K. – KADHUM, S. J. – HASHEM, M. – TAHA, H. M. – ALTAWHEEL, M. R. – HICKMAN, B. S., 2010. “Tell Abu Sheeja/Ancient Pašime”, *Akkadica*, 131, ss. 47-103.
- JACOBSEN, T., 1939. *The Sumerian King List* (Assyriological Studies no. 11), The University Of Chicago Press, Chicago.
- KÖNIG, F. W., 1965. *Die elamischen Königsinschriften*, Archiv für Orientforschung, Beiheft 16, Selbstverlag des Herausgebers, Graz.

- KRAMER, S. N., 2016. *Sümerler*, Çev.: Özcan Buze, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- LAMBERT, M., 1979. “Le prince de Suse Ilish-mani, et l’Elam de Naram-Sin à Ibisin”, *Journal Asiatique*, 267, ss. 11-40.
- MALBRAN-LABAT, F., 1995. *Les inscriptions royales de Suse: Briques de l’époque paléo-élamite à l’Empire néo-élamite*, Editions de la Réunion des musées nationax, Paris.
- MARCHESI, G., 2013. “Ur-Nammâ(k)’s Conquest of Susa”, *Susa and Elam*, Ed.: K. De Graef – J. Tavernier, BRILL, Leiden, ss. 285-293.
- MICHALOWSKI, P., 2011. *The Correspondence of the Kings of Ur: An Epistolary History of an Ancient Mesopotamian Kingdom*, (Mesopotamian Civilizations 15), Eisenbrauns, Winona Lake.
- MICHALOWSKI, P., 2020. “The Kingdom of Akkad in Contact with the World”, *The Oxford History of the Ancient Near East, I: From the Beginnings to Old Kingdom Egypt and the Dynasty of Akkad*, Ed.: K. Radner – N. Moeller – D. T. Potts, Oxford University Press, New York, ss. 686-764.
- NASRABADI, B. M., (2004). “Elam: Archaeology and History”, *Persiens Antike Pracht*, Ed.: Th. Stöllner, Bochum, ss. 294-309.
- NOEGEL, S. B., 1993. “Fictional Sumerian Autobiographies”, *JAGNES*, 4/2, ss. 46-55.
- PEKŞEN, O., 2016. “Eski Mezopotamya’daki Savaşlarda Tanrıların Rolü”, *Journal of History Studies* 8/2, ss. 55-68.
- PEKŞEN, O., 2020a. “Eski Mezopotamya’da Gutiler ve III. Ur Hanedanlığı Dönemleri”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, Ed.: L. G. Gökçek – E. Yıldırım – O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 51-74.
- PEKŞEN, O., 2020b. “Eskiçağ Önasya Tarihinde Gutiler”, *Turkish Studies - History*, 15/1, ss. 245-259.
- POTTS, D. T., 2012. “The Elamites”, *The Oxford Handbook of Iranian History*, Ed.: T. Daryae, Oxford University Press, New York, ss. 37-57.
- POTTS, D. T., 2016. *The Archaeology of Elam: Formation And Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge University Press, New York.
- PRENTICE, R., 2010. *The Exchange of Pre-Sargonic Lagash*, Ugarit-Verlag, Münster.
- QUINTANA, E., 1996. “Elam= halhatamti= high land”, *NABU*, 2, ss. 43.
- ROACH, K. J., 2008. *The Elamite Cylinder Seal Corpus, c. 3500-1000 BC*, Doctoral dissertation, The University of Sydney, Australia.
- SCHEIL, V., 1908. *Textes Élamites-Sémitiques*, Quatrième Série, Délégation en Perse, Mémoires X, Paris.
- SCHEIL, V., 1911. *Textes Élamites- Anzanites*, Quatrième Série, Délégation en Perse, Mémoires XI, Paris.

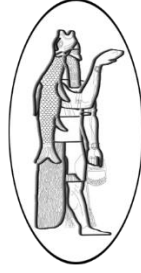
- SCHEIL, V., 1913. *Textes Élamites- Sémitiques*, Cinquième Série, Mémoires de la Mission archéologique de Susiane XIV, Paris.
- SCHEIL, V., 1931. “Dynasties élamites d’Awan et de Simaš”, *Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale*, 28/1, ss. 1-8.
- SELZ, G. J., 1991. “Elam und Sumer-Skizze Einer Nachbarschaft nach inschriftlichen Quellen der vorsargonischen Zeit”, *Actes de la XXXVIème Rencontre Assyriologique Internationale*, Gand, 10-14 Julliet 1989, ss. 27-43.
- STEINKELLER, P., 1982. “The Question of Marḥaši: A Contribution to the Historical Geography of Iran in the Third Millennium B.C”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 72/2, ss. 237-265.
- STEINKELLER, P., 1988. “The Date of Gudea and His Dynasty”, *Journal of Coneiform Studies*, 40/1, ss. 47-53.
- STEINKELLER, P., 2013a. “Puzur-Inshushinak at Susa: A Pivotal Episode of Early Elamite History Reconsidered”, *Susa and Elam*, Ed.: K. De Graef- J. Tavernier, Leiden, BRILL, ss. 293-319.
- STEINKELLER, P., 2013b. “Trade Routes and Commercial Networks in the Persian Gulf during the Third Millennium BC”, *Collection of Papers Presented to the Third International Biennial Conference of the Persian Gulf (History, Culture and Civilization)*, Ed.: C. Faize, University of Tehran Press, Tehran, ss. 413-431.
- STEINKELLER, P., 2014. “One the Dynasty of Šimaški: Twenty Years (or so) After”, *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper*, *Studies in Ancient Oriental Civilization* 68, Ed.: by M. Kozuh – W. F. M. Henkelman – Ch. E. Jones – Ch. Woods, The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, ss. 287-296.
- STEINKELLER, P., 2018. “The Birth of Elam in History”, *The Elamite World*, Ed.: J. Álvarez-Mon – Y. Wicks, Routledge, Oxford, ss. 177-203.
- STEPIEN, M., 2009. *From the History of State System in Mesopotamia — The Kingdom of the Third Dynasty of Ur*, Akme Studia Historica, 3, Warszawa.
- STOLPER, M. W., 1982. “On the Dynasty of Šimaški and the Early Sukkalmahs”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 72/2, ss. 42-67
- STOLPER, M. W., 1984. “Political History”, M. W., Stolper – E. Carter, *Elam: Surveys Political, History and Archaeology*, Near Eastern Studies, 25, University of California Press, California, ss. 3-100.
- STOLPER, M. W., 1987. “AWAN”, *Encyclopaedia Iranica*, <https://www.iranicaonline.org/articles/awan-name-of-a-place-in-ancient-western-iran-the-nominal-dynastic-seat-of-elamite-rulers-in-the-late-third-millennium-b>, (son güncelleme 18.08.2011)
- THUREAU-DANGIN, F., 1907. “Une Incursion Élamite en Territoire Sumérien: A l’Époque Présargonique”, *Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale*, 6/4, ss. 139-142.

- VALLAT, F., 1985. “Éléments de géographie élamite (résumé)”, *Paléorient*, 11/2, ss. 49–54.
- VALLAT, F., 1993. *Les noms géographiques des sources suso-élamites*, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes, 11, Wiesbaden.
- VALLAT, F., 1999. “Les adversaires «élamites» de Sargon et de Rimuş”, *NABU*, 2, ss. 25-26.

606

OANNES

4 (2)

ATTOUDA'DAN CORNUCOPIA KABARTMALI SİLİNDİRİK ALTAR CYLINDRICAL ALTAR WITH CORNUCOPIA RELIEF FROM ATTOUDA

Bilge YILMAZ KOLANCI

Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Res. Assist. Dr., Pamukkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Archaeology
bilgey@pau.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2774-0829

Ozan GÜMELİ

Doktorant, Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Ph.D. Candidate, Pamukkale University, Institute of Archaeology, Department of Archaeology
ozangumeli1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8692-0585

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **20.07.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **17.09.2022**
Sayfa-Pages : **607 – 623.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1146143>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atf – Citation: YILMAZ KOLANCI, B. – GÜMELİ, O., “Attouda’dan Cornucopia Kabartmalı Silindirik Altar”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 607 – 623.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

607 – 623

Araştırma Makalesi / Research Article

ATTOUDA'DAN CORNUCOPIA KABARTMALI SİLİNDİRİK ALTAR CYLINDRICAL ALTAR WITH CORNUCOPIA RELIEF FROM ATTOUDA

Arş. Gör. Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI – Ozan GÜMELİ

Öz

Denizli ili, Sarayköy ilçesi, Hisar Mahallesi (Köyü) sınırlarında bulunan Attouda antik kenti, Salbakos Dağı (Babadağ) silsilesi üzerinde kurulan bir tepe yerleşimidir. Phrygia ve Karia Bölgeleri arasındaki sınır hattını oluşturan antik kentin üzerinde, geçmişi Selçuklu Dönemi'ne kadar uzanan Hisar Köyü yerleşimi bulunmaktadır. Hisar Köyü'ne ait yapıların 143 tanesi tescilli olup yerleşim 1. Derece Arkeolojik Sit alanına ek olarak Kentsel Arkeolojik Sit alanı ilan edilmiştir. Üzerinde bulunan bu yoğun konut dokusundan dolayı Attouda yerleşimine ait arkeolojik kalıntılar oldukça azdır. Yerleşimle ilişkili arkeolojik veriler Attouda'nın Hellenistik Dönem'den itibaren gelişmeye başladığını, Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise, varsıllaştığını göstermektedir. Çalışmamızda ele aldığımız, Denizli Müzesi'nde 170 envanter numarasıyla kayıtlı *cornucopialı* silindirik altar kentin Hellenistik Dönemi'yle ilişkili bir eser olmasının yanı sıra, kentte tespit edilen ilk ve tek mermer altardır. Söz konusu altarn diğer bir özelliği gövdesinde karşımıza çıkan iki adet *cornucopia* kabartmasıdır. *Cornucopia* kabartmaları, Hellenistik Dönem'de Kos, Rhodos ve

Abstract

The ancient city of Attouda is a hill village situated on the Salbakos Mountain (Babadağ) range in Denizli province, Sarayköy district, Hisar Neighborhood (Village). Hisar village, which goes back to the Seljuk period, is located on the ancient city that serves as the border between the Phrygia and Caria Regions. Hisar village includes 143 registered structures, and it has been designated as an Urban Archaeological Site in addition to the Grade 1 Archaeological Site. The archaeological remnants of the Attouda settlement are rare due to the extensive residential texture on it. Archaeological data from the village reveal that Attouda began to emerge during the Hellenistic Period and grew prosperous throughout the Roman Imperial Period. The cylindrical altar with *cornucopia*, inventory number 170 at the Denizli Museum, is an artifact from the Hellenistic Period, as well as the city's first and only marble altar. Another feature of the altar in question is the two *cornucopia* reliefs on its shaft. Although *Cornucopia* reliefs were widely applied on altars made in Kos, Rhodes, and Coastal Caria throughout the Hellenistic Period, the decoration was

Kıyı Karia üretimi altarlarda sıklıkla kullanılmasına rağmen, bezemenin daima altarin gövdesini saran gırlanların ortasına yerleştirildiği bilinmektedir. Attouda altarina işlenen *cornucopia* kabartması, gırlanlardan bağımsız bir şekilde gövde boşluğuna yerleştirildiğinden dolayı benzer örneği diğer altarlarda karşımıza çıkmayan ünik bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca kentin az bilinen Hellenistik Dönemi'ne (MÖ 2. yüzyıl) ait nitelikli bir eser olması bakımından da önem taşımaktadır. Silindirik altarlara Hellenistik Dönem'de genellikle mezar yapılarıyla ilişkili kullanılmıştır. Ancak antik kentin sikkeleri üzerinde Apollon, Men Karou ve ağaç kültünde görülen silindirik altar betimlemeleri söz konusu altarin kentteki kültlerle ilişkili dini bir alanda kullanılmış olabileceğini de düşündürmektedir.

usually placed in the center of the garlands that surrounding the shaft of the altar. The *cornucopia* relief applied on the Attouda altar has gained a unique quality that is not seen in other altars, since it is placed shaft independently of the garlands. It is especially significant since it is a high-quality work from the city's lesser-known Hellenistic Period (2nd century BC). In the Hellenistic Period, cylindrical altars were commonly associated with funerary buildings. However, the cylindrical altar depictions of Apollo, Men Karou and the tree cult on the coins of the ancient city suggest that the altar in question may have been used in a religious area related to the cults in the city.

Anahtar Kelimeler: Attouda, Hellenistik Dönem, Altar, Cornucopia, Mimari Dekorasyon.

Keywords: Attouda, Hellenistic Period, Altar, Cornucopia, Architectural Decoration.

Extended Abstract

The ancient city of Attouda, which is a border settlement between Caria and Phrygia Regions, is located in Hisar Neighborhood (village) of Sarayköy district in Denizli province. The settlement, which dates back to 7th century BC according to the most recent studies, resembles an open-air museum, with buildings and artifacts dating from the Hellenistic, Roman, Imperial, Byzantine, Seljuk, Ottoman, and Republican periods. This settlement, which is a Grade I Archaeological Site, has been designated as an Urban Archaeological Site, together with 143 registered dwellings in the Hisar village. Until present, no scientific excavations have been conducted in the city. Throughout the settlement, however, different objects from the ancient city may be observed as spolia on the walls, gardens, streets, and graves of extant residential structures. The residents have gathered and displayed several archaeological items in an area behind the Hisar Village Mosque. One of the pieces on display in this area is the cylindrical altar with *cornucopia* relief number 170, which is the subject of our study. It has been found that the block in question was previously buried halfway up to the ground near the entrance to the Hisar Village Mosque and was used as a tray for various purposes by the locals. However, it was moved to the current exhibition space later, during the reconstruction of the mosque's facade. Therefore, it is unclear which type of building the altar was initially associated. The cylindrical altar was made of one-piece white marble with large pores. The 84 cm high altar has a shaft

diameter of 43 cm, a 11.5 cm high crown and an 11 cm high base. It consists of three parts: crown, shaft, and base. Half of the crown part is broken and missing along with part of the shaft. There are small fractures and superficial deformations at the bottom of the base and at the garlands. However, the form of the decorations has been preserved to a great extent and allows for identification. The shaft of the altar is cylindrical. The crown section features a convex and concave *cyma reversa* profile. The flat base consists of *trochilos* and *torus* profiles. Three garlands carved in thick and bold relief are placed in the middle of the cylindrical shaft. The garlands are created with a variety of plants, such as pinecone and leaf, poppy pod, ivy leaf, oak leaf, and fruity olive branch. In the middle of the garlands, there is a bunch of grapes carved in bold and high relief. A thick two-layered ribbon is placed on either side of the grape clusters, which is connected to the bottom of the garland hanging down to the ground at rest. Three bullheads (Bucranium?) were used as a garland-carriers. Bull heads are deformed. Three beads were strung on wool strings intermittently and hung to the ground on both sides of the bull's heads. On the lower side of the cylindrical shaft, independently of the garlands, there are two *cornucopias*, which were carved in high relief technique. *Cornucopias* can be seen on both sides of the cylindrical shaft in frontal view. The profile used on the crown and base of the cylindrical altar bears close resemblance to the Hellenistic Period Kos altars according to the studies carried out by Berges as discussed under the title of "Type 1". Similar examples of garland, ribbon, and *cornucopia* reliefs on the shaft of the altar were produced in an identical style to the cylindrical altars produced in Kos, Rhodes, and Coastal Caria, which are also dated to the 2nd century BC. The Attouda altar must also be an artifact dated to the 2nd century BC in the light of similar examples and probably produced under the influence of the Coastal Caria, Rhodes or Kos workshops or brought to Attouda from these workshops. According to the scholars, the *cornucopia* decoration on the altars was originally used as a symbol associated with the Ptolemaic Royal Dynasty, but over time it turned into a symbol representing prosperity and fertility. Application of two *cornucopia* as in the existing examples also aims to emphasize the double abundance. The fact that there are two reliefs of the *cornucopia* in the Attouda altar must bear the influence of the aforementioned examples and attitude. However, the master/workshop who made the decoration added a different interpretation in the choice of the location of the *cornucopia* and the location of the decoration gained a unique quality that is not seen in any altar. The rich fruit wreath that appears in the garland of the altar and the two *cornucopias* in question must have been used symbolically as a reflection of prosperity, abundance, and fertility. The frequent use of contemporary altars, especially in tombs, suggests that the Attouda altar may also be related to a tomb structure in this period. However, the absence of any inscription or data that definitively proves this claim makes it difficult for us to make a comment. Numismatic data also show that this type of cylindrical altar in the Ancient City of Attouda was used as a ritual element in various religious worships such as the cult of Apollo, the cult of Men Karou and the cult of trees from the Hellenistic Period to the Roman Imperial Period. The archaeological record in question is significant because it demonstrates that this type of cylindrical altar was utilized in the city not just in funeral structures but also in

sanctuaries since ancient times. The future surveys to be conducted in the city will surely result in the development of fresh data on a variety of subjects.

Giriş

Günümüzde Denizli ili, Sarayköy ilçesi, Hisar Mahallesi (köyü) sınırlarında yer alan Attouda, antik dönemde Karia ve Phrygia bölgeleri arasındaki sınırı oluşturan önemli bir tepe yerleşimidir¹. Salbakos (Babadağ) Dağı'nın kuzeyinde, doğal bir tepe üzerinde konumlandırılan bu yerleşim² MÖ 7-6. yüzyıla tarihlendirilen arkeolojik verilerle birlikte Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere farklı dönemlere ait yapı ve eserlerin bir arada bulunduğu bir açık hava müzesi görünümündedir³. Attouda antik kentine ait yapıların büyük bir bölümü, geçmişte Anadolu Selçuklu Dönemi'ne kadar uzanan modern Hisar yerleşimine ait 143 tanesi tescil edilmiş mimari yapıların (sivil ve dini) altında kalmıştır⁴ (Fig. 1).

1960'lı yıllarda, Hisar köyünün meydanında Attouda Turizm ve Yardımlaşma Derneği'nin çabalarıyla turizmi canlandırmak amacıyla arkeolojik ve etnografik eserlerden oluşan bir müze tanzim edilmiş ancak söz konusu müzede sergilenen eserlerin bir kısmı çalındığı için kapatılmıştır. Geride kalan bazı eserler ise, Denizli Müze Müdürlüğü tarafından Denizli Müzesi deposuna taşınmıştır. Antik kentin mimari yapılarına ait farklı nitelikteki mimari bloklar ise, söz konusu müzenin karşısında bulunan ve Hisar Köyü Camisi'nin arka tarafında yer alan geniş bir alanda teşhir amacıyla bırakılmıştır. Söz konusu bloklar, köy halkı tarafından bahçe, sokak kenarı, modern mezarlık gibi farklı alanlardan teşhir amacıyla toplanmış ve bu alana yerleştirilmiştir (Fig. 2). Çalışmamızda değerlendirilen 170 envanter numaralı mermer silindirik altar da bu bloklardan birisi olup günümüzde halen bu alanda teşhir edilmektedir⁵. Söz konusu altarnın daha önceki yıllarda Hisar

¹ Ramsay, 1895: 165; Şimşek, 1999: 316, 324; Şimşek, 2002: 229-231; Söğüt, 2007a: 16; Söğüt, 2007b: 383; Huttner, 2013: 23; Şimşek, 2016: 793-794; Söğüt, 2017: 242; Yılmaz-Kolancı, 2021a: 370; Yılmaz-Kolancı, 2021b: 57; Bilgiç-Kavak – Yılmaz-Kolancı, 2022: 396; Yurtsever – Yılmaz-Kolancı 2022.

² Şimşek, 2002: 229; Söğüt, 2007b: 385; Şimşek, 2016: 793-794.

³ Yılmaz-Kolancı, 2021a: 369.

⁴ Yılmaz-Kolancı, 2021a: 375.

⁵ Attouda antik kenti ve çevresinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 12.07.2021 tarih ve 161.01-1545564 sayılı izniyle Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nden Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI başkanlığında farklı disiplinlerden oluşan bir ekibin katılımıyla ilk kez 2021 yılında yüzey araştırması çalışmalarına başlanılmıştır. 2021 yılında yaptığımız çalışmalar; “Attouda Antik Kentinde Meter Adrastos (Adrastou) Kutsal Alanı ve Mağaraların Araştırılması” (Proje No: KU AKMED 2021/P.1055) projesi ile Koç Üniversitesi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (Akmed) tarafından, “Attouda ve Çevresi Yüzey Araştırması Projesi” (Proje No: 2021.224) ile Türk Tarih Kurumu tarafından, “Attouda Antik Kentinin Yerleşim Dokusu ve Topografyası” (Proje No: 2021HZDP017) ve “Denizli Hisar (Attouda) Mahallesi Somut Olmayan Kültürel Miras Belgeleme Çalışması” (Proje No: 2020BSP001) ile Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenmiştir. Araştırmalara destek veren tüm kurumlara ve bu çalışmanın konusunu oluşturan Denizli Müzesi'nde kayıtlı *cornucopia* kabartmalı silindirik altarnın ve diğer arkeolojik eserlerin tarafımızca incelenmesine ve yayınlanmasına izin ve destek sağlayan Denizli Müze Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

Köyü Camisi'nin önünde, ters bir vaziyette ve yarısına kadar toprağa gömülü olarak durduğu, kaide bölümünün camiye gelen yöre halkı tarafından tabla şeklinde çeşitli amaçlarla (oturmak, ayakkabı giymek gibi) kullanıldığı tespit edilmiştir (Fig. 3). Daha sonraki dönemlerde caminin dış cephesinin yenilenmesi sırasında yerinden alınıp günümüzdeki teşhir alanına taşınmıştır (Fig. 2).

Çalışmamızda ele alınan 170 envanter numaralı silindirik altar, antik kentte tespit edilen ilk ve tek altar olmasının yanında, gövdesinde bağımsız bir şekilde işlenen iki adet *cornucopia* kabartmasından dolayı çağdaş örnekler arasında ünik bir nitelik sergilemektedir (Fig. 4-7). Bu yönüyle silindirik altar tipleri içerisinde literatüre kazandırılan yeni bir örneği temsil etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen silindirik altar, arkeolojik kazı çalışmaları öncesinde kentin çok fazla bilinmeyen bir dönemine ait veri olmasının yanı sıra söz konusu dönemin kültürel ve mimari geleneği hakkında fikir sunması bakımından da kent ve bölge geçmişi hakkında önemli bir katkı sağlamaktadır.

Tanım

170 envanter numaralı silindirik altar, daha önceki yıllarda köy camisinin kapı girişinde devşirme olarak kullanıldığı için orijinalinde nereye ait olduğu veya hangi tip yapıda kullanıldığı konusundaki bilgilerimiz yetersizdir (Fig. 3). Üzerinde herhangi bir yazıtın bulunmaması da bu konuda yorum yapmamızı güçleştirmektedir.

Silindirik altar, iri kristalli beyaz renkli mermerden tek parça halinde işlenmiştir. 84 cm yüksekliğindeki altar, 43 cm gövde çapına, 11.5 cm yüksekliğinde bir taç ve 11 cm yüksekliğindeki bir kaideye sahip olup taç, gövde ve kaide olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Taç bölümünün yarısı, gövdenin bir kısmıyla birlikte kırık ve eksiktir. Kaidenin taban bölümünde ve girland kavislerinde ufak kırıklar ve yüzeysel deformasyonlar mevcuttur. Ancak bezemelerin formu büyük ölçüde korunmuş olup tanım yapmaya olanak sağlamaktadır. Söz konusu bozulmalar dışında eser iyi durumdadır (Fig. 4-7). Altarın üzerinde herhangi bir yazıt tespit edilememiştir. Eğer kısa bir yazıt var ise, taç ile gövdenin bir kısmının kırıldığı bölümde yer almış ve bu nedenle görülüyor olabilir. Ancak kırık ve eksik olan bu parça bulunana kadar yorum yapmak imkansızdır (Fig. 5).

Tek bloktan yapılan altarın alt ve üst yüzeyinin kalın murç darbeleriyle düzleştirildiği, taç ve kaideyi oluşturan profillerin gövde yüzeyi ile birlikte daha ince bir işçiliğe sahip olduğu ve dış yüzeylerin düz ağızlı kalemle düzeltildiği görülmektedir. Gövdede bulunan kabartmalarda matkap kullanılmamış, bezemeler çoğunlukla keski ve kalem yardımıyla meydana getirilmiştir.

Silindirik altarın taç bölümü, dış ve iç bükey olarak şekillendirilen *kyma reversa* profiline sahiptir. Yayvan kaideye iki adet ince astragal ile geçiş sağlanmış olup kaide trokhilos ve torus profillerinden oluşmaktadır. Taç bölümünden gövdeye bir, gövdeden kaide bölümüne ise iki adet astragal ile geçiş sağlanmış ve böylelikle geçiş bölümlerinin keskin hatları yumuşatılmıştır. Altarın gövdesi silindir biçimindedir. Silindirik gövdenin ortasına, tüm gövdeyi saran bitkisel bezemeli, kalın ve dolgun sayılabilecek yüksek kabartma tekniğinde üç adet girland yerleştirilmiştir (Fig. 4-6).

Girlandlar, çam kozalağı ve yaprağı, haşhaş kapsülü, sarmaşık yaprağı, meşe yaprağı ve meyveli zeytin dalı gibi çeşitli bitkilerle oluşturulmuştur. Bitkisel süslemeler girlandın merkezinden itibaren her iki dış yöne simetriyi sağlayacak şekilde yerleştirilmiştir. Askı merkezinde ikili çam kozalağı ve üç adet çam ibresi ile başlayan bezeme, ikişer sıra halinde işlenen ikili haşhaş kapsülüyle devam etmekte olup sarmaşık yapraklarıyla sonlandırılmıştır (Fig. 6). Tek bir girlandın üzerinde meşe yaprağı kullanıldığı da görülmektedir. Söz konusu bitkiler alta ve üste simetrik bir şekilde yerleştirilen meyveli zeytin yapraklarından oluşan dal bezemesiyle sınırlandırılmıştır. Zeytin dalları, diğer bezemelerden daha içte yer aldığı için deformasyona uğramamış olup bitkisel bezemelerin orijinalinde detaylı ve kaliteli bir işçilik taşıdığını kanıtlamaktadır. Girlandların askı merkezlerine ise dolgun ve yüksek kabartma şeklinde bir üzüm salkımı⁶ yerleştirilmiştir. Toplamda üç adet üzüm salkımı görülmektedir. Üzüm salkımlarının iki yanında, girlandın altından getirilen ve hareketsiz, düz bir şekilde zemine sarkıtılan sığ kabartma şeklinde iki katlı kalın bir kurdele yerleştirilmiştir. Girlandın kavis boşluklarında herhangi bir doldurucu motif (phiale, rozet gibi) kullanılmamış, sade bırakılmıştır. Girland taşıyıcısı olarak toplamda üç adet boğa başı kullanılmıştır. Boğa başları deforme olmuş ve yüz detayları tamamen kaybolmuştur (Fig. 6). Boğa başlarının iki yanından üçer adet aralıklı boncuk dizisinin yer aldığı yün sicimler düz bir şekilde aşağı sarkıtılmıştır. Silindirik gövdenin alt tarafında ise girland bezemesinden bağımsız bir şekilde, yün sicim ve kurdelelerin arasındaki boşluklara yerleştirilen iki adet yüksek kabartma tekniğinde işlenen *cornucopia* bulunmaktadır. *Cornucopiaların* gövdesinde bilezik şeklinde orta bölüme yerleştirilen kabartma süsleme yer almaktadır. Dip bölümü ise sivri uca eklenen boncuk formunda bir uçla sonlanmaktadır. *Cornucopialar*, altara karşıdan bakıldığında silindirik gövdenin iki cephesinde görülebilmektedir (Fig. 5-7). Motifin yerleştirildiği alanı düşündüğümüzde, gövdenin arka tarafında da üçüncü bir *cornucopia*'nın olması beklenmektedir. Ancak üçüncü *cornucopia* işlenmemiştir.

Altarın ve bezemelerin genel durumuna bakıldığında, nitelikli bir işçiliğe sahip olduğu, yetenekli bir ustanın/atölyenin eseri olduğu söylenebilmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Ateş yeri, kurban ocağı gibi kelime anlamları bulunan altarlarda kurban ve tanrı arasındaki iletişimi kolaylaştıran, dini törenlerde tanrılara sunu yapmak ve kurban kesmek amacıyla kullanılan doğal veya yapay yükseltelerdir⁷. Sunak olarak da isimlendirilen altarlarda⁸, Grekçe βωμόσ, εστία, εοχάρα kelimeleri ile karşılık bulmakta olup temenos, tapınak, tiyatro, agora, mezar ya da evlerde

⁶ Girland askısından sarkıtılan üzüm salkımı en yaygın süsleme öğelerinden birisidir (Berges, 1996: 54).

⁷ Ziegler – Sontheimer, 1965: A, 279-281; Er, 2006: 22; Çetin, 2007: 28. Sunakların yapım malzemesi hakkında görüş birliği tam anlamıyla sağlanamamıştır. Yavis'e göre hayvanların kanının akıtıldığı bu yapılar taştan ya da geçici malzemedan yapılmaktaydılar. Geçici malzemenin ahşap olduğu önerilmiştir. Bkz. Yavis, 1949: 54.

⁸ Altar kelimesinin, altaria (altarlardan çoğulu) ve ara (yanmak) sözcüğünden geldiği düşünülmektedir. Yunanca ise *bomos* kelimesi ile aynı anlamı taşımaktadır. Bkz. Er, 2006: 22.

karşımıza çıkmaktadır⁹. Çeşitli malzemelerden yapılan ve mimari açıdan iki tipe ayrılan altarlara, sabit veya taşınabilir (portatif) şekilde tasarlanmıştır¹⁰.

Yavis tarafından 25 tip ve sekiz ana başlık altında değerlendirilen altarlara üçüncü grubunu *monolithic* ve *monolithoid* olarak ele aldığı dikdörtgen ve silindirik altarlara oluşturmaktadır¹¹. Antik dönemde bu tip altarlarda sıvı sunular ve ateşli sunular olmak üzere iki farklı ritüel şekli bulunmaktadır¹². Arkeolojik ve epigrafik verilerle adak¹³, onurlandırma¹⁴ veya mezar ögesi¹⁵ olarak kullanıldığı bilinen silindirik altarlara genellikle üç profilden oluşmaktadır¹⁶. Bunlar, taç, gövde ve kaidedir. Ancak en önemli bölüm, sununun yapılacağı tabla ve gövdeyi süsleyen kabartma bezemelerdir¹⁷. Gövdede karşımıza çıkan girland¹⁸ ve girland taşıyıcı olarak kullanılan boğa başları¹⁹ en yaygın kullanılan süsleme öğeleridir.

Attouda'da tespit edilen silindirik altar, Yavis²⁰ tarafından dört başlıkta incelenen taşınabilir silindirik altar tipolojisi içerisinde “*girland ve hayvan başlıklar*” olarak ele aldığı grupta yer almaktadır. Altarın geneline bakıldığında, antik dönem boyunca yaygın olarak kullanılan süsleme öğelerine sahip olduğu görülmektedir. Ancak günümüze kadar tespit edilen bu tip örnekler arasında, söz konusu altara gövdesine diğer bezemelerden (girland) bağımsız şekilde işlenen *cornucopia* kabartmalarından dolayı tüm örneklerden ayrılmakta ve ünik bir özellik kazanmaktadır.

⁹ Coulton, 2005: 127; Çetin, 2007: 28; Nováková, 2010: 115; Aybek, 2009: 114-117; Brouma, 2015: 155-164; Söğüt, 2019: 192-193, Res. 174-175. “Βωμός” kelimesi için bkz. Coulton, 2005: 127-157.

¹⁰ Portatif tiplerdeki örnekler bakılacak olursa Minos-Miken uygarlığında kullanılan ve üç ayak olarak adlandırılan Tripod, kişinin öldükten sonra yakınları tarafından onurlandırılması ve mezarına sunular yapılması amacıyla kullanılan mezar-sunak tipidir. Bkz. Koch, 2001: 126.

¹¹ Yavis, 1949: 55.

¹² Sıvı sunularda kutsal kaynaklardan getirilen su, şarap, bira gibi sıvılar ve kurban edilen hayvanın kanı akıtılmaktaydı. Ateşli sunularda ise tanrıya adanan hayvanın önce kanı akıtılır, daha sonra kesilen hayvanın belirli bölümleri yakılarak kokusunun tanrıya ulaşması sağlanırdı. Bkz. Çetin, 2007: 28. Bu sunuların yanında meyve ve yiyecek sunuları da yapılmaktaydı. Bkz. Coulton, 2005: 127.

¹³ Sayar, 1994: 139; Sayar, 1997: 116.

¹⁴ Sayar, 1992: 207.

¹⁵ Fraser, 1977: 11; Berges, 1995: 92; Brouma, 2015: 157-164, Fig. 1-4.

¹⁶ Fraser, 1977: 25; Nováková, 2010: 115-116, Fig. 6.

¹⁷ Altarların başlıca süsleme unsurları için bkz. Berges, 1995: 94; Diler, 1996: 9; Brouma, 2015: 159-157.

¹⁸ Girlandın MÖ 3. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülmektedir (Napp, 1930: 1-4; Diler, 1996: 9-10). Plinius, *Natural History*, XXI.1-3 girlandı oluşturan çiçeklerin, tür, koku ve renk kombinasyonları hakkında bilgi vermiştir. Girlandın detaylı tanımını için bkz. Anabolu, 1984: 1; Koçak, 2019: 26. Koçak, girlandı oluşturan öğeleri; taşıyıcı, girland askısı, bağlayıcılar, süsleme ögesi ve doldurma bezemesi olmak üzere beş gruba ayırarak incelemiştir (Koçak, 2019: 31-46, Şek. 1). Anabolu, Hellenistik Dönem girlandlarının yaprak dizisinin orta noktasında yön değiştirdiğini aktarırken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait girlandların yapraklarının aynı yönü takip ettiğini söyler (Anabolu, 1984, 2).

¹⁹ Girland taşıyıcıları için bkz. Napp, 1930: 2; Fraser, 1977: 27; Anabolu, 1984: 1. Bukranion, Arkaik Dönem'den itibaren kilden yapılmış sunaklarda işlenmektedir (Napp, 1930: 2). Girland ögesinin silindirik altarlara MÖ 3. yüzyılda geçtiği ve bu geçişin ilk olarak Pergamon Demeter Tapınağı'na ait arşitravda olduğu düşünülmektedir. Bkz. Napp, 1930: 4; Berges, 1995: 94; Diler, 1996: 9-10.

²⁰ Yavis, 1949: 141.

Hellenistik Dönem’de silindirik altar üretimi yapan iki önemli merkez, Kos ve Rhodos’tur. Bunları Kıyı Karia üretimleri izlemektedir²¹. Bu önemli merkezler tarafından üretilen silindirik altarlara birçok mezar yapıları ve ölü kültüyle bağlantılı olup üretim MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında zirveye ulaşmıştır²². Söz konusu atölyelerin benzer yönleri veya etkileşimleri²³ bulunsa da üslup yönünden ayrıldığı önemli noktalar da vardır²⁴. Antik dönemde silindirik altarlara üretiminde, yapıldığı bölgenin dini, kültürel, sanatsal etkisi ve atölyenin/ustanın üslubu ile yeteneğinin etkili olduğu düşünülmektedir²⁵. 170 numaralı silindirik altar da bu etkileşimler çerçevesinde üretilen bir eserdir. Altarın taç ve kaide profilleri ile gövdesinde işlenen bezemelerin benzer örnekleri Hellenistik Dönem’de Kos, Rhodos ve Kıyı Karia’da üretilen silindirik altarlarda karşımıza çıkmaktadır.

Altarlar üzerinde yapılan çalışmalar Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen silindirik altarlarda kaidenin daha yalın ve basık olduğunu, basit bir topukla (torusla) sonlandığını göstermiştir²⁶. 170 numaralı silindirik altarın taç ve kaide bölümünde karşımıza çıkan profil, Berges tarafından Kos üretimi altarlarda “Tip 1” olarak ele alınan örneklerle benzerdir (Fig. 4). Bu tipte üretilen taç ve kaide profillerinin benzer örnekleri Kos ve Kıyı Karia üretimi silindirik altarlarda daha sık görülmekte olup bu örnekler çoğunlukla MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁷.

Altarın gövdesinde yer alan girland üzerinde de Hellenistik Dönem etkisi görülmektedir. Girlandın bir uçtan diğer uca aynı kalınlıkta devam etmesi, girlandı oluşturan yaprak ile meyvelerin merkezden iki yöne zıt şekilde işlenmesi²⁸, kalın ve dolgun yapısı, girlandı oluşturan meyve ve yaprakların doğala yakın bir üslupta betimlenmesi MÖ 2. yüzyıl boyunca devam eden bir geleneğin yansımasıdır (Fig. 4, 6). Attouda altlarında gördüğümüz yapraklarla sınırlandırılmış meyve girlandının birebir benzeri bulunmasa da çok yakın örnekleri Kos ve Kıyı Karia üretimi silindirik altarlarda görülebilmektedir. Özellikle çam kozalağı, sarmaşık yaprağı ve zeytin dalı söz konusu atölyeler tarafından Hellenistik Dönem’de sevilerek kullanılmıştır. Bu tip meyve girlandları²⁹ MÖ 3. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olup MÖ 2. yüzyılda üretilen altarlarda yoğun bir şekilde tercih edilmiştir³⁰. MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen altarlarda meyvelerden oluşturulan girlandların kullanımı

²¹ Diler, 1996: 13.

²² Berges, 1996: 66. Kos ve Rhodos atölyelerindeki üretim Mithridates savaşlarının sonucunda durmuştur. Berges, 1996: 69.

²³ Berges, 1996: 70.

²⁴ Kos ve Rhodos atölyeleri arasındaki en önemli fark, Berges’in dikkat çektiği gibi Kos altarlarda çoğunlukla gövdedeki girlandın ve girlandı taşıyan hayvan başlarının dört adet olmasıdır. Rhodos örneklerinde ise çoğunlukla gövdede üç adet hayvan başı ve girland kullanılmıştır. Yine her iki atölyenin elinden çıkan girlandlarda da bazı farklılıklar görülmektedir. Kos altarlarda yaprak (defne) ve meyvelerden oluşan iki farklı girland dekorasyonu mevcutken, merkezi bir sırtı olan ince yapraklardan oluşan girlandlar Rhodos atölyesinde daha sık karşımıza çıkmaktadır. Berges, 1996: 49-51.

²⁵ Altun, 2019: 820-821.

²⁶ Diler, 1996: 8.

²⁷ Berges, 1996: Taf. 7.3, 8.1-2, 9.1-2, 10.1-2, 21.1,3; Diler, 1996: 45, 48, Lev. 1, 9, 11.

²⁸ Berges, 1986: Abb. 17; Diler, 1996: 11.

²⁹ Meyvelerden oluşturulan girland daha maliyetli bir dekorasyon ürünüdür (Berges, 1996: 50).

³⁰ Berges, 1996: 68 118-119, 128, Taf. 20.1,2, Kat. 44, Taf. 34; Adıgüzel, 2015: 42, Kat. No. 1.

devam etse de daha çok stilize edilmiş yapraklardan oluşan, yapay ve daha ince bir girland düzenlemesi tercih edilmiştir³¹. Girlandın her iki yanından sarkıtılan kurdelelerin yapısı da tarihleme konusunda bilgi vermektedir. Kurdelelerin zemine hareketsiz bir şekilde düz olarak indirilmesi, kurdelelerin uzun ve kalın yapısı da MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen örneklerde sıklıkla karşımıza çıkan bir özelliktir³². MÖ 1. yüzyıla tarihlenen örneklerde kurdelelerin kısaldığı, doğallıktan uzaklaşarak daha hareketli bir form kazandırıldığı görülmektedir³³.

170 numaralı silindirik altarn gövdesinde, girland süslemesinden bağımsız bir şekilde gövde boşluğuna yerleştirilen ve benzeri başka bir örnekte karşımıza çıkmayan *cornucopia* kabartması bulunmaktadır (Fig. 5-7). *Cornucopia*, özellikle Hellenistik Dönem'de üretilen Kos ve Kıyı Karia üretimi silindirik altarlarda yaygın bir şekilde görülen bezemelerden birisidir³⁴. Rhodos üretimi silindirik altarlarda ise nadiren kullanılmıştır³⁵. Ancak bu örneklerde, *cornucopiaların* daima girland merkezine yerleştirilen, girlandla bağlantılı bir bezeme olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Berges'e göre³⁶, silindirik altarlara işlenen *cornucopialar* metal örneklerin etkisinde altarnların üzerine aktarılmış olup Hellenistik Dönem'de özellikle de Kos'ta Ptolemaios kraliyet hanedanı ve hükümdar kültüyle bağlantılı bir sembol olarak³⁷ kullanılmıştır. Ancak başlangıçta politik amaç taşıyan bu bezeme, bir süre sonra refahın sembolü olarak kullanılmaya devam etmiştir³⁸. *Cornucopianın* iki adet yapılması da çifte bereketi, refahı vurgulama amacı taşımaktadır³⁹. Kos ve Kıyı Karia örneklerinde, *cornucopianın* özellikle MÖ 2. yüzyıl boyunca sevilerek kullanıldığı görülmektedir⁴⁰. 170 numaralı silindirik altarn gövdesinde girlandlardan bağımsız bir şekilde işlenen ve simetrik olarak altarn gövdesinin iki yanına yerleştirilen *cornucopia* kabartmaları da söz konusu döneme ait örneklerin etkisinde üretilmiş bir bezeme olmalıdır. Ancak altarn işleyen usta/atölye, bezemenin yeri seçiminde farklı bir yorum katmış, böylece benzer örneği diğer altarlarda karşımıza çıkmayan ünük bir nitelik kazanmıştır.

170 numaralı *cornucopia* kabartmalı silindirik altarn genel özelliklerine bakıldığında, taç ve kaide profilleri ile gövdesinde kullanılan bezemeler altarn MÖ 2. yüzyılın ortalarından MÖ 2. yüzyılın sonuna kadar tarihlendirilmesinin uygun olduğunu göstermektedir (Fig. 4-7). Yine altarn formu ve bezemeleri, Kos ve Kıyı Karia üretimi silindirik altarlarda karşımıza çıkan örneklerle yakın benzerlikte olup bu durum da Attouda altarnının söz konusu atölyelerin etkisinde veya bu atölyeler tarafından üretilen bir eser olduğunu düşündürmektedir. Fakat bu konuda kesin bir yorum yapmak şu aşamada

³¹ Berges, 1986: 149-152, 161-165, Abb. 81-86, 105-109, 111-115.

³² Berges, 1986: 132-149, Abb. 47, 49, 52, 55-56, 60, 66, 78; Diler, 1996: Lev. 3, 11.

³³ Berges, 1986: 156-162, Abb. 96-103, 105-107.

³⁴ Berges, 1986: Abb. 17-19, 21, 25, 46, 47, 52, 56; Berges, 1996: Taf. 1, Taf. 2.3-4, Taf. 6.1-3, Taf. 7.3-4, Taf. 8.1-2, Taf. 9.1, Taf. 14.1; Diler, 1996: Lev. 8-9.

³⁵ Berges, 1986: Abb. 46, 52, 56; Berges, 1996: Taf. 16, 17, 40.4.

³⁶ Berges, 1996: 38-40.

³⁷ Kurbanlık hayvanın püskülle sonlandırılan yün kordonları da kraliyet hanedanlığının bir yansıması olarak karşımıza çıkar (Berges, 1996: 54).

³⁸ Berges, 1996: 70.

³⁹ Berges, 1996: 38. *Cornucopia* hakkında detaylı bilgi için bkz. Civelek, 2013: 103-112.

⁴⁰ Anabolu, 1984: 10, Kat. No. 18. Res. 22; Berges, 1986: Abb. 17-19, 21, 25, 46, 47, 52, 56; Berges, 1996: Taf. 1, Taf. 2.3-4, Taf. 6.1-3, Taf. 7.3-4, Taf. 8.1-2, Taf. 9.1, Taf. 14.1.

zordur. Altarı işleyen atölye/usta tarafından esere farklı bir yorum katıldığı, Kos, Kıyı Karia ve Rhodos örneklerinde girland ortasına yerleştirilen çifte *cornucopianın* gövde üzerine taşındığı ve diğer bezemelerden bağımsız bir şekilde altarın iki yanına simetrik olarak yerleştirildiği görülmektedir. Hellenistik Dönem etkisi taşıyan bu özellik yerleştirildiği alan itibarıyla altara ünik bir nitelik kazandırmıştır. Altarın girlandında karşımıza çıkan zengin meyve çelengi ile birlikte *cornucopia* kabartmaları, sembolik olarak refahın, bolluğun ve bereketin bir yansıması olarak kullanılmış olmalıdır. Çağdaşı olan altarların bu dönem özelinde özellikle mezarlarda çok sık kullanılması, Attouda altarının da bu dönem içerisindeki bir mezar yapısıyla bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu durumu kesin olarak kanıtlayan herhangi bir yazıtın veya verinin bulunmaması yorum yapmamızı güçleştirmektedir. Nümismatik veriler Attouda antik kentinde bu tip silindirik altarların Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar Apollon kültü⁴¹, Men Karou kültü⁴² ve ağaç kültü⁴³ gibi çeşitli dini tapınımlarda ritüel öğesi olarak kullanıldığını da göstermektedir (Fig. 8). Söz konusu arkeolojik veriler, kentte bu tip silindirik altarların yalnızca mezar yapılarında değil kutsal alanlarda da kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Kentte ilerleyen dönemlerde gerçekleştirilecek çalışmalar hiç şüphesiz birçok konuda yeni verilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- ADIGÜZEL, A., 2015. *Keramos Sunakları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- ALTUN, S., 2019. “Kayseri Arkeoloji Müzesi’nde Sergilenen İki Silindir Sunak”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14/2, ss. 816-825.
- ANABOLU, M. U., 1984. “Batı Anadolu’da Bulunan Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Çağı Girland (Askı)lı Sunakları”, *Arkeoloji Sanat Dergisi*, 3/3, ss. 1-35.
- AYBEK, S., 2009. *Metropolis’de Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı*, *Metropolis Ionia I*, Homer Yayınları, İstanbul.
- BERGES, D., 1986. *Hellenistische Rundaltäre Kleinasiens*, Mann Verlag, Freiburg.
- BERGES, D., 1995. “Herrscherkult und Kultgerät”, *Vereinigung der Freunde Antiker Kunst*, 38\2, ss. 92-104.
- BERGES, D., 1996i. *Rundaltäre aus Kos und Rhodos*, Mann Verlag, Berlin.
- BİLGİÇ-KAVAK, E. – YILMAZ-KOLANCI, B., 2022. “Attouda Kentinden Yeni Bir Agonistik Yazıt”, *Olba*, XXX, ss. 395-406.

⁴¹ Türkoğlu, 2020: 292, 302.

⁴² Türkoğlu, 2020: 303-305, 316-317, 326.

⁴³ Türkoğlu, 2020: 304-305, 326.

- BROUMA V., 2015. “Cylindrical Altars and Post-funerary Ritual in the South-eastern Aegean During the Hellenistic Period: 3rd to 2nd Centuries BC”, *Aegis Essays in Mediterranean Archaeology*, Ed.: Zetta Theodoropoulou Polychronidis – Doniert Evely, Oxuniprint, Oxford, ss.155-164.
- CİVELEK, A., 2013. “Antik Dönem Sanatında Bereket Boynuzu”, *Arkeoloji Sanat*, 143, ss. 103-112.
- COULTON, J. J., 2005. “Pedestals as Altars in Roman Asia Minor, *Anatolian Studies*, 55, ss.127-157.
- ÇETİN, C., 2007. “Sütunlu-Avlulu Altarlarda Altyapı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47/2, ss. 27-47.
- DİLER, N. K., 1996. *Anadolu Girlandlı Sunakları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ER, Y., 2006. *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- FRASER, P. M., 1977. *Rhodian Funerary Monuments*, Oxford University Press, Oxford.
- HUTTNER, U., 2013. *Early Christianity in the Lycus Valley*. Trns. D. Green, Boston.
- KOCH, G., 2001. *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Çev.: Z. Zühre İlkgen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- KOÇAK, İ. E., 2019. *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemi Cephe Mimarisinde Döndürü Dekorasyonu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- NAPP, A. E., 1930. *Bukranion und Guirlande: Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Hellenistischen und Römischen*, Ruprecht-Karls-Universität, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Heidelberg.
- NOVÁKOVÁ, L., 2010. “Selected Funeral Inscriptions on the Round Altars From Stratoniceia in the Hellenistic Period”, *Anados*, 9, ss. 111-118.
- PLINIUS, *The Natural History*, Çev.: Jonh Bostock, London. 1855.
- RAMSAY, W. M., 1895. *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Arno Press, Oxford.
- SAYAR, M. H., 1992. “Doğu Dağlık Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990”, VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1992.
- SAYAR, M. H., 1994. “Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları” XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1994.
- SAYAR, M. H., 1997. “Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1995” XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ankara 1997.
- SÖĞÜT, B., 2007a. “Antik Dönemde Salbakos Dağı ve Kalıntıları”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri 2*, Ed.: Ayfer Özçelik, ss. 15-24.
- SÖĞÜT, B., 2007b. “Denizli-Hisarköy Müze Deposundaki Mimari Bloklar”, *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara, ss. 383-396.

- SÖĞÜT, B., 2017. “Attouda (Hisar) Antik Kenti”, *Cedrus* 5, ss. 241-260.
- SÖĞÜT, B., 2019. *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları, Stratonikeia Çalışmaları* 5, Ege Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞEK, C., 1999. “Antik Dönemde Babadağ Çevresi” I. *Babadağ Sempozyumu, Tarihte ve Günümüzde Babadağ Bildiri Metinleri*, Denizli, ss. 316-362.
- ŞİMŞEK, C., 2002. “Attouda Nekropolü”, *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Ed.: Adil Adnan Öztürk, İzmir, ss. 229-245.
- ŞİMŞEK, C., 2016. “Bir Salbakos Kenti: Attouda (Hisar) ve Heykeltıraşlığı” *Havva İşkan’a Armağan*, Ed.: Erkan Dünder – Şevket Aktaş – Mustafa Koçak – Serap Erkoç, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 627-648.
- TÜRKOĞLU, İ., 2020. “Civic Coinage of Attouda in Caria”, *Anatolian Research*, 23, ss. 289-346.
- YAVIS, G., 1949. *Greks Altars*, Saint Louis University Press, Missouri.
- YILMAZ-KOLANCI, B., 2021a. “Attouda ve Hisar Köyü’nün Denizli Turizmindeki Yeri ve Önemi”, *Dr. Nevzat Gündoğ’a Vefa, Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları*, Ed. Yusuf Kılıç – Ercan Haytoğlu, ss. 369-385.
- YILMAZ-KOLANCI, B., 2021b. “Attouda’da Meter Adrastos Kültü ve İkonografisi”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, ss. 57-76.
- YURTSEVER, A. – YILMAZ-KOLANCI, B., 2022. “Attouda Antik Kenti Dor Başlıkları”, *Cedrus*, X, ss. 191-210.
- ZIEGLER, K. – SONTHEIMER, W., 1965. *Der Kleine Pauly Lexikon Der Antike*, C. 1, Ed.: Konrat-Ziegler – Walther Sontheimer - Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, ss. 14-1000.

Fig. 1: Attouda antik kenti ve Hisar Mahallesi (köyü) yerleşim alanı.

Fig. 2: Hisar Köyü Camisi'nin arka bahçesinde sergilenen Attouda antik kentine ait mimari bloklar ve 170 numaralı silindirik altar.

Fig. 3: 170 numaralı silindirik altarın önceki yıllarda Hisar Köyü Camisi'nin (1880) girişinde devşirme kullanımını gösteren 1970 tarihli fotoğraf.

620

OANNES

4 (2)

Fig. 4: 170 numaralı *cornucopia* kabartmalı silindirik altar.

Fig. 5: 170 envanter numaralı *cornucopia* kabartmalı silindirik altar.

Fig. 6: Silindirik altarn gövdesine işlenen kabartmalardan detay.

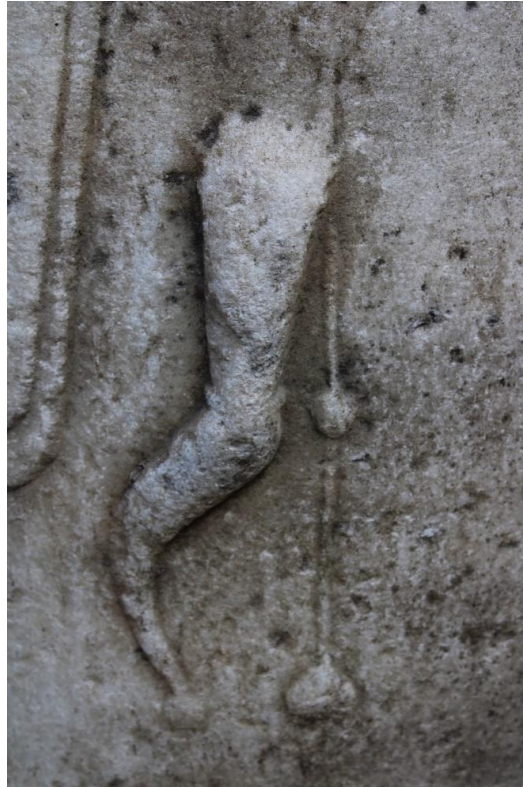

Fig. 7: Silindirik altarn gövdesine işlenen *cornucopia* kabartması.

Fig. 8: Men Karou, Apollon ve ağaç kültüyle ilgili Attouda kent sikkeleri üzerinde silindirik altar betimlemeleri.

https://www.wildwinds.com/coins/greece/caria/attuda/BMC_18.jpg (Erişim Tarihi: 29.06.2022)

https://www.wildwinds.com/coins/greece/caria/attuda/Paris_36921.jpg (Erişim Tarihi: 29.06.2022)

https://www.wildwinds.com/coins/greece/caria/attuda/BMC_25.jpg (Erişim Tarihi: 29.06.2022)